

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS) ANABİLİM DALI

HADİSLERDE CİBRÎL

Haydar GÜNGÖR

Doktora Tezi

Ankara, 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS) ANABİLİM DALI

HADİSLERDE CİBRÎL

Doktora Tezi

Haydar GÜNGÖR

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM

Ankara, 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS) ANABİLİM DALI

Haydar GÜNGÖR

HADİSLERDE CİBRÎL

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....	
.....	
.....	
.....	
.....	

Tez Sınavı Tarihi: .../.../....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

Haydar GÜNGÖR

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
Kısaltmalar	IV
Önsöz.....	VI
GİRİŞ	1
A-ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
B-ARAŞTIRMANIN AMACI.....	1
C-ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	2
D-ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI.....	3
E-KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	4
1. Melek Kavramı.....	4
2. Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde İsmi Geçen Melekler	8
2.1. Cibrîl	8
2.2. Mîkâîl	9
2.3. İnsanların Canlarını Almakla Görevli Melekler.....	11
2.4. Sûr'a Üflemekle Görevli Melek	14
2.5. Münker ve Nekîr Melekleri.....	16
2.6. Gözetleyici (Hafaza) / Yazıcı (Kirâmen Kâtibîn) Melekleri	18
2.7. Arş Taşımakla Görevli Melekler (Hamale-i Arş)	24
2.8. Cennet Melekleri	27
2.9. Cehennem Melekleri	28
2.10. Mukarrebûn Melekleri.....	32
2.11. Meleku'l-Cibâl	34
BİRİNCİ BÖLÜM	37
KUTSAL KİTAPLARDA CİBRÎL	37
1.1. AHDİ ATİK'DE (TEVRAT'TA) CİBRÎL.....	38
1.1.1. Cibrîl (Gabriel).....	38
1.1.2. Rabbin Meleği	39
1.1.3. Rabbin Ruhu.....	41
1.2. AHD-İ CEDİD (İNCİL)'DE CİBRÎL	42
1.2.1. Gabriel	43
1.2.2. Rabbin Meleği	45
1.2.3. Kutsal Ruh.....	46
1.3. KUR'AN'DA CİBRÎL	48
1.3.1. Cibrîl	49

1.3.2. Ruh	57
1.3.3. Ruhu'l-Kuds	66
1.3.4. Ruhu'l-Emin.....	70
1.3.5. Resûl	71
1.3.6. Şedîdu'l-Kuvâ ve Zû Mirrâ	75
Değerlendirme	81
İKİNCİ BÖLÜM	82
HZ. PEYGAMBER'İN HAYATINDA CİBRÎL	82
2. 1. NÜBÜVVET ÖNCESİ HAYATINDA CİBRÎL	83
2.1.1. Hz. Peygamber'in Cibrîl İle İlk Defa Karşılaşması Ne Zaman Olmuştur?	83
2.1.2. Hz. Peygamberin Cibrîl'le İlk Karşılaşması (Şakku's-Sadr)	83
2.2. HZ. PEYGAMBERİN NÜBÜVVET SONRASI HAYATINDA CİBRÎL	99
2.2.1. HZ. PEYGAMBERİN CİBRÎL'LE KARŞILAŞMALARI	99
2.2.1.1. Cibrîl'le İlk Karşılaşma (İlk Vahiy)	99
2.2.1.2. Cibrîl'le İkinci Karşılaşma ve Fetretu'l-Vahy.....	112
2.2.1.3. II. Fetretu'l-Vahy	119
2.2.1.4. Taif Yolculuğu	123
2.2.1.5. İsrâ ve Mi'râc Yolculuğu	126
2.2.2. SAVAŞLARDA CİBRÎL	146
2.2.2.1. Bedir Gazvesi ve Cibrîl	146
2.2.2.2. Uhud Harbi ve Cibrîl.....	155
2.2.2.3. Hendek (Ahzab) Savaşı ve Cibrîl.....	159
2.2.2.4. Benî Kurayza ve Cibrîl.....	165
2.2.2.5. Tebûk Gazvesi.....	174
2.2.2.6. Bi'ri Maûne Hâdisesi	178
2.2.3. HZ. PEYGAMBER'E SUİKASTLER VE CİBRÎL	181
2.2.3.1. Müşriklerin Suikast Girişimi	181
2.2.3.2. Hz. Peygamber'e Sihir ve Cibrîl	185
2.2.3.3. Yahudi Kadının Sûikast Girişimi ve Cibrîl	191
2.2.4. İBADETLER VE CİBRÎL	194
2.2.4.1. Cibrîl'in Abdesti Öğretmesi ile İlgili Rivayetler.....	195
2.2.4.2. Cibrîl ve Namaz İbadeti	203
2.2.4.3. Salâtu'l-Havf (Korku Namazı) ve Cibrîl.....	208
2.2.4.4. Telbiye ve Cibrîl.....	211
2.2.4.5. Ramazan Ayı ve Cibrîl	214
2.2.4.6. Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Cibrîl	217

2.2.6. DUALAR VE CİBRÎL.....	224
2.2.6.1. Hz. Peygamber'in Cibrîl'in Duasına Karşılık Vermesi.....	225
2.2.6.2. Cibrîl'in Hz. Peygamber'i Teskin Etmesi	230
2.2.6.3. Cibrîl ile Hz. Peygamber'in Cennetu'l-Bâkî'de Buluşmaları	232
2.2.6.4. Cibrîl'in Hz. Peygamber için Şifa Dilemesi (Rukye Yapması)	237
2.2.6.5. Cibrîl'in Öğrettiği Dua (Keffâratu'l-Meclis Duası)	246
2.2.6.6. Namaz Sonunda Yapılan Tesbihât	252
2.2.6.7. Zikir Meclisinin Övülmesi	255
2.2.7. CİBRÎL VE DİĞER KİŞİLER	257
2.2.7.1. Hz. Hatice.....	257
2.2.7.2. Hz. Âişe.....	262
2.2.7.3. Dihyetu'l-Kelbî	269
2.2.7.4. Hârise b. Nu'man	278
2.2.7.5. İbn Abbas	281
2.2.7.6. Hassân b. Sâbit	287
2.2.7.7. Hz. Hüseyin.....	289
2.2.8. GÜNDELİK HAYATTA CİBRÎL	295
2.2.8.1. Cibrîl ve Komşuluk Hukuku	295
2.2.8.2. Cibrîl ve İpek Giysi	297
2.2.8.3. Cibrîl'in Köpek Bulunan Eve Girmemesi	300
2.2.8.4. Cibrîl ve Tâun hastalığı	312
2.2.8.5. Cibrîl ve Misvak.....	316
2.2.8.6. Cibrîl'in şirk koşmadan vefat eden kimsenin cennet gireceğini haber vermesi.....	320
2.2.8.7. İçki Satana Cibrîl'in Lanet Etmesi	329
2.2.8.8. Cibrîl ve Ümmetin İhtilafa Düşmesi	331
2.2.8.9. Cibrîl ve Herise Yemeği.....	335
SONUÇ	340
ÖZET.....	345
ABSTRACT.....	346
KAYNAKÇA.....	347
Eserler:	347
Makaleler.....	371
Web Sayfaları.....	374

Kısaltmalar

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
a.s.	:Aleyhisselâm
AÜ	: Ankara Üniversitesi
b.	: bin, İbn
B.A.E.	: Birleşik Arap Emirlikleri
bkz.	: bakınız
bt.	: bint
by.	: basım yeri yok
c.	: cilt
CÜ	: Cumhuriyet Üniversitesi
çev.	: Çeviren
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: hicrî
hadis no:	: hadis numarası
H.z.	: Hazreti
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
KSÜ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
mad.	: madde
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm tarihi
râvi no	: râvi numarası
s.	: Sayfa

sav. : Sallâllahu Aleyhi ve Sellem
S. : sayı
SDÜ : Süleyman Demirel Üniversitesi
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : tahkik eden
Trc. : Tercüme eden
ty. : Basım tarihi yok
vb. : ve benzeri
' : Ayn ve hemze

Önsöz

İslam, insanlığa Hz. Peygamber vasıtasıyla sunuldu. O'na (s.a.v.)'e bu dini getiren de Cibrîl'di. Aslında sadece bu cümle bile Cibrîl'in önemini ifade etmede yeterlidir. Ayrıca Kur'an da pek çok ayette onun önemini vurgulamakta, farklı isimlerle onu zikretmekte ve diğer meleklerden ayırarak ondan bahsetmektedir. Bunlara ilaveten o görevini yaparken sadece Peygamberlerle temas kurmamış peygamber olmayan kişilerle de görüşmüş onlarla da konuşmuştur.

Hz. Peygamber'in yirmi üç yıllık peygamberlik döneminde ister çok önemli bir konu olsun isterse hayatın içerisinde sıradan bir konu olsun, her türlü rivayetin metninde Cibrîl lafzı yer alabilmekte; gaybdan-yemeğe, ibadetlerden- komşuluğa kadar her türlü konuda onun ismi zikredilmektedir. Böylelikle bir anlamda konu, kudsî bir huviyete de kavuşmuş olmaktadır. Bu sebeple olsa gerektir ki Hz. Peygamber'den sonra en fazla suistimal edilen varlık Cibrîl'dir. Bu bağlamda tezimizde acaba Cibrîl nasıl bir varlıktır? Hz. Peygamber ve ashâb onu nasıl ve şekilde görmüştür? Hz. Peygamber ve ashâb onu bir melek sûretinde mi yoksa insan sûretinde mi gördüler? Eğer insan sûretinde gördüler ise onu nasıl tarif ettiler? Ayrıca ashâbın Cibrîl'i anlattıkları rivayetlerin sıhhat durumları nedir? gibi soruların cevaplarını araştırmaya çalıştık. Fakat konunun çok daha geniş ve kapsamlı olduğunu farkettilik. Hatta islam âlimlerinin ilk devirlerden beri tartışa geldikleri şakku's-sadr, isrâ-mi'râc, Benî Kurayza seferi gibi pek çok konunun merkezinde Cibrîl'in bulunduğunu gördük. Son yıllarda Cibrîlle alakalı çalışmalar da yapılmıştır. Fakat bu çalışmalarda ya tek bir rivayet üzerinde ya da çalışmamızın içerisinde yer alan bir konu üzerinde yoğunlaşıldığı farkettilik. Biz ise Cibrîl'le ilgili rivayetleri toplayarak onları bir bütünlük içerisinde ele alıp daha sonra da yeni bir dizaynla ortaya Cibrîl tasavvuru çıkarmaya çalıştık.

İslam için önemli olduğunu düşündüğümüz "Hadislerde Cibrîl" konusunu bana öneren ve çalışmamın her safhasında yardımlarını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr.

Enbiya Yıldırım hocama, Prof. Dr. Ahmet Yıldırım ve Prof. Dr.Bünyamin Erul hocalarıma, gerekli düzeltmeleri ve yönlendirmeleri yapan Doç. Dr. Hüseyin Akyüz hocama, bu tez bana verildiğinde çalışmam için beni cesaretlendiren merhum Dr. Şaban Çiftci hocama en kalbi şükranlarımı sunarım. Ayrıca her türlü desteği ve yardımı esirgemeyen diğer hocalarıma ve arkadaşlarıma özellikle de eşime teşekkür ederim.

GİRİŞ

A-ARAŞTIRMANIN KONUSU

Genel manada vahiy meleği olarak bilinen Cibrîl'in meleklerle iman konusu içerisinde yer alması, bu nedenle de gaybî bir konu olması hasebiyle onun bilinirliği konusunda eksikliklerin bulunduğu ve öneminin çok da kavranılmadığı kanaatideyiz. Cibrîl, özellikle bir postacı mı yoksa Hz. Peygamber'in yanında onu her durumda destekleyen bir dost ve bir arkadaş mıdır?

Cibrîl'in vahyi getirmesiyle başlayan ve yirmi üç seneye yakın devam eden bu vahiy sürecinde Hz. Peygamber onu aslî sûretinde kaç defa ve nasıl gördüğünün yanısıra her hangi bir sahâbiyle olan irtibatı olmuş mudur? Cibrîl insan sûretine girip yeryüzünde insanların arasına karıştı mı? Daha önce Hz. Meryem'e görünen Cibrîl, Hz. Peygamber'in ashâbına da göründü mü? Göründü ise Dihyetu'l-Kelbî sûretinde mi veya başka bir insan sûretinde mi göründü? Konuyla ilgili haberlerin güvenilirliği nedir? vb. soruların cevaplarının tezimizin konularını teşkil etmektedir.

Ayrıca tezimizin diğer konusu da Cibrîl lafzının yer aldığı rivayetlerdeki idrac ve ziyadelerin araştırılmasıdır. Nitekim Cibrîl'in melek olma vasfından yararlanmak isteyen bazı kimselerin kasıtlı-kasıtsız Hz. Peygamber'in hadislerinin metinlerine Cibrîl lafzını eklediklerine dair bir görüş bulunmaktadır. Bu görüşün geçerliliği var mıdır? Ayrıca ekleme yapıldığını düşündüğümüz rivayetlerin tespit ve tenkitlerini yapmak da konumuz kapsamındadır.

B-ARAŞTIRMANIN AMACI

Cibrîl, Kur'an-ı Kerim'i Hz. Peygamber'e ulaştırmada aracılık etmiş aynı zamanda pek çok hâdisede Allah'ın izniyle O'nun (s.a.v.) destekçisi olmuştur. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in sözlerinde Cibrîl nasıl yer almaktadır? Hz. Peygamber'in bizlere ulaşan sahih rivayetlerinde "Cibrîl" nasıl anlatılmıştır? Vahyin inzaline şahit olan sahâbî Cibrîl'i görmüş müdür? Eğer gördülerse onu nasıl tarif etmişlerdir? Ve olayları

nasıl nakletmişlerdir? gibi soruların cevaplarını ifade eden rivayetler halen elimizdeki mevcut hadis, siyer ve megazi kitaplarında yer almakla birlikte bunların sıhhat bakımından incelemelerinin yapılmadığını, bu nedenle de uydurma rivayetlerin ya da idracları yapılan rivayetlerin kitaplarımızda yer aldığını görmekteyiz.

Sağlam bir dinin önce onu getirenin tanınmasından geçeceği düşüncesiyle Cibrîl'in temel hadis kaynaklarındaki durumunun tespit edilmesi bu nedenle temel hadis kaynaklarında geçen rivayetlerde yer alan Cibrîl lafzı bulunan rivayetlerin toplanması ve bu rivayetlerin belli başlıklar altında toplanarak senet ve metin yönünden incelenmeleri ve bunun sonucunda da sahih bir Cibrîl tasvirinin ortaya konması elzemdir.

C-ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Sahihi bir İslam anlayışının oluşabilmesi için hadis metinlerinde yer alan Cibrîl lafızlarının yer aldığı rivayetlerin incelenmesi gerekmektedir. Hz. Peygamber'in hayatında Cibrîl'in yeri ve önemi kuşku götürmez bir gerçektir. Günümüz müslümanı Cibrîl'i Hz. Peygamber ve sahâbeden nakledilen bilgilerle öğrenmek durumundadır. Fakat onlardan gelen bu haberlerin güvenilirliğinin sorgulanması gerekmektedir.

Ayrıca sahih rivayetlerde Cibrîl nasıl tanımlanmaktadır? Konuyla ilgili nakledilen mitolojik ve efsanevi uslubdaki metinlerin kritiklerinin yapılması gerekmektedir. Yine halk arasında meşhur bazı rivayetlerin metinlerine Cibrîl lafzı eklenerek işin içine kudsiyet kazandırılmak istenmiştir. Bunun boyutu nedir? Hz. Peygamber'in rivayetlerinin nasıl ki doğruluğunun araştırılması önemli ise Cibrîl lafzı geçen rivayetlerin araştırılması bir kat daha önemlidir. Zira o vahiy getiren ve Hz. Peygamber'in yanında olan bir melektir.

Araştırabildiğimiz kadarıyla Cibrîl'le ilgili az sayıda çalışma bulunmakla beraber, yapılan çalışmalar da ya tek bir rivayet üzerinden –Cibrîl Hadisi gibi- ya Cibrîl'in yer aldığı bir konu üzerinden –isrâ ve mi'rac gibi- ya da içerisinde Cibrîl lafzı bulunan rivayetlerin her hangi bir değerlendirmeye tâbi tutulmaksızın alt alta sıralanması şeklinde

yapıldığı gördük. Bu nedenle içersinde Cibrîl lafzı bulunan rivayetlerin tesbiti, sened-
metin tenkitleri yapılması akabinde rivayetlerle ilgili şerh ve zevâid gibi eserlere
bakılması icap etmektedir.

D-ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Araştırmamıza kavramsal çerçevede melek kavramı üzerinde durduktan sonra,
Kur'an ve sünnette bahsi geçen melek çeşitleri hakkında bilgiler verdik. Ardından daha
da özele inerek Cibrîl kelimesinin kutsal kitaplarda ne şekilde geçtiği ile alakalı
malumatlara yer verdik. Bu bilgiler önce Tevrat ve İncil ölçeğinde verilirken daha sonra
Kur'an-ı Kerim bağlamında yapılmıştır. Özellikle ayetlerde Cibrîl lafzının nasıl ve ne
şekilde geçtiği ve hangi isimler altında yer aldığı araştırılmıştır. Bu araştırmayı yaparken
temel tefsîr, hadis, siyer ve tarih kaynaklarından faydalanılmıştır. Özellikle Kur'an'da
Cibrîl'in ne şekilde tasvir edildiği belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın diğer bölümlerinde ise Cibrîl lafzının yer aldığı hadis metinleri
değerlendirildi. Ancak bu metinlerin araştırıldığı eserlerde sınırlama yoluna gidildi. Hicri
4. asrın başlarında vefat eden Nesâî'nin sunenlerinin yanı sıra kütüb-i tis'a bilinen
eserlerle birlikte erken dönemde yazılan İslam Tarihi ve Siyer-i Nebi özelliği taşıyan
eserleri de tezimizin ana kaynaklarına dâhil ettik. Cibrîl lafzı taranırken Şamile adlı
programan yararlanılmıştır. Daha sonra da rivayet metinlerini, içeriklerine uygun olarak
konu başlıkları altında topladık ya da konuyla ilgili tek bir rivayet varsa rivayeti konu
başlığı yaptık. Konu başlıkları haline getirdiğimiz rivayetlerin de tüm tarîklerini
toplarken, rivayetlerin önce sened tenkidini yaptık. Sened tenkidi yaparken isnad
zincirlerini vermeye ve tarîkler arasında farklılıkları ve değişimleri şema halinde
göstermeye gayret ettik. Seneddeki râvilerin incelemesini ise öncelikle Cevâmiu'l-Kelim
adlı programdan daha sonra da cerh-ta'dîl, tabakât ve tarih kitaplarından faydalanarak
durumlarını tespit etmeye etmeye çalıştık. Aynı zamanda rivayet hakkında değerlendirme
yapan âlimlerin görüşlerini de dikkate alıp çalışmamızda yer verdik.

Sened incelemesinden sonra rivayetlerin metin incelemelerini yaptık. Rivayetlerin bütün tarîklerini toplayarak metin farklılıklarını ortaya koymaya çalıştık. Bu sayede Cibrîl lafzının metne sonradan ilave edilip edilmediğini tesbit etmeye çalıştık. Metnin değerlendirmesini yaparken Kur'an ayetlerine ve Hz. Peygamber'in genel anlamdaki sîretine bakarak rivayetleri değerlendirmeye çabasına girdik. Daha sonra şârihlerin rivayet hakkındaki değerlendirmeleri ve varsa yazılan eser, makale tezleri inceledik. Son olarak konu başlığını internet ortamından da taradık ve kaynak olabilme özelliği bulunan sitelerden yararlanmaya çalıştık.

E-KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1. Melek Kavramı

Melek kavramı, (ل-أ-ك) kökünden türemiş olup “haberci, elçi, güçlü-kuvvetli, tasarrufta bulunan ve yöneten anlamlarına gelmektedir. Kisâî'ye (ö. 189/505) göre kelimenin aslı “ألوك / elvek” kelimesinin mastarı olan “ملأك / mel'ekü”dür.¹ İbn Manzûr (ö. 606/1209) da mel'ek kelimesinin, melek manasına geldiğini zira meleğin Allah'tan aldığı mesajı ulaştıran olduğunu söylemiştir.² Ayrıca Melâike, melek kelimesinin çoğuludur.³ Bu kelime çok kullanıldığından dolayı hemzesi hazfedilerek melek denilmiştir. Sonundaki “he” harfi de hazfedilerek “ملائك/melâik” şeklini almıştır. “ألوك

¹ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Dâru Hicr, Kâhire, 2001, I, 472; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Muessetu'r-Risâle, Beyrut, 2006, I, 393.

² İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), Dâru's-Sadr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, ty. X, 481.

³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, X, 482; Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî (ö. 1205/1791), *Tâcu'l-Arus min Cevheri'l-Kâmus*, Kuveyt, 1422/2001, XXVII, 317; Taberî, *a.g.e.*, I, 472; Fahrüddin er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebu'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210), *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1401/1981, II, 174.

/Ulûk” kelimesinin mastarından olan bu kelime hemzenin öne geçirilmesi ile ملاك/mel’ek” şekline dönüştüğü ve risâlet manâsına geldiğini söyleyenler de olmuştur.⁴

Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108) ise kelimenin “yönetmek” manasına gelen milk (ملك) kökünden geldiğini sonradan mim harfinin fethalı okunmasıyla ملاك/melek kelimesine dönüştüğünü, aynı kökten olan “ملك/melik” kelimesinin ise insanları yöneten manasına geldiğini zikretmektedir.⁵ İbn Hacer (ö. 852/1448), melekleri cisimleri latif, şekilleri farklı, meskenleri semavât ve her türlü şekli oluşturma gücü, kendilerine verilmiş varlıklar olarak tanımlamaktadır.⁶

Kur’an-ı Kerim’de melek kelimesi müfred (tekil) olarak on iki, tesniye/ikil ve çoğul olarak 68 defa geçmektedir.⁷ Ayetlere baktığımızda Arap toplumunun melek kavramına yabancı olmadığını görmekteyiz. Nitekim onların, Hz. Peygamberi kabul etmeme mazeretlerinden birisi de kendilerine Yüce Allah’ın mesajlarını melek yerine insanın getirmesidir. Hatta bu konu birden fazla ayette ifade edilmektedir.⁸

Öte yandan Yüce Allah müşriklerin yeryüzüne melek gönderilme isteklerinin geri çevirmiş, yeryüzünde insanların yerine meleklerin dolaşmadığını buyurarak onların akıllarına hitap etmiştir.⁹ Diğer bir husus da Mekkeli müşriklerin kafasındaki melek tasviridir. Onlar, Hz. Peygamber’in risalet görevini yaparken yanında bir melek

⁴ İbnü’l- Esîr, Ebu’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 606/1210), *en-Nihaye fî Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tabbâhî ve Tahir Ahmed ez-Zâvî, Mektebetu’l-İslâmiyye, by., 1383/1963, IV, 359; İbn Hacer, Ebu’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu’l-Bârî bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru’t-Taybe, Riyad, 2005, VII, 514.

⁵ Râgıb el-İsfahânî, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108), *el-Mufredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, thk. Ebü’l-Kâsım el-Huseyin b. Muhammed, Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, by., 2009, II, 612.

⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 514.

⁷ Muhammed Fuâd b. Abdulbâkî b. Sâlih el-Mısırî (1882-1968), *el-Mu’cemu’l-Mufehres li el-Fâzi’l-Kur’âni’l-Kerim*, Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye, Kâhire, 1364/1945, s. 674.

⁸ Furkan, 25/7; En’am, 6/8.

⁹ İsrâ, 17/95. Ayrıca bkz. Furkan, 25/7; En’am, 6/50.

bulunması gerektiğini düşünmektedirler. Yani müşrikler meleklerin ruhani varlıklar olduklarını ve bundan dolayı risalet görevini ifa ederken muhakkak Hz. Peygamber'e destek vermeleri gerektiğini düşünüyorlardı. Oysa Hz. Peygamber bu fikre karşı olup ayetin ifadesine göre göğsü daralmaktaydı.¹⁰ Kur'an, müşriklerin isteklerine karşı çıkmakta, Hz. Peygamber'in melek olmadığını, onlar gibi bir insan olduğunu ifade etmektedir: *"De ki: Ben size demiyorum ki Allah'ın hazineleri yanımdadır. Ben gaybı da bilmem ve melek de değilim. Ben sadece bana vahyolunana uyarım."*¹¹

Kur'an'da önceki kavimlerin melek tasavvuru da anlatılmaktadır. Nitekim Yusuf sûresinde Hz. Yusuf'u gören kadınlar " قلن حاش لله ما هذا بشر إن هذا إلا ملك كريم " *"Haşa! Allah için bu bir insan olamaz bu ancak üstün bir melektir"* dediler.¹² Hz. Yusuf'un zamanında yaşayan kadınlar onun bu kusursuz güzelliğinden dolayı meleğe benzetmişler, gözlerini ondan ayıramayıp farkında olmadan bıçakla ellerini kesmişler, şaşkınlıklarını *"bu insan olamaz bu ancak bir melek olabilir"* diyerek ifade etmişlerdir. Yani onlar meleğin güzellik timsali olduğunu düşünmektedirler.

Bütün bunlara ilaveten melek kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de tesniye/ikil olarak iki ayette geçmektedir. Bunlardan biri Hârut ve Mârut adındaki iki meleğin yeryüzüne gönderilmesini anlatan kıssada geçerken¹³ diğeri ise Hz. Âdem ve Havvâ'nın cennetten kovulmasının anlatıldığı ayetlerde zikredilmektedir.¹⁴ Oysa melek kelimesinin çoğulu, Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette tekrar edilmektedir. Yapılan bir tesbitte yaklaşık olarak bu sayının 66 olduğu ifade edilmektedir.¹⁵

¹⁰ Hud, 11/12.

¹¹ En'am, 6/50; Hud, 11/31.

¹² Yusuf, 12/31.

¹³ Bakara, 2/102.

¹⁴ A'raf, 7/20.

¹⁵ Muhammed Fuâd b. Abdulbâkî, *a.g.e.*, s. 673.

Kur'an'da “Melekler/الملائكة” kelimesinin geçtiği ayetlere baktığımızda bu ayetleri şu şekilde gruplandırabiliriz:

1-Meleklerin varlığına iman edilmesini emreden ayetler;¹⁶

2-Hz. Âdem kıssasının anlatıldığı ve Allah Teâlâ'nın meleklerle Âdem'e secde etmelerini emrettiğini ifade eden ayetler;¹⁷

3-Meleklerin, Hz. Zekeriya ve Hz. Meryem ile konuşmalarının zikredildiği ayetler;¹⁸

4-İnananlara yardım olarak meleklerin indirildiğini anlatan ayetler;¹⁹

5-“Meleklerin dişi olduğu ve Allah'ın kızları” olduğunu söyleyen müşriklere cevap içeren ayetler;²⁰

¹⁶ Bakara, 2/177; Nisâ, 4/136.

¹⁷ Bakara, 2/30; A'raf, 7/17; Hicr, 15/28; İsrâ, 17/61; Kehf, 18/50; Taha, 20/116; Sâd, 38/71-73. Bu ayetlerden Bakara süresinin 30. ayetini dikkate alan müfessirler, meleklerin yaratılacak olan insanın yeryüzünde kan döküp bozgunculuk çıkaracağına dair bir bilgiyi nasıl bilebildikleri ve buna nasıl itiraz edebildikleri ile ilgili konuyu tartışmışlar özetle meleklerin bunu itiraz olarak değil de hikmetini öğrenmek için soruyor olabilecekleri veya geçmişte cinlerin yeryüzünde fesad çıkarıp kan döktükleri (cinlerin yeryüzünde kan döktükleriyle ilgili rivayet için bkz. İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mektebetun-Nezâra Mustafa el-Bâz, Riyad, 1417/1997, I, 77. Bundan kıyasla insanların da kan dökebileceklerini tahmin ettikleri veya bunu bir vahyine dayandığı şeklinde görüşler beyan etmişlerdir. Ama arkasından gelen ayette melekler "سبحانك لا علم لنا إلا ما علمتنا إنك أنت العليم الحكيم" "Ey Rabbimiz biz seni tesbih ederiz. Bizim senin bildirdiğinin dışında bir bilginiz yoktur"¹⁷ demeleri insanların yeryüzünde kan dökme konusundaki bilgileri varsa bile bunun kaynağının yine Allah Teâlâ olduğunu göstermektedir. Bkz. Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, thk. Abdulcelil Abduh Şiblî, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1408/1988, I, 109; Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, II, 180-185; İbnu'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1984, I, 59; Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *ed-Durru'l-Mensûr*, thk. Abdullah Muhsin et-Turkî, Merkezu Hicr li'l-Buhusi'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, Kahire, 1427/2003, I, 242.

¹⁸ Âli İmrân, 3/39, 42, 45.

¹⁹ Âli İmrân, 3/123-125.

²⁰ İsrâ, 17/40; Zuhruf, 43/19; Necm, 53/19-23; Necm, 53/27-28.

6- Meleklerin Allah'ı tesbih ve tahmid ettiğini ifade eden ayetler.²¹

Bütün bu ayetlerden anlaşıldığı üzere melekler ruhanî varlıklar olup erkeklik ve dişilikleri yoktur. Dâima Allah Teâla'ya ibadet ve itaale meşgul olurlar, asla O'nun emrinden dışarı çıkmazlar. Allah'ın izniyle peygamberlerin dışındaki kimselerle de iletişime geçebilirler.

2. Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde İsmi Geçen Melekler

Kur'an-ı Kerim'de meleklerin bahsedilen özellikleriyle birlikte ayrıca ismen zikredilen melekler de bulunmaktadır. Bunlardan en çok ismi geçen melek Cibrîl'dir. Bu konu "Kutsal kitaplarda Cibrîl" bölümünde daha geniş bir şekilde ele alınacağından dolayı burada kısaca bilgi verilecektir.

2.1. Cibrîl

Kur'an-ı Kerim'de ismi zikredilen meleklerin içerisinde en fazla Cibrîl ismi yer almaktadır. Fakat o Kur'an da sadece Cibrîl olarak değil ayrıca "Ruh", "Ruhu'l-Emin" Ruhu'l-Kuds, Melek ve Resûl gibi adlarda ayetlerde bahse konu olmaktadır.²²

Cibrîl lafzı Bakara sûresi 97-98. ayetleri ile Tahrîm sûresi 4. ayette yer almaktadır. Bu ayetlerde Allah, kendisiyle birlikte Cibrîl'i de zikretmekte, kendisine düşman olanların Cibrîl'e de düşman olduklarını vurgulamaktadır. Ayet şöyledir: *"Her kim ki Allah'a, meleklerle, peygamberlere, Cibrîl'e ve Mikâil'e düşmansa bilsin ki Allah da kâfirlerin düşmanıdır."*²³

²¹ Bakara, 2/30; Zümer, 39/75; Şura, 42/5; Ra'd, 13/13; Nahl, 16/49. Ayrıca meleklerin devamlı Allah'ı tesbih ve takdis etmeleriyle birlikte kendilerine verilen her türlü görevi yapmakla mükellef oldukları, her türlü iş için izin aldıkları, hatta konuşmalarının dahi izne bağlı olduğu, iki, üç veya dört tane kanada sahip oldukları, çok uzun mesafeleri çok kısa bir zamanda aldıkları, Kur'an'da anlatılan özelliklerindendir. Ayrıca yukarıda da söylediğimiz gibi cinsiyetlerinin olmadığı ve yine düşünme yeteneğine sahip olduklarını ayetlerden öğrenmekteyiz. Bkz. Nahl, 16/50; Tahrîm, 66/6; Nebe, 73/38; Fatır, 35/1; Meâric, 70/4; Secde, 32/5; Nahl, 16/57; İsrâ, 17/40; Saffât, 37/149, 153; Tûr, 52/39; Bakara, 2/30.

²² Cibrîl'in diğer isimleriyle ilgili izahlar tezin "Kur'an-ı Kerim'de Cibrîl" adı altında yer almaktadır.

²³ Bakara, 2/98

Diğer ayette de Cibrîl'in geçmiş kitapları doğrulayıcı olarak Kur'an'ı indirdiği aynı zamanda mü'minlere de müjdelere getirdiğinden bahsedilmektedir.

*“De ki: Cibrîl'e kim düşman ise şunu bilsin ki Allah'ın izniyle Kur'an-ı senin kalbine bir hidayet rehberi, önce gelen kitapları doğrulayıcı ve mü'minler için bir müjdeleyici olarak indirmiştir”*²⁴

Tahrim sûresindeki ayette ise Cibrîl'in ismi Hz. Peygamber'e destek verenlerin içinde Allah, melekler, salih mü'minlerle birlikte zikredilmektedir: *“Eğer ikiniz Allah'a tevbe ederseniz iyi yapmış olursunuz. Çünkü kalpleriniz sapmıştı. Eğer peygambere karşı birbirinize destek olursanız kuşkusuz Allah, Cibrîl ve salih mü'minler de onun dostudur. Melekler de ona destek çıkarlar”*²⁵

2.2. Mikâîl

Kur'an-ı Kerim'de Mikâîl, Cibrîl gibi defalarca zikredilmeyip sadece bir ayette o da diğer melekler, peygamberler ve Cibrîl'le birlikte yer almaktadır. Bu ayette şöyle buyurulmaktadır:

*“Her kim ki Allah'a meleklerle, peygamberlere, Cibrîl'e ve Mikâîl'e düşmansa bilsin ki Allah da kâfirlerin düşmanıdır”*²⁶

Ayette de görüldüğü üzere Allah Teâla bütün melekleri zikretmiş arkasından Cibrîl'i ve Mikâîl'i ayrıca bir daha zikrederek onların durumunun diğerlerinden farklı olduğunu beyan etmiştir. Bu iki meleği tekrar zikretmesinin nedeni ayetin sebebi nuzulünde gizlidir. Bu nedenle ayetin sebebi nüzulüne bakmamız gerekmektedir. Tefsîrlerde Abdullah b. Sûriyâ adında²⁷ bir Yahudi'nin Hz. Peygamber'e gelerek “Sana

²⁴ Bakara, 2/97

²⁵ Tahrim, 66/4.

²⁶ Bakara, 2/98

²⁷ Abdullah b. Sûriyâ'nın Medine'deki Yahudi bilginlerinden olup Hz. Peygamber'e sorular sormak için birkaç defa geldiğini görmekteyiz. Bunlar biri İslam'da zina eden kadın ve erkeğe verilecek olan cezayı öğrenmek için geldiğidir. Cevabı beğenmeyip Hz. Peygamberin peygamberliğini inkâr edince de “Ey Resûl kalpleri inanmamışken ağızlarıyla inandık diyen kûfûrde yarışanlar seni üzmesin” (5, Maide 41) ayetinin

vahyi gökten hangi melek indiriyor?” diye sorduğu, Hz. Peygamber’in “Cibrîl.” cevabını vermesi üzerine “O bizim düşmanımızdır. Şayet Mîkâîl deseydin sana iman ederdik, Cibrîl bize savaş, sıkıntı ve ölümden başka bir şey getirmedi. Mîkâîl ise yağmur, rahmet ve bereket getirir.” demesine binaen ayetin indiği zikredilmiştir.²⁸

Görüldüğü gibi Yahudilere bu ayetle cevap verilmiş ve Yüce Allah’ın meleklerinden birine dost birine düşman olunamayacağı bu nedenle de Cibrîl’e düşmanlık edenin Allah’a ve Mîkâîl’e de düşman olduğu vurgulanmaktadır. Kur’an’da Mîkâîl’in görevi hususunda herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Fakat tefsir ve hadis kaynaklarına baktığımızda Mîkâîl’in yağmur ve rahmeti indiren melek olduğu anlaşılmaktadır.²⁹

Hz. Peygamber’in hadislerinde de Mîkâîl ismi genellikle Cibrîl’le birlikte yer almaktadır. Örneğin; Hz. Âişe’nin naklettiği bir rivayette Hz. Peygamber’in yaptığı bir

onun hakkında indirildiği rivayet edilmektedir. Bkz. Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *es-Sunen*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Muhammed Kamil Karabelli, Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, Beyrut, 1430/2009, Hudud 26, hadis no: 4446, VI, 494. Ayrıca Abdullah b. Selam’ın sorusunda olduğu gibi “Çocuk, anneye mi, babaya mı benzer?” sorusunu onun sorduğu kaynaklarda geçmektedir. Abdullah b. Sûriyâ’nın sonradan Müslüman olduğu da zikredilmektedir. Bkz. İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845), *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kubrâ*, Mektebetu’l-Hancı, Kahire, 2001, I, 147; İbn Asâkîr, Ebu’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetullâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 571/1176), *Târîhu Medinetü Dımaşk*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1415/1995, III, 418; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi’s-Sahâbe*, thk. Abdullah Muhsin et-Türkî, Merkezu Hıcr li’l-Buhûsi ve’l-Dirâseti’l-Arabî ve’l-İslâmiyye, Kahire, ty., VI, 214.

²⁸ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *Musned*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Âdil Murşid, Muessetu’r-Risâle, Beyrut, 1416/1995, hadis no: 2483, IV, 284; İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbuddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Mektebetu Taybe, Riyad, 1418/1997, I, 335; Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî (ö. 516/1122), *Meâlimu’l-Tenzil*, Dâru Taybe, Riyad, 1409/1988, I, 124; Fahrüddin er-Râzî, *a.ge.*, III, 210.

²⁹ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 2483, IV, 284; Taberî, *a.ge.*, II, 290; Sa’lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa’lebî en-Nîsâbü’rî (ö. 427/1035), *el-Keşf ve’l-Beyan Fi Tefsiri’l-Kur’an*, thk. Ebû Abdullah Seyyid Kesrevi Hasan, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1425/2004, I, 158; Fahrüddin er-Râzî, *a.ge.*, III, 21.

duada hem Cibrîl'in hem de Mikâil'in adı geçmektedir.³⁰ Yine tahiyat duasının bir önceki şeklinde Cibrîl ve Mikâil'de yer almaktaydı.³¹ Yine bazı rivayetlerde Mikâil'in, Cebrâîl'le beraber Hz. Peygamber'in yanında göründükleri ifade edilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in Uhud savaşında, sağında ve solunda Cibrîl ve Mikâil'in beyaz elbiseler giyerek iştirak ettikleri nakledilmektedir.³²

2.3. İnsanların Canlarını Almakla Görevli Melekler

Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinde insanların ruhlarını kabzetmekle görevlendirilen melek olarak “*Meleku'l-Mevt* / Ölüm Meleği” ismine yer verirken diğer bazı ayetlerde “insanların canlarını alan meleklerden” bahsetmektedir. “*Meleku'l-Mevt*” kavramının yer aldığı ayetlerde kelime tekil (müfred) olarak geçmektedir. Ayet şöyledir: “*Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.*”³³

³⁰ Bu duanın metni ise şöyledir: “Ey Allahım! Ey Cibrîl'in ve Mikâil'in Rabbi, Göklerin ve yerin yaratıcısı, gaybı ve şehadeti bilen Rabbim, kulların ihtilaf ettiklerinde aralarında doğru bir şekilde ancak sen hükmedersin, ihtilaf ettiklerinde bana doğru karar vememi sağla, sen dilediğini doğru yola iletirsin.” Bkz. Muslim, Ebul-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-el-Câmi 'u's's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd b. Abdalbâkî, Dâru İhyâu'-Turâs, Beyrut, Salât, 26, hadis no: 200, I, 534; Ebû Dâvûd, Salât, 121, hadis no: 767, II, 78; Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmiu'l-Kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1996, Da'vât, 31, V, 421; Nesâî, Ebû Abdurrahmân b. Şuayb en-Nesâî (ö. 303/915), *Sunen-i Nesâî bi Şerhi Celâleddîn es-Suyûtî ve Hâşiyetu'n-Nedvî*, Rakamlandırma: Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep, ty., Salât, 570, hadis no: 1324, II, 125.

³¹ Rivayet şöyledir: “Biz vaktiyle Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte namaz kılarken insanlar; “Allah'ın, Cebrâîl'in, Mikâil'in ve Mukarrebûn meleklerinin üzerine selam olsun.” derlerdi. Hz. Peygamber (s.a.v.); “Böyle söylemeyiniz! Çünkü Selâm Allah'ın ismidir, fakat tahiyât Allah içindir, söyleyiniz” buyurdu. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. M. Fuâd Abdalbâkî, el-Mektebetu's-Selefiyye, Kâhire, 1400, Salât, 150, hadis no: 835, I, 269; Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915), *es-Sunenu'l-Kubrâ*, Muessetu'r-Risâle, Beyrut, 2001, Salât, 488, hadis no: 1201, II, 68.

³² Buhârî, Megâzî, 18, hadis no: 4054, III, 105; Muslim, Fadâil, 10, hadis no: 46, II, 1802.

³³ Secde, 32/11.

Bazı ayetlerde ise insanların canlarını almakla görevli olan meleklerden bahsetmektedir. Ayetlerin mealleri şöyledir: “*Melekler onların canını temizlenmiş olarak alırken: 'Selam size; yaptıklarınıza karşılık haydi cennete girin' derler.*”³⁴ “*Melekler, inkâr edenlerin yüzlerine ve sırtlarına vurarak, 'Yakıcı azabı tadın, bu, kendi ellerinizle yaptıklarınızın karşılığıdır' diyerek canlarını alırken bir görseydin!*”³⁵

Bu iki ayette de insanların canlarını alacak varlığın melek değil melekler olduğu vurgulanmaktadır. Bu durumu Mukâtil b. Süleyman, (ö. 150/767) ölüm meleklerinin çoğul olmasına rağmen onların başları konumunda bulunan meleğin “*Meleku'l-Mevt*” şeklinde izah etmektedir.³⁶

Yine başka bir ayette insanları vefatında görevli olan “*Meleku'l-Mevt*” meleğinin yardımcılarının bulunduğu bahsedilmektedir: “*Melekler, kendilerine zulmeden kimselerin canlarını alırken onlara şöyle derler: 'Ne halde idiniz? Onlar: 'Biz yeryüzünde zayıf kimselerdendik' derler. Melekler ise 'Allah'ın arzı geniş değil miydi oraya niçin hicret etmediniz?' İşte bunların gideceği yer cehennemdir. Orası ne kötü bir yerdir'*”³⁷

Nâziât sûresinin 1 ve 2. ayetinde zikredilen “*Çekip çıkaranlara ve kolaylıkla alanlara and olsun*” ifadelerini yorumlayan İbn Mes'ûd, birinci ayetin kâfirlerin canlarını söküp çıkaran, ikinci ayetin ise mü'minlerin canlarını kolaylıkla alanların ölüm melekleri olduğunu söylemektedir.³⁸ Çekip çıkaran ve kolaylıkla alanların ölüm melekleri olduğunu

³⁴ Nahl, 16/32.

³⁵ Enfal, 8/50.

³⁶ Taberî, *a.g.e.*, VII, 379, Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27), *et-Tefsîr*, thk. Muhammed Abduh, Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, I, 475.

³⁷ "إن الذين توفاهم الملائكة ظالمي أنفسهم قالوا فم كنتم قالوا كنا مستضعفين في الأرض قالوا ألم تكن أرض الله واسعة فتهاجروا فيها " فآلئك مأواهم جهنم وساءت مصيرا" Nisâ, 4/97

³⁸ el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ (ö. 207/822), *Meâni'l-Kur'ân*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1983, III, 230; İbn Ebî Hatîm, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. Ebî Hâtîm (ö. 327/938), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mektebetu'n-Nazar Mustafa el-Bâz, Riyad, 1997, V, 3397.

Kabul ettiğimiz ve Allah Teâla'nın sûreye yeminle başladığını göz önüne aldığımızda bunun ölüm meleklerinin önemi açısından dikkate değer olduğu âşikardır.³⁹

Meleku'l-Mevt tâbiri hadis kitaplarında da Hz.Mûsâ'nın ölüm meleği ile karşılaşmasının anlatıldığı Ebû Hureyre'nin rivayetinde yer almaktadır.⁴⁰ Aynı sahabîden nakledilen başka bir rivayette: Hz. Âdem'e ölüm meleği (Meleku'l-Mevt) gelince ondan daha fazla yaşamak için izin istediği anlatılmaktadır.⁴¹ Meleku'l-Mevt ifadesinin geçtiği diğer bir rivayette ise Yüce Allah ruhları almak görevini ölüm meleği yani Azrâîl'e vermiştir.⁴² Ancak tesbitlerimize göre Azrâîl kelimesinin Meleku'l-Mevt yerine

³⁹ Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767), *et-Tefsîr*, Dâru İhyâu'l-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2002, IV, 573; İbn Ebî Hatîm, *a.g.e.*, V, 3397; Taberî, *a.g.e.*, XIV, 57; Kurtubî, *a.g.e.*, XXII, 40.

⁴⁰ Buhârî ve Müslim'de yer alan ve Ebû Hureyre'den nakledilen metninde meleku'l-mevt geçen rivayet şöyledir; “Yüce Allah ölüm meleğini (Meleku'l-Mevt'i) Hz. Mûsâ'ya gönderdi. Hz. Mûsâ ölüm meleğine vurunca o da Rabbine geri dönüp; “Ya Rabbi beni gönderdiğin kul ölmek istemiyor” dedi. Allah ölüm meleğine gözünü iade etti ve O'na “Dön ve elini bir öküzün sırtına koymasını istediğimi, elinin altında ne kadar kıl varsa ömrünü o kadar uzattığımı söyle.” buyurdu. Hz. Mûsâ bunu duyunca “Sonra Rabbim?” dedi. Allah Teâla “öleceksin” buyurdu. O zaman beni, Arz-ı Mukaddes bir taş atım mesafesine kadar yaklaştırmamı istiyorum” dedi. Rivayetin devamında Ebû Hureyre şöyle devam etmiştir: “Resûlullah “Eğer ben yanınızda olsaydım size yol kenarındaki kırmızı kum tepesindeki kabrini gösterirdim” buyurdu. Bkz. Buhârî, Cenâiz, 68, hadis no: 1339, I, 410; Muslim, Fadâil, 42, hadis no: 157, IV, 1842; Hemmâm b. Münebbih, Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil es-San'ânî (ö. 132/750), *es-Sahîfe*, thk. Ali Huseyin Ali Abdulhamîd, Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1407/1987, hadis no: 59 s. 43; Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 20530, XI, 274. Bu rivayetle ilgili çağdaş Mısırlı âlimlerden Muhammed Gazalî'ye bu hadis sorulduğunda o şöyle demektedir: “Bir öğrenci bu hadis doğru mu? diye sorunca içim sıkılarak sana bu hadis ne gibi bir fayda verecek... Evethadis sened yönünden sahihdir ama metin açısından şüphe uyandırmaktadır. Zira bunun anlamı Hz. Mûsâ ölümden nefret ediyor eceli bittikten sonra Allah'a kavuşmayı istemiyor demektir ki böyle bir şey Allah'ın salih kullarından birine nisbet edilemez” şeklindeki itirazını zikretmektedir. Bkz. Muhammed Gazalî, *Fıkıhçılara ve Hadisçilere Göre Nebevi Sünnet*, Mütercim: Ali Özek, Ekin Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2014, s. 43.

⁴¹ Tirmizî, *Tefsîr*, 114, hadis no: 3368, V, 382.

⁴² İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887), *es-Sunen*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâu Kutubi'l-Arabiyye, by., ty., Cihâd, 10, hadis no: 2778, IV, 69; Fakat bu rivayetin râvisi Ufeyr b. Ma'dân eş-Şâmî, zayıf olmakla itham edilmiştir. Bkz. el-Bûsîrî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâîl el-Bûsîrî (ö. 840/1436), *Misbâhu'z-Zücâce fî Zevâ'idî İbn Mâce*, Vuzâratî't-Ta'lîmî'l-Âli, Medine, 1425/2004, III, 348; Ayrıca belirtilen râvi için Ebû Hatîm de cerh ifadeleri kullanmış ve onun zayıf bir râvi olduğunu sökmüştür. Bkz. İbn Ebî Hatîm, Ebû Muhammed

kullanıldığına İsbahânî'nin (ö. 369/980) *Kitâbu'l-Azame* adlı eserinde yer alan Vehb b. Münebbih'in sözünde geçmektedir.⁴³ Yine el-Kazvinî'nin (ö. 682/1283) *el-Acâibu'l-Mahlûkât* adlı eserinde de Kâ'b el-Ahbâr'ın Azrâîl'in insanların ruhlarını aldığını söylediğini nakletmiştir.⁴⁴ Bu iki râvinin İsrâîlî haberlere düşkünlüğünü dikkate aldığımızda ölüm meleğinin adının Azrâîl olarak isimlendirilmesinin İsrâiliyat kaynaklı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca tefsîrinde israilî rivayetlere çokça yer veren Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767) da "Meleku'l-Mevt" kelimesi yerine "Azrâîl" adının kullanması da görüşümüzü teyid etmektedir.⁴⁵

Sonuç olarak ölüm meleğinin can almakla görevli olduğu ve onun yardımcılarının bulunduğu Kur'an-ı Kerim'de açıkça ifade edilmiştir. Bu meleğin adının Azrâîl olduğu konusunda ise ne Kur'an'da bir ayet ne de sahih rivayetlerde herhangi bir haber bulunmamaktadır.

2.4. Sûr'a Üflemele Görevli Melek

Sûr'a üflemele görevli olan meleğe İsrâîl ismi verilmektedir.⁴⁶ Fakat bu isim, Kur'an-ı Kerim'de İsrâîl olarak geçmemektedir. Zira ayetlerde "تُفَخَّ فِي الصُّورِ" "Sûr'a

Abdurrahmân b. el-Absî Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1953, râvi no: 195, VII, 36.

⁴³ Ebû Abdurrahman Ca'fer b. Hayyân el-İsbahânî (ö.379/989), *Kitâbu'l-Azame*, thk. Rıdallah b. Muhammed İdris el-Mubârekfûrî, Dâru'l-Âsime, Riyad, 1408, III, 848, 900, 909.

⁴⁴ Zekerîya b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî, *Acâibu'l-Mahlûkât ve'l-Hayvânât ve Garâibu'l-Mevcûdât*, Muessetu'l-A'lemi li'l-Matbûât, Beyrut, 2000, s. 58.

⁴⁵ Mukâtil b. Süleyman tefsirinde "Meleku'l-Mevt'e Azrâîl şeklinde söylendiği iddia edilmektedir." dedikten sonra Azrâîl'i şöyle tarif etmektedir. "Azrâîl'in dört kanadı vardır. Biri doğuya diğeri batıya üçüncüsü en arkadan gelen rüzgârın çıktığı yere dördüncüsü ise saba rüzgârının doğduğu yere kadar uzanır. Bir ayağını batıya, bir ayağını doğuya basar. Başı semada vücudu ise yer ile gök arasındadır." Görüldüğü gibi Mukâtil bu rivayetin sıhhatinden şüphelenmiş olmalı ki söz konusu haberi temriz sıyasıyla nakletmektedir. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, III, 450.

⁴⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, XI, 335; Kılavuz, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi*, Ensar Yayıncılık, 22. Baskı, İstanbul, 2014, s. 330.

üflendi” ibaresi yer almaktadır.⁴⁷ Kâf sûresinde ise Yüce Allah, “*Ey Muhammed çağırıcının yakın bir yerden seslendiği gün ona kulak ver*”⁴⁸ buyurarak İsrâfil ismi zikredilmeksizin nidâ eden bir münâdiden bahsetmektedir. Bu ayette geçen nida edenin kim olduğu konusunda müfessirlerin ortak bir kanaati yoktur. Bazı müfessirler Katâde den rivayetle nidâ edenin İsrâfil olduğunu zikretmektedirler.⁴⁹ Zemahşerî ve Kurtubî ise üfleyenin İsrâfil, nidâ edenin de Cibrîl olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁰ Ancak Fahrüddin er-Râzî ise nidâ edenin Allah Teâla olabileceğini de dile getirmektedir.⁵¹

İsrâfil kelimesi, Kur’an’da geçmese de hadislerde yer almaktadır. Nitekim Hz. Peygamber’in duaya Cibrîl’in, Mîkâil’in ve İsrâfil’in Rabbi diyerek başladığını ifade eden rivayetler bulunmaktadır.⁵² Görüldüğü gibi hadislerde sadece üç büyük meleğin ismi zikredilmektedir. Bir başka rivayette de Bedr’e katılan meleklerin içerisinde Cibrîl, Mikâil ve İsrâfil’in adı geçmektedir.⁵³ Öte yandan ilk üç asırda telif edilen kitaplarda İsrâfil ismi yerine “Sâhibu’s-Sûr” veya Sâhibu’l-Karn” lafızlarının da kullanıldığını görmekteyiz.⁵⁴

⁴⁷ “تَفَخَّ فِي الصُّورِ” ibaresi için bkz. Kehf,18/99; Mü’minûn,23/101; Yâsîn, 36/51; Zümer, 39/68; Hâkkâ, 69/13; “تُفَخُّ فِي الصُّورِ” ibaresi için ise; En’am, 6/73; Tâhâ,20/102; Neml, 27/87; Sebe, 78/18.

⁴⁸ “واستمع يوم يناد المنادي من مكان قريب” Kâf, 50/41.

⁴⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 116; Taberî, *a.g.e.*, XX, 254.

⁵⁰ Zemahşerî Cârullah Ebu’l-Kâsım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhi’t-Te’vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvid, Mektebetu’l-Ubeykânî, Riyad, 1998, VI, 606; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 464.

⁵¹ Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XVIII, 188.

⁵² Muslim, Musâfirîn, 26, hadis no: 770, I, 534; Ebû Dâvûd, Salât, 121, hadis no: 767, II, 78; Tirmizî, Da’vât, 31, hadis no: 3420, V, 421; Nesâî, *Sünen-i Kubrâ*, Kıyâmu’l-Leyl, 12, hadis no: 1641, III, 385.

⁵³ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 1257, II, 411; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849), *Kitâbu’l-Musannef fî’l-Ehâdis ve’l-Eser*, Dâru’t-Tâc, Beyrut, 1409/1989, Fadâil, 15, hadis no: 31954, VI, 351.

⁵⁴ Abdullah b. Mubârek, Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Mubârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 181/797), *Musned*, thk. Mustafa Osman Muhammed, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1991, hadis no: 98, s. 49; Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 135; Tirmizî, Ebvâbus-Sıfat, 73, hadis no: 2431, IV, 226; Tirmizî, Tefsîr, hadis no: 4273, V, 290; Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî el-

İbnu Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) bu hadislerin açıklaması sadedinde, sûru üfleyecek melekten bahsederken, sûru İsrâfîl (a.s.) üfleyeceği hususunda Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın icma ettiğini nakleder sonra bazı rivayetlerde iki sûr üfleyicinin bulunduğuna işaret eder.⁵⁵

Bütün bunlara ilaveten tefsirlerde İsrâfîl'in manası hakkında da açıklamalar yer almaktadır. Taberî, İbn Abbas'ın sözünü aktararak il ekinin “Allah” ondan önceki kelimenin ise “kul” anlamında olduğunu böylece kelimenin Abdullah gibi “Allah'ın kulu” manasına geldiğini zikretmiştir.⁵⁶ Başka bir müfessir ise İsrâfîl'in kelimesinin Süryanîce olduğunu ve Arapça karşılığının “Abdurrahman” olabileceğini beyan etmiştir.⁵⁷ Ayrıca Suyûtî (ö. 911/1505), *el-Habâik fî Ahbâri'l-Melâik* adlı eserinde İsrâfîl ile ilgili sıhhati konusunda şüpheler bulunan rivayetlere yer vermiştir.⁵⁸ Son söz olarak diyebiliriz ki klasik İslami literatürde İsrâfîl'le ilgili sahih rivayetlerin yanı sıra nice sıhhat derecesi zayıf hatta uydurma rivayetlere rastlamak mümkündür.⁵⁹

2.5. Münker ve Nekîr Melekleri

Akâid kitapları Münker ve Nekîr meleklerini ölen kişiye dinini, peygamberini soran iki melek olarak tanımlamaktadır.⁶⁰ Kur'an'ın herhangi bir ayetinde isimleri yer

Humeydî (ö. 219/834), *el-Musned*, thk. Huseyn Selîm Esed, Dâru's-Sikâ, Dımaşk, 1996, hadis no: 771, II, 19; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 11039, XVII, 89.

⁵⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 368.

⁵⁶ Taberî, *a.g.e.*, II, 296

⁵⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, II, 264.

⁵⁸ Suyûtî, *el-Habâik fî Ahbâri'l-Melâik*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 33.

⁵⁹ Bazı örnekler için bkz. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-İsbehânî, *Kitâbu'l-Azame*, II, 694-705; Zekeriya b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî (ö. 286/899), *Acâibu'l-Mahlûkât ve'l-Hayvânât ve Garâibu'l-Mevcûdât*, Muessetu'l-A'lemi li'l-Matbûât, Beyrut, 2000, s. 56.

⁶⁰ Pezdevî, Sadru'l-İslâm Ebu'l-Yusr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 493/1100), *Usûlu'd-Dîn*, thk. Hanz Pîter lens, Mektebetu'l-Ezheriyye lit-Turâs, Kahire, 2003, s. 169.

almamaktadır.⁶¹ Hadislerde ise kabre konulan kişinin başına iki melek gelerek soru sorduklarından bahsedilmektedir. Enes b. Mâlik'in naklettiği rivayete göre Hz. Peygamber: “Kul kabre konulunca arkadaşları ondan ayrılırken onların ayak seslerini iştir. Daha sonra yanına iki melek gelir. Onu oturtup “Muhammed adındaki adam hakkında ne düşünüyorsun” diye sorarlar. O kul mü'min ise “Hz. Peygamber'in Allah'ın Resûlü olduğuna şهادet ederim” deyince: Melekler “Cehennemdeki yerine bak Allah onu cennetteki yerin ile değiştirdi” derler. Hz. Peygamber “O kul her iki yerini de görür. Eğer kul, kâfir veya münafık ise soruya “Bilmiyorum insanlar ne diyorsa ben de onları diyorum” şeklinde cevap verince, Melekler “Keşke onları dinlemeseydin” deyip demir topuzla kulaklarına bir vururlar ki feryadını insanlardan ve cinlerden başka herkes duyar.”⁶²

Buhârî'de Enes b. Mâlik'ten nakledilen rivayette kabre konulan kişinin başına iki meleğin “أناه ملكان” geldiği nakledilirken yine Enes b. Mâlik'ten nakledilen ve Ebû Dâvud'da yer alan başka rivayette ise kabrin başına bir meleğin “أناه ملك” geldiği nakledilmektedir.⁶³ Câbir b. Abdullah'ın kanalıyla Ahmed b. Hanbel'de yer alan rivayette

⁶¹ Kur'an'da nekîr kelimesi beş kez geçmektedir. Bunların dört tanesinde ayet “فكيف كان نكير” “Beni inkârın nasıl oldu!” şeklinde bitmektedir. Melekle bir alakası bulunmamaktadır. Bkz. Hac, 22/44; Sebe, 34/45; Fâtır, 35/26; Mülk, 67/18; Şûrâ sûresinde ise “وما لكم من نكير” “İnkâr etseniz de ne çare!” Bkz. Şûrâ, 42/47.

⁶²Buhârî, Cenâiz, 67, hadis no: 1338, I, 410; Cenâiz, 86, 1374 I, 422; Muslim, Cenne, 17, hadis no: 70, IV, 2200; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 12271, XIX, 289. İbn Hacer, Hz. Peygamber'in bu sözleri Bedir savaşında öldürülen müşriklerin için söylediğini ve bu müşriklerin başlarına iki meleğin oturarak sormuş oldukları sorulara cevap veremeyince kafalarına demir topuzla iki kulağının arasına vurduklarını onların bu feryatlarını insanların ve cinlerin duyamayacağını zikrederken diğer yandan da Hz. Âişe'nin “Sen kabirde olanlara işittiremezsin” (Fâtır,35/22) ayetini söylediğini zikretmektedir. Bu ayetle hadis birbirine muâriz midir? Sorusu gündeme gelmiştir. İbn Battâl (ö.449 1057) hadisle ayetin karşı karşıya olmadıklarının ayetin umum ifade etmediğini zikretmektedir. Ayrıca yine İbn Hacer bu konuda zikredilen hadislerin sahih olduğunu da belirtmektedir. Bkz. İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî (ö. 449/1057), *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 1423/2003, III, 320; İbn Hacer, *a.g.e.*, IV, 160.

⁶³ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 27, hadis no: 4751, VII, 129.

de nakleden sahâbî farklı olmasına rağmen ölünün başına bir meleğin geldiği “جاء ملك” bildirilmektedir.⁶⁴ Fakat bu rivayetlerin hiç birinde meleklerin isimleri yer almamaktadır.

Kabre konulan bir kişinin başına iki meleğin geldiği ve isimlerinin de Münker ve Nekîr olduğu ifade edilen tek haber Tirmizî’nin naklidir. Bu rivayette insan ölüp de kabre konulunca başına siyah ve mavi renkli iki melek geldiği, bunlara münker ve nekîr ismi verildiği bu iki meleğin kabre konulan ölüye Hz. Peygamber hakkında sorular sordukları kişi şahadet kelimesi getirirse kabrinin genişletileceği eğer cevap veremezse kabrinin daraltılacağı ve kabrin daralması ile ölünün kaburgalarının çatırdayarak birbirine gireceği anlatılmaktadır.⁶⁵ Tirmizî rivayeti “hasen” olarak nitelemektedir.⁶⁶

Bunlara ilaveten kabre konulan kişinin başına bir veya iki meleğin geleceğini anlatan rivayetler Enes b. Mâlik’ten⁶⁷, Câbir b. Abdullah’dan⁶⁸ Ebû Hureyre’den⁶⁹ ve Berâ İbn Azîb’den⁷⁰ de nakledilmiştir.

2.6. Gözetleyici (Hafaza) / Yazıcı (Kirâmen Kâtibîn) Melekleri

İnsanoğlu dünyaya gönderilip başıboş bırakılmış değildir. Nitekim Allah Teâla, Kur’an’da “İnsan başıboş bırakılacağını mı sanır?”⁷¹ buyururken başka bir ayette “Biz, insana şah damarından daha yakınız”⁷² buyurmaktadır. Bu iki ayette insanın kontrol

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 14722, XXIII, 65.

⁶⁵ Tirmizî, Cenâiz, 70, hadis no: 1071, II, 370; İbn Balabân, Ebû’l-Hasen Emîr Alâüddîn Alî b. Balabân b. Abdillâh el-Mısırî (ö. 739/1339), *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Muessetu’r-Risâle, Beyrut, 1988, hadis no: 3117, VII, 386.

⁶⁶ Tirmizî, II, 370.

⁶⁷ Buhârî, Cenâiz, 67, hadis no:1338, I, 410; Cenâiz, 86, hadis no: 1374, I, 422; Muslim, Cennet, 17, hadis no: 70, IV, 2200; Ebû Dâvûd, Sünne, 27, hadis no: 4750, VII, 129; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 13446, XXI, 118.

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 14722, XXIII, 65; İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî (ö. 287/900), *Kitâbu’s-Sunne*, thk. M. Nâsiruddîn el-Elbânî, Mektebetu’l-İslâmî, Beyrut, 1980, hadis no: 866, II, 419.

⁶⁹ Tirmizî, Cenâiz, 70 hadis no: 1071, II, 370; İbn Balabân, *a.g.e.*, hadis no: 3117, VII, 386.

⁷⁰ Ebû Dâvûd, Sünne, 27, hadis no: 4750, VII, 129.

⁷¹ Kiyamet, 75/36.

⁷² Kaf, 50/16.

altında olduğunu ifade etmektedir. İnsanın kontrol altında olduğunu ifade eden üçüncü ayette ise " ما يلفظ من قول إلا لديه رقيب عتيد " *“insan hiçbir söz söylemez ki onu zapt eden, gözeten biri bulunmasın.”*⁷³ Ayette geçen “Ragîb” kelimesinin “gözeten”, “ ‘Âtid” kelimesinin ise “tesbit eden” manasına geldiği zikredilmektedir.⁷⁴

Hemen akabinde gelen ayette ise sağında ve solunda duran iki görevlinin, insanın yaptıklarını kaydettiği bildirilmektedir: *“Sağında ve solunda oturan iki görevli kaydetmektedir.”*⁷⁵ Ayette kaydetmekle görevli olan bu varlıkların başka bir ayette yazmakla görevli olan yüce varlıklar oldukları zikredilmektedir.⁷⁶

Buhârî’de yer alan rivayette de meleklerin insanları gece-gündüz takip ettikleri sabah ve ikindi namazlarından sonra kulların yaptıklarını Allah’a arz ettikleri dile getirilmektedir.⁷⁷ Bu rivayet Ebû Hureyre’den sonra Abdurrahman b. Hürmüz el-A’rec (ö.117/735)⁷⁸ ve Hemmâm b. Münebbih (ö.132/750)⁷⁹ kanalıyla pek çok hadis kitabında yer aldığını görmekteyiz.

Bazı rivayetlerde ise Yüce Allah meleklerine iyilik yapmayı düşünüp de yapamayan kullarına bir sevap, düşünen sonra da yapan kullarına ise on veya onun katları kadar sevap, kötülük yapmayı düşünene ise yapmayana kadar günah yazmamalarını emreder. Melekler de *“Ya Rabbi: O kötülük yapmak istiyordu”* dediklerinde ise “onu

⁷³ Kaf, 50/18.

⁷⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 112.

⁷⁵ Kaf, 50/17.

⁷⁶ “كراما كاتبين يعلمون ما تفعلون” *“Yaptığınız her şeyi bilen değerli yazıcılar vardır.”* İnfitar, 82, /11,12

⁷⁷ Buhârî, Tevhid, 23, hadis no: 7429, IV, 389; Tevhid, 33, hadis no: 7486, IV, 436

⁷⁸ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VII, 279; İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *Kitâbu’l-Cerh ve’t-Ta’dil*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1953, V, 297.

⁷⁹ İbn Sa’d, *a.g.e.*, râvi no: 2582, VIII, 103; Buhârî, Ebû Abdullah b. İsmail b. İbrahim el-Cu’fî el-Buhârî (ö. 256/870), *et-Târihu’l-Kebîr*, Dâiretu’l-Meârifî’l-Osmanî, Haydarâbâd, 2010, râvi no: 2847, VIII, 236.

gözetleyin eğer yaparsa misli kadar günah yazın, eğer yapmaz da vaz geçerse bir iyilik yazın. Çünkü o benin için o kötülüğü terk etmiştir” buyurur.⁸⁰

Müfessirler, ayetlerde melek kelimesinin geçmemesine rağmen bu iki yazıcı varlığı hadislerden de yararlanarak melek olarak anlamışlar, kişinin sağ tarafında olanının iyilikleri ve sevapları, sol tarafında olanının ise günahları yazdıkları şeklinde tefsir etmişlerdir.⁸¹ Ayrıca onlar meleklerin yazmış olduklarının hesap zamanında insanların boynuna asılacağını söyleyerek “Her insanın amelini boyunlarına astık. Kıyamet günü kendisine açılmış bir kitap karşısına çıkaracağız”⁸² ayetini delil getirmektedirler.⁸³ Yazıcı meleklerle ilgili tergîb ve terhîp niteliğini taşıyan sahabe ve tâbiîn’den nakledilen rivayetlerin tefsir ve hadis kitaplarında yer aldıklarını görmekteyiz.⁸⁴

Kur’an’da ismi zikredilen meleklerden biri de “hafaza” kelimesiyle ifade edilen meleklerdir. Kur’an’da hafaza kelimesi dört ayette geçmektedir. Bunlardan birincisi En’am sûresinde şu şekildedir:

⁸⁰ Muslim, İman, 59, hadis no: 205, I, 117; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 8219, XIII, 531; Rivayetin değişik versiyonları diğer hadis kitaplarımızda da yer almaktadır. Bkz. Buhârî, Rikâk, 31, hadis no: 6491, IV, 189; Tirmizî, Tefsîr, hadis no: 3073, V, 156; Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 20557, XI, 287.

⁸¹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 112; Taberî, *a.g.e.*, XXI, 422.

⁸² İsrâ, 17/13.

⁸³ Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 229.

⁸⁴ Örneğin; Muhammed b. Ca’fer demiştir ki; Melekler Perşembe günü ikindi vakti yeryüzüne ellerinde beyaz sayfalarla ve altın kalemlerle inerler. Ertesi gün güneş batıncaya kadar Hz. Peygamber Salât getirenleri yazarlar” Bkz. Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî (ö. 458/1066), *el- Câmi’ li Şuabi’l-İmân*, Mektebetu’r-Rüşd, Riyad, 1423/ 2003, hadis no: 2275, IV, 436; Başka bir örnek de İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inden verelim; Evzâî, Hasan b. Atiyye’den naklederek şöyle söylemektedir; “Bir adamın bindiği at tökezlediğinde ona beddua etse sağdaki melek “bu bir iyilik değil ki niçin yazayım” der. Soldaki melek de “bu bir kötülük değil, ben de yazamam” der. Sonra “Sağdaki meleğin yazmadıklarını sen yaz” diye soldaki meleğe nida edilir.” Bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, hadis no: 4818, VII, 160; Buna benzer diğer örnekler için bkz. İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, hadis no: 35469, VII, 217; hadis no: 35480, VII, 218; Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Hilyetu’l-Evliya ve Tabakâtu’l-Esfîyâ*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1996, III, 315; V, 3; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 436; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kurâni’l-Azîm*, VII, 398; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, XIII, 621.

*“O kulları üzerinde hâkimiyet sahibidir. Size gözetleyiciler gönderir. Ölüm vakti gelince ona elçiler gönderip onun canını alırlar. Onlar işlerinde kusur işlemezler.”*⁸⁵

Ayette geçen “Hafazaten” kelimesi meallerde ve kültürümüzde “Koruyucu melekler” olarak anlaşılmıştır. Örneğin; Diyanet İşleri Başkanlığının meali ayete, *“Üzerinize de koruyucu melekler gönderir. Nihayet birinize ölüm geldiği vakit (görevli) elçilerimiz onun canını alır ve onlar görevlerinde asla kusur etmezler”*⁸⁶ şeklinde mana verirken, Süleyman Ateş de *“Size koruyucu melekler gönderir, nihâyet birinize ölüm gelince elçilerimiz onun canını alırlar, onlar (bu hususta) hiç geri kalmazlar”*⁸⁷ şeklinde anlam vermektedir. Yine Ali Erbaş da hafaza meleklerini “Allah melekleri, kullarını korumak için göndermiştir. Tâki kendisi için takdir edilmiş ecel kendisine gelinceye kadar ait oldukları kişiyi korumakla görevlidirler.” şeklinde tanımını yapmaktadır.⁸⁸ Bu mealler ve tanımdan anladığımız kadarıyla insanları kaza ve belalardan korumakla görevli meleklerin varlığından bahsedebiliriz. Hâlbuki müfessirler “hafazaten” kelimesini ve ayeti biraz daha farklı anlamışlardır. Örneğin; Taberî (ö. 320/932), insanı gece-gündüz görevli meleklerin olduğunu bunların insanların gözetleyerek yaptıkları amelleri kaydettiklerini ve sonrada onların amellerini koruduklarını zikretmektedir.⁸⁹ Yine Kurtubî de (ö. 671/1272), “Hafazaten” kelimesinin açıklamasında kelimenin korumak manasına geldiğini, iki meleğin gündüz ve gece kişiyi takip ederek hayır ve şer olan amellerini tesbit edip amellerini koruduklarını belirterek Kâf sûresi 17. ayetini⁹⁰ zikretmektedir.⁹¹ Kurtubî ayette geçen “Hafazaten” kelimesini insanı kaza ve belalardan

⁸⁵ Ayetin metni şöyledir: "وهو القاهر فوق إبدي ويرسل عليكم حفظة حتي إذا جاء أحدكم الموت توفته رسلنا وهم لا يفرطون" Bkz. En'am, 6/61.

⁸⁶ Bkz. *Kur'an-ı Kerim ve Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Hazırlayan: Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Ankara, 2011, s. 147.

⁸⁷ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an-ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989, III, 159.

⁸⁸ Erbaş, Ali, *Melekler Âlemi İlâhi Dinlere Melek İnancı*, İstanbul, Paradoks Yayınları, 2012, s. 272.

⁸⁹ Taberî, a.g.e., IX, 289.

⁹⁰ “Onun sağında ve solunda oturan, her davranışı yakalayıp tespit eden iki melek vardır.” Kâf, 50/17.

⁹¹ Kurtubî, a.g.e., VIII, 409.

korunması olarak değil de kişinin amellerinin korunması olarak izah etmektedir. Bu örnekleri çoğaltmamız mümkündür.⁹² Müfessirlerin açıklamalarından da görüleceği üzere “Hafaza melekleri” insanları kaza ve belalardan koruyan değil kişinin yapmış olduğu amelleri kaydedip onları koruyan şeklindedir.

Kanaatimizce İbn Abbas’ın, ayette geçen melekleri yorumlarken “onlar herkesin yanındadır ve Allah’ın emri ile insanı kaderine kadar korurlar” şeklindeki tefsirine⁹³ binaen meal ve tefsîr sahipleri bu meleklerle Hafaza (koruyucu) melekler olarak isimlendirmişlerdir.⁹⁴

Hafaza kelimesinin geçtiği ikinci ayet ise Râd sûresinde yer almaktadır. Ayet: “*O’nun önünde ve arkasında izleyenler vardır. Allah’ın emri ile onu gözetlemekte-dirler*”⁹⁵ şeklindedir. Bu ayette geçen “Muakkıbât- معقبات” “takip edenler” kelimesi kişinin önünde ve arkasında bulunan ve onu takip edenler manasına gelip, müfessirler de bu takip edenlerin melekler olduğunu söylemişlerdir.⁹⁶ Ayeti genel

⁹² İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, IV, 1306; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 356; Begavî, *Meâlimü’t-Tenzîl*, III, 151.

⁹³ İbn Ebi Hâtim, *Tefsîr*, VII, 2232.

⁹⁴ Bkz. *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Meali*, Hazırlayan: Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Ankara, 2011, s, 147.

⁹⁵ "له معقبات من بين يديه وخلفه يحفظون من أم الله" Ra'd, 13/11.

⁹⁶ Taberî, *a.g.e.*, XIII, 456; Fahrüddin er-Râzî, *Meâtilahu'l-Gayb*, XIX, 19. Ayrıca tefsirlerde bu ayetin sebebi nüzulü için şu rivayet yer almaktadır; “Mekkeli müşriklerden Amr b. Tufeyl ve Erbid b. Kays Hz. Peygamberi öldürmeye karar verirler ve Hz. Peygamber ile konuşmaya gelirler Amr, Hz. Peygamber ile konuşurken Erbid de bir fırsatını bulup Hz. Peygamber’i öldürecektir. Konuştukları gibi Amr Hz. Peygamber’i lafa tutar fakat Erbid kılıcını çıkarıp Hz. Peygamber’i öldüremez. Niçin öldüremedin? diye sorduğunda Erbid; “Kılıcı elime attım sanki elim kurudu, kılıcı kaldırarak gücü kendimde bulamadım.” şeklinde cevap verir ve Hz. Peygamber’e suikastı gerçekleştirmezler. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, hadis no: 12193, VII, 2231; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Meârif, Beyrut, ty., III, 144; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, IV, 31; İbnu'l-Esîr, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (ö. 630/1233), *el-Kâmil fî't-Târih*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, II, 162.

manada yorumlayıp bütün insanları takip eden meleklerin varlığından bahsedenler olduğu gibi⁹⁷ ayeti sadece Peygamber'e hasredenlerde olmuştur.⁹⁸

Konuyla ilgili üçüncü ayette "وإن عليكم لحافظون" “Şüphesiz sizin üzerinizde gözetleyiciler vardır”⁹⁹ buyurulmaktadır.

Bu ifaddeler Târik sûresinde daha vurgulu bir şekilde tekrar edilmektedir. “*Hiçbir kimse yoktur ki üzerinde gözetleyici, bekçi bulunmasın*”¹⁰⁰ Müfessirler her iki ayette de bizim koruyucu melek şeklinde anladığımız hafaza kelimesini “davranışlarımızı kaydeden, gözetleyen, iyilik ve kötülüklerimizi yazan melekler” şeklinde anlamışlar ve bu şekilde izah etmişlerdir. Örneğin; Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), “Hâfızûn” kelimesini sevap ve günahları yazan melekler şeklinde tefsir ederken¹⁰¹ Abdurrezzâk da (ö. 211/826) Katâde'nin “Hâfızûn” kelimesine “kişinin amellerini korumak” şeklinde anladığına dair sözüne yer vermektedir.¹⁰²

Fahrudin er-Râzî (ö. 606/1209) de koruyucu melekleri insanları kaza ve belalardan koruyan değil de kıyamet gününe kadar kişinin gizli ve açık olarak yapmış olduğu bütün davranışları kaydederek kıyamet günü kişinin önüne yazılmış bir kitap olarak koymakla görevli melekler olduğunu zikretmektedir.¹⁰³ Fahrudin er-Râzî aynı konuyla alakalı insanların rızıklarını ecellerine kadar koruyan melekler olarak da izah getirmektedir.¹⁰⁴

⁹⁷ Bazıları bunların sayısı dördüttür. İkisi gece ikisi gündüz görev yaparlar derken, bazıları beş, diğer bazıları ise on hatta yirmi rakamı bile tefsirlerde yer almaktadır. Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 409, 1984; İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, IV, 312; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 437.

⁹⁸ Suyûtî, *a.g.e.*, VIII, 383.

⁹⁹ İnfitar, 82/10.

¹⁰⁰ Târik, 86/4.

¹⁰¹ Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, IV, 659.

¹⁰² Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 417.

¹⁰³ Fahrudin er-Râzî, *a.g.e.*, XXXI, 129

¹⁰⁴ Fahrudin er-Râzî, *a.g.e.*, XXXI, 129

Sonuç olarak Allah Teâla'nın bizleri dünyaya gönderip başıboş bırakmadığı bir hakikattir. Bu nedenle bizleri gözetleyen ve yaptıklarımızı kaydeden varlıkların bulunması tabii bir durumdur. Fakat bunların nitelik ve nicelik olarak nasıl varlıklar olduğu konusunda farklı görüş ve yorumlar bulunmaktadır.

2.7. Arşı Taşımakla Görevli Melekler (Hamale-i Arş)

Kur'an, arşı taşıyan meleklerden de bahsetmektedir. Bu durum ayetlerde “يحملون العرش” “Göğü yüklenen melekler” şeklinde geçmektedir. Mü'min sûresinde arşı taşıyan melekler şöyle anlatılmaktadır: “Arş'ı yüklenen ve onun çevresinde bulunan melekler Rablerine hamd edip O'na iman ederler”¹⁰⁵

Konuyla ilgili diğer ayet ise melekler hakkında rakam telaffuz edilerek şöyle buyurulmaktadır: “Gök yarıldığında ve gün iyice zayıfladığında Melekler göğün kenarındadır. Rabbinin arşını bunlarında üstünde sekiz melek yüklenir”¹⁰⁶

Ayetleri anlamak için tefsirlere baktığımızda İbn Abbas'tan nakledilen şöyle bir rivayetle karşılaşıyoruz:

“Hz. Peygamber'in yıldız kaymasıyla ilgili bir soruya verdiği cevapta “Yıldızlar ne bir kimsenin öldüğü ne de yaşadığı için düşerler. Allah Teâla'nın takdiriyle arşı taşıyan melekler onu tesbih ederler. Sonra semâ ehli daha sonra da dünya ehli tesbih ederler.”¹⁰⁷

Ebû Dâvûd'da (ö.275/888) Câbir'den nakledilen bir rivayette ise Hz. Peygamber'in “Allah'ın hamele-i arş meleklerinden sadece birini anlatmam konusunda bana izin verildi. Onun da kulak memesi ile omuz arası yedi yüzyıl sürecek bir mesafeden oluşmaktadır.”¹⁰⁸

¹⁰⁵ Mü'min, 40/7. “الذين يحملون العرش ومن حوله يسبحون بحمد ربهم ويؤمنون به ”

¹⁰⁶ Hâkka, 69/16-17. “والملك علي أرجائها ويحمل عرش ربك فوقهم ثمانية”

¹⁰⁷ Muslim, Selâm, 35, hadis no: 124, IV, 1750; Tirmizî, Tefsîr, 35, hadis no: 3224, V, 276.

¹⁰⁸ Ebû Dâvûd, Sünnet, 19, hadis no: 4727, VII, 109.

Bu manaca garib olan rivayetin isnadı Câbir b. Abdullah, Muhammed b. Munkedir, Mûsâ b. Ukbe, İbrâhim b. Tahmân, Hafsa b. Abdullah es-Sulemî ve Ahmed b. Hafsa b. Abdullah'dan meydana gelmektedir. Cerh ve Ta'dîl müellifleri isnadda yer alan râviler hakkında "sika" şeklinde değerlendirmelerde bulunmaktadır.¹⁰⁹ Bu sebeple olsa gerekir ki rivayet, Ebû Dâvûd'dan sonra pek çok eserde yerini almıştır.¹¹⁰ Örneğin; Taberânî (ö. 360/970), rivayeti verdikten sonra rivayetin sadece yukarıda ismi geçen râviler yoluyla kendisine ulaştığını zikretmektedir.¹¹¹ İbn Hacer de (ö. 852/1448) bu rivayetin isnadının sahih olduğunu belirtmektedir.¹¹² Elbânî de rivayetin bu isnadıyla sahih olduğunu zikretmektedir.¹¹³

Müfessirlerin sekiz sayısının ne olduğu hususunda farklı görüşleri bulunmaktadır. Hasan el Basri "ben onların sekiz kişi mi, sekiz bin kişi mi, yoksa sekiz saf mı, sekiz bin

¹⁰⁹ Muhammed b. Munkedir hakkında İbn Sa'd, sika ve verâ sahibi olduğunu zikretmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ Kısmu't-Tâbiîn* (Mütemmim cild), s. 198; İbn Ebî Hâtim, *Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1953, râvi no: 421, VIII, 97. Mûsâ b. Ukbe hakkında ise İbn Ebî Hâtim, babasının sika dediğini zikretmektedir. Ayrıca diğer kitaplarda da bu râvinin sika olarak zikredilmektedir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 693, VIII, 154; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, Dâiratu'l-Meârifî'l-Osmaniyye, by., 1983, V, 404; İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (ö. 852 /1448), *Tehzîbu't-Tehzîb*, Dâiratu'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, Haydarâbad, 1325, râvi no: 638, X, 360. İbrâhim Tahmâm hakkında da "sika" olarak vasıflandırıldığı Yahyâ b. Maîn ise "Lâ bes'e bih" dediğı belirtilmektedir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, 307, II, 107; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 231, I, 129. Hafsa b. Abdullah es-Sûlemî hakkında ise İbn Hibbân râvinin ismini eserinde yer vererek sika olduğunu belirtmektedir. Bkz. İbn Hibbân, *a.g.e.*, VIII, 199; Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurramân el-Mizzî (ö. 742/1341, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf, Muessesetu'r-Risâle, 35 cilt, Beyrut, 1992, râvi no: 1393, VII, 18. Ahmed b. Hafsa b. Abdullah hakkında da İbn Ebî Hâtim, değerlendirme bulunmaksızın babasından rivayet ettiğini belirtmekte, İbn Hacer ise Nesâînin önce "Lâ be'se bih" sonra da "saduk" dediğini zikretmektedir. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 41, II, 48; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 33, I, 24.

¹¹⁰ Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971), *el-Mu'cemu'l-Evsât*, Dâru'l-Haremeyn, Kâhire, 1415/1995, hadis no: 4421, IV, 356; İsbehânî, *el-Azametü*, 476, III, 948; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, V, 336; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 331; İbn Kesîr, *a.g.e.*, VIII, 212.

¹¹¹ Taberânî, *a.g.e.*, IV, 356.

¹¹² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 21.

¹¹³ Elbânî, Muhammed, Nâsirud-Dîn el-Elbânî (ö. 1419/1999), *Silsiletu'l-Ehâdisi'd-Daîfe vel-Mevdûa'*, Mektebetu'l-Meârif, Riyad, 1421/2000, hadis no: 923, II, 323.

saf mı olduklarını bilemiyorum” demiştir.¹¹⁴ İbni Abbas ve Dehhâk’a göre burada zikredilen sekiz melekten maksat, sekiz sıra melektir.¹¹⁵ Arşı taşıyan, meleklerin dünyadayken sayılarının dört olacağını kıyamet günü ise bu sayının sekize yükseleceğini söyleyenler de vardır. Bu düşüncede olanlar Hz. Peygamber’e isnat edilen şu rivayeti delil olarak getirmişlerdir: “Bugün arşı taşıyanlar dörttür. Kıyamet günü Yüce Allah, onları dört melek ile daha destekleyecektir. Böylelikle sekiz melek olacaktır”¹¹⁶ Yine tefsirlerde sahabeden nakledilen özellikle zayıf oldukları belirtilen rivayetlerle birlikte, Vehb b. Münebbih’den nakledilen sıhhatleri konusunda soru işaretleri bulunan nakiller de yer almaktadır.¹¹⁷

Sonuç olarak hamale-i arş (arşın yüklenilmesi) Kur’anî bir ifadedir. Yine “sekiz melek” ifadesi de ayetle sabittir. Bahsettiğimiz kavramların, geçtiği ayetlerde asıl vurgulanan şeyin ise meleklerin Allah’ı tesbih etmeleridir.

¹¹⁴ Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XXX, 109.

¹¹⁵ Taberî, *a.g.e.*, XXIII, 228.

¹¹⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, 202, XXI.

¹¹⁷ Örneğin; Abdurrezzâk, (ö.211/826) Hâkka sûresinde geçen sekiz melek hakkında Vehb b. Münebbih’den naklen şu rivayete yer vermektedir. “Arş dört meleğin omuzları üzerindedir. Bu meleklerin dört tane yüzleri vardır. Bunların bir tarafı öküz çehresi diğer tarafı aslan diğer tarafı kartal dördüncü çehresi ise insan yüzüdür. Her bir meleğin dört kanadı vardır. İki ile arşa tırmanır diğer ikisi ile ise Allah’ı takdis eder.” Bkz. Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 341. Ebû Ya’la el-Mevsîlî de yer alan rivayette de İbn Abbas’a “Rabbini arşını sekiz melek yüklenir” ayeti sorulduğunda İbn Abbas “bu sekiz melek dağ keçisi sûretindedirler” demektedir. Bkz. Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî, *Musned*, thk. Huseyn Selîm Esed, Dâru’l-Me’mûn li’t-Turâs, Dimaşk, 1989, hadis no: 6712, XII, 74; İbn Huzeyme, Ebû Bekr b. Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, b. Mugîra (ö. 311/923), *Kitâbu’t-Tevhîd ve İsbâtü Sıfâtü’r-Rab*, Dâru’r-Ruşd, Riyad, 1408 /1988, s. 251. Görüldüğü üzere sözün İbn Abbâs’a ait olması sebebiyle bu rivayet mevkuftur. Aynı zaman da rivayetin isnadında bulunan Şerîk b. Abdullah hakkında İbn Adî, zayıf bir râvi olduğunu zikretmektedir. Bkz. İbn Adî, Ahmed Abdullah b. Adî el-Curcânî (ö. 365/976), *el-Kâmil fi’d-Duafâi’r-Ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd- Ali Muhammed Muavvid, Kitâbu’l-İlmiyye, Beyrut, 1997, râvi no: 887, V, 9; Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî, *a.g.e.*, XII, 74, (2’nolu dipnot); Kırşî, İbn Ebi Hâtim, *Kitabu’l-Cerh ve’t-Ta’dîl*, râvi no: 1592, IV, 363; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kubrâ*, râvi no: 1983, VII, 488; İclî, *Sikât*, râvi no: 663, I, 217.

İzzet Derveze 'nin (ö. 1404/1984) de dediği gibi, "Melekler, Allah'ın hizmetçisi ve O'na tesbih eden varlıklar olarak bilinmeli onların nitelikleri ve şekilleri konusunda Kur'an'da ve sahih sünnette vârid olanların dışındakilere itibar edilmemesi gerekir."¹¹⁸

2.8. Cennet Melekleri

Kur'an'da ismi zikredilen meleklerden birisi de dünyadaki imtihanında başarılı olmuş veya Yüce Allah'ın da merhametiyle cenneti hak etmiş insanlara cennete girişte "selâmun aleykum" diyecek olan meleklerdir.

Bu durum Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: *"Onlar Adn cennetine gireceklerdir. Yanlarında atalarından, eşlerinden ve çocuklarından sâlih olanlar da vardır. Melekler her kapıdan yanlarına girerek "Sabretmenize karşılık size selam olsun bu dünya yurdunun sonu ne güzeldir" diyeceklerdir."*¹¹⁹

Yine başka bir ayette cennette görevli meleklerin, cenneti hak eden insanlara selam verecekleri şöyle ifade edilmektedir: *"Rablerine karşı gelmekten sakınanlar bölük bölük cennete sevk edilirler. Oraya varıp da kapılar açıldığında oranın bekçileri onlara "Selam olsun sizlere ne kadar da hoşsunuz! Haydi, ebedi kalmak üzere buraya girin!" derler.*¹²⁰

Yine bu melekler cennete girenlere: *"İşte bu size vâdedilmiş mutlu gününüzdür"* diyecekleri Kur'an'da zikredilmektedir.¹²¹

¹¹⁸ Muhammed İzzet Derveze, (ö. 1404/1984), *Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Kâhire, 2000, I, 464.

¹¹⁹ "جنات عدن يدخلونها ومن صلح من آبائهم وأزواجهم وذرياتهم يدخلون عليهم من كل باب. سلام عليكم بما صبرتم فنعم عقبي الدار." Ra'd, 13/23-24.

¹²⁰ "وسيق الذين اتقوا إلى الجنة زمرا حتى إذا جاؤوها وفتحت أبوابنا وقال لهم خزنتها سلام عليكم طبتم فادخلوها خالدين." Zümer, 39/73.

¹²¹ "وتتلقاهم الملائكة هذا يومكم الذي كنتم توعدون" Enbiya, 21/103.

Enes'in naklettiği bir rivayette Hz. Peygamber 'in kıyamet günü cennetin kapısına gelerek açılmasını istediğinde kapıda Hâzin adlı görevli bir meleğin onu karşılayacağı ifade edilmektedir.¹²²

Netice olarak cenneti hak etmiş olan kullara melekler, cennete girerlerken “Sabretmenize karşılık sizlere selâmun aleykum” diyerek cennette karşılayacaklardır. Sayıları konusunda farklı rivayetler olsa da¹²³ bunların sayılarını ancak Allah bilebilir. Allah, cennette görevli olarak bazı melekler yaratmıştır. Bunların bir kısmı kapıda durarak cennet ehlini selamla karşılama görevini ifa ederken diğerleri de düzeni sağlamakla meşgul olurlar.¹²⁴

2.9. Cehennem Melekleri

Cennetin kapısında mü'minleri karşılayan meleklerin var olması gibi, cehennemin kapısında da cehenneme girecek olanları karşılayan melekler bulunmaktadır. Kur'an'da cennet melekleri hakkında ayrıntı bulunmamasına rağmen cehennem melekleriyle ilgili olarak nitelik ve nicelikleriyle ilgili bilgiler yer almaktadır.

Kur'an'da ismi zikredilen az sayıdaki meleklerin içinde cehennem meleği olan Mâlik'in de ismi şöyle geçmektedir: “*Cehennem bekçisine seslendiler: Ey Mâlik, Rabbin bizim işimizi bitirsin.*” O da onlara “*Siz ebedi kalıcısınız*” dedi”¹²⁵

Bu ayetin bir benzeri de Mü'minûn sûresinde yer almaktadır. Orada da cehenneme düşenlerin Allah'tan kendilerinin affedilmesini isterken Allah Teâla: **قال اخسؤا فيها ولا**

¹²² Muslim, İman, 85, hadis no: 333, I, 188; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 12397, XIX, 388; Ebû Avâne, Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâinî (ö. 316/929), *Musned*, thk. Eymen Ârif ed-Dımaşkî, Dâru'l-Meârif, Beyrut, 1419/1998, hadis no: 418, I, 138.

¹²³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, hadis no: 19380, IV, 210; Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (ö. 292/905), *el-Bahrü'z-Zehhâr (Musned)*, thk. Mahfuzu'r-Rahmân Zeynullah,, Mektebetu'l-Ulûm, Medine, 1409/1988, hadis no: 2480, VI, 449; Taberî, *a.g.e.*, XIII, 512; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, III, 438.

¹²⁴ Çolak, Ali, *Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2000, s. 153.

¹²⁵ "ونادو يا مالك ليقتضي علينا ربك قال انكم ماكثون " Zuhurf, 43/77.

"تكلمون" *"Kalın kaldığınız yerde ve konuşmayın"* buyurmaktadır.¹²⁶ Cehennem bekçileriyle, cehenneme düşenler arasındaki diğer bir diyalog da Mülk sûresinde şöyle yer almaktadır: *"Cehenneme yeni gruplar girdikçe oranın bekçileri onlara "ألم يأتكم نذير" Size bir uyarıcı gelmedi mi? diye sorarlar"*¹²⁷

Kur'an, cehennem isimlerinden olan "Sekar"¹²⁸ı anlatırken cehennem melekleri hakkında bilgi verip onların sayılarından da bahsetmektedir.

*"Sen Sekar'ın ne olduğunu nereden bileceksin? O ne geride bir şey bırakır, ne de yok eder. O derileri kavurur. Ve üzerinde on dokuz görevli melek vardır."*¹²⁸

Yine sûrenin devamında *"Biz cehennemin görevlilerini sadece meleklerden yaptık. Onların sayısını inkâr edenler için bir imtihan yaptık"*¹²⁹ buyurulmaktadır.

Müfessirler ayette geçen on dokuz görevli melek hakkında farklı yorumlar yapmışlardır. Bazıları ayette zikredilen sayı üzerinde dururken¹³⁰ bazıları ise ayetin sebep-i nüzulüne dikkat çekmişlerdir.¹³¹

¹²⁶ Mü'minûn, 23/108.

¹²⁷ Mülk, 67/ 18.

¹²⁸ "وما ادراك ما سقر. لا تقي ولا تذار. لواحة للبشر. عليها تسعة عشر" Müddessir, 74/27-30.

¹²⁹ "ما جعلنا أصحاب النار إلا ملائكة وما جعلنا عدتهم إلا فتنة" Müddessir, 74/31.

¹³⁰ Ayetteki on dokuz rakamı hakkında Mucâhid, (ö.102/721) meleklerin sayısının on dokuz değil, on dokuz bin olduğunu zikrederken bunun dayanağı olarak da ayetin sonunda yer alan "وما يعلم جنود ربك إلا هو" "Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez." (Müddessir 74/31) ifadesini delil olarak göstermektedir. Mukâtil b. Süleyman, (ö.150/767) ayette geçen on dokuz rakamının içinde Mâlik adlı meleğin de bulunduğunu söylemektedir. Bkz. Mucâhid, Ebu'l-Haccâc Mucâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (ö. 102/721), *Tefsîru Mucâhid*, thk. Muhammed el-İslâm Ebu'n-Nîl, Dâru'l-Fikr el-İslâmî, Kâhire, 1989/1410, s. 684; Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, IV, 498.

¹³¹ Ayetin sebep-i nüzulünde, ayet nâzil olunca Ebû Cehil on dokuz rakamını küçümseyip "Muhammed'in on dokuz askeri varmış siz bu kadar kalabalık iken sizi on dokuz kişiyle korkutuyor. Sizden on kişiniz bir bekçiye yenemeyecek misiniz" diyerek alaya almaya çalışınca arkasından gelen ayette meleklerin sayısının bir imtihan vesilesi olduğu belirtilmektedir. Ayetin başka bir sebebi nüzulü de Tirmizî'de şöyle anlatılmaktadır: Bir Yahudi gelerek sizin peygamberiniz cehennem bekçilerinin sayısını bilir mi? dedi. Sahabe de sormadan bilemeyiz dediler. Yahudi Hz. Peygamber'e gelerek soruyu tekrarladı Hz. Peygamber de bir defa "on"u gösterdi. Bir defa da "dokuz"u gösterdi. Onlar da evet dediler. Bkz. Tirmizî, *Tefsîr*, 70, hadis no: 3327, V, 354. Tirmizî, rivayetin senedinde yer alan Mucâlid b. Sa'd el-Hemdânî'nin bu rivayetten başka rivayetin bulunmadığını belirtmektedir. Nitekim cerh ve ta'dîl âlimleri Mucâlid b. Sa'd el-Hemdânî

Fahrüddin er-Râzî (ö. 606/1209) ise tefsirinde cehennem meleklerinin tavsifi üzerinde durarak onları şöyle tarif etmektedir: “Cehennem bekçileri on dokuz tanedir. Onlardan biri de Mâlik’tir. Bunların gözleri şimşek gibi, dişleri sipsivri, saçları ayaklarına kadar uzanmış, ağızlarından ateş çıkan, omuzlarından birinin mesafesi bin yıllık yol kadar uzun, avuçları Mudar ve Rebia kabilelerinin yeri kadar geniş, merhamet ve şefkatleri alınmış avucuyla yetmiş kişiyi alıp cehennemin başka bir tarafına atma kudretine sahiptirler”¹³²

Bu ifadeler abartılı olsa da Kur’an, cehennemde görevli olan melekleri şöyle anlatmaktadır: “*Ateşin başında gayet sert ve merhametsiz, Allah’a karşı gelmeyen ve O’nun verdiği görevleri yapan melekler vardır.*”¹³³

İbn Manzûr (ö. 711/1311), “غلظ” “ğılzun” kelimesini rıfk’ın, yani yumuşaklığın zıt anlamı olduğunu, sertliğin ve kabalığın sadece huy ve tabiat olarak değil yaratılış ve görünüm olarak da katı ve sert anlamına geldiğini zikretmektedir.¹³⁴

Cehennemde görevli olan, acıma, şefkat ve merhamet hisleri bulunmayan ve sadece Allah’dan aldıkları görevleri yerine getiren melekler bulunmaktadır. Yüce Allah, bu durumu şöyle ifade etmektedir: “*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. O ateşin başında acımasız, katı, Allah’ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır.*”¹³⁵

hakkında zayıf bir hadisci olduğunu zikretmektedirler. Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, râvi no: 3378, VIII, 468; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1653, VIII, 361; Elbânî de rivayeti zayıf kabul etmektedir. Bkz. Elbânî, Muhammed, Nâsırud’-Dîn el-Elbânî, (ö. 1419/1999) *Daîfu Suneni’t-Tirmizî*, Mektebetu’l-Meârif, Riyad, 2000/1420, hadis no: 3327, s. 361.

¹³² Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXX, 203.

¹³³ “عليها ملائكة غلاظ شداد لا يعصون الله ما أمرهم” Tahrim, 66/6.

¹³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VII, 449.

¹³⁵ “فليدع ناديه سندع الزبانية” Tahrim, 66/6

İşte bu acımasız ve merhametsiz olan meleklerle Zebânî isminin verildiğini Kur'an bizlere bildirmektedir. Nitekim ayet şöyledir: “*O gitsin de meclisini çağırsın. Biz de zebânîleri çağıracağız*”¹³⁶

Zebânî lafzı cemi olup tekili “Zibniyetü”dür. Ayrıca Ebâbîl gibi tekilinin pek kullanılmadığı zikredilmektedir. Katâde, zebânî kelimesinin bekçi anlamına geldiğini, ayrıca elleri ve ayakları sağlam bir topluluk olduğunu söylerken, İbn Manzûr da Tahrîm sûresi ayet 6’da geçen “غلظ” “Gılzun” ifadesinde zikredilen sert ve merhametsiz meleklerin zebânîler olduğunu zikretmektedir.¹³⁷

Nitekim Kur'an’da, cehennem hali anlatılırken orada bulunan bekçilerden de bahsedilmiştir. Orada bulunan bekçiler gelen kişilere “*Size bir uyarıcı gelmedi mi?*” diye soracakları bildirilmiştir.¹³⁸

Yine Hac sûresinde cehenneme düşenlere yapılacak olan azap anlatılmakta¹³⁹ ve bu azabı da yapmakla görevli olan meleklerin cehennem bekçileri olduğu zikredilmektedir.¹⁴⁰

¹³⁶ Alak, 96/17, 18. Ayetin sebep-i nüzulü olarak Ebû Cehil’in Hz. Peygamber’in Kâbe’de namaz kılmasına dayanamayıp “Seni namaz kılmaktan men etmemiş miydin?” demesi üzerine Hz. Peygamber’in onu dikkate almayıp namazını bitirdikten sonra ona karşılık vermeden orayı terk etmesine daha da hiddetlenerek “Benim etrafım senden daha kalabalıktır” demiştir. Bunun üzerine Yüce Allah “O meclisini çağırsın biz de zebânîleri çağıracağız” ayeti nazil olmuştur. Bkz. Tirmizî, Tefsîr, b.84, hadis no: 3349, V, 371; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 2321, IV, 164; İbn Ebî Şeybe, hadis no: 36532, VII, 331. Ayetin bir başka sebebi nuzûl olarak Ebû Cehil’in Hz. Peygamber namaz kılarken secde anında boynuna basmak isteği fakat daha sonra korkarak basmaktan vazgeçtiği ifade edilmekte eğer böyle bir şey yapsaydı meleklerin de onun boynuna basacağı zikredilmektedir. Hatta bazı tefsirlerde Ebû Cehil’in Benî Mahzumu çağırarak tehdit ettiği rivayetleri de bulunmaktadır Bkz. Tirmizî, Tefsîr, 84, hadis no: 3348, V, 370; Nesâî, *Sünen-i Kubrâ*, hadis no: 11621, X, 340.

¹³⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VII, 449.

¹³⁸ Mülk, 67/8.

¹³⁹ “Onlar için orada demirden kamçılar vardır. Onlar oradan çıkmak istediklerinde yine oraya döndürülür ve haydi yakıcı olan azabı tadın derler. Hac, 22/21, 22.

¹⁴⁰ Taberî, *a.g.e.*, XVI, 498.

Sonuç olarak cehennemde görevli olan melekler Kur'an'da ayrıntılı olarak zikredilen meleklerdendir. Bunların başında Mâlik isminde melek bulunmakta sayılarının 19 olduğu belirtilmektedir. Cehennem de görevli meleklerin özellikleri ise, sert, katı ve merhametten yoksun ama bunu Allah'ın emri olduğu için yaptıkları dile getirilirken bunlara genel anlam da zebânî adı verildiği de Kur'anî bir ifadedir.

2.10. Mukarrebûn Melekleri

Kur'an'da ismi geçen meleklerden bir diğeri de Mukarrebûn (Yakınlaştırılmış) Melekleri'dir. "Mukarrabûn" veya "Mukarrabîn" kelimesi Kur'an'da sekiz ayette geçmekte bunların sadece iki ayetinde mukarreb melekler zikredilmektedir.¹⁴¹ Diğer ayetlerde ise bu kavram her türlü konuda diğerlerinin önüne geçen mü'minlerin sıfatları olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴² Mukarreb kelimesini, Fir'avn'un sihirbazlara hitab ederken onların kendisine yakın olduklarını belirtmek için de kullanmaktadır.¹⁴³ Râgıb el-İsfahânî ayetlerde geçen mukarreb kelimesinin mevki ve itibar bildirdiğini söylemektedir.¹⁴⁴

Mukarrebûn meleklerinin ifade edildiği ayet "*Hiz. İsa ve Mukarreb melekler Allah'a kul olmaktan asla çekinmezler*"¹⁴⁵ şeklinde buyurulmaktadır. Bu ayette ayrıca Mukarrebûn meleklerinin Allah'a birer kul oldukları onu ta'zim ve tesbihden çekinmedikleri belirtilmektedir.

Kur'an'da mukarreb meleklerinin zikredildiği ikinci ayet Mutaaffîfîn sûresindedir.

"*Hayır, İyilerin kitabı illiyyundadır. İlliyyunun ne olduğunu bilir misin? O yazılmış bir kitaptır ki Mukarrebûn ona şahittir*"¹⁴⁶

¹⁴¹ Muhammed Fuâd b. Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l- Mufehres li el-Fâzı'l-Kur'ân*, s. 542.

¹⁴² Âl-i İmrân, 3/45; Vâkıa, 56/11, 89; Mutaaffîfîn, 83/28.

¹⁴³ "وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ. قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُفَرِّينَ" A'raf, 7/114; Şuarâ, 26/42.

¹⁴⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, II, 516.

¹⁴⁵ "لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ" Nisâ, 4/172.

¹⁴⁶ "كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ. وَمَا أَدْرَاكَ مَا عِلِّيُّونَ. كِتَابٌ مَرْقُومٌ. وَيَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ" Mutaaffîfîn, 83/18-21.

Yedinci kat semada bulunan melekler Mukarreb melekler buna şahid olurlar. Mukarreb meleklerin şahid oldukları yerin adı illiyûndur. İbn Abbas, İlliyyûn'un yedinci gökte, arşın altında olduğunu söylemektedir.¹⁴⁷

Müfessirler, mukarrebûn meleklerinin Cibrîl, Mikâîl, İsrâfîl, Meleku'l-mevt ve Hamale-i arş (dört tane) melekleri olduklarını zikretmektedirler. Örneğin; Fahrüddin er-Râzi (ö. 606/1209), Mukarreb meleklerinin, gerek gaybı bilme gerekse kudret bakımından güçlü olduklarını bunun sebebi olarak da onların levhi mahfuza muttali olduklarını zikrederken bunların Cibrîl, Mikâîl, İsrâfîl, Meleku'l-mevt ve Hamale-i arş (dört tane) melekleri olduklarını söylemektedir. Ayrıca bu meleklerin Allah'a mevki bakımından en yakın ve fazilet derecesi bakımından da en üstün olduklarından dolayı bu ismin verildiğini zikretmektedir.¹⁴⁸

Hadislerde ise mukarrebûn melekleri ayrı bir melek grubu olarak zikredilmektedir. Nitekim Hz. Ali'den nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber'in tahıyyat duasında "*Cibrîl'e, Mikâîl'e ve Mukarreb meleklerle selam olsun*" şeklinde dua ettiği bildirilmektedir.¹⁴⁹

Kur'an'da mukarrebûn kelimesi sadece melekler için kullanılmamıştır. Mü'minlerin amel ve fazilet bakımından diğerlerinin önüne geçenlerine de mukarrebûn denilmektedir.¹⁵⁰ İster melek olsun ister insan olsun fazilet bakımından cinslerinin önünde olanların sıfatı mukarrebûn kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu nedenle mukarreb kavramından farklı bir melek grubundan değil, meleklerin içerisinde diğer meleklerden mevki ve makam bakımından önde olan meleklerin anlaşılması mümkündür.

¹⁴⁷ Taberî, *a.g.e.*, XXIII, 206.

¹⁴⁸ Fahrüddin er-Râzî. *a.g.e.*, XI, 121.

¹⁴⁹ Abdurrezzâk, *Musannef*, Salât, hadis no: 3064, I, 200; Tirmizî, Salât, 201, hadis no: 429, I, 453; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 650, II, 79.

¹⁵⁰ "والسابقون السابقون ألك المقربون" Vâkıa, 56/10-11.

2.11. Meleku'l-Cibâl

Meleku'l-Cibâl “Dağlardan sorumlu Melek” diye tercüme edebileceğimiz bu melek Hz. Peygamber’in bir hadisinde geçmektedir. Hz. Âişe’nin rivayet ettiği hadiste Hz. Âişe’nin Hz. Peygamber’e “*Hayatında Uhud’tan daha zor bir günün oldu mu?*” diye sorduğunda Hz. Peygamber’in vermiş olduğu cevapta geçmektedir. Rivayet şöyledir:

Hz. Âişe “Ey Allah’ın Resûlu Uhud gününden daha zor bir günün oldu mu?” diye sorduğunda Hz. Peygamber “Kureyşin yaptığı pek çok zorlukla karşılaştım. Bunların içinde Akabe günü en zor olanıydı” dedikten sonra şöyle devam etti: “Durumumu Abd Yâleyl b. Amr’e anlatmak istedim.¹⁵¹ Fakat o beni dinlemeyi reddetti. Üzgün bir şekilde oradan ayrıldım. Bu üzüntüm Karn-ı Seâlib’e denilen mevkiye kadar devam etti. Oraya gelince bir bulutun beni gölgelendirdiğini fark ettim ve başımı kaldırdığımda Cibrîl’i gördüm. Bana “Allah kavminin sana söylediklerini ve seni nasıl reddettiklerini işitti ve onlara dilediğini yapman için Meleku'l-Cibâl’i (Dağlardan sorumlu meleğini) gönderdi. Sonra Meleku'l-Cibâl, Hz. Peygamber’e selam verdi ve “Ben Meleku'l-Cibâl'im. Rabbin beni sana gönderdi. Dilediğini bana emredebilirsin. İstersen şu iki tepeyi birleştireyim.” Hz. Peygamber “Umarım Allah onların nesillerinden hiçbir şeye ortak koşmayan sadece O'na ibadet eden ve bir nesil çıkarır” diyerek reddetti.¹⁵²

Hz. Peygamber’in meleklerle konuştuğu mevki metne göre Karn-ı Seâlib diğer ismi ile Karn-ı Menâzil’dir. Bu nokta Necidlilerin ihrama girdikleri noktanın adıdır. Yine metinde yer alan “الأخشين” ise Mekke’yi kuşatan iki tepe olan Ebû Kubeys ve

¹⁵¹ Tai’f’in ileri gelenlerinden İbn Abd Yâleyl Benî Sakîf kabilesine mensup üç kardeşten biridir. Diğer iki kardeşi ise Mes’ud ve Habîb’dir. Bkz. İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 419; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 529.

¹⁵² Buhârî, Bedu'l-Halk, 7, hadis no: 3231, II, 428; Buhârî, Tevhid, 9, hadis no: 7389, IV, 381; Muslim, Cihad, 39, hadis no: 111, III, 1420; Nesâî, Nuût, 31, hadis no: 7659, VII, 143.

karşısındaki Kaykaân tepesi olarak anlaşılmakla birlikte bazıları diğer tepenin Sevr olduğunu, başkaları da Cebelu'l-Ahmar olduğunu söylemişlerdir.¹⁵³

Rivayeti nakleden Hz. Âişe'dir. İsnadın diğer râvîleri ise Urve, Zübeyr > İbn Şihâb > Yunus b. Yezid > Abdullah b. Vehb > Abdullah b. Yusuf'dur. Cerh ve ta'dil âlimleri isnadda yer alan râvîleri sika olarak nitelemektedirler.¹⁵⁴

Bedruddîn el-Aynî (ö. 855/1451) Meleku'l-Cibâl'i Allah'ın dağları yürütmekle gövlendirdiği melek olarak tanımlamaktadır.¹⁵⁵ Başka bir metinde geçmemekle birlikte bu hadisten hareketle Hz. Peygamberin isteğini yerine getirmek üzere Allah tarafından gönderilen bir melek olduğunu söylememiz mümkündür.¹⁵⁶

Bunlara ilaveten Meleklerle ilgili yapılan araştırmalarda yukarıda zikrettiğimiz meleklerin dışında da farklı isimlerle adlandırılan meleklerin varlıklarından bahsedilmektedir. Müvekkel,¹⁵⁷ Gece-gündüz,¹⁵⁸ Seyyah,¹⁵⁹ gibi. Fakat bunların Kur'anî

¹⁵³ Bedruddîn el-Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451), *Umdetu'l-Kârî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, XV, 195; Kâdî İyâd, Ebû'l-Fadl İyâd b. Mûsâ b. İyâd el-Yahsubî (ö.544/1149), *İkmâl'ul Mu'lim bi Fevâidi'l-Muslim*, thk. Yahyâ İsmâîl, Dâru'l-Vefâ, Kahire, 1998, VI, 169; Aliyyu'l-Kârî, Ebu'l-Hasen Nüreddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605), *Mirkâtu'l-Mefâtîh*, thk. Cemâl Ayten, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, X, 524.

¹⁵⁴ Urve b. Zübeyr için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 1554, VII, 177; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 138, VII, 31; İclî, Ahmed Abdullah b. Sâlih Ebi'l-Hasan el-Iclî (ö. 261/ 875), *Ma'rifetu's-Sikât min ricâli ehli'ilm ve'l-hadîs bi tertîbî Nureddîn b. Ali b. Ebî Bekr Süleyman el-Heysemî (ö. 807/1404) ve Takıyud'dîn Ebi'l-Hasan es-Subkî (ö. 756/1355)*, Matbaatu'l-Medine, Kahire, ty., râvi no: 1229, II, 133. İbn Şihâb için bkz. Buhârî, *a.g.e.*, râvi no: 693, I, 220; İbn Ebî Hatîm, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, râvi no: 318, VIII, 71; İbn Hibbân, *a.g.e.*, V, 349. Yunus b. Yezîd için genel itibariyle sika olarak nitelendirilmekle birlikte bazıları onun hata yaptığından bahsetmektedirler. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 4920, IX, 529; İbn Hibbân, *a.g.e.*, râvi no: 11887, VII, 648; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 769, XI, 450. Abdullah b. Vehb için bkz. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, râvi no: 3645, XVI, 277; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 141, VI, 71; Abdullah b. Yusuf için bkz. Mizzî, *a.g.e.*, râvi no: 3673, XVI, 333; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 173, VI, 86.

¹⁵⁵ Bedruddîn el-Aynî, *a.g.e.*, XV, 195

¹⁵⁶ Erbaş, Ali, *a.g.e.*, s. 287.

¹⁵⁷ Erbaş, Ali, *a.g.e.*, s. 288.

¹⁵⁸ Çolak, Ali, *a.g.t.* s. 97, 114.

¹⁵⁹ Erbaş, Ali, *a.g.e.*, s. 286.

dayanağı bulunmamakta ve muteber hadis kitaplarında yer almamaktadır.¹⁶⁰ Değişik isimler altında meleklerin çoğaltıldığını görmekteyiz. Kur'an, meleklerin daima Allah'a tesbih ve takdis ettiklerini,¹⁶¹ kendilerine verilen görevleri yaptıklarını,¹⁶² melekler konusunun imanî bir konu olduğunu,¹⁶³ onlara düşman olanların Allah'a düşman oldukları Kur'an'da vurgulanmaktadır.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Örneğin; İlliyyûn kelimesi Kur'an'da yer ismi olarak kullanılmasına rağmen melekleri konu alan kitaplarda melek ismi olarak geçmektedir. Bkz. Çolak, Ali, *a.g.t.* s. 99. Zira illiyyûn kelimesi ayette “Allah’a yakın olanların görüp durdukları, (ameller) kaydedilmiş bir defterdir.” şeklinde yer almaktadır. Bkz. Mutaaffîn, 83/18-21.

¹⁶¹ Bakara, 2/30; Zümer, 39/75.

¹⁶² Tahrim, 66/ 6.

¹⁶³ Bakara, 2/177, 285; Nisa, 4/136.

¹⁶⁴ Bakara, 2/98.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUTSAL KİTAPLARDA CİBRÎL

1.1. AHDİ ATİK'DE (TEVRAT'TA) CİBRÎL

Vahye dayalı dinlerde Allah'ın mesajını genellikle Peygamberlerine ulaştıran bir ulak bulunmaktadır. Bu ulağın ismi bizim kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'de Cibrîl iken diğer iki kutsal kitap'ta ise ismi yine aynı isim Cibrîl/Cebrâîl (Gabriel veya Gavriel)¹⁶⁵ olarak geçmektedir. Bunun yanında Rabbin meleği (Angel of the Lord), Rabbin Ruh (The spirit of the Lord), Kutsal Ruh (The Holy Sprit) ve Yahve'nin Meleği gibi isimlerle de yer aldığını görmekteyiz.¹⁶⁶

1.1.1. Cibrîl (Gabriel)

Gabriel, "A man of God"¹⁶⁷ veya Hero of God" gibi anlamlara gelmektedir. Yani "Tanrı'nın adamı veya Tanrı'nın kahramanı" manasına gelmekte, meleklerin yöneticisi, onların üstü olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁸ Kelimenin kökünün İbranice olduğu, "iyi kul" manasına geldiği de zikredilmiştir.¹⁶⁹ Gabriel yani Cibrîl, Daniel bölümünün iki yerinde şöyle geçmektedir:

"Ben Daniel, gördüğüm rüyanın ne anlama geldiğini çözmeye çalışırken insana benzer biri karşımda durdu. Ve Ulay ırmağın ortasından biri adamın "Ey Gabriel rüyanın ne anlama geldiğini buna anlat" dediğini işittim. Gabriel (Cibrîl) yaklaşınca korkudan bayıldım. Bana "Ey Âdemoğlu bu rüyanın senin sonunla ilgili olduğunu anla"

¹⁶⁵ <https://www.britannica.com/topic/Gabriel-archangel>, (23/11/2018)

¹⁶⁶ Encyclopedia Religion and Ethics, Edited by: James Hasting, Charles Scribner's Sons, New York, 1915, "Spirit of God", mad. XI,786;

<https://www.rabbidavidcooper.com/cooper-print-index/2010/11/8/2192-the-archangel-gabriel.html> (23/11/2018)

¹⁶⁷ "Tanrının adamı (A man of God)" ibaresi tesbit edebildiğim kadarıyla Peygamberler için de kullanılmıştır. Bkz. Samuel 1, 9/6-10; Krallar 1, 13/11-31.

¹⁶⁸ Encyclopedia Religion and Ethics, "Spirit of God", mad. XI,784; Encyclopedia Americana, "Gabriel", mad. Encyclopedia Americana Corporation, New York,1968, XII, 214.

¹⁶⁹ Fahrud-din er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, III, 212.

dedi. O benimle konuşurken uykuya dalmışım. Beni tuttu ve ayağa kaldırdı ve “Tanrı’nın öfkesinin sona erdiğinde sana neler olacağını söyleyeceğim.”¹⁷⁰

Bir diğer yerde de Cibrîl’in uçtuğu ifade edilmektedir:

“Daha önce rüyamda gördüğüm Cibrîl (Gabriel), akşam yemeği takdiminde uçarak yanıma geldi ve sana hikmet ve anlayış vermek için şimdi çıktım dedi”¹⁷¹ Bu ayetten anlıyoruz ki Cibrîl uçmaktadır. Uçabilmesi için ise kanatlarının olması ilk akla gelen seçenektir. Zira kutsal kitabın pek çok ayetinde Keruvlar (cherubims) ve Seraflar (Seraphims) denilen kanatları bulunan varlıklardan bahsedilmektedir.¹⁷²

Tevratta yer alan “Cibrîl (Gabriel) yaklaşınca korkudan bayıldım” cümlesi, Hz. Peygamber’e ilk vahyin gelmesi esnasında gördüğümüz manzara ile benzerlik taşımaktadır. Çünkü bütün insanlar böyle harikulade olay karşısında aynı tepkiyi göstermeleri insanî bir durumdur. Yukarıdaki Tevrat ayetinden Gabriel (Cibrîl)’in, Daniel peygambere vahiy getirdiği rüyasını yorumladığı ve ona gelecekle ilgili ipuçları verdiğini görmekteyiz. Diğer ayette ise Gabriel (Cibrîl), Daniel Peygamber’e uçarak geldiği ifade edilmekte, bu da onun kanatlı olduğu ve çok kısa bir zamanda uzun mesafeler alabildiği anlamına gelmektedir.

1.1.2. Rabbin Meleği

Tevrat’ta Cibrîl’den sadece Gabriel olarak bahsedilmemektedir. Nasıl ki Kur’an’da Cibrîl, Ruh, Ruhu’l-Kuds veya Ruhu’l-Emîn ismiyle anılmakta ise Tevrat’ta da “Rabbin meleği/Angel of the Lord”, “Rabbin ruhu,/Spirit of God” Tanrı’nın ruhu gibi isimlerle yer almaktadır.

Bunlardan İngilizcesi “Angel of the Lord” Arapçası “ملك الرب” Türkçe karşılığı ise “Rabbin meleği” olan ifadenin Tevrat’ta defalarca geçtiğini görmekteyiz.

¹⁷⁰ Daniel, 8/15, 16, 17.

¹⁷¹ Daniel, 9/21, 22.

¹⁷² Keruvlar için bkz. Ahd-i Atik, Hezekiel, 10/8, 21;Tarihler, 2, 3/11; Seraflar için bkz. İşaya, 6/2-4.

Tevrat'taki bu ifade İslam literatüründe yer alan yabancıları olmadığı kısımlarda Allah ile insanlar arasındaki iletişimin sağlanmasında geçmektedir.¹⁷³ Ancak bu kısımlarda Gabriel (Cibrîl) değil de "Angel of the Lord" ismiyle geçmesi onun anlatım tarzından kaynaklanmış olabilir. Bununla ilgili birkaç örnek verelim.

*"Ve Sara, Hacer'e sert davranmaya başladı. Hacer onun yanından kaçtı. Rabbin meleği çölde, onu Şur yolundaki pınarın başında buldu. Ona "Ey Saray'ın cariyesi Hacer nereye gidiyorsun?" O, "Hanımından kaçıyorum." cevabını verince Rabbin meleği "Hanımın yanına dön. Bir çocuk doğuracaksın ve onun adını İsmail koyacaksın Rab sana olan cefayı işitti." dedi"*¹⁷⁴

*"Tanrı çocuğun sesini duydu. Tanrının meleği göklerden Hacer'e seslendi. Neyin var Hacer? Çünkü Tanrı çocuğun sesini işitti."*¹⁷⁵

*"Düşümde Allah'ın meleği (angel of God- ملاك الله) bana "Yakub" diye seslendi"*¹⁷⁶

*"İbrahim bir sunak yaptı ve üzerine odunlarını dizdi. Oğlu İshâk'ı bağlayıp sunaktaki odunların üzerine yatırdı. Onu boğazlamak için uzanıp bıçağını aldı. Ama Rabbin meleği göklerden "İbrahim!" diye seslendi. Ve "Elini çocuğa uzatma! O'na dokunma! Şimdi bildim ki sen Allah'tan korkuyorsun..."*¹⁷⁷

¹⁷³ Tarakçı Muhammed, *Tanah'da Vahiy Anlayışı*, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, c.11, S. 1, Yıl: 2002, s. 193-218.

¹⁷⁴ Tekvin, 16/6-12. Kur'an ve sünnette isimler aynı olmakla birlikte olaylar ve mekânlar farklı bir şekilde yer almaktadır. Bkz. İbrahim, 14/37, 39; Buhârî, Enbiyâ, 9, hadis no: 3364, II, 462.

¹⁷⁵ Tekvin, 21/17.

¹⁷⁶ Tekvin, 31/11.

¹⁷⁷ Tekvin, 22/9-12. Kur'an, Hz. İbrahim'in rüyasında boğazladığını gördüğü evladının ismini zikretmemektedir. (Saffât, 37/102) Durum böyle olunca kaynaklarımızda Hz. İbrahim'in kimi kesmeye götürdüğü konusunda ihtilafın bulunduğu zikredilmektedir. Tefsirlerde, Kabu'l-Ahbâr'ın Hz. İbrahim'in İshâk'ı götürdüğü yönünde rivayetler yer almakta ise de genel kanaat Hz. İbrahim'in boğazlamak için götürdüğü oğlunun İsmail olduğu yönündedir. Bkz. Tâberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIX, 598; Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Neysâbü'rî (ö. 405/1014),

“Rabbin meleği (Angel of the Lord- ملاك الرب) kadına görünerek kısır olduğun halde gebe kalıp bir oğul doğuracaksın dedi”¹⁷⁸

Yine başka bir kıssada Rabbin meleği (the angel of the Lord) şöyle geçmektedir:

“Tanrı, Balam’ın gidişine öfkelenildi. Rabbin meleği ona engel olmak için yoluna dikildi... Eşek yalın kılıcı elinde yolda dikilmekte olan Rabbin meleğini görünce yoldan çıktı ve tarlaya girdi. Balam eşiği yola çevirmek için dövdü. Rabbin meleği iki bağ arasında kalın duvarlı yoldan yürürken ona göründü. Eşek Rabbin meleğini görünce duvara sıkıştı ve Balam’ın ayağını ezdi. Balam eşiği yine dövdü. Rabb eşiği konuşturdu. Eşek kendisini niçin dövdüğünü sordu?... Sonra Rabb Balam’ın gözlerini açtı ve yalın kılınç elinde olan Rabbin meleğini gördü.”¹⁷⁹

Diğer bir örnekte Rabbin meleğinin yani Cibrîl’in Hz. Musa ile karşılaşmasında Hz. Musa’nın çalıdan bir ateş yükseldiğini fakat ateşin çalıyı bitirmediğini görünce şaşırıldığı anlatılmaktadır.¹⁸⁰

Yine Tevrat’ın Hâkimler bölümümde Rabbin meleği şeklinde yer almakta bu ayetlerde İsrailoğullarını Mısır’dan kurtardığını hatırlatma¹⁸¹ diğer bir ayette ise kadına görüldüğü ve kendisinin hamile kalacağını, hamilelik sırasında şarab ve murdar et yememesi gerektiğini söylemektedir.¹⁸²

1.1.3. Rabbin Ruhu

Tevat’ta Cibrîl yerine kullanıldığını düşündüğümüz diğer ifade de “Rabbin Ruhu İngilizce karşılığı “Spirit of the Lord”dur.

el-Mustedrek ala’s-Sahîhayn, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1990, Tefsîr, hadis no: 4040, II, 605; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VII, 27.

¹⁷⁸ Hâkimler, 13/3.

¹⁷⁹ Sayılar, 22/20-35.

¹⁸⁰ Çıkış, 13/2; Hz. Mûsâ’nın kutsal vâdi Tûvâ’da Allah Teâla ile tekellüm etmesi Kur’an’da da yer almaktadır. Bkz. Taha, 20/9-13.

¹⁸¹ Hâkimler, 2/1-4.

¹⁸² Hâkimler, 13/3-6.

“Rabbin Ruhu, Otniel üzerine indi. Ve İsrail'e hükmetti”¹⁸³

“Ve kadın bir erkek çocuk doğurdu. Adını Şimşon koydu. Çocuk büyüdü Rab onu kutsadı. Rabbin ruhu onu Sora ile Estaol arasında Mahane –Don da iken yönlendirmeye başladı”¹⁸⁴

“Şimşon üzerine inen Rabbin ruhu ile güçlendi ve çıplak elle aslanı oğlak parçalar gibi parçaladı”¹⁸⁵

“Rabbin ruhu büyük bir güçle Şimşon’un üzerine indi. Şimşon’u saran urganlar yanan keten gibi dağıldı”¹⁸⁶

“Rabbin ruhu senin üzerine güçlü bir biçimde inecek Peygamberlikte bulunacak ve başka bir kişiliğe bürüneceksin”¹⁸⁷

Görüldüğü üzere Tevrat’ta Cibrîl (Gabriel) ismi sadece iki ayette yer alırken Rabbin meleği the (Angel of the Lord, The Angel of the God) veya Rabbin Ruhu (Spirit of the Lord) isimlerinin daha fazla yer aldığına şahit olmaktayız. Bu ifadeler İslâmî literatürdeki bazı kıssalarda yer alırken bazıları ise kitaplarımızda bulunmaktadır. Tevrattaki ifadelerden de görüleceği üzere Cibrîl, Peygamberlere haber getirmekte, nadiren de peygamber olmayan kişilerle insan sûretinde görünerek onlara direktifler verebilmektedir.

1.2. AHD-İ CEDİD (İNCİL)’DE CİBRÎL

Allah’ın vahyi söz konusu olduğunda bir aracı melekten bahsetmemiz gerekmektedir. İşte bu aracı melek Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil’de de Gabriel ismiyle anılmaktadır. Cibrîl (Gabriel) kelimesi sözlükte “man of God” Allah’ın adamı anlamına gelirken Kutsal Kitap’ta Mesih’in gelişini müjdeleyen ve güzel haberler getiren sempatik

¹⁸³ Hâkimler, 3/10.

¹⁸⁴ Hâkimler, 13/25.

¹⁸⁵ Hâkimler, 14/6.

¹⁸⁶ Hâkimler, 15/14.

¹⁸⁷ Samuel, 10/6.

bir melek olarak tanımlanmaktadır.¹⁸⁸ Başka bir sözlükte de “insanla Tanrı arasındaki arabulucu” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁸⁹

1.2.1. Gabriel

Cibrîl diğer kutsal kitaplarda olduğu gibi İncil’de de Allah Teâla ile Peygamberler arasındaki iletişimi sağlamakla görevli melek olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat çok fazla geçmediğini söylememiz gerekir. Zira karşımıza Gabriel olarak çıkmakla birlikte sadece Luka İncilindeki iki cümlede yer aldığını görmekteyiz. Gabriel kelimesi Zekeriya’ya oğlu Yahyâ (A.S.)’ın müjdelendiği kıssada Zekeriya (A.S.) ile konuşmaya gönderilen melek olarak karşımıza çıkmaktadır. Metinde şöyledir:

“Melek ona şöyle karşılık verdi. “Ben Tanrının huzurunda duran Gabriel (Cibrîl)’im. Seninle konuşmak ve bu müjdeyi sana vermek için gönderildim.”¹⁹⁰

İncil’de Gabriel(Cibrîl)’in geçtiği ikinci bir yer ise Hz. Meryem kıssasıdır. Kıssada Allah Teâla’nın Hz. Meryem’e gönderdiği meleğin ismi olarak geçmektedir. Metin şöyledir:

“Tanrı, melek Gabriel (Cibrîl)’i, Ayeti Celile’deki Nasıra adlı kentte yaşayan Dâvûd’un soyundan Yusuf adlı bir adamla nişanlı olan Meryem adındaki bir kıza gönderdi”¹⁹¹

Fakat bu kıssanın ilerleyen bölümlerinde Gabriel ismi zikredilmeksizin onun yerine “angel” (melek) sözcüğü yer almaktadır. Bu da bize İncil’de açık olarak Gabriel (Cibrîl) ismini aramamızın yeterli olmadığı onun yerine başka kelimelerinde

¹⁸⁸ *Webster’s, New International Dictionary*, G&C Merriam Company, Publishers Springfield, Mass, 2 cilt, U.S. A., 1957, “Gabriel”, mad. I, 1024.

¹⁸⁹ *The Oxford Dictionary Christyan Church*, “Angle”, mad. Oxford University Press Print Publication, London, 2005. s. 63; James, Hasting, *Encyclopedia of the Religion and Ethics*, Charles Scribner’s Sons, 30 cilt, New York, 1908, XI, 486.

¹⁹⁰ Luka, 1/19.

¹⁹¹ Luka, 1/26

kullanıldığını ortaya koymaktadır. Hz. Meryem kıssasında Melek kelimesinin geçtiği metin şöyledir:

*“Melek onun yanına girip “Selam ey nimete eren kız Rabb seninledir” dedi. Ve Meryem bu sözlerden çok şaşırarak “Bu nasıl selamdır?” diye düşünürken Melek ona “Korkma Meryem, sen Tanrı’nın lütfuna eriştin. Ve İşte gebe kalıp oğlan doğuracaksın ve adını İsa koyacaksın” dedi”*¹⁹²

Görüldüğü üzere Hz. Meryem ile iletişim halinde olan varlık “the Angle” “Melek” olarak ifade edilmektedir. Şöyle ki:

*Meryem, meleğe “bu nasıl olacak ben hiç erkekle birlikte olmadım” dedi. Melek ona “ Ruhu’l-Kuds üzerine gelecek ve Yüce olanın kudreti üzerine gölge salacak bunun için doğacak olan mukaddese Allah’ın oğlu denecektir dedi”*¹⁹³

Bu kıssada görüldüğü üzere Gabriel (Cibrîl), Kur’an’da da olduğu gibi farklı kelimelerle karşımıza çıkmaktadır. Sadece kıssanın başında Hz. Meryem’e görünen melek için “Cibrîl/Gabriel” ismi zikredilmekte olayın devamında ise Cibrîl (Gabriel) yerine “Melek/Angel” kullanılmakta, kıssanın sonunda ise “Cibrîl/Gabriel” ismi Kutsal Ruh (the Holy Ghost) ismine dönüşmektedir. Zaten İncil’de “Cibrîl (Gabriel) sadece iki cümle de geçmektedir. İncil’de Allah Teâla ile Peygamberler arasındaki iletişiminin anlatıldığı cümlelerde iletişimi sağlayan varlığın ismi bazen “Melek/Angel” bazen “Rabbin Meleği/The Angel of the Lord”, bazen de “Kutsal Ruh/The Holy Ghost” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle İncil’de yukarıda zikrettiğimiz sözcüklerin kullanıldığı cümlelerden örnekler vermenin uygun olacaktır.

¹⁹² Bkz. Luka, 1/28-31; İncil’in İngilizce metninde diyalog” the angle” ile “she” arasında geçmekte doğacak çocuğun ismi ise “Jesus” olarak geçmektedir.

¹⁹³ Luka, 1/34-36; İncil’de geçen kavramları İngilizcelerini görme açısından ayetlerin metinleri şöyledir; “34-The said Mary unto the angle How shall this be seeing; “I know not a man. 35-And the angle answered and said unto her, The Holy Ghost shall come upon thee and power of the Higgest shall overshadow thee; therefore also that holy thing whic shall be born of thee shall be called the Son of God.

1.2.2. Rabbin Meleği

İncil’de Cibrîl’in isimlerinden biri olduğunu düşündüğümüz bir isim de “Rabbin meleği/The Angel of the Lord”dur. Bu sözcüğün yer aldığı cümlelere baktığımızda Allah Teâla’dan Peygamberlere ve insanlara çeşitli haberler getirdiği ve bu nedenle de insanların ona kutsiyet attettiği görülmektedir.

“Rabbin meleği/The Angel of the Lord” ifadesinin yer aldığı metinlerden bir kaçısı şöyledir:

“Çobanlar geceleyin kırdaki sürüleri için nöbet tutuyorlardı. Rabbin meleği onların yanında durdu ve Rabbin izzeti onları aydınlattı onlar korktular. Melek onlara korkmayın Çünkü ben size bütün halk için sevinç kaynağı olacak bir müjde getiriyorum. Bugün Dâvûd’un kentinde Mesih dünyaya geldi”¹⁹⁴

Rabbin meleği ile ilgili başka bir örnekte Matta İncilinde şöyle yer almaktadır.

“... Fakat bunları düşünürken Rabbin meleği rüyada ona görünüp “Sen Dâvûd oğlu Yusuf, Meryem’i eş almaktan korkma. Çünkü onun rahminde oluşan Kutsal Ruh’dandır.”¹⁹⁵

Rabbin meleği başka bir cümlede şu şekilde geçmektedir.

“Ve sebt günü haftanın ilk günü tan yeri ağarmaya başlarken Mecdelli Meryem ve diğer Meryem, İsa’nın kabrine ziyarete geldiler. Ansızın büyük bir deprem oldu. Rabbin meleği gökten indi. Mezara gidip taşı yana yuvarlayarak üzerine oturdu. Görünüşü şimşek gibi giysileri kar gibi bembeyazdı.”¹⁹⁶

Bu ifadelerde meleğin insan şekline girerek üzerinde beyazlar giymiş olarak gökten inmesi anlatılmaktadır. Burada özellikle kıyafetin kar gibi beyaz olması da dikkat çekicidir. Demek ki Hristiyan kültüründe de meleklerle beyaz kıyafet yakıştırılmaktadır.

¹⁹⁴ Matta, 28/3.

¹⁹⁵ Matta, 1/20.

¹⁹⁶ Matta, 28/2-5; Ayrıca “Rabbin meleğinin geçtiği cümleler için bkz. Matta, 2/12; Matta, 2/19.

Her ne kadar Rabbin Meleği Allah'dan haber getiren melek şeklinde algılsa da İncil'de Rabbin meleğinin kimliği ile ilgili birçok tartışma olmuştur. Zaman zaman, "Rabbin meleği" Tanrı'nın kendisi olarak konuştuğu görülmektedir. Bu nedenle Rabbin meleği kimdir? Sorusuna üç şekilde cevap verilmektedir.

1. Rabbin özel temsilcisi olarak hareket eden güçlü bir melek;
2. Tanrı, bir insan bedenini varsayarak Baba;
3. Tanrı Oğul, kısa bir süre için bir vücut alarak;

Bazıları, Christophany (Mesih'in ön-enkarnasyonlu görünümü) ya da bir teofany (Tanrı'nın insan biçimindeki görünümü) gibi görüşlere işaret etmektedirler. Bu görüşe sahip olanlar, Rabbin meleğinin Tanrı olarak konuştuğunu, kendisini Tanrı olarak tanıttığını ve Tanrı ile aynı sorumluluklara sahip olduğunu vurguladığı ayetler olduğunu¹⁹⁷ vurgulamaktadırlar.

1.2.3. Kutsal Ruh

Kutsal kitaplarda insanlarla iletişimin ifade edildiği metinlerde bu iletişimi sağlayan varlığı ifade eden kavramlardan birisi de "Kutsal Ruh" (The Holy Ghost) olduğunu görmekteyiz.

İncil'de Kutsal Ruh'un durumunun Yahudilikte olduğu kadar açık olmadığını görmekteyiz. Örneklerde de göreceğimiz gibi bazen Cibrîl yerine kullanılırken bazen de inanç boyutunu ifade ettiğine şahit olmaktadır.

¹⁹⁷ Yaratılış, 6, 8/9; 16/7-12; 21: 17-18; 22: 11-18; Tekvin, 16/10-12; Çıkış 3/ 2; Hâkimler, 2/ 1-4; 05/23; 6/ 11-24; 13/ 3-22; 2 Samuel, 24/16 ve Zekeriya, 1/12, 31; ve 12/ 8.

Ayrıca bkz. Kosior, Wojciech, "Statistic And Hermeneutic Perspectives. Some Remarks On The Interpolation Theory", The Polish Journal of Biblical Research, Vol. 12, No. 1 June, Poland, 2013, s. 59; https://www.blueletterbible.org/faq/don_stewart/don_stewart_26.cfm(30/11/2018)

<https://www.compellingtruth.org/angel-of-the-lord.html> (30/11/2018)

<http://www.biblestudy.org/basicart/angel-of-the-lord.html> (23/11/2018)

Örneğin; Hz. İsa'nın doğumunun anlatıldığı kıssada Kur'an'da "Ruhumuzu gönderdik" ifadesi yer alırken¹⁹⁸ İncil'de şu şekilde yer almaktadır:

*"İsa Mesih'in doğması şöyle oldu: Annesi Meryem Yusuf'la nişanlanmıştı. Evlenmeleri gerçekleşmeden önce Ruh'u'l-Kuds'den gebe kaldığı anlaşıldı. Meryem'in nişanlısı Yusuf iyi bir adam olduğu için ve onu âleme rezil etmemek adına onu gizlice boşamak niyetinde idi. Bunları düşünürken Rabbin meleği rüyada ona görünüp "Meryem'i eş almaktan korkma. Onun rahminde olan Ruhul Kuds'dendir ve onun adını İsa koyacaksın kavmini günahlardan kurtaracak olan o'dur" dedi."*¹⁹⁹

İncil'in ayetlerinde Ruh'u'l- Kuds şu şekilde ifade edilmektedir:

*"Kim insanoğluna karşı söz söylese bağışlanacaktır fakat kim Ruh'u'l-Kuds'e karşı söz söylese ne bu dünyada ne gelecekte bağışlanmayacaktır."*²⁰⁰

*"Şimdi siz gidin bütün milletleri öğrencilerim olarak yetiştirin. Onları Baba, oğul ve Kutsal Ruh adıyla vaftiz edin."*²⁰¹

*"Ben sizi su ile vaftiz ettim O sizi Kutsal Ruh ile vaftiz edecektir."*²⁰²

*Çocuğun babası Zekeriya Kutsal Ruh'la dolarak Peygamberlik edip dedi ki İsrail'in Allah'ı Rabb mübarek olsun."*²⁰³

*"Rabbin Mesih'i görmeden önce kendine Kutsal Ruh tarafından ölmeyeceği bildirilmişti."*²⁰⁴

*"Kutsal ruh ile dolu olarak Şeria nehrinden dönen İsa, Ruhun yönlendirmesi ile çölde kırk gün süreyle İblis ile sındı"*²⁰⁵

¹⁹⁸ Meryem, 19/17.

¹⁹⁹ Matta, 1/18-21; Luka, 1/35.

²⁰⁰ Matta, 12/31-32; Markos, 3/29; Luka, 12/10.

²⁰¹ Matta, 28/19.

²⁰² Markos, 1/8; Luka, 3/16.

²⁰³ Luka, 1/67, 68.

²⁰⁴ Luka, 2/26.

²⁰⁵ Luka, 4/1, 2.

“İsa öğrencilere size esenlik olsun dedi. Baba beni gönderdiği gibi bende sizi gönderiyorum. Bunu söyledikten sonra onların üzerine üfleyerek Kutsal Ruhu alın dedi.”²⁰⁶

Bu cümlelerden anlaşılacağı gibi İncil’de Kutsal Ruh’ (The Holy Ghost) yeri ve önemi büyük, Peygamberleri olan İsa’nın makamından daha yüce bir makama sahiptir. Fakat Kutsal Ruh’a Rabb’da denmediğinden onun da altında bir mevki bulunmektedir. (being full of the Holy Ghost - وهو ممتلئ من الروح القدس) “Kutsal Ruh’la dolu” tabirini Hz. İsa’nın devamlı Kutsal Ruh’la yani Cibrîl ile beraber olduğunu şeklinde düşünmemiz mümkündür.

İncil’de Cibrîl, üç farklı isimle yer almaktadır. Bunlar, Cibrîl(Gabriel, Rabbin Meleği ve “Kutsal Ruh” şeklindedir. Bazen cümle Gabriel, daha sonra “the Angle of the God (Lord),” ile devam ederken cümlenin sonunda ise “the Holy Ghost”a dönüşebilmektedir. Müstakil olarak da “the Angle of the Lord” (Rabbin meleği) veya “the Holy Ghost” Kutsal Ruh olarak da yer aldığını gördük.

1.3. KUR’AN’DA CİBRÎL

Vahiy, Yüce Allah’ın peygamberleri aracılığı ile insanlara mesaj iletmesi şeklinde tanımlanmaktadır.²⁰⁷ Bu iletişim bazen Yüce Allah’ın doğrudan vahiy göndererek, bazen perde arkasından bazen de elçi vasıtasıyla olmaktadır.²⁰⁸ Elçiden maksad ise Cibrîl’dir. Cibrîl, sadece Allah Teâla’nın peygamberlerle olan iletişimini sağlamamış, İslam literatüründe peygamber olmadığı kabul edilen Hz. Meryem gibi kimselere de Allah’ın mesajını ulaştırmıştır. Ayetlerde sadece Cibrîl’den bahsedilmemekte Cibrîl’in diğer isimleri olan Ruh, Ruhu’l-Kuds, Ruhu’l-Emin ve Resûl olarak da yer almaktadır.

²⁰⁶ Yuhanna, 20/21-22.

²⁰⁷ Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, İfav Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011, s. 30.

²⁰⁸ Şûrâ, 42/51.

1.3.1. Cibrîl

Cibrîl kelimesi, Kur'an'da üç ayrı ayette geçmektedir. Yüce Allah Bakara sûresinde Cibrîl'e düşman olanların kendisine de düşman olduklarını söylerken, Tahrim sûresinde de Peygamber hanımlarının Hz. Peygamber'e karşı gösterilen herhangi bir tavır esnasında karşılarında Allah'ı ve Cibrîl'i bulacağını bildirmektedir. Cibrîl kelme olarak Cibr veya Cebr kelimesinden gelmektedir. Cebr veya Cibr, "abd-kul" olduğu, "îl" eki ise "Allah" anlamına geldiği belirtilmektedir. Sonuçta Cebrâîl/Cibrîl "Allahın kulu" anlamındadır.²⁰⁹ Kur'an'da ve hadislerde Cebrâîl kullanımının bulunmayışı nedeniyle çalışmamızda Cibrîl ismini kullanmayı tercih ettik.

Allah Teâla, Bakara sûresi 97. ayetinde Cibrîl'e sahip çıkmakta ona düşmanlık edenlerin aynı zamanda Allah'ı da inkâr ettiklerini söylemektedir: *"De ki: Kim Cibrîl'e düşman ise bilsin ki, o Allah'ın izniyle bu Kur'an'ı önceki kitapları tasdik edici, mü'minler için bir hidayet rehberi ve müjdeleyici olarak kalbine indirmiştir."*²¹⁰

Yine aynı sûrenin 98. ayetinde ise 97. ayetteki Cibrîl'e düşman olan kimselerin aynı zaman da Allah'a meleklerine, peygamberlerine, Mîkâîl'e de düşman oldukları belirtilmektedir:

*"Kim ki Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cibrîl'e ve Mîkâîl'e düşman olursa, Allah da kâfirlerin düşmanıdır."*²¹¹

Bu iki ayetin sebebi nüzulu olarak daha önce de zikrettiğimiz şu rivayet gösterilmektedir:

"Hz. Peygamber'in Medine'ye gelişini duyan Yahudi Abdullah b. Selâm²¹² Hz. Peygamber'e gelerek "Eğer peygamber isen şu üç soruma cevap ver" dedi ve sorularını

²⁰⁹ Bkz. İbn Manzur, *a.g.e.*, IV, 114; Taberî, *a.g.e.*, II, 294-295; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, III, 211.

²¹⁰ "قل من كان عدوا لجبريل فانه نزله علي قلبك بإذن الله مصدقا ليمابين يديه وهذا وبشري المؤمنين" Bakara, 2/97.

²¹¹ "من كان عدوا لله وملائكته ورسله وجبريل وميكال فان الله عدو للكافرين" Bakara, 2/98.

²¹² Abdullah b. Selam, Medine'li Yahudilerin olup Benî Kaynuka kabilesindendir. Hz. Peygamber Medine'ye hicret edince onunla görüştüktan sonra Müslüman olduğu, Hz. Peygamber'in ismini değiştirip

şöyle sıraladı: İlk kıyamet nedir? Cennette cennet ehlinin ilk yemeğinin ismi nedir? Çocuk babasının hangi huyuna benzer? Diğer huylarını kimden alır? Hz. Peygamber de “Cibrîl, bana gelerek bu sorduğun soruların cevaplarını haber verdi.” deyince de Abdullah b. Selâm: " ذاك عدو من الملائكة / Bu (Cibrîl), meleklerden bize düşman olanıdır.” diye atıldı. Hz. Peygamber, Cibrîl’den aldığı yardımla Abdullah b. Selâm’ın sorularının cevabını vermiştir.”²¹³

Yukarıdaki haber Enes b. Mâlik’ten rivayet edilirken bunun bir benzeri de İbn Abbas tarafından nakledilmektedir. İbn Abbas’ın naklettiği rivayette de Yahudi topluluğu Hz. Peygamber’e gelerek ona (s.a.v.) bilemeyeceği sualler sormuşlardır. Ancak İbn Abbas’dan gelen rivayetin sonunda Hz. Peygamber’e son olarak:

“Meleklerden hangisi senin dostundur? Biz ona göre seninle ya beraber olacağız ya da ayrı” derler. Hz. Peygamber “Benim dostum Cibrîl’dir. Allah hiçbir peygamber göndermemiştir ki onun dostu Cibrîl olmasın” buyurunca Yahudi topluluğu “Burada

Abdullah koyduğu, iki oğlunun kendisinden hadis rivayetinde bulunduğu, Buhârî’nin kitabında onun hadislerine yer verdiğini görmekteyiz. Hicri 43 yılında Medine’de vefat etmiştir. Bkz. İbn Hişam, Abdulmelik b. Hişam b. Eyyub el-Humeyrî (ö. 213/828), *es-Sîratu’n-Nebeviyye*, Turâsu’l-İslâmî, by., ty., I, 516; İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kubrâ*, I, 202; Nesâî, *Sunen-i Kubrâ*, Menâkıb, 35, VII, 350; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, VI, 190.

²¹³ Hz. Peygamber, Abdullah b. Selâm’ın sorularına şöyle cevap verdi; Kıyametin birinci şartı ateştir. İnsanlar doğudan ve batıdan gelerek o ateşin etrafında toplanacaktır. Cennet ehlinin cennette yiyeceği ilk yemek balık ciğeridir. Çocuğun anneye mi yoksa babaya mı benzemesine gelince erkeğin suyu kadının yumurtasına hâkim olursa babaya, annenin yumurtası erkeğin menisine hâkim olursa anneye benzer” diye cevap verir. Bu cevap üzerine Abdullah b. Selâm: “Muhakkak ki sen peygambersin. Yahudiler iftiracı bir millettir. Eğer benim Müslüman olduğumu onlara söyleyip de soru sorarsanız benimle ilgili olarak asılsız iftiralarda bulunurlar. Müslüman olduğumu söylemeden benim hakkımda sorular sorunuz.” dedi ve evine gitti. Daha sonra bir Yahudi grup Hz. Peygamber’e geldiklerinde, Hz. Peygamber: “Abdullah b. Selâm nasıl birisidir? diye sordu. Onlar “O bizim en âlimimizdir aynı zamanda en hayırlımızın oğludur” dediler. Hz. Peygamber “Abdullah b. Selâm Müslüman olsa bu durumu nasıl karşılırsınız” deyince Yahudi grup “Allah korusun! böyle şey olmaz” diye karşılık verince Abdullah b. Selâm bulunduğu yerden çıkarak şehadet kelimesini getirir ve Müslüman olduğunu ilan eder. Yahudi grup “Sen bizim en şerlimiz ve en şerlimizin oğlusun” dediler” Bkz. Buhârî, Enbiyâ, 1, hadis no: 3329, II, 450; Bedü’l-Halk, 6, II, 422; Menâkıbu’l-Ensâr, 51, hadis no: 3938, III, 79; Tefsîr, 6, hadis no: 4480, II, 191; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 12057, XIX, 113; Nesâî, *Sunen-i Kubrâ*, Menâkıb, 35, VII, 351.

senden ayrılıyor. Eğer başka birini söyleseydin sana uyar ve tasdik ederdik” dediler. Hz. Peygamber “Sizi tasdik etmenize engel olan nedir? buyurunca Yahudi topluluğu “O bizim düşmanımızdır” dediler ve Allah Teâla “Cibrîl’e düşman olan Allah’a düşmandır” ayetini indirdi.”²¹⁴

Kitaplarımızda ayetlerin sebab-i nüzüllerinden biri olarak da Abdullah b. Sûriyâ adında²¹⁵ bir Yahudi’nin Hz. Peygamber’e gelerek “Sana vahyi gökten hangi melek indiriyor” diye sorması üzerine Hz. Peygamber’in “Cibrîl” cevabını vermesi, buna karşılık Abdullah b. Sûriyâ’nın “O bizim düşmanımızdır. Şayet Mîkâîl deseydin sana iman ederdik, Cibrîl bize savaş, sıkıntı ve ölümden başka bir şey getirmedii” şeklinde cevap vermesi gösterilmiştir.²¹⁶ Yine başka bir sebebi nüzül de Hz. Ömer ile Abdullah b. Sûriyâ arasında geçen geçen konuşma olarak zikredilmektedir.²¹⁷ Bu rivayette de Yahudilerin kendilerine Cibrîl tarafından haksızlık edildiği veya aldatıldığı fikri mevcuttur.

²¹⁴ Ebû Dâvûdt et-Tayâlisî Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvut el-Cârûd et-Tayâlisî (204/819), *el-Musned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî, Dâru’l-Hicr, Mısır, 1999, hadis no: 2854, IV, 450; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 2483, IV, 286; İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kubrâ*, I, 147.

²¹⁵ Abdullah b. Sûriyâ adındaki Medine’li yahudinin Hz. Peygamber’e sorduğu sorularla ilgili olarak bkz. Ebû Dâvud, Hudud, 26, hadis no: 4448, VI, 494; İbn Sa’d, a.g.e., I, 147; İbn Asâkir, *Târîhu Medinetü Dimaşk*, III, 418; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi’s-Sahâbe*, râvi no: 4787, VI, 214.

²¹⁶ Begavî, *Meâlimu’t-Tenzil*, I, 124.

²¹⁷ Tefsirlerde yer alan rivayet şöyledir: Hz. Ömer, Abdullah b. Sûriyâ’ya “bu düşmanlığınız ne zaman başladı diye sorduğunda İbn Sûriyâ’nın cevabı, Peygamberimize Buhtannasr adında birisinin Beyti Makdis’i yıkacağı haberi verildi. Biz de onun sıfatlarını istedik ve o sıfatları taşıyan kimseyi Bâbil’de fakir bir çocuk olarak bulduk ve onu öldürmek için adamlar gönderdik. Cibrîl “O şimdi çocuk onu öldürürseniz Beyti Makdis’i yıkacak kimseyi öldürmüş olmazsınız dedi ve onun öldürülmesine mani oldu. Daha sonra Buhtannasr büyüdü güçlendi ve kral oldu ve bizimle savaştı bizleri öldürdü ve Beyti Makdisi yıktı bu nedenle Cibrîl’e düşmanız dedi.”; Bkz. Begavî, *Meâlimu’t-Tenzil*, I, 124; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, III, 210; Fakat Begavî’de, rivayetin isnadın bulunmamaktadır. Bu da rivayetin sıhhati konusunda soru işaretlerinin oluşmasına neden olmaktadır. Bedruddîn el-Aynî de şerhinde rivayete yer vermekle birlikte sıhhati hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmaması onun rivayet konusunda şüphelerinin var olduğuna düşünmemize neden olmaktadır. Bkz. Bedreddin el-Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu’l-Kârî*, I, 86.

Yahudilerin, Cibrîl'e olan düşmanlıklarının diğ er bir nedeni olarak da Cibrîl'in n ub vveti kendilerine değıl de başkalarına (Hz. Muhammed'e) vermesi gösterilmektedir. Nitekim bazı müfessirler tarafından Yahudilerin, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in de içinde bulunduğu Res llere iman etmedikleri ve meleklerden de Cibrîl'i kabul etmedikleri belirtilmektedir.²¹⁸

Taberî ( . 310/922), bu ayetin Yahudilerin, M k  l'i dost, Cibrîl'i düşman kabul etmelerini reddetmek için nazil olduğunu zikretmektedir. Zira Yahudiler, M k  l'in yağmur ve bereket, Cibrîl'in ise azap ve ceza getirmesi nedeniyle Cibrîl'e düşman olmuşlardır. İşte Kur'an'da bu fikir reddetilmek üzere ayet nazil olmuştur. Ayrıca, Taberî, İbn Abbas'tan naklettiği rivayette "Hz. Peygamber'in Cibrîl hakkında "O, Allah'ın vahyini getiren ve kendisinin dostu olduğunu söylemesi  zerine Yahudiler "O ne vahiy ne de merhamet sahibidir. O bizim düşmanımızdır." sözlerine yer vererek Cibrîl'e olan düşmanlıklarını açıkça ifade ettiklerini belirtmektedir.²¹⁹

Tefsirlerde Hz. Ömer ile Yahudi komşuları arasında geçen konuşmayı içeren bir nakil daha bulunmaktadır. Bu nakilde de yukarıda zikrettiğimiz nedenlerden dolayı Yahudilerin Cibrîl'e düşman oldukları ifade edilmektedir.²²⁰

²¹⁸ Muk  til b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 126.

²¹⁹ Taberî, *Câmi' u' l-Beyân*, II, 292-293.

²²⁰ Tefsirlerde zikredilen nakil şöyledir: "Hz. Ömer'in Medine'nin yukarısında bir tarlası vardı. Tarlasına giderken Yahudilerin okullarının önünden geçiyordu. Onların konuşmalarını işitiyordu. Yahudiler "Ya  mer seni seviyoruz ve senden  mit varız." deyince Hz. Ömer "Benim sizin yanınıza gelme sebebim sizin dininizi öğrenmek değıl Hz. Peygamber'in sizler hakkında söylediklerini üzerinizde görmektir." dedikten sonra Cibrîl hakkında soru sorunca onlar "O bizim düşmanımızdır. O bizim sırlarımızı Muhammed'e haber veriyor ayrıca o azap getirir hâlbuki M k  l  yle mi! o barış ve bolluk getirir." cevabını verdiklerinde Hz. Ömer: "Bu ikisinin Allah'ın yanındaki yerleri nasıldır?" diye sorduğunda Yahudiler: "Allah'a yakındırlar Cibrîl Allah'ın sağında, M k  l solundadır. M k  l, Cibrîl'in düşmanıdır" dediler. Bunun  zerine Hz. Ömer "Siz nasıl oluyorsunuz da birine düşman olan diğerine dost oluyorsunuz onlardan birine düşman olan Allah'a düşman olur" deyip Hz. Peygamber'in yanına vardığında Cibrîl'in konu hakkında ayet indirdiğini öğrendi. Hz. Peygamber de daha sonra "Ya Ömer Rabbin sana muvafakat etti." buyurdu. Bkz. Taberî *a.g.e.*, I, 290; Sa'lebî, *el-Keşf ve l-Beyân*, I, 158; Begavî, *a.g.e.*, I, 145; Fahrudin er-Râzî, *Mef  tihu l-Gayb*, III, 211.

Çağdaş müfessirlerden İzzet Derveze de bu ayetlerin Hz. Peygamber'i ve mü'minleri destekleyici, teselli edici ve konumlarını pekiştirici özellikler taşıdığını zikretmektedir.²²¹

Sonuç olarak Yahudilerin kendi elleriyle başlarına gelen kötülükleri Cibrîl'den bilmeleri ve peygamberliğin yine kendi soylarından birisine gelmesini beklerken başka bir millettten olan Hz. Muhammed'e verilmesi ve nübüvveti getirenin de Cibrîl olması hasebiyle ona düşman olduklarını açıkça ifade etmişlerdir. Allah Teâla da melekler arasında yapılan bu ayırımı reddedip, Cibrîl'e düşman olanın Allah'a meleklerine, Mikâil'e ve peygamberlerine de düşman olduklarını vurgulamaktadır.

Kur'an'ı Kerim de Cibrîl kelimesinin geçtiği diğer ayet de Tahrîm sûresi dördüncü ayetidir. Ayetin meali şöyledir

*“Ey Peygamber eşleri, tövbe ederseniz iyi olur. Çünkü kalpleriniz kaydı. Eğer Peygamber'e karşı sırt sırta verirsiniz biliniz ki Allah onun destekçisidir. Cibrîl, Salih Mü'minler ve Melekler de O'nun destekçisidir”*²²²

Tahrîm sûresi, Hz. Peygamber'in aile hayatını ve eşleriyle olan münasebetlerinin anlatıldığı ayetlerle başlamaktadır. Bu ayetlerde, O'nun hanımlarından dolayı kendine helal olanları haram etmemesi gerektiği²²³ hatta bu konuda yemin dahi etmiş olsa bile bunun kefaretinin ödemesi²²⁴ ve hanımlarından birine vermiş olduğu bir sırrı hanımının başka bir hanımına aktardığı, bu durumu da Allah'ın Hz. Peygamber'e haber verdiği²²⁵ bildirilmektedir. Ayrıca ayetlerde Hz. Peygamber'in hanımlarının kalplerinin kaydığı ve

²²¹ Derveze, *et-Tefsîru 'l-Hadîs*, VI, 202.

²²² Tahrîm, 66/4

²²³ Tahrîm, 66/1.

²²⁴ “Allah gerektiğinde yeminlerinizi bozmayı meşru kılmıştır.” Tahrîm, 66/2.

²²⁵ “Peygamber eşlerinden birisine gizli bir şey demişti. O da bunu başkasına söylemişti Allah bunu Peygamber'ine haber verdi. Peygamber bunun bir kısmını ona söyledi bir kısmını söylemedi. Hanımı bir kısmını duyunca “bunun sana kim haber verdi” dedi. O da her şeyi bilen ve haberdar olan Allah haber verdi” dedi. Tahrîm, 66/3.

Allah’a tövbe etmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Cibrîl’in ise bu hâdisede Hz. Peygamber’in yanında ve onun destekçisi olduğu belirtilmektedir.

Ayetin sebab-i nuzûlü Buhârî’de şöyle geçmektedir. " إن تتبأ الى الله فقد صعد قلوبكما " "Ey Peygamber eşleri, tövbe ederseniz iyi olur. Çünkü kalpleriniz kaydı" ifadesinden kimlerin kastedildiği İbn Abbas tarafından merak edilmiş ve bunu Hz. Peygamber’in en yakını ve kayınpederi olan Hz. Ömer’e sormak için fırsat kollamıştır. Bir gün bu fırsatı kaladığını şöyle ifade etmiştir: "Onu takip ettim abdest almaya gidince su kabını kapıp onun abdest almasına yardım ettim o sırada ona: "Ey mü’minlerin emiri Allah, Hz. Peygamber’in hanımlardan hangi ikisini kalpleri kaydığından dolayı tövbeye çağırdı? Hz. Ömer: "O, ikisi Hafsa ve Âişe’dir" cevabını vermiştir."²²⁶

²²⁶ Rivayetin devamı şöyledir; Hz. Ömer şöyle devam etti; "Ben Ensar’dan Benî Umeyye b. Zeyd yurdunda otuyordum. Burası Medine’nin Avâlî semtindeydi. Hz. Peygamber’e inen vahiyleri öğrenmek maksadıyla bir gün ben gider, inen vahiyleri ve haberleri öğrenir ona söyledim. Bir gün o gider, inen vahiyleri ve haberleri öğrenir bana söylerdi. Hz. Ömer şöyle devam etti: "Biz Mekke’de iken hanımlarımız bizim karşımızda konuşamazdı. Medine’ye gelince Ensar’ın hanımlarıyla görüşünce bizim karşımızda konuşmaya başladılar. Bir gün hanımımın bana karşılık verdiğini görünce şaşırdım. Hanımım "niçin yadırgıyorsun, Resûlullah’ın hanımları da ona karşılık veriyorlar ve onlardan biri gün ve geceyi ondan ayrı geçiriyor" deyince ben çok kötü oldum ve "Böyle yapan kaybetmiştir" dedim. Elbisemi giydim ve Hafsa’nın yanına vardım ve "Ey Hafsa hanginiz Resûlullah’a kızarak bir gün ve gecesini ondan ayrı geçirdi?" diye sorduğumda O, bana "evet o benim" deyince ben ona "sen bittin, mahvoldun, Allah’ın gazabından nasıl emin oluyorsun, bu yüzden helak olursun, Hz. Peygamber’den isteklerini çoğaltma, ona karşılık verme ondan ayrı kalma bir ihtiyacın olduğunda benden iste, komşunun (Hz. Âişe’nin) daha güzel ve sevimli olması seni aldatmasın" dedim. O günlerde Gassanlıların savaş için hazırlık yaptıkları haberi ortalıkta dolaşıyordu. Komşum Medine’den dönüp kapımı hızlıca vurunca ben Gassanlılarla savaş çıktı zannettim. Komşum: "Hayır ondan daha kötü Resûlullah hanımlarını boşadı" dedi. Ben "Hafsa kaybetti ziyana uğradı" dedim ve elbisemi alıp Hafsa’nın yanına vardım. O ağlıyordu. Ben "Niçin ağlıyorsun ben seni bundan sakındırmamış mıydım? Resûlullah sizi boşadı mı? Hz. Hafsa "Bilmiyorum işte şu sofada git ona sor" dedi. Hz. Peygamber’in hizmetçisine onunla görüşmek istediğimi söyledim. Cevap gelmeyince mescitte minberin yanına oturdum. Mescitte bazı kimseler vardı. Onlardan bir kısmı da ağlıyordu. Sonra tekrar Hz. Peygamber’in bulunduğu yere gidip siyahi köle vasıtasıyla görüşmek istediğimi bildirdim. Tam oradan ayrılıyorken siyahi köle beni çağırdı. Ben içeri girdim ve Resûlullah’ı kumun üzerine serilmiş bir hasırın üzerinde içerisinde uzanmış, yan tarafıyla da lif dolu bir yastığa dayanmış vaziyette buldum. Yanağında kumların izi vardı. Selam verdim ve ayakta olduğum halde "Hanımlarını boşadın mı?" dedim. O başını yukarı kaldırıp "Hayır" dedi. Ben ayakta olduğum halde "Bu Kureyş hanımları böyle değildi. Bize karşılık vermezlerdi. Medine’ye gelince Medineli kadınlardan etkilenip karşılık verir oldular deyince

Görüldüğü gibi Allah Tahrim sûresindeki ayette Cibrîl'i diğer meleklerden ayırmış ismini özellikle zikretmiştir. Cibrîl ile birlikte sâlih mü'minlerin de Hz. Peygamber'e destek olduğu ve ona dua ettikleri belirtilmiştir.²²⁷

Ayette tövbeye davet edilen kişilerin yukarıda zikrettiğimiz rivayete göre Hz. Âişe ve Hz. Hafsa olduğu anlaşılmaktadır. Hadis ve tefsir kitaplarımızda ayetin sebebi nüzülü ile ilgili "Hz. Peygamber'in bal şerbeti içmesi" gösterilmektedir.²²⁸ Rivayetlere göre hâdise şöyledir:

Zubeyr b. Avvam anlatıyor: Hz. Peygamber sabah namazını kılınca hanımlarına uğrar onlara selam verirdi. Zeynep bt. Cahş'a²²⁹ uğradığında ise o ise kendisine hediye edilen bala su ile karıştırarak Hz. Peygamber'e bal şerbetini ikram etti. Bu nedenle de orada biraz kaldı. Bunu kıskanan Hz. Âişe, bütün peygamber eşlerini topladı ve onlara Hz. Peygamber'in kendilerine geldiğinde "Bu koku ne? Yoksa bu koku sizden mi geliyor Ya Resûlullah? Yoksa meğâfir mi yediniz? demelerini istedi. Hz. Peygamber "Hayır Zeyneb bt. Cahş bal şerbeti içirdi" demesi üzerine "Herhalde arı urfut ağacına konmuş

gölümsedi. Sonra ben Hafsa'ya "komşun (Hz. Âişe'nin) senden daha güzel olması ve Resûlullah'ın onu daha fazla sevmesi seni aldatmasın" dedim. Resûlullah bu söz üzerine tebessüm etti ben de oturdum. Sonra evine baktım birkaç şey dışında gözüme bir şey ilişmedi. Sonra "Ya Resûlullah! Allah'a dua et de Rabbin ümmetine genişlik versin. Rumlar ve Fârisiler Allah'a ibadet etmedikleri halde onlara vermiş" dedim. Bunu söyleyince şöyle bir doğruldu ve "Ey İbnu'l-Hattab! Senin şüphelerin var. Onlara dünya hayatının güzellikleri peşin olarak verilmiştir" buyurdu. Ben "Ya Resûlullah benim için istiğfar edin" dedim. Hz. Peygamber Hz. Hafsa'nın Hz. Âişe'ye söylemesinden dolayı hanımlarından bir ay ayrı kalacağını söylemişti Sonra Allah'ın azarlaması manasına gelen ayet nazil oldu. Hanımlarından ayrı kalalı yirmi dokuz gün olmuştu ki Hz. Âişe'nin odasına girdi... Bkz. Buhârî, Mezâlim, 25, hadis no: 2468, II, 197; Nikâh, 83, hadis no: 5191, III, 385; Muslim, Talak, 5, hadis no: 34, II, 1111; Tirmizî, Tefsîr, 65, hadis no: 3318, V, 345; Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27), *el-Emâlî fî Âsâri's-Sahâbe*, thk. Mecdî Seyyid İbrâhim, Mektebetu'l-Kur'ân, Kâhire, ty., hadis no: 70, s. 60; Nesâî, *Sunen 'i-Kubrâ*, Aşeretü'n-Nisâ, 57, hadis no: 9112, VIII, 257; İbn Sa'd, *a.g.e.*, X, 82.

²²⁷ Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XXX, 44.

²²⁸ Taberî, *a.g.e.*, XIII, 86; Begavî, *a.g.e.*, XIII, 162.

²²⁹ Buhârî, Tefsîr, 1, hadis no: 4912, III, 312; Talak, 8, hadis no: 5267, 5268, III, 404; Muslim, Talak, 3, hadis no: 21, II, 1101; Ebû Dâvûd, Eşribe, 12, hadis no: 3714, V, 547. Abdurrezzâk, bal şerbeti ikram edenin Hafsa olduğunu zikretmektedir. Bkz. Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 321.

olmalı” şeklinde cevap vermeleri konusunda tembihte bulundu. Hz. Peygamber, Sevede’nin odasına girince o, Hz. Âişe’den aldığı talimatla Hz. Peygamber’e “Bu koku ne? Yoksa meğâfir mi yediniz? “Herhalde arı urfut ağacına konmuş olmalı” der. Hz. Peygamber de Zeyneb bt. Cahş’ın odasında bal şerbeti içtiğini söyler. Daha sonra Hz. Âişe’nin odasına girer ve aynı soruyla karşılaşır. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Bundan sonra bal şerbeti içmeyeceğim” buyurur. Akabinde Allah Teâla “Ey Peygamber hanımlarını memnun etmen için niçin kendine helal olanı haram kılıyorsun”²³⁰ ayetini indirdi.²³¹

“فان تظاهرا عليه” “Hz. Peygamber’e karşı birbirinize destek verirsiniz” ibaresiyle Hz. Peygamber’in iki hanımının (Hz. Âişe ve Hz. Hafsa’nın,) kıskançlık ve sırrı ifşa etme hususunda birbirleriyle yardımlaşmalarını Allah, elçisine bildirmiştir.²³²

Sonuç olarak Allah Teâla, Hz. Âişe ve Hz. Hafsa’nın kurmuş oldukları bu koalisyona karşı Allah Teâla’dan, Cibrîl’den, sâlih amel işleyen mü’minlerden²³³ ve meleklerden oluşan karşı bir grubun olduğunu vurgulanmakta, Hz. Âişe’nin ve Hz. Hafsa’nın yaptıklarının yanlış olduğu ve tövbe etmeleri gerektiğini üzerinde durulmaktadır. Cibrîl’in ise hassaten zikretmesinin sebebi Hz. Peygamber’in yardımcısı ve dostu olması hasebiyledir.²³⁴

²³⁰ Tahrim, 66/1.

²³¹ Buhârî, Eymân, 25, hadis no: 6691, IV, 227; Tefsîr, 3, hadis no: 4914, III, 314; Ebû Dâvûd, Eşribe, 12, hadis no: 3714, V, 547; Nesâî, *Süneni-Kubrâ*, Işretu’n-Nisa, 4, hadis no: 8856, VIII, 157.

²³² Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, XXIII, 92, 94; Nefesî, *Medâriku’t-Tenzîl*, III, 505; Suyûtî, *ed-Ed-Durru’l-Mensûr*, XIV, 571.

²³³ Müfessirler bunların kim olduğu konusunda fikir beyan etmişler, Taberî, bunların mü’minlerin hayırlıları özellikle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olduğunu zikretmiştir. Bkz. Taberî, *a.g.e.*, XXIII, 97. Bazıları, peygamber olduklarını söylemişlerse de ağırlıklı olan görüş nifaktan uzak duran ve salih amel işleyen mü’minler olduğudur. Fakat Hz. Peygamber döneminden bahsediyorsak, sahabe ve sahabenin içinde Hz. Peygamber’e yakın duran Hz. Hafsa’nın ve Hz. Âişe’nin babaları olan Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir’in olma ihtimalinin daha yüksek olduğu kanaatindeyiz. Bkz. Taberî, *a.g.e.*, XXIII, 97.

²³⁴ Taberî, *a.g.e.*, XXIII, 97.

1.3.2. Ruh

Kur'an-ı Kerim'de Cibrîl sözcüğü sadece Cibrîl olarak değil, “Ruh”, Ruhu'l-Kuds”, Ruhu'l-Emin veya “Resûl” olarak da yer almaktadır. “Ruh” “الروح” sözcüğü Kur'an-ı Kerim'de tamlamasız olarak 16 farklı yerde geçmektedir.²³⁵ Fakat bunların tamamının Cibrîl manasına geldiğini söylemek zordur. Örneğin; Nahl sûresi 2. ve Mü'min sûresi 15. ayette “ruh” kelimesi “vahiy”²³⁶ anlamına gelirken Şûrâ sûresi 52. ayette “Kitap ya da Kur'an” manasına gelmektedir.²³⁷ İsrâ sûresi 85. ayette ise “ruh ya da can” anlamında,²³⁸ Hıcr sûresi, 29. ve Sad sûresi 72. ayette Hz. Âdem'in yaratılışındaki ona ruh üflenmesi anlatılmaktadır.²³⁹ Yine Hz. İsâ'nın yaratılışında da ruh sözcüğü kullanılmaktadır.²⁴⁰ Ülkemizde konuyla ilgili ilmi çalışmaların da yapıldığını görmekteyiz.²⁴¹

Biz burada ruh kelimesinin sadece Cibrîl anlamında anlaşılan ayetleri vermek istiyoruz.

Bunlardan ilki Meâric sûresinde yer alan “Ruh” sözcüğüdür.

*“Melekler ve Ruh (Cibrîl) oraya miktarı elli bin yıl olan mesafeyi bir günde yükselip çıkarlar.”*²⁴²

²³⁵ Bu sayının içerisinde “روحنا, رحي, روحه, روح, بروح, الروح, روحا” gibi kelimeler bulunmaktadır.. Bkz. Muhammed Fuâd b. Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzı'l-Kur'an*, s. 326.

²³⁶ Bkz. Nahl, 16/2; Mü'min, 40/15.

²³⁷ Bkz. Şûrâ, 42/52.

²³⁸ Bkz. İsrâ, 17/85.

²³⁹ Bkz. Hıcr, 15/29; Sad, 38/72; Secde, 32/ 9.

²⁴⁰ Bkz. Enbiya, 21/ 91; Tahrim, 66/12; Bkz. Nisâ, 4/171.

²⁴¹ Kur'an'da geçen “ruh” sözcüğünün hangi manalara geldiği ile ilgili olarak bkz. Topyay, Yusuf, *Kutsal Kitaplarda ve Kur'an-ı Kerim'de “Nefs ve “Ruh” sözcüklerinin Artsüremlî (Diachronic) Semantik İncelemesi*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016, s. 254; Dalkılıç, Mehmet, *İslam Mezheplerinde Ruh*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 25-28; Koçar, Mûsâ, “*Mâtürîdî'nin Kur'an'da Yer Alan Ruh Kavramına Yükllediği Anlamlar*”, SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl; 2006/1, S. 6.

²⁴² Meâric, 70/4.

Müfessirler ayette geçen ruh sözcüğünü Cibrîl manasına geldiğini söylemektedirler. Bunun delili olarak da Şuarâ sûresinin 193. ayetini zikretmektedirler. Zikredilen ayette Hz. Peygamber'in kalbine Kur'an'ı indirenin Ruhu'l-Emin olduğu, dolayısıyla Ruhu'l-Emin'in de Cibrîl olduğu belirtilmektedir.²⁴³

Fahrudin er-Râzî (ö. 606/1209), ruhdan maksadın Cibrîl olduğunu dile getirirken Cibrîl'e "Ruh" denilmesinin sebebinin de Allah Teâla'nın onu ruhdan yaratması olduğunu belirtmektedir. Fahrudin er-Râzî, teşbih yaparak ruh nasıl bedene can veriyorsa dini konularda ruhun (Cibrîl'in) insanı cehennemden kurtararak ona can verdiğini zikretmektedir.²⁴⁴ Ayrıca ayette geçen elli bin sene hakkında değişik görüşler beyan edilmiştir.²⁴⁵ Örneğin; Kurtubî (ö. 671/1272), elli bin yılla ilgili olarak bu rakamın temsili bir rakam olduğunu, zor ve sıkıntılı zamanlarda zamanın daha yavaş geçiyor gibi gelmesi sebebiyle kıyametin insan için zamanın zor ve sıkıntılı geçmesinden dolayı elli bin yıl gibi uzun gelebileceğini belirtmektedir.²⁴⁶

Ruh kelimesinin yer aldığı diğer bir ayette Nebe sûresinin 38. ayettir. Ayet şöyledir: *"Ruh ve meleklerin saf saf durdukları gün Rahman'ın izin verdiklerinden başkası konuşamaz"*²⁴⁷

Ayette geçen "Ruh/روح" kelimesinin Cibrîl manasına geldiği genel bir kabul olsa da bazı müfessirlerin aynı görüşte olmadıklarını görüyoruz. Zira İbni Abbas'ın, ruh sözcüğüne Cibrîl demediği fakat yaratılış bakımından meleklerin en büyüğü olan bir melek olduğunu söylediği nakledilmektedir.²⁴⁸ Abdurrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826),

²⁴³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 251; Begavî, *Meâlimu't-Tenzil*, VIII, 230; Kurtubî, *a.g.e.*, XXI, 219.

²⁴⁴ Fahrudin er-Râzî, *a.g.e.*, XXIV, 166.

²⁴⁵ Tefsirlerde elli bin yıl ile ilgili olarak, dünya ile arş arasındaki mesafe, dünyanın ömrünün ellibin yıl olduğu, kıyamete kalan miktar olduğu, kıyametteki bir günün dünya yılıyla ellibin yıla denk olduğu gibi görüşler bulunmaktadır. Bkz. Taberî, *a.g.e.*, XXIII, 253; İbn Kesîr, *a.g.e.*, VIII, 2211.

²⁴⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, XXI, 226

²⁴⁷ Nebe, 78/38.

²⁴⁸ Taberî, *a.g.e.*, XXIV, 47.

kelimenin “Benî Âdem” anlamına geldiğini zikretmektedir.²⁴⁹ Mukâtil b. Süleyman ise ayeti çok farklı bir şekilde anlamış “Sana “ruh”tan sorarlar”²⁵⁰ ayetinde geçen ruh’la aynı anlamda olduğunu, Hz. Âdem’in yüzüne benzeyen bir yüze sahip olan bir melek olduğunu zikretmektedir.²⁵¹ Kurtubî ise gökler ve yer arasında bulunan en büyük melek olduğunu söylerken, Sa’id b. Cubeyr, Dehhâk ve Şa’bî’nin ayette geçen “Ruh” kelimesini Cibrîl olarak anladıklarını belirtmektedir.²⁵² Fahrüddin er-Râzî (ö. 604/1207) ise “Cibrîl” manasındaki görüşün daha doğru olduğunu zikretmektedir.²⁵³

Öte yandan ayette, “O gün Allah’ın huzurunda bütün meleklerin ayakta durduğu” ifade ediliyor ve ayrıca “وَالرُّوحُ” ruh da zikrediliyorsa bu durumda söz konusu ifadenin meleklerin içinde onların büyüğü veya başı olan bir melekten bahsediliyor olması daha daha muhtemeldir. Zira bu konuda tespit edebildiğimiz kadarıyla herhangi bir nass bulunmamaktadır.

“Ruh” sözcüğünün Cibrîl manasına geldiği diğer bir ayet de Meryem sûresinin 17. ayetidir: *“Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken ona “ruhumuzu” gönderdik. O ona bir insan sûretinde göründü”*²⁵⁴

Hiz. Meryem kıssasının anlatıldığı bu ayetteki “روحنا / ruhumuz” sözcüğünün ayetin devamında ne manaya geldiği şöyle ortaya çıkmaktadır:

“Meryem onu (ruhu) görünce senden, çok esirgeyici olan Allah’a sığınırım. Ruh: “Ben sana sadece bir erkek çocuk bağışlamak için Rabbimin elçisiyim” dedi. Meryem: “Bana hiçbir insan eli değmemişken ve ben iffetsiz de olmadığım halde nasıl çocuğum

²⁴⁹ Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 385.

²⁵⁰ İsrâ, 17/85.

²⁵¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, IV, 565.

²⁵² Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur’ân*, XXII, 30.

²⁵³ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâthu'l-Gayb*, XXXI, 25.

²⁵⁴ Meryem, 19/17.

*olur” dedi. Ruh: Evet öyledir. Rabbin “Bu benim için kolaydır. Onu insanlara bizden bir rahmet ve bir mucize olması için yapacağız” dedi.*²⁵⁵

Hiz. Meryem’in başından geçen bu olayda ona gönderilen ve Yüce Allah’ın “روحنا / Ruhumuz” dediği varlığın kim olduğunu yine başka bir ayette şöyle ifade edilmektedir. “إنما أنا رسول ربك” “Ben ancak Rabbimin bir elçisiyim.” Bu ayetten anlaşılacağı üzere, Hiz. Meryem’e gelenin bir elçi olduğudur. Bu elçinin Allah’la insanlar arasındaki iletişimi sağlayan CibrİL’in olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim müfessirler de Hiz. Meryem’e gelen elçinin, CibrİL olduğu görüşündedirler.²⁵⁶ Fakat bazıları ayette geçen “ruhumuz” kelimesinin Hiz. İsa olduğunu söylemişlerdir. Zira onlar ruhun cesedden önce yaratıldığından dolayı “Ruhumuz” denilebileceğini zikretmişlerdir.²⁵⁷ Fakat bu görüş sonraki ayetlerde gelen elçinin Hiz. Meryem’le karşılıklı konuşmalarından anladığımıza göre Hiz. İsa olması mümkün görünmemektedir. Nitekim gelen elçi Hiz. Meryem’e “Ben sana sadece bir erkek ocuk bağışlamak için gelen Rabbimin elçisiyim”²⁵⁸ diyerek Hiz. İsa fikrini çürütmektedir. Yoksa “Ben senin doğacak oğlunun” gibi cümleler söyleyebilirdi. Kurtubİ de ayetin zahirine göre “Ruhumuz”dan maksadın CibrİL olduğunu açıkça ifade etmektedir. CibrİL’in, Allah’a izafe edilmesi, onun yüce bir varlık olduğu da bir göstermektedir. Ayrıca Kurtubİ, Hiz. Meryem’in gelen elçiyi görebilmesi için elçinin insan sûretinde gelmesi gerekmekte olduğunu söylerken bu durumun Hiz. Peygamber döneminde de gerçekleştiğini zikretmektedir. Nitekim “CibrİL hadisi” bunun güzel örneğidir. Hiz. Peygamber’in ve ashâbın hazır bulunduğu meclise CibrİL insan sûretinde

²⁵⁵ Meryem, 19/18-21.

²⁵⁶ Bkz. Taberİ, *a.g.e.*, XV, 486; İbn Ebİ Hâtim, *Tefsİru’l-Kurâni’l-Azİm*, V, 2204; Kurtubİ, *a.g.e.*, XIII, 429; Zemahşerİ, *a.g.e.*, IV, 11.

²⁵⁷ Kurtubİ, *a.g.e.*, XIII, 429. Bu görüşün dayanağı Ka’bu’l-Ahbar’dan nakledilen bir rivayettir ki bu rivayette Hiz. Meryem’e görünenin Hiz. İsa’nın ruhu olduğu, Hiz. Meryem’le konuşurken Hiz. Meryem’in ağzından girmiş ve Hiz. Meryem hamile kaldığı anlatılmaktadır. İbn KesİR, bu rivayetin İsrailiyattan olduğunu zikretmektedir. Bkz. İbn KesİR, *a.g.e.*, V, 220.

²⁵⁸ Meryem, 19/19.

gelmiş ve meclisteki bütün sahabîlerin gözü önünde Hz. Peygamber’e İslam dini hakkında sorular sormuştur.²⁵⁹

İnsan sûretinde gelen Cibrîl’in Hz. Meryem’e nasıl bir fizik yapısıyla geldiği konusunda ise ayette “فتمثل لها بشرا سويا” “*Tam bir insan şeklinde göründü*” buyrulmaktadır.²⁶⁰ Ayetin tefsirinde Taberî, gelen kimsenin ortalama bir insan olduğunu zikrederken²⁶¹ Kurtubî de Hz. Meryem’in Cibrîl’i güzel (yakışıklı) bir insan sûretinde gördüğünü belirtmektedir.²⁶² Genelde müfessirler eli yüzü düzgün bütün azaları sağlam, ortalama bir insan sûretinde görüldüğünü söylerlerken en dikkat çekici yorum Mukâtil b. Süleyman’a (ö. 150/767) aittir. Ona göre Hz. Meryem, Cibrîl’i sakalı ve bıyığı daha çıkmamış, kıvrıkcık saçlı bir genç şeklinde gördüğünü bu nedenle de kendisine zarar verecek bir delikanlı olduğunu zannederek ondan korktuğunu zikretmektedir.²⁶³ Mukâtil’in bu tarifi hadis kitaplarımızda yer alan Hz. İsa tanımlarına benzetmekteyse de²⁶⁴ onun bu düşüncesinin kaynağı da bulunmamaktadır. İbn Kesîr (ö. 774/1372), tefsirinde “يقال” “Denilir ki” diyerek Cibrîl’in Hz. Meryem’e önce insan sûretinde görüldüğü daha sonra Hz. Meryem’in Allah’ın Rahman ismini söylemesi üzerine titreyerek aslî sûretine döndüğü ve Hz. Meryem’e “*Ben Rabbinin elçisiyim. Sana bir erkek çocuk bağışlamak üzere gönderildim*”²⁶⁵ ayetini zikrederek yukarıda naklettiğimiz rivayete yer vermektedir. Fakat kendisi de bu rivayetin kaynağını bulamamış olsa gerekir ki rivayete “denilir ki” diyerek nakletmektedir.²⁶⁶ Netice olarak şunu söylebiliriz ki Cibrîl, Hz. Meryem’in karşısına insan sûretinde çıkmış ve Hz. Meryem’le diyaloga girmiş,

²⁵⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, XIII, 429.

²⁶⁰ Meryem, 19/17.

²⁶¹ Taberî, *a.g.e.*, XV, 486.

²⁶² Kurtubî, *a.g.e.*, XIII, 429.

²⁶³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 623.

²⁶⁴ Buhârî, Enbiyâ, 48, hadis no: 3341, II, 489; Muslim, İmân, hadis no: 275, I, 156.

²⁶⁵ Meryem, 19/19.

²⁶⁶ İbn Kesîr, *a.g.e.*, V, 220.

Hız. Meryem, ona itirazlarda bulunmuştur. Sonuç olarak Hız. Meryem, peygamber olmamasına rağmen vahiy meleği Cibrîl'le konuşmuştur. Cibrîl bu konuşmayı insan sûretine girerek yapmıştır.

“Ruh/الروح” kelimesinin Cibrîl manasına geldiğini düşündüğümüz diğer bir ayette Nebe sûresinin 38. ayetidir: “يوم يقوم الروح والملائكة صفاً.” “O gün Ruh ve melekler saf halinde ayakta dururlar.”

Ayette geçen “الروح / Ruh” kelimesinin Cibrîl manasında olmadığını düşünenler de bulunmaktadır. Örneğin; Taberî, (ö. 310/923) “Ruh” kelimesinin değişik manalara geldiğini bu anlamlardan birinin de melek olduğu ama yaratılış bakımından büyük ve azametli bir melek olduğunu zikretmektedir. Yine Taberî, Dahhâk ve şa'bî'nin kelimeyi Cibrîl şeklinde anladıklarını belirtirken Katâde ve Hasan-ı Basrî'nin ise aynı kelimeyi “insan” olarak anladıklarını da aktarmaktadır. Bunlara ilaveten Taberî, Mucâhid'in “Ruh” kelmesini “insan sûretinde yaratılmış melekler” şeklinde anladığını, İbn Abbas'ın da “meleklerle birlikte aynı safta duran insanların ruhları” şeklinde yorumladığını nakletmektedir.²⁶⁷

Kurtubî'ye baktığımızda da “Ruh/الروح” kelimesine sekiz farklı mana verildiğini görmekteyiz. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

1-“Ruh” kelimesinden maksad meleklerin içerisinde bulunan bir melektir.

2-Ruhdan maksat Cibrîl'dir. Nitekim şa'bî, Sa'id b. Cubeyr ve Dahhâk bu görüştedir.

3-Meleklerin en şerefliisidir.

4- Yüce Allah'ın ordularından bir ordudur fakat bunlar melek değildirler.

5-Ruhdan maksadın meleklerin bekçisi olduğu söylenmiştir.

6-Bunlar Âdemoğlunun ruhlarıdır. Bir safta bu ruhlar, bir saf da melekler duracaktır.

²⁶⁷ Taberî, *a.g.e.*, IVX, 47-49.

7- Ruhdan maksat insanlardır. Meleklerle birlikte Allah'ın huzurunda duracaklardır.

8- Kur'an'dır. Nitekim Şûrâ sûresinde “İşte sana böylece emrimizle bir ruh (Kur'an'ı) vahyettik” ayeti²⁶⁸ buna delildir.²⁶⁹

Zemahşerî ise ruhdan maksadın açıkça Cibrîl demeyip onun yerine “Allah’a en yakın, meleklerin en büyüğü ve en azametlisi” şeklinde yorumlamaktadır.²⁷⁰ Diğer tefsir kitaplarına baktığımızda da ayette geçen “Ruh” kelimesinin manası konusunda farklı görüşlerin yer aldığını, öne çıkan görüşün ise Dahhâk, Şa’bî ye ait olan “Cibrîl” manasına geldiği görüş olduğu zikredilmektedir.²⁷¹ Zira Fahrüddin er-Râzî, yukarıda zikrettiğimiz görüşleri söyledikten sonra bu görüşler arasında doğru görüşün Cibrîl olduğunu belirtmektedir.²⁷²

Kadir sûresinde yer alan “Ruh” kelimesinin de Cibrîl manasına geldiğini düşünmekteyiz. Ayet-i Kerime şöyledir:

“O gece de melekler ve Ruh Rablerinin izniyle her iş için iner dururlar”²⁷³

Malum olduğu üzere Kadir sûresi, Kur'an'ın levh-i mahfuz'dan dünya semâsına indiği geceye işaret eden²⁷⁴ ve o gece de meleklerin ve Ruh'un yeryüzüne indiklerini anlatan sûredir. İşte bu sûrede anlatılan ve meleklerle birlikte yeryüzüne inen “Ruh”un kim olduğu üzerinde duracağız.

Hicri 102 tarihinde vefat eden Mucâhid, tefsirinde Kadir gecesinde geçen “Bin aydan daha hayırlıdır” ayetinin sebebi nuzulü hakkında şu rivayeti aktarmaktadır:

²⁶⁸ Şûrâ, 42/52.

²⁶⁹ Kurtubî, a.g.e., XXII, 30.

²⁷⁰ Zemahşerî, a.g.e., VI, 302.

²⁷¹ Begavî, Meâlimu't-Tenzîl, VIII,317; İbnu'l-Cevzî, Zâdu'l-Mesîr, IX,12.

²⁷² Fahrüddin er-Râzî, a.g.e., XXX, 24.

²⁷³ Kadir, 97/ 4.

²⁷⁴ Cerrahoğlu, İsmail, Tefsîr Usulu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 25. Baskı, Ankara, 2014, s. 43.

Hız. Peygamber, Benî İsrail'den bir adamın bin ay boyunca silahını kuşanarak cihat ettiğini zikredince sahabe buna taaccüp etti. Allah Teâla da bu ayeti inzal etti.²⁷⁵ Birçok müfessirin ve muhaddisin bu rivayeti eserlerine aldıklarını görmekteyiz.²⁷⁶

Ayette geçen “ruh” un kim olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan biri İbn Abbas'a atfedilen görüştür. Şöyle ki, ayette bahsedilen “ruh” insana benzeyen ve yaratılışça azametli bir melektir ki aynı melek, Nebe sûresinde de²⁷⁷ zikredilmektedir.²⁷⁸

Fahrüddin er-Râzî (ö.604/1207) ayette geçen “Ruh” sözcüğüne yedi farklı mana verildiğini zikretmektedir:

1-Büyük bir melektir o kadar büyüktür ki yeri ve göğü bir lokmada yutabilecek kudrete sahiptir.

2-Melekler topluluğudur. Sadece Kadir gecesinde ortaya çıkıp görülebilirler.

3-Meleklerden olup insanlar gibi yiyip içen ve insana benzeyen fakat insan olmayan cennetin hizmetçisi olan meleklerdir.

4-Hız. İsa'dır. Çünkü Hız. İsa'nın diğer ismi de Ruh'dur.

5-Kur'andır. Zira Şûrâ 52. ayette “İşte sana emrimizle bir ruh (kitap) vahyettik”²⁷⁹

6-Bu ruh'la rahmet kastedilmiştir. Zira Allah Teâla “لَا تَيَأْسُ مِنْ رُوحِ اللَّهِ” “Allah'dan rahv'ınızı (ümidinizi) kesmeyin”²⁸⁰ buyurmaktadır.

7-Ebû Nuceyh, Hafaza ve Kirâmen Kâtibin melekleri olduğunu söylemektedir.

²⁷⁵ Mucâhid, *et-Tefsîr*, s. 740.

²⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, hadis no;19424-19425, X, 3452; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, VI, 501; Aynı rivayeti Kurtubî, isnadsız bir şekilde İbn Mes'ud'dan nakletmektedir. Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, XXII, 393; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî (ö. 458/1066), *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Ata, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Baskı, 11 cilt, Beyrut, 1424/2003, hadis no: 8522, IV, 503.

²⁷⁷ Bkz. Nebe, 78/38.

²⁷⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 772.

²⁷⁹ Şûrâ, 42/52.

²⁸⁰ Yusuf, 12/87.

Taberî (ö. 310/922), ayette geçen “Ruh” sözcüğünün Cibrîl olduğunu zikrederken²⁸¹ Kurtubî’nin (ö. 671/1272) de aynı fikirde olduğunu görmekteyiz. Ayrıca “Ruh” un yani Cibrîl’in diğer meleklerden ayrı ve Allah’a en yakın olan melek olduğunu, diğer meleklerin ise Allah’ın askerleri olduğunu belirtmektedir.²⁸² Fahrüddin er-Râzî de “Ruh” un Cibrîl manasına geldiğini söyledikten sonra Allah Teâlâ’nın “Ruh” u ayrıca zikretmesinin nedeninin Cibrîl’in önemini vurgulamak için olduğunu söylemektedir.²⁸³ İbnu’l-Cevzî de (ö. 597/1201) ayette geçen “Ruh” kelimesinin üç manaya geldiğini, bunlardan ilkinin Cibrîl olduğunu nitekim Hz. Enes’in “Hz. Peygamber’in Kadir gecesinde Cibrîl ile birlikte bir grup melek yeryüzüne indiğini”²⁸⁴ buyurduğunu, ikinci manasının sadece Kadir gecesinde yeryüzüne inen melek olduğunu, üçüncü manasının ise bir melek grubu içerisinde bulunan büyük bir melek olduğunu zikretmektedir.²⁸⁵

Her iki sûrede yer alan “Ruh” kelimesinin hem gramer açısından hem de müfessirlerin yaptıkları açıklamalar bakımından birbirleriyle benzerlik bulunluğunu söyleyebiliriz. Zira her iki ayette de “er-Ruh / الروح” ve “Melekler/ الملائكة” kelimesi ard arda gelmekte arada “ve” bağlacı ile bağlanarak cümlelerin öznesi (faili) konumundadırlar. Ayrıca müfessirlerinde her iki ayet hakkında yaptıkları yorumların aynı olduğunu görmekteyiz. Nitekim Kurtubî’nin Nebe sûresinde geçen “Ruh” kelimesine yaptığı tefsir ile Fahrüddin er-Râzî’nin, Kadir sûresinde geçen “Ruh” kelimesi için yapmış olduğu yorumun aynı olduğunu görmekteyiz.²⁸⁶

²⁸¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, 547.

²⁸² Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XXII, 395.

²⁸³ Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XXXII, 34.

²⁸⁴ Beyhakî, *el-Câmi’ li Şuabi’l-İmân*, V, 290.

²⁸⁵ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, IX, 193.

²⁸⁶ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XXII, 395; Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XXXII, 34.

Sonuç olarak “O gün Ruh ve melekler saf halinde ayakta dururlar.”²⁸⁷ ayeti ile “O gece de melekler ve Ruh, Rablerinin izniyle her iş için iner dururlar”²⁸⁸ ayetlerinde geçen “er-Ruh / الروح” sözcüğüne farklı anlamda anlayanlar olsa da İslam ulemasının büyük çoğunluğunun “Cibrîl” olarak anladıklarını görmekteyiz. Yüce Allah’ın Cibrîl’i ayrıca zikretmesi ona verdiği önemine binaendir.

1.3.3. Ruh’l-Kuds

Kur’an-ı Kerim’de Cibrîl lafzı bizzat geçmekle birlikte Yüce Allah Cibrîl lafzı yerine Ruh’l-Kuds lafzını da kullanmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de Ruh’l-Kuds’un geçtiği ayet sayısı dördüttür. Bakara sûresindeki ayetlerde Hz. İsa’yı desteklemek için Ruh’l-Kuds’un/Cibrîl’in gönderildiği zikredilmektedir.

“قدس” “Kuds” kelimesi temizlemek, necaseti gidermek anlamındadır. Kur’an’da “Melekler: “Biz seni hamd ile tesbih ve takdis ediyoruz” dediler”²⁸⁹ ayetinde geçen “ونقدس لك” “Senin emrine uyarak eşyaları temizliyoruz” demektir.²⁹⁰

Hiz. İsa’nın “Ruh’l-Kuds” ile desteklediğinin ifade edildiği ayetlerinin sayısı üçtür. Bunlardan biri Bakara sûresi 87. ayettir:

"وَأَتَيْنَاهُ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيْنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ " *Meryem oğlu İsa’ya mucizeler verdik ve O’nu Ruh’l-Kuds ile destekledik.*²⁹¹

Diğer bir ikincisi ise yine Bakara sûresi 253. ayettir:

²⁸⁷ Nebe, 78/38.

²⁸⁸ Kadir, 97/4.

²⁸⁹ Bakara, 2/30.

²⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI, 168; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, II, 533. Ayrıca Râgıb el-İsfahânî, Beyti Makdis’den maksatın şirkten temizlenen ev anlamında olduğunu zikretmektedir. Bkz. Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, II, 533.

²⁹¹ “Andolsun ki biz Mûsâ’ya kitap verdik. Ondan sonra da elçiler gönderdik. Meryem oğlu İsa’ya mucizeler verdik ve O’nu Ruh’l-Kuds ile destekledik. Ama ne zaman bir Peygamber hoşunuza gitmeyen bir şey getirdiğinde bir kısmınız kibirlendi, bir kısmınız ise onu yalanlayıp öldürdüğünüz doğru değil mi?” Bkz. Bakara, 2/ 87.

" وآتيناه عسي ابن مريم البينات وأيدناه بروح القدس " *"Meryem oğlu İsa'ya mucizeler verdik, ve O'nu Ruhü'l-Kuds ile destekledik."*²⁹²

Görüldüğü üzere Hz. İsa ile ilgili kısım her iki ayette kelimesi kelimesine aynıdır. Bakara 87. Ayette geçen "Ruhü'l-Kuds"ü müfessirler "Cibrîl" olarak izah etmişlerdir.²⁹³ Taberî, Katâde, Dahhâk ve Şeddâd gibi âlimlerin Ruhü'l-Kuds'den maksadın Cibrîl olduğunu, bazıları ise Hz. İsa'ya verilen İncil olduğunu söylediklerini belirtmektedir.²⁹⁴ Kurtubî de Ruhü'l-Kuds ismini "Kuds, Allah'dır, Ruh da Cibrîl'dir" şeklinde açıklama yapmaktadır. Böylelikle Ruhü'l-Kuds'un manası "Allah'ın Cibrîl'i" şeklinde olmaktadır.

Yine aynı şekilde Bakara sûresi 253. ayette de Yüce Allah Hz. İsa (a.s.)'ya mucizeler verdiğini ve onu Ruhü'l-Kuds ile desteklediğini bildirmektedir. Bu ayette geçen Ruhü'l-Kuds'un de diğer ayetlerde olduğu gibi Cibrîl manasına geldiği zikredilmektedir.²⁹⁵

"Ruhü'l-Kuds" kelimesini yer aldığı diğer bir ayette Maide sûresindedir. Yine burada da diğer Ruhü'l-Kuds geçen ayetlerde olduğu gibi Yüce Allah'ın Hz. İsa'yı Ruhü'l-kuds ile desteklediğini ifade etmektedir: *"Allah o zaman şöyle buyuracak: Ey Meryem oğlu İsa, senin ve annenin üzerindeki nimetimi hatırla! Hani seni Ruhü'l-Kuds ile desteklemiştim"*²⁹⁶

²⁹² Ayetin tamamının meali şöyledir: "Peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir bazıları ile konuştu bazıların da derecelerini yükseltti. Meryem oğlu İsa'ya da açık deliller verdik ve onu Ruhü'l-Kuds ile destekledik. Bkz. Bakara, 2/253.

²⁹³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 212; Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, I, 279; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l- Kur'âni'l- Azîm*, hadis no: 884, I, 168.

²⁹⁴ Taberî, *a.g.e.*, I, 222.

²⁹⁵ Abdurrezzâk, *a.g.e.*, hadis no: 319, I, 362; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, hadis no: 2555, II, 484; Taberî, *a.g.e.*, IV, 521.

²⁹⁶ Ayetin tamamı şöyledir; "Allah o zaman şöyle buyuracak; Ey Meryem oğlu İsa, senin ve annenin üzerindeki nimetimi hatırla! Hani seni Ruhü'l-Kuds ile desteklemiştim. Bu sayede beşikte ve gençlik çağında insanlarla konuşuyordun. Sana kitabı, hikmeti, Tevrat ve incili öğretmiştik. İznimle çamurdan bir kuş yapıyordun da içine üfleyince kuş olup uçuveriyordu. Yine benim iznimle doğuştan alaca hastaları

Görüldüğü üzere burada da Ruhü'l-Kuds ile desteklenen Hz. İsâ'dır. Onun küçük olması, annesi ile yalnız kalması ve ona pek çok mucizeler verildiği anlatılmaktadır. Bu ayette diğer iki ayetten farklı olarak Allah Teâla birinci tekil şahıs kipiyle “وَأَيَّدْتُكَ” “Seni destekledim” ifadesini kullanmaktadır. Diğer iki ayette “وَأَيَّدْنَاهُ” “Seni destekledik” şeklinde birinci çoğul şahıs kipi isti'mâl edilmiştir.

Müfessirler, ayette geçen Ruhü'l-Kuds'ü “قَوِّيتُكَ جَبْرِيلَ” “Cibrîl ile seni güçlendirdim” şeklinde anlamaktadırlar.²⁹⁷ Fahrüddin er-Râzî (ö. 604/1207) diğer müfessirler gibi “Ruhü'l-Kuds”ü Cibrîl şeklinde yorumlamakta hatta “Ruh” kelimesine Allah manası vermekte böylelikle Allah Teâla'nın Cibrîl'in önemini vurgulamak ve onu yüceltmek için isim tamlaması şeklinde kendine (Allah'a) muzaf getirdiğini böylece “Ruhü'l-Kuds”un manasının “Allah'ın Cibrîl'i” olduğunu belirtmektedir.²⁹⁸

Diğer Kutsal kitaplarda Ruhü'l-Kuds ifadesi yer almaktadır. Örneğin; Tanah üzerinde çalışmalar yapan Muhammed Tarakçı, Hz. Hacer ile konuşmaya gelen varlığın Tanrının bir meleği (Ruhü'l-Kuds) olduğunu, “Hz. Hacer'in onu görünce kendisiyle konuşanın Tanrı zannettiğini” ifade etmektedir.²⁹⁹

Kur'an-ı Kerim'de “Ruhü'l-Kuds ile Hz. İsâ üç ayette beraber yer alırken bir ayette de Hz. Peygamber ile birlikte yer almaktadır. İşte Hz. Peygamber ile yer aldığı ayet, Nahl sûresinde geçmektedir. Nahl sûresinde yer alan bu ayette Müslümanlara moral vermek için, onların inançlarını kuvvetlendirmek için Kur'an'ı Ruhü'l-Kuds'ün Hz. Peygambere indirdiği vurgulanmaktadır:

iyileştiriyordun. Yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun ya. Hani sen İsrailoğullarına açık mucizeler getirdiğinde onlar “bu apaçık büyüdür” demişlerdi. Bkz. Mâide, 4/110.

²⁹⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 121, 221; Taberî, *a.g.e.*, IX, 114; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 282.

²⁹⁸ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 133.

²⁹⁹ Tarakçı Muhammed, *Tanah'da Vahiy Anlayışı*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 11, S. 1, 2002, Bursa, s. 193, 204, 218; Ayrıca bkz. Tekvin, 16/7-13.

*“De ki Ya Muhammed: Kur’an’ı Ruhû’l-Kuds, iman edenlere sebat vermek, Müslümanlara doğru yola iletmek ve onlara müjde vermek için Rabbin katından indirmiştir.”*³⁰⁰

Şârihler, nasıl ki vücudu ruh canlandırıyor, ruh olmaksızın vücudun bir anlamı yoksa Kuds de (Cibrîl de) Ruh’a (Allah’a) izafe edilmiştir, Kuds’ün (Cibrîl’in) var olabilmesi ancak Ruh’ladır. (Allah’la) diyerek Kuds’un varlığını Ruh’a bağlamışlardır.³⁰¹ Diğer bir yorum da Allah Teâla, Kuds’u Ruh’a yani kendine izafe ederek Cibrîl’in konumunun diğer meleklerden ayrı ve daha üstün bir konumda olduğu şeklinde yapılmıştır. Râgıb el-İsfahânî de Ruhû’l-Kuds yani Cibrîl, “Nefislerimizi kendisiyle temizlediğimiz Kur’an’ı indirdi” şeklinde mana vermektedir.³⁰²

Son olarak Hz. Peygamber’in de kendi sözlerinde Ruhû’l-kuds kelimesini kullandığını görmekteyiz.

Hasan b. Sâbit’e Hz. Peygamber “Müşriklere benim adıma cevap ver, Allah seni Ruhû’l-Kuds ile kuvvetlendirsın” dediği kaynaklarımızda yer almaktadır.³⁰³ Burada Hz. Peygamber, Cibrîl seninle beraberdir demek istemiştir.³⁰⁴ Rivayetin devamında Hasan b. Sâbit’in “Ruhû’l-Kuds kimdir?” şeklinde bir soruyu sormamış olması onun Ruhû’l-Kuds’ten maksadın “Cibrîl” olduğunu biliyor olması muhtemeldir.

³⁰⁰ Nahl, 16/102.

³⁰¹ Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu’l-Kârî*, XIX, 20.

³⁰² Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, II, 533.

³⁰³ Hadis tamamı şöyledir: Bir gün Hz. Ömer mescide uğrar ve mescitte Hassan b. Sâbit şiir okumaktadır. Bu durum Hz. Ömer’in hoşuna gitmez. Bunun üzerine Hasan “Ben bu mescitte senden daha hayırlısının yanında şiir okudum dedikten sonra Ebû Hureyre’ye döner Resûlullah’ın “Benim adıma cevap ver. Ruhû’l-Kuds seninle beraberdir” dediğini işitmedin mi? diye sorar. Ebû Hureyre “evet” cevabını verir. Bkz. Buhârî, Bedu’l-Halk, 6, hadis no: 3212, II, 425; Muslim, Fadâilu’s-Sahâbe, 34, hadis no: 151 II, 1935; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 21936, XVI, 267.

³⁰⁴ Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu’l-Kârî*, XV, 183.

1.3.4. Ruhû'l-Emin

Kur'an'da Cibrîl'in isimlerinden biri de "Ruhû'l-Emin"dir. Şuarâ sûresinde Kur'an'ı Hz. Peygamber'e getirenin Ruhû'l- Emin olduğu beyan buyurulmaktadır. Ayet şöyledir: *"Şüphesiz bu Kur'an âlemlerin Rabbi Allah'ın indirmesidir. Uyarıcılardan olasın diye Ruhû'l-Emin kalbine apaçık Arapça dili ile indirmiştir."*³⁰⁵

Müfessiller ayette geçen Ruhû'l-Emin'den kastedilenin Cibrîl olduğunu zikretmişlerdir.³⁰⁶ Zira Kur'an'ın Bakara sûresi 97. ayetinde vahyi Hz. Peygamberin kalbine indirenin Cibrîl olduğu beyan buyurulmaktadır.³⁰⁷ Mukâtil b. Süleyman, Ruhû'l Emin'in Cibrîl olduğunu zikrederken Allah Teâla'nın risâleti peygamberlere ulaştırma görevini ona tevdi etmesinden dolayı Ruhû'l-Emin isminin verildiğini belirtmektedir.³⁰⁸ Fahrüddin er-Râzî Cibrîl'e bu ismin verilmesinin sebebinin hem peygamberlere hem de başkalarına vahyi ulaştırma esnasında güvenilir bir ulak olmasından dolayı olduğunu, bu ismin de ona Allah tarafından verildiğini zikretmektedir.³⁰⁹

Ruhû'l-Emin, hadis metinlerinde de geçmektedir. Bir rivayette Ruhû'l-Emin'in (Cibrîl), Hz. Peygamber'e gelerek öğrettiği dua anlatılmaktadır.³¹⁰ Yine başka bir rivayette Hz. Peygamber'in, Ruhû'l-Emin'in hiçbir nefsin rızkını tamamlamadan ölmeyeceğini haber verdiğini söylerken Cibrîl yerine Ruhû'l-Emin kelimesi kullanıldığını görmekteyiz.³¹¹

³⁰⁵ Şuarâ, 26/192-195

³⁰⁶ Taberî, *a.g.e.*, XVII, 642; Ebû İshâk ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, IV, 60; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 76.

³⁰⁷ "De ki; Her kim ki Cibrîl'e düşman olursa bilsin ki o Kur'an'ı senin kalbine Allah'ın izniyle indirendir."

Bkz. Bakara, 22/ 97.

³⁰⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 280.

³⁰⁹ Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XIV, 166.

³¹⁰ Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 19831, XI, 35; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 2496, IV, 297.

³¹¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Zuhd, 6, hadis no: 34332, VII, 79.

1.3.5. Resûl

Kur'an'da Cibrîl manasında kullanılan kelimelerden birisi de Resûl kelimesidir. Sözü'n veya mesajın taşınması anlamına gelen³¹² Resûl Kur'an'da defalarca³¹³ geçmektedir. Bunların bazıları "Peygamber" manasında³¹⁴ bazıları "Elçi"³¹⁵ bazıları "Melek" çok azı da Cibrîl manasında kullanılmaktadır.³¹⁶

Resûl, kelimesinin Cibrîl manasında kullanıldığı ayetlerden biri Hz. Meryem ile Cibrîl'in konuşmalarının yer aldığı ayetlerde geçmektedir. Hz. Meryem kıssası şöyle başlamaktadır:

"Resûlüm, Kitapta Meryem'i de an! Hani O ailesinden ayrılıp da doğu tarafında bir yere çekilmişti.³¹⁷ Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Sonra Ruhumuzu (Cibrîl'i) ona gönderdik. Ruhumuz (Cibrîl) ona düzgün bir insan şeklinde göründü.³¹⁸ Meryem ona Senden çok esirgeyici olan Allah'a sığınırım. Eğer Allah'tan korkan bir kimse isen bana dokunma dedi.³¹⁹ "قال إنما أنا رسول ربك لأهب لك غلاما زكيا" Ruh, ben sadece Rabbinin Resûlüyüm (elçisiyim) dedi.³²⁰

Ayette geçen "رسول" "Resûl" kelimesi elçi manasında olup bu elçinin de Cibrîl olduğu, 17. ayette "فارسلنا اليهم روحنا" /Ruhumuzu ona gönderdik" ifadesindeki Ruhumuz kelimesinden de anlaşılmaktadır ki ruh kelimesinin Kur'an'da Cibrîl için kullanılan

³¹² Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, I, 258; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 282.

³¹³ Kur'an'da "Resûl" toplam olarak 132 defa geçmektedir. Bkz, Muhammed Fuâd b. Abdulbâkî, *a.g.e.*, s. 314.

³¹⁴ Âl-i İmrân, 3/144; Mâide, 5/67; Tevbe, 9/ 128; Nahl,16/36; İsrâ,17/15;Hac, 22/52; Mü'minun, 23/51.

³¹⁵ Meryem, 19/19.

³¹⁶ Hud,11/81;Hac, 22/75; Fatır, 35/1. Kur'an'da Resûl kavramının kullanılması ile ilgili olarak bkz. Durur, Mehmet Ali, *Kur'an-ı Kerim'de Resûl ve Nebi Kavramları*, BasılmamışYüksek Lisans tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2013, s. 9.

³¹⁷ Meryem, 19/16.

³¹⁸ Meryem, 19/17.

³¹⁹ Meryem, 19/18.

³²⁰ Meryem, 19/19.

isimlerden biri olduğunu daha önce söylemiştik.³²¹ Hz. Meryem ile Ruh'un (Cibrîl'in) arasında geçen diyalogun sonraki ayetlerde de devam etmesinden dolayı Müfessirler ayette geçen "Resûl" kelimesini "Cibrîl" şeklinde tefsir etmişlerdir.³²²

Resûl kelimesinin Cibrîl manasında kullanıldığı diğer bir ayette Şûrâ sûresi 51. ayettir. Allah Teâla bu ayette insanlarla nasıl irtibat kurduğunu anlatmaktadır: *"Allah, insanlarla ancak vahiyle veya perde arkasından konuşur. Yahut kendi izniyle dilediğini vahy edeceği bir "Resûl" (Elçi/Cibrîl) gönderir.*³²³

Mukâtil b. Süleyman bu ayetin tefsirinde Cibrîl'i şöyle tasvir etmektedir:

"Cibrîl, Peygamberlere bazen uykularında bazen ise bir adam şeklinde gelir. İnsan (adam) şeklinde geldiğinde baştan aşağı yakut ve inci ile süslenmiş, beyaz bir kıyafete bürünmüş, iki ayağı yeşille bezenmiş şekilde gelirdi."³²⁴ Fakat Mukâtil b. Süleyman bu naklin kaynağını belirtmemektedir.

Bu ayetle ilgili olarak İzzet Derveze, Allah ile Peygamberler arasındaki iletişimi sağlayan varlığın melek olduğunu zikrederken bu meleğin Şuarâ sûresinde anlatılan Ruh'u'l Emin olduğunu,³²⁵ Ruh'u'l-Emin'in ise Bakara sûresinde Yahudilerin düşman ilan ettiği Cibrîl³²⁶ olduğunu zikretmektedir.³²⁷

Kur'an'da Resûl kelimesinin Cibrîl manasına geldiği diğer bir ayet gurbu da Tekvir sûresinde yer almaktadır. Tekvir sûresinde yer alan bu ayetlerde açıkça Cibrîl'in

³²¹ Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 623; Taberî, *a.g.e.*, XV, 485; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, V, 2204.

³²² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 623; Taberî, *a.g.e.*, XV, 490; Begâvî, *Meâlimu't-Tenzîl*, V, 223.

³²³ Şûrâ, 42/51.

³²⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 775.

³²⁵ "Şüphesiz bu Kur'an âlemlerin Rabbinin indirmesidir. Uyarıcılardan olası diye onu Ruh'u'l-Emin (Cibrîl) senin kalbine indirdi" Bkz. Şuarâ, 26/192, 193.

³²⁶ "De ki: Kim Cibrîl'e düşman ise bilsin ki o Allah'ın izniyle bu Kur'an'ı önceki kitapları tasdik edici, mü'minler için bir hidayet rehberi ve müjdeleyici olarak kalbine indirmiştir." Bkz. Bakara, 2/97.

³²⁷ İzzet Derveze, *Tefsîru'l-Hadîs*, IV, 484.

ismi geçmemesine rağmen onun nasıl bir varlık olduğu Allah tarafından izah edilmektedir.

"إنه لقول رسول كريم. ذي قوة ذي العرش مكين. مطاع ثم أمين"

*"Şüphesiz bu Kur'an, kerîm bir resûl'un sözüdür. Bu resûl ki pek kuvvetli arşın sahibi olan Allah'ın katında itibarlıdır. Kendisine itaat edilir ve güvenilirlerdir."*³²⁸

İbn Abbas ve Katâde ayette geçen "Resûl" kavramı ile kastedilen elçiden maksadın Cibrîl olduğunu zikretmişlerdir.³²⁹

Fahrud-din er-Râzî (ö.601/1204), ayeti "Bu söz (Kur'an) Resûl'un (Cibrîl'in) sözüdür" yerine "Bu söz (Kur'an) Resûl'un (Cibrîl'in) getirdiği bir sözdür" dememiz gerektiğini savunmakta aksi halde Kur'an'ın Allah'ın kelâmı değil Cibrîl'in kelâmı şeklinde anlaşılabileceği, bu durumda da Kur'an'ın mucîz olma özelliğinin ortadan kalkacağını ifade etmektedir.³³⁰ Ayrıca akabinde gelen ayetlerde Cibrîl'in altı sıfatının anlatıldığını zikretmektedir:

Bunlar:

1-"رسول" "Peygamberlerle Allah arasında bir elçi olması". Bu sebeple de bütün peygamberler onun ümmetidir,

³²⁸ Tekvir, 81/19-21. Hâkka sûresinde "إنه لقول رسول كريم" "Şüphesiz bu Kur'an, Kerîm bir Resûl'un sözüdür"³²⁸ ayeti bulunmaktadır. (Bkz. Hâkka, 69/40) Tekvir sûresindeki bu ayetle Hâkka sûresindeki ayet kelimesi kelimesine aynıdır. Fakat Tekvir sûresinde geçen "Resûl" ile Hâkka sûresinde "Resûl" kelimelerinin manaları konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Zira Mukâtil b. Süleyman her iki ayette geçen "Resûl" kelimesinin Cibrîl manasında olduğunu zikrederken diğer çoğunluk diyebileceğimiz müfessirler ise Hâkka sûresinde geçen "Resûl" kelimesinin "Hz. Muhammed" olduğunu düşünmekteydiler. Nitekim ayetin devamında müşriklerin Hz. Peygamber'in Kur'an'ı tilavet ettiğinde ona şâir veya kâhin demelerinden ötürü Allah Teâla, Hz. Peygamber'i savunarak "o ne bir şâir, ne de kâhindir" (Hâkka, 69/41-42) buyurması ayette geçen "Resûl" kelimesinden kastedilenin sonraki ayetler de göz önüne alındığında "Hz. Peygamber" olma ihtimalini kuvvetli olması muhtemeldir. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 425; IV, 494; Karşı görüş için bkz. Taberî, *a.g.e.*, XXIII, 242; Begâvî, *a.g.e.*, VIII, 214; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, V, 272.

³²⁹ Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 399; Taberî, *a.g.e.*, XXIV, 163; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, XV, 274.

³³⁰ Fahrud-din er-Râzî, *a.g.e.*, XXXI, 73.

2-“كريم” Cibrîl’in karşılıksız olarak marifetullahı, irşadı ve hidayeti getirmesi”.

3- “ذی قوۃ” “Kuvvetli, aşırı kuvvetli, aciz kaldığı ve yapamadığı hiç mükellefiyeti yoktur³³¹” Bir rivayete göre Cibrîl, Hz. Lut kavminin dört köyünü kanadıyla yere çarpmıştır.³³²

4- “عند ذي العرش المكين” “Arşın sahibi katında itibarlı oluşu” Cibrîl’in Allah katında istediği her şeyi elde edebilecek bir makam ve mevki sahibi olmasıdır.³³³

5- “مطّاع” “Kendisine itaat edilen” Diğer meleklerin Cibrîl’e itaat etmeleri kastedilmiştir.

6- “أمین” “Güvenilir olması” Bu sıfat da Cibrîl’in risâlet esnasında vahyi getirirken onu koruyup muhafaza eden bir elçi olması anlamındadır. Aynı zamanda onun masum olduğu getirdiği Kur’an’da da bir tahrifatın olmadığı Hz. Peygamber’in sıfatlarında olan “Emîn” olma özelliğinin Cibrîl’de de bulunduğunu ifade etmektedir.³³⁴

Yine Tekvir sûresinde geçen “Sizin arkadaşınız (Muhammed) deli değildir”³³⁵ ayetinden sonra gelen ayette Cibril lafzı yer almaktadır: “لقد رآه بالأفق المبين” “Yemin olsun ki Hz. Muhammed, Cibrîl’i apaçık ufukta görmüştür”³³⁶

Ayetite geçen ufuk kelimesi Necm sûresinde de yer almaktadır. Necm sûresinde “وهو بالأفق الأعلى” O, en yüksek ufukta iken”³³⁷ ifadesi yer almaktadır. “Ufuku’l-A’lâ” konusunda Mukâtil b. Süleyman, (ö. 150/767) Hz. Peygamber’in Cibrîl’i Mekke’nin doğu tarafından ufku doldurarak yaklaştığı esnada gördüğünü zikrederken Cibrîl’in şeklini de

³³¹ Taberî, a.g.e., XXIV, 163.

³³² Bu rivayeti en erken dönemde Ebû İshâk ez-Zeccâc’ın (ö.311/923) *Meâni’l-Kur’an*’ında bulabildik. Bkz. ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’an*, V, 292. Daha sonra da diğer müfessirlerin de eserlerinde aynı rivayete yer verdiklerini görmekteyiz. Bkz. Kurtubî, a.g.e., XXII, 114; Suyûtî, a.g.e., XV, 274; Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767), tefsirinde ise Cibrîl’in kuvvetliliğini anlatmak için isnadsız bir şekilde ve İsrâiliyyât izlenimi veren rivayete yer vermektedir. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., IV, 602.

³³³ Fahrüddin er-Râzî, a.g.e., XXXI, 74.

³³⁴ Fahrüddin er-Râzî, a.g.e., XXXI, 74.

³³⁵ “وماصحبكم بمجنون” Tekvir, 81/22

³³⁶ Tekvir, 81/23

³³⁷ Necm, 53/7

şöyle izah etmektedir: Cibrîl'in ayaklarının yeryüzünde, başı semada, bir kanadının doğu tarafını diğer kanadının ise batı tarafını kaplamış olarak geldiğini ve Hz. Peygamber'in onu görünce bayıldığını sonra da insan şekline girerek Hz. Peygamber'e dokunduğunu anlatmaktadır.³³⁸ Mucâhid de (ö. 103/721) Hz. Peygamber'in o gün Cibrîl'i yeşil bir elbise içinde gördüğü ile ilgili rivayeti zikretmektedir.³³⁹ Abdurrezzâk da tefsirinde Cibrîl o gün beş yüz³⁴⁰ kanadıyla ufku kapladığı ile ilgili haberi nakletmektedir.³⁴¹

1.3.6. Şedîdu'l-Kuvâ ve Zû Mirrâ

Necm sûresinde, Kur'an'ın vahiy kaynaklı olduğu Hz. Peygamber'in hevâ ve hevesinden konuşmadığı,³⁴² gelen ayetlerin de vahiyle geldiği ve bu vahyi getirenin de Şedîdu'l-Kuvâ olduğu ve vahyi nasıl getirdiği anlatılmaktadır. İşte bu sûrede geçen Şedîdu'l-Kuvâ tabiri, Necm sûresinin beşinci ayetinde geçmektedir. "علمه شديد القوي" "O'na (Hz. Peygamber'e) Şedîdu'l-Kuvâ (Cibrîl) öğretti"³⁴³ Cibrîl ismi geçmese dahi Şedîdu'l-Kuvâ'nın Cibrîl olduğu herhangi bir ihtilaf olmaksızın kabul edilmiştir. Zira ittifakın olmasında bir önceki ayetlerde Hz. Peygamber'e vahyin gelişinin anlatılmakta olması hem de hadis kitaplarımızda konuyla ilgili Abdullah İbn Mes'ud'un kavlinin söz konusu olması etkili olmuştur.³⁴⁴ İbn Manzûr Şedîdu'l-Kuvâ'yı, celâdet ve şiddet sahibi şeklinde anlam verirken³⁴⁵ Taberî, ise bütün kuvvetleri kendisinde toplayan anlamına

³³⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, IV, 603

³³⁹ Mucâhid, *et-Tefsîr*, s. 709.

³⁴⁰ Hadis kaynaklarında ise Cibrîl'in altı yüz kanadının olduğu zikredilmektedir. Bkz. Buhârî, *Tefsîr*, hadis no: 4856, 4857, III, 298; Tirmizî, *Tefsîr*, 53, hadis no: 3278, V, 315.

³⁴¹ Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 400.

³⁴² "وما ينطق عن الهوى إن هو إلا وحي يوحى" "O hevâ ve hevesinden konuşmaz, ancak kendisine vahy edileni konuşur" (Necm 53/3-4) ayetinin maksadının ne olduğu konusunda İslam dünyasında tartışmalar mevcuttur., Bu tartışmalar için bkz. Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVIII, 281; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, XX, 10; İbn Âşûr, Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî (1879-1973), *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tunus, 1984, XXVII, 94; İzzet Derveze, *a.g.e.*, II, 78.

³⁴³ Necm, 53/5.

³⁴⁴ Buhârî, *Tefsîr*, hadis no: 4856, 4857, III, 298; Tirmizî, *Tefsîr*, 53, hadis no: 3278, V, 315.

³⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 338.

geldiğini zikretmektedir.³⁴⁶ Fahrüddin er-Râzî de, (ö. 606/1210) kavramı “Hem bilgisi hem de yapması (amelî) güçlü olandır şeklinde izah etmektedir. Fahrüddin er-Râzî ayeti tefsir ederken şu inceliklere de dikkat çekmektedir: 1-Allah Teâla hem öğretene hem öğreneni zikrederek her ikisini de övmektedir. 2- Cibrîl’e Şedîdu’l-Kuvâ diyerek ona güvendiğini ifade etmektedir.³⁴⁷

Bu ayetin akabinde Cibrîl, diğer bir sıfatı olan “نو مرة” “Zû Mirra” ile adlandırılmaktadır. Yani ayet “Hz. Peygamber’e, "علمه شديد القوي نو مرة" “Şedîdu’l-Kuvâ ve Zû Mirra olan öğretti” şeklindedir.³⁴⁸ Taberî, “نو مرة” kelimesini “نو منظر حسن” “güzel bir görünümlü, sağlam, sıhhatli, hastalıklardan uzak bir vücuda sahip birisi manasına geldiğini zikretmektedir. Devamında da “Hz. Peygamber ve Cibrîl, İsrâ gecesinde güneşin doğduğu taraftan yüksek ufka doğru yöneldiler” şeklinde bir izah getirmektedir.³⁴⁹ Fahrüddin er-Râzî ise, aklen ve bedenî kâmil ve heybetli bir görünüşe sahip, yaratılış olarak güzel vücutlu birisi olarak açıklamaktadır.³⁵⁰ Ayetin devamında da “فاستوي” “Doğruldu” ifadesi yer almaktadır ki bazıları ayetteki “استوي /İstivâ” kelimesine dayanarak³⁵¹ doğrulanın Allah olduğunu söylemeler de genel görüşün Cibrîl olduğu yönündedir.³⁵² Kurtubî de (ö. 671/1273) İsrâ gecesinde Hz. Peygamber’i götürmek için geldiğinde Cibrîl’in aslî sûretinde olduğunu ve yeryüzünü kapladığını, Hz. Peygamber’in yanına yaklaştığında ise insan sûretine büründüğünü zikretmektedir.³⁵³

³⁴⁶ Taberî, *a.g.e.*, XXII, 9

³⁴⁷ Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XXVIII, 284.

³⁴⁸ Necm, 53/5-6.

³⁴⁹ Taberî, *a.g.e.*, XXII, 11.

³⁵⁰ Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XXVIII, 285.

³⁵¹ “Gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yaratan, sonra Arş’a istivâ eden Rahmân’dır. Bunu bir bilene sor.” Furkan, 25/59.

³⁵² Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XX, 11.

³⁵³ Kurtubî, *a.g.e.*, XX, 14.

Ayetlerde Hz. Peygamber'in Cibrîl'i bu şekilde yani aslî sûretinde iki defa gördüğü belirtilmektedir. Bunların her ikisi de bu sûrede geçmektedir. Kur'an birinci görmeyi şöyle anlatmaktadır:

*“O’nu yüksek ufukta gördü. Sonra sarktı ve O’na yaklaştı. O kadar yaklaştı ki iki yay mesafesi kadar ya da ondan daha az kaldı. Sonra kuluna vahyedeceğini vahyetti.”*³⁵⁴

Bu ayetlerde Hz. Peygamber'in Cibrîl'i yüksek ufukta gördüğü sonrada sarkarak Allah Resûlü'ne vahyettiği ifade edilmektedir. Ayetteki huve / هو zamirinin Cibrîl'i işaret ettiği Allah'ın Cibrîl'i yarattığı şekilde doğrulduğu ve Hz. Peygamberin de bu hal üzere Cibrîl'i gördüğü anlatılmaktadır.³⁵⁵

Fahrud-din er-Râzî, “ثم دني فتدلي”³⁵⁶ ayeti hakkında Cibrîl'in Hz. Peygamber'e doğu tarafındaki ufukdan Allah'ın yarattığı hal üzere kanatları açık bir vaziyette iken gördüğünü söylemektedir.³⁵⁷

Hz. Peygamber'in Cibrîl'i ufukta gördüğü ile ilgili bilgi sadece Necm sûresinde değil Tekvir sûresinde de yer almaktadır. O ayette şöyledir: *“And olsun ki O, Cibrîl'i apaçık bir şekilde ufukta görmüştür”*³⁵⁸

Bu ayette Hz. Peygamber'in Cibrîl'i aslî sûretinde yeryüzüne indiği esnada gördüğü ifade edilmektedir. Hz. Peygamber'in Cibrîl'i ikinci kez gördüğünü yine Kur'an haber vermektedir. Nitekim Kur'an nerede gördüğü konusunda da bizleri bilgilendirmektedir: *“And olsun ki, o, Cibrîl'i bir başka inişte daha görmüştü. Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında. Cennetu'l-Me'vâ da onun yanındadır.”*³⁵⁹

³⁵⁴ Necm 53/7-9.

³⁵⁵ Fahrud-din er-Râzî, a.g.e., XXVIII, 285.

³⁵⁶ Necm, 53/8.

³⁵⁷ Fahrud-din er-Râzî, a.g.e., XXVIII, 286.

³⁵⁸ “ولقد رآه بالأفق المبين” Tekvir, 81/23.

³⁵⁹ “ولقد رآه نزلة أخرى عند سدرة المنتهى وعندها جنة المأوى” Necm, 53/13-15.

Bazı müfessirler bu ayetten yola çıkarak Hz. Peygamber'in Cibrîl'i mi'râcta Sidretü'l-Müntehâ'da gördüğünü söylemişlerdir.³⁶⁰ Zira hadis kitaplarımızda da Hz. Peygamber'in, Sidretü'l-Munteha'da Cibrîl'i aslî sûretinde altı yüz kanatlı olarak gördüğünü anlatan rivayetler yer almaktadır.³⁶¹ Fakat bu altı yüz rakamı değişebilmektedir. Nitekim bazı rivayetlerde bunun beş yüz olduğu da zikredilmektedir.³⁶²

Bazı âlimler ise " فکان قاب قوسين أو أدنى " "İki yay arası yahut daha yakın oldu" ayetini Hz. Peygamber'in mi'râcta Allah Teâla'ya yaklaştığının delili olduğunu söylemişler arkasından gelen ayeti de "Allah, kuluna (Muhammed'e) vahyedeceğini vahyetti" " فأوحى الي عبده ما أوحى " şeklinde anlayarak hâdisenin mi'râcta gerçekleştiği kanaatini zikretmişlerdir.³⁶³ Diğer bir görüş de ise ayetin failinin Allah, "Abd" yani kul ile kastedilenin ise Cibrîl olduğunu dile getirerek ayeti "Allah Cibrîl'e vahyedeceğini vahyetti." şeklinde anlamışlardır. Başka bir görüş ise Cibrîl fail, kul ise Hz. Muhammed'dir. Böylelikle mana "Cibrîl, Hz. Peygamber'e vahyedeceğini vahyetti" şeklinde olmaktadır.³⁶⁴ Genel olarak ise ayet "Cibrîl, kulu Muhammed'e Allah'ın ona vahyettiğini vahyetti" şeklinde anlaşılmıştır.³⁶⁵

Hâdiselerin gerçekleşmesi ile ilgili genel görüş ise birinci karşılaşmanın Hira mağarasında ilk vahiy esnasında gerçekleştiği, ikincisinin ise mi'râc'ta olduğu şeklindedir. Konuyla ilgili farklı bir görüşler de bulunmaktadır. Nitekim İzzet Derveze,

³⁶⁰ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, VIII, 67; Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XXVIII, 285.

³⁶¹ " أن النبي رأى جبريل في صورته علي السدرة له ستمائة جناح " Bkz. Buhârî, *Bedu'l-Halk*, 7, hadis no: 3232, II, 429; Muslim, İman, 76, hadis no: 280, I, 158; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Musned*, hadis no: 356, I, 279; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849), *el-Musned*, thk. Adil b. Yusuf, Ahmed Fureyd el-Mezîdî, Dâru'l-Vatan, Riyad, ty., hadis no: 358, s. 238.

³⁶² Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 399, 400.

³⁶³ İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 67.

³⁶⁴ Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XXVIII, 288.

³⁶⁵ Taberî, *a.g.e.*, XXII, 14; Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XXVIII, 286; İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 67.

Cibrîl'in her iki inişinin de aynı zaman ve mekânda yani Hira mağarasında gerçekleştiğini ikinciden bahsedilmesinin birincisine te'kid bağlamında olduğunu zikretmektedir.³⁶⁶

Bu şekildeki özellikler insanlarda da bulunmaktadır. O zaman Hz. Peygamber, Cibrîl'i insan şeklinde mi gördü? Ya da yukarıda zikredildiği gibi ufukta aslî sûretinde görüp de daha sonra yaklaşınca güçlü, sağlam bir bedene sahip bir insan şekline mi girdi? İbn Mes'ûd'dan nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber'in Cibrîl'i (aslî sûretinde) altıyüz kanatlı gördüğünü söylerken³⁶⁷ Hz. Âişe ise Hz. Peygamber'in Cibrîli ufku kaplamış bir vaziyette gördüğünü aktarmaktadır.³⁶⁸

İbn Mes'ûd'un Hz. Peygamber'in Cibrîl'i altı yüz kanatlı (ستمائة جناح) olarak gördüğünü naklettiği rivayet pek çok hadis ve tefsir kitaplarımızda yer almaktadır. Bu rivayetin incelemesini tezin ilerleyen bölümlerinde yapacağımızı söylemekle birlikte müfessirlerin genel görüşü hâdisesinin İsrâ gecesinde Allah'ın Hz. Peygamber'e gösterdiği âyetlerden olduğu yönündedir.³⁶⁹

Sonuç olarak Kur'an-ı Kerim'de Cibrîl'in hem bizzat Cibrîl lafzı olarak hem de farklı kelimelere o anlam yüklenerek defalarca anıldığını gördük. Cibrîl lafzı, bir ayette tek başına diğer bir ayette ise diğer meleklerle birlikte olmak üzere iki yerde zikredilmektedir. Yahudiler nübüvvetin kendilerine verilmemesinden ve başlarına gelen hâdiselerden Cibrîl'i sorumlu tutmalarından dolayı onu düşman olarak gördükleri ayette ifade edilmektedir. Öte yandan bu iki ayette de Cibrîl'e düşman olanların aslında Allah'a, Mikâil'e, meleklerle ve peygamberlere de düşman oldukları ifade edilmektedir.

Kur'an, Cibrîl'den bahsederken sadece Cibrîl lafzıyla bahsetmemiş Ruh kelimesine izafe ederek de kullanmıştır. Örneğin; Ruh'u'l-Kuds, Ruh'u'l- Emin gibi. Hz.

³⁶⁶ İzzet Derveze, *a.g.e.*, II, 77.

³⁶⁷ Buhârî, Bedu'l-Halk, 7, hadis no: 3232, II, 429; Muslim, İman, 76, hadis no: 280, I, 158; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *a.g.e.*, hadis no: 356, I, 279; İbn Ebî Şeybe, *Musned*, hadis no: 358, s. 238.

³⁶⁸ Buhârî, Bedu'l-Halk, 7, hadis no: 3234, II, 429; Taberî, *a.g.e.*, XXII, 17.

³⁶⁹ Taberî, *a.g.e.*, XXII, 15; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 19.

Meryem ve Hz. İsâ'yı anlatan kıssalarda Cibrîl "Ruhu'l-Kuds" olarak zikredilmekte, ayetlerde "Biz seni Ruhu'l-Kuds ile destekledik" şeklinde geçmektedir. Müfessirler, Allah Teâla'nın Kur'an'da Cibrîl'i Rûh'a izafe ederek kullanmasında Cibrîl'e bir ayrıcalık kazandırdığı böylelikle de onu diğer meleklerin üstüne çıkardığı düşüncesindedirler. Cibrîl'in Ruh'a izafe edilerek kullanıldığı diğer bir isim de Ruhu'l-Emîn'dir. Ruhu'l-Emîn, Kur'an'ın nüzulünün anlatılmasında onu indirenin emîn bir varlık olduğunu izah etmek için kullanılmıştır.

Kur'an'da Cibrîl kelimesi bazen Resûl olarak da geçmektedir. Resûl kelimesi elçi manasına gelmekte, dolayısıyla bunun içerisine Cibrîl de girmektedir. Fakat Cibrîl manasına geldiği yerler sayı olarak fazla değildir. Vahyin geliş şekilleri anlatılırken, Kur'an'ın bir elçi vasıtasıyla nüzulünü ifade edilirken Resûl kelimesi kullanılmaktadır. Ayrıca Hz. Meryem'e bir insan şeklinde görünmesinin ifade edildiği ayette de Resûl kelimesi yer almaktadır. "Şüphesiz bu kerîm bir elçinin sözüdür" ifadesinde de Cibrîl'in kastedildiği arkasından gelen ayette Cibrîl'in özelliklerinin sayılması ile ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ayetlerde Cibrîl'in güçlü (ذو قوة), Allah katında itibarlı (مكين), meleklerce itaat edilen (مطاع) ve güvenilir olması (أمين) gibi özellikleri sıralanmaktadır.

Cibrîl, Kur'an'da Kur'an ifadesiyle "Şedîdu'l-Kuvâ, Zû Mirrâ gibi sıfatlarıyla yer almaktadır. Bu iki isim de Necm sûresinde geçmekte ve bizlere Cibrîl tasviri konusunda bir tipoloji çizmektedir. Allah, Cibrîl'i tasvir ederken insanların anlayabileceği sıfatlarla tasvir etmektedir. Nitekim bu tasvirde onun çok güçlü, heybetli ve azametli bir görünüme sahip olduğu bildirilmektedir. Cibrîl'in tasvirinde melek olma özelliklerinin yanında ayrıca bu özelliklerinden bahsedilmesi diğer meleklerden üstün olan taraflarını belirtmek için olduğu kanaatindeyiz. Zira kanatlarının olması ayetle sabit iken³⁷⁰ bunların sayısının altı yüz olduğu Hz. Peygamberin hadislerinde geçmektedir.

³⁷⁰ Fatır, 35/1.

Değerlendirme

Sonuç olarak Tevrat'ta Cibrîl, Gabriel, Rabbin Meleği gibi isimler yer almaktadır. Tevratın cümlelerinde yeryüzüne melek veya insan sûretinde indiği, Peygamberler karşılaştığı zikredilmektedir. Daniel (Peygamber), Cibrîl'i görünce korkudan bayıldığı, Hacer'e insan sûretinde görünüp ona nasihatlarde bulunduğu ve yine Hz. Musa ile karşılaşması anlatılmaktadır.

İncil'de de Tevrat'ta olduğu gibi Gabriel, Rabbin Meleği ve kutsal ruh olarak bahsedilmektedir. Bir meleğin Hz. Meryem'e gelerek gebe kalacağı daha sonra bir oğlan çocuk doğurup ismini de İsa koyacağı söylediği anlatılmaktadır. Yine başka bir yerde Hz. Meryem'in beyaz kıyafetler içerisinde gördüğünü anlatan cümleler bulunmaktadır.

Kur'an'da ise Cibrîl, Ruh, Ruhul-Kuds, Ruhul-Emin ve Resûl isimleriyle yer almaktadır. Cibrîl kelimesi Yahudilerin kendilerine yapılan azabın kaynağı olarak Cibrîl'i görmelerinden dolayı ona düşman oldukları ifade eden ayette yer almaktadır. Ayrıca Allah Teâlâ pek çok ayette Cibrîl'i diğer meleklerden ayırarak "Ruh ve melekler şeklinde ayrıca zikretmektedir. Yine Cibrîl'in Hz. Meryem'e insan sûretinde göründüğünü ifade eden ayette de Cibrîl'i Ruh ismiyle anmaktadır. Hz. Peygamber'in Cibrîl'i aslî sûretinde ve çok yakın bir mesafeden gördüğü de bildirilmektedir. Son olarak Kur'an'da Cibrîl'in, isimlerini, özelliklerini ve ayrıcalıklarını ifade eden pek ayet bulunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN HAYATINDA CİBRÎL

2. 1. NÜBÜVET ÖNCESİ HAYATINDA CİBRÎL

Birinci bölümde Kur'an-ı Kerim'in ve diğer Kutsal Kitapların Cibrîl konusundaki bilgi aktarımlarını vermeye çalıştık. Nitekim Tevrat ve İncil'de Cibrîl'in Allah'ın insanlarla olan iletişimde aktif bir şekilde rol aldığını, Peygamberlerin ve onların yakınlarının Cibrîl'i gördüğünü ifade eden ayetleri verdik. Kur'an-ı Kerim'de de Cibrîl'in farklı isimlerle ve özellikleriyle ayetlerde anlatıldığından bahsettik. Bu bölümde ise Cibrîl'in hadis, sîret ve tarih kitaplarında yer alan metinlerinde nasıl ve ne şekilde yer aldığını araştırmaya ve incelemeye çalışacağız.

2.1.1. Hz. Peygamber'in Cibrîl İle İlk Defa Karşılaşması Ne Zaman

Olmuştur?

Günümüz Müslümanlarının Hz. Peygamber'e olan sevgisini peygamberliğinden önce az Peygamberliğinden sonra çok diye ayırmak mümkün değildir. O'nun çocukluğu dâhil olmak üzere Müslümanların nazarında çok özel bir yeri vardır. Bu nedendir ki O'nun çocukluğu ile alakalı bilgiler ayrıntısı ile tarih ve siyer kitaplarında yer almaktadır. O zaman Hz. Peygamber'in Cibrîl'le ilk defa ne zaman karşılaştığı ile ilgili bilgiler de kitaplarımızda yer alması gerekmektedir. Hz. Peygamber çocukluğunda Cibrîl ile karşılaştı mı yoksa kendisine ilk vahiy gelinceye kadar nasıl bir hayat sürdüğü merak konusu olmuştur.

Hz. Peygamber'in hayatını Nübüvvet öncesi ve sonra olmak üzere ikiye ayırarak Nübüvvet öncesi hayatında Hz. Peygamber'in Cibrîl'le karşılaşp karşılaşmadığı konusunu irdelemeye çalışacağız.

2.1.2. Hz. Peygamberin Cibrîl'le İlk Karşılaşması (Şakku's-Sadr)

Hz. Peygamber'in Cibrîl ile ilk karşılaşması olarak kabul edebileceğimiz hâdis, Hz. Muhammed'in Benî Sa'd kabilesinde bulunan sütannesesi Halime'nin yanında olmuştur. Kimliği meçhul bir kişi (bazı rivayetlerde iki kişi) Hz. Muhammed'e yaklaşır, sonra da onu sırt üstü yatırır daha sonra da kalbini çıkarıp kalbini zezem veya kar suyu

ile yıkar sonra da yarayı kapatıp gittiği anlatılan bu kişinin Cibrîl olduğu düşünülmektedir.³⁷¹ Kısaca özetlediğimiz bu hâdise kitaplarımızda Şakku's-sadr (Göğsün yarılması) olarak adlandırılmaktadır. Olayın anlatıldığı rivayetleri zikrelelim. Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber'den naklettiği rivayet şöyledir:

“Cibrîl, Hz. Muhammed'e çocuklarla oynarken geldi ve O'nu tuttu, yatırdı ve kalbini yardı, oradan alakayı (kan pıhtısını) çıkardı ve: “İşte bu Şeytanın sendeki nasibidir” dedi. Sonra altın bir tas içindeki zenzem ile onu yıkadı. Sonra yerine koydu ve kapattı. Çocuklar koşarak annelerine (Muhammed'in sütannesine) geldiler ve “Muhammed öldürüldü” dediler. Sonra Muhammed'in rengi soluk bir şekilde geldiğini gördüler. Enes şunu ilave etti: “Ben Hz. Peygamberin sırtındaki iğnenin izini görüyordum”³⁷²

Rivayetin isnadı, Enes b. Mâlik > Sâbit el-Bunânî > Hammad b. Seleme > Şeyban b. Ferruh'dan oluşurken, İbn Ebî Şeybe de ve Ahmed b. Hanbel de rivayetin metinleri aynı olmakla birlikte sadece son râvileri değişmektedir.³⁷³ Konuyla ilgili rivayetlerin ortak râvileri olan Sâbit el-Bunânî, hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri sika olarak vasıflandırırken,³⁷⁴ Hammâd b. Seleme hakkında ise farklı görüşler bulunmaktadır. Onun

³⁷¹ Konuyla ilgili ülkemizde ve yurt dışında müstakil araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan özellikle Balcı, İsrail, “Şakku's-Sadr Hadisesine Dair Rivayetlerin Kritiği,” İstem, Yıl:11 Sayı: 21, Konya, 2003; Güzel,Yüksel, Şakku's-Sadr Rivayeti Tahlilinde (Hz. Peygamber'in Göğsünün Yarılması), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007; Abdullah Muhammed Tayyib, Hâdisetu Şakku's-Sadri'n-Nebî, el-Mu'temeru'l-Duveli'l-Evvel li's-Sîrati'n-Nebeviyye, Mısır, 1434.

³⁷² Muslim, İman, 74, hadis no: 261, I, 147.

³⁷³ İbn Ebî Şeybe'nin isnadı ise Enes b. Mâlik > Sâbit el-Bunânî > Hammad b. Seleme> Yunus b. Muhammed'den oluşurken, Ahmed b. Hanbel, senedi ise Enes b. Mâlik > Sâbit el-Bunânî > Hammad b. Seleme > Yezîd b. Hârûn'dan meydana gelmektedir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, Musned, hadis no: 36557, VII, 330; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 12221, XIX, 251; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 12506, XIX, 489.

³⁷⁴ Bkz.İbn Sa'd, a.g.e., râvi no: 3969; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., râvi no: 1805, II, 449; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî (ö.354/965), Kitâbu's-Sikât, Dâiratu'l-Meârifî'l-Osmaniyye, by., 1983,IV, 89.

hakkında sika bir râvi olduğunu söylenirken bazıları da O'nun hata yaptığından dolayı terk edildiğini, ezberinin kuvvetli olmadığını, hadisleri yazarken tedlis yaptığını söyleyenler de bulunmaktadır. Hatta İbn Hibbân, “Akranı olan Sevrî gibi hata yaptığını hatta kelimeleri değiştirdiğini zikretmektedir.”³⁷⁵

Hiz. Peygamber'in göğsünün yarılıp temizlenmesinin anlatıldığı diğler bir rivayette Dârîmî (ö.255/869)'nin *Sunen*'inde Uteybe b. Adî's-Sulemî tarafından nakledilmektedir:

“Hiz. Peygamber'in ashâbından olan bir adam Hiz. Peygamber'e “Ya Resûllallah bu (peygamberlik) işi nasıl başladı?” diye sordu. Hiz. Peygamber: Benî Sa'd yurdunda sütannemde iken ben ve oğlu ile beraber koyun otlatmaya gittik. Yanımıza azık almayı unutunca kardeşime “Bize annemizden azık getir” dedim. Kardeşim ayrılınca koyunlarında yanında beklemeye başladım. O sırada kartala benzeyen iki beyaz kuş bana doğru yöneldiler. Onlardan biri arkadaşına “Bu o mudur? dedi. O da “Evet” cevabını verdi. Sonra bana doğru koşup, beni yakaladılar ve sırt üstü yatırdılar. Karnımı yarıp kalbimi çıkarıp yarıdılar. Sonra kalbimden iki damla siyah kan (kan pıhtısı) çıkardılar. Biri arkadaşına “kar suyu getir” dedi ve onunla karnımı yıkadı. Sonra “Buzlu/Soğuk su getir” dedi ve onunla da kalbimi yıkadı. Sonra “sekînet (huzur) getir” dedi ve onu kalbime koydu. Sonra “dik” dedi. Diğleri dikti ve sonra peygamberlik mührü ile mühürledi. Sonra biri diğlerine “onu bir kefeye, ümmetinden bin kişiyi diğler kefeye koy” dedi ve ansızın o bin kişiyi bana bakarken buldum. İçlerinden biri “ümmetin tamamı bir kefeye konulsa yine diğler taraf ağır gelir” dedi. Sonra o ikisi beni bırakıp gittiler. Daha sonra anneme doğru koştum ve olanları süt anneme anlatınca delirmiş olacağımdan

³⁷⁵ Bkz. İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 216; İbn Ebî Hâtîm, *a.g.e.*, râvi no: 623, III, 140; İbn Adî, *el-Kâmi'l fi'd-Duafâ'*, râvi no: 431, III, 36; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî (ö. 748/1348), *Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bucâvî, Daru'l-Meârif, Beyrut, 1963, râvi no: 2251, I, 592; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, VIII, 221; Zehebî, *Tehzîbu Tehzîbu'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, thk. Guneym Abbâs, Eymân Selâme, el-Fârûku'l-Hadîs li't-Tab'a ve'n-Neşr, Kâhire, 1420/2004, râvi no: 197, I, 202.

korktu ve “Allah seni korusun” dedi. Deveyi hazırladı, beni de devenin arkasına oturtu ve anneme ulaştırınca “Emanetini al” deyip başıma gelenleri ona anlattı. Annem ise bu durumdan endişe etmeksizin “Ben onu doğururken etraf öyle bir nur oldu ki sanki Şam’daki saraylar bile o ışıkla aydınlandı” diye cevap verdi.³⁷⁶

Dârimî’nin, (ö. 255/869) rivayetine baktığımızda isnadın üçüncü râvisi olarak Hâlid b. Ma’den el-Kelâî’yi görmekteyiz. Bu râviyi İbn Hişam’ın es-Sîratu’n-Nebeviyye adlı eserinde “Şakku’s-Sadr/ Göğsün Yarılması” ilgili rivayetin birinci râvisi olarak görünmektedir. İbn Hişam (ö. 218/833), konuyla ilgili rivayeti Hâlid b. Ma’den el-Kelâî’den nakletmektedir:

“Ashabdan bir grub Resûlullah’a gelerek Ya Resûlullah kendinden haber verirmisin? dediler. Allah Resûlu “Ben babam İbrahim’in duası ve kardeşim İsâ’nin müjdesiyim. Annem bana hamile kaldığında rüyasında Şam saraylarının aydınlandığını gördü. Ben, Benî Sa’d’da emzirildim. Kardeşim ile evimizin arkasında koyun otlatırken iki kişi ellerinde içinde kar dolu (soğuk su dolu) altından bir tas ile geldiler. Beni tutup yatırdılar, karnımı yarıdılar. Sonra kalbimi yarıp içinden siyah alakayı çıkarıp attılar. Sonra karla kalbimi yıkadılar ve kapattılar ...”³⁷⁷

³⁷⁶ Dârimî, Ebû Abdillâh b. Abdurrahman b. Fadl b. Behram ed-Dârimî (ö. 255/869), es-Sünen, thk. Huseyn Selîm Esed, Dâru’l-Muğnî, Riyad, 2000, Mukaddime, 3, hadis no: 13, I, 163; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 17648, XXIX, 195. Hâkim en-Neysâbü’rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Neysâbü’rî (ö. 405/1014), el-Mustedrek ala’s-Sahîhayn, thk. Mustafa Abdulkâdir Ata, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1990, hadis no: 4230, II, 673

³⁷⁷ İbn Hişam, es-Sîratu’n-Nebeviyye, I, 166.

Hâlid b. Ma'dân el-Kelâî'nin sahabî râvisi olmaksızın naklettiği bu rivayet, İbn Sa'd, (ö. 230/845)³⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, (ö. 235/849)³⁷⁹ Taberî, (ö. 310/923)³⁸⁰ ve Beyhakî (ö. 458/1066)³⁸¹ eserlerinde de yer almaktadır.

İbn Hişam'ın rivayetiyle Dârimî'nin rivayetini karşılaştırdığımızda rivayetlerin birbirine benzediğini farklı olarak ise İbn Hişam'da “أنا دعوة أبي إبراهيم وبشري عسي عليه السلام /Ben, babam İbrahim'in duası ve kardeşim İsâ'nın müjdesiyim.”³⁸² cümlesi Dârimî'de bulunmamasıdır. Diğer cümleleri ise birbirine yakın olup her iki rivayette de “Şakku's-Sadr/Göğsün Yarılması” hadisesi anlatılmaktadır. Her iki rivayetin senedine baktığımızda ise Dârimî râvilerinin Uteybe b. Abdu's-Sulemî > Abdurahmân b. Amr es-Sülemî > Hâlid b. Ma'dân el-Kelâî > Bâhira b. Sa'd > Nuaym b. Hammâd'dan, İbn Hişam'ın senedinin ise Abdulvehhâb b. Atâ > Sevr b. Yezîd > Hâlid b. Ma'dân el-Kelâî oluşmaktadır. Görüldüğü gibi her iki rivayetin ortak râvisi Hâlid b. Ma'dân el-Kelâî'dir. Tâbiîn âlimlerinden olan ve hicri 103 yılında vefat eden Hâlid b. Ma'dân el-Kelâî'nin bu rivayeti aktarması düşünülemez. Bu sebeple ya rivayeti naklederken kendinden önceki râvileri düşürüp rivayeti Hz. Peygamber'e bağladı ya da İbn Hişam, Hâlid b. Ma'dân el-Kelâî'den önceki senedi hazfetti. Aslında bu konuda İbn Hişam'ın yalnız olmadığını görmekteyiz. Zira İbn Sa'd'ın da, Hâlid b. Ma'dân el-Kelâî'den sahabî râvisi olmasızın naklettiği rivayetleri eserine aldığını görmekteyiz.³⁸³ Buhârî, ise onun hakkında pek çok

³⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, I, 125.

³⁷⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Megâzî, 4, hadis no: 36557, VII, 130.

³⁸⁰ Taberî, *a.g.e.*, II, 572.

³⁸¹ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî (ö. 458/1066), *Delâilu'n-Nubuvve ve Ma'rifeti Ahvâili Sâhibi's-Şeria*, thk. Abdulmu'tî Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I, 83.

³⁸² Bu cümle ise Ebû Umâme ve İrbad b. Sâriye'den nakledilen rivayetlerde yer almaktadır. Fakat bu rivayetlerde “Şakku's-Sadr” veya Cibrîl ile ilgili herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Rivayet için bkz. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *a.g.e.*, hadis no: 1236, II, 458; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 22261, XXXVI, 591; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdul-mecid es-Selefî, Mektebetu İbn Teymiyye, Kâhire, ty., hadis no: 7729, VIII, 205; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 17150, XXVIII, 379.

³⁸³ İbn Sa'd'ın Hâlid b. Ma'dân el-Kelâî'den sahabî râvisi olmasızın naklettiği rivayetler için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, 125; I, 162; I, 412; I, 415. İbn Sa'd'ın eserine aldığı mürsel rivayetlerin konular ise “Hz.

sahâbî ile görüştüğünü,³⁸⁴ Ebû Umame ve Mikdâm b. el-Ma'dî'den rivayet ettiğini ve onu rivayetlerini *Sahîh*'inde yer verdiğini görmekteyiz.³⁸⁵ Fakat Buhârî'de Hâlid b. Ma'dân el-Kelâî'nin Uteybe b. Abdu's-Sulemî'den nakli bulunmamaktadır. Hâlid b. Ma'dân el-Kelâî hakkında kaynaklar sika olmakla birlikte mürsel rivayetleriyle meşhur olduğunu nakletmektedirler.³⁸⁶

Dârimî'nin rivayetinin isnadına dönersek isnad: Uteybe b. Abdu's-Sulemî > Abdurrahmân b. Amr es-Sulemî > Hâlid b. Ma'den el Kelâî > Bahîra b. Sa'd > Bakıyye b. Velîd > Nuaym b. Hammad'dan oluşmaktadır. İsnadda olumsuz kanaat belirtilen râvileri zikredersek, Hâlid b. Ma'dân el Kelâî bunlardan birisidir. Zira kendisi mürsel rivayet etmekle şöhret bulmuştur.³⁸⁷ İsnadın diğer râvi olan Bakıyye b. Velîd, meçhul, metruk ve zayıf kimselerden rivayette bulunmakla eleştirilmiş,³⁸⁸ Nuaym b. Hammad hakkında da genel olarak “sadûk” veya “sika” bir râvi olduğu söylene de³⁸⁹ İbn Adî, sika

Peygamber'in misvak kullanması,” veya “Hz. Peygamber'in ayakkabıları” gibi doğrudan sahâbî anlatılarının bulunmasının zorunlu olduğu konulardan olduğunu görmekteyiz.

³⁸⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 601, III, 176.

³⁸⁵ Ebû Umame'den naklettiği hadisler için bkz. Buhârî, *Et'ime*, 54, hadis no: 5458-5459, III, 447; Mikdâm b. el-Ma'dî'den aldığı rivayetler için bkz. *Buyu'*, 15, hadis no: 2072, II, 80; *Buyu'* 52, hadis no: 2128, II, 97.

³⁸⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, râvi no: 4683, IX, 458; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, r.n:601, III, 176; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-Ta'dîl*, râvi no: 1584, III, 351; İclî, *Târîhu's-Sikât, bi tertîbî Nureddîn b. Ali b. Ebî Bekr Süleyman el-Heysemî* (ö.807/1404), *Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut, 1984, râvi no: 370, I, 142; Zehebî, *el-Kâşif fî Ma'rifeti Men Lehu Rivâyetun fî'l-Kutubi's-Sitteti ve Hâşiyetuhu*, thk. Burhaneddîn Ebû'l-Vefâ el-Acemî, *Dâru'l-Kıbleti's-Sakâfeti'l-İslâmiyye*, Cidde, 1992, râvi no: 1354, I, 369; İbn Raslân, *Şihâbu'd-Dîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Huseyin b. Ali b. Raslân el-Makdisî* (ö. 844/1440), *Şerhu Suneni Ebî Dâvûd*, thk. Hâlid er-Rabât, *Dâru'l-Felâh*, by., 2016, II, 199; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 222, III, 118.

³⁸⁷ İclî, *Târîhu's-Sikât*, râvi no: 370, I, 142; Zehebî, *Kâşif*, râvi no: 1354, I, 369; İbn Raslân, *Şerhu Suneni Ebî Dâvûd*, II, 199.

³⁸⁸ Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, râvi no: 738, IV, 194; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 878, I, 470.

³⁸⁹ İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, râvi no: 1858, II, 316; İbn Ebî Hâtim, râvi no: 2125, VIII, 463; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 831, X, 458.

ve münkeru'l-hadis râvilerden hadis aldığını,³⁹⁰ İbn Asâkir'in bâtil rivayetler naklettiğini,³⁹¹ Nesâî ise râvi hakkında zayıf bir hadisçi olduğunu belirtmektedir.³⁹²

Konumuzla ilgili diğer bir rivayette Peygamberimizin süt annesinden gelen rivayettir. Ebû Ya'la el-Mevsilî'deki (ö. 307/919) rivayet, Halime'nin Hz. Peygamber'i almak için Mekkeye gelişinden başlaması ve orada geçirdiği günleri anlatması sebebiyle uzun bir rivayettir. "Şakku's-Sadr/Göğsün Yarılması" hâdisesi ise rivayetin sonlarında yer almaktadır. Halime rivayetinde hâdisenin anlatıldığı bölüm şöyledir:

Muhammed, kardeşiyle evin arkasında hem oyun oynayıp hem de koyun otlatırlarken kardeşi koşarak bize geldi ve "Kardeşimi iki Kureyşli yakaladı sonra da yatırdı ve karnını yardı" deyince biz hemen dışarı çıkıp ona doğru koştuk. Vardığımızda Muhammed rengi gitmiş bir şekilde ayakta duruyordu. Ben ve babası ona sarıldık ve çocuğum sana ne oldu? dedik. O "Beyaz kıyafetli iki adam geldi beni yatırdı sonra karnımı yardı. Vallahi ben ne yaptıklarını bilmiyorum." dedi. Sonra onu kucaklayarak eve döndük. Babası "Ey Halime bu çocuğa bir şey olmuş" dedi. Bunun üzerine çocuğu ailesine teslim etmek için oradan ayrıldık."³⁹³

Rivayetin isnadı, Hz. Peygamber'in sütannesi Halime > Ca'fer b. Ebî Tâlib'in oğlu Abdullah > Cehm b. Ebû Cehm > Muhammed b. İshâk > Yahyâ b. Zekeriya > Mesrûk'dan oluşmaktadır. Abdullah b. Ca'fer 'in Halime'yi görmesi tarihi veriler açısından pek mümkün görünmemektedir. Nitekim Abdullah b. Cafer, Habeşistan'da

³⁹⁰ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâi'r-Ricâl*, râvi no: 1959, VIII, 251.

³⁹¹ İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah (ö. 571/1175), *Târîhu Medinetu Dimaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-Amravî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, ty., râvi no: 7909, LXII, 251.

³⁹² Ebu'l-Velîd el-Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleymân b. Half b. Sa'd b. Eyyub, b. Vâris el-Bâcî el-Endulûsî (ö. 474/1081), *Ta'dîl ve't-Tecrih limen Harrace lehu Buhârî fi'l-Câmi'i's-Sahîh*, thk. Ahmed Lubzâr, el-Memleketu'l-Arabiyye Vuzâratu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, by., 1991, râvi no: 765, II, 860.

³⁹³ Ebû Ya'la el-Mevsilî, hadis no: 7163, XIII, 93-96; İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, hadis no: 6335, IVX, 243; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXIV, 214; Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî (ö. 807/1404), *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, ty., VIII, 221; İbn Asâkir, *a.g.e.*, I, 170.

doğduğu ve babasıyla Medineye hicret ettiği, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatında ise on yaşlarında olduğu zikredilmektedir.³⁹⁴

Şakku's-Sadr/Göğsün Yarılması hâdisesinin anlatıldığı diğer bir rivayette Taberî (310/922)'nin, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Muluk* adlı eserinde yer almaktadır. Burada Benî Âmir'in ileri gelenlerinden ihtiyar bir kişi Şeddâd b. Evs'in içinde bulunduğu bir meclise اساسına dayanarak geldiği Hz. Peygamber'e "Bu (nebilik) iş nasıl başladı? sorusununa karşılık diğer "Şakku's-Sadr/Göğsün Yarılması" rivayetlerinde olduğu gibi Hz. Peygamber'in Benî Sa'd Yurdun'da başına gelenleri anlatarak cevap vermektedir.³⁹⁵

Konuyla ilgili rivayetlerde benzerlikler olmakla birlikte farklılıklarda bulunmaktadır. Farklılardan biri Allah Resûlune üç kişinin geldiğinin nakledilmesidir. Şeddâd b. Evs'den nakledilen bu rivayeti Taberî'nin vefatından önce yazılan eserlerde bulamadık. Rivayetin senedi, Şeddâd b. Evs > Mekhû'l-eş-Şâmî > Sevr b. Yezîd > Ömer b. Subeyh > Muhammed b. Ya'lâ el-Kûfî > Nasr b. Abdurrahmân'dan oluşmaktadır. İsfahânî(ö. 430/1039), bu rivayetin senedi hakkında "Mekhul'un ve Sevr b. Yezid'in "Garîb" hadislerinden biri olduğunu rivayetin başka tarikinin bulunmadığını, isnadda yer alan Muhammed b. Ya'lâ el-Kûfî'nin de başkasından hadis almadığını belirtmektedir.³⁹⁶

Konuyla ilgili diğer bir rivayette Ubey b. Ka'b'ın Ebû Hureyre'den naklettiği rivayettir ki burada "Şakku's-Sadr/Göğsün Yarılma" ameliyesinin Hz. Peygamber on yaşında iken yapıldığı anlatılmaktadır.³⁹⁷ Ahmed b. Hanbel'in *Musnedinde* yer alan bu

³⁹⁴ İbnu'l-Esîr, *Usudu'l-Gâbe fî ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru'l-Fikr, 6 cilt, Beyrut, 1989, râvi no: 2862, III,92: İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, râvi no: 4612, VI, 65.

³⁹⁵ Bkz. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Meârif, Beyrut, ty., V, 161; Ali el-Muttekî, Alâu'd-Dîn Ali el-Muttekî Hisâmî'd-Dîn el-Hindî (ö. 975/1567), *Kenzu'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, Muessetu'r-Risâle, Beyrut, 1985, hadis no: 35559, XII, 459.

³⁹⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hiyetu'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Esfiyâ*, V, 189.

³⁹⁷ Ubey b. Ka'b anlatıyor "Ebû Hureyre, Hz. Peygamber ile beraber yürürken ona bir başkasının sormadığı bir soru sorar ve der ki: Ya Resûlallah! Peygamberliğinle alakalı ilk başına gelen neydi? Hz. Peygamber oturduktan sonra "Ey Ebû Hureyre hep böyle değişik sorular soruyorsun! Ben on yaşında çölde iken

rivayeti isnad açısından Heysemî râvilerin “sika” olduklarını zikretse de³⁹⁸ mukakkık Şuayb el-Arnaûd isnadda yer alan Muhammed b. Muaz adlı râvinin “meçhul” olması sebebiyle hadisin zayıf olduğunu belirtmektedir.³⁹⁹ Nitekim Zehebî, Ali el-Medenî’ye ait olan değerlendirme de “Muhammed b. Muaz’ın, ne babası ne de dedesi tanınmaktadır.” şeklindeki cümlesine yer vermektedir.⁴⁰⁰

İbn Mende (ö. 395/1004), Ebû Nuaym el-İsfahânî(ö. 430/1038),⁴⁰¹ve Beyhakî’nin (ö. 457/1065),⁴⁰² “Şakku’s-Sadr/Göğsün Yarılması” ile ilgili rivayetleri eserlerinde topladıklarını görmekteyiz. Bunlardan İbn Mende, *Kitâbu’l-İmân* adlı eserinde “Şakku’s-Sadr/Göğsün Yarılması” hâdisesinin Hz. Peygamber’in mucizelerinden biri olduğunu, vücûdunda iz kalmasının da bunu doğruladığını, buna inanmanın vucubiyet ifade ettiğini zikretmektedir. Ayrıca İbn Mende, Hz. Peygamber’e sadece çocukken değil mi’râca çıkarken de Cibrîl tarafından göğsünün yarıldığını belirtmektedir.⁴⁰³

Beyhakî, “Şakku’s-Sadr/Göğsün Yarılması” hadisesini anlatırken İnşirah sûresinin “الم نشر لك صدرك” “Senin göğsünü genişletmedik mi?”⁴⁰⁴ ayetiyle başlaması daha sonra da konuyla ilgili rivayetlere yer vermesi “Şakku’s-Sadr/Göğsün Yarılması” hâdisesine

başımın üstünde sesler duydum. Biri “O bu mudur?” dedi. Diğeri de “evet” deyince benden tarafa yöneldiler. Daha önce görmediğim bir yaratılışa sahiptiler ve üzerlerinde de daha önce görmediğim elbiseleri vardı. Her ikiside benden tarafa yürüdüler ve biri dokunduğu anlanmadan tuttu. Diğeri ona “yadır” dedi. O da itip kakma olmaksızın beni yattırdı. Diğeri “göğsünü yar” dedi. Diğeri kan ve acıma hissetmeksizin göğsümü yarıdı. Sonra “kin ve hasedi çıkar” dedi. O da bir kan pıhtısı çıkardı ve onu attı. “Yerine merhamet ve yumuşaklığı koy”dedi. Çıkardığı gümüşe benziyordu. Sonra ayak başparmağımı dürtüp “Kalk ve yürü” dedi. Bende küçüklere rıfat ve merhamet dolu olarak kalktım ve döndüm. Bkz. Ahmed b. Hanbel, hadis no: 21261, XXXV, 181; İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, hadis no: 7155, XVI, 109; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm*, VIII, 429.

³⁹⁸ Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, VIII, 223.

³⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, XXXV, 182, 2’nolu dipnot

⁴⁰⁰ Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, râvi no: 8184, IV, 44.

⁴⁰¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilu’n-Nubuvve*, hadis no: 168, I, 221.

⁴⁰² Beyhakî, *Delâilu’n-Nubuvve*, II, 5.

⁴⁰³ İbn Mende, Muhammed b. İshâk b. Yahyâ, b. Mende (ö. 395/1005), *Kitâbu’l-İmân*, thk. Ali Muhammed b. Nâsır el-Fukeyhî, Muessetu’r-Risâle, Beyrut, 1985, II, 707-716.

⁴⁰⁴ İnşirah, 94/1.

delil gösterme çabasından kaynaklanmaktadır.⁴⁰⁵ Bu durum sadece Beyhakî’de değil genel olarak diğer müfessirlerde de görülmektedir. Müfessirler İnşirah sûresinin tefsirini yaparken yukarıda verdiğimiz rivayetleri verdikten sonra sûre ile rivayetler arasında bağlantı kurmakta böylelikle hâdisenin gerçek olduğunu ispatlamak için ayetleri delil olarak kullanmaktadırlar.⁴⁰⁶ Buna örnek olması bakımından Kurtubî (ö. 671/1272), İnşirah sûresinin tefsirinde İnşirah sûresiyle alakası olmadığını düşündüğümüz rivayetleri verdikten sonra isnadsız bir şekilde “روي عن النبي / Hz. Peygamber’den rivayet edildi ki” şeklinde başlayan şu rivayete de yer vermektedir: “Beraberlerinde kar ve su bulunan kuş şeklinde iki melek geldi. Biri göğsümü yardı. Diğeri gagasıyla açıp yıkadı.”⁴⁰⁷

Yine İnşirah sûresiyle “Şakku’s-Sadr/Göğsün Yarılması” arasında bağlantı kuran müfessirlerden bir diğeri de Fahrüddin er-Râzî’dir. Fahrüddin er-Râzî’nin, İnşirâh sûresinin de “Şakku’s-Sadr” konusunda Kâdî Abdulcebbâr’ın şu görüşlerine yer verdiğini görmekteyiz. Kâdî Abdulcebbâr, “Şakku’s-Sadr” rivayetlerini üç sebepten dolayı inkâr etmektedir. Bunlar: 1-Eğer bu olay bir mucize olarak kabul edilirse, bu mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber henüz peygamber olmamıştır. 2- Günahlar manevidir, maddi şeyler suyla yıkanır. Bu nedenle kalpteki kötü kabul edilen manevi şeylerin zemzem ile yıkanması da uygun değildir. 3- “Kalbin ilimle doldurulması” doğru değildir. Allah kalbi yaratırken bütün ilimlerle doldurarak yaratmıştır. Fahrüddin er-Râzî, Kâdî Abdulcebbâr’ın bu tenkitlerine cevap vermekte hatta Hz. Peygamber’in küçükken başına gelen bu hâdisenin irhasât’dan olduğunu, Hz. Peygamber’in Peygamberliğinden önce mücize gösterebileceğini kabul etmekte ve bu hâdisenin de bunlardan biri olduğunu belirtmektedir.⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ Beyhakî, *a.g.e.*, II, 6;

⁴⁰⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni-l-Azîm*, VIII, 429; Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’an*, XXII, 354; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, XV, 495.

⁴⁰⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, XXII, 355.

⁴⁰⁸ Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XXXII, 2.

Hâlbuki ilk tefsir müelliflerinden olan Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767), İnşirâh sûresini tefsirini yaparken yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerin hiçbirini kullanmaksızın manevî bir darlıktan bahsetmekte ve Hz. Peygamber'in kalbinin iman ile doldurulduğundan ve bu şekilde genişletildiğinden “شرح الصدر” bahsetmektedir.⁴⁰⁹ Taberî de (ö. 310/922) göğsün yarılmasını maddî olarak değil manevi olarak “Göğsünü hikmetle doldurmadık mı? şeklinde anlamaktadır.⁴¹⁰ Her ne kadar bazı âlimler ayeti manevi bir darlığın giderilmesi şeklinde anlasalar da İnşirah sûresinin tefsirinde bu rivayeti kullanmayanlar bu defa da Hz. Peygamberin Mîrac'a çıkarken ki yapılan “Şakku's-Sadr/Göğsün Yarılması” rivayetlerini kullandıklarını görmekteyiz.⁴¹¹ Hâlbuki İnşirah sûresi, “شرح الصدر” “göğsü genişletmekten” bahsetmektedir. Burada bahsedilen konu ise göğsün yarılmasıdır Yani “شق الصدر /Şakku's-Sadr”dır. Bu nedenle bu konunun birbirinden birbirinden farklı olduğu da açıktır.⁴¹²

Bazı âlimler “Şakku's-Sadr” hâdisesinin bir den fazla gerçekleştiği fikrindediler. İbn Recep, (ö.795/1392) İsrâ hâdisesini anlatırken Hz. Enes'den nakledilen rivayeti kullanmış, hâdisesinin Hz. Peygamber küçük yaşlarda iken gerçekleştiğini, İsrâ gecesinde de aynı ameliyatın tekrar edildiğini söyleyerek “Şakku's-Sadr” hâdisesinin birden fazla defa gerçekleştiğini zikretmektedir.⁴¹³ Hicrî 1111 yılında vefat eden Abdul Melik el-Âsımî el-Mekkî de Hz. Peygamber'in üç defa Şakku's-Sadr/Göğsünün Yarıldığı görüşündedir. Birincisinin Benî Sa'd yurdunda, ikincisinin Hira mağarasında,

⁴⁰⁹ Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, IV, 741.

⁴¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, 492.

⁴¹¹ Tirmizî, *Tefsîr*, 83, hadis no: 3346, V, 369.

⁴¹² Erul, Bünyamin, *Sîret Tedkikleri*, Otto Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 25.

⁴¹³ İbn Recep, Zeynu'd-Dîn Ebu'l-Ferec b. Receb el-Hanbelî (ö.795/1393), *Fethu'l-Bârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Mektebetu'l-Gurabâi'l-Eseriyye, Kahire, 1996, II, 312.

üçüncüsünün ise İsrâ gecesinde meydana geldiğini zikretmektedir.⁴¹⁴ Yusuf eş-Şâmî ise Hz. Peygamberin hayatı boyunca dört defa göğsünün yarıldığı görüşündedir.⁴¹⁵

Muhammed Hamidullah da bu rivayeti kabul eden âlimler arasındadır. Zira *İslam Peygamberi* adlı eserinde olayı etraflıca anlatmaktadır: “Allah tarafından gelen iki melek Hz. Peygamber’in göğsünü yarıdıkları, kalbini dışarı çıkararak şeytana ait olan kısmını kaldırıp attıkları, kalan kısmını ise semâvî bir su ile yıkadıktan sonra eski yerine yerleştirdikleri hatta suyun serinliğini Hz. Peygamber’in hala hissetmekte olduğunu söylerler. Bu duruma göre melekler O’nun sabit nazarla baktığı gök istikametinde kaybolup gitmiş olmalıydılar.”⁴¹⁶ Süleyman Ateş de yazmış olduğu “*Kur’an’a göre Hz. Muhammed’in Hayatı*” adlı eserinde rivayeti kabul etmekle birlikte bunun fiziki bir operasyon değil manevî bir operasyon olduğunu zikretmektedir.⁴¹⁷ Muhammed Ebû Şehbe de (ö.1403/1982) hâdiseyi kabul eden âlimler içerisinde olup “Şakku’s-Sadr”ı kitabında ayrıntısıyla zikretmektedir.⁴¹⁸

Muhammed Ebû Zehrâ ise konuyla ilgili olarak gelen rivayetleri iki noktadan eleştirmekte ve rivayetlerin “muzdarib” olduğunu belirtmektedir: 1- Hz. Peygamberin kalbinin zemzem ile yıkanması olayında çölde zemzemin nasıl bulunduğu. Eğer

⁴¹⁴ Abdulmelik b. Huseyin Abdulmelik b. Asâmî, (ö. 1111/ 1699), *Samtu’n-Nucumi’l-Avâli fî Enbiyâi’l-Evâli ve’t-Tevâlî*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed el-Muavvid, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 312.

⁴¹⁵ Muhammed Yusuf eş-Şâmî, Hz. Peygamber’in hayatı boyunca dört defa kalbinin yarıp temizlendiğini bunların: 1- Benî Sa’d yurdunda küçük yaşlarda iken; 2- 10 yaşında iken; 3- İlk vahiy esnasında Hira’da iken; 4-İsrâ gecesinde meydana geldiğini zikretmektedir. Bkz. Muhammed b. Yusuf es-Sâlih eş-Şâmî (942/1535), *Subulu’l-Hudâ ve’r-Reşâd fî Sireti Hayri’l-İbâd*, thk. Mustafa Abdulvâhid, Meclisu’l-A’lâ li’ş-Şuûni’l-İslamiyye, Kahire, 1997, II, 80.

⁴¹⁶ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çeviren: Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1991, I, 40.

⁴¹⁷ Ateş, Süleyman, *Kur’an’a göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ty. s. 17.

⁴¹⁸ Muhammed Ebû Şehbe, hâdiseye ilgili bütün rivayetleri verdiğini diğer eserlerden farklı olarak Şakku’s-Sadr’ın Hz. Peygamber’in Halime’nin yanına verilişinden iki ya da üç ay sonra meydana geldiğini zikretmektedir. Bkz. Muhammed Ebû Şehbe, *es-Sîratu’n-Nebeviyye fî Dav’i’l-Kur’âni ve’s-Sunne*, Dâru’l-Kalem, Beyrut, 1992, II, 196.

zemzemi Cibrîl yanında getirmiştir denilirse o zaman o bilgi nerededir? 2- Hz. Enes’e atfen söylenen “Hz. Peygamberin göğsünde iğne izini görüyordum” sözü nasıl doğru olabilir ki Hz. Enes böyle mahrem bir yerde bulunan bir izi nasıl görebilir? diyerek bu rivayetlerde kabulü zor olan noktaların bulunduğunu zikretmektedir.⁴¹⁹

Bünyamin Erul da Muhammed Ebû Zehrâ’nın çekincelerine katıldığını zikrederken ayrıca Hz. Peygamber’den önce kendilerini hikmet ve nübüvvet verilen Hz. Yahyâ ve Hz. İsa için böyle bir ameliyat yaşanmamışken peygamberliği dahi belli olmayan Hz. Peygamber için niçin böyle bir şey olsun diyerek konuyla ilgili rivayetlerin daha dikkatli bir incelemeye tabi tutulması gerektiği görüşünü belirtmektedir.⁴²⁰ Bunyamin Erul konuyla ilgili değerlendirmesine de şöyle devam etmektedir: “Her doğan çocuğun islam fıtratı üzerine doğduğu ve dolayısıyla bütün çocuklar günahsız addedildiğine göre o yaştaki, hangi çocuğun kalbinde şeytanın nasibi olduğundan söz edilebilir?” diyerek günahsız bir çocuğa böyle bir operasyonun gereksiz olduğunu düşünmektedir. Yine Hz. Enes’in “Resûlullah da iğne izi görüyordum” sözüne karşılık ise “Hz. Âişe, Ümmü Seleme, Zeynep vb. diğer eşlerinden birisi göremezken sadece Enes görebiliyor?” sorusuna ise cevap bulamamaktayız.

Mehmet Azimli ise Şakku’s-Sadr/Göğsünün Yarılması hâdisesinin Arapların yakın bölgelerinde yaşayan Zerdüşt ve kendisine Peygamberlik bekleyen Ümeyye b. Salt hakkında anlatılan kalp yarılması olayının Hz. Peygamber uyarlanması şeklinde olduğunu düşünmekte, ayrıca konuyla ilgili kıssa ve hikâyelerin Hz. Peygamber’e uyarlanmasının

⁴¹⁹ Muhammed Ebû Zehra, *Hâtemu’n-Nebiyîn*, Nâşir: Halife Halife b. Hammad es-Sânî, Dohâ, 1400, s. 153-154.

⁴²⁰ Erul, Bünyamin, “Hz. Peygamber’in Risalet Öncesi Dönemine Farklı Bir Yaklaşım”, Diyanet İlmî Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) -Özel Sayısı-, 2. Baskı, Ankara, 2003, s. 39; Ayrıca bkz. Erul, Bünyamin, a.g.e., s. 23.

ise “illetli (hastalıklı) bir zihniyetin varlığından başka bir şey değildir” diyerek rivayetlerin sonradan uydurulduklarını belirtmektedir.⁴²¹

Farklı bir görüşte müsteşrik Gustav Weil’e aittir. O, Hz. Peygamber’in Halime’nin yanından tekrar Mekke’ye dönüşünü kötü ruhların Hz. Peygambere’e ilişkileri sonucu nöbete tutulmasına bağlamaktadır.⁴²² Yine başka bir müsteşrik Reynold A. Nicholson, konuyla ilgili rivayetleri değerlendirirken Hz. Peygamber’in epileptik bir hastalığa maruz kalmış olabileceğini belirtirken Şakku’s-Sadr konusunun Kur’an’da ve muteber hadis kaynaklarında yer almadığını zikretmektedir.⁴²³

Ramazan Boyacıoğlu da “Şakku’s-Sadr/Göğsün yarılması” hâdisesinin Hz. Peygamber’i, Peygamberliğe hazırlamak kabilinden gösterilen rüyalardan bir rüya olduğunu fakat bunların rüya olduğunu kavrayamamış olabileceğini belirtmektedir.⁴²⁴ Boyacıoğlu’nun bu ifadelerinden hâdisenin rüyada olabileceği sonucunu çıkarmamız mümkündür fakat bunu destekleyen yeterli verinin olmadığını veya bir kimsenin kırk yaşından sonra üç-dört yaşında gördüğü rüyayı hatırlamasının da ne kadar mümkün olacağı konusunda tereddütlerin olabileceğini söyleyebiliriz. Benzer bir görüşü de

⁴²¹ Azimli, Mehmet, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s. 83.

⁴²² Weil, Gustav, *Mohammed der Prophet*, Stuttgart, 1943, s. 25; Sarıçam, İbrahim, Özdemir, Muhammet, Erşahin, Seyfeddin, *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, Nobel Yayınları, Ankara, 2011, s. 181

⁴²³ Reynold A. Nicholson, *ALiterary History of the Arabs*, Charles Scirbner’s Sons, Newyork, 1907, s. 147-148.

⁴²⁴ Boyacıoğlu’nun “Hz. Muhammed’in Vahiy Öncesi Dönemi” adlı makalesinin ilgili bölümü şöyledir: “O’nun göğsünün ya da karnının yarılması eğer rüyada görmüş olduğu olay değilse Kur’an ifadesiyle ruhen gönlünün rahata kavuşturulup yükünün hafifletilmesi olayı ve bu olay da peygamberliği dönemi ile ilgilidir. Öyleyse anlatılan bu türden olağanüstü olaylarla ilgili olarak, belki Hz.Muhammed, peygamber olmadan önce peygamberliğe ruhsal hazırlık kabilinden değişik rüyalar görmüştür. Belki bunları anlayıp kavrayamamış olabilir” Bkz. Boyacıoğlu, Ramazan, “Hz. Muhammed’in Vahiy Öncesi Dönemi”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 5, S. 1, Sivas, 2001, s. 16.

Mehmet Apaydın da zikretmektedir. O rivayetlerde anlatılanların Halime'nin gördüğü rüyanın râviler tarafından hadisleştirilmesi olarak görmektedir.⁴²⁵

Sonuç olarak Hz. Peygamber'in Benî Sa'd yurdunda başına gelen bu olay Enes b. Mâlik, sütannesesi Halime, Uteybe b. Abdu's-Sülemî, Şeddâd b. Evs ve Hâlid b. Ma'dân el-Kelâî tarafından nakledilen rivayetler muhtelif kitaplarda yer almaktadırlar. Fakat zikredilen bu rivayetlerin her birinde öncelikle râvilerden kaynaklanan problemler bulunmaktadır. Bir takım rivayetlerde soruyu soran kişinin belli olmaması, tâbiînden olan Hâlid b. Ma'dân el-Kelâî'nin sahabîyi atlayarak rivayeti nakletmesi, birbirlerini görmeleri tarihen mümkün olmayan kişilerin isnadda yanyana gelmesi, -Abdullah b. Câfer'in Halime'den hadis nakletmesi gibi- ayrıca Hammâd b. Seleme gibi hayatının sonlarına doğru hafıza karışıklığına düşen râvilerin bulunması rivayetleri ızdıradlı hale getirmiştir. Konuyla ilgili Mevlana Şiblî, "Bana kalırsa Hammâd'ın şakkı's-sadr hâdisesine ait bu rivayeti hafızasının zaa'fa uğradığı dönemde nakledilmiştir. Hammâd bu yüzden mi'râc ile şakkı's-sadrı iki ayrı hâdis zannetmiştir."⁴²⁶ şeklinde görüşüyle Hammâd b. Seleme'nin İsrâ gecesinde yapılan Şakku's-sadr'ı Benî Sa'd yurdunda zannetmiş olması muhtemel görünmektedir. Zira Müslim'de yer alan ve İsrâ gecesinin anlatıldığı rivayetle bu rivayetin râviler aynıdır.

Hâdisenin anlatıldığı rivayetlerin metinlerine gelince, Müslim'in naklettiği rivayette bir kişinin geldiği ve açıkça Cibrîl olduğu ifadesi yer alırken İbn Hişam'ın rivayetinde iki kişiden, İbn Sa'd'da yer alan rivayette bir kişiden bahsedilmekte ve Cibrîl

⁴²⁵ Mehmet Apaydın, bu kanaatini Moğultay b. Kılıç'ın (ö. 762/1361) *ez-Zehru'l-Bâsım* adlı kitabında naklettiği habere dayandırmaktadır. Haberde ise Halime'nin rüyasında yarı uyanık halde iken Hz. Peygamber'in karnının yarıldığını gördüğünü daha sonra da rüyasını kocasına anlattığı ve rüyasında gördüklerinden endişe ederek Hz. Peygamber'i annesine teslim etmeyi düşündükleri anlatılmaktadır. Fakat bu haberin rivayet erken dönem kaynaklarda değil de hicri sekizinci asırda vefat eden bir âlimin eserinde yer alması oldukça manidardır. Bkz. Apaydın, Mehmet, *Siyer Kronolojisi, Kuramer yayınları*, İstanbul, 2018, s. 227.

⁴²⁶ Erul, Buyamin, *a.g.e.* s. 23.

ismi zikredilmeksizin “gelen geldi” şeklinde geçmektedir. Ebû Ya’la el Mevslî’de ise “iki beyaz kıyafetli kişinin geldiği, Ahmed b. Hanbel’in *Musned*’in de iki kartala benzeyen kuşun gelip karnını yardığı anlatılmaktadır. Görüldüğü üzere Cibrîl ifadesi sadece Muslim’in naklettiği rivayette yer almaktadır.

Diğer bariz çelişki de Hz.Peygamber’in kalbinin yıkanmasıdır ki bazı rivayetlerde kalbinin zemzem suyu ile yıkandığı nakledilirken diğerlerinde kar suyu veya sadece kar ile yıkandığı zikredilmektedir. Hz. Enes’in “Hz. Peygamber’in sırtında iğne izi görüyorum” sözünden ise maddi anlamda bir operasyonun olması gerektiği anlamını çıkarmamız mümkündür. Fakat bir kişinin cerrahi bir operasyonda zemzem veya kar suyu ile yıkanması hâdisenin inandırıcılıktan uzak olduğunu gösterir. Ayrıca bu hâdiseye meydana geldiğinde Hz. Peygamber’in 3-5 yaş arasında olduğunu kabul ettiğimizde bu yaşlardaki bir çocuğun bu olayları hatırlaması da ne kadar mümkün olabileceğine gözden uzak tutulmamalıdır.

Sonuç olarak Hz. Peygamber’in nübüvvetten önce Cibrîl’le karşılaşma durumuyla ilgili rivayetler, hem sened, hem de metin açısından problemlili görünmektedir. Sonraki bölümde de bahsedeceğimiz gibi eğer Hz. Peygamber daha önce Cibrîl’le karşılaşmış olsaydı Hira mağarasındaki karşılaşmada korku ve heyecan yaşamaması gerekirdi. Bu nedenle Hz. Peygamber’in vahiy gelmezden önce Cibrîl veya melek konusuyla ilgili bir bilgisi olmadığı ilk vahyi anlatan metinlerden anlaşılmaktadır. Nübüvvetten önce Cibrîl’le olan karşılaşmalarını anlatan rivayetler özellikle şakku’s-sadırlı anlatan rivayetlerin âlimlerce problemlili görülüp sened açısından muzdarib olarak değerlendirilmeleri, metinleri bağlamında ise birbirleriyle olan çelişkilerinin olması, göğsün açılıpda kar veya zemzem suyu ile yıkanması hakiki anlamda anlaşılmasının mümkün olmadığı sözlerdir. Bu nedenlerden dolayı Hz. Peygamber’in nübüvvetten önce Cibrîl ile karşılaşmadığı kanaati hâkimdir.

2.2. HZ. PEYGAMBERİN NÜBÜVVET SONRASI HAYATINDA CİBRİL

Hiz. Peygamber'in Cibril'le olan teması kendisine ilk vahyin gelmesinden vefatına kadar devam etmiştir. Bu bölümde Cibril'in Hiz.Peygamber'in yapmış olduğu Peygamberlik mücadelesindeki tesirini rivayetlerden çıkarmaya çalışacağız. Onun savaşlarını, dua ve ibadetlerini anlatan rivayetlerde Cibril lafzını araştırıp, rivayetlerin sened ve metin tenkidini yapacağız. Ayrıca Cibril'in peygamberliği boyunca Hiz.Peygamber dışındaki diğler insanlarla olan iletişimini irdelleyeceğiz. Şimdi Hiz. Peygamber'in hayatında önemli yeri olan Cibril'le karşılaşmalarıyla konuya başlayalım.

2.2.1. HZ. PEYGAMBERİN CİBRİL'LE KARŞILAŞMALARI

Hiz. Peygamber'in nübüvvetten önce Cibril'le karşılaşması olarak kabul edilebilecek rivayetleri bir önceki bölümde irdelemeye çalıştık. O bölümde Hiz. Peygamber'in Halime'nin yanında iken Cibril'in gelerek göğsünü yarması ve kalbinin içerisinde bir damla kan çıkarması şeklinde ifade edebilen ve Şakku's-Sadr diye adlandırılan hâdiesnin anlatıldığı rivayetleri hem sened hem metinlerindeki yönünden değerlendirmelerini yaparken senedlerinde zayıf ravilerin varlığından metinlerinde ise bir takım tenakuzlardan bahsettik. Bu nedenle de Hiz. Peygamber'in nübüvvet öncesi Cibril'le karşılaşmış olabileceği fikrine yakın olmadığımız söyledik. O halde Hiz. Peygamber Cibrille ilk defa ne zaman ve nerede karşılaştı? Bu sorunun cevabını bir sonraki başlıkta bulmaya çalışacağız.

2.2.1.1. Cibril'le İlk Karşılaşma (İlk Vahiy)

Hiz. Peygamber'in Cibril'le ilk karşılaşmasının ne zaman ve nerede olduğu konusunu araştırdığımızda konuyla ilgili bilgilerin vahyin ilk defa gelişine işaret ettiğini görmekteyiz. Nitekim Buhârî, (ö. 256/870) *Sahîh*'inde “كيف كان بدء الوحي الي رسول الله” / Resûlullah'a vahiy nasıl gelmeye başladı” bâbında Hiz. Âişe'den nakledilen ve Hiz. Peygamber ile Cibril'in ilk defa karşılaşmalarının anlatıldığı uzun bir rivayete yer vermektedir:

“.... Hz. Peygamber yalnız kalmak isteğiyle Hira mağarasına giderdi. Hatta Hira mağarasında günlerce kalır, ibadet eder, yiyeceği bitince Hz. Hatice’ye döner, yiyeceğini alır ve mağarada yalnız kalmaya devam ederdi. Yine bir gün Hira mağarasında iken Hak geldi ve melek O’na gelerek “oku” dedi. Hz. Peygamber “Ben okuma bilmem” deyince takâti kesilinceye kadar sıktı ve bıraktı. Sonra tekrar “oku” dedi. O yine “Ben yine ben okuma bilmem” dedi. Üçüncü defadan sonra “Yaratan Rabbinin adıyla oku! O insanı bir alakadan yarattı. Oku Rabbin sonsuz kerem sahibidir”⁴²⁷ dedi. Hz. Peygamber korkmuş bir halde Huveylid bnt. Hatice’ye döndü ve “beni örtün”(üç defa) dedi. İçindeki korku gidinceye kadar örtünün altında kaldı. Sonra olanları Hatice’ye anlattı ve “Kendimden korktum” dedi. Hatice “Hayır, Allah seni asla utandırmaz. Çünkü sen sılayı rahim yaparsın, olmayana yardım edersin, misafire ikram edersin ve hak yolunda olanlara yardım edersin” dedi. Hatice O’nu amcaoğlu olan ihtiyar Varaka b. Nevfel b. Abdi’l Uzza’ya getirdi. Çünkü O cahiliye döneminde Hristiyan olup İncili İbranice yazabiliyordu. Hatice O’na “Ey Amcaoğlu dinle bak! kardeşinin oğlu (Hz. Peygamber) ne diyor? dedi. Varaka “Amcaoğlu ne istiyorsun” dedi. Hz. Peygamber gördüklerini O’na anlatınca “Bu Allah’ın Musa’ya gönderdiği Namus’dur. Keşke genç olsaydım. Kavmin seni çıkarırken yanında olabilseydim” dedi. Hz. Peygamber “Onlar beni çıkaracak mı? O da “evet hiçbir kimse yoktur ki getirdiğin şeyle düşmanlık kazanmasın. Eğer o güne yetişirsem sana mutlaka yardım ederim” dedi. Çok geçmeden Varaka vefat etti ve Vahiy de bir müddet kesildi.⁴²⁸

⁴²⁷Alak, 96/1-3. Buhârî’nin Bedu’l-Vahy bölümünde yer alan rivayetin metninde Alak sûresinin ilk üç ayeti yer alırken, Buhârî’nin Tefsîr bölümünde ve Muslim’in İman bölümünde Alak sûresinin ilk beş ayetinin metni yer almaktadır. Bkz. Buhârî, Bedu’l-vahy, 1, hadis no: 3, I, 15; Tefsîr, hadis no: 4953, III, 327; Muslim, İman, 83, hadis no: 252, I, 139.

⁴²⁸ Buhârî, Bedu’l-vahy, 1, hadis no: 3, I, 15, Tefsîr, hadis no: 4953, III, 327, Ta’bîr, 1, hadis no: 6982, IV, 295.

Belâzurî’de yer alan rivayette Hz. Hatice, Hz. Peygamber’i Varaka’dan sonra Utbe b. Rebia’nin kölesi Nasranî olan Addâs’a götürdüğü, Hz. Hatice’nin ona “Kuddûs nedir?” diye sorduğunda Addâs: “O Cibrîl’dir. Putlara tapan bir belde Cibrîl’i niçin soruyorsun? Cibrîl sadece Nebilere gelir” dediği nakledilmektedir.⁴²⁹

Bu rivayet sadece Buhârî’de değil kronolojik olarak ilk üç asır içerisinde eser vermiş olan Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/ 819),⁴³⁰ Abdurrezzâk es-San’ânî (ö. 211/826),⁴³¹ İshâk b. Râhuveyh (ö. 238/852),⁴³² Ahmed b. Hanbel (ö. 241/856),⁴³³ ve Müslim (ö. 261/874)’in⁴³⁴ eserlerinde de görmek mümkündür. Ayrıca siyer ve tarih müelliflerinden olan İbn İshâk (ö.151/768),⁴³⁵ İbn Hişam (ö. 213/828)⁴³⁶ ve İbn Sa’d (ö. 230/844)’in⁴³⁷ eserlerinde de aynı rivayet bulunmaktadır.

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz eserlerde vahyin nasıl başladığını ve Hira mağarasında neler olduğunu anlatan tek bir rivayet vardır. Bu rivayette Hz. Âişe, Urve b. Zübeyr ve İbn Şihâb kanalıyla bizlere ulaşmaktadır. Muhaddis ve muerrihlerin yaşadıkları çağa göre isnad zinciri uzamakta veya kısalmaktadır. Örneğin; en kısa isnad zinciri hicri 211’de vefat eden Abdurrezzâk’ın *Musannef*’in de yer almaktadır. Abdurrezzâk, râvi zinciri, Hz. Âişe > Urve b. Zubeyr > İbn Şihâb > Ma’mer b. Râşid’den meydana gelmektedir.⁴³⁸ O’ndan yaklaşık yarım asır sonra vefat eden Buhârî isnadının

⁴²⁹ Belâzurî, Ahmed Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî (ö. 279/893), *Kitâbu’l-Cumeli min Ensâbi’l-Eşraf*, thk. Suheyl Zekkâr, Riyâd Zerkelî, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1996, I, 124; İbn Asâkir, *Târîhu Medînetu Dimaşk*, LXIII, 8.

⁴³⁰ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Musned*, hadis no: 1570, III, 76.

⁴³¹ Abdurrezzâk, *Musannef*, Megâzî, hadis no: 9719, V, 321.

⁴³² İshâk b. Râhuveyh, İshâk b. İbrahim b. Mahled el-Mervezi (ö.238/852), *el-Musned*, Mektebetu’l-İmân, Medine, 1991, hadis no: 840, III, 314.

⁴³³ Ahmed b. Hanbel, XLIII, 112

⁴³⁴ Muslim, İman, 83, hadis no: 252, I, 139.

⁴³⁵ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 176.

⁴³⁶ İbn Hişam, *es-Sîratu’n-Nebeviyye*, I, 236

⁴³⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kubrâ*, I, 164.

⁴³⁸ Abdurrezzâk, *a.g.e.*, Megâzî, hadis no: 9719, V, 321.

ise biraz daha uzadığını görmekteyiz. Nitekim Buhârî'nin râvî zinciri Hz. Âişe > Urve b. Zubeyr > İbn Şihâb > Ukayl b. Hâlid > Leys b. Sa'd > Yahyâ b. Bukeyr'den oluşmaktadır.⁴³⁹ Yine Muslim'in isnadı ise, Hz. Âişe > Urve b. Zubeyr > İbn Şihâb > Yûnus b. Yezîd > Abdullah b. Vehb > Ahmed b. Amr (Ebû Tâhir)'den oluşmaktadır.⁴⁴⁰

Görüldüğü üzere rivayetin kaynağı Hz. Âişe'dir. Fakat Hz. Âişe'nin o günlere yetişemediği de tarihi bir gerçektir. Şarihler bunu sahabî mürseli olarak kabul etmektedirler. Nitekim Nevevî (ö. 676/1277), bu rivayetin “sahâbî mürseli”⁴⁴¹ olduğunu zira Hz. Âişe'nin o döneme yetişmediği gerçeğinden hareketle rivayeti ya Hz. Peygamber'den duyduğunu ya da başka bir sahabîden işitmiş olabileceğini zikretmektedir. Akabinde boşluğa düşmemek için sahabe mürselinin dinde delil olduğunun ulema tarafından kabul edildiğini belirtmektedir.⁴⁴² Konuyla ilgili makalesi bulunan Mustafa Öztürk ve Hadiye Ünsal'ın Hz. Âişe'den gelen bu rivayetin sahihliğini Hz. Âişe'nin karizmasına ve Buhârî ve Muslim'in otoritesine dayandığını hâlbuki rivayetin iç tutarlılığının bulunmadığını belirtmektedirler.⁴⁴³ Bedruddîn el-Aynî (ö. 855/1451) de, Nevevî gibi rivayetin sahabe mürseli olduğunu zikrettikten sonra rivayetin

⁴³⁹ Buhârî, Bedu'l-vahy, 1, hadis no: 3, I, 15.

⁴⁴⁰ Muslim, İman, 83, hadis no: 252, I, 139

⁴⁴¹ Mürsel hadisi, usulcüler şöyle tarif etmişlerdir; “Tâbiînin sahabeyi atlayarak “Resûlullah şöyle söyledi” veya “Resûlullah şöyle yaptı” gibi sözlerle doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den hadis nakletmesidir. İsnadda bir inkıta veya bir râvî düşmesi söz konusu olduğundan zayıf hadisler kategorisinin içinde zikretmişlerdir. Fakat sahabenin udûl oluşu sebebiyle onun mürselini hüccet olarak kabul etmişlerdir. Bkz. İbn Salâh Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrazûrî,(ö. 643/1245), *Ulûmu'l-Hadîs*, thk. Nureddîn İtr, Dâru'l-Fikr, Dimaşk,1406/1986, s. 51-56; İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (ö. 852 /1448), *Nuhbetu'l-Fiker fî Mustalâhi Ehli'l-Eser*, thk. Abduhamîd b. Sâlih b. Kâsım, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2006, s. 258-259; Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerh-i Takrîbi'n-Nevevî*, Mektebetu'l-Kevser, Beyrut, 1415, I, 219-234; Subhi Sâlih, *Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalâhuhu*, Dâru'l-İlm ve li'l-Melâyîn, Beyrut, 1984, s. 167; Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967, s. 99.

⁴⁴² Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyî'd-Dîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö. 676/1277), *el-Minhâc Şerhu Sahihi Muslim b. Haccâc*, Mûsiatu Kurtubâ, 1994, II, 259.

⁴⁴³ Öztürk Mustafa, Ünsal Hadiye, “Kur'an Târihine Giriş -Evvelü Mâ Nezel (İlk Nâzil Olan Kur'an Vahyi)-”, Eskiye, sayı:26, Bahar, 2013, s. 107.

isnadında sıkıntılar olduğunu isnadın son râvisi olan Yahyâ b. Bukeyr'in tedlis yaptığını, Nesâî'nin Yahyâ b. Bukeyr'i sika olarak görmediğini belirtmektedir. Bedruddîn el-Aynî, râvi incelemesinde Yahyâ b. Bukeyr'in dışındaki diğer râvilerin Buhârî ve Muslim'in şartlarına uyduğunu zikretmektedir.⁴⁴⁴ Öte yandan Bedruddîn el-Aynî, Buhârî'nin bu rivayeti, eserine almasının gerekçeleri üzerinde durmuş, Buhârî'nin Yahyâ b. Bukeyr ile akraba olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁵ Dolayısıyla Buhârî'nin bu akrabalıktan dolayı rivayeti “*Sahih*”ine almış olabileceği fikri akla gelmiyor değildir. Zira tabakât sahiplerinin de Yahyâ b. Bukeyr hakkında iki farklı kanaate sahip olduklarını görmekteyiz. Bazıları onun “hafız ve sadûk” olduğunu zikrederken⁴⁴⁶ Nesâî, Yahyâ b. Bukeyr hakkında zayıf bir hadisci olduğunu kaydederken⁴⁴⁷ Ebû Hâtim ise naklettiği hadislerinin hüccet olamayacağını söylemesi dikkat çekicidir.⁴⁴⁸ Sened üzerindeki bu değerlendirmeden sonra rivayetin Hz. Âişe, Urve ve Zuhri kanalıyla pek çok eserde yer alması⁴⁴⁹ rivayetin sıhhat konusundaki şüpheleri kaldırdığı söylenebilirse de rivayetin o dönemde var olamayan Hz. Âişe tarafından nakledildiği gerçeği ortada durmaktadır. Buhârî ve diğer müellifler Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'den işitmiş olma düşüncesinden dolayı rivayeti eserlerinde zikretmiş olmaları muhtemeldir.

İbn Sa'd'a göre Hz. Peygamber'in, melek ile Ramazan ayından 17 gün geçtikten sonraki Pazartesi günü Hira mağarasında görüştüğünü zikrederken bu nakli Ebû Ca'fer (Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib) nakletmektedir. Ayrıca karşılaşmanın Pazartesi günü

⁴⁴⁴ Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, I, 90.

⁴⁴⁵ Bedruddîn el-Aynî, *a.g.e.*, I, 89.

⁴⁴⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 262; Zehebî, *el-Kâşif*, râvi no: 6193, II, 369; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 387, XI, 237.

⁴⁴⁷ Nesâî, *Kitâbu't-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Muessetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1405/1985, râvi no: 655, s. 248.

⁴⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, râvi no: 682, IX, 165.

⁴⁴⁹ Muslim, *İmân*, 73, hadis no: 252, I, 139; Abdurrezzâk, *a.g.e.*, Megâzî hadis no: 9719, V, 321; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 25959, XLIII, 112.

meydana geldiğini İbn Abbas ve Enes'den nakletmektedir.⁴⁵⁰ İbn Sa'd'da farklı bir rivayette şöyle söylenmektedir:

*“Hz. Peygamber’e kırk yaşında nübüvvet geldi ve üç yıl boyunca İsrâfîl onunla beraber oldu. Daha sonra o azledilince Cibrîl onun yerini aldı. Cibrîl on yıl Mekke’de Hz. Peygamber ile birlikteydi.”*⁴⁵¹

Bu rivayete göre Hz. Peygamber Hira mağarasında önce İsrâfîl ile karşılaştı. Cibrîl’le ilk karşılaşması bu rivayete göre üç yıl sonra olmuştur. Bu rivayeti destekleyecek herhangi bir bilgi bulunmaması ve diğer bütün nakillerin Hz. Peygamber’in Hira’da karşılaştığı meleğin Cibrîl olduğunu ifade etmesi rivayette yer alan bilgilerin güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Aslında İbn Sa’d’a göre de bu bilgi problemli olsa gerekir ki zira o “Muhammed b. Ömer’e bu hadisi sorduğumda O, “Aslında ilim sahiplerinde, İsrâfîl’in Hz. Peygamber’i Hira’da karşıladığına dair bir bilgi bulunmadığını, bilakis ulema Hz. Peygamber’e Hira’da yaklaşan sadece Cibrîl olduğunu söylediğini” zikretmektedir.⁴⁵²

İbn Hişam, İbn İshâk > Vehb Keysân > Ubeyd b. Umeyr el-Cendeî el-Leysî’den naklettiği uzun bir rivayete yer vermektedir. Bu rivayette Hz. Peygamber olayın Ramazan ayında bir gece vakti Hira mağarasında Hz. Peygamber’in uyurken gerçekleştiğini zikretmektedir. Burada yer alan metinde “... جاء جبريل وانا نائم بنمط من ديباج فيه كتاب. فقال اقرأ. ...” “Cibrîl ben uyurken içerisinde yazı bulunan ipekten boğça ile geldi ve bana oku dedi ben okuyamam dedim....” ifadesi bulunmaktadır.⁴⁵³ Bu ifadede garib gelen hususlar bulunmaktadır. Bunlardan biri Hz. Peygamber’in daha önce bilmediği ve tanımadığı bir varlığa Cibrîl olarak telaffuz etmesidir. Hâdiseyi anlatan benzer

⁴⁵⁰ İbn Sa’d, a.g.e., I, 164; Belâzûrî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, I, 115.

⁴⁵¹ İbn Sa’d, a.g.e., I, 161.

⁴⁵² İbn Sa’d, a.g.e., I, 162.

⁴⁵³ İbn Hişam, a.g.e., I, 236; İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 168; Rivayet, Taberî’nin *Târihu’l-Muluk ve’r-Rusul* adlı eserinde de bulunmaktadır. Bkz. Taberî, a.g.e., II, 300.

rivayetlerde gelen varlığın “Melek” olduğu⁴⁵⁴ fakat bu rivayette doğrudan Cibrîl isminin yer alması dikkat çekicidir. İbn Kesîr (ö. 774/1372) de bunu garipsemiş olmalı ki hemen bu rivayetin akabinde Zuhrî’nin “Hz. Peygamber ilk vahiyden önce yakaza halinde iken Cibrîl’i görmekteydi.” cümlesine yer vermektedir.⁴⁵⁵ Diğeri ise Cibrîl’in elinde bir yazı gelmiş olmasıdır. Rivayeti araştırdığımızda İbn İshâk’ın eserinde metnin “جائني جبريل وأنا” kısmı bulunmakla birlikte “بنمط من ديباج فيه كتاب” kısmı bulunmamaktadır.⁴⁵⁶

Aynı rivayeti daha sonra tarihçi el-Fâkihî’nin (ö. 275/888), *Ahbâru Mekke* adlı eserinde de rastlamaktayız. Bu rivayetin isnadında İbn İshâk bulunmakla beraber hem isnadda hem de metinde farklılıklar bulunmaktadır. Rivayetin isnad zinciri, Adulmelik b. Abdullah > Ziyâd b. Abdillâh > Muhammed b. İshâk > Vehb Keysân > Abdullah b. Zübeyr > Ubeyd b. Umeyr el-Cende’î’den oluşmaktadır. Rivayet, Abdullah b. Zubeyr’in Ubeyd b. Umeyr el-Cende’î’ye Hz. Peygamber’in “risâleti nasıl başladı?” sorusuyla başlamaktadır. Ubeyd b. Umeyr el-Cende’î şöyle cevap vermektedir:

“Hz. Peygamber her yıl bir ay Hira’ya çekilerek gelen fakirleri yedirir, bir ayını bu şekilde geçirirdi. Bir ayın sonunda Kabeyi tavaf eder daha sonra evine giderdi. Hz. Peygamber şöyle buyurdular: “Allah cömertliği ile beni bu işe şöyle başlattı. Ben uyuyorken elinde ipekten bir kılıf içerisinde kitap bulunan bir adam geldi ve bana “oku” dedi. Ben “okuma bilmem” dedim....” rivayet yukarıda bahsettiğimiz şekilde devam etmektedir.⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ “فجاء الملك” Bkz. Buhârî, Bedu’l-vahy, 1 hadis no: 3, I, 15, Tefsîr, hadis no: 4953, III, 327, Ta’bîr, 1, hadis no: 6982, IV, 295.

⁴⁵⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Komisyon, Daru İbn Kesîr, Beyrut, 2010, III, 189; İbn Kesîr, *es-Sîrat’u-Nebeviyye*, thk. Mustafa Abdulvâhid, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1976, I, 387.

⁴⁵⁶ İbn İshâk, *a.g.e.*, I, 168.

⁴⁵⁷ Rivayetin arapça metni şöyledir: “فلما ابتدأني الله عز وجل بكرامته أتاني رجل في كفه نمط من ديباج فيه كتاب وأنا نائم.” Bkz. Ebû Abdillâh b. İshâk, b. el-Abbâs el-Fâkihî el-Mekkî (ö.275/888), *Ahbâru Mekke fî Kadîmeti’d-Dehri ve’l-hadîsi*, thk. Adulmelik Abdullah b. Dehyeş, Daru’l-Hadr, 2. Baskı, Beyrut, 1994, hadis no: 2420, IV, 86.

Rivayetdeki farklılıklar öncelikle rivayetin senedinde gözükmektedir. Rivayeti nakleden sahâbî Ubeyd b. Umeyr el-Cende'î el-Leysi'ye “Nübüvvet işi nasıl başladı?” sorusunu soran sahâbî ise Zübeyr b. Avvam'ın oğlu Abdullah b. Zübeyr'dir. Ubeyd b. Umeyr el-Cende'î el-Leysi nakilde ismi daha açık bir şekilde yer almaktadır. Fâkihî'nin isnadına göre İbn Hişam isnadda ihtisar yapmış gözükmektedir. Zira İbn Hişam rivayetin isnadında Abdullah b. Zübeyr bulunmamaktadır.

İbn Hişam'ın eserinde جاء جبريل وانا نائم بنمط من ديباج فيه كتاب / Cibrîl, ben uyurken elinde ipek bir kılıf içerisinde bir yazı ile geldi” şeklindeki bir ifade yer alırken, Fâkihî de ise bu metin أتاني رجل في كَفِّه نمط من ديباج فيه كتاب وأنا نائم / Bir adam, ben uyurken elinde ipekli bir kılıf içerisinde bir yazı ile geldi” şeklindedir.⁴⁵⁸ Görüldüğü üzere bu iki nakil arasında farklılıklar bulunmaktadır. Zira naklin birinde “Cibrîl geldi” şeklinde başlarken diğesinde “Bir adam geldi” şeklinde başlamaktadır. Cibrîl, Hz. Peygamber'e, bir insan sûretinde mi? yoksa bir melek sûretinde mi? geldi. Tanımadığın bir kimsenin elinde bir kitapla gelerek “bunu oku” demesi sonucu kişinin korku ve heyecan içerisinde koşarak evine gitmesi pek de mümkün görünmemektedir. Diğer yandan, yukarıda da söylediğimiz gibi Cibrîl ile daha önce hiç karşılaşmadığını düşündüğümüz ve zihninde Cibrîl mefhumu bulunmayan birisinin söze “Cibrîl geldi.” şeklinde başlaması da hayatın gerçeklerine aykırı görünmektedir. Zira ilk vahyi anlatan diğer rivayetlerde gelen varlığa “hak ya da melek” kelimeleriyle ifade ettiği zikredilmekte idi.⁴⁵⁹ Ayrıca rivayetin isnadındaki râvîlerinin de problemlili olduğunu söyleyebiliriz. Zira her iki rivayette de yer alan Vehb b. Keysân'nın da zayıf olduğu zikredilirken,⁴⁶⁰ Vehb b. Keysân sonraki râvî Muhammed b. İshâk (İbn İshâk) hakkında da birbirine zıt kavramların kullanıldığını görmekteyiz.

⁴⁵⁸ Fâkihî, *a.g.e.*, IV, 87.

⁴⁵⁹ Buhârî, *Bedü'l-vahy*, 1, hadis no: 3, I, 15, Tefsîr, hadis no: 4953, III,327, Ta'bîr, 1, hadis no: 6982, IV, 295.

⁴⁶⁰ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, râvî no: 5116, II, 632; İbn Hacer, *Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî* (ö. 852 /1448), *Lisânü'l-Mîzân*, Muessetu'l-Âlem li'l-Matbûât, Beyrut, 1986, râvî no: 4826, V, 215.

Nitekim İbn Ebî Hâtim, onun hakkında “sadûk” diyenler olduğu gibi “Kezzâb” veya “Mudellis” diyenlerin de olduğunu belirtmektedir.⁴⁶¹ İbn Sa’d ise kendisinden hadis alan âlimlerin onu zayıf bulduklarını zikretmektedir.⁴⁶² İbn Adî de Mâlik b. Enes’in Muhammed b. İshâk hakkında “Kezzab” dediğini nakletmektedir.⁴⁶³

Belâzurî (ö. 279/896) de isnadında Vehb Keysân’ın bulunduğu benzer bir rivayete daha yer vererek Cibrîl’in Hz. Peygamber’e insan sûretinde geldiğini zikretmekte⁴⁶⁴ dahası Cibrîl’in Alak sûresini getirdikten sonra Hz. Peygamber’e abdest almayı ve namaz kılmayı öğrettiğine dair bir habere de yer vermektedir. Yine aynı eserde Cibrîl’in topuğuyla yere vurduğu, yerden suyun fışkırdığı, yerden çıkan suyla abdest aldığı, istinşak ve mazmaza yapıp ayaklarını yıkadığı, izarının üzerine su serptiği, daha sonra da iki rekât namaz kıldığı, Cibrîl’in yanından mutlu bir şekilde ayrıldığı, Hz. Hatice’ye gelerek Cibrîl’in kendisine abdest almayı öğrettiği gibi Hz. Hatice’ye de öğrettiği, daha sonra Hz. Hatice’nin de aynı şekilde iki rekât namaz kıldığı nakledilmektedir.⁴⁶⁵ Öncelikle bu rivayetleri eserlerinde zikreden İbn İshâk, Fâkihî, Belâzûrî ve Taberî’nin birer tarih yazarı olduklarını unutmamız gerektiğini düşünüyorum. Zira tarihçilerin naklettikleri haberlerde isnad zincirini hadisçiler kadar dikkat etmedikleri ortadadır. Tekrar ifade etmek isterim ki rivayetin “Cibrîl’in ipek bir kılıf içerisinde yazı getirdiğinin” anlatıldığı kısmın isnadında İbn İshâk’ın bulunmasına rağmen İbn İshâk’ın

⁴⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VII, 191.

⁴⁶² İbn Sa’d, *a.g.e.*, râvi no: 2151, VII, 552.

⁴⁶³ İbn Adî, *el-Kâmil fi’l-Duafâi’r-Ricâl’r-Ricâl*, râvi no: 1623, VII, 254; Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IX, 38; Ayrıca rivayetin isnad incelemesi için bkz. Kahraman, Hüseyin, Şakar, Mehmet, “Hz. Peygamber’in İlk Vahyin Akabinde İntiharı Düşünmesi ile ilgili Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 26, Yıl: 2017/1, s. 157.

⁴⁶⁴ “... جاء جبريل الي النبي في صورة رجل فقال له: اقرأ. قال: ما أقرأ ...” Bkz. Belâzurî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, I, 123.

⁴⁶⁵ Belâzurî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, I, 123-124.

kendi eserinde yer vermemiştir. Rivayetin farklılık olan kısmı ulaşabildiğimiz kaynaklar içerisinde ilk defa İbn Hişam'ın *es-Sîratu 'n-Nebeviyye*'sinde zikredilmektedir.⁴⁶⁶

İbn Hişam, rivayetin devamında Hz. Peygamber'in, Alak sûresinin ilk beş ayeti inip de Cibrîl'in oradan ayrılınca uykudan uyandığı sanki kitabın kalbine yazıldığını hissettiği daha sonra eve gelirken dağın ortasına gelince gökyüzünden bir sesin “Ya Muhammed sen Resûlsün, ben de Cibrîl'im” dediğini nakletmektedir.⁴⁶⁷ Rivayetin devamında “Hz. Peygamber'in sesin nereden geldiğini anlamak için etrafına baktı. Sesin ayakları ufukda, başı semada bir adamdan geldiğini gördü. Başını ne tarafa çevirse o devasa adamı görüyordu.” şeklindedir.⁴⁶⁸ Yukarıda da bahsettideğimiz gibi bu rivayet muhaddislerin rivayetlerinden biri olmayıp müerrihlerin eserlerinde yer almaktadır. Bu nedenle konuyla ilgili mitolojik veya efsanevi anlatımların gerçekliği konusu her zaman tartışılmalıdır.

İlk vahyin geliş tarihiyle ilgili olarak İbn Hacer, altı ay kadar vahyin rüya yoluyla geldiğini daha sonra da meleğin hangi ayda geldiği konusunda değişik görüşlerin bulunmasına⁴⁶⁹ rağmen tercih edilen görüşün Hz. Peygamberin kırk yaşından altı ay

⁴⁶⁶ Ulaşabildiğimiz farklı nüshalara da baktığımızda rivayetin “جاء جبريل وانا نائم” kısmı bulunmakla birlikte “بنمط من ديباج فيه كتاب” kısım bulunmamaktadır. Bkz. İbn İshâk, *es-Sîre*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, thk. Ahmed Ferit el-Mezîdî, Beyrut, 2004, I, 168; İbn Hişam, *a.g.e.*, I, 236. Ayrıca bu rivayet çağdaş düşünce âlimlerinden *Câbirî'nin Kur'an'a Giriş* adlı eserinde de görmekteyiz. Fakat O, bu rivayetin “بنمط من ديباج” içerisinde kitap bulunan ipek bir kılıflı” kısmına dikkat çekerek Hz. Peygamber'in ümmî olmadığını ispat etmede kullandığını görmekteyiz. Bkz. Muhammed Âbid el-Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerim*, Merkezi Dirâsâtî'l-Arabiyye, 1.Baskı, Beyrut, 2006; Tercüme: Muhammed Çoskun, *Kur'an'a Giriş*, Mana Yayınları. 3. Baskı, İstanbul, 2013; Yine Filistinli âlim İzzet Derveze de *et-Tefsîru'l-Hadîs* adlı eserinde rivayeti zikretmektedir. Bkz. İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, 40.

⁴⁶⁷ İbn Hişam, *a.g.e.*, I, 237.

⁴⁶⁸ İbn Hişam, *a.g.e.*, 237; Fâkihî, *a.g.e.*, IV, 86 Taberî, *Târîhu'l-Muluk ve'r-Rusul*, II, 300.

⁴⁶⁹ İbn Hacer, Hz. Peygamberin ilk defa Cibrîl'le karşılaşmasının tarihi konusunda bazılarının Recep ayının 17'si bazılarının Rebîülevvel ayında gerçekleştiğini söylediklerini belirtmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVI, 285.

aldıktan sonra Ramazan ayında ilk defa Hira mağarasında Cibrîl ile karşılaştıklarını zikretmektedir.⁴⁷⁰

Buhârî ve diğer muhaddisler tarafından Hz. Âişe kanalıyla nakledilen rivayette Hz. Peygamber'in Cibrîl'le ilk karşılaşmasının bu hadise olduğu kanaatine varmamıza neden olan bir anlatım mevcuttur. Rivayette yer alan “فجاءه الحق” “Aniden Hak O'na geldi” ifadesi ile Hz. Peygamber'in kendisine vahyin geleceğini beklemediği anlaşılmaktadır.⁴⁷¹ Bu ifadelerde Cibrîl'in ne şekilde geldiği ve Hz. Peygamber'e nasıl görüldüğü ile ilgili bir açıklama bulunmamakla birlikte Hz. Peygamber'in nasıl bir psikoloji içinde olduğu yansımaktadır. Yine nabızı çok yüksek bir şekilde Hatice'nin yanına döndü ve korkudan “beni örtün, beni örtün” demesi meleklerle ilk karşılaşmasının neticesinde normal insanın göstereceği tepkilerden olsa gerekir. Zira her tarafta onu gördüğü ve her taraftan onun sesini işittiğine dair anlatımlar da mevcuttur.⁴⁷²

Mehmet Azimli, “Hz. Hatice'nin olayı dinledikten sonra vahy konularında uzman bir bilgin gibi Hz. Peygamber'e peygamber olacağını müjdelediği” ibaresini İbn Hişâm'dan aktarmakta ve bunu Hz. Hatice'nin söylemesini eleştirmektedir.⁴⁷³ Dahası İbn Hişâm'da yer alan bu ifadenin yanı sıra Hz. Peygamber'in peygamber olacağını yoldaki taşların ve ağaçların “Selam senin üzerine olsun Ey Allah'ın Resûlu” diyerek zihar ettikleri de yer almaktadır.⁴⁷⁴

Müfessirler ise Buhârî'nin rivayetini kullanarak vahyin geliş şekilleri üzerinde durmuşlardır.⁴⁷⁵ Kurtubî, Hz. Peygamber'e ilk vahyin uyanırken Hira mağarasında geldiğini ve Cibrîl'in Alak sûresinin ilk beş ayetini Hz. Peygamber'e öğrettiğini

⁴⁷⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, XVI, 285.

⁴⁷¹ Nevevî, *el-Minhâc*, II, 261.

⁴⁷² İbn Hişâm *a.g.e.*, I, 237.

⁴⁷³ Azimli, Mehmet, *Siyeri Farklı Okumak*, s. 119.

⁴⁷⁴ “فلا يمرّ رسول الله بحجر ولا شجر إلا قال: السلام عليك يا رسول الله” Bkz. İbn Hişâm, *a.g. e.*, I, 234.

⁴⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, 529; Kurtubî, *a.g.e.*, XXII, 374; İzzet Derveze, *Tefsîru'l-Hadîs*, I, 317.

zikretmektedir.⁴⁷⁶ Yine Kurtubî “فاستوي” kelimesinin tefsirinde Cibrîl’in Hz. Peygamber’e kendi aslî sûretinde güneşin doğduğu yönden yaklaşarak doğrulduğu daha sonra da batı tarafını kapladığı anda Hz. Peygamber’in Hira’da düşüp bayıldığı daha sonra Cibrîl’in insan sûretine dönerek Hz. Peygamber’e yaklaştığı ve Hz. Peygamber’in yüzündeki tozları sildiği aktarılmakta, Hz. Peygamber’in onu bu şekilde görünce şaşırdığı ve Cibrîl’e “Ben senin böyle yaratıldığını zannetmemiştim.” dediği nakledilmektedir. Rivayetin devamında ise Cibrîl’in “Ya Muhammed şu an sadece iki kanadımı açtım. Benim altı yüz kanadım var. Her bir kanadım doğu ile batı arasını kaplar.” şeklinde cevap verdiği yer almaktadır. Kurtubî, bu rivayeti “قيل/ anlatıldı ki” kalıbıyla vermektedir.⁴⁷⁷ O da rivayetin doğruluğundan şüphe etmiş olmalıdır ki bu kalıpla eserinde zikretmektedir.

Vahy ve Vahyin başlaması ile ilgili olarak Türkiye’de⁴⁷⁸ ve dış dünyada⁴⁷⁹ çalışmalar yapılmış, konuyla ilgili rivayetler araştırmacılar tarafından incelenmiş fakat bu çalışmalarda Cibrîl’in mâhiyeti üzerinde durulmamıştır. Belki de bu Cibrîl’in cismani özelliklere sahip olmayışından kaynaklanmaktadır. Rivayetlerde Hz. Peygamber’in o gün Cibrîl’i Hira mağarasında beyaz kıyafetler giymiş bir insan olarak değil kendi aslî sûretinde gördüğüne dâir işaretler vardır. İbn Hişam’da yer alan nakilde Hz. Peygamber’in “Gökyüzünden “Ya Muhammed! Sen Resûlsun, ben de Cibrîlim” dendiği dair bir ses işittim.” dediğini nakletmektedir.⁴⁸⁰ Bu cümleden Cibrîl’in Hira mağarasına aslî sûretinde geldiği ifade edilirken bir sonraki cümlede ise “ فإذا جبريل في صورة رجل صاف قدميه في أفق ”

⁴⁷⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, XXII, 374.

⁴⁷⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, XX, 14.

⁴⁷⁸ Bkz. Boyacıoğlu, Ramazan, *Hiz. Muhammed’in Vahiy Öncesi Dönemi*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.5, S. 1, Sivas, 2001; Duman, M. Zeki, “*Vahiy Olayı ve Vahy-Peygamber İlişkisi*”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi S. 9, Kayseri, 2009; Ayhan Bayram, *Kur’an’ın Nuzulü Sürecinde Vahyin İlk Yılına Tahlili*, Basılmamış Doktora tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.

⁴⁷⁹ Bkz. Muhammed Reşid Rızâ, *el-Vahyu’l-Muhammedî*, Muessesetu İzzu’d-Dîn, III. Baskı, Beyrut, 1406; Muhammed Huseyin ez-Zehabî, *el-Vahy ve l-Kur’an’i l-Kerim*, Mektebetu’l-Vehbe, Mısır, 1986.

⁴⁸⁰ İbn Hişam, *a.g.e.* I, 237.

السماء” “Cibrîl, adam sûretinde ve ayakları ufukta” cümlesiyle de mitolojik figürler içeren bir insan sûretinden bahsedilmektedir.⁴⁸¹

Muhammed Âbid el-Câbirî, *Kur'an'a Giriş* adlı kitabında ilk vahiy esnasında Cibrîl ile Hz. Peygamber'in karşılaştıkları sırada geçen diyalog üzerinde durmuş Buhârî'de geçen “Melek geldi ve Oku! dedi. Hz. Peygamber” “ما أنا بقارئ” /Ben okuyan değilim”⁴⁸² ifadelerini verdikten sonra Buhârî'nin rivayetini bir kenara bırakıp İbn Hişam'da yer alan “ماذا أقرأ؟” “ne okuyayım” rivayetini aktararak “Cebrâîl/Cibrîl, bana kumaş bir kılıf içinde bir kitap ile aniden geliverdi”⁴⁸³ rivayetini Hz. Peygamber'in okuma bildiği görüşünün delillendirmek için zikretmektedir.⁴⁸⁴ Câbirî, İbn Hişam'daki bu rivayetin doğruluğunu tartışmamış. Rivayetin kaynağı sorgulanmalıdır. Nitekim yukarıda da bahsettiğimiz gibi rivayete “بنمط من ديباج فيه كتاب” /İçerisinde yazı bulunan ipek bir kılıfla” ifadeleri metne sokuşturulmuş izlenimi vermektedir. Zira İbn Hişam'da (ö. 218/833) bulunan bu lafızlar⁴⁸⁵ İbn İshâk da (ö. 151/768) bulunmamaktadır.⁴⁸⁶ İlk vahyin bahsedildiği diğer metinlerde de “ماذا أقرأ؟” “ne okuyayım” gibi bir ifade yer almamaktadır.⁴⁸⁷

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki, sağlam rivayetleri dikkate aldığımızda ve o rivayetlerde Hz. Peygamber'in korkup ürpermesi, kalbinin dışarı çıkacak şekilde atması gibi olağan dışı anlatılardan, bu hâdisenin Hz. Peygamber'in başına ilk defa geldiğini ve olağan dışı bir hâdise olduğunu anlamamız mümkündür. Bu nedenle de bu hâdise, Hz. Peygamber'in Cibrîl ile ilk karşılaşmasıdır. Zira hâdiseyi anlatan rivayetlerde Cibrîl “انا جبريل” /Ben Cibrîl” diyerek kendini tanıtmıştır. Diğer yandan acaba ilk karşılaşmada Hz.

⁴⁸¹ İbn Hişam, *a.g.e.* I, 237.

⁴⁸² Buhârî, *Bedu'l-vahy*, 1 hadis no: 3, I, 15.

⁴⁸³ İbn Hişam, *a.g.e.*, I, 237.

⁴⁸⁴ Muhammed Âbid el-Câbirî, *el-Medhal ile'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 97.

⁴⁸⁵ Bkz. İbn Hişam, *a.g.e.*, I, 236.

⁴⁸⁶ Bkz. İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 168.

⁴⁸⁷ Buhârî, *İman*, 2, hadis no: 2, I, 13.

Peygamber, Cibrîl'i ne şekilde gördü? konusu ise eğer İbn İshâk'ın rivayetini dikkate alacak olursak Cibrîl'in Hz. Peygamber'e dev gibi bir adam sûretinde gördüğünü kabul etmemiz gerekecektir. Fakat hadis kaynaklarındaki anlatılanları dikkate aldığımızda ise Cibrîl'in, Hz. Peygamber'e melek sûretinde indiğidir. Nitekim metinlerde “فجاءه الملك/Melek ona geldi.” şeklinde yer almakta bu nedenle de Hz. Peygamber'in olağan dışı tutum ve davranışlar içerisine girmesine neden olmuştur.

2.2.1.2. Cibrîl'le İkinci Karşılaşma ve Fetretu'l-Vahy

Hz. Peygamber'in Cibrîl'le Hira mağarasındaki ilk karşılaşma tecrübesinden sonra başına gelen bu durumu anlama gayretine girdiğini görmekteyiz. Nitekim Hz. Hatice'nin akrabası olan Varaka b. Nevfel'e gitmesi ve Hira'da başına gelenleri sorması bunu göstermektedir. Hz. Âişenin rivayetinin sonunda: “ثم ينشب ورقة أن توفي. وفرة الوحي” “Sonra da Varaka Hz. Peygamber'in mücadelesine yetişemeden vefat etti ve vahiy kesildi”⁴⁸⁸ İşte bu rivayetin sonunda yer alan “فترة الوحي” “Fetretu'l-Vahy” kelimesi siyer ve İslam tarihi literatüründe aynen kullanılmıştır. Fetre lügatte; Kırılma, zayıflık, hiddetten sonra sükûnet, sertlikten sonra yumuşaklık, anlamına geldiği görülmektedir.⁴⁸⁹ Burada iki zıt şeyin arasındaki kopukluk, ara anlamı çıkmaktadır. Fetretu'l-Vahiy ifadesini Mustafa Akçay, “Vahyin bir süre kesilmesi olayına ve dolayısıyla bir ara döneme verilen isim” şeklinde tanımlamaktadır⁴⁹⁰ İslamî literatürde ise “Hz. Peygamber'e Hira mağarasında Alak sûresinin inmesiyle başlayan ve Müddessir

⁴⁸⁸ Buhârî, Ta'bîr, 1 hadis no: 6982, IV, 295; Bedu'l-Vahy, 1 hadis no: 3, I, 15, Tefsîr, hadis no: 4953, III, 327; Abdurrezzâk, *Musannef*, Megâzî, hadis no: 9719, V, 321; İshâk b. Râhuveyh, *Musned*, hadis no: 840, III, 314; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, hadis no: 25959, XLIII, 113.

⁴⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, 43; Râgıb el-İsfahânî de kelimenin geçtiği şu iki ayeti zikretmektedir: Ey Ehli Kitap, Peygamberlerin arası kesildikten sonra size gerçekleri açıklayan Resûlümüz gelmiştir. (Mâide, 5/19); Gece-gündüz ara vermeksizin tesbih ederler. (Enbiyâ, 21/20). Bkz. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, II, 480.

⁴⁹⁰ Akçay, Mustafa, “Vahiyde Fetret Dönemi Problemi Üzerine Bir İnceleme”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 2, Sakarya, 2000, s. 2.

sûresinin ilk ayetlerinin inmesine kadar olan süren ara döneme Fetretü'l-Vahy ismi verilmektedir".⁴⁹¹

Rivayetler de vahyin kesilmesinin ardından Hz. Peygamber'in büyük üzüntüye kapıldığı, bu nedenle başına gelenleri tefekkür etmek için dağlara çıktığı ve işin içinden çıkamayınca bunalıma girip, dağın en yüksek noktasına çıkıp kendisini aşağı atmak istediği sırada Cibrîl'in kendisine görünerek "Sen Resûlsün" diyerek intihardan vazgeçirdiği Buhârî tarafından nakledilmektedir. Rivayetin ilgili bölümü şöyledir:

... "*Varaka vefat etti ve vahy kesildi. Hz. Peygamber vahyin kesilmesinden dolayı çok üzüldü ve dağların zirvelerine çıktı. Defalarca kendini dağdan atıp ölmek istediğinde Cibrîl kendisine görünüp "Ya Muhammed, Sen gerçekten Resûlsün" dediğinde ise kalbi sakinleşip rahatladıktan sonra geri dönüyordu. Vahyin kesintisi uzun olduğunda böyle yapıyordu.*"⁴⁹²

Buhârî, rivayeti Bedü'l-Vahiy bölümünde "*Varaka vefat etti ve vahy kesildi.*" kısmına kadar zikretmekteyken⁴⁹³ Kitâbu't-Ta'bîr bölümünde ise rivayet daha uzun olup yukarıda zikrettiğimiz gibidir. Buhârî'nin rivayet zinciri Hz. Âişe > Urve b. Zübeyr > İbn Şihâb > Ma'mer b. Râşid'den oluşmaktadır.⁴⁹⁴

⁴⁹¹ Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 360; Ebû Hayyân el-Endulûsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344), *Tefsîru'l-Bahrî'l-Muhîr*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Ma'rad, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, III, 459; Akçay, Mustafa, *a.g.m.*, s. 2.

⁴⁹² Rivayetin metni şöyledir: ".... فتر الوحي فترة حتى حزن النبي فيما بلغنا حزنا غدا منه مرارا كي يترداي من رؤوس شواهق الجبال فكلما أوفي بذروة جبل لكي يلقي منه نفسه تبدي له جبريل فقال يا محمد انك رسول الله حقا فيسكن لذاك جأشه وتقر نفسه فيرجع فإذا طال عليه فترة الوحي غدا لمثل ذلك فإذا أفي بذروة الجبل تبدي له جبريل." Buhârî, Ta'bîr, 1 hadis no: 6982, IV, 295; Abdurrezzâk, *Musannef*, Megâzî, hadis no: 9719, V, 321; İshâk b. Râhuveyh, *Musned*, hadis no: 840, III, 314 Ahmed b. Hanbel, *Musned*, hadis no: 25959, XLIII, 113.

⁴⁹³ Buhârî, Bedü'l-Vahy, 1, hadis no: 3, I, 15.

⁴⁹⁴ Konuyla ilgili rivayetler Hüseyin Kahraman ve Mehmet Şakar tarafından "*Hz. Peygamber'in İlk Vahyin Akabinde İntiharı Düşünmesi İle İlgili Rivayetlerin Tahlil Ve Tenkidi*" adlı makalede değerlendirilmektedir. Bkz. Kahraman, Hüseyin; Şakar, Mehmet, *Hz. Peygamber'in İlk Vahyin Akabinde İntiharı Düşünmesi İle İlgili Rivayetlerin Tahlil Ve Tenkidi*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:26, yıl: 2017/1.

Rivayetin “يلقي منه نفسه” / Kendini atmak” kısmı Buhârî’de yer alırken⁴⁹⁵ rivayetin senesinde bulunan Abdurrezzâk’ın (ö. 211/826), tefsirinde “يلقي منه نفسه” / Kendini atmak” kısmı bulunmamaktadır.⁴⁹⁶ Konuyla ilgili rivayetin incelemesini yapan Hüseyin Kahraman ve Mehmet Şakar, rivayetin bu kısmının Zühri’den kaynaklanmış olabileceğini düşünmektedirler.⁴⁹⁷

Hz. Peygamber’in Cibrîl’le ikinci kez buluşması buluşması Müddessir sûresinin inişiyle olduğu anlaşılmaktadır. Zira Cabir b. Abdullah el-Ensârî’den gelen bu rivayet pek çok kaynakta yer almaktadır. Buhârî’de rivayet şöyle yer almaktadır: Câbir b. Abdullah, Hz. Peygamber fetretü’l-vahiy’den bahsederken şöyle buyurdular:

“Kendi başıma yürürken bir ses işittim başımı kaldırıp baktığım da Hira’da gördüğüm melek yer ile gök arasındaki bir kürsüye oturmuş bir şekilde gördüm ve hemen oradan uzaklaşıp eve döndüm. Beni örtün! Beni örtün! dedim Onlarda beni örttüler. Allah Teâla “Ey örtüye bürünen! Kalk ve uyar! Sonrada Rabbini yücelt ve elbiseni temizle ve putlardan uzaklaş”⁴⁹⁸ ayetlerini inzal etti. Sonra vahiy birbirini takip etti⁴⁹⁹

Buhârî’de yer alan ibarede Cibrîl için “فإذا هو جالس على العرش بين السماء والأرض”
“Göklerle yer arasındaki arş (taht) üzerinde otuyordu”⁵⁰⁰ ifadesi yer almaktadır. Oturmak tabiri insan için kullanılan tabirdir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de Sebe Melikesinin tahtından bahsedilirken “ارش/عرش” kelimesi kullanılmaktadır.⁵⁰¹ Bu ifadeden Cibrîl’in insan sûretinde geldiği düşünülebileceği gibi Hz. Peygamber’in insana benzetme

⁴⁹⁵ Buhârî, Ta’bîr, 1 hadis no: 6982, IV, 295; Bkz. Kahraman, Hüseyin, Şakar, Mehmet, a.g.m. s. 185.

⁴⁹⁶ Abdurrezzâk, et-Tefsîr, III, 360.

⁴⁹⁷ Bkz. Kahraman, Hüseyin; Şakar, Mehmet, a.g.m. s. 185.

⁴⁹⁸ Müddessir, 74/1-5.

⁴⁹⁹ Buhârî, Tefsîr, 3, hadis no: 4924, 4925, III, 317; Tefsîr, Alak, 2, hadis no: 4954, III, 328; Muslim, İman, 73, hadis no: 255, I, 143; Tirmizî, Tefsîr, 74, hadis no: 3325, V, 352; Abdurrezzâk, Musannef, Megâzî, hadis no: 9719, V, 321; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 14483, XXII, 368; h. no:15035, XXIII, 282.

⁵⁰⁰ Buhârî, Tefsîr, 3, hadis no: 4924, III, 317.

⁵⁰¹ “ولها عرش عظيم” “Büyük bir tahtı olan kadın” Neml, 27/23; Nevevî, el-Minhâc, II, 272.

yaparak olayı anlatmış da olabileceğini de unutmamız gerekir. Zira yer ile gök arasındaki bir tahtın üzerindeki bir varlığı insan diye ifade etmek çok da doğru olmasa gerekir.

Mucâhid (ö. 104/722), yukarıda vermiş olduğumuz rivayetin biraz daha geniş halini Müddessir sûresinin tefsirinde Cabir b. Abdullah'ın Kur'anda ilk inen sûrenin Müddessir sûresi olduğunu ve sûrenin inişini Hz. Peygamberin şöyle anlattığını aktarmaktadır:

“Hira'nın yakınında idim, orayı geçip vadiye yönelince sağımdan, solumdan, arkamdan ve önümden birinin çağırmasını işittim fakat kimseyi göremedim. Sonra başımı kaldırıp yukarı bakınca Cibrîl'i yer ile gök arasında bir kürsünün üzerine oturmuş olarak gördüm. Hemen acelece Hatice'ye yöneldim. “Beni örtün beni örtün” dedim. Üzerime soğuk döktüler sonra Müddessir sûresi nâzil oldu.⁵⁰² Muslim’de yer alan rivayetin sonunda “ثم تتابع الوحي” “vahiy ardı ardına geldi” ifadesi yer almaktadır.⁵⁰³

İbn Ebî Şeybe’de (ö. 235/839) yer alan rivayette ise diğerlerinden biraz daha farklı bir anlatım bulunmaktadır: *“İlk vahiyden sonra Hz. Peygamber, hem başına gelenleri kavrayabilme hem de Cibrîl'i tekrar görme arzusu ile Hira mağarasında yalnız kalmaya başladı. Bu nedenle Hira'ya yöneldiğinde bir şey hissedip de başını kaldırdığında kürsünün üzerinde bir şey gördü ve korktu, süratlice ailesine koştu ve “beni örtün beni örtün” dedi. Sonra Cibrîl geldi ve Müddessir sûresi inzâl etti.⁵⁰⁴*

Bazı müfessirler ilk inen sûrenin Müddessir sûresi olduğunu iddia etmişler, bunu da Ebû Seleme ile Cabir b. Abdullah arasında geçen konuşmanın yer aldığı rivayete dayandırmışlardır:

Yahyâ b. Ebû Kesîr, Ebû Seleme b. Abdurrahman'a Kur'an'dan ilk inen sûreyi sordum. O, Müddessir sûresi olduğunu söyledi. Ben, herkes Alak sûresi olduğunu

⁵⁰² Mucâhid, *et-Tefsîr*, s. 682; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Musned*, hadis no: 1793, III, 265; Buhârî, *Tefsîr*, hadis no: 4922, III, 317; Muslim, *İman*, 73, hadis no: 255, I, 143.

⁵⁰³ Muslim, *İman*, 73, hadis no: 255, I, 143.

⁵⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, *Megâzî*, hadis no: 36557, VII, 330.

söylüyor deyince: Ebû Seleme “Ben de Câbir b. Abdullah’a senin sorduğunu sordum O, bana “sana Resûlullah’dan işittiğimi söyleyeyim mi? Resûlullah şöyle buyurdu: “Ben Hira mağarasındaydım biraz vakit geçirince aşağıya indim ve bir ses duydum. Sağıma baktım bir şey göremedim, soluma baktım bir şey göremedim, sonra önüme baktım ve arkama baktım yine bir şey göremedim. Kafamı yukarı kaldırıncı onu gördüm ve Hatice’ye koştum. “Beni örtün ve soğuk su dökün” dedim, sonra “Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar sonrada Rabbinin büyüklüğünü dile getir” ayetleri indi.⁵⁰⁵

Bu rivayet sebebiyle müfessirler tefsirlerinde, Müddessir mi yoksa Alak sûresi mi önce indiği konusunda tartışmalarda bulunmuşlar⁵⁰⁶ ve yukarıda vermiş olduğumuz Cabir b. Abdullah’tan gelen rivayeti⁵⁰⁷ delil göstererek ilk inen sûrenin Müddessir sûresi olduğu iddiasında bulunmuşlardır.⁵⁰⁸

İbn Hişam’ın (ö. 213/828) *es-Sîratu’n-Nebeviyye*’sinde yer alan konu başlıklarından biri “Hz. Hatice’nin vahyi kontrol etmesi”dir. Burada yer alan rivayette Hz. Hatice’nin gelen varlığın şeytan mı? melek mi? olduğunu kontrol etmek için bir takım davranışlarda bulunduğunu görmekteyiz. Şöyle ki O, Hz. Peygamber’i önce sol dizine oturtup hala orada olduğunu öğrendikten sonra, sağ dizine oturmasını ister, hala odada durduğunu öğrenince bu defa kucağına oturmasını ister daha sonra da başını açar ve Hz. Peygamber’den orada olmadığını öğrenince Hz. Hatice “Ey Amcaoğlu⁵⁰⁹ müjdeler olsun sana gelen melektir şeytan değil” diyerek gelen varlığın Cibrîl olduğu sonucuna varır.⁵¹⁰

Bu naklin hem isnad hem de metin açısından problemli olduğu görülmektedir. Zira bu haberin senedi İbn Hişam < İbn İshâk < İsmail b. Ebû Hakîm Mevlâ Âli Zübeyr

⁵⁰⁵ Buhârî, Tefsîr, I, hadis no: 4922, III, 317; Muslim, İman, 73, hadis no: 255, I, 143.

⁵⁰⁶ Abdurrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 360; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XXIII, 400; Kurtubî, *a.g.e.*, XXI, 354.

⁵⁰⁷ Buhârî, Tefsîr, I, hadis no: 4922, III, 317; Muslim, İman, 73, hadis no: 255, I, 143.

⁵⁰⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, Müddessir sûresi, XXIII, 400.

⁵⁰⁹ İbn Hişam’da yer alan metinde Hz. Hatice, Hz. Peygamber’e “يا ابن عم” şeklinde hitap etmektedir. Bkz. İbn Hişam, *es-Sîratu’n-Nebeviyye*, I, 239.

⁵¹⁰ İbn Hişam, *a.g.e.*, I, 239; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilu’n-Nubuvve*, hadis no: 164, I, 216.

< Hz. Hatice'den meydana gelmektedir. Hz. Hatice'den rivayeti tahdis eden İsmail b. Ebû Hakîm için İbn Sa'd, hicri 130 tarihinde vefat ettiğini, Ömer b. Abdulaziz'in kâtibi olduğunu ve hadisçiliğinin de zayıf olduğunu zikretmektedir.⁵¹¹ Hicretten önce vefat eden Hz. Hatice'yi görmüş olması mümkün olmadığından isnadda kopukluğun olduğu âşikardır. Metin açısından da Hz. Hatice'nin daha önceden melekler hakkında böyle bir bilgi ve tecrübeye sahip olduğunu gösterir herhangi bir bilgi de elimizde bulunmamaktadır. Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz naklin sadece İbn Hişam'da yer alması ve anlatım tarzındaki mizansenlik de bu sonuca varmamıza neden olmuştur. Bu tür rivayetlerin ortaya çıkması, melekleri insan gibi düşünme anlayışından kaynaklanması muhtemel görünmektedir.⁵¹² Benzer bir rivayette Hz. Âişe, Urve b. Zübeyr ve Yezîd b. Rummân ez-Zuhrî kanalıyla Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Delâlu'n-Nubevve*'sinde yer almaktadır.⁵¹³

Fetretü'l Vahiy, yani vahyin kesintiye uğraması ile ilgili olarak Muhammed Hamidullah şu değerlendirme de bulunmaktadır: “İlk vahyin yahut vahiylerin alınmasından sonra geçici bir kesiklik devresi (Fetretü'l-vahy) hâsıl olmuştur. Belki de her şeyden önce vahyin yarattığı dehşet ve ardından sakinlik ve haz dönemi sonra yeni vecd (coşku) beklentisi ve nihayet büyük bir üzüntü. Bu son safha ile ilgili olarak tarihçiler bize içinde bulunduğu o keder ve sıkıntı dolu günlerinde Muhammed'in birçok kez canına kıymak için tepelere çıktığını zikreder fakat aşağı atmaya hazırlandığı her defasında melek Cebrâil (a.s.) ona tekrar görünüyor ve onun Allah'ın elçisi olduğunu tasdik ediyordu.”⁵¹⁴

⁵¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, râvi no: 2033, VII, 506; Ebû Hayseme, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî (ö. 279/892-93), *et-Târihu'l-Kebîr*, thk. Salâh b. Fethî Haleb, el-Fâruku'l-Hadîse li't-Tabâati ve'n-Neşr, Kahire, 2004, râvi no: 2642, II, 235; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 549, II, 164; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 539, I, 289.

⁵¹² Azimli, Mehmet, *Siyeri Farklı okumak*, s. 110.

⁵¹³ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *a.g.e.*, hadis no: 165, I, 218.

⁵¹⁴ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 84.

Fetretü'l-Vahyin ne kadar sürdüğü konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Müslim'de yer alan rivayetten bir ay olduğu zikredilmesinden dolayı⁵¹⁵ İbn Hacer'inde Müslim'in *Sahîh*'indeki bu rivayeti esas alarak vahyin kesilmesinin bir ay sürdüğünü belirtmektedir.⁵¹⁶ Fakat İbn Sa'd'da İbn Abbas'dan nakledilen rivayette ise bu zamanın daha kısa olduğu görünmektedir. Buradaki nakilde “Hz. Peygamber, vahiy geldikten sonra Hira'da günlerce kaldı, fakat Cibrîl kendisine görünmedi”⁵¹⁷ cümlesinden fetretü'l-vahiy bir ay değil ama günlerle ifade edilen bir zaman diliminden söz edilmekte olduğunu görmekteyiz.

Muhammed Hamidullah ise bu kesinti döneminin iki-üç yıl gibi uzun bir süre devam ettiğini hatta bazı kimselerin “Allah, Muhammed'i terk etti” şeklinde iğnemeler de bulunduğunu fakat bütün bu zorlukların Hz. Peygamber'in için bir olgunlaşmasına, kemale ermesine vesile olduğunu zikretmektedir.⁵¹⁸ Muhammed Hamidullah, Buhârî'de de “فإذا طالت عليه فترة الوحي / Fetretü'l-vahiy uzadığı zaman” yer alan bu nakli⁵¹⁹ esas alarak bu sürenin çok daha uzun olduğunu düşünmektedir.⁵²⁰

Sonuç olarak Alak sûresinin ilk beş ayetinin inişinin ardından vahiyde bir kesintinin olduğu muhakkaktır. Cibri'i ilk görmenin ardından bir kesintinin olduğu genel kabul görmüş bir görüştür. Fakat bu kesintinin süresi konusunda ortak bir görüş bulunmamaktadır. Bazıları bu kesintiyi günler ile ifade ederken bazıları -İbn Hacer gibi-

⁵¹⁵ “Hira'da bir ay kaldım. Bu süreyi geçirince vadiye doğru indim” Bkz. Müslim, İman, 73, hadis no: 257, I, 144; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 14287, XXII, 192, Nesâî, *Sünen-i Kubrâ*, Tefsîr, hadis no: 11568, X, 318.

⁵¹⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 42.

⁵¹⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, 166.

⁵¹⁸ Muhammed Hamidullah, *a.g.e.*, I, 83, 88.

⁵¹⁹ “فإذا طالت عليه فترة الوحي غدا مثل ذلك” / Vahyin kesilmesi uzadığında böyle (dağların tepelerine çıkardı) yapardı.” Bkz. Buhârî, Ta'bîr, 1 hadis no: 6982, IV, 295; Ayrıca bkz. Abdurrezzâk, *Musannef*, Megâzî, hadis no: 9719, V, 321; İshâk b. Râhuveyh, *Musned*, hadis no: 840, III, 314; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, hadis no: 25959, XLIII, 112.

⁵²⁰ Muhammed Hamidullah, *a.g.e.*, I, 83, 88.

bunun bir ay kadar olduğunu zikretmektedir. Gerçek olan şudur ki Hz. Peygamber, Cibrîl’le tekrar karşılaşabilmek için Hira civarında günlerce dolaşmıştır. Ama Muhammed Hamidullah’ın zikrettiği gibi yıllarla ifade edilen bir aradan söz etmemiz mümkün görünmemektedir.

2.2.1.3. II. Fetretü'l-Vahy

Vahyin kesintiye uğramasından sonra tekrar başlaması Müddessir sûresinin inmesiyle başladığı kanaati mevcuttur. Nitekim rivayette Müddessir sûresinin ilk ayetlerinin inmesinden sonra vahyin arka arkaya geldiği ifade edilmektedir.⁵²¹ Vahyin kesintiye uğramasından itibaren bir süre de olsa Cibrîl’in yeryüzüne inmesinin de durduğunu söyleyebiliriz. Nitekim müşrikler Hz. Peygamberin arkasından “Muhammedin Rabbi O’nu terk etti” veya “Şeytanı O’nu terk etti” şeklinde konuşmaya başlamışlardır. Hz. Peygamber’in bu duruma üzüldüğü rahatsızlanması hatta iki üç gün evden dışarı çıkamadığı da anlatılmaktadır. Bu durumun Duhâ sûresinin inmesi ile nihayete erdiğini görmekteyiz. Duhâ sûresinin sebebi nüzulü olarak gösterilen bu olay ayrıntısı ile Cundub b. Abdullah el-Becelî adındaki bir sahabî’nin tarafından ilk müsned müelliflerinden olan Humeydî’nin (ö. 219/834), *Musned*’inde şu şekilde aktarılmaktadır:

“Cibrîl, vahiy getirme konusunda gecikince müşrikler ‘Muhammed’i Rabbi terk etti” diye konuşmaya başladılar. Allah da “Kuşluk vaktine and olsun, Karanlığın çöktüğü geceye de and olsun, Rabbin seni ne terk etti ne de darıldı”⁵²² ayetlerini indirdi”⁵²³

Bu rivayetin isnad zinciri Cundub b. Abdullah > Esved b. Kays > Süfyan b. Uyeyne > Humeydî’den oluşturmaktadır. Rivayeti aynı râvilerin rivayet etmesine rağmen değişik versiyonları bulunmaktadır. Buhârî’de geçen tarîkında “Hz. Peygamber’in 2-3

⁵²¹ “ثم حمي الوحي وتتابع” Bkz. Buhârî, Tefsîr, hadis no: 4926, III, 318; Muslim, İman, 73, hadis no: 257, I, 143.

⁵²² Duhâ, 93/1-3.

⁵²³ Humeydî, *Musned*, hadis no: 795, II, 34.

gece rahatsızlanıp ayağa kalkamadığı bunu fırsat bilen Kureyşli bir kadının “Umarım şeytanın seni terketmiştir. Görüyorum ki 2-3 gecedir sana yaklaşmadı” demesi üzerine Allah Teâla “*Kuşluk vaktine and olsun, Karanlığın iyice çöküp sakinleşen geceye de and olsun, Rabbin seni ne terk etti ne de darıldı*” ayetlerini indirdi.” şeklindedir.⁵²⁴ Buhârî’de yer alan bu rivayetin isnadı ise Cundub b. Abdullah > Esved b. Kays > Züheyr b. Muâviye > Ahmed b. Yunus’dan meydana gelmektedir.

Tirmizî’de yine aynı sahabîden nakledilen diğer bir rivayette ise Hz. Peygamber’in bir gazve esnasında parmağına taş isabet etti ve bu nedenle parmağı kanamaya başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Sen sadece kanayan bir parmaksın, karşılaştıklarımın hepsi Allah yolunda olan şeylerdir.” buyurmuştur. Cundub b. Abdullah rivayetine devam ederek “Cibrîl’in Allah Resûlun’e gelmesi gecikince müşrikler “Muhammed terkedildi” “قَدْ وَدَّعَ مُحَمَّدٌ” demeye başladılar. Bunun üzerine Allah Teâla “*Rabbin seni ne terk etti ne de darıldı*” ayetini indirdi.⁵²⁵

Tirmizî’nin bu iki rivayeti birleştirip tek bir rivayet halinde Duhâ sûresinin tefsirinde vermesi, söz konusu rivayeti bu sûrenin sebab-i nuzûlü gibi aksettirmiş, bu durum da Duhâ sûresinin gazve sırasında nazil oldu gibi bir anlam ortaya çıkmıştır. Hâlbuki Duhâ sûresi Mekkî bir sûre olarak kabul edilmektedir.⁵²⁶ Aynı tutarsızlığı tefsirlerde de görmemiz mümkündür.⁵²⁷ Tirmizî’de görülen bu tutarsızlık Ebû Dâvud et-Tayâlisî’nin ve Humeydî’nin *Musned*’ine bakınca ortadan kalmaktadır. Zira Ebû Dâvud et-Tayâlisî ve Humeydî eserlerinde bu rivayeti ayrı ayrı iki rivayet olarak nakletmişlerdir.⁵²⁸ Ayrıca Buhârî, Cundub b. Abdullah’ın Hz. Peygamber’in parmağının

⁵²⁴ Buhârî, Tefsîr, hadis no: 4950, III, 326; Teheccüd, 4, hadis no: 1125, I, 351; Ebû Dâvud et-Tayâlisî, a.g.e., hadis no: 977, II, 247; Muslim, Cihad, 39, hadis no: 115, III, 1422; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 18801, XXXI, 102.

⁵²⁵ Tirmizî, Tefsîr, 93, hadis no: 3345, V, 318; Muslim, Cihad, 39, hadis no: 112, 114, III, 1421.

⁵²⁶ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., II, 779; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, XV, 479.

⁵²⁷ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm*, VIII, 424.

⁵²⁸ Ebû Dâvud, et-Tayâlisî, a.g.e., hadis no: 979, II, 248; Humeydî, a.g.e., hadis no: 794, II, 33.

kanamasıyla ilgili rivayetini hem Kitabu'l-Cihad, hem de Kitabu'l-Edep bölümlerinde yer vermekte,⁵²⁹ Duhâ sûresinin tefsirinde ise Cundub b. Abdullah'ın diğer rivayeti olan Kureyşli kadının sözünün bulunduğu rivayete yer verdiği görülmektedir.⁵³⁰

Yukarıda vermiş olduğumuz rivayetleri nakleden sahabî Cundub b. Abdullah b. Süfyan el-Becelî'dir.⁵³¹ Rivayet yer alan ikinci râvi ise el-Esved b. Kays'dır. Kufe'li bir râvi olan el-Esved b. Kays el Abdî el-Kûfî, sadece Cundub b. Abdullah'dan hadis rivayetinde bulunmamış onunla birlikte ashabdan Hz. Ali ve Hz. Ömer'den de hadis rivayetinde bulunmuştur. Yahyâ b. Maîn ve Nesâî râviyi sika kabul etmişlerdir. Ali el-Medenî, meçhul olan on kişiden hadis rivayetinde bulunduğunu zikretmektedir.⁵³² İclî ise

⁵²⁹ Buhârî, Cihad, 9, hadis no: 2802, II, 306; Edep, 90, hadis no: 6146, IV, 118.

⁵³⁰ Buhârî, Tefsîr, hadis no: 4926, III, 318.

⁵³¹Cundub b. Abdullah b. Süfyan el-Becelî adındaki sahabî, babasına nisbet edildiğinde Cundub b. Abdullah, dedesine nisbet edildiğinde ise Cundub b. Süfyan şeklinde isimlendirilmektedir. Kendisi Beceli mahallesinden olduğundan el- Becelî şeklinde zikredilmektedir. Tabakât sahipleri, Cundub b. Abdullah'ı Hz. Peygamber'in vefatından sonra Kûfe'de, daha sonra da Basra'da ikamet ettiğini zikretmektedirler. Cundub b. Abdullah kendisi ile ilgili olarak "كنت على عهد رسول الله غلاما حزاورا" / Ben, Hz. Peygamber döneminde güçlü kuvvetli bir gençtim" diyerek Hz. Peygamber ile olan beraberliğinin çocukluk ve gençlik yıllarına denk geldiğini ifade etmektedir. (Taberânî'de bu ifade " كنا مع رسول الله ونحن فتيان حزاور" / Biz Resûllah'la birlikte güçlü kuvvetli gençlerdik" şeklindedir.) Bu durumu "Ben bir baskında iken Hz. Peygamber'in parmağı kanadı" ifadesinde de görmekteyiz.(Bkz. Tirmizî, Tefsîr, 93, hadis no: 3345, V, 368.) Duhâ sûresinin Mekki olduğunu kabul ettiğimizde o döneme yetişmesinin ve müşriklerin, Hz. Peygamber hakkında söylediklerine vâkıf olmasının pek mümkün olmadığı kanaatine varmamız mümkündür. Fakat Cundub b. Abdullah'ın bu rivayeti o dönemlere ulaşmış bir başka sahabîden işitmiş olma ihtimalini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Nitekim İbn Hacer rivayetin mursal olduğunu zikretmektedir. Bkz. Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî (ö.360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk.Hamdî Abdul-mecid es-Selefi, Mektebetu İbn Teymiyye, Kâhire, ty., râvi no: hadis no: 1752, II, 158;İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, râvi no: 2710, VIII, 157; Begavî, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdi'l-Azîz el-Begavî (ö. 317/929), *Mu'cemu's-Sahâbe*, Mektebetu Dâru'l-Beyân, Medine, 2000, I, 534; İbn Hibbân, *Sikât*, III, 56; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, râvi no: 1231, II, 248; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 512.

⁵³² İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 2847, VIII, 249; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 1432, I, 448; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, râvi no: 1069, II, 292; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, râvi no: 506, III, 229; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 622, I, 341.

el-Esved b. Kays'ı, "hasenu'l-hadis" olarak vasıflandırmaktadır.⁵³³ Bu râvilere istinaden rivayetin sahih olması muhtemel görünmektedir.⁵³⁴

Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767) Duhâ sûresinin tefsirinde daha farklı bilgiler bulunmaktadır. Şöyle ki:

"Cibrîl, vahyi Hz. Peygamber'e 40 gün (bazıları 3 gün olduğunu da söylemektedir) boyunca inzal etmedi. Bunun üzerine Mekkeli Müşrik Araplar şayet O peygamber olsaydı daha önce geçen Peygamberler gibi vahyi devam ettirirdi. Allah seni terk etti, dostu (Cibrîl)'de O'nu yalnız bıraktı" dediler. Daha sonra Allah Teâlâ Duhâ sûresini nazil etti. Cibrîl, inince Hz. Peygamber, Cibrîl'e "Seni bu kadar arzu etmişken niçin gelmedin?" dedi. Cibrîl: "Allah katında çok kıymetlisin, bende seninle görüşmek için arzuluyum fakat ben ancak bir emir kuluyum. "Biz ancak Rabbimizin izniyle ineriz. Elimizdeki her şey o'nundur" ⁵³⁵ ayeti inzal etti. "536

Yine tefsirlerde "Şeytanın seni terk etti" sözünü söyleyen kadının Ebû Leheb'in Hanımı Ümmü Cemil'in olduğu akabinde de Leheb sûresinin nazil olduğu da yer almaktadır.⁵³⁷

Vahyin kesildiği zaman sürecinin İbn Cureyc'e göre on iki gün, İbn Abbas'a göre on beş gün, Mukâtil b. Süleyman ve Süddî'ye göre ise kırk gün olduğu zikredilmektedir.⁵³⁸ İbn Kesîr, İbn İshâk gibi bazı selef âlimlerinin bazı sûrelerde olduğu

⁵³³ İclî, *Ma'rîfetu's-Sikât*, râvi no: 102, I, 228.

⁵³⁴ İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye bi-Zevâ'idü'l-Mesânîdi's-Semâniye*, thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdulazîz, Dâru'l-Âsime ve Dâru'l-Gays, Riyad, 1419/1997, XV, 439.

⁵³⁵ Meryem, 19/64.

⁵³⁶ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 633.

⁵³⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu's-Şifâ*, I, 91.

⁵³⁸ Hâkim en-Neysâburî, *Mustedrek*, Tefsîr, hadis no: 3945, II, 574. (Fakat Hakim, rivayetin illetli olduğunu zikretmektedir.); Kurtubî, *a.g.e.*, Duhâ sûresi, XXII, 337; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 142; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXXI, 210.

gibi bu sûreyi de Cibrîl'in, Allah'ın yarattığı aslî sûretinde Hz. Peygamber'e görünerek indirdiğini söylemişlerdir.⁵³⁹

Sonuç olarak Hz. Peygamber ile Cibrîl'in bağı bir süreliğine kopmuş vahiy de kesilmişti. Duhâ sûresi, Hz. Peygamber'in Cibrîl ile bir süreliğine kopan bu bağı tekrar başladığını ifade etmesi açısından önemlidir. Fakat bu kesintinin çok da uzun olmadığı söylememiz mümkün görünmektedir.

2.2.1.4. Taif Yolculuğu

Hz. Peygamber'in tevhid mücadelesi esnasında karşılaştığı pek çok zor durum olmuştur. Taif yolculuğu da bunların arasındadır. Nitekim kendisi de Taif'te başına gelenlerin Uhud'dan daha kötü olduğunu söylemektedir. Tabidir ki bu zor durumda Allah, elçisini yalnız bırakmamış, Cibrîl'le O'nu desteklemiştir. Taif dönüşü Karnu Sâlib denilen mevkide Cibrîl'le karşılaşmış O'na bir anlamda moral desteği vermiştir.

Hz. Peygamber'in bu zor durumunu siyer kitapları şöyle anlatmaktadır: Hz. Peygamber'in hâmisî olan Ebû Tâlib'in ve eşi Hz. Hatice'nin beşer ay ara ile vefat etmesi Ebû Tâlib'in yerine geçen Ebû Leheb'in ve avanesinin vakit geçirmeden Hz. Peygamber'in üzerine gelmeye başlamaları⁵⁴⁰ Hz. Peygamber'i farklı yollar aramasına neden oldu. Bunlardan birisi de Taif'te yaşayan Benî Sakîf kabilesinin⁵⁴¹ ileri gelenlerine hem dini anlatabilmek hem de onlardan yardım istemektir.⁵⁴² Bu sebepten kölesi Zeyd b. Hârise ile Mekke'nin batısında yer alan ve Mekke'den yaklaşık seksen km. uzaklıkta, bağ ve bahçelerin bulunduğu, Mekkelilerin yaz aylarını geçirdikleri Taif şehrine gittiler.⁵⁴³

⁵³⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, VIII, 425.

⁵⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kubrâ*, I, 179.

⁵⁴¹ Aycan, İrfan, "Sakîf Kabilesi ve Taif Şehrîne İslam Tarihi Açısından Bir Bakış", AÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. XXXIV, Yıl: 1995.

⁵⁴² İbn Hişâm'ın konuyla ilgili başlığı "سعي الرسول الى ثقيف بطلب النصرة" "Hz. Peygamber'in Sakîf'den yardım isteme gayreti." Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîratu'n-Nebeviyye*, I, 419.

⁵⁴³ Yâkût el-Hamevî, Şihâbu'd-Dîn Yâkût b. Abdilleh, el-Hamevî (ö. 626/1299), *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru's-Sâdır, 5 cilt, Beyrut, 1988, IV, 8; Taberî, *Târîhu'l-Muluk*, II, 344; Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 273.

Taif'in ileri gelenlerinden olan Abd Yâleyl b. Amr, Mes'u'd b. Amr ve Habib b. Amr isimli üç kardeş⁵⁴⁴ Hz. Peygamber'e karşı çeşitli çeşitli hakaret ve aşağılamalarla onu reddedip şehirden çıkmasını istediler. Reddettikleri yetmiyormuş gibi halkı da Hz. Peygamber'e karşı kışkırtıp ona hakaret edilmesine ve yaralanmasına neden oldular. Hz. Peygamber onların bu eziyetlerinden kurtulmak için Utbe ve Rebia adındaki iki kardeşin başına sığındılar. Hristiyan hizmetçileri Addâs onlara yardım edip üzüm ikram etti.⁵⁴⁵ Hüsrân ve üzüntü içerisinde oradan ayrıldılar. Karnu Sâlib veya Karnu menâzil denilen mevkiye geldiler.⁵⁴⁶ Buraya kadar siyer kitaplarından naklettiğimiz hâdisenin devamını Hz. Âişe şöyle aktarmaktadır:

Hz. Âişe: *"Ey Allah'ın Resûlu Uhud gününden daha zor bir günün oldu mu?" diye sorduğunda Hz. Peygamber "Kureyşin yaptığı pek çok zorlukla karşılaştım. Bunların içinde Akabe günü en zor olanıydı" dedikten sonra şöyle devam etti. "Durumumu İbn Abd b. Yâleyl'e anlatmak istedim."⁵⁴⁷ Fakat o beni dinlemeyi reddetti. Üzgün bir şekilde oradan ayrıldım. Bu üzüntüm Karn-ı Seâlib'e kadar devam etti. Oraya gelince bir bulutun beni gölgelendirdiğini fark ettim ve başımı kaldırdığımda Cibrîl'i gördüm. Bana "Allah kavminin sana söylediklerini ve seni nasıl reddettiklerini işitti ve onlara dilediğini yapman için Meleku'l-Cibâl'i (Dağlar meleğini) gönderdi. Sonra Meleku'l-Cibâl, Hz. Peygamber'e selam verdi ve "Ya Muhammed ne istersin! Şu iki tepeyi birleştirmemi istersen hemen yapayım" dedi. Hz. Peygamber "Umarım Allah*

⁵⁴⁴ Bkz. İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 419.

⁵⁴⁵ İbn Hişâm *a.g.e.*, I, 421; Taberî, *a.g.e.*, II, 345.

⁵⁴⁶ *Mu'cemu'l-Buldân*'da bunların ikisinin aynı olduğu Mekke'ye bir gün ve bir gece uzaklıkta bulunduğu ve Necidlilerin mikat mahalli olduğu zikredilmektedir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, IV, 322; Bedruddîn el-Aynî, *Umdettu'l-Kârî*, XV, 194.

⁵⁴⁷ Taif'in ileri gelenlerinden İbn Abd Yâleyl Benî Sakîf kabilesine üç kardeşten biridir. Bkz. İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 419.

bunların nesillerinden hiçbir şeye ortak koşmayan sadece O'na ibadet eden ve bir nesil çıkarır" diyerek reddetti.⁵⁴⁸

Rivayetin Buhârî'de yer alan isnadı Hz. Âişe > Urve b. Zübeyr > İbn Şihâb > Yunus b. Yezîd > Abdullah b. Vehb > Abdullah b. Yusuf'dan oluşmaktadır. Hadisin isnadında yer alan râviler sika kabul edilmektedir.⁵⁴⁹

Bedruddîn el-Aynî, rivayette "يوم العقب" "akabe günü" denmesinin sebebini, Cibrîl'in Hz. Peygamber'i karşıladığı yerin Mina yakınlarında bulunan Akabe denilen bir yerde olmasından kaynaklandığını zikretmektedir.⁵⁵⁰

Rivayette Hz. Peygamber'in Cibrîl'i gördüğü şöyle anlatılıyor: "فرفعت رأسي فإذا أنا بسحابة قد أظلتني فنظرت فإذا فيها جبريل فناداني" "*Başımı kaldırdım ve beni gölgelendiren bir bulut fark ettim. İyice bakınca bulutun içinden Cibrîl bana sesleniyor.*"

Aliyyu'l-Kârî, Hz. Peygamber'in başını kaldırmasının sebebini Rabbine karşı dua etmek istemesine bağlamakta ve duanın karşılığının hemen geldiğini zikretmektedir.⁵⁵¹

⁵⁴⁸ Buhârî, Bedu'l-Halk, 7, hadis no: 3231, II, 428; Tevhid, 9, hadis no: 7389, IV, 381; Muslim, Cihad, 39, hadis no: 111, III, 1420.

⁵⁴⁹ Urve b. Zübeyr için bkz. İbn Sa'd, a.g.e., râvi no: 1554, VII, 177; Buhârî, et-Târîhu'l-Kebîr, râvi no: 138, VII, 31; İclî, Ma'rîfetü's-Sikât, râvi no: 1229, II, 133. İbn Şihâb için bkz. Buhârî, a.g.e., râvi no: 693, I, 220; İbn Ebî Hatîm, Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl, râvi no: 318, VIII, 71; İbn Hibbân, a.g.e., V, 349. Yunus b. Yezîd hakkında muhtelif görüşler bulunmaktadır. İclî ve İbn Hibbân sika olduğunu Yahyâ b. Maîn ise onu insanların en sağlamı şeklinde vasıflamaktadır. Farklı görüşte olanlar da bulunmaktadır. Bunlardan İbn Sa'd, kendisinden münker haberlerin geldiğini ve rivayetlerinin hüccet olamacağını belirtirken, Veki' kötü bir hafızaya sahip olduğunu, İbn Hacer de az da olsa hata yaptığını belirtmektedir. Bkz. İbn Sa'd, a.g.e., râvi no: 4920, IX, 529; İclî, Târîhu's-Sikât, râvi no: 1886, I, 488; İbn Hibbân, a.g.e., VII, 648; İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb, râvi no: 769, XI, 450. Abdullah b. Vehb için ise sika bir râvi olduğu belirtilmektedir. Bkz. İbn Hibbân, a.g.e., VIII, 346; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), Tezkiratu'l-Huffâz, Dâiratu'l-Meârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbâd, 1958, râvi no: 283, I, 304; Mizzî, Tehzîbu'l-Kemâl, râvi no: 3645, XVI, 277; İbn Hacer, a.g.e., râvi no: 141, VI, 71. Abdullah b. Yusuf için bkz. Mizzî, a.g.e., râvi no: 3673, XVI, 333; İbn Hacer, a.g.e., râvi no: 173, VI, 86.

⁵⁵⁰ Bedruddîn el-Aynî, a.g.e., XV, 194

⁵⁵¹ Aliyyu'l-Kârî, Mirkâtu'l-Mefâtîh, X, 524

Mehmet Azimli konuyla ilgili rivayet hakkında “Hz. Peygamber’i yüceltme adına uydurulmuş rivayet” olarak nitelemektedir.⁵⁵²

Sonuç olarak Hz. Peygamber’in Taif dönüşünde Cibrîl’i bulutun bir silüet şeklinde gördüğüne dair bir izlenim edinmekteyiz. Bu da Allah’ın onu yalnız bırakmadığı ve Cibrîl’i manevi anlamda desteklemek için Hz. Peygamber’e gönderdiği şeklinde yorumlamak mümkündür.

2.2.1.5. İsrâ ve Mi’râc Yolculuğu

Cibrîl lafzı en fazla isrâ ve mi’râc olayının anlatıldığı hadis, tarih ve siyer metinlerinde yer almaktadır. Konuya Kur’an ayetiyle başlayalım:

*“Kulu (Muhammed’i) bir gece ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye Mescidi Haram’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescidi Aksaya götüren Allah’ın şânı ne yücedir.”*⁵⁵³

İsrâ ve mi’râc’ın kelime anlamları ve açıklamaları pek çok eserde yer almaktadır.⁵⁵⁴ Müfessir ve muhadisler iki kavramın tanımları ayrı ayrı yapmakta iseler de⁵⁵⁵ bazıları hâdiseyi isrâ ve mi’râc şeklinde ikiye ayırmayıp bir bütün olarak

⁵⁵² Mehmet Azimli’nin konula ilgili ifadelere şöyledir: “Böyle bir tavır Hz. Peygamber’in anlatılan yapısına uymadığı gibi Kur’an’da verilen ifadelere de uygun değildir. Taif’den daha az şiddetli olduğunu bizzat Hz. Peygamber’in söylediği Uhud savaşından sonra Müslüman şehitlere müsl muamelesi görenler hakkında Hz. Peygamber “Eğer eline geçirirse aynısını müşriklere yapacağını bildirir, sonra bu sözünden vazgeçer. Taifte ise onuru rencide edilmiş hakaretler ve işkenceler yapılmıştı. Neden aynı tavrı Taif de göstermesin ki? Sonuç olarak Hz. Peygamber’in şefkatini anlatmaya yönelik bu tarzdaki abartılı anlatımlar Kur’an’a terstir. Bunlar muhtemelen Hz. Peygamber’i yüceltme adına uydurulmuş rivayetlerdir” Azimlinin bu yorumu rivayetin baş tarafını kabul ettiği son tarafını reddettiği anlamına gelir ki bunun izah edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bkz. Azimli, Mehmet, *a.g.e.*, s. 193-194.

⁵⁵³ “سبحان الذي أسري بعبده ليلا من المسجد الحرام إلى المجد الأقصى الذي باركنا حوله لنريه من آياته إنه هو السميع البصير” İsrâ, 17/1.

⁵⁵⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 513; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VIX, 413; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, I, 305; II, 405.

⁵⁵⁵ Örneğin; Saîd Havvâ, İsrâ hâdisesinin Kur’an ve sünnet ile sabit olduğunu inkâr edenin küfre düşeceğini söylerken mir’ac’la ilgili bilgilerin hadislerle ulaşması nedeniyle haber-i vahid sınıfına girdiğini bu nedenle de inkârının kişiyi küfre düşürmeyip fâsık yapacağını zikretmektedir. Bu şekilde isrâ ve mirâc’ı birbirinden ayırmış olmaktadır. Bkz. Saîd Havvâ (ö. 1989/1409), *el-Esâs fi’s-Sunne*, Dâru’s-Selâm, Mısır, 1995, I, 291;

değerlendirmişlerdir. Örneğin; Buhârî, *Sahih*'inde “باب المعراج / Mi'râc babı” başlığı altında vermiş olduğu rivayette yolculuğun tamamı anlatılmaktadır.⁵⁵⁶

Konunun ihtilafı başladığı mekândan itibaren başlayıp sonuda kadar da devam etmektedir. Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in bu yolculuğa Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hânî'nin evinde başladığı zikredilirken⁵⁵⁷ bazılarında ise Kâbe'nin hatim veya hıcr denilen yerden başladığı⁵⁵⁸ bir diğer bazı rivayetlerde ise Hz. Peygamber'in kendi evinde başladığı da ifade edilmektedir.⁵⁵⁹ Bütün rivayetlerin buluştuğu nokta yolculuk Harem bölgesinden başladığıdır. Zaten ayette de bu durum ifade edilmektedir.

Yolculuğun başladığı mekânda ihtilaf olduğu gibi zamanı hususunda da ihtilaf söz konusudur.⁵⁶⁰ Genel görüş ise yolculuğun hicretten bir yıl önce Recep ayında

Kelam kitaplarında da isrâ ve mi'râc şöyle tanımlamışlardır: “Hz. Peygamber'in Mescidi Haram'dan Mescidi Aksa'ya götürülme olayına isrâ, Mescidi Aksâ'dan göklere çıkarılma hâdisesine ise mi'râc ismi verilmektedir.” Bkz. Bulut, Mehmet, *Delilleriyle İslam Akaidi*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2013, s. 387; Azimli, Mehmet, “İsrâ ve Miraç Olayları Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Bilimname*, s. 43, XVI, 2009/1.

⁵⁵⁶ Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr*, 42, III, 63.

⁵⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kubrâ*, I, 182.

⁵⁵⁸ Buhârî, *Menâkıb*, 24, hadis no: 3570, II, 520: İbn Hişam, *es-Sîratu'n-Nebeviyye*, I, 397.

⁵⁵⁹ Enes, Ebû Zerr'den nakletmektedir: Hz. Peygamber “Ben Mekke'deyken evimin tavanı yanıldı ve Cibrîl indi....” Bkz. Buhârî, *Salât*, I, hadis no: 349, I, 132.

⁵⁶⁰ İsrâ ve Mi'râc hâdisesinin zamanı konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Nitekim İbn Hacer, İsrâ ve Mi'râc'ın zamanı konusunda on farklı görüşün varlığından bahsetmektedir. Bunlar hicretten beş ay, altı ay, sekiz ay, bir yıl, bir yıl iki ay önce v.s. gibi. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 627.

yapıldığıdır.⁵⁶¹ İlim adamlarında ihtilafın bol olduğu bu konuya ilgi göstermişler, konuyla ilgili pek çok eser, tez ve makale üretmişlerdir.⁵⁶²

İbn Sa'd, yolculuğun zamanı olarak hicretten bir yıl önce Rebiulevvel ayının 17. gecesi Ebû Tâlib mahallesinden başladığını belirtmekte ve Cibrîl'in (Şakku's-Sadr⁵⁶³ olayını bahsetmeksizin) Hz. Peygamber'i taşıyacak olan hayvanın eşekle katır arası beyaz renkli ve iki kanatlı olduğunu zikretmekte hayvanın Hz. Peygamber'in kendisine binmek

⁵⁶¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 513; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, I, 182; Günümüzde kutlanan mi'râc gecesinin tarihini Kastallânî'nin *Mevâhibu'l-Leduniyye*'sinde rastlamaktayız. Bkz. Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî (ö. 923/1517), *el-Mevâhibü'l-Ledüniye bi'l-Minehi'l-Muhammediyye*, thk. Salih Ahmed eş-Şâmî, *Kutubu'l-İslâmî*, 2. Baskı, Beyrut, 2004, I, 273; Ebu'l-Hattâb b. Dihye, *el-İbtihâc fî Ehâdisi'l-Mi'râc*, Mektebetu'l-Hâncı, Kâhire, 1996, s. 6. İsrâ ve Mi'râc hadisesinin yeri ve zamanı konusundaki ihtilaflara dikkat çeken Mehmet Apaydın da bununla ilgili gelen haberlerin tatmin edici olmadığını, mevcut tarihlendirmelerin yıl bazında birbirleriyle çeliştiklerini söyledikten sonra mevcut haberlere dayanarak herhangi bir tarih ortaya koyabilmenin mümkün olmadığını zikretmektedir. Bkz. Apaydın, Mehmet, *a.g.e.*, s. 397.

⁵⁶² Konuyla ilgili yapılan çalışmaların bir kısmı şöyledir: Muhammed, Nâsirud'-Dîn el-Elbânî, *İsrâ ve'l-Mi'râc*, *el-Mektebetu'l-İslâmî*, Ürdün, 1431/2000; Muhammed Mütevellî eş-Şâravî, *el-İsrâ ve'l-Mi'râc*, Mektebetu't-Turâsî'l-İslamiyye, Kahire, 1424/2003; Amr b. Abdulmun'im, *ed-Daîf min Kıssati'l- İsrâ ve'l-Mi'râc*, Dâru's-sahâbe ve't-Turas, 14213/1993; Ebu'l-Hattâb b. Dihye, *el-İbtihâc fî Ehâdisi'l-Mi'râc*, Mektebetu'l-Hâncı, Kâhire, 1996/1417; Balcı, İsrâfil, *İsrâ ve Mi'râc Gerçeği*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014; Yavuz, Salih Sabri, *İsrâ ve Mi'râc*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2011; Ağırakça, Ahmet, *“Kaynaklar Işığında İsrâ ve Miraç Olayı”*, Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakülte Dergisi, C.1 S. 2 Yıl: 2014; Yiğitoğlu, Mustafa, *“İsrâ ve Miraçta Süleyman Mabedi ve Mescidi Aksâ'nın Varlığı Meselesi”*, İslam ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi c.6 S. 1, 2017; Azimli, Mehmet, *“İsrâ ve Miraç Olayları Üzerine Bazı Mülâhazalar”*, *Bilimname*, XVI, 2009/1; Akpınar, Ali, *“Mi'râc Gecesi Hz. Peygamber'e Verildiği Söylenen Ayetlerle İlgili Bazı Mülâhazalar”*, CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 1 Sivas, 1996; Düzenli Yaşar, *“Sembolizm Açısından İsrâ ve Mirac'a Yeni Bir Yaklaşım Denemesi”*, Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir, 2001.

⁵⁶³ Şakku's-Sadr (Göğsün yarılıp, kalbin zezem ile yıkanması) hâdisesini bir önceki bölümde de incelemiştik. Hz. Peygamber'e birden fazla Şakku's-Sadr hâdisesinin uygulandığı fikrinin bulunduğunu söylemiştik. İsrâ'ya başlamadan önce de göğsünün yarılıp zezem su ile yıkandığı rivayetleri bulunmaktadır. Bu rivayetleri rivayet edenlerden biri de Mâlik b. Sa'sa'dır. İsmi geçen sahabînin başka bir rivayeti de bulunmamakta, tabakât sahipleri İbn Sa'sa'yı Medineli Benî Mazin b. Neccâr'dan olduğunu ve Medine'de vefat ettiğini mi'râc hadisini rivayetle tanıdığını zikretmektedirler. Bkz. İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî (ö.354/965), *Meşâhîru Ulemâ'i'l-Emşâr*, Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, râvi no: 133, s. 24; İbnu'l-Esîr, *Usudu'l-Gâbe*, râvi no: 4605, s. 1068; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, râvi no: 7674, IX, 452.

için yaklaştığında huysuzluk yapınca Cibrîl'in ona müdahale ettiği ve sakinleştirmek için elini hayvanın üzerine koyarak güzel sözler sarf ettiği anlatılmaktadır.⁵⁶⁴ Rivayette, Cibrîl'in, hayvanı sakinleştirmek için "فوضع جبريل يده / Cibrîl elini üzerine koydu" ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeden Cibrîl'in insan sûretinde geldiği anlamını da çıkarmamız mümkündür.

İsrâ yolculuğunu anlatan diğer rivayette ise Cibrîl'in çatıdan geldiği anlatılmaktadır. Enes b. Mâlik, Ebû Zerr'den şöyle nakletmektedir: Hz. Peygamber şöyle buyurdular:

"فرج عن سقف بيتي وأنا فنزل جبريل فرج صدري / Ben, Mekke'de iken evimin tavanı yarıldı, Cibrîl indi ve göğsümü yarıdı"⁵⁶⁵

İsrâ yolculuğunun Kâbe'den başladığını ifade eden rivayette ise Hz. Peygamber'in Kâbe'de uyumakta iken üç kişinin geldiği içlerinde birincisinin "hangisi?" diye sorduğu, ortalarında bulunan kişinin "içlerinden en hayırlı olan" şeklinde cevap verdiği, üçüncüsünün ise "o zaman hayırlısını alınız" anlatılırken rivayetin devamında Cibrîl'in ona yaklaşıp mi'râc'a çıkardığı zikredilmektedir.⁵⁶⁶ Bedruddîn el-Aynî, Kâbe'de yatmakta olan üç kişinin Hz. Peygamber, Hz. Hamza ve Cafer b. Ebî Tâlib olduğunu zikrederken⁵⁶⁷ Hz. Peygamber'i götürmeye gelen üç kişinin Cibrîl, Mîkâîl ve İsrâfîl olduklarını belirtmektedir.⁵⁶⁸

İsrâ yolculuğunun Kâbe'den başladığını anlatan benzer bir rivayette İbn Hişam'da geçmektedir. İbn Hişam'daki anlatımda Hz. Peygamber, Kâbe'nin Hıcr denilen mevkisinde uyuduğu esnada Cibrîl'in geldiği ve Hz. Peygamber'e ayağıyla dürttüğü, Hz.

⁵⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kubrâ*, I, 182; İbn Hişam *a.g.e.*, I, 398.

⁵⁶⁵ Buhârî, *Salât*, I, hadis no: 349, I, 132; *Enbiyâ*, hadis no: 3342, II, 454; Muslim, *İman*, 74, hadis no: 263, I, 148.

⁵⁶⁶ Buhârî'de rivayetin metni şöyledir: "ليلة أسري بالنبى من مسجد الكعبة جاءه ثلاثة نفر قبل أن يوحى إليه ونائم في المسجد" Bkz. Buhârî, *Menâkıb*, 24, hadis no: 3570, II, 520; *Tevhid*, 37, hadis no: 7517, IV, 407.

⁵⁶⁷ Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVI, 162.

⁵⁶⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 224; Bedruddîn el-Aynî, *a.g.e.*, XVI, 162.

Peygamber'in uyanıp kimseyi göremeyince tekrar yattığı, daha sonra Cibrîl'in tekrar dürttüğü, yine uyanıp da kimseyi göremeyince tekrar yattığı üçüncüde Cibrîl'in kolundan tuttuğu ve beraber ayağa kalktıkları sonra da Cibrîl'in onu kabenin kapısına doğru götürdüğü, dışarıda bekleyen eşekle katır arasında iki kanadı olan beyaz bir hayvana bindirdiği sonra da kısa bir zaman içinde Beyt-i Makdis'e ulaştıkları anlatılmaktadır.⁵⁶⁹

İbn Sa'd'daki diğer nakilde de "Hz. Peygamber'in Rabbinden cennet ve cehennemi görmek istemesi nedeniyle hicretten sekiz yıl önce 17 Ramazan cumartesi öğle vakti evinde uyurken Cibrîl ve Mikâil geldiği ve "haydi Rabbin seni istiyor" diyerek uyandırdıkları daha sonra da Makamı İbrahim ile zemzem kuyuları arasına getirdikleri ve oradan mi'râca çıkardıkları yer almaktadır.⁵⁷⁰

İsrâ yolculuğunun kendi evinden başladığını anlatan rivayette insanüstü bir anlatımın varlığını görmekteyiz. Diğer dikkatimizi çeken unsurda "Şakku's-Sadr" hâdisesi, Enes b. Mâlik'in Ebû Zerr''den nakledilen rivayette yer almaktadır.⁵⁷¹ Nitekim Halime'nin evindeyken Hz. Peygamber'e yapılan şakku's-sadr-ı anlatan rivayetinde râvileri Enes b. Mâlik'dir.⁵⁷²

Hz. Peygamber'in Beyt-i Makdis'e yukarıda da bahsettiğimiz gibi Burak adı verilen bir binitle gittiğinin ifadesi pek çok kaynaktaki⁵⁷³ bulunmasına rağmen İsrâfil Balcı kitabında şu ifadelere yer yermektedir: "Bize göre ismi geçen vasıtaların tamamı hayali

⁵⁶⁹ "بيننا انا نائم في الحجر اذ جاءني جبريل فهمزني بقدمه فجلست فلم اري شيئا فعدت الي مضجعي واخذ بعضدي فقامت معه فخرج بي الي باب المسجد"

Bkz. İbn Hişam, *a.g.e.*, I, 397; Taberî, *a.g.e.*, IVX, 417.

⁵⁷⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, 181.

⁵⁷¹ Enes b. Mâlik'in Ebû Zerr'den naklettiği rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurdular; Mekke'de evimde bulunduğum sırada Cibrîl evin tavanından indi ve göğsümü yardı zemzem ile yıkadı." Buhârî, Salât, 1, hadis no: 349, I, 132; Enbiyâ, hadis no: 3342, II, 454; Muslim, İman, 74, hadis no: 263, I, 148.

⁵⁷² Bkz. Muslim, İman, 74, hadis no: 261, I, 147; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 12221, XIX, 251; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 12506, XIX, 489; İbn Ebî Şeybe, *Musned*, hadis no: 36557, VII, 330.

⁵⁷³ Buhârî, Bedu'l-halk, 7, hadis no: 3207, II, 422; Muslim, İman, 74, hadis no: 264, I, 149; Tirmizî, Tefsîr, 18, hadis no: 3147, V, 212; İbn Hişam, *a.g.e.*, I, 397; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, I, 182.

olarak zikredilen isimlerdir ve hiçbir gerçeklik payları da yoktur”⁵⁷⁴ O zaman İsfail Balcı Hz. Peygamber’in beyti makdis’e nasıl gittiği meselesini açıklamayı gerektirmektedir. “Allah her şeye kâdirdir” dediğimizde ise zaten Yüce Allah’ın böyle bir binit göndermeye de kâdir olabileceğini söylemiş olmaktadır.

İbn Hişam da Cibrîl ile Hz. Peygamber’in Beyt-i Makdis’e kadar olan yolculuklarını anlatırken “Bir Hz. Peygamber, Cibrîl’i geçti, bir Cibrîl Hz. Peygamber’i geçti” gibi tercüme edebileceğimiz ifadeler bulunmaktadır.⁵⁷⁵ Olayın devamı ise İbn Sa’d da şöyle yer almaktadır:

*“Çok geçmeden Beyti Makdis’e vardık. Burak durdu. Cibrîl, Burak’ı daha önce Peygamberlerle gelip bağladıkları yere bağladı. Bütün Peygamberler oradaydı. Cibrîl imamlık için beni öne itti”*⁵⁷⁶

İbn Hacer, İbn Sa’d ve İbn Hişam’daki ifadeler rağmen Cibrîl ve Hz. Peygamber’in Burak’a beraber bindiklerini düşünmektedir.⁵⁷⁷ Burakla ilgili diğer rivayette Tirmizî’de yer almaktadır:

*Hz. Peygamber “Beyti Makdis’e varınca Cibrîl parmağıyla taşı deldi ve Burak’ı o taşı bağladı.”*⁵⁷⁸

Tirmizî, hadisi hadis terimiyle “Garîb” olarak nitelendirmektedir.⁵⁷⁹ Yukarıda geçen nakillerde Cibrîl’in elinden, parmağından ve ayağından hatta Burak’a beraber bindiklerini ifade eden kelimelerden onun yolculuk esnasında insan sûretinde olduğu anlamını çıkarmaktayız. Fakat bu anlatım tarzından onun melek sûretinde olmadığı

⁵⁷⁴ Balcı, İsfail, *İsrâ ve Mi’raç Gerçeği*, s. 330.

⁵⁷⁵ “قمضي رسول الله ومضي جبريل معه” İbn Hişam a.g.e., I, 398. Benzer bir ifade de İbn Sa’d’ın Tabakât’ında yer almaktadır. Bkz. İbn Sa’d, a.g.e., I, 182.

⁵⁷⁶ İbn Sa’d, a.g.e., I, 182.

⁵⁷⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VIII, 635.

⁵⁷⁸ “لما إنتهينا الي بيت المقدس قال جبريل بإصبعه فحرق به الحجر وشد به البراق” Tirmizî, Tefsîr, hadis no: 3132, V, 203; İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, hadis no: 47, I, 235.

⁵⁷⁹ Tirmizî, V, 203

anlamına gelmez. Hz. Peygamber bu kıssayı insanlara onların anlayacakları kelimelerle anlatıyor olabileceğini de aklımızdan çıkarmamız gerekmektedir.

Buhârî ve Müslim’de İsrâ hâdisesinin anlatıldığı bazı rivayetlerde yolculuğun Beyti Makdis kısmı yer almaksızın Cibrîl’in Hz. Peygamber’in göğsünü yarıp zemzem ile yıkadıktan sonra elinden tutarak semaya çıkardığı da anlatılmaktadır. Bu rivayetlerde " ثم أخذ بيدي فخرج بي إلى السماء " “Sonra Cibrîl elimden tuttu ve semaya çıkardı”⁵⁸⁰ ifadesi yer almaktadır. Bu anlatımdan da Cibrîl’in yolculuk esnasında insan sûretinde olduğudur.

Yolculuk daha sonra semanın kapılarındaki yaşanan diyaloglarla devam etmektedir. Şöyle ki: Cibrîl her semânın kapısına varınca görevli olan meleğe “Kapıyı aç” dediğinde, görevli melek “Kim o?” şeklinde cevap vermesi Cibrîl’in, “Cibrîl” cevabını verdikten sonra melek yine “Yanında kimse var mı? sorusuna Cibrîl “Evet yanımda Muhammed var” şeklinde cevap vermesi, görevli meleğin “Gönderildi mi?” sorusuna Cibrîl “evet” cevabını vermesi, görevli meleğin “Buyurun o halde” şeklindeki cevabı semanın bütün katlarında tekrar edilmektedir.⁵⁸¹ Bazı rivayetlerde bu diyalog kelimeler değişse bile mana olarak aynıdır.⁵⁸²

Mi’râc rivayetlerinin en yaygın olanından birisi de Hz. Peygamber’e İliya’da (Beyti Makdis) Cibrîl tarafından süt ve şarab dolu iki bardağın getirildiğinin anlatıldığı rivayettir. Rivayette Hz. Peygamber’in süt ve şarab dolu iki ayrı bardakdan süt olan bardağı seçmesi sonucu Cibrîl, “*Ya Muhammed! Sana fitratta olanı seçtiren Allah’a hamd olsun. Eğer şarabı seçseydin ümmetin sapardı.*”⁵⁸³ şeklindeki rivayettir. Begavî (ö.

⁵⁸⁰ Buhârî, Salât, 1, hadis no: 349, I, 132; Enbiyâ, hadis no: 3342, II,454; Muslim, İman, 74, hadis no: 263, I, 148; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 21288, XXXV, 211.

⁵⁸¹ " قال جبريل لخازن السماء إفتح قال من هذا قال جبريل قال هل معك أحد قال نعم معي محمد " Buhârî, Salât, 1, hadis no: 349, I, 132; Enbiyâ, hadis no: 3342, II, 454; Muslim, İman, 74, hadis no: 263, I, 148; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 21288, XXXV, 211.

⁵⁸² " فانطلقت مع جبريل حتي أتينا السماء الدنيا قيل: من هذا؟ قال: جبريل. من معك؟ قال: محمد. قيل: قد أرسل إليه؟ قال: نعم. قيل: مرحبا به " Bkz. Buhârî, Bedu’l-Halk, 6, hadis no: 3207, II, 427.

⁵⁸³ Buhârî, Tefsîr, hadis no: 4709, III, 249; Eşribe, 1, hadis no: 5576, IV,11; Muslim, Eşribe, 10, hadis no: 92, III, 1592; Dârimi, Eşribe, 1, hadis no: 2133, II, 1325. Aynı rivayeti İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef* inde

516/1122), rivayetin sıhhatinin sağlam olduğu konusunda ittifak olduğunu zikretmektedir.⁵⁸⁴

Rivayetlerdeki anlatım tarzı evi tanıtan bir kimsenin veya toplantıya katılan birisine eşlik eden birisinin durumuyla Cibrîl'in durumunun örtüşmesi şeklindedir. Nitekim Cibrîl, Hz. Peygamber'in sorduğu her soruya cevap vermekte, semanın katlarında gördüğü peygamberlerle onu tanıştırmakta, onlarla selamlaşmakta ve Hz. Peygamber'e bilgi aktarmakta olduğu görülmektedir. Bu durumun Sidretü'l-Müntehâ'ya kadar devam ettiği görülmektedir.⁵⁸⁵

Sidretü'l-Müntehâ “سدرۃ المنتهی” kavramı, Kur'anî bir kavramdır. Nitekim سدرۃ /Sidre kelimesi Kur'an'da üç yerde geçmektedir.⁵⁸⁶ Ayrıca kelime hakkında herhangi bir açıklamanın bulunmaması arapların bu kelimeyi bildiği anlamına gelmesinin muhtemel olduğunu göstermektedir. İsfahânî (ö. 502/1108), kelimeyi “meyvesi az olan bir ağaç çeşididir” derken⁵⁸⁷ İbn Manzûr da (ö. 711/1311) sidre'yi Arabistan kirazı olarak adlandırılan Nebk ağacı olarak da isimlendirilen bir ağaç çeşidi olarak tanımlamaktadır.⁵⁸⁸ Fakat bu kavram, Necm sûresinde ise bir mevki ismi olarak

tâbiîinden Abdullah b. Şeddat tarafından mürsel olarak rivayet edilmektedir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, Eşribe, hadis no: 24082, V, 90; Mukâtil b. Süleyman ise Hz. Peygamber'e süt, bal ve şarabdan üç nehir gösterildiğini Hz. Peygamber'in şarap nehrinden içmemesi sonucu Cibrîl “Allah, onun ümmetine onu haram kıldı” rivayetini zikretmektedir. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 515.

⁵⁸⁴ Begavî, *Şerhu's-Sunne*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Muhammed Züheyr eş-Şâviş Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1983, XIII, 352.

⁵⁸⁵ Buhârî, Salât, 1, hadis no: 349, I, 132; Enbiyâ, hadis no: 3342, II, 454.

⁵⁸⁶ 1-“Onların bahçesinin sedir ağacı bulunan bahçeye çevirdik.” Bkz. Sebe, 34/16; 2-Onlar (ashâbu'l-yemin), dal bastı kiraz ağaçları arasında” Bkz. Vâkıa, 56/28; 3-“O zaman sidreyi kaplayanlar kaplamıştı” Necm, 53/16.

⁵⁸⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, I, 300.

⁵⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, 354. Lügatçıların tanımlarından anladığımız Türkiye'de yetişen sedir ağacıyla her hangi bir benzerliğinin olmadığıdır. Türkiye'deki sedir ağacı iğne yapraklı üç köşeli kozalaklı çamgiller ailesinin bir parçası olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Asan, Ünal, “Türkiye Ormanlarında Saptanabilen Anıt Nitelikli Ağaçların Dünyadaki Benzerleriyle Karşılaştırılması”, İÜ Orman Fakültesi Dergisi, c. 37 S. 2, Yıl: 1987 s. 6, 58; <https://www.makaleler.com/sedir-agaci-nedir-ozellikleri-nelerdir>, 9 Nisan 2017. Ayet ve hadislerde geçen sedr veya “نبق /nebk” ise dikenli, yapraklarını döken ve küçük

geçmektedir. Kur'an, المنتهي "سدرة" /Sidretü'l-Müntehâ'yı ise başka bir şeyi anlatırken mekânı tarif etmek için kullanmaktadır. İlgili ayetler şöyledir:

*"Onu daha öncede başka bir inişte de görmüştü. Sidretü'l-Müntehâ'da. Onun yanında da Cennetu'l-Me'va'nın vardır. Sidreyi kaplayan kaplamıştı. Onun (Hz. Muhammed'in) gözü kaydı ne de sınırı aştı. And olsun ki O Rabbinin en büyük alametlerinden bazılarını gördü."*⁵⁸⁹

Hadislerde de Sidretü'l-Müntehâ ifadesinin mi'râcî anlatan rivayetlerde yer aldığını görmekteyiz. Nitekim Hz. Peygamber'in Hz. Musa'nın "Rabbin ne emretti?" sorusuna karşılık Hz. Peygamber'in "elli vakit namazla" cevabı sonrasında Hz. Musa, "Rabbine dön ve ondan hafifletmesini iste" karşılığında sonra Hz. Peygamber'in Sidretü'l-Müntehâ'ya geri döndüğü ifade edilmektedir.⁵⁹⁰

Bazı müfessirler Necm sûresindeki "ثم دنا فتدلى فكان قاب قوسين أو أدنى" Sonra ona yaklaştı ve sarktı, tâki aralarında iki yay mesâbesi kalıncaya kadar" ayetlerini isrâ gecesinde Allah Teâla ile Hz. Peygamber'in arasındaki mesafeyi gösterdiğini Hz. Peygamber'in Allah Teâla bir yay mesafesine kadar yaklaştığı şeklinde anlamışlardır. Bu müfessirlerin başında Mukâtil b. Süleyman gelmekte ve yukarıdaki ayetin tefsirinde Hz. Peygamber'in isrâ gecesinde Allah Teâla'ya o kadar yakınlaştı ki aralarındaki mesafe iki yay mesafesine kadar indiğini ve Allah Teâla'nın Hz. Peygamber'e doğrudan vahyettiğini zikretmektedir.⁵⁹¹ Fahrüddin er-Râzî'de bu ifadenin Araplar arasında kullanılan bir deyim

meyveli bir ağaç cinsidir. Bu tariftten Harnup benzeri bir ağaç olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. <http://mawdoo3.com/%D9%81%D9%88%D8%A7%D8%A6%D8%AF%D9%86%D8%A8%D9%82%D8%A7%D9%84%D8%B3%D8%AF%D8%B1>, 29 Ocak 2017.

"لقد رآه نزلة أخرى. عند سدرة المنتهى. عندها جنة المأوى. إذ يغشي السدرة ما يغشي. ما زأغ البصروما طغي. لقد رأي من آيات 589 Necm, 53/ 13-18. الكبري."

Buhârî, Salât, 1, "فرجعت موسي فقال: راجع ربك. فقلت: استحبيبت من ربي ثم انطلق بي حتي انتهي بي الي سدرة المنتهى " ⁵⁹⁰ hadis no: 349, I, 132; Menâkıbu'l-Ensâr, 42, hadis no: 3887, III, 63; Tevhid, 37, hadis no: 7517, IV, 407; Muslim, İmân, 74, hadis no: 263, I, 148; İmân 74, hadis no: 279, I, 157; Tirmizî, Tefsîr, hadis no: 3360, V, 377; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 17835, XXIX, 374.

⁵⁹¹ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., IV, 160.

olduğunu kabile başkanlarını bir konuda anlaştıklarında yaylarını üst üste koyduklarını belirtmektedir.⁵⁹²

Mukâtil'in tersine birçok müfessir ise yaklaşan ile kendisine yaklaşılının, Cibrîl ile Hz. Peygamber olduğu kanaati taşımaktadırlar. Zira bu konuyla ilgili kaynaklarımızda Hz. Âişe'ye atfedilen şöyle bir rivayet bulunmaktadır:

“Şa’bi dedi ki İbn Abbas Arafat’ta Ka’b ile karşılaştı ona bir soru sordu Ka’b tekbir aldı ve tekbir sesi dağlarda yankılandı. İbn Abbas “Biz Benî Hâşim’deniz” dedi. Ka’b sonra şöyle devam etti. “Allah görünme ve konuşma konusunda Hz. Muhammed ile Musa arasında taksim etti. Musa iki defa Rabbiyle konuştu Hz. Muhammed’de iki defa Rabbini gördü” dedi. Mesrûk devamını şöyle naklediyor; O sırada Hz. Âişe içeri girdi. Ben (Mesrûk) Hz. Âişe’ye “Hz. Muhammed Rabbini gördü mü? diye sordum. Hz. Âişe “Öyle bir şey sordun ki tüylerim diken gibi oldu” dedi. Ben “yavaş olun” dedim ve Necm sûresinin 18. ayetini okudum. Hz. Âişe, “sen nereye varmaya çalışıyorsun! Peygamber’in gördüğü Cibrîl’dir. Kim Muhammed Rabbini gördü ve vahyi gizledi diyorsa en büyük yalanı söylemiş ve ona iftira atmış olur. Hz. Peygamber, Cibrîl’i sûretinde iki defa görmüştür. Biri Sidretü’l-Müntehâ’da diğeri ise Ciyâd (Ecyad)’da Cibrîl, altı yüz kanadıyla ufku kaplamıştı” dedi.⁵⁹³

Tirmizî, En’am sûresinin tefsirinde benzer rivayet daha aktarmaktadır. Bu rivayette Hz. Âişe, Hz. Peygamber’in Cibrîl’i aslî sûretinde açık bir şekilde iki defa gördüğünü ifade etmektedir. Rivayet şöyledir:

"فالت عائشة: قلت (عائشة): أنا أول هذه الأمة سأل عن ذلك رسول الله قال: "إنما هو جبريل لم أراه على صورته التي خلق عليها غير هاتين المرتين رأيتُه منهبطاً من السماء سداً عظم خلقه ما بين السماء إلى الأرض."

⁵⁹² Fahrud-din er-Râzî, a.g.e., XXVIII, 286.

⁵⁹³ Tirmizî, Fadâilu'l-Kur'an, 53, hadis no: 3278, V, 315; Abdurrezzâk, Tefsîr, hadis no: 3032, III, 252; Rivayeti muhtasar bir şekilde Buhârî de nakletmektedir. Bkz. Buhârî, Tefsîr, hadis no: 4855, III, 298.

“.... “Diğer inişte de görmüştü”(Necm,53/13, “Onu apaçık ufukda görmüştü” (Tekvir,81/23) ayetleri hakkında Hz. Âişe: Bu ümmetten bu meseleyi Resûlullah’a ilk soran benim. Hz. Peygamber “O ancak Cibrîl’dir. Ben onu şu iki defadan başka Allah’ın yarattığı sûrette görmedim. Onu gökten inerken ve yaratılışının azametiyle gök ile yer arasını kaplamış olarak görmüştüm. ...”⁵⁹⁴

Ayette “ولقد رآه / And olsun ki diğer inişte de görmüştü”⁵⁹⁵ve “ولقد رآه / Onu apaçık ufukda görmüştü”⁵⁹⁶ ayetlerinden yola çıkarak Hz. Peygamber’in Cibrîl’i aslî sûretinde gördüğü ifade edilirken bunların yeri zamanı konusu da rivayetlerde yer almaktadır. Örneğin; yukarıda zikrettiğimiz rivayette Hz. Peygamber’in Cibrîl’i “منهبطا من السماء/ Yeryüzünden inerken” gördüğü ifade edilmektedir. İbnu’l-Esîr, Hz. Âişenin rivayetinde geçen “اجياد/ Ecyâd” ın Mekke yakınlarında bir dağ olduğunu zikrederken halkın baştaki hemzeyi hazfederek “جيات/Ciyâd” şeklinde söylediğini belirtmektedir.⁵⁹⁷ Buda demek oluyor ki Cibrîl Ecyad dağı tarafından yeryüzüne indiği muhtemel görünmektedir.

⁵⁹⁴ Rivayet baş tarafı şöyledir: Şa’bî, Mesrûk’dan rivayet ederek şöyle demiştir: “Hz. Âişe’nin yanında yaslanmış bir vaziyette oturuyordum. Hz. Âişe bana “Ey Ebâ Âişe (Mesrûk’un künyesidir) üç şey vardır ki bunlardan birini söyleyen Allah’a en büyük iftirayı yapmış olur. Kim, Muhammed, Rabbini gördü derse Allah’a karşı en büyük iftirayı yapmış olur. Hz. Âişe, En’am, 103 ve Şûrâ, 51 ayetlerini okuduktan sonra kendini toparlayıp “Diğer inişte de görmüştü”(Necm, 53/13), “Onu apaçık ufukda görmüştü” (Tekvir, 81/23) ayetlerini hakkında Hz. Âişe: “Bu durumu Hz. Peygamber’e ilk soran ben oldum. O, şöyle buyurdular: “O görülen Cibrîl’dir, Cibrîl’i kendi yaratıldığı sûrette iki defa gördüm. Onu gökten inerken ve yaratılışının azametiyle gök ile yer arasını kaplamış olarak görmüştüm. ...” Bkz. Muslim, İmâni 77, hadis no: 177, I, 159; Tirmizî, Tefsîr, En’am sûresi, 7, hadis no: 3068, V, 153; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 25993, LXIII, 133; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 26040, LXIII, 165.

⁵⁹⁵ Necm, 53/13.

⁵⁹⁶ Tekvir, 81/23.

⁵⁹⁷ İbnu’l-Esîr, Mecdu’d-Dîn Mubârek Ebû’s-Saâdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî (ö. 606/1210), *en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tabbâhî ve Tahir Ahmed ez-Zâvî, Mektebetu’l-İslâmiyye, by., 1383/1963, I, 27; Mubârekfûrî, Ebu’l-Ulâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahîm, el-Mubârekfûrî, (ö. 1353/1934), *Tuhvetu’l-Ahvezî bi Şerh-i Câmi’i’t-Tirmizî*, Dâru’l-Fikr, by., IX, 168.

H. Peygamber'in Cibrîl'i aslî sûretinin şekli konusunda da anlatımlar mevcuttur. Örneğin; H. Âişe'nin H. Peygamber'in Cibrîl'i altı yüz kanatlı olarak Sidretü'l-Müntehâ'da gördüğünü ifade eden rivayetinden başka⁵⁹⁸ İbn Mes'ud'un da H. Peygamber'in Cibrîl'i altı yüz kanatlı olarak gördüğünü ifade eden başka rivayeti daha bulunmaktadır. O rivayet şöyledir:

“Ebû İshâk eş-Şeybânî, Zirr b. Hubeyş'e “İkisinin arası iki yay kadar ya da ondan daha yakın oldu”⁵⁹⁹ ayeti hakkında ne düşündüğünü sorar. O da Abdullah b. Mes'ûd'un kendisine H. Peygamber'in, Cibrîl'i altı yüz kanatlı olarak gördüğünü haber verir.”

Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen bu rivayet pek çok hadis kaynağında mevcuttur.⁶⁰⁰ Buhârî ve Muslim'de yer alan rivayette Cibrîl'in altı yüz kanadının varlığından bahsedilirken,⁶⁰¹ Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'inde yer alan rivayette ise Cibrîl'in altı yüz kanatlı olduğunu zikrettikten sonra “ينتشر من ريشة التهاويل: الدر والياقوت” /kanatlarından rengârenk yakut ve incilerin döküldüğü” yani kanatlarından renkli ışıklar yayıldığı anlamına gelen bir ilave bulunmaktadır.⁶⁰²

Buhârî'nin isnad zinciri ise Abdullah b. Mes'ûd > Zirr b. Hubeyş > Ebû İshâk eş-Şeybânî > Abdulvâhid b. Ziyâd > Muhammed b. Fadl (Ebû'n-Nu'mân)'dan meydana

⁵⁹⁸ Tirmizî, *Fadâilü'l-Kur'an*, 53, hadis no: 3278, V, 315. "رای جبریل لم یرہ فیصورته الا مرتین مرة عند سدرۃ المنتھی ومرة فی جباد له ست مائۃ جناح قد سد الأفق."

⁵⁹⁹ Necm, 53/9.

⁶⁰⁰ Rivayetin metni şöyledir:

حدثنا الشیبانی قال: سألت زرعن عبد الله "فكان قاب قوسین أو أدنی واوحی الی عبدہ مالوحي"(النجم: 9-10) قال: حدثنا ابن مسعود: انه رأى جبریل له ستمائة جناح

Bkz. Buhârî, *Tefsîr*, hadis no: 4856-4857, III, 298; Bedu'l-Halk, 7, hadis no: 3232, II, 429; Muslim, *İman*, 76, hadis no: 281, I, 158; Tirmizî, *Tefsîr*, 53, hadis no: 3277, V, 314; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Musned*, hadis no: 356, I, 356; İbn Ebî Şeybe, *Musned*, hadis no: 358, I, 238; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 3780, VI,320; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 3915, VII, 31; Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, *a.g.e.*, hadis no: 5360, IX, 243.

⁶⁰¹ Buhârî, *Tefsîr*, hadis no: 4856, III, 298; Muslim, *İman*, 76, hadis no: 28, I, 158.

⁶⁰² Bkz. Ahmed b. Hanbel, hadis no: 3915, VII, 31; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 3748, VI, 294; Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, hadis no: 5360, IX, 243; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 16; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, XIV, 14.

gelmektedir.⁶⁰³ Ahmed b. Hanbel'in isnad zinciri ise Abdullah b. Mes'ûd > Âsım b. Behdele > Hammad b. Seleme > Affân b. Muslim'den meydana gelmektedir.⁶⁰⁴

Rivayetin sonundaki bu ilave veya ihtisârın nedeni olarak önce râvilere baktığımızda Buhârî'nin rivayetinde rivayeti Abdullah b. Mes'ûd'dan Zirr b. Hubeyş alırken, Ahmed b. Hanbel'de ise rivayeti Abdullah b. Mes'ûd'dan Âsım b. Behdele almıştır. Bûhârî'nin isnadında yer alan Zirr b. Hubeyş (ö. 80/700) hakkında sika⁶⁰⁵, ve Ebû İshâk eş-Şeybânî (Süleyman b. Fîrûz eş-Şeybânî, ö.138/756), hakkında ise sadûk ve sâlihu'l-hadîs olarak nitelendirilmiştir.⁶⁰⁶ Ahmed b. Hanbel'in isnadında yer alan Âsım b. Behdele (ö.128/746) ile olarak ise pek çok kimse "sika" olduğunu zikretmekle beraber⁶⁰⁷ İbn Ebî Hâtım onun hakkında "sûu'l-hıfz / hafızasının kötü" olduğunu söylemektedir.⁶⁰⁸ İbn Şâhin de İbn Mâ'in'in onun hakkında "Lâ be's /idare eder" şeklinde değerlendirme yaptığını belirtmektedir.⁶⁰⁹ Zehebî ise *Mîzân*'ında Nesâî'nin Âsım b. Behdele hakkında hâfız olmadığını, Dârekutnî'ninde hafızasının zayıf olduğunu söylediğini zikretmektedir.⁶¹⁰ Yine isnad zincirinde Âsım b. Behdele'den sonra gelen Hammad b. Seleme hakkında bazı âlimler sika deseler de rivayetlerin sonunda tağyir

⁶⁰³ Buhârî, Tefsîr, Necm sûresi hadis no: 4856, III, 298.

⁶⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 3915, VII, 31. Ahmed b. Hanbel, aynı rivayeti benzer bir metinle Abdullah b. Mes'ûd > Ebû'l-Vâil(Şakîk b. Seleme) > Âsım b. Behdele > Şerîk b. Abdullah > Haccâc b. Muhammed tarîkıyle de nakletmektedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, hadis no: 3748, VI, 294.

⁶⁰⁵ Zirr b. Hubeyş'in tâbiinden olduğu ve pek çok sahabî ile görüştüğü ve onlardan hadis aldığı 120'li yaşlarında iken vefat ettiği zikredilirken "sika" olarak da vasıflandırmaktadır. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 2816, VIII, 225; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 1495, III, 447; İbn Ebî Hâtım, *a.g.e.*, râvi no: 2817, III, 622; Mizzî, *a.g.e.*, râvi no: 1976, IX, 335; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 596, III, 32.

⁶⁰⁶ Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 3361, VIII, 464; İbn Ebî Hâtım, *a.g.e.*, râvi no: 592, IV, 135; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, râvi no: 147, I, 153.

⁶⁰⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 3062, VI, 487; İbn Ebî Hâtım, *a.g.e.*, râvi no: 1887, VI, 340.

⁶⁰⁸ İbn Ebî Hâtım, *a.g.e.*, râvi no: 1887, VI, 340.

⁶⁰⁹ İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî (ö. 385/996), *Târîhu Esmâ'i's-Sikât*, thk. Subhî es-Sâmerâî, ed-Dâru's-Selefiyye, Kuveyt, 1404/1984, râvi no: 830, I, 150.

⁶¹⁰ Zehebî, *Mîzânul-İ'tidâl*, râvi no: 4068, II, 357.

yaptığını söyleyenler de bulunmaktadır.⁶¹¹ Bu durumda Buhârî'nin rivayeti isnad açısından diğerine göre daha sağlam görünmektedir. Zirr b. Hubeyş'in böyle bir ayrıntıyı unutup da nakilde ihtisar yapması daha zayıf ihtimal olarak görünmektedir.

Ayrıca rivayetlerde geçen altı yüz rakamının kesin olduğunu düşünmüyoruz. Zira Hz. Peygamber'in o esnada Cibrîl'in kanatlarını sayacak durumda olmadığını, bu nedenle de bu rakamın Cibrîl'in kanatlarının çokluğuna işaret etmesi muhtemel görünmektedir. Ayrıca sayı konusunda bir birliktelik bulunmamaktadır. Nitekim Abdurrezzâk'da yer alan ve Abdullah b. Mes'ûd tarafından nakledilen bir haberde “*Hz. Peygamber'in Cibrîl'i beş yüz kanadıyla birlikte gördüğü*” ifade edilmektedir.⁶¹² Bu rivayetin isnad zinciri de Buhârî'nin isnad zincirinden pek farklı olmamakla beraber isnadın son râvileri İbn Uyeyne ve Abdurrezzâk'tan oluşmaktadır.⁶¹³

Müfessirler de Hz. Peygamber'in Cibrîl'i altı yüz kanatlı olarak mi'râc'da gördüğü görüşündedirler. Örneğin; Kurtubî, Cibrîl'in altı yüz kanadının olduğunu ifade eden rivayeti verdikten sonra Cibrîl'in Hira'da bu altı yüz kanadından sadece iki tanesini açtığı dair nakli zikretmektedir.⁶¹⁴ Fahrüddin er-Râzî de “*Andolsun o, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü*”⁶¹⁵ ayetinin tefsirinde Hz. Peygamber'e gösterilen büyük

⁶¹¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 4116, IX, 116; Buhârî, *a.g.e.*, râvi no: 89, III, 89; İclî, *Târîhu's-Sikât*, r.no:330, I, 13; İbn Ebî Hâtim, râvi no: 623, III, 140. İbn Hacer, Hammad b. Seleme hakkında rivayetlerinde tağyir yaptığını zikretmektedir. Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 14, III, 13.

⁶¹² “*رای جبریل له خمسمائة جناح قد سد الأفق*” Abdurrezzâk, *Tefsîr*, hadis no: 3522, III, 400.

⁶¹³ Rivayetin isnadı, Cibrîl'in altıyüz kanatlı olduğunu bildiren rivayetin isnadıyla aynıdır. Yani rivayet, Abdullah b. Mes'ûd, Zirr b. Hubeyş ve Ebû İshâk eş-Şeybânî kanalıyla gelmektedir. Fakat isnadın devamında İbn Uyeyne ve Abdurrezzâk da bulunmaktadır. Abdurrezzâk, aynı rivayeti Katâde'den mürsel olarak da nakletmektedir. Bkz. Abdurrezzâk, *Tefsîr*, hadis no: 3520, III, 399. Rivayetin İbn Uyeyne veya Abdurrezzâk tarafından yanlış aktarılmasından kaynaklandığı muhtemel görünmektedir. Zira rivayet bu haliyle başka bir eserde de bulunmamaktadır. Bkz. Ebû Tâlib el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye*, Kulîyyetu'd-Dirâsâtî'l-Ulyâ ve'l-Buhusi'l-İlmiyye, Câmiatu's-Şârika, 1. Baskı, B.A.E., 2008, XII, 8094.

⁶¹⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, XX, 14.

⁶¹⁵ Necm 53/18.

alametlerin içerisinde Cibrîl'in aslî sûretinin gösterilmesinin de olduğunu belirtmektedir.⁶¹⁶

Konuyla ilgili Tirmizî'de yer alan diğer bir rivayette şöyledir: Abdullah b. Mes'ûd, *“Gördükleri konusunda kalbi de yalanlamadı”*⁶¹⁷ ayetiyle ilgili olarak Resûlullah'ın, Cibrîl'i yer ile gök arasını doldurmuş bir halde refrefden bir elbise içerisinde gördüğünü söylemektedir.⁶¹⁸ Rivayette geçen refref kelimesi Kur'anda da yer almaktadır⁶¹⁹ Manası ise “İpekden dokunmuş kalın bir kumaş ya da yaygı” olduğu belirtilmektedir.⁶²⁰ Rivayeti Hâkim en-Neysâbü'rî(ö. 405/1014) senedi açısından rivayeti sahih olarak nitelendirmektedir.⁶²¹

Mi'râc dönüşü Hz. Peygamber'in amcakızı Ümmü Hânî ile olan diyalogunda da Hz. Peygamber'in bir süre kaybolduğu ifade edilmektedir: Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hânî hâdiseyi şöyle anlatıyor: *“Hz. Peygamber bizim evdeydi. Yatsıyı beraber kılıp uyuduk. Sabah olunca uyandık. Sabah namazını kılınca bize dedi ki: “Ey Ümmü Hânî sizinle yatsıyı kıldıktan sonra Beyti Makdis'e gittim orada namaz kıldım. Şimdi de sizinle öğleyi kıldım.”*buyurur. Ümmü Hânî'de *“Ya Resûlallah şimdi çıkarsın bunları onlara (müşriklere) söylersin. Senin yalan söylediğini söyleyip sana eziyet ederler”* şeklinde cevap verir.”⁶²²

⁶¹⁶ Fahrüddin er-Râzî, a.g.e., XXVIII, 295.

⁶¹⁷ Necm, 53/11.

⁶¹⁸ Tirmizî, Tefsîr, hadis no: 3283, V, 318; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Musned*, hadis no: 276, I,222; İbn Ebî Şeybe, *Musned*, hadis no: 411, I, 271; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 3740, VI, 284.

⁶¹⁹ “متكئين علي رفرف خضر و عبقرى حسان”/Yeşil yastıklara ve hârikulâde güzel döşemelere yaslanırlar.” Rahman, 55,76.

⁶²⁰ رفرف /Refref kelimesini lugatçılar göre 10'a yakın manası bulunmaktadır. Bunlardan bazıları kuşun kanatlarını açması, ağacın yapraklarını yayması, kurulmuş bir çadırın etekleri, kendisine dayanan yastık ve elbise vb. Bkz. İbn Manzûr, a.g.e., IX, 125; Râgıb el-İsfahânî, a.g.e., I, 263; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*, IV, 1658.

⁶²¹ Hâkim en-Neysâbü'rî, *Mustedrek*, hadis no: 3746, II, 509.

⁶²² İbn Hişam a.g.e., I, 402; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, I, 183.

İsrâ ve mi'râc'la ilgili tarih ve siyer kitaplarında yer alan diğer bir rivayette Hz. Peygamber'in ortadan kaybolduğu ve Hz. Abbas'ın onu aramak için Mekke sokaklarında "Ya Muhammed! Ya Muhammed!" diye bağırmaya başladığı Hz. Peygamber'in de "Lebbeyk/buyur" şeklinde hemen karşılık verdiği anlatılmaktadır. Bu cevapdan sonra Hz. Abbas "يا بن أخي! عنيت قومك منذ الليلة أين كنت؟" / Ey Kardeşimin oğlu kavmin seni sıkıntıya düşürdü. Gece boyunca neredeydin?" sorusuna Hz. Peygamber: "Beyti Makdis'e gittim" cevabını verince Hz. Abbas inanmamıştır.⁶²³

Son olarak mi'râc'ın ruhen mi yoksa bedenen mi olduğu konusu Hz. Peygamber'den günümüze kadar tartışılmaktadır. Bizimle doğrudan alakalı olmasa dahi alakalı olan tarafı Hz. Peygamber'in, Cibrîl'i gerçekte mi, yoksa rüya âleminde mi gördüğüdür. Hz. Peygamber, mi'râca ruhen çıktı dediğimizde Cibrîl'le olan karşılaşmaları ve onu görmesi gerçek değil rüya âleminde, eğer, Hz. Peygamber mi'râca ruh ve beden ile birlikte çıktı dediğimizde ise Cibrîl'i Sidretü'l-Müntehâ'da altı yüz kanadıyla ufku kaplamış bir şekilde hakiki manada gözleriyle gördüğünü kabul etmemiz gerekmektedir. Bu nedenle olayın nasıl gerçekleştiği önem arz etmektedir.

Mi'râcın ruhen olduğunu düşünenler Muhammed b. İshâk'ın kitabında yer alan ve Hz. Âişe'ye dayandırılan sözünü delil almaktadırlar. Ona atfedilen söz şöyledir: "*Hz. Peygamber'in gece yolculuğunda bedeni yoktu. Onun ruhu vardı.*"⁶²⁴ Ebû Sufyan'ın da olayın "sâdık rüya" şeklinde olduğuna dair haberi, İbn Hişam tarafından nakledilmektedir.⁶²⁵

Taberî (ö. 310/923), ruhen olduğunu söyleyenlerin Hz. Peygamber'in rüyada gördüklerinin de gerçek gibi olduğunu, zira vahyin, zaten uyku ile uyanık arasında geldiğini, ayrıca Hz. İbrahim rüyasında oğlu İsmail'i boğazladığını gördüğünde "bu

⁶²³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, 182.

⁶²⁴ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 309; İbn Hişam, *es-Sîratu'n-Nebeviyye*, I, 399.

⁶²⁵ İbn Hişam, *a.g.e.*, I, 400.

konuda ne dersin”⁶²⁶ diyerek rüyanın gerçekliğini kabul ettiğini zikretmektedir.⁶²⁷ Rüya olduğunu söyleyenlerin diğer bir delili de Hz. Peygamber’in “Benim gözlerim uyur ama kalbim uyumaz” hadisidir.⁶²⁸ Yani bu görüşte olanlar Hz. Peygamber’in rüyada gördüğü ile gerçekte gördüğünün aynı olduğunu söylemektedirler.

İbn Hişam’ın *es-Sîratu’n-Nebeviyye*’sini şerh eden Abdurrahmân b. Abdullah es-Suheyli, (ö. 581/11858) Hz. Peygamber’in mi’râca ruhen çıktığını zikrederek bunu delillendirmek için İsrâ 60. ayetini⁶²⁹ kullanmaktadır. Ayrıca bu ayette geçen “الرؤيا” kelimesini rüya manasına geldiğini kelimenin uyku esnasındaki görmeye yani rüya için kullanıldığını, eğer gerçek manada gözle görmek olsaydı “الرؤية” kelimesi kullanılırdı demektedir. Yine Buhârî’deki “Hz. Peygamber kâbede uyurken üç kişi geldi ...”⁶³⁰ rivayeti de bunun delili olduğunu söylemektedir.⁶³¹ Yine Abdurrahmân b. Abdullah es-Suheyli, Hz. Peygamber’in Kâbe’den Beyti Makdis’e kadar olan yolculuğunun ruh ve bedenlen olduğunu, beytu’l- makdis’ten mi’râca yükselmesinin ise ruhen gerçekleştiğini kitabında zikretmektedir.⁶³²

Muhammed Hamidullah da mi’râcın ruhen olduğunu düşünenlerdendir. O, *İslam Peygamberi* adlı kitabında konuyla ilgili şunları zikretmektedir: “*Mi’râc ile ilgili gerçek tavsif ve sahih anlatımları, irşâd edici ve bilgi verici rûhî-manevî olaylar olarak okumamız lâzım gelir.*”⁶³³

⁶²⁶ Saffât, 37/102.

⁶²⁷ Taberî, *a.g.e.*, XIV, 445.

⁶²⁸ Buhârî, Menâkıb, 24, hadis no: 3569, II, 520.

⁶²⁹ “Sana gösterdiğimiz rüyayı ve Kur’an’da lanetlenen o ağacı insanlar için bir imtihan aracı yaptık” Bkz. İsrâ, 17/60.

⁶³⁰ Buhârî, Tevhid, 37, hadis no: 7517, IV, 407.

⁶³¹ Ebu’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdullah b. Ahmed el-Has‘amî es-Süheyli el-Mâlikî, *er-Ravdu’l-Unfu fi Teşîri Sîreti’n-Nebeviyye li İbn Hişâm*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, ty., II, 190.

⁶³² Abdurrahmân b. Abdullah es-Suheyli, *a.g.e.*, II, 191.

⁶³³ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 130.

İbn Kayyım el-Cevziyye de (ö. 751/1350) bu tartışmaya katılmış isrâ'nın uykuda gerçekleşmesi ile ruhen gerçekleşmesi arasında fark olduğunu zikretmektedir. Hz. Âişe, hâdiseyi naklederken “أسري بروحه/ruhuyla götürüldü” yerine “كان مناما/uykudaydı” kelimelerini kullandığını söylemektedir. Nitekim bu iki kelime arasında büyük fark bulunmaktadır. Zira “uykuda yükseldi veya yürütüldü” denildiğinde kişinin gördüklerinin, daha önceden gördüğü görüntülerden meydana gelir; “Bedeni olmaksızın ruhuyla yükseldi” denildiğinde ise daha önceden gitmediği, görmediği ve yükseltilmediği yerlere gittiği anlamına gelir ki işte Hz. Peygamber'in başına gelen de budur diyerek Hz. Peygamber'in mi'râca ruhen yükseltildiğini savunmaktadır.⁶³⁴ İbn Kayyım böylece hâdisenin bir rüya olmadığını söylerken beden en de olmadığını savunmaktadır. Günümüzdeki sembolik anlatımın bu olduğu, referans olarak da İbn Kayyım el-Cevziyye gösterilmektedir.⁶³⁵

Mi'râc'ın hem ruhen hem beden en olduğu fikrinde olanlardan biri de Buhârî'dir. (ö. 256/870) Buhârî, *Sahîh*'inde hâdisenin rüyada gerçekleştiğini söyleyenlere karşı İbn Abbas'ın “O rüya gözle görülen gerçek bir rüyadır ki ona İsrâ gecesinde gösterildi” sözünü naklederek mi'râcın hem ruhen hem beden en olduğunu söylemiş olmaktadır.⁶³⁶

Taberî, (ö. 310/923) mi'râcın rüyada gerçekleştiğini söyleyenlere karşı çıkarak mi'râc hâdisesinin risâletin ve nübüvvetin bir delili olduğunu; Allah Teâla ayette “أسري بعبدہ” buyurduğunu eğer hâdis e rüyada olmuş olsaydı “أسري بروح عبده” şeklinde buyuracağını söyleyerek doğru olan görüşün Hz. Peygamber'in ruh ve beden halinde mi'râca çıktığını zikretmektedir.⁶³⁷

⁶³⁴ İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350), *Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, thk; Şauyb el-Arnaûd, Abdulkâdir el-Arnaûd, Muessetu'r-Risâle, Beyrut, 1418/1998, III, 36.

⁶³⁵ Bkz. Düzenli Yaşar, *Sembolizm Açısından İsrâ ve Mi'râc'a Yeni Bir Yaklaşım Denemesi*, Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir, 2001, s. 38.

⁶³⁶ Buhârî, Tefsîr, hadis no: 4716, III, 252.

⁶³⁷ Taberî, *a.g.e.*, XIV, 447.

Fahrüddin er-Râzî de (ö. 606/1210) mi'râcın hem beden hem ruhen olduğunu söylemekte bunu ayette geçen “abd” kelimesi hem ruh hem bedenden meydana geldiğini işaret etmektedir. Ayrıca “أسري/Gece Yürüyüşü” fiili hem beden hem ruhen yapılan bir fiildir, sadece beden hem ruhen yapılan fiil değildir. Kul “عبد” kelimesinde onun cevheri olan ruh olmaksızın gece yürüyüşünün yapılamayacağını zikretmektedir.⁶³⁸ Ayrıca Fahrüddin er-Râzî, mi'râc hâdisesini kabul etmeyenlerin görüşlerini zikretmekte,⁶³⁹ bu itirazlara baktığımızda aynı itirazların bugün de yapıldığını görmekteyiz.

Çağdaş âlimlerden Saîd Havvâ (ö. 1409/1989) da mi'râcın, hem ruhen hem beden hem ruhen olduğu kanaatinde. O, eğer hâdis sadece ruhen (rüya) şeklinde gerçekleşmiş olsaydı Mekkeli müşrikler olayı büyütmezlerdi. Zira ertesi gün Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber'in yanına gelmişler ve Beyti Makdisi en ince ayrıntısına kadar sormuşlardır.⁶⁴⁰ Yine yakın zamanda vefat eden Şuayb el-Arnaûd da (ö. 1438 /2016) mi'râcın hem ruh hem beden hem ruhen olduğu görüşündedir. Fakat o bir arayol bulma gayretindedir. Nitekim Hz. Peygamber'e gösterilenlerin misâl âleminde, temsili olarak gösterildiğini düşünmektedir.⁶⁴¹

Mevdûdî (ö. 1399/1979) de isrâ ve mi'râcın hem beden hem ruhen olduğu görüşündedir. Bunu şöyle açıklamaktadır: “*Gece vakti götüren*” deyimini de mi'râc'ın fiilen ve beden hem ruhen olduğunu göstermektedir. Rüya, ilhamda ve hayalde bir kişiye bir yerin gezdirilmesi için “götürme” fiilinin kullanılması uygun olmaz. Onun için bu yolculuğun fiziksel ve vücutta olduğunu kabul etmek zorundayız. Bu sadece manevi veya

⁶³⁸ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XX, 150.

⁶³⁹ Bu itirazları şöyle özetleyebiliriz: 1-Mi'râc hâdisinde akıldan uzak şeyler bahsedilmektedir. 2- Hz. Peygamber'in göğsünün yarıp zenzem ile yıkanması mümkün değildir. Zira manevi pislikler suyla yıkanmaz. 3- Felekleri aşarken niçin Burak'a ihtiyaç duyulsun? 4- Elli vakitten beş vakte indirilmesinde niçin Hz. Mûsâ'ya danışılsın, Allah kulunun gücünün yetip yetmeyeceğini bilmiyor mu? Bkz. Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XX, 152.

⁶⁴⁰ Saîd Havvâ, *el-Esâs fi's-Sunne*, I, 294.

⁶⁴¹ Yıldırım, Enbiya, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular, Şuayb el-Arnaûd ile Söyleşi*, Ragbet Yayınları, İstanbul, 2011, s. 220.

zihni bir tecrübe değildir. Resûlullah bu yolculuğa bilinçli olarak çıkmış ve herşeyi gözüyle görmüştür.”⁶⁴²Ayrıca Mevdûdî, mi’râc’ın ruhen olduğunu söyleyenlerin delillerinin zayıf olduğunu söylemekte ve konuyla ilgili şunları zikretmektedir: “Aslında Hz. Âişe’ye ait olduğu söylenen bu hadis sened bakımından zayıftır. Muhammed b. İshâk bunu şu kelimelerle nakletmiştir: “Ebû Bekr’in ailesinden bazı kimseler (veya bir kişi) Hz. Âişe’nin şöyle söylediğini bana rivayet etmişlerdir.” Bu gibi kelimelerle anlatılan bir hadisin kaynağının meçhul olduğu ortadadır. Böyle meçhul senedli hadisin mutlaka Hz. Âişe’ye ait olduğu nasıl söylenebilir. Buna karşı çok daha sağlam senedlerle bizzat Resûlullah’ın ağzıyla anlatılan rivayetler nasıl reddedilebilir?⁶⁴³

Konuyla ilgili müstakil eseri bulunan İsrail Balcı’nın mi’râc hakkındaki tespiti ise şöyledir: “Bizim tespitlerimize göre mi’râc olayı sonradan kurgulanmıştır. Ancak geleneksel anlatışta sanki isrâ hâdisesi akabinde gerçekleşmiş maddi bir olaymış gibi telakki edilmiştir. Kur’an-ı Kerim isrâ hadisesinden bahsedip mi’râc’dan hiç söz etmeyince görebildiğimiz kadarıyla rivayetlerdeki açıklamaları inandırıcı bulmayan müellifler bir şekilde bu anlatıları Kur’an’a dayandırmaya çalışmışlar ve bu olayı kimi ayetlerle ilişkilendirmişlerdir. Ancak referans alınan ayetlerin hiçbirisi bu hadiseyi destekleyecek bilgi içermemektedir. Dolayısıyla mi’râc’a dair rivayetlerin hiç biri Kur’an ayetlerine dayanmayıp tamamen rivayetlerde dile getirilmiş iddialardır ve yaygın olarak bilinenin aksine Hz. Peygamber maddi bedeniyle yedi kat gökleri aşmış ilahi âleme yükseltilmemiştir.”⁶⁴⁴

Yukarıda mi’râcın yaşandığına dair hem tarih, hem siyer, hem de hadis kaynaklarından pek çok nakil aktardık. Bunları bir kalemde silmenin ve yok saymanın mümkün olmadığı ve tarihi kaynaklarla da ters düştüğü açıktır.

⁶⁴² Mevdûdî, Ebû’l Â’lâ el-Mevdûdî (ö. 1399/1979), *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber’in Hayatı*, Trc. Ahmed Asrar, Pınar Yayınları, İstanbul, 2014, s. 1090.

⁶⁴³ Mevdûdî, a.g.e., 1092.

⁶⁴⁴ Balcı, İsrail, *İsrâ ve Mi’râc Gerçeği*, s. 95.

Sonuç olarak Hz. Peygamber, hicretten önce harikülade bir hâdise yaşamış, Cibrîl’le birlikte önce beyti makdis’e oradan da göklere yükselmiştir. Cibrîl, ona bu yolculukta yol arkadaşı olmuştur. Cibrîl’i aslî sûretinde iken Sidretu’l-Muntehada görmüştür. Bu yolculuğun sırasında Hz. Peygamber, ruhen mi oradaydı yoksa bedenlen mi sorusu ilk dönemden itibaren günümüze kadar tartışıla gelmiştir. Ulemanın geneli Hz. Peygamber’in bedeniyle birlikte bu yolculuğu tecrübe ettiği yönündedir. Fakat günümüzde yapılan yeni çalışmalar Hz. Âişe ve diğer bazı âlimleri de referans olarak yolculuğun sadece ruhen yapıldığı yönünde ağırlık kazanmaya başlamıştır.

2.2.2. SAVAŞLARDA CİBRÎL

Cibrîl tasvirlerinin yer aldığı lafızların bir kısmı Hz. Peygamber’in yapmış olduğu gazveleri anlatan rivayetlerde yer almaktadır. Cibrîl’i bu gazvelerde bazen doğrudan, bazen de dolaylı olarak görmekteyiz. Bu durum sadece rivayetlerde anlatılmamakta ayetlerde de yer almaktadır. Bedir gazvesine Cibrîl’in diğer meleklerle iştirak ettiği ayetlerde belirtilirken, Beni Kurayza’yı teşvik etmesi ise rivayetlerde yer almaktadır. Cibrîl’in gazvelerdeki rolünü kronolojik sırayla inceleyelim.

2.2.2.1. Bedir Gazvesi ve Cibrîl

Bedir gazvesi, Müslümanların kendi devletlerini kurduktan sonra Mekkeli Müşriklerle olan ilk karşılaşmalarıdır. Sayılarının azlığına rağmen cesaretlerinin büyüklüğünün gösterildiği ilk gazvedir. Nitekim Bedir savaşı, Müslümanların ilk savaşı ve bir iman mücadelesi olması hasebiyle Kur’an-ı Kerim’inde de dile getirilmektedir. Enfâl sûresinde Bedir savaşıyla ilgili olarak şu bilgiler bulunmaktadır:

“Allah size iki topluluktan (Kureyş kervanını ve Kureyş ordusunu) vadediyordu. Siz silahı bulunmayan (kervanı) istiyordunuz. Hâlbuki Allah sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve Kureyş ordusunu yok ederek kâfirlerin ardını kesmek istiyordu....

Hatırlayın Rabbinizden yardım istiyordunuz da O da “Ben size ard arda bin meleklerle yardım ediyorum” diye duanıza cevap vermişti.” ⁶⁴⁵

Ayette Cibrîl’in savaşa yer aldığına dair bir bilgi bulunmamakta ise de savaşa binlerle ifade edilen meleğin katıldığı zikredilmektedir. Ayetlerde Allah Teâla’nın önce bin melek gönderdiği, daha sonra üç bin melek daha gönderdiği, eğer bunun da yetmemesi halinde ise eğitilmiş beş bin melek daha göndereceği vaad edilmektedir.⁶⁴⁶ Bu kadar meleğin yeryüzüne inmesi durumunda Cibrîl’in de bu meleklerin içerisinde bulunmaması mümkün değildir. Eğer Cibrîl bu savaşa dâhil oldu ise rivayetlerde bununla ilgili bilgilerin bulunması gerekmektedir.

Vâkıdî’de (ö. 207/823) yer alan rivayette, Hubâb b. el-Munzir’in ordunun su kuyularının yakınına konaklanması gerektiğine dair görüşünü Cibrîl (a.s) yeryüzüne inerek desteklediği zikredilmektedir. İbn Abbas’ın ismi altında nakledilen rivayet şöyledir:

"فَنَزَلَ جِبْرِيلُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ فَقَالَ: الرَّايِ مَا أَشَارَ بِهِ الْحَبَابُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ يَا حَبَابُ أَشَرْتَ بِالرَّايِ"

“Cibrîl, Hz. Peygamber’e indi ve “Doğru olan görüş Hubâb’ın işaret ettiği görüştür.” dedi. Hz. Peygamber’de Hubâb’ı çağırdı ve “Ya Hubâb Cibrîl senin görüşünü işaret etti” buyurdu.” ⁶⁴⁷

⁶⁴⁵ Enfal, 8/ 7-9

⁶⁴⁶ Allah Teâla, Bedir savaşıyla ilgili olarak yukarıda verdiğimiz ayetlerin yanı sıra Âl-i İmrân sûresinde şöyle buyurmaktadır: “Andolsun, siz son derece güçsüz iken Allah Bedir’de size yardım etmişti. O hâlde Allah’a karşı gelmekten sakının ki şükretmiş olasınız. O zaman sen, mü’minlere şöyle diyordun: İndirilen üç bin meleklerle Rabbinizin sizi takviye etmesi, sizin için yeterli değil midir? Evet, sabrettiğiniz ve Allah’a karşı gelmekten sakındığınız takdirde; onlar ansızın üzerinize gelseler bile Rabbiniz nişanlı beş bin meleklerle size yardım eder.” Âl-i İmrân, 3/124, 125. Tefsîrlerde ayetin sebab-i nuzûlü ile ilgili olarak şu bilgi yer almaktadır: “Kürz b. Câbir el-Muhâribî adında birisinin bir grubuyla birlikte Mekkeli müşriklere yardıma geleceği haberi Müslümanlara ulaşınca Müslümanların morali bozulmuş Alah Teâla’da onların bu moralini düzeltmek için bu ayetleri indirmiştir.” Bkz. Taberî, *a.g.e.*, VI, 19; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 299. Rivayet, İbn Ebî Şeybe, *Musannef*’inde de yer almaktadır. Bkz. İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, hadis no: 36670, VII, 354.

⁶⁴⁷ Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823), *el-Megâzî*, thk. Marsden Jones, Oxford Üniversitesi Yayınları, Londra, 1965, I, 54; İbn Sa’d, *a.g.e.*, II, 14.

Bu naklin, ilk dönem siyer ve tarih kitaplarından sonraki dönem tefsir ve diğer kaynaklarında, genişleyerek yer aldığını görmekteyiz. Örneğin; İbn Kesîr’de yer alan rivayet şöyledir:

*“Hz. Peygamber şavaşa katılanları topluyordu. Cibrîl’de sağ tarafındaydı. Sonra melek geldi ve “Ya Muhammed Allah sana selam söylüyor” dedi. Hz. Peygamber de “Selam ondandır” buyurdu. Daha sonra melek “Allah sana diyor ki Hubâb’ın işareti doğrudur” dedi. Hz. Peygamber Cibrîl’e bu meleği tanıyormusun diye sorduğunda; Cibrîl “Göktekilerin hepsini tanımıyorum ama bu şeytan değildir.” dedi.*⁶⁴⁸

İbn Kesîr’de yer alan bu rivayet “وذكر بعضهم / Bazıları dedi ki” diye şeklinde başlamaktadır. Bu nedenle de rivayetin sıhhatinden söz etmemin mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Ayrıca yine Vâkıdî’nin rivayetine dönersek, rivayetin isnadı İbn Abbas > İkrime > Dâvut b. Husayn > İbn Ebî Habibe’den oluşmaktadır. Rivayeti aynı isnadla İbn Sa’d da nakletmektedir. Rivayetin sadece tarih ve siyer kitaplarında yer alması rivayetdeki râvilerin durumlarından kaynaklandığını düşünüyoruz. Zira rivayette yer alan İbn Ebî Hâbibe hakkında cerh ve ta’dîl imamları güvenilir râvilerle aykırı rivayetlerinin bulunduğunu zikretmektedirler.⁶⁴⁹ Diğer bir meselede İbn Abbas’ın Bedir savaşında bulunmayışdır. Zira bu durum Buhârî’den nakledilen rivayet verilirken tartışılacaktır.⁶⁵⁰

İbn Hişâm’da yer alan rivayette ise hâdisi şöyle anlatılmaktadır. *“Sahâbeden Hubâb b. el-Munzir buraya yerleşilmesini uygun bulmadı ve Hz. Peygamber’e bu kararın vahye dayanıp dayanmadığını sordu. Peygamberimizde bunun kendi görüşü olduğunu söyleyince düşmana en yakın kuyunun yanına yerleşilmesini ve diğer kuyuların*

⁶⁴⁸ İbn Kesîr, *el- el-Bidâye ve’n-Nihâye*, IV, 53.

⁶⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, II, 83; İbn Adî, *el-Kâmil fi’ d-Duafâi’ r-Ricâl*, râvi no: 66, I, 379; Zehebî, *Mizânü’l-İtidâl*, râvi no: 36, I, 36.

⁶⁵⁰ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, râvi no: 5, V, 3; İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî (ö. 463/1071), *el-İstîâb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru’l-Cîl, Beyrut, 1402/1992, s. 447; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, râvi no: 4803, VII, 228

kapatılmasını teklif etti. Hz. Peygamber’de bu görüşü uygun buldu.”⁶⁵¹ Görüldüğü üzere bu rivayette Cibrîl lafzı bulunmamaktadır. Hatta İbn Hişâm’da konu başlığı “Hubâb b. el-Munzir’in Hz. Peygamber’e görüşünü söylemesi” şeklindedir.⁶⁵²

Bedir savaşının anlatıldığı kaynaklara baktığımızda karşımıza Cibrîl’in de yer aldığı efsânevî tarzda diyebileceğimiz rivayetler çıkmaktadır. Bunlardan biriside Cibrîl, Mîkâîl ve İsrâfîl’in bin melekden oluşan bir melek grubuyla savaşa katılma hadisesini anlatan rivayettir. Rivayetlerde savaşa katılan meleklerin sayılarının muhtelif olduğu görülmektedir. Örneğin; Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767) *Tefsîr*’inde yer alan rivayette Bedirde savaşa Cibrîl ve Mîkâîl’in beş yüz meleklerle savaşa iştirak ettikleri zikredilirken,⁶⁵³ Vâkıdî’nin (ö. 207/823) eserinde yer alan rivayette bu rakamın bine çıktığını ve İsrâfîl’inde hâdiseye dâhil olduğunu görmekteyiz. Vâkıdî’deki rivayette Hz. Ali, Bedir savaşını Kûfe’de iken şöyle anlatmaktadır:

“Bedir kuyularından su çekiyordum. Şiddetli bir rüzgâr çıktı. Daha sonra bir rüzgâr daha çıktı. O da bitince tekrar bir rüzgâr daha çıktı. Daha sonra ilk olarak Cibrîl, bin meleklerle geldi ve Hz. Peygamberin yanında durdu. Sonra Mikâîl, bin meleklerle Resûlullah’ın ve Hz. Ebû Bekir’in sağ tarafında durdu. Sonra, İsrâfîl bin meleklerle Resûlullahın sol tarafında yerini aldı.”⁶⁵⁴

Siyer ve tarihçilerin isnadları çok sahih görülmemekle birlikte Vâkıdî’nin naklettiği rivayetin isnadında Hz. Ali > Benî Eyd’den bir adam (meçhul) > Muhammed b. Cubeyr b. Mut’ım > Ebu’l-Huveyrîs bulunmaktadır. Aynı rivayet ve aynı isnad İbn Sa’d’da yer almaktadır.⁶⁵⁵ Rivayet daha sonra Ebû Ya’la el-Mevsîlî (ö.307/919)’nin *Musned*’inde yer almakta, rivayetin metni aynı olmakla birlikte Ebû Ya’lâ da isnad Hz.

⁶⁵¹ İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 620.

⁶⁵² İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 620.

⁶⁵³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 102.

⁶⁵⁴ Vâkıdî, *Megâzî*, I, 57.

⁶⁵⁵ İbn Sa’d, *a.g.e.*, II, 14.

Ali > Muhammed b. Cubeyr b. Mut'ım > Ebu'l-Huveyrîs şeklindedir.⁶⁵⁶ Vâkîdî'nin isnad zincirinde var olan meçhul râvî “عن رجل من بني أود / Benî Evd'den bir adam” isnad zincirinden düşölerek yerine Muhammed b. Cubeyr b. Mut'ım yerleştirilmiştir. Böylelikle sened Hz. Ali > Muhammed b. Cubeyr b. Mut'ım > Ebu'l-Huveyrîs şekline dönüşmüş daha sonra bu isnadla tefsir, hadis ve siyer eserlerinde yerini almıştır.⁶⁵⁷ Aynı rivayet seneddeki meçhul kişi olmaksızın Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014) *Mustedrek*'inde yer vermekte ve rivayeti “Sahih” kabul etmektedir.⁶⁵⁸ Ayrıca Heysemî (ö. 807/1404) rivayeti eserinde zikretmekte ve râvilerinin “sika” olduğunu belirtmektedir.⁶⁵⁹ Yine Muhammed b. Cubeyr'den rivayeti alan Ebû'l-Huveyrîs hakkında ulema sika olmadığını, belirtmekte, naklettiği haberlerle ihticac edilemeyeceğini belirtmektedirler.⁶⁶⁰ Nitekim İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'sinin tahric ve tahkîkîni yapan Nebîl b. Mansûr, isnadda yer alan Ebu'l Huveyrîs'in sika olmadığını bu nedenle rivayetin “zayıf” olduğunu belirtmektedir.⁶⁶¹

Buhârî'nin Bedir savaşıyla ilgili olarak bir'den fazla bâb ayırdığını ve hâdiseyi olabildiğince aktarmaya çalıştığını görmekteyiz. Naklettiği rivayetlerin içerisinde Cibrîl lafzının yer aldığı iki rivayet bulunmaktadır. Bunlardan birinde Cibrîl'in savaşta bizzat çarpıştığı anlatılmaktadır. İbn Abbas'tan nakledilen rivayet şöyledir: Hz. Peygamber Bedir savaşı esnasında şöyle buyurdular:

⁶⁵⁶ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *Musned*, hadis no: 229, I, 379.

⁶⁵⁷ Taberî, *Câmi'ul'-Beyan*, XI;57; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 297; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, I, 453; İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye*, hadis no: 4253, XVII, 327; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV, 63; Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvve*, III, 55.

⁶⁵⁸ Hâkim en-Neysâbûrî, *Mustedrek*, hadis no: 4431, III, 72.

⁶⁵⁹ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, VI, 76.

⁶⁶⁰ İbn Ebî Hâtîm, *a.g.e.*, râvî no: 1352, V, 284; İbn Adî, *a.g.e.*, râvî no: 1136, V,501; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duqâfâ*, İdâretu İhyâu't-Turâsî'l-İslâmî bi-devleti Katar, Katar, 1987; râvî no: 3638, I, 548.

⁶⁶¹ Nebîl b. Mansûr b. Ya'kûb, *Enîsu's-Sârî fi Tahrîci ve Tahkîkı Fethu'l-Bârî*, Muessetu'r-Reyyân, Beyrut, 2005, hadis no: 5662, XI, 989.

"İşte bu Cibrîl'dir. Üzerinde savaş aletleri kuşanmış ve atının başını tutmaktadır." ⁶⁶²

Rivayetin isnadı: İbn Abbas, onun mevlası İkrime, Hâlid b. Mihrân, Abdulvehhâb b. Abdulmecîd ve İbrahim b. Musâ'dır. Begavî, rivayetin "sahih" olduğunu zikretmekte ⁶⁶³ ise de rivayetle ilgili problemlerin olduğunu söylememiz gerekmektedir. Zira rivayeti aktaran İbn Abbas, Bedir savaşına katılmamış hicretten üç yıl önce dünyaya gelmiştir. ⁶⁶⁴ İbn Hacer, bu nedenle rivayetin sahabe mürseli olduğunu, İbn Abbas'ın muhtemelen bunu Hz. Ebû Bekir'den duymuş olabileceğini zikretmektedir. ⁶⁶⁵

İbn Abbas'ın "Bedir günü işte bu Cibrîl'dir. Savaş aletlerini kuşanmış ve atının başını tutmaktadır." rivayetini Buhârî aynı isnadla sadece "يوم بدر / Bedir günü" yerine "يوم احد / Uhud günü" ibaresinin değişmesiyle tekrar nakletmektedir. Rivayetin hem metni hemde isnadı aynıdır. ⁶⁶⁶ Her iki rivayetin râvilerinin yukarıda verdiğimiz gibi İbn Abbas, onun mevlası İkrime, Hâlid b. Mihrân, Abdulvehhâb b. Abdulmecîd ve İbrahim b. Musâ'dan oluşmaktadır. İbn Hacer, "Cibrîl'in savaş aletini kuşanmış ve atının yularının tuttuğu" yönündeki olayın Bedir'de olduğunun maruf olduğunu, bu olayın Uhud olmadığını belirtmektedir. ⁶⁶⁷ Bedruddîn el-Aynî de bu olayın Bedir'de gerçekleştiğini zira meleklerin Bedir'de savaşa iştirak ettiklerini zikretmektedir. ⁶⁶⁸ Bunu destekleyen bir nakilde İbn İshâk'ın *Sîre*'sinde yer almaktadır. Hz. Peygamber'in Bedir'de şöyle söylediği nakledilmektedir:

⁶⁶² Buhârî, Megazi, 11, hadis no: 3995, III, 90; İbn Ebî Şeybe, Megazi, hadis no: 37664, XIII, 263.

⁶⁶³ Begavî, *Şerhu's-Sunne*, hadis no: 3776, XIII, 379.

⁶⁶⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, râvî no: 5, V, 3; İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî (ö. 463/1071), *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Cîl, 1. Baskı, 5 cilt, Beyrut, 1402/1992, s. 447; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 4803, VII, 228.

⁶⁶⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, IX, 57.

⁶⁶⁶ "يوم احد هذا جبريل أخذ برأس فرسه عليه أداة الحرب" Bkz. Buhârî, Megazi, 16, hadis no: 4041, III, 102.

⁶⁶⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, IX, 113.

⁶⁶⁸ Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVII, 190.

"أبشر يا أبا بكر أذاك نصر الله هذا جبريل آخذ بعنان فرس يقوده"

*"Müjde Ya Ebû Bekir, Allah'ın yardımı geldi. İşte Cibrîl, atının yularını tutmuş tozu dumana katıyor."*⁶⁶⁹

Buhârî'nin Bedir gazvesini anlattığı rivayetlerin içerisinde Cibrîl lafzının yer aldığı diğer rivayette Bedir gazvesine katılan meleklerin faziletinin anlatıldığı rivayettir. Rivayeti Bedir gazvesine katılan Rifâa b Râfi' ez-Zurâkî nakletmektedir:

*"Cibrîl, Allah Resûlunun yanına geldi ve "Sizin yanınızda Bedir ehlinin durumu nedir? diye sordu. Hz. Peygamber de "Onlar Müslümanların en faziletlielerindendir" cevabını verdi. Cibrîl'de "Bizde Bedir de bulunan melekleri diğerlerinden daha üstün tutarız." cevabını verir."*⁶⁷⁰

Begavî rivayetin sahih olduğunu zikrederken⁶⁷¹ İbn Kesîr, Buhârî'nin bu rivayette tek kaldığını belirtmektedir.⁶⁷² Buhârî, aynı rivayeti benzer bir metinle iki defa daha nakletmektedir.⁶⁷³ İbn Hacer de rivayetin üç tarîki bulunduğu bunlardan yukarıda metnini verdiğimiz rivayetin mevsûl olduğunu zira onun Rifâa b. Râfi' ez-Zürkânî'den geldiğini diğer iki rivayetin ise onun oğlu olan Muaz b. Rifâa tarafından nakledildiğini bu nedenle diğer iki rivayetin mürsel olduğunu belirtmektedir.⁶⁷⁴

Bedir savaşında meleklerin durumunu anlatan diğer bir rivayette İbn Ebî Şeybe'nin eserinde yer almaktadır. Bu rivayette meleklerin renkli sarık takmaları anlatılmaktadır. Rivayet şöyledir:

⁶⁶⁹ İbn Hişam, *es-Sîratu'n-Nebeviyye*, 627.

⁶⁷⁰ Buhârî, Megazi, 11, hadis no: 3992, III, 90; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Megazi, hadis no: 37728, XIII, 287; İbn Mâce, Mukaddime, 11, hadis no: 160, I, 160; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 15820, XXV, 136.

⁶⁷¹ Begavî, *Şerhu's-Sunne*, hadis no: 3993, XIV, 193.

⁶⁷² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 21.

⁶⁷³ Bkz. Buhârî, Megazi, 11, hadis no: 3993-3394, III, 90

⁶⁷⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 57.

“Zübeyr, Bedir günü başına sarı sarık bağlamış bir haldeydi. Meleklerde sarı sarıklarla birlikte yeryüzüne indiler.”⁶⁷⁵

Rivayet Zübeyr b. Avvam’ın çocuklarından Abbâde b. Hamza tarafından⁶⁷⁶ rivayet edilmektedir. Fakat Abbâde b. Hamza Bedir savaşında bulunanlar arasında yer almamaktadır.⁶⁷⁷ Bu nedenle rivayet mürseldir. Savaşa iştirak etmiş sahabe tarafından da böyle bir rivayet nakledilmemektedir. Bu nedenle de rivayetin doğru olma ihtimali azalmaktadır. Savaş esnasında sarı veya farklı renkli elbise veyahut da sarık takanların hemen fark edilmesi gerekirdi. Tefsir kitaplarının bu savaşı anlatan bölümlerinde üzerlerinde beyaz giysiler bulunan, farklı renkte sarıklar takan ve alaca atlara sahip meleklerin savaşa iştirak ettiklerine dair rivayetler bulunmakta ise de senetleri bakımından problemli görünmektedirler.⁶⁷⁸ Örneğin; Taberî’de Hz. Ali’nin ve İbn Abbas’ın melekleri beyaz sarıklı, Cibrîl’in ise Zübeyr b. Avvâm gibi üzerinde sarı renkli sarıkla gördüklerini ifade eden rivayete yer vermektedirler.⁶⁷⁹ Yine Taberî’de yer alan İbn Abbas’tan nakledilen rivayette Beni Gaffar’dan iki kişi savaşı izlemek için dağın tepesine çıktığında savaş meydanında bir bulutun yaklaştığını bulutun içerisinden “اقدم حيزوم/Haydi Hayzûm” sesleri işittiklerini aktırılmıştır. O sözlerin devamında Cibrîl’in atına bu şekilde

⁶⁷⁵ "كان علي الزبير يوم بدر عمامة صفراء معتجرا بها فنزلت الملائكة عليهم عمام صفراء" İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Megazi, 25, hadis no: 37700, XIII, 280; Taberî, *a.g.e.*, VI, 22.

⁶⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, libas, 12, hadis no: 25127, VIII, 172. Abbâde b. Hamza için bkz. Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, râvi no: 1591, VI, 32; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve Ta'dil*, râvi no: 402, VI, 78; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), *Tehzîbu Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Güneym Abbâs, Eymân Selâme, el-Fâruku'l-Hadîs li't-Tab'a ve'n-Neşr, Kâhire, 1420/2004, râvi no: 3120, V, 141.

⁶⁷⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III, 315.

⁶⁷⁸ Taberî, Âl-i İmran 125. ayetinin tefsirinde beyaz yünlü elbiseler içerisinde altlarında alınları lekeli atlar bulunan varlıkların bulunduğu ifade eden rivayetleri yer vermektedir. Bkz. Taberî, *a.g.e.*, VI, 36; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 302.

⁶⁷⁹ Taberî, *a.g.e.*, VI, 36 ; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 301.

seslendiği de belirtilmiştir.⁶⁸⁰ Fakat bu rivayetlerin senedlerinin munkatı' ve ifadelerdeki mitolojik söylemler rivayetleri güvenilir olmaktan çıkarmaktadır.

Hiz. Peygamberin ve Müslümanların Allah Teâla'dan yardım istedikleri, Allah Teâla'nın da onların imdatlarına bin tane meleklerle cevap verdiği ayetle sabittir.⁶⁸¹ Rivayetlerde de rakamlar muhtelif olmakla birlikte Cibrîl ve Mikâîl'in beşer yüz meleklerle savaşa iştirak ettikleri aktarılmaktadır. Zemahşerî (ö.538/1143), meleklerin sayıca az olan Müslümanların kalplerini sağlamlaştırmak, moral olarak güçlendirmek böylelikle zaferi kolaylaştırmak için indikleri görüşündedir.⁶⁸² Fahrüddin er-Râzî (ö.604/1208), Cibrîl başta olmak üzere yardıma gelen meleklerin harbe katıldıkları konusunun ihtilaflı olduğunu zira meleklerin savaşa katılmaları halinde sadece Cibrîl'in kanadıyla bütün müşrikleri yok edebilecek güce sahip olduğunu bu nedenle de meleklerin savaşta bulunduklarını fakat savaşa katılmadıklarını Müslümanlara moral desteği verdiklerine dair görüşe yer vermektedir.⁶⁸³

Netice olarak Cibrîl'in Bedir savaşına katılımı sabit görünse de bu katılım mahiyeti konusunda farklı görüşlerin olması makuldür. Zira bu katılımın Buhârî'deki

⁶⁸⁰ Bkz. Taberî *a.g.e.*, VI, 36 .

⁶⁸¹ Rabbinizden yardım dilediğiniz zamanı hatırlayın. Hemen size, "Meleklerden peşi peşine gelen binlik kuvvetlerle ben size yardım edeceğim" diye cevap verdi. Bkz. Enfal, 8/9.

⁶⁸² Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 623.

⁶⁸³ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VIII, 235. Fakat bu konuda Fahrüddin er-Râzî gibi düşünmeyen müfessirlerimizde bulunmaktadır. Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir adlı eserde müellif şunları zikretmektedir: "Melekler, gayb âlemine ait varlıklardır. Onların savaşa katılmaları da mucizedir. Gayb âlemi ve mucize, akıl üstü alanlar olduğu için meleklerin gelmesini "moral gücü" olarak te'vil edip aklileştirmek doğru değildir." Bkz. Karaman, Hayreddin, Çağrı, Mustafa, Sönmez, İbrahim Kâfi, Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, I, 666. Bu görüşün tam zıddı olan diğer görüş ise meleklerin savaşta yer almadıkları görüşüdür. Bu görüşü "*İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hiz. Muhammed Tasavvuru*" adlı eserden şu alıntı ile örneklendirebiliriz: "Savaş esnasında meleklerin yardımı Margoliouth'a göre bir ön kabulden ibarettir, yoksa gerçeğin bir ifadesi değildir... Bir yıl sonra Bedirde savaşan meleklerin sayısı üç bine çıkarılmıştır. Hâlbuki meşhur bir hadisde savaşın itibarı, melekler yerine Abdülmuttalib'in ailesinin yiğitlerine bağlanmaktadır." Bkz. Sarıçam İbrahim, Özdemir Mehmet, Erşahin Seyfettin, *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hiz. Muhammed Tasavvuru*, Nobel Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011, s. 260.

rivayette olduğu gibi bizzat eline kılıcı alıp savaşmak sûretiyle mi yoksa manevi anlamda Müslümanlara destek olmak şeklinde mi olduğu konusunda farklı görüşlerin olması muhtemeldir. Eğer rivayette olduğu gibi Cibrîl'in insan sûretine girerek savaş meydanında savaşa katılmış olsaydı bu hâdise kitaplarımıza daha farklı bir şekilde yansırđı. Ama konuyla ilgili rivayetler ya savaşa katılmamış sahâbiler tarafından nakledilmekte ya da nakledilen rivayetlerin isnadlarında zayıf olarak kabul edilen râviler bulunmaktadır. Bu da konuyla ilgili rivayetlerin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle de Cibrîl'in savaşa cismanî bir sûrette değıl de sadece Hz. Peygamber'in göreceğı bir şekilde savaş meydanında olmuş olabileceğini, bunun da ashâbın moralini yüksek tutmak için onlara aktardığını söylememiz mümkündür.

2.2.2.2. Uhud Harbi ve Cibrîl

Hz. Peygamber'in hayatının kötü zamanlarından biri de Uhud savaşı olduğu malumdur. Uhudda Hz. Peygamber'in ordusu iki ateş arasında kalıp da herkes can derdine düştüğünde, Hz. Peygamber'in yanında kalan Sa'd b. Ebî Vakkas Hz. Peygamberin sağında ve solunda o zamana kadar hiç görmediğı beyaz elbiseli iki kişinin varlığından bahsetmektedir. Ayrıca Enfal sûresi 9. ayetinin bin meleğın gönderilmesinin yanısıra Âl-i İmrân sûresinde de üç bin melek ve beş bin melek ile ilgili ifadeleri de bulunmaktadır. Öncelikle Âl-i İmrân sûresinin 124. ve 125. ayetlerini zikrelelim: *“O zaman sen “Rabbimizin indirilmiş üç bin melek ile size yardım etmesi yetmez mi?” diyordun.⁶⁸⁴ Evet. Siz sabredip sakınırsanız düşmanlarınız aniden saldırılar bile Rabbimiz nişanlı beş bin melek ile size yardım eder”⁶⁸⁵*

Fakat bazı âlimler yukarıda zikrettiğimiz ayetlerin Uhud'da değılde Bedir gazvesi esnasında nâzil olduğunu söylemişlerdir. Örneğın; erken dönem müfessirlerinden olan Mucâhid b. Cebr (ö. 103/721), tefsirinde Âl-i İmrân sûresinin 124. ayetinin Bedir

⁶⁸⁴ Âl-i-İmrân, 3/124. " إذ تقول للمؤمنين ألن يكفیکم أن یمدکم ربکم بثلاثة آلاف من الملائكة منزلین

⁶⁸⁵ Bkz. Âl-i-İmrân, 3/125. بلي إن تصبروا وتتقوا ویأتوکم من فورهم یمدکم ربکم بخمسة آلاف من الملائكة مسومین

harbinde indiğini, Âl-i İmrân sûresinin 125. ayetinin ise Uhud harbinde nazil olduğunu belirtmektedir.⁶⁸⁶ Taberî de zikredilen ayetlerin Bedir’de nazil olduğunu fakat müşriklerin ani bir saldırısı olmadığı için üç bin veya beş bin melek inmeyip sadece bin melek indiğini zikretmektedir.⁶⁸⁷ Bazı müfessirlerde bu ayetlerin Hendek (Ahzab) savaşının indiğini belirtmişlerdir.⁶⁸⁸ Ama cumhur ulema ayetlerin Uhud harbi esmasında nazil oldukları yönündedir. Uhudda müslümanların sabredemeyip, acele ettiklerinden ve Hz. Peygamber’in sözünü dinlemediklerinden dolayı üç bin melekleğin yeryüzüne inmediği kaydetmektedirler.⁶⁸⁹

Bazı âlimler Uhud savaşında meleklerin inmediğini söylese de Buhârî’de yer alan rivayette Hz. Peygamber’in sağında ve solunda yabancı iki kişinin bulunduğu ifade edilmektedir. Hâdiseyi Sa’d b. Ebî Vakkas şöyle anlatıyor: “*Uhud savaşında Resûlullah’ın yanında kahramanca savaşan iki beyaz elbiseli adam gördüm ki onları ne daha önce ne de daha sonra onları gördüm.*”⁶⁹⁰

Muslim’de de aynı rivayet yer almaktadır. Fakat Muslim’deki rivayetin sonunda râviye ait bir açıklama cümlesi bulunmaktadır. Bu cümlede Hz. Peygamber’in sağında ve solunda beyaz kıyafetli iki tane yabancıyı yani denilerek “يغني جبريل وميكائيل / Yani Cibrîl ve Mîkâîl” olduğu belirtilmektedir.⁶⁹¹ Bu fazlalık Muslim’in diğer bir rivayetinde de bulunmamaktadır.⁶⁹² Hem Buhârî hem de Muslim’de yer alıp yukarıda zikrettiğimiz rivayetin, dört farklı tarîki bulunmaktadır. Bunlardan sadece Muslim’in İbn Ebî

⁶⁸⁶ Mucâhid, *et-Tefsîr*, I, 259.

⁶⁸⁷ Taberî, *Câmi ’u ’l-Beyân*, VI, 20.

⁶⁸⁸ Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, VIII, 229; İbn Kesîr, *Tefsîru ’l-Kurân ’i ’l-Azîm*, II, 109.

⁶⁸⁹ Mukâtil b. Süleyman, I, 299; Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.* VIII, 229; İbn Kesîr, *a.g.e.*, II, 109.

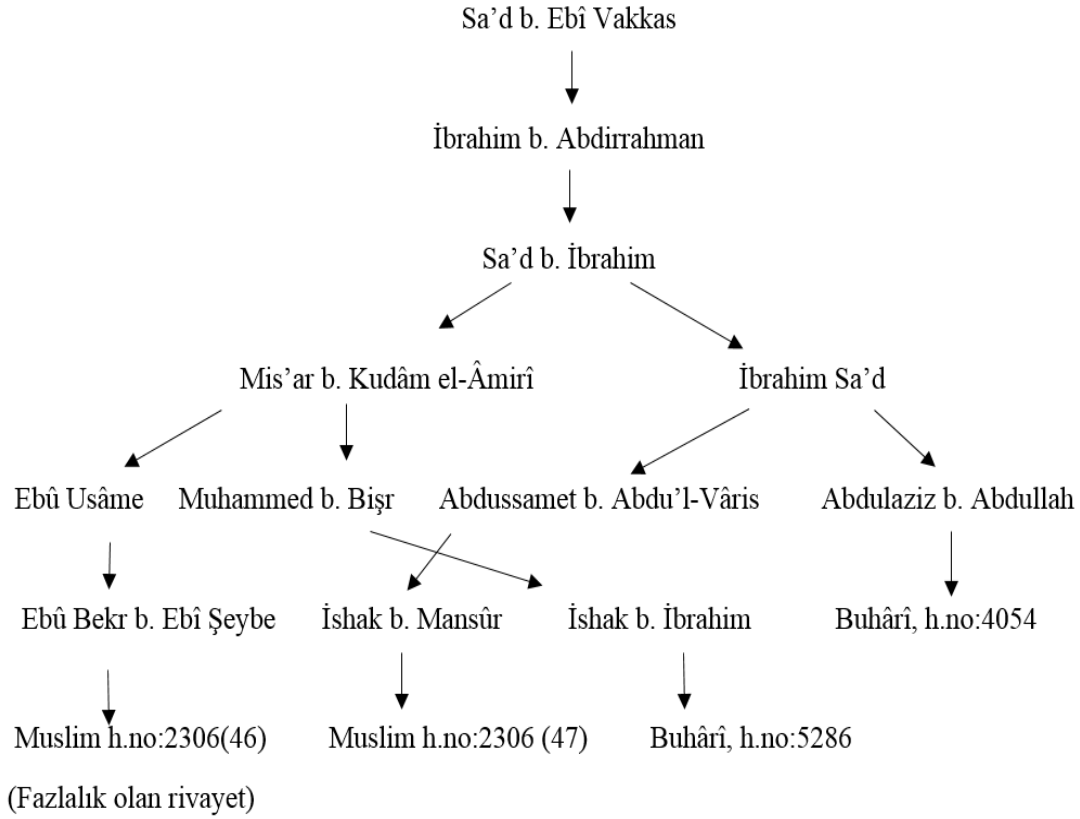
⁶⁹⁰ " رأيت رسول الله يوم أحد ومعه رجلان يقتلان عنه عليهما ثياب بيض كأشد القتال ما رأيتهما قبل ولا بعد. " Bkz. Buhârî, *Megâzi*, 18, hadis no: 4054, III, 105; Libas, 24, hadis no: 5826, VI, 61; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 1468, III, 69; hadis no: 1471, III, 71; Vâkıdî, *Megâzi*, I, 234

⁶⁹¹ Bkz. Muslim, *Fadâil*, 10, hadis no: 2306, IV, 1802; İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, hadis no: 6987, XV, 446; Beyhakî, *Delâilu ’n-Nubuvve*, III, 254.

⁶⁹² Muslim, *Fadâil*, 10, hadis no: 47, IV, 1802.

Şeybe'den aldığı rivayette bu iki yabancıнын Cibrîl ve Mîkâîl olduğu nakledilmektedir.⁶⁹³

Şemada da görüleceği üzere açıklama cümlesinin bulunduğu rivayetin Ebû Usâme (Hammâd b. Usame b. Zeyd)'in⁶⁹⁴ naklettiği rivayette bulunmaktadır. Genel olarak rivayetin isnad şemasında bu durum daha iyi görülecektir. Şema şöyledir:

İbn Ebî Şeybe'nin isnadında da aynı râvi bulunmaktadır. İhtimal o dur ki Hammad b. Usâme b. Zeyd'in açıklamasını İbn Ebî Şeybe metnin kendisinden zannederek rivayeti o şekilde nakletmiştir. Fakat Buhârî'yi şerh eden İbn Hacer, diğer kitaplarda yer alan bu açıklama cümlesini rivayetin metninden kabul ederek eserinde yer vermiştir.⁶⁹⁵

⁶⁹³ İbn Ebî Şeybe, hadis no: 32689, XI, 158.

⁶⁹⁴ Hammâd b. Usâme b. Zeyd, sika ve mutkîn olarak bilinse de bazen hata yaptığı belirtilmekte ayrıca İbn Ebî Hâtim, yaptığı tedlisin ortaya çıktığını zikretmektedir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 3555, VIII, 517; İclî, *Târîhu's-Sikât*, râvi no: 328, I, 130; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, râvi no: 1471, VII, 217; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 3.

⁶⁹⁵ İbn Hacer, *Fethu'l Bârî*, X, 130.

Meleklerin Uhud'da savaşıp savaşımadığı âlimler arasında tartışma konusu olmuştur. Beyhakî, savaşımadığı kanaatindedir. Bu sebeple Mucâhid'in şu sözüne yer vermektedir: "Melekler sadece Bedir'de savaşımlardır. Uhud'da Allah Resûlu'nun sözünü dinlemeyen ve sabretmesini bilmeyen bir kavimle birlikte savaşmak istememişlerdir"⁶⁹⁶ Nevevî ise meleklerin Bedir'de bulundukları gibi Uhud'da da bulunduklarını, "melekler sadece Bedir'de savaştı" diyenlere karşılık Cibrîl ve Mîkâîl'in beyaz elbise giyerek savaşa iştirak ettiklerini zikretmektedir. Ayrıca Nevevî, Cibrîl ve Mîkâîl'in beyaz elbise giymesini beyaz elbise giymenin faziletine bir delil olduğunu zikretmektedir.⁶⁹⁷ Hüseyin Akyüz de beyaz rengin Cibrîl'in rengi olduğunu zikretmekte bunun sebebi olarak da beyaz rengin maddi ve manevi temizlik, rahmet, iyilik, tevazu, alçakgönüllülük, güzellik, hayır, hidayet, saflık gibi anlamlara işaret ettiğini dikkat çekmektedir.⁶⁹⁸

Kâdî İyad, bu hadisin şerhinde Cibrîl'in ve Mîkâîl'in savaşa iştirak etmesi müslümanlara manevi bir kuvvet vermek, müşriklere de korku salmak amacıyla olduğunu belirtirken, Cibrîl'in ve Mîkâîl'in savaşa katılmalarının Hz. Peygamber'in bir mucizesi olduğunu zikretmektedir.⁶⁹⁹

Bunlara ilaveten Buhârî'de yer alan ve Hz. Peygamber'in Uhud savaşında Cibrîl'i atının yularını tutmuş ve savaşmaya hazır olduğunu ifade eden bu rivayetin⁷⁰⁰ birebir benzerini Bedir için de nakledilmektedir.⁷⁰¹ Ulema, bu rivayetin Bedir için geçerli olduğunu, Uhud'da böyle bir hâdisenin gerçekleşmediğini belirtmektedirler.⁷⁰²

⁶⁹⁶ Beyhakî, *a.g.e.*, III, 255.

⁶⁹⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, XV,96.

⁶⁹⁸ Akyüz, Hüseyin, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Renklerin Dili", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 41, Erzurum, 2014, s. 378.

⁶⁹⁹ Kâdî İyad, *İkmâl'ul Mu'lim bi Fevâidi'l-Muslim*, VII, 270.

⁷⁰⁰ "يوم أحد هذا جبريل أخذ برأس فرسه عليه أداة الحرب" / Uhud günü; İşte Cibrîl, atının yularının tutmuş savaş aletleri üzerinde savaşmaya hazır haldeydi." Bkz. Buhârî, Megazi, 11, hadis no: 3995, III, 90.

⁷⁰¹ Bkz. Buhârî, Megazi, 16, hadis no: 4041, III, 102.

⁷⁰² Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX,113; Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVII, 190.

Sonuç olarak ulaşabildiğimiz kadarıyla Uhud savaşını anlatan rivayetlerde Cibrîl, lafzı yer almamaktadır. Sadece Sa'd b. Ebî Vakkas'a atfedilen savaş esnasında Hz. Peygamber'in yanında daha önce ve sonra hiç görmediği kahramanca savaştan iki beyaz elbiseli adamın varlığını ifade eden rivayet bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in yanında savaştan bu iki adamı, Sa'd b. Ebî Vakkas'dan başkası da görmemiş olmalı ki bu iki adamın varlığını anlatan rivayet sadece O'ndan gelmektedir. Bununla birlikte Muslim'de yer alan benzer rivayette bu savaştan iki kişinin Cibrîl ve Mikâil olması gerektiği düşüncesiyle râvinin "yani" diyerek rivayete ekleme yaptığını görmekteyiz. Bu da Muhaddisler arasında kabul görmüş ve bu minvalde açıklamalar da bulunmuşlardır. Onlara göre Uhud savaşında Hz. Peygamber'in yanında beyaz kıyafetleriyle Cibrîl ve Mikâil savaşta kahramanca savaşmışlardır. Fakat bunun dayanağı yukarıda değindiğimiz gibi sadece bir idracdan ibarettir. Genel görüş, Uhud savaşında meleklerin yardıma gelmediği yönündedir.

2.2.2.3. Hendek (Ahzab) Savaşı ve Cibrîl

Hendek savaşı, Medine'nin bir tarafına kazılan hendekden dolayı Hendek, birden fazla grubun Müslümanlara karşı saldırmasından dolayı da Ahzab (Gruplar) savaşı diye adlandırılmaktadır.⁷⁰³ Kur'an, bizlere Hendek (Ahzab) savaşıyla ilgili şu bilgiyi vermektedir:

*"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani size ordular saldırmıştı da, biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah ne yaptığınızı çok iyi görmekteydi."*⁷⁰⁴

⁷⁰³ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 440; İbn Hişam, *a.g.e.*, II, 214; İbn Sa'd, *a.g.e.*, II, 66.

⁷⁰⁴ Ahzab, "يا أيها الذين آمنوا اذكروا نعمة الله عليكم إذ جاءتكم جنود فأرسلنا عليهم ريحا وجنودا لم تروها وكان الله بما تعملون بصيرا" 33/9.

Ayette zikredilen “جنود /ordular”dan maksadın Kureyş, Gatafan ve Benî Nadîr kabilerlerinden oluşan askerler olduğu,⁷⁰⁵ ayetin devamında geçen ikinci “وجنودا / Ordular” kelimesinden ise “melekler” olduğu belirtilmektedir.⁷⁰⁶ Taberî, “وجنودا / Ordular” kelimesini “meleklerden oluşan bir ordu” olduğunu zikrederken, meleklerin Hendek savaşında savaşmadıklarını da belirtmektedir.⁷⁰⁷ Fahrüddin er-Râzî ise meleklerin savaşa katıldıklarını şöyle açıklamaktadır: “فأرسلنا عليهم ريحا وجنودا لم تروها.” Onların üzerine rüzgâr ve görmedikleri ordular gönderdik” (Ahzab, 33/10) ayetini, Müslümanlara karşı birleşen kâfirlere Allah Teâla soğuk kış gecesi rüzgâr ve melekler göndererek kâfirlerin kalplerine korku salmıştır. Hatta içlerinden bazıları gece yarısı duydukları seslerden dolayı korkularından birbirlerine sarıldıkları meşhur olmuştur.”⁷⁰⁸ Kurtubî de Yüce Allah’ın rüzgâr göndererek müşriklerin çadırlarını yıktığını, melekler göndererek de kalplerine korku saldığını söylemektedir.⁷⁰⁹

Hendek savaşını anlatan rivayetlere baktığımızda hendek kazımı esnasında beyaz bir kayanın parçalanmasıyla çıkan kıvılcımlardan sonra Hz. Peygamber’in “فأخبرني جبريل /Cibrîl, bana ümmetimin, onlara (Farisilere, Rumlara ve Yemenlilere) galip geleceğini haber verdi” şeklindeki rivayet kitaplarımızda yer almaktadır.

İbn Sa’d (ö. 230/845), rivayeti naklederken isnadsız olarak “قال عمر بن عوف /Amr b. Avf dedi” şeklinde vermektedir. Ayrıca nakilde hâdiseye Amr b. Avf el-Müzenî ile beraber Selmânî Fârisî, Huzeyfetu’l-Yemân, Nu’mân b. Mukarrin el-Muzeni ve ensardan altı kişinin daha şahit oldukları da belirtilmektedir. Hz. Peygamber’in taşı parçaladıktan sonra hep beraber bir yere oturduklarında Selmân, çıkan şimşeklerin hikmetini

⁷⁰⁵ İbn Sa’d, Hz. Peygamber’e karşı birleşen grupların isimlerini şöyle sıralamaktadır: “Kureyş, Kinâne, Gatafân, Benî Esed, Benî Suleym ve Benî Kurayza.” Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, II, 67.

⁷⁰⁶ Abdurrezzâk, *Tefsîr*, III, 34; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’an*, IV, 217; Taberî, XIX, 25;

⁷⁰⁷ “الملائكة ولم يقاتل يومئذ ” Bkz. Taberî, XIX, 28.

⁷⁰⁸ Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XXV, 199.

⁷⁰⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 91.

sorduğunda Allah Resûlu “وأخبرني جبرائيل أن أمتي ظاهرة عليها” /Cibrîl, bana ümmetimin onlara (İranlılara, Rumlara ve Yemenlilere) galib geleceğini haber verdi” şeklinde cevap verdiği nakledilmektedir. Fakat hâdiseyi aktaranın Selmân değil Amr b. Avf olduğunu unutulmamalıdır.⁷¹⁰ Zira Taberî de (ö. 310/922) tefsirinde İbn Sa’d’ın rivayetini kullanmış o da “قال عمر بن عوف” /Amr b. Avf dedi ki” şeklinde rivayeti vermektedir.⁷¹¹ Mamafih Beyhakî de (ö. 457/1065) dört asır sonra isnadsız bir şekilde “Amr b. Avf dedi ki” şeklinde zikretmektedir.⁷¹² Rivayetin tek isnadlı rivayeti ve biraz da farklı bir anlatımı İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939)’ın tefsirinde yer almaktadır. Rivayet, Amr b. Avf el-Muzenî > Abdullah b. Amr el-Muzenî > Kesîr b. Abdullah isnadıyla nakledilmektedir.⁷¹³ Hz. Peygamber’e taşın parçalanması anında çıkan ışığın hikmetini soran Selmân’ın ve olaya şahit olan diğer ashabın isimleri de rivayette geçmemektedir. İsnadda geçen isimlere baktığımızda ise oğul Kesîr b. Abdullah muhaddisler tarafından “zayıf bir hadisçi” olmasının yanı sıra “yalancı” olmakla da cerh edildiğini görmekteyiz.⁷¹⁴

⁷¹⁰ İbn Sa’d, *a.g.e.*, IV, 78.

⁷¹¹ Taberî, *a.g.e.*, XIX, 40.

⁷¹² Beyhakî, *Delâilu’n-Nubuvve*, III, 419.

⁷¹³ Rivayetin tamamı şöyledir: Amr b. Avf el-Muzenî nakletmektedir: Resûlullah bize Hendek yılında hendek kazacağımız yeri belirledi. Karşımıza beyaz yuvarlak bir kaya çıktı. Kaya kazmaları kırdı ve biz onu kıramadık. Resûlullah’a durumu haber verdik. Resûlullah Selman’dan balyozu aldı ve kayaya bir darbe vurdu. Kaya yarıldı ve bir şimşek çıktı ki Medineyi aydınlattı. Gecenin karanlığında lamba gibi oldu. Resûlullah tekbir getirdi Müslümanlar da tekbir getirdi. Sonra tekrar vurdu kaya yarıldı ve yine bir ışık çıktı evleri aydınlattı. Resûlullah tekbir getirdi. Müslümanlarda tekbir getirdi. Resûlullah üçüncü defa vurdu ve kaya parçalandı ve bir ışık çıktı ki iki dağın arası aydınlandı. Resûlullah tekbir getirdi. Müslümanlarda tekbir getirdi. Sonra Resûlullah’a sorduk O da şöyle buyurdular: “Birinci ışıkda Hîre saraylarını ve Kisrâ’nın şehirlerini gördüm. Onlar köpeğin dişlerine benziyordu. Cibrîl bana ümmetimin onlara galib geleceğini haber verdi. İkinci ışığın çıkmasında Rum topraklarındaki kırmızı sarayları gördüm. Onlar da kögeğin dişlerine benziyordu. Cibrîl bana ümmetimin onlara galip geleceğini haber verdi. Üçüncü ışığın çıkmasında da San’a’nın sarayları aydınlandı. Cibrîl bana ümmetimin onlara galip geleceğini haber verdi. Zaferi müdeleyin” buyurdu. Müslümanlar da zaferi müjdelediler.” Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, IX, 3117.

⁷¹⁴ Bzk: İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu’l-Cerh ve’t-Ta’dîl*, râvi no: 858, VII,154; İbn Hibbân’ın eserinde İmâm-ı Şâfiî’nin Kesîr b. Abdullah hakkında “O, yalancının direğidir” dediği zikredilmektedir. Bkz. İbn Hibbân, *Kitâbu’l-Mecrûhîn minel-Muhaddisîn*, thk. Hamdi Abdulmecîd es-Selefi, Dâru’s-Samî’î, Mısır, 1420/2000, râvi no: 890, II, 226; İbn Adî, *el-Kâmil fi’d-Duafâi’r-Ricâl*, râvi no: 1599, VII, 187.

Aynı hâdis, Vâkıdî'nin Megâzî'sinde Ömer b. el-Hakem şöyle anlatmaktadır:

“Ömer b. el-Hattâb balyozla hendek için taş kırıyordu. Sert bir kayaya denk geldi. Allah Resûlu balyozu ondan aldı ve kuvvetlice taşa vurdu. Taş parçalanırken çıkan ışık Yemen tarafına gitti. Daha sonra bir daha vurdu bu ışık bu defa Şam tarafına doğru gitti sonra bir daha vurdu ışık bu defa doğu tarafına gitti ve taş üçüncü vuruşta parçalandı. Selman: “Ya Resûlallah taşa her vuruşunda altından çıkan ışığı gördün mü?” Hz. Peygamber: “Sende mi gördün?” Selman: “Evet” cevabını verdi. Hz. Peygamber: “Ben birinci ışıktaki (kıvılcımda) Şam'ın saraylarını, ikinci ışıktaki Yemen'in saraylarını üçüncü ışıktaki ise Kısra'nın beyaz şehirlerini gördüm.” buyurdu. Hz. Peygamber'in bu vasıflandırmasını Selman duyunca “Seni gönderene kurban olayım doğru söyledin. Senin Allah'ın elçisi olduğuna şahidim” dedi. Hz. Peygamber “Ya Selmân bu bir fetihtir. Benden sonra Allah sizlere buraları fethetme imkânı verecek. Ya Selman muhakkak Şam'ı fethedeceksiniz. Aranızda tartışmayın. Heraklî topraklarının en uzak köşesine kaçacak, Yemeni de fethedeceksiniz, Doğuyu da fethedeceksiniz ondan sonra Kısra öldürülecek.” Selman: “Ben bütün bunları gördüm.” dedi.⁷¹⁵

Görüldüğü üzere metnin tamamını verdik fakat metinde “وأخبرني جبرائيل أن أمّتي /Cibrîl, bana ümmetimin onlara (İranlılara, Rumlara ve Yemenlilere) galib geleceklerini haber verdi” şeklinde bir ifade bulunmamaktadır. Cibrîl'in yer aldığı rivayetler, İbn Sa'd ve Taberî'de isnadsız bir şekilde yer alırken İbn Ebî Hâtim'in naklettiği rivayetin isnadında ise münker rivayetler nakleden Kesîr b. Abdullah bulunmaktadır. İsmi geçen bu râvinin rivayete daha bir kudsiyet katma amaçlı olarak “Cibrîl haber verdi” şeklinde metne bir ekleme yapmış olması muhtemeldir. Vâkıdî'nin rivayetini ise Hz. Peygamber'in zor zamanlar geçiren Müslümanlara taştan çıkan bir kıvılcım sayesinde morallerini düzeltmek, yaşamakta oldukları bu zor günlerin geçeceğini hatırlatmak ve onlara hedef göstermek amaçlı olarak basireti ve ferasetiyle

⁷¹⁵ Vâkıdî, a.g.e., II, 449.

“Şam’ın Yemen’in ve Kısra’nın saraylarını” görüyorum demesini olabilir olduğunu söyleyebiliriz.

Hendek gazvesinde Cibrîl bulunduğunu ifade eden diğer bir rivayette Sa’id b. Cübeyr’den gelmektedir:

“Hendek günü Ebû Süfyân ve Kureyş, Kinâne ve ona tabî olanlar, Uyeyne b. Hısn ve Gatafan’dan ona tabî olanlar, Tuleyha ve Benî Esed’den ona tâbî olanlar, Ebu’l-A’var ve Suleym’den ona tâbî olanlar Medine’ye geldiler. Hz. Peygamber ile anlaşması olan Benî Kurayza da anlaşmayı bozduklarını ve müşriklerin yanında yer aldıklarını ilan ettiler. Allah Teâla’da *“Allah, kitap ehlinde olup müşriklere yardım edenleri kalelerinden indirdi ve kalplerine büyük bir korku saldı. Siz onların bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir ediyordunuz.”* ayetini indirdi.⁷¹⁶ Cibrîl, rüzgârla birlikte geldi. Resûlullah, Cibrîl’i görünce üç defa “Müjdeler olsun” buyurdu. Allah, kâfirlere rüzgâr gönderdi ve rüzgâr onların çadırlarını yerle bir etti. Kazanlarını devirdi. Direklerini söküp attı. Sonra da kimse kimsenin yardımına gidemeden oradan ayrıldılar. Allah, *“Size ordular saldırmıştı da, biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik”*⁷¹⁷ ayetini indirdi.”⁷¹⁸

İbn Sa’d, bu rivayeti Sa’id b. Cübeyr > Ebû Bişr (Ca’fer b. İyâs) > Ebû Avâne (Vaddâh b. Abdullah) > Ebu’l-Velîd et-Tayâlisî kanalıyla aktarmaktadır. Tabakât sahipleri râvilerin sika olduklarını zikretmektedirler.⁷¹⁹

⁷¹⁶ Ahzab, 33/26.

⁷¹⁷ Ahzab, 33/9.

⁷¹⁸ “فأتى جبريل ومعه الريح فقال حين رأى جبريل: ألا أبشروا ثلاثاً” Bkz. İbn Sa’d, a.g.e., II, 67; Suyûtî, *ed-ed-Durru’l-Mensûr*, XII, 17.

⁷¹⁹ Ebû Bişr’in (Ca’fer b. İyâs) sika olduğu zikredilmektedir. Bkz. Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, II, 186; İclî, a.g.e., I, 99; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, râvi no: 9795, LXXII, 105. Ebû Avâne (Vaddâh b. Abdullah) hakkında İbn Hacer, *Tehzîb*’inde Ahmed b. Hanbel’in “Eğer kitabından naklediyorsa sebt (sağlam)dir. Aklından naklediyorsa belki” dediğini, Ebû Zur’a’nın ise “sika dediğini zikretmektedir. Zehebî de râvinin sika ve mutkîn olduğunu kaydetmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, XI, 116; Zehebî, *el-Kâşif*, râvi no: 6049, II, 349; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, râvi no: 6688, XXX, 441. Hişam b. Abdulmelik Ebu’l-Velîd et-

Her ne kadar rivayetin râvileri hakkında “sika” denilmişse de rivayet hakkında cevaplanması gereken sorular bulunduğunu düşünmekteyiz. Rivayette rüzgârın ne zaman geldiği hakkında bir bilgi bulunmamakla birlikte sahabenin Hz. Peygamber’in yanında olması hasebiyle Cibrîl’in gündüz ya da gecenin ilk vakitlerinde gelmiş olması gerekir. Hâlbuki önce verdiğimiz rivayetlerde rüzgârın gecenin karanlığında çıktığı, çadırları yıktığı kazanları devirdiği anlatılmaktaydı.⁷²⁰ Bu nedenle zaman uyumu bulunmamaktadır. Ayrıca rivayetin metnine baktığımızda “Cibrîl geldi” ifadesinin Sa’id b. Cübeyr’e ait olduğunu görmekteyiz. Said b. Cübeyr’in bu ifadeyi kullanabilmesi için Cibrîl’i görmesi gerektiği, Cibrîl’in ise görünebilir olması için ise insan sûretine girmesi gerekmektedir. Cibrîl’in insan sûretinde gelme durumunda ise hâdisenin önemine binaen daha fazla rivayetin bizlere ulaşması gerekirdi. Fakat Said b. Cübeyr’e ait olan bu rivayet sadece İbn Sa’d’ın *Tabakât*’ında yer almaktadır.

Sahabînin iklimsel olarak olağan dışı bir hareketlenmeye şahit olduğunu ve bunu vahyin gelişiyle birleştirildiğinde Cibrîl’in gelmiş olabileceği kanaatine sahip olmasının mümkün olduğunu ve bunu da rivayete yansıtmış olabileceği şeklinde düşünülebilir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Hendek gazvesini anlatan rivayetlerde Cibrîl lafzı iki nakilde geçmektedir. Birinci nakilde “Cibrîl bana haber verdi ki” ifadesinin rivayetin sonuna sonradan eklendiği açık bir şekilde görülmektedir. Cibrîl lafzının yer aldığı ikinci nakil ise İbn Sa’d’a ait olan tabakât kitabında yer almaktadır. Bu rivayette de lafızlar karışmış, Hz. Peygamber tarafından söylemesi gereken “Cibrîl geldi” sözü Said b. Cübeyr’in sözü olarak nakledilmiştir. Fakat şunu da söylememiz gerekir ki Hz. Peygamber’e düşman olan bütün kabile ve grupların birleşerek Medineyi muhasara etmesi üzerine Allah Teâla, nebisini yalnız bırakmamıştır. Onlara onların göremediği

Tayâlisî hakkında İbn Ebî Hâtim, hadisleri yazdığını Ahmed b. Hanbel “mutkîn ve sika dediğini” zikretmektedir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 2853, IX, 65; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, râvi no: 6584, XXX, 226.

⁷²⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 91.

ordular göndermiştir. Görünmeyen bu ordulardan maksadın melekler ve Cibrîl olduğu söylenmiştir. Fakat bu görünmeyen orduların desteği düşmanla savaşmak değil onların kalplerine korku salmak ve morallerini bozmak şeklindedir.

2.2.2.4. Benî Kurayza ve Cibrîl

Hendek muhasarasına iştirak eden gruplar arasında Yahudi kabilesi Benî Kurayza da bulunmaktaydı. Hendek kuşatmacılarının Medine'den ayrılmalarından hemen sonra Hz. Peygamber, Benî Kurayzanın üzerine yürümeye karar verdi. Müslümanlara acele etmelerini ve ikinci namazını Benî Kurayza da kılmalarını istedi.⁷²¹ Hâdis tarih kitaplarında bu şekilde anlatılırken rivayetlere baktığımızda Hz. Peygamber'in muhasara bittikten sonra evine geldiğini, fakat daha sonra aniden evinden çıkarak Müslümanlara acilen toplanıp Beni Kurayza yurduna gitmelerini istediğini görmekteyiz. Aniden ortaya çıkan bu değişikliğin nedeni konusunda Hz. Âişe'nin naklettiği şu rivayet bir cevap gibi gözükmetedir. Hz. Âişe o günü şöyle anlatmaktadır:

“Resûlullah Hendek günü eve dönüp, silahını bırakıp yıkanmaya başladığında Cibrîl, başındaki tozları silker bir halde geldi ve Hz. Peygamber'e “Silahı niçin bıraktın! Vallahi ben henüz silahı bırakmadım.” dedi. Hz. Peygamber: “Nereye” dedi. Cibrîl, Beni Kurayza'yı işaret ederek “İşte buraya” dedi. Hz. Âişe: “Hz. Peygamber Beni Kurayza'ya doğru yola çıktı.”⁷²²

Yukarıda mealini aktardığımız rivayet, Buhârî ve muteber kabul edilen pek çok hadis kitabında yer aldığı gibi,⁷²³ tarih⁷²⁴ ve sîret⁷²⁵ kitaplarında da yer almaktadır. Bu rivayetin Buhârî isnadı, Hz. Âişe > Urve b. Zübeyr > Hişam b. Urve > Abdurrahman b.

⁷²¹ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 496; İbn Sa'd, *a.g.e.*, II, 68; İbn Hişam, *a.g.e.*, II, 233.

⁷²² "لما أن رسول الله لما رجع يوم الهندق ووضع السلاح واغتسل فأتاه جبريل وقد عصب رأسه الغبار فقال: وضعت السلاح؟ فوالله ما وضعت فقال رسول الله فأين؟ قال هاهنا. وأومأ إلي بني قريظة." Bkz. Buhârî, *Cihad*, 18, hadis no. 2813, II, 309.

⁷²³ Buhârî, *Cihad*, 18, hadis no. 2813, II, 309; Megâzi, 30, hadis no: 4117, 4122, III, 118-119; Muslim, *Cihad*, 22, hadis no: 65, III, 1389; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 25097, XLII, 28.

⁷²⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, II, 72; Vâkıdî, *a.g.e.*, II, 497.

⁷²⁵ İbn Hişam, *es-Sîratu'n-Nebeviyye*, s. 233

Süleyman > Muhammed b. Selam'dan oluşmaktadır. Tabakât sahipleri rivayetin râvilerini “sika ve sebt” sahibi olarak vasıflandırmaktadırlar.⁷²⁶ Son zamanlarda yapılan bir çalışmada da rivayetin “sahih” olduğu şeklinde bir değerlendirme yapılmaktadır.⁷²⁷

Hadis kitaplarında Hz. Peygamber'i Benî Kurayza'ya gitmek için yönlendiren kişinin üstü başı tozlu, başında sarık, üzerine kadife veya atlas ipekten bez konmuş bir katırın üzerinde olduğu zikredilmekte ve Allah Resûlunu dışarıya çağırarak “*“Silahı niçin bıraktın! Vallahi ben henüz silahı bırakmadım.”* Beni Kurayza'yı işaret ederek “*Haydi işte buraya gidiyoruz*” dediği nakledilmektedir. Hatta rivayetlerde gelen kişinin kılık-kıyafeti ve binitiyile ilgili ayrıntılara girilmiştir. Hz. Âişe, gelen kişinin Cibrîl olduğunu nasıl bildi? Hâlbuki metinlere baktığımızda rivayetler doğrudan “*أتاه جبريل / Cibrîl geldi*” lafzıyla başlamakta ve Hz. Âişe'nin gelen kişinin Cibrîl olduğunu bildiği ile alakalı herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Bunun aksine Hz. Âişe'de gelen kişiyi tanımadığı veya şaşırdığı ifade edilmiştir. Belki şu söylenebilir: Hz. Âişe, hâdiseyi daha sonra aktardığından rivayete doğrudan “*أتاه جبريل / Cibrîl geldi*” şeklinde başlamış olması muhtemeldir. İbn İshâk'ın (ö.151/768) *Sîre*'sinde isnadsız bir şekilde Hz. Âişe'nin şöyle dediği yer almaktadır: “*Hz. Peygamber'i Cibrîl'in yüzündeki tozları silerken gördüm de*

⁷²⁶ Urve b. Zubeyr, Hz. Ebû Bekr'in kızı Esmâ'nın oğludur. Teyzesi olan Hz. Âişe'den rivayetleri çoktur. Medine ehlinde olup züht ve verâ sahibi olduğu zikredilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 1554, VII, 177; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, râvi no: 138, VII,31; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 2207, VI, 396; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 194; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 381, VII, 180. Hişam b. Urve: İbn Sa'd, Hişam b. Urve hakkında Zübeyr b. Avvam'ın oğlu olup sika ve sebt sahibi, hadislerinin hüccet olduğu, İbn Hibbân, kendisinin hâfiz, mutkîn, verâ ve fazilet sahibi olduğunu zikretmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 1928, VII, 462; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, râvi no: 2673, VIII, 193; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 249, IX, 63; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 502; Hatib el Bağdâdî, *Târihu Medînetu's-Selâm*, râvi no: 7335, XVI, 56. Abdurrahman b. Süleyman (Abdetü b. Süleyman) için bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 457, VI, 89; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 164; Mizzî, *a.g.e.*, râvi no: 3613, XVII, 530. Muhammed b. Selâm: el-Bâcî'nin eserinde râvi hakkında “sika, sadûk” nitelemesini zikretmektedir. Bkz. el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, râvi no: 571, II, 745.

⁷²⁷ Bkz. Bilgen, Osman, *Tarihsel Bilgi Değeri Açısından Hadis Rivâyetleri-Benî Kurayza Örneği*-, Basılmamış Doktora Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm İlimleri (Hadis)Anabilim Dalı, Ankara, 2008, s. 188.

Resûlullah'a "Bu Dihyetu'l-Kelbî mi? dedim. O da "Bu Cibrîl'dir" dediğini görür gibiyim" dediğini nakletmektedir.⁷²⁸ Eğer isnadı olmayan bu rivayeti doğru kabul edersek Hz. Âişe'nin niçin şaşırmadığını anlayabiliriz. Çünkü rivayette Hz. Âişe'nin, gelen kimseyi Dihyetu'l-Kelbî zannettiği açıkça yer almaktadır. Hicri 360 yılında vefat eden Taberânî'de yer alan rivayette ise hâdisse biraz daha uzun ve ayrıntılı hale gelmiş, gelen kişinin Cibrîl olduğu fakat Dihyetu'l-Kelbî sûretinde geldiği ifadeleri yer almıştır.⁷²⁹ Fakat rivayetin isnadında yer alan râvilerden olan Abdullah b. Ömer'in, "güçlü bir hadisci olmaması"⁷³⁰ Abdurrahman b. Eşras'ın "meçhul"⁷³¹ olması ve Mikdam b. Dâvud'un da "zayıf"⁷³² olarak nitelendirilmesi rivayeti herhangi bir ihticac edilme durumunu mümkün kılmamaktadır. Hicri ikiyüzlü yılların başında (Vâkıdî örneğinde olduğu gibi) isnadsız olarak nakledilmiş olan rivayet, iki asır sonra isnadlı olarak nakledilip daha sonra da "sahih" olarak da vasıflandırılması dikkat çekicidir.

⁷²⁸ İbn İshâk'ta yer alan rivayetin metni şöyledir: "قالت عائشة: كاني أنظر الي رسول الله يمسح الغبار عن وجه جبريل". Bkz. İbn İshâk, *a.g.e.*, I, 319. Ondan daha sonra yaşayan diğer bir tarihçi olan Vâkıdî (ö. 207/822) ise yine isnadsız olarak naklettiği rivayette Dihyetu'l-Kelbî lafzının yer almadığını görmekteyiz. Hz. Âişe şöyle anlatmaktadır: "Hz. Peygamber, Hendek gazvesinden evine döndü, üstünü başını temizledi ve öğle namazını kıldı. Daha sonra Cibrîl, üzerinde kadife bir örtü bulunan katıra binmiş halde geldi. Üzerindeki tozları silkerek Hz. Peygamber'e "İşi gücü bırak, haydi savaşa! Melekler silahlarını bırakmamışken senin silahlarını bıraktığını görüyorum. Haydi, onları (Benî Kurayza'ya) Hamru'l Esed'e sürelim. Allah, sana Benî Kurayza'ya gitmeni emrediyor." dedi." Bkz. Vâkıdî, *Megâzî*, II, 497.

⁷²⁹ Taberânî'deki rivayet şöyledir: "Hz. Peygamber bir adamın sesini duydu, yerinden fırladı ve dışarı çıktı ben de onu takip ettim, Dihye el-Kelbî atının yelesine dayanmış, sarığının uçlarını omuzlarının ortasına sarkıtmış haldeydi. Hz. Peygamber içeri girince "O, Dihyetu'l-Kelbî değil mi? Niçin aniden sıçrayıp dışarı çıktın!" dedim. Hz. Peygamber "O'nu gördün mü?" dedi. Ben "evet" dedim. Hz. Peygamber "O Cibrîl'di. Bana Benî Kurayza'ya gitmemi emretti" buyurdu. Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, hadis no: 8818, VIII, 343.

⁷³⁰ Nesâî, *Kitâbu'd-Duâfâ' ve'l-Metrûkîn*, râvi no: 341, s. 146; İbn Adî, *el-Kamil fi'd-Duâfâ'r-Rical*, râvi no: 976, V, 233.

⁷³¹ İbnu'l Cevzî, *Kitâbu'd-Duâfâ' ve'l-Metrûkîn*, II, 89; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duâfâ'*, râvi no: 3527, I, 531.

⁷³² İbn Ebî Hâtim, râvi hakkında "Hakkında çeşitli söylentiler var" demekte, Zehebî ise Dârekutnî'nin "Daifu'l-Hadîs" dediğini zikretmektedir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, râvi no: 1399, VIII, 303; Zehebî, *Mîzânu'l-İtidâl*, râvi no: 8745, IV, 175; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, râvi no: 7900, VIII, 144.

Yukarıdaki rivayetlerin tersine Hz. Âişe'nin gelen kimseyi Dihyetu'l-Kelbî'ye benzetmeden doğrudan "atlı bir adam" olarak ifade ettiği rivayette şöyledir:

" أن رجلا أتى النبي برذون وعليه عمامة طرفها بين كتفيه فسألت النبي؛ فقال؛ رأيته؟ ذاك جبريل "

Hiz. Âişe, "Hz. Peygamber'e atlı bir adam sarığının ucunu iki omzunun arasına sarkıtmış bir şekilde geldi. Hz. Peygamber'e bu kim diye sordum O da "Bu Cibrîl'dir" buyurdu."⁷³³

Ahmed b. Hanbel rivayeti iki tarikle vermektedir. Birinci tarîk, Hiz. Âişe > Kâsım b. Muhammed > Ubeydullah b. Ömer > Abdullah b. Ömer > Abdurrahman b. Mehdi; İkinci tarîk ise Hiz. Âişe > Kâsım b. Muhammed > Ubeydullah b. Ömer > Abdullah b. Ömer > Rahv b. Ubâde'dir. Fakat her iki tarikde bulunan Abdullah b. Ömer hakkında İbn Sa'd, Buhârî ve Nesâî, kendisinin zayıf bir hadisçi olduğunu belirtmişlerdir.⁷³⁴

Benî Kurayza hâdisesini anlatan başka bir rivayette de Cibrîl'in Benî Kurayza'ya giden yollarda karşılaştığı, insanlara savaşa hazırlık yapmalarını istediği anlatılmaktadır. Alkame b. Vakkas'ın Hiz. Âişe'den naklettiği rivayetin ilgili olan bölümü şöyledir:

"... Hiz. Peygamber tekrar savaş kıyafetlerini giydi ve insanlara yola çıkmaları için emir verdi ve kendisi de yola çıktı. Beni Ganem'e⁷³⁵ uğradığında insanların Cîrâne mescidi etrafında toplandıklarını gördü. O, onlara "Size kim haber verdi?" dedi. Orada bulunanlar "Dihyetu'l Kelbî" dediler. Cibrîl'in, sakalı ve sîmâsı Dihyetu'l-Kelbî'ye benzemekteydi."⁷³⁶

⁷³³ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 25154, XLII, 78; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 2586, XLII, 104; Hâkim, *Mustedrek*, hadis no: 7413, IV, 215.

⁷³⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 2108, VII, 532; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 441, V, 145; Nesâî, *Kitâbu'd-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, râvi no: 341, s. 146.

⁷³⁵ Medinenin Hazrec kabilesinden Benî Ganem b. Mâlik en-Neccâr, Eyyub el-Ensârî ve diğerlerinin oturduğu mahallenin adıdır. Bkz. İbn Recep el-Hanbelî, *Fethu'l-Bârî*, VI, 310, VII, 408.

⁷³⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, hadis no: 36796, VII, 373; İshâk b. Râhuveyh, *Musned*, hadis no: 1126, II, 544; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 25097, XLII, 28; İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 391; İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, hadis no: 7027, XV, 498.

Pekçok hadis kitabında ve aynı râviler tarafından aktarılan bu rivayetin aile rivayeti şeklinde olduğu görülmektedir. Dede olan Alkame b. Vakkas ve baba olan Amr b. Alkame el-Leysî hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri “sika” olarak nitelendirirlerken⁷³⁷ oğul Muhammed b. Amr Alkame el-Leysî hakkında durum pek öyle gözükmemektedir. Nitekim İbn Sa'd, Muhammed b. Amr hakkında çok rivayeti olmakla birlikte “zayıf” bir râvi olduğunu⁷³⁸ İbn Adî, ise hafıza yönünden sağlam olmadığını belirtmektedir.⁷³⁹ Bu nedenle rivayet zayıf olarak nitelendirilebilir. Aslında rivayette Hendek gavzesinde, yaralanan Sa'd b. Muaz'ın Benî Kurayza hakkında verdiği hüküm anlatılmaktadır. Cibrîl'in yer aldığı cümleler bu uzun bir metnin ortasında birkaç cümleden ibarettir. Hz. Âişe'den nakledilen bu uzun metnin bir benzeri de Abdurrezzâk'ın (ö.211/829) *Musannef*'inde de yer almaktadır.⁷⁴⁰ Fakat rivayetin, sahabî râvisi bulunmamakta rivayet Said el-Museyyib tarafından nakledilmektedir. Cibrîl'in Dihyetu'l-Kelbî sûretinde geldiğinin anlatıldığı kısım birebir Hâkim'in (ö. 405/1014) *Mustedrek*'inde de yer

⁷³⁷ Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'inde yer alan rivayetin isnadı, Hz. Âişe > Alkame b. Vakkas > Amr b. Alkame el-Leysî > Muhammed b. Amr el-Leysî > Yezîd b. Hârûn'dan meydana gelmektedir. Alkame b. Vakkas Hz. Peygamber'e yetişip yetişmediği konusu ihtilaflı olsa da Tâbiûn'un büyüklerinden olduğu, az hadis rivayet ettiği ve sika olduğu, Hz. Ömer'den ve Hz. Âişe'den az sayıda hadis naklettiği zikredilirken, Nesâî'nin Alkame hakkında sika dediği belirtilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, VII, 64; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 167, VII, 40; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 488, VII, 280; Amr b. Alkame el-Leysî hakkında ilk dönem kaynaklarında değerlendirme yapılmamış, İbn Hibbân ve Zehebî tarafından sika kabul edilirken Tirmizî'nin de râvisi olduğu ayrıca belirtilmektedir. Bkz. Buhârî, *a.g.e.*, VI, 355, İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 251; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 174; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 84; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 119, VIII, 79.

⁷³⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 529

⁷³⁹ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâi'r-Ricâl*, VII, 455; Zehebî, *el-Muğni fi'd-Duafâ'*, II, 621; İbn Hacer, *a.g.e.*, IX, 375.

⁷⁴⁰ Rivayetin ilgili olan kısmı şöyledir: *قال رسول الله : "هل مر بكم من أحد؟" قالوا : مر علينا دحية الكلبي علي بغلة شهباء تحته قطيفة ديباج. قال: ليس ذالك بدحية ولكنه جبريل ارسل الي بني قريظة ليزلزل حصونهم ويقطف في قلوب الرعب....* ".... Hz. Peygamber evin çıktı. Benî Kurayza'ya giderken bir topluluğa uğradı. Onlara “Size kim uğradı? diye sordu? Onlar “Eğeri kadife ipekten olan beyaz bir katıra binmiş halde Dihyetu'l-Kelbî uğradı” dediler. Hz. Peygamber “Hayır o Dihye değildi. O, Cibrîl'di. Allah onu Benî Kurayza'nın kalelerini yıkmak ve kalplerine korku salmak için gönderdi....” Bkz. Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 9737, V, 370

almakta ve rivayet Hz. Âişe'den nakledilen uzun bir isnadla yer almaktadır. Hâkim de rivayeti "sahih" olarak nitelendirmektedir.⁷⁴¹

Buhârî, Hz. Peygamber'in Benî Kurayza seferine giderken Medine'nin Benî Ganem mahallesinin sokaklarından geçerken tozu dumana kattıklarının anlatıldığı rivayet şöyledir:

"كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى غِبَارِ سَاطِعٍ فِي سَكَّةِ بَنِي غَنَمٍ" . وزاد موسى "موكب جبريل"
"Benî Ganem sokaklarından kalkan tozu görür gibiyim" Musa (b. İsmail) şunu ilave etti: "Cibrîl'in meleklerden oluşan alayını"⁷⁴²

Buhârî, aynı rivayeti "megazi" bahsinde ise şöyle zikretmektedir:

"كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى الْغِبَارِ سَاطِعًا فِي زَقَاقِ بَنِي غَنَمٍ مَوْكِبِ جِبْرِيلَ سَارَ رَسُولَ اللَّهِ إِلَى بَنِي بَرِيظَةَ"

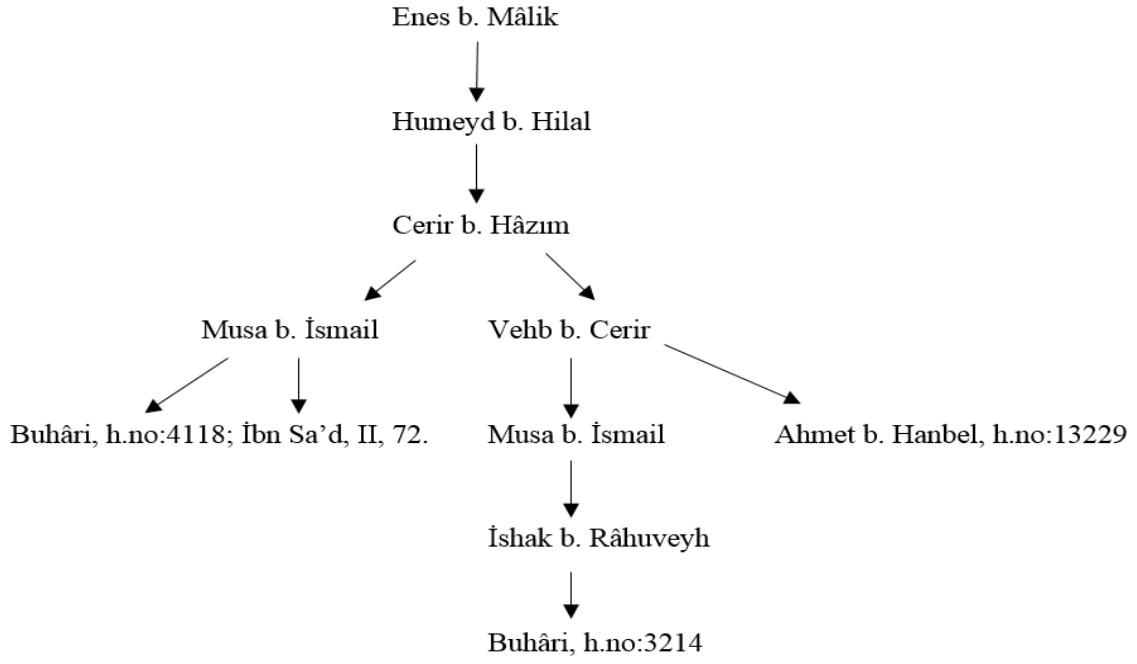
*"Resûlullah Benî Kureyza sefer ettiğinde Cibrîl ve askerlerinin Benî Ganem sokaklarında kaldırdıkları toz bulutunu görür gibiyim"*⁷⁴³

Görüldüğü üzere birinci rivayette ziyade kısmıyla birlikte değerlendirdiğimizde rivayetin muhtasar, megâzi kitabında ise daha bir mufassal olduğunu görmekteyiz. Rivayetin isnad şeması şöyledir:

⁷⁴¹ Hâkim Neysebûrî, *Mustedrek*, hadis no: 4332, III, 37.

⁷⁴² Buhârî, Bedu'l-Halk, 6, hadis no: 3214, II, 425.

⁷⁴³ Buhârî, Megâzi, 30, hadis no: 4118, III, 119.

Buhârî, hocası Râhuveyh'in yer aldığı rivayette "موكب جبريل" /وزاد موسي/Musa Cibrîl askerlerini(alayını)" ibaresi rivayetin ziyadesi olmakla birlikte diğer rivayetlerin tamamında eserler farklı olsa bile "موكب جبريل" /Cibrîl ve askerleri (alayı)" ibaresi yer aldığını görmekteyiz.⁷⁴⁴ Begavî'nin rivayet hakkındaki değerlendirmesi "Sahîhun Hasenun" şeklindedir.⁷⁴⁵

Yine İbn Sa'd, Humeyd b. Hilal'in şu rivayetine yer vermektedir:

"... Hz. Peygamber dışarı çıktığında Cibrîl'in atın yelesine dayanmış halde "Bir taraftan üzerindeki tozları silkiyor diğer taraftan "Biz henüz silahları bırakmadık, Benî Kurayza'yı yok et." dedi. Hz. Peygamber "Ashabım günlerdir müşrikleri beklemekteler." Cibrîl "Onları yok et. Ben de atım ile onların kalelerine girip yıkacağım." dedi." Rivayetin devamında "Cibrîl yanındaki meleklerle birlikte Ensar'dan Benî Ganm sokaklarını tozu dumana kattılar...."⁷⁴⁶

⁷⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 13229, XX, 444; İbn Sa'd, a.g.e., II, 72.

⁷⁴⁵ Begavî, Şerhu's-Sunne, hadis no: 3797, XIV, 10.

⁷⁴⁶ İbn Sa'd, a.g.e., II, 73.

Humeyd b. Hilal, tâbiîndendir. Tabakât sahipleri onun hakkında “sika” bir râvi olduğunu zikretmektedirler.⁷⁴⁷ Fakat yukarıda zikrettiğimiz rivayeti sahâbî râvisi olmaksızın nakletmektedir. Bu nedenle de rivayet mürsel’dir. Dolayısıyla da zayıf addedilmesi mümkündür. Ayrıca rivayetin metni çok uzun olması bir tarafa içerisinde garib ifadeler bulunmaktadır.

Benî Ganem sokalarında Cibrîl’in Dihyetu’l-Kelbî sûretiyle dolaştığına dâir rivayet Hz. Âişe ve Enes b. Mâlik’den başka Eyyub b. Abdurrahman b. Ebî’s-Sa’saa adındaki bir sahabîden de benzer bir nakil söz konusudur. Eyyub b. Abdurrahman b. Ebî’s- Sa’sa hâdiseyi şöyle anlatmaktadır:

“Resûlullahla ile birlikte yürüyorduk. Atlı adamlar ve onların etrafında bulunan yaya adamlar vardı. Yolda bir grup daha bize katıldı. Bu grubun içinde Harise b. Nu’mân vardı. O safları düzeltiyordu. O “Gruba başka biri daha katıldı mı?” diye sordu. Gruptakiler “Evet, Dihyetu’l-Kelbî ipekli kadife örtüsü bulunan bir katırın üzerine binmiş vaziyette katıldı ve bize silahlarımızı almamızı emretti. Bizde silahlarımızı aldık ve safa durduk.” dediler. Sonra bize “Resûlullah sizin durumunuzu bilmektedir.” dedi. Daha sonra Resûlullah “işte bu Cibrîl’dir” dedi.”⁷⁴⁸

Vâkıdî, bu rivayeti İbn Ebî Sebre’den işitiğini ifade etmektedir. Fakat İbn Ebî Sebre hakkında İbn Sa’d ve İbn Ebî Hâtim, çok hadis bildiğini fakat hadislerinin hüccet olamayacağını söylemektedirler.⁷⁴⁹ İbn Adî ve İbnu’l-Cevzi, İbn Ebî Sebre’nin hem yalan söylediğini hem de hadis uydurduğunu zikrederken,⁷⁵⁰ Zehebî, zikredilen bu râvinin “metrûku’l-hadîs” olduğunu belirtmektedir.⁷⁵¹ Bu nedenle rivayetin gerçekte alakası

⁷⁴⁷ İbn Sa’d, *a.g.e.*, IX, 230; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1011, III, 230; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, râvi no: 1542, VII, 403; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, III, 51.

⁷⁴⁸ Vâkıdî, *Megâzî*, s. 498.

⁷⁴⁹ İbn Sa’d, *a.g.e.*, ek tabîun cildi, s. 458; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VII, 298.

⁷⁵⁰ İbn Adî, *el-Kâmil fî’l-Duafâ’*, râvi no: 2200, IX, 197; İbnu’l-Cevzî, *Kitâbu’d-Duafâ’ ve’l-Metrûkîn*, râvi no: 3891, III, 228.

⁷⁵¹ Zehebî, *el-Kâşif*, râvi no: 6525, II, 411; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, XII, 27.

olmayabilir. Taberî, tefsirinde Vâkıdî'nin *Megâzî*'sindekine benzer ifadelerle yer vermekte, rivayette farklı olarak ise Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'nin evinde değil de Zeynep Cahş'ın evinde olduğu üzerini temizlediği ifade edilmektedir. Fakat Taberî, bu rivayeti Benî Kurayza seferine katılması mümkün olmayan ve tâbiûn'un büyüklerinden olan Katâde'den nakletmektedir.⁷⁵² Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvve* adlı eserinde "Benî Kuryaza'da Cibrîl'i Kimler Gördü" başlığı altında Hz. Âişe ve Enes b. Mâlik'in rivayetlerine yer vererek bu iki sahabînin Cibrîl'i Dihyetu'l-Kelbî sûretinde gördüğünü söylemek istemektedir.⁷⁵³

Sonuç olarak Cibrîl'in Dihyetu'l-Kelbî sûretinde Hz. Peygamber'e gelerek onu Benî Kurayza üzerine gitmesi konusunda teşvik ettiği veya O'na (s.a.v.) emir anlamına gelecek ifadeleri hadis, siyer ve tarih kitaplarında yer almaktadır. Fakat bu nakillerin bazıları uydurmacı diye tabir edilen mevzu hadisçilerden, bazıları ise o dönemi görmesi mümkün olmayan tâbiûn muhaddislerinden nakledilmiştir. Konuyla ilgili sağlam diyebileceğimiz rivayetler Hz. Âişe ve Enes b. Mâlik'den gelmektedir. Fakat bu rivayetlerin metinlerine baktığımızda ise izahında zorlanılan ifadeler bulunmaktadır. Bunlardan biri gazveye katılan sahabilerin ata ya da deveye binerken Cibrîl'in üzeri ipek atlastan örtülü beyaz bir katıra binerek gelmesidir. Diğerisi ise Cibrîl'in ve askerlerinin (meleklerin) Ganem sokaklarından geçerken toz kaldırmalarıdır. Cibrîl ve askerleri toz kaldırır mı? Eğer hepsi insan sûretinde ve atlarına binmiş halde Benî Kurayza'ya doğru gidiyor olsalar böyle bir kalabalığın farkedilmesi ve bu durumda sadece Enes b. Mâlik'den değil pek çok sahâbîden aynı konuyla alakalı rivayet gelmesi gerekirdi.

⁷⁵² Rivayet şöyledir: Katâde nakledilen rivayet şöyledir: "Hz. Peygamber, Zeynep b. Cahş'ın yanında idi. Zeynep onun başını yıkıyordu. Hatta yarısına kadar da yıkamıştı ki Cibrîl geldi ve "Allah seni affetsin! Melekler kırk gecedir silahlarını bırakmadılar. Haydi, Benî Kurayza'ya! Ben onların yaylarını kopardım, kapılarını açtım korku ve keder içerisinde bıraktım" dedi Hz. Peygamber'de zırhını giyip Benî Ganm sokaklarına yöneldi. İnsanlar da onu takip etti. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 72.

⁷⁵³ Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvve*, VII, 65.

Şerhlere baktığımızda da bu sorulara her hangi bir cevabın olmadığını görmekteyiz. Cibrîl'in ve meleklerin katıldığı bir kuşatma yirmibeş gün nasıl sürer?⁷⁵⁴ Ne hadis şârihlerinden ne de çağdaş siyer tarihçilerinden Cibrîl'in katırıyla kuşatmaya katıldığı ile alakalı bir nakil bulunmamaktadır.⁷⁵⁵ Konuyla ilgili sade ve net bilgi Buhârî'nin yine Enes b. Mâlik'den ziyadesiz naklettiği “Hz. Peygamber'in ve Müslümanların Benî Ganem sokaklarından geçerken kalktırdıkları tozları görür gibiyim” rivayetidir. Bu rivayette Hz. Peygamber ve ashabının Benî Kurayza'ya gitmede acele etmelerinden dolayı sokaklardan tozun kalkmasına neden olmuş olması da gayet tabiidir.

2.2.2.5. Tebûk Gazvesi

Tebûk gazvesini anlatan haberlerde Cibrîl'in ya da meleklerin bulunduğu dair rivayet bulunmamakla birlikte Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin (ö. 307/919') *Musned*'inde şöyle bir rivayet yer almaktadır:

“Hz. Peygamber ile beraber Tebûk'deydik. Güneş o gün daha önce hiç olmadığı kadar fazla bir ışıkla doğdu. Cibrîl, Hz. Peygamber'e gelince Hz. Peygamber, ona “Ey Cibrîl bu sabah güneşe ne oluyor ki daha önce hiç olmadığı kadar ışığı ve nuru fazla bir şekilde doğdu? buyurdu. Cibrîl, “Bugün, Muâviye el-Leysî, Medine'de vefat etti. Allah oraya bin melek gönderdi şuan namazını kılıyorlar” dedi. Hz. Peygamber “Bunu nasıl elde etti? Cibrîl “O ihlas sûresini çok okurdu. Gece-gündüz, ayakta veya otururken devamlı ihlas sûresini okurdu.” Sonra şöyle devam etti: “Ya Resûlallah onun namazını kılman için yeryüzünü tutayım mı? Hz. Peygamber “evet” dedi ve namazı kıldı.”⁷⁵⁶

⁷⁵⁴ Muhasaranın kaç gün sürdüğü ile alakalı olarak Mehmet Apaydın, muhasaranın Zi'l-Kâde ayının bitimine 7 gece kaldığında başladığını ve on beş gün süren kuşatmanın ardından Zi'l-hicce ayının 7'sinde bittiğini zikretmektedir. Bkz. Apaydın Mehmet, *Siyer Kronolojisi*, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2018, s. 598.

⁷⁵⁵ Azimli, Mehmet, *Siyeri Farklı Okumak*, s. 330.

⁷⁵⁶ Rivayetin metni şöyledir:

” أنس بن مالك يقول: كنا مع رسول الله بتيوك..... فأتني جبريل فقال: يا جبريل: مالي أرى الشمس اليوم. طلعت بضياء ونور وشياع لم أراها طلعت فما مضى؟ قال: إن ذلك أن معاوية بن معاوية الليثي مات بالمدينة اليوم. فبعث الله ألف ملك يصلون عليه. قال: فما ذاك؟ قال:

Aynı eserde benzer bir rivayet daha bulunmaktadır. Bu rivayette ise Tebuk lafzı yer almamaksızın aynı hâdise yine Enes b. Mâlik'ten nakledilmektedir:

“Cibrîl indi ve “Muâviye el-Leysî vefat etti. Onun namazını kılmak ister misin?” dedi. Hz. Peygamber “evet” cevabının verince Cibrîl, kanadını yere bir vurdu ne ağaç kaldı ne de tepe her taraf dümdüz oldu. Muâviye el-Leysî'nin yatağını kaldırdı ve onu Hz. Peygamber gördü. Sonra tekbir aldı. Arkasında iki saf halinde yetmiş bin melek duruyordu. Hz. Peygamber “Ey Cibrîl, Muâviye el-Leysî bu makama nasıl ulaştı? diye sordu. Cibrîl “O, ihlas sûresini okumayı çok severdi devamlı onu okurdu. Ayakta iken, yürürken, otururken, her hal üzere onu okurdu” cevabını verdi.”⁷⁵⁷

Her iki rivayetin ortak yanları, iki rivayetin de Enes b. Mâlik'ten nakledilmesi, Muâviye b. el-Leysî'nin Medine'de vefat etmesi, cenazesine meleklerin iştirak etmesi ve bu sahâbînin cenazesine meleklerin iştirak etme nedeni olarak da ihlas sûresini devamlı sûrette okuması gösterilmektedir. Farklılıkları ise birinci rivayette Hz. Peygamber'in Tebuk'de olduğunun belirtilmesi, namaza iştirak eden melek sayılarının farklı farklı olması, ikinci rivayetin anlatımında daha abartılı ifadelerin yer alması, her iki rivayette de sünnetullah'a aykırı bir şekilde dere-tepenin dümdüz hale gelmesi ve güneşin farklı bir şekilde ışık yayması gibi dikkat çekici hususlar bulunmaktadır.

Tabakât ve tarih kitaplarına baktığımızda bu sahâbîyle ilgili olarak her hangi bir bilgi bulunmamakla birlikte sahâbînin tam adı Muâviye b. Muâviye el-Muzenî olduğu ve

كان يكثر قراءة قل هو الله أحد في الليل والنهار وفي ممشاه وقيامه وقعوده. فهل لك يا رسول الله أن أقبض الأرض فتصلي عليه؟ قال: نعم. فصلي عليه.

Bkz. Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *Musned*, hadis no: 4267, VII, 256

⁷⁵⁷Rivayetin metni şöyledir:

عن أنس بن مالك قال: نزل جبريل علي النبي قال: "مات معاوية بن معاوية الليثي فتحب أن تصلي عليه؟" قال: "نعم" قال: ضرب بجناحه الأرض فلم يبق شجرة ولا أكمة إلا تضعضعت. فرفع سريره فنظر إليه فكبر عليه فحلفه صفان من الملائكة في كل صف سبعون ألف ملك. فقال النبي "يا جبريل بم نال هذه المنزلة من الله؟" قال: "بحبه قل هو الله أحد وقرائته إياها ذاهبا وجائيا وقائما وقاعد وعلي كل حال."

Bkz. Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *Musned*, hadis no: 4268, VII, 258; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, hadis no: 1040, 1041, XIX, 428; Beyhakî, *Sunen-i Kubrâ*, hadis no: 7033, IV, 84.

Muâviye b. Muâviye el-Leysî şeklinde de söylendiği ve Hz. Peygamber zamanında vefat ettiği zikredilirken yukarıda zikrettiğimiz rivayeti nakletmektedirler.⁷⁵⁸

İhlas sûresini okumanın faziletini ifade eden bu rivayetin 4. asırdan sonra daha bir mûcizevî bir anlatımla ortaya çıktığını görmekteyiz. Taberânî'de (ö. 360/970) bu rivâyet şu hale dönüşmüştür:

“Cibrîl sağ kanadını dağların üzerine koydu ve dağlar düzleşti. Sol kanadını yeryüzüne koydu, yer dümdüz oldu ve Hz. Peygamber, Mekke ve Medine'yi gördü. Hz. Peygamber, Cibrîl ve Melekler namaz kıldılar...”⁷⁵⁹

Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'de rivayetlerin kaynağı olarak Enes b. Mâlik olarak görünürken Taberânî'deki rivayetler Ebû Ümâme'den nakledilmektedir.

Ebu Ya'lâ Mevsîlî'deki her iki rivayette Enes b. Mâlik'ten gelmekte, fakat ikinci râvîden sonra târîkler çeşitlenmektedir. Enes b. Mâlik'ten sonra el-Alâ Ebû Muhammed es-Sakafî, yer alırken diğer rivayette Atâ b. Ebû Meymûne yer almaktadır. Birinci rivayette Enes b. Mâlik'ten sonra yer alan el-Alâ b. Muhammed es-Sakafî, hakkında Buhârî, münker rivayetlerinin bulunduğu belirtirken⁷⁶⁰ İbn Ebî Hâtîm ise râvînin “metrûku'l-hadis” olduğunu zikretmektedir⁷⁶¹ İbn Adî'de ismi geçen râvînin Enes b. Mâlik'ten pek çok münker hadis rivayet ettiğini belirtmektedir.⁷⁶² Dârekutnî de diğer âlimler gibi râvînin metrûku'l-hadis olduğu kanaatindedir.⁷⁶³

⁷⁵⁸ İbn Abdilber, *el-İstîâb fî Ma'rîfeti'l-Ashâb*, râvî no: 2438, III, 1423; İbnu'l-Esîr, *Usudu'l-Gâbe*, râvî no: 4985, IV, 438.

⁷⁵⁹ "فوضعت جناحه الأيمن علي الجبال فتواضعت. ووضع جناحه الأيسر علي الأرضين تواضعن حتي نظر الي مكة والمينة فصلي رسول الله وجبريل والملائكة"

Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, hadis no: 3874, IV, 163

⁷⁶⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvî no: 3183, VI, 520.

⁷⁶¹ İbn Ebî Hâtîm, *a.g.e.*, râvî no: 1963, VI, 355.

⁷⁶² İbn Adî, *el-Kâmil fî'd-Duafâ'r-Ricâl*, râvî no: 1375, VI, 378.

⁷⁶³ Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995), *Kitâbu'd-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, thk. Muhammed Lutfi es-Sibâğ, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1400/1980, râvî no: 367, s. 178. Ayrıca râvî hakkında şu eserlere de bakılabilir. Bkz. Zehebî, *el-Muğnî fî'd-Duafâ'*, râvî no: 4196, II, 6;

İkinci isnadın da sıhhat açısından birinciden pek farkı yoktur. Zira bu senedde de münker olduğu zikredilen Mahbub b. Hilâl el-Muzenî bulunmaktadır. O'nun hakkında ise İbn Ebî Hâtim, râvinin bilinmediğini zikrederken⁷⁶⁴ Zehebî ise Atâ b. Ebî Meymûne'den naklettiği hadislerin münker olduğunu belirtmektedir.⁷⁶⁵ Yine aynı rivayetin son râvîsi olan Muhammed b. İbrâhim es-Şâmî' hakkında da İbn Hibbân "Şamlılar hakkında "hadis uydurduğunu" kaydetmektedir."⁷⁶⁶

Râviler hakkındaki bu değerlendirmeleri dikkate aldığımızda bu iki tarîkin de zayıf olduğunu söyleyememiz mümkün görünmektedir. Fakat rivayetin tabakât⁷⁶⁷ ve zevâid türü eserlerde⁷⁶⁸ yer aldığını, hatta gâibin cenaze namazının kılınmasının anlatıldığı paragraflarda Necâşî rivayeti ile beraber "rivayet sabit değildir" demelerine rağmen bu rivayetin kullanıklarını görmekteyiz.⁷⁶⁹ Ayrıca günümüzün sosyal medyasında İhlas sûresinin faziletini anlatmak için bu uydurma rivayete yer verilmektedir.⁷⁷⁰

Her ne kadar rivayetin sıhhatinin olmadığı sabit olsa da bu rivayetlerin ortaya çıkardığı sonuç kişilerin zihin dünyasındaki Cibrîl tasvirinin şeklidir. Onlar Cibrîl'i kanatlarıyla yerleri dümdüz yapabilme özelliğine sahip bir melek olarak inanmaktadırlar.

Mîzânu'l-İ'tidâl, râvî no: 5750, III, 106; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, râvî no: 4569, XXII, 507; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvî no: 328, VIII, 183.

⁷⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvî no: 1780, VIII, 389.

⁷⁶⁵ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, râvî no: 7085; İbn Adî, *a.g.e.*, râvî no: 1923, VIII, 198; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvî no: 117, XI, 75.

⁷⁶⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, râvî no: 1003, II, 318.

⁷⁶⁷ İbn Abdilber, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, râvî no: 2438, III, 560; Ayrıca bkz. İbnu'l-Esîr, *Usudu'l-Gâbe*, râvî no: 4985, IV, 438.

⁷⁶⁸ Heysemî, rivayetin "gerçekten zayıf" olduğunu zikretmektedir. Bkz. Heysemî, *Mecmeuz'-Zevâid*, III, 38.

⁷⁶⁹ İbn Hacer rivayetin sabit olmamasına rağmen Muâviye b. el-Muzenî'ye atıfta bulunmaktadır. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 188; Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834), *Neylu'l-Evtâr min Munteki'l-Ahbâr*, Dâru İbn el-Cevzî, Riyad, 1427, VI, 324.

⁷⁷⁰ <http://kaosunefendisi.blogcu.com/ihlas-sûresi/11876453>, 22/03/2019.

Hâlbuki onun yaptığı işler tamamen Allah'ın emriyle sünnetullahı uygun olarak gerçekleşmektedir.

2.2.2.6. Bi'ri Maûne Hâdisesi

İslam tarihinde acılı hâdiselerden biri olan Bi'ri Maûne hâdisesi ashâbı suffeden bazı Müslümanların İslamı anlatmak üzere etraf kabilelere giderken Bi'ri Maûne (Maûne Kuyuları) denilen yerde pusuya düşürülerek şehid edilmesidir. Hadis kitaplarımızda yer alan rivayetlerde bu elîm hâdiseyi Hz. Peygamber'e haber verenin Cibrîl olduğu dile getirilmektedir. Buhârî'nin Enes b. Mâlik'ten aktardığı rivayet şöyledir:

“Hz. Peygamber, Benî Süleym ve Benî Âmir kabilelerine yetmiş kişiden oluşan bir grup gönderdi. Bu grup, Bi'ri Maûne'ye varınca dayım (Haram b. Milhan)⁷⁷¹ onlara dedi ki: Ben sizin önünüze geçeyim eğer bana Resûlullah'ın davetini anlatmaya müsâde ederlerse ben tebliğ edeyim. Eğer musâde etmezlerse bana yakın durun” dedi ve ilerledi. Dayım onlara Hz. Peygamber'i anlatırken içlerinden biri diğerine işaret etti o da mızrağını dayımın arkasından sapladı ve mızrak önden çıktı. Dayım “Allahu Ekber, Kâbenin Rabbine şükürler olsun kazandım (şehid oldum)” diye bağırmaya başladı. Daha sonra Benî Süleym diğerlerine gruba yöneldi. Dağa doğru kaçan aksak birisi dışında hepsini hepsini şehid ettiler. (Râvi Hemmâm kurtulanın yanında bir kişi daha vardı dedi.) Cibrîl onların “Rablerine kavuştuklarını Rablerinin onlardan onlarında Rablerinden razı oldukları” haberini getirdi. Cibrîl'in bu dediğini okuyorduk fakat daha sonra nesholdu. Hz. Peygamber bu hâdisi üzerine kırk gün sabah namazında Allah'a ve Resûlune asî olan Rı'l, Zekvân, Benî Lihyân ve Benî Usabbe kabilelerine beddua etti.”⁷⁷²

Buhârî, bu rivayeti, Enes b. Mâlik > İshâk b. Abdullah > Hemmâm b. Yahyâ > Hafs b. Ömer'den almıştır. Hâdiseyi Hz. Peygamber'e Cibrîl'in haber verdiğini ifade

⁷⁷¹ Milhân Mâlik b. Hâlid b. Zeyd b. Harâm, Benî Neccâr'dan olup Bedir ve Uhud'da bulunmuş ve Bi'ri Maûne'de ise şehid olmuştur. İbn Sa'd, a.g.e., III, 476.

⁷⁷² Buhârî, Cihad, 9, hadis no: 2801, II, 306.

eden bir başka rivayette Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'inde yer almaktadır. Onun isnadı ise Enes b. Mâlik > Sâbit b. Eslem > Hammad b. Seleme > Affân b. Muslim'den oluşmaktadır.⁷⁷³

Bu elîm hâdiseyi Hz. Peygamber'e haber verenin yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerde Cibrîl olduğu bildirilirken aynı hâdiseyi anlatan diğer rivayetlerde ise -başta Buhârî olmak üzere- Cibrîl lafzı yer almaksızın yer almaktadır. Bu rivayetlerde “ فأخبر /Cibrîl Hz. Peygamber'e haber verdi” ifadesi yerine “بلغ النبي /Nebi'ye ulaştı” lafızları bulunmaktadır.⁷⁷⁴

Hâdiseyi Enes b. Mâlik'den başka Hz. Âişe'de anlatmaktadır. Buhârî'de yer alan bu rivayette ise Bi'ri Maûne'de Amr b. Umeyye ed-Dâmîrî'nin esir edildiği, diğerlerinin ise katledildiklerinin haberi metinde “فأتى النبي خبرهم / Onların haberi geldi” şeklindedir. Haberi Cibrîl'in getirdiğine dair bir ifade bulunmamaktadır.⁷⁷⁵ Vâkîdî de olayı yukarıda zikrettiğimiz gibi aktarmakta ve haberin metninde Cibrîl bulunmamaktadır.⁷⁷⁶

Hz. Peygamber, şehid edilen sahâbîlerin haberini anlattan Cibrîl'siz rivayetlerde haber verenin ismi de bulunmamaktadır. Fakat Buhârî'den naklettiğimiz rivayette, dağa doğru kaçan sahâbînin ölümden kurtulduğu belirtilmektedir. Diğer kaynaklarda İbn Umeyyye ile beraber Ensar'dan bir kişinin daha kurtulduğu fakat daha sonra onunda

⁷⁷³ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 14074, XXI, 457. Aynı haber İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında aynı metin ve aynı isnadla zikredilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 477; II, 49.

⁷⁷⁴ Buhârî, *Megâzî*, 28, hadis no: 4090, 4091, III, 112, 113; Muslim, *İmâre*, 41, hadis no: 147, III, 1511; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 12402, XIX, 393; Hatta bu rivayetlerde Hz. Peygamber'in haberi aldıktan sonra bir ay boyunca kunut okuduğu kitaplarımızda yer almaktadır. Bkz. Buhârî, *Vitr*, 7, hadis no: 1002, 1003, I, 316; *Megâzî*, 27, hadis no: 4088, III, 111; 4096, III, 114; Muslim, *Mesâcid*, hadis no: 297, I, 468-469.

⁷⁷⁵ Buhârî *Megâzî*, 28, hadis no: 4093, III, 113; Vâkîdî, *Megâzî*, I, 348. Buhârî'yi tercüme eden Mehmet Sofuoğlu hadisde Cibrîl lafzının bulunmamasına rağmen “فأتى النبي خبرهم” ifadesini “Cibrîl'in diliyle onların haberi Peygamber'e geldi” şeklinde tercüme ettiği görülmektedir. Bkz. Sofuoğlu, Mehmet, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, Ötüken Yayınları, VIII, 3834.

⁷⁷⁶ Vâkîdî, *Megâzî*, I, 350.

katledildiği ve İbn Umeyye'nin esir alındığı belirtilmektedir.⁷⁷⁷ Esir alınan Amr b. Umeyye'yi Âmir b. Tufeyl'in devreye girerek onu serbest bıraktırdığı, Amr b. Umeyye'nin daha sonra Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'e başlarından geçenleri haber verdiği anlatılmaktadır. İbn Sa'd'da yer alan metin şöyledir:

" فقال له عامر بن الطفيل: انه قد كان أُمي نسبة فانت حر عنها. وجز ناصيته. وقدم المدينة فأخبر رسول الله بقتل من قتل من اصحاب بيئر معونة"

“Âmir b. Tufeyl, Amr b. Umeyye'ye “Sen Umeyye'densin bu nedenle hürsün” dedi ve iplerini kopardı. Amr b. Umeyye'de Medine'ye geldi ve Allah Resûlune ashabın Bi'ri Maûne'de katledildikleri haberini verdi.”⁷⁷⁸

Benzer bir nakilde İbn Hişam'da yer almaktadır. Burada da haberi getirenin haberi getirenin Amr b. Umeyye olduğu zikredilmektedir.⁷⁷⁹

Nakillerde de görüldüğü üzere haber, Cibrîl tarafından değil, hâdiseye şahid olan sonra esir alınan daha sonra da serbest bırakılan Amr b. Umeyye tarafından getirilmektedir. Nitekim Mehmed Said Hatiboğlu da Bi'ri Maûne'de Müslümanların başlarına gelen bu acı hâdisenin haberini Hz. Peygamber'in beşerî yoldan aldığını zikretmektedir.⁷⁸⁰ Bu durumu destekleyen bir hâdis de kunutun okunmasının anlatıldığı Enes'ten ve Hz. Âişe'den aktarılan haberlerde⁷⁸¹ haber verenin Cibrîl olduğuna dair bir bilgi bulunmamasıdır. Bu nedenle de Enes b. Mâlik'in anlattığı ve “Cibrîl'in haber verdiğini” ifade eden rivayette ya bir idrac söz konusu ya da zihinlerde olanın rivayete yansması şeklinde olması muhtemel görünmektedir.

⁷⁷⁷ İbn Hişam, *a.g.e.*, II, 185.

⁷⁷⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, IV, 233.

⁷⁷⁹ / Amr b. Umeyye, Allah Resûlu'ne gelince hâdiseyi haber verdi.” Bkz. İbn Hişam, *a.g.e.*, II, 186

⁷⁸⁰ Hatiboğlu, Mehmed Said, Hz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy -Gaybî Hadisler Meselesi-, Otto Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2012, s. 108.

⁷⁸¹ Bkz. Buhârî, Vitri, 7, hadis no: 1002, 1003, I, 316; Megâzî, 27, hadis no: 4088, III, 111; 4096, III, 114; Muslim, Mesâcid, hadis no: 297, I, 468-469.

2.2.3. HZ. PEYGAMBER'E SUİKASTLER VE CİBRÎL

Allah Resûlunu bu kutlu davadan düşmanları, çeşitli yol ve yöntemlerle onu geri döndürmek için ellerinden geleni yapmaya çalışmışlardır. Bunu bazen savaş meydanlarında, bazen de hain bir plan veya tuzak çerçevesinde yapmaya çalışmışlardır. Rivayetlerde Hz. Peygamber'in hayatını kastederek yapılan plan ve tuzaklarını haber verenin Cibrîl olduğu anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'i öldürme girişimleri tespit edebildiğimiz kadarıyla birden fazla gerçekleşmiş, Yüce Allah, değişik vesilelerle Resûlünü kurtarmıştır. Bu girişimlerin ilki müşrikler tarafından hicret başlangıcında olduğu bilinmektedir.

2.2.3.1. Müşriklerin Suikast Girişimi

Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti İbn Hişam'ın *es-Sîratu'n-Nebeviyye*'sinde ayrıntılı olarak zikredilmektedir.⁷⁸² Eserde hâdise özet olarak şöyle anlatılmaktadır: Mekkeli Müşriklerin ileri gelenleri Kusay b. Kılâb'ın evinde toplanıp Hz. Peygamber'i Mekke'de iken öldürme kararı aldılar. Hâdisenin Cibrîl'le alakalı bölümü ise şöyledir:

*“Cibrîl, geldi ve Resûlullah'a “bu gece yattığın yatakta geceleme” dedi. Müşrikler gece yarısı olunca Hz. Peygamberin kapısının önünde toplanıp O'nun üzerine saldırmak için gözetlemeye başladılar. Hz. Peygamber onları yerlerinde gördü ve kendi yatağına Hz. Ali'yi yatırdı.”*⁷⁸³

Hz. Peygamber'e karşı hazırlanan bu tuzağı, haber verenin Cibrîl olduğu yönündeki kanaatin İbn Hişam'ın bu rivayetine dayanmaktadır. Bu rivayeti dikkate alan

⁷⁸² İbn Hişam, *es-Sîratu'n-Nebeviyye*, s. 480.

⁷⁸³ Bkz. İbn Hişam, *a.g.e.*, I, 482; Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Muluk*, II, 372; Belâzurî, *a.g.e.*, I, 306; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilu'n-Nubuvve*, I, 203. Hâdisenin devamında Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye “Ey Ali şu yeşil örtü ile üstünü ört ve uyu. Sana kötü bir şey yapamazlar” dedikten sonra eline bir avuç toprak alarak evden çıkıp, “Allah onların bakışlarını alsın da göremez hale gelsinler” diyerek toprağı üzerlerine atmaya başlayıp, bu sırada da Yasin sûresini okumaya başladığı anlatılmaktadır. Bkz. İbn Hişam, *a.g.e.*, I, 481; Ebû Nuaym İsfahânî, *a.g.e.*, hadis no: 154, I, 203.

bazı siyer yazarları hâdiseyi, Allah'ın Hz. Peygamber'e olan ilahî bir yardımının bir örneği olarak görmektedirler.⁷⁸⁴

Cibrîl lafzının yer aldığı ve İbn Hişam'dan aktardığımız “ فَأَتَى جِبْرِيلُ رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ: ”
"فَأَتَى جِبْرِيلُ رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ: / لا تَبْتَ هَذِهِ اللَّيْلَةَ عَلَيَّ فَرَأَيْتَ الَّذِي كُنْتَ تَبْتَ عَلَيْهِ"
yatakta bu gece yatma” dediği rivayetine dönersek İbn Hişam, bu rivayeti müşriklerin Hz. Peygamber'in durumunu konuşmak için Daru'n-Nedve'de toplanmalarıyla başlatmaktadır. Bu nedenle rivayet uzun bir rivayet olup Cibrîl'in geçtiği cümle ise bu uzun rivayetin içerisinde yukarıda da görüldüğü gibi bir satırlık yer almaktadır ve İbn Hişam bu uzun rivayeti tek bir isnadla aktarmaktadır. Haberin isnad zinciri, Abdullah b. Abbas > Mucâhid b. Cebr Ebu'l-Haccâc (İbn Cubeyr) > İbn Ebî Necîh > İbn İshâk'dan oluşmaktadır. İbn Hişam'ın isnadında bulunan râvilerin sika oldukları, içlerinden sadece İbn Hişam'ın kendisinden rivayet aldığı ve sîret sahibi olan Muhammed b. İshâk, hakkında farklı görüşlerin bulunduğunu görmekteyiz. Cerh ve ta'dîl âlimlerinin bazıları onun hakkında zayıf ve rivayetlerinin hüccet olamayacağını söylerken diğerleri ise sika ve saduk olduğunu zikretmişlerdir.⁷⁸⁵

İbn Hişam'ın bu rivayeti Taberî'de yer almakta, Tâberî'nin tahrir ve tahkikini yapan Muhammed Tâhir el-Berzencî, Tâberî'nin isnadında Muhammed b. Humeyd et-

⁷⁸⁴ Bkz. Muhammed Ebû Şehbe, *es-Sîratu'n-Nebeviyye*, I, 475; Munir Muhammed Gadbân, *Menhecu'l-Hareke li's-Sîrati'l-Nebeviyye*, Mektebetu'l-Menâr, 6. Baskı, Ürdün, 1990, I, 188; Muhammed Sûyânî, *es-Sîratu'n-Nebeviyye*, Mektebetu'l-Ubeykân, 1. Baskı, Riyad, 2004, I, 255.

⁷⁸⁵ Mucâhid b. Cebr Ebu'l-Haccâc için İbn Sa'd, Sa'id b. Kattân'ın Ebu'l-Haccâc için fâzıl, âlim ve sika dediğini zikrederken, İbn Ebî Hâtim'da Yahyâ b. Ma'in ve Ebû Zur'a'nın râviyi, sika dediğini belirtmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 27; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VIII, 319; Abdullah b. Ebî Necîh hakkında sika olduğunu zikrederken eserler için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII, 44; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, V, 233; Iclî, *Târihu's-Sikât*, I, 291. Muhammed b. İshâk hakkında İbn Sa'd, çok hadis bilmesine rağmen zayıf olduğunu, İbn Hibbân *Sikât*'ında ismini zikretmektedir. Zehebî ise İbn İshâk hakkında âlimlerin ihtilaf ettiğini Şu'be'nin “sadûk” Ahmed b. Hanbel'in “hasenu'l-hadîs dediğini, Dârekutnî'nin ise “hüccet değildir” dediğini zikretmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 552; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 380; Zehebî, *el-Muğnî*, râvi no: 5275, II, 159.

Temîmî sebebiyle rivayetin zayıf olduğunu zikretmektedir.⁷⁸⁶ Muhammed b. Humeyd et-Temîmî, münker ve zayıf bir râvî⁷⁸⁷ olmakla birlikte senedde Muhammed b. İshâk'dan sonraki râvidir. Bedruddîn el-Aynî de hicret hâdisesini anlatırken herhangi bir değerlendirme yapmaksızın bu rivayeti kullandığını görmekteyiz.⁷⁸⁸ Bu da onun bu rivayet hakkında olumlu düşündüğü anlamını taşımaktadır.

Konuyla ilgili İbn Sa'd'da yer alan rivayette ise hain tuzağı haber verenin Rukayka b. Ebî Safiyye olduğu anlatılmaktadır. İbn Sa'd'da yer alan rivayetin metni şöyledir:

"حذرت رسول الله فقالت: إن قريشا قد اجتمعت تريد بياتك الليلة. قال المسور: فتحول رسول الله عن فراشه وبات عليه علي بن أبي طالب."

"Rukayka b. Ebî Safiyye Hz. Peygamberi ikaz ederek "Bu gece Kureyş evini sarmak isteyecek." dedi." Misvar "Hz. Peygamber yatağını değiştirdi. Hz. Ali, onun yatağında yattı."⁷⁸⁹

İbn Sa'd'ın isnad zinciri ise Rukayka b. Ebî Safiyye (sahâbî) > Misvar b. Mahreme (sahâbî) > Ummu Bekr binti Misvar(kızı) > Abdullah b. Ca'fer > Muhammed b. Ömer Vâkîdî'den oluşmaktadır. İsnadda yer alan râvilerinin cerh ve ta'dîl durumlarına baktığımızda sika ve sağlam oldukları görülmekle birlikte⁷⁹⁰ İbn Sa'd, rivayeti, hocası ve

⁷⁸⁶ Muhammed b. Tâhir el-Berzencî, *Sahîhu Tarîhu't-Taberî*, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk, Beyrut, 2007, II, 58.

⁷⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvî no: 1276, VII, 233; İbn Adî, *el-Kâmil fî'd-Duafâi'r-Ricâl*, râvî no: 1759, VII, 529.

⁷⁸⁸ Bedruddîn el-Aynî, *a.g.e.*, VII, 60.

⁷⁸⁹ Bkz. İbn Sa'd, *et-Takatu'l Kubra*, X, 212; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, râvî no: 11313, XIII, 383.

⁷⁹⁰ Ummu Bekr binti Misvar b. Mahreme hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte olumsuz bir bilgi de bulunmamaktadır. Bkz. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, râvî no: 7953, XXXV, 332; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvî no: 2917, XII, 460. Abdullah b. Ca'fer ez-Zuhrî, Ummu Bekr binti Misvar b. Mahreme, çok hadis bildiği ve salihu'l-hadîs zikretmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvî no: 2207, VII, 580; İbn Şâhin, *Târîhu Esmâu's-Sikât*, râvî no: 670, s. 131; İclî ise sika olduğunu belirtmektedir. Bkz. İclî, *Târîhu's-Sikât*, râvî no: 788, I, 252; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvî no: 295, V, 171; Yalnız İbn Hibbân çok hata yaptığı belirtmektedir. Bkz. İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, râvî no: 553, I, 521.

megâzî sahibi Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'den (ö. 207/822) almakta, Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî hakkında ise ulemâ ise “zayıf bir râvi” olmasından tutun da “kâzib/yalancı” olduğuna kadar pek çok değerlendirmede bulunmuşlardır.⁷⁹¹

Çağdaş hadis ve siyer alimleri, İbn Sa'd'ın Vâkıdî'den aktardığı bu rivayeti dikkate alarak insanî unsuru ön plana çıkarıp suikasti haber verenin Rukayka b. Ebî Safiyye olduğu kanaatindedirler.⁷⁹²

Allah Teâla Kur'an'da müşriklerin ona karşı tuzak kurduklarını zaten bildirilmektedir.⁷⁹³ Hz. Peygamber'e müşriklerin kurmuş oldukları bu tuzakdan haberdar edilmesi ya bir insan vasıtasıyla ya Cibrîl'le ya da doğrudan vahiyle olması mümkündür. Konuyla ilgili tuzağı Cibrîl'in haber verdiğini ifade eden her iki rivayete de baktığımızda isnadlarında cerhedilmiş râviler bulunmaktadır. Aynı zaman da rivayetin diğerine çok daha uzun bir metinden oluşması hem râvilerin hata yapma hem de metne idrac olma ihtimalini arttırmaktadır. Diğer bir ihtimal de tuzağı işaret eden ayetin inişini sahâbînin “Cibrîl geldi haber verdi” şeklinde rivayete dönüştürmesidir. Son ihtimal ise yukarıda değindiğimiz gibi Rukayka b. Ebî Safiyye'nin haber vermesidir. Bu ihtimalin diğerlerine olabirliğinin daha fazla olduğu gözükmemektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in bu haber sonrası beşeri tedbirleri de aldığını görmekteyiz

⁷⁹¹ Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî hakkında İbn Hibbân, Ahmed b. Hanbel'in yalancı dediğini, İbn Adî ise Yahyâ b. Ma'ın “Zayıf,” Buhârî ve Nesâî'nin ise “metruku'l-hadis” olarak nitelediklerini zikretmektedir. Bkz. İbn Hibbân, *a.g.e.*, râvi no: 986, II, 303; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâi'r-Ricâl*, VII, 480.

⁷⁹² Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 161; Hatiboğlu, Mehmed Said, *Hz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy-Gaybî Hadisler Meselesi-*, s. 106; Sarıcam, İbrahim, *a.g.e.*, s. 118; Azimli Mehmet, *a.g.e.*, s. 199.

⁷⁹³ “İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu, Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır.” Enfal, 8/30.

2.2.3.2. Hz. Peygamber'e Sihir ve Cibrîl

Sihir kelimesi sadece hadislerde değil Kur'an'da da yer almaktadır.⁷⁹⁴ Kur'an'da سحر /s-h-r ve türevleri 62 defa geçmektedir.⁷⁹⁵ Bunlardan büyük kısmı Hz. Musâ, Fir'avn ve sihirbazlar arasında geçen mücadeleyi anlatırken⁷⁹⁶ diğer bir kısmı da müşriklerin Kur'an ayetlerinin i'câzı karşısındaki hayranlıkları ifade ederken zikredilmektedir.⁷⁹⁷ Ayrıca Hârut ve Mârut kıssasında da sihir kelimesi yer almaktadır.⁷⁹⁸

Hâdisenin konumuzla bağlantısı ise Hz. Peygamber'in rahatsızlanması sonucu ona ziyarete gelen iki kişinin -ki bunların Cibrîl ve Mikâîl olduğu iddia edilmektedir- bir yahudi tarafından kendisine sihir yapıldığının anlatıldığı rivayettir. Her ne kadar bu rivayet hadis kitapların da yer alsın da Hz. Peygamber'e sihrin yapılamacağı düşüncesinde olan âlimler de bulunmaktadır.⁷⁹⁹

Buhârî başta olmak üzere hadis kaynaklarında Hz. Âişe'den gelen rivayette Hz. Peygamber'e sihir yapıldığı ifade edilmektedir:

⁷⁹⁴ Sihir “سحر” kelimesi arapça bir kelime olup İbn Manzûr, “şeytana yaklatıran iş, görüldüğü gibi olmayan şey” manalarını geldiğini zikretmektedir. Râgıb el-İsfahânî'de “aldatmak, kandırmak, gerçeği olmayan hayaller, gece ile gündüzün birbirine karışması” manalarından bahsetmektedir. Ayrıca seher ve akçiğer kelimelerinin de aynı kökten geldiği belirtilmektedir. Elmalılı Hamdi Yazır da sihri, “her ne olursa olsun sebebi gizli şey” manasına geldiğini söylemektedir. Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV, 368; Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, I, 298, *Mu'cemu'l-Vasît*, s. 419; Cengiz, Osman, “Sihir Kavramı Üzerine Semantik Bir İnceleme”, DEÜİFD, XLVIII / 2018, s. 171; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 366.

⁷⁹⁵ Muhammed Fuâd b. Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzı'l-Kur'an*, s. 346.

⁷⁹⁶ A'râf, 113, 116, 132; Yunus, 10/76, 77, 81; Tahâ, 20/57, 58, 66, 71, 73; Şuarâ, 26/35, 38, 40, 41, 49.

⁷⁹⁷ En'am, 6/7; Hûd, 11/7; Enbiyâ, 21/3; Mü'minûn, 23/89; Şuarâ, 26/185; Neml, 27/13; Sebe', 34/43; Saffât, 37/15; Ahkâf, 46/17; Tûr, 52/15; Kamer, 54/2.

⁷⁹⁸ Bakara, 2/ 102; Tahâ, 20/63.

⁷⁹⁹ İbn Kuteybe (ö. 276/890), kendi döneminde Hz. Peygamber'e sihir yapıldığını kabul etmeyen âlimlerin bulunduğunu onların peygamberler için sihrin caiz olmadığını, zira onların Allah tarafından korunduklarını ve sihrin şeytanın işlerinden olduğunu belirttiklerini, Kur'an'dan da “ona ne önünden de arkasından yaklaşabilir”(Fussilet 41/46) ayetini delil gösterdiklerini zikretmektedir. İbn Kuteybe ise Hz. Peygamber'e sihrin yapılabileceğini kabul etmekte, Felak ve Nas ve sûreleri ile diğer peygamberlerin başına gelenleri zikrederek Peygamberlerin bizim anladığımız manada bir korumaya sahip olmadıklarını belirtmektedir. Bkz. İbn Kuteybe, *Te'vîlu'l-Muhtelifi'l-Hadîs*, I, 260. Ayrıca bkz. Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri*, s. 263.

“Resûlullah’a sihir yapılmıştı ve yaptığı bir şeyi yapmadığını zannetmeye başladı. Bir gün benim yanımda iken Allah’a tekrar tekrar dua etti ve bana “Ey Âişe, Allah’a dua ettiğim bir konuda bana cevap verdi.” buyurdu. Ben “nedir o” dedim sonra şöyle devam etti “İki kişi geldi ve biri baş tarafımda, diğeri ayakucumda durdu. Biri diğeri “buna ne olmuş? diye sordu. Diğeri “buna sihir yapılmış” dedi. Biri “Kim yapmış” diye sordu. Diğeri de “Benî Zurayk’dan yahudi Lebîd b. A’sam yapmış” dedi. Biri “Bu sihir ne ile yapılmış” diye sordu. Diğeri “Taraktaki kullardan ve erkek hurma çiçeği kabuğundan” Biri “Bu sihir nerede” diye sordu. Diğeri “Zû Ervân kuyusunda” Hz. Peygamber, bazı kimselerle oraya gitti ve döndüğünde “Ey Âişe Allah’a yemin ederim ki kuyunun suyu kına rengine dönüşmüştü. Hurma dalları da şeytan başına benziyordu.” Hz. Âişe “Ya Resûlullah çıkarttınız mı” diye sordu. Hz. Peygamber “Hayır ama Allah, bana şifa ve afiyet verdi. Onun kötülüğünün insanları etkilemesinden korktum” buyurdu. Resûlullah kuyunun kapatılmasını emretti.”⁸⁰⁰

Rivayetin isnad zinciri Hz. Âişe > Urve b. Zübeyr > Hişam b. Urve’den sonra değişik râvilerin değişmesiyle metinlerde de farklılaşmalar bulunmaktadır.⁸⁰¹ Fakat rivayetin sihhatine dair ise İbn Kuteybe rivayette yer alan râviler arasında yalancılıkla itham olunan ve Hz. Peygamber’e düşman bir kimsenin bulunmadığını zikredeki rivayetin sahih olduğunu belirtmekte⁸⁰² ayrıca Begavî (ö. 516/1122) de rivayetin sahihliği

⁸⁰⁰ Rivayetin metni şöyledir:

سحر النبي حتي كان يخيّل اليه أنه يفعل الشيء وما يفعله حتي كان ذات يوم دعا ودعا ثم قال: أشعرت أن الله أفتاني فيما فيه شفائي أتاني رجلاني قعد أحدهما عند رأسي والآخر عند رجلي فقال أحدهما للآخر ما وجع الرجل؟ قال: مطبوب قال: من طيبه؟ قال: "البيد الأعصم." قال: "فيما ذا؟" قال: "في مشط ومشاقة وجف طلعة ذكر." فقال: "فأين هو؟" فقال: "في بئر ذروان." فخرج إليها النبي ثم رجع. فقال لعائشة حين رجع "نخلها كأنه رؤس الشياطين" فقلت: "استخرجته؟" قال: "لا أما أنا شفاني الله وخيشت أن يثير ذلك علي الناس شرا." ثم دفنت البئر

Bkz. Buhârî, Bedu’l-Halk, 11, hadis no: 3268; Tıb, 50, hadis no: 5766, IV, 49; II, 437; Tıb, 47, hadis no: 5763, IV, 48; Edep, 56, hadis no: 6063, IV, 103; Muslim, Edep, 17, hadis no: 43, IV, 1719; İbn Sa’d, a.g.e., II, 175.

⁸⁰¹ Yıldırım, Enbiya, Hadis Problemleri, Otto Yayıncılık, Amkara, 2015, s. 265.

⁸⁰² İbn Kuteybe, Te’vîlu’l-Muhtelifi’l-Hadîs, I, 26; Ayrıca bkz. Kırbaçoğlu, M. Hayri, Hadis Müdafaası, Otto Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 257

konusunda ittifak olduğunu zikretmektedir.⁸⁰³ Yine İbn Kayyım el-Cezziyye de (ö. 751/1350) “Bu hadis, ilim ehli yanında sabittir, sıhhati konusunda da ihtilaf bulunmamaktadır.” demektedir.⁸⁰⁴ Aslında bu rivayetlerin sahihliği konusunda ittifak olduğunu söylemek biraz zordur. Zira İzzet Derveze konuyla ilgili gelen rivayetlerin metruk olduğunu, Kur’an ayetlerinin bu rivayetlerin tersini söylediği belirtmektedir.⁸⁰⁵ Fakat onun bu rivayetleri reddetmesinde yeterli ve ikna edici delillere dayanmamaktadır.

Rivayette geçen “أَتَانِي رَجُلَانِي /İki adam bana geldi.” ibaresinde yer alan iki kişinin kim olduğu konusunda İbn Sa’d’da yer alan başka bir nakilde gelen iki kişinin Cibrîl ve Mîkâîl oldukları bildirilmektedir.⁸⁰⁶ Bunu delil alan Kastallânî de gelenlerin Cibrîl ve Mîkâîl olduklarını zikretmektedir.⁸⁰⁷ Ancak İbn Sa’d’da yer alan bu rivayetin sened yönünden zayıf olduğunu söylemeliyiz. Zira isnaddaki Ömer b. Abdullah bu tabiîn’den Bilâl b. Ebî Rebah’ın kız kardeşi olan Gafra binti Rebah’ın mevlası olup zayıf bir râvi olduğu söylenmektedir.⁸⁰⁸ Daha sonra gelen İbn Lehîa da ulemâ tarafından eleştirilmiştir.⁸⁰⁹ Bedruddîn el-Aynî ise gelen iki kişiyi Cibrîl ve Mîkâîl yerine iki melek

⁸⁰³ Begavî, *Şerhu’s-Sunne*, XXII, 186.

⁸⁰⁴ İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350), *Bedâiu’l-Fevâid*, thk. Ali b. Muhammed el-İmrân, Dâru’l-Alemi’l-Fevâid, by., ty., II, 739.

⁸⁰⁵ İzzet Derveze, *Tefsîru’l-Hadîs*, II, 56.

⁸⁰⁶ İbn Sa’d, *a.g.e.*, II, 176. Ayrıca İbn Sa’d’daki nakle göre Lebîd b. A’sam’ın da içinde bulunduğu Yahudi reisler Medine’de Hz. Peygamber’i karşıladılar ve onu tebrik ettiler. Daha sonra ise Lebîd b. A’sam’dan Hz. Peygamber’i sihir yapmasını istedikleri ve bunun karşılığı olarak üç dinar vaat ettikleri nakledilmektedir. Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, II, 176.

⁸⁰⁷ Kastallânî, Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî (ö. 923/1517), *İrşâdu’s-Sârî Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Muhammed Abul’l-Azîz el-Hâlidî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1996, VII, 184.

⁸⁰⁸ Nesâî, *Kitâbu’d-Duafâ’*, râvi no: 480, s. 187; Ukaylî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî (ö. 322/934), *Kitâbu’d-Duafâ’i’l-Kebîr*, thk. Abdulmu’tî Emin el-Kal’acî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, ty., râvi no:1175,III, 919; İclî, *Ma’rifetu’s-Sikât*, râvi no: 1353, II,169; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, râvi no: 713, VII, 471.

⁸⁰⁹ Bkz. Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, râvi no: 574, V, 82; Ukaylî, *a.g.e.*, râvi no: 867, II, 293; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XV, 487.

olarak şerh etmektedir.⁸¹⁰ Zira onun kaynağı da Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde yer alan Yahyâ b. Ya'mer tarafından nakledilen rivayettir ki rivayette Yahyâ b. Ya'mer:

“Hz. Peygamber, Hz. Âişe'ye bir sene (cinsel manada) tutuldu (yaklaşamadı). Hz. Âişe “ Hz. Peygamber uyurken iki melek geldi. Biri başucuna diğeri ayakucuna oturdu. Biri arkadaşına “Muhammed büyülenmiş.” dedi. Diğeri “Evet. Büyüsü de filanın babasının kuyusunda.” dedi. Hz. Peygamber, sabah olunca emir verdi ve büyü kuyudan çıkarıldı.”⁸¹¹

Rivayetin isnadı Yahyâ b. Ya'mer > Atâ b. Abdullah el-Horasânî > Ma'mer b. Râşid'den oluşmaktadır. Rivayet diğer hadis rivayetlerinden farlılıklar arz etmektedir. Rivayetin ilk cümlesi görüldüğü kadarıyla Yahyâ b. Ya'mer'in sözüdür zira rivayet “يحيى بن يعمر قال / Yahyâ b. Ya'mer dedi” cümlesiyle başlamaktadır ve devamında Hz. Peygamber'in eşlerine yaklaşamama halinin bir sene devam ettiği belirtilmektedir. Yine rivayetin devamında Yahyâ b. Ya'mer'in hadisi Hz. Âişe'den işittiğine dair bir lafız da bulunmamaktadır. Buhârî'de Yahyâ b. Ya'mer'i tanıtırken hadis aldığı kişiler arasında Hz. Âişe'yi zikretmemektedir.⁸¹² Fakat ulema Yahyâ b. Ya'mer'in sağlam (sika) olduğunu söylemektedirler.⁸¹³ Rivayetin diğer râvisi Atâ b. Abdullah el-Horasânî hakkında ise şüpheler bulunmaktadır. Nitekim Buhârî, onun hakkında Saîd İbnu'l-Museyyib'in “Atâ benim nakletmediğim bir rivayet üzerinden bana yalan itham etti.”

⁸¹⁰ Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XV, 135.

⁸¹¹ Rivayetin metni şöyledir:

حبس رسول الله عن عائشة سنة. فبينما هو نائم. أتاه ملكان فقعده أحدهما عن رأسه والآخر عند رجله. فقال أحدهما لصاحبه "سحر محمد؟" والآخر "أجل وسحره أبي فلان. فلما أصبح النبي أمر بذلك السحر فأخرج من تلك البئر.

Bkz. Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 19765, XI, 14.

⁸¹² Bkz. Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, râvi no: 3140, VIII, 311. Yalnız İbn Hacer, Yahyâ b. Ya'mer'in hadis aldığı sahabîler içerisinde Hz. Âişe'yi zikretmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 588, XI, 305.

⁸¹³ Yahyâ b. Ya'mer hakkında Merv kadısı olduğu, Horasan'da vefat ettiği (ö. 89/708) bilinmekle birlikte mürsel rivayetleriyle tanındığı fakat sika bir râvi olduğu zikredilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 4450, IX, 372; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 817, IX, 196; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 588, XI, 305.

sözünü *Duafâ*'sında zikretmektedir.⁸¹⁴ İbn Adî her ne kadar Yahyâ b. Ma'în'in sika dediğini zikretse de o da râvinin ismini *Duafâ*'sında ismini zikretmektedir.⁸¹⁵ İbn Hacer de hakkında uzun açıklamalarda bulunmakta, Dârekutnî'nin sika kabul ettiğini belirtmektedir.⁸¹⁶ Rivayetin senedinde ve metninde problemlerin bulunması rivayeti "zayıf" olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır.

Konuyla ilgili diğer bir rivayette Zeyd b. Erkam'dan nakledilen rivayet şöyledir:

*"Yahudi bir adam Hz. Peygambere sihir yaptı ve Hz. Peygamber günlerce acı çekti. Daha sonra Cibrîl ona geldi ve "Yahudilerden bir adam sana sihir yaptı ve seni büyülemek için düğümler attı sonra da falanca kuyuya attı." dedi. Hz. Peygamber getirilmesi için Hz. Ali'yi gönderdi. Hz. Ali onu çıkardı ve Hz. Peygamber'e getirdi. Hz. Peygamber de düğümleri çözdü ve Resûlulah aklı başına geldi ve iyileşti. O adamı bir daha ölünceye kadar görmedim."*⁸¹⁷

Rivayetin isnadında Zeyd b. Erkam > Yezîd b. Hayyân > A'meş (Süleyman b. Mihrân) > Ebû Muâviye (Muhammed b. Hâzım) bulunmaktadır. Râviler sağlam görünse de⁸¹⁸ aynı konuyla ilgili Hz. Âişe'den nakledilen rivayetlerin metinlerinden farklılıklar bulunmaktadır.

⁸¹⁴ Bkz. Buhârî, *Kitâbu'd-Duafâi's-Sağır*, thk. Muhammed İbrahim Zâyed, Dâru'l-Meârif, 1. Baskı, Beyrut, 1406/1986, râvi no: 278, s. 93; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 3027, VI, 474; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, râvi no: 5642, III, 73.

⁸¹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâi'r-Ricâl*, râvi no: 1521, VII, 68.

⁸¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 394, VII, 212.

⁸¹⁷ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 19267, XXXII, 14; İbn Ebî Şeybe, *Musned*, hadis no: 513, I, 351; Nesâî, *Tahrîmu'd-Dem*, 20, hadis no: 4080, VII, 112.

⁸¹⁸ Yezîd b. Hayyân hakkında İbn Hibbân, Zehebî ve İbn Hacer, sika olduğunu zikretmektedirler. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1074, IX, 255; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 536; Zehebî, *el-Kâşif*, râvi no: 6294, II, 381; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemal*, râvi no: 6832, XXXI, 323; İbn Hacer, *a.g.e.*, XI, 321; A'meş (Süleyman b. Mihrân) (ö.148/765) hakkında da kitaplarda sika olduğu zikredilmekle birlikte bazı sahâbilerden duymadan hadis rivayet ettiği (tedlis yaptığı) ya da mürsel rivayetlerde bulunduğu bahsedilmektedir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 630, IV, 146; Ayrıca bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 3357, VIII, 461; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 1886, IV, 37; İclî, *Ma'rîfetü's-Sikât*, râvi no: 676, I, 432. Ebû Muâviye (Muhammed b. Hâzım) (ö.195/811) hakkında İbn Sa'd, çok hadis bildiğini, sika olduğunu, fakat tedlis

Müfessirler ise, “النفائات في العقد /Düğümlere üfleyenlerin”⁸¹⁹ ayetinin tefsirinde Hz. Peygamber’e bir Yahudi tarafından sihir yapıldığı ile ilgili rivayetlere yer vermektedirler. Vermiş oldukları rivayetler arasında yukarıda zikrettiğimiz haberler bulunmakla birlikte hâdiseyi çok daha fazla ayrıntılı olarak nakleden metinler de yer almaktadır. Bu metinlerde aralarında Hz. Ali, Zübeyr ve Ammâr b. Yâsir bulunduğu bir grubun büyüü kuyudan getirdiği ve Hz. Peygamber’in on bir taneden oluşan düğümlü büyüü gördükten sonra Cibrîl gelerek ona Muavvizeteyn sûrelerini okumasını tavsiye ettiği anlatılmaktadır.⁸²⁰ Nitekim bazı müfessirler, Beyhakî eserinde yer verdiği ve İbn Abbas’tan nakledilen rivayeti⁸²¹ kaynak olarak göstermektedirler.⁸²² Fakat İbn Hacer, bu rivayetin zayıf olduğunu belirtse de rivayet hakkında zayıf olarak nitelemek bile olumlu düşündür.⁸²³ Zira rivayetin isnadında bulunan Muhammed b. Saib hakkında İbn Ebî Hâtim, “Muhammed b. Saib el-Kelbî’nin, Ebû Salih ve İbn Abbas’tan naklettikleri yalandır. Çünkü o, Ebû Salih’i görmedi.” şeklindeki Süfyan es-Sevrî’nin sözünü

yaptığını söylerken Buhârî’de mürâsilden (Mürsel hadis rivayet edenler içerisinde) olduğunu zikretmektedir. İclî’de sika olduğunu zikretmekle beraber şöyle bir bilgi bulunmaktadır. “Muhammed b. Hâzım, A’meş’den iki bin hadis duydu. Fakat daha sonra hastalandı ve bunun altı yüzünü unuttu.” Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, râvi no: 3547, VIII, 515; Buhârî, *et-Târihu’l-Kebîr*, râvi no: 191, I, 74; İclî, *a.g.e.*, râvi no: 1589, II, 236.

⁸¹⁹ Felak, 117/4.

⁸²⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 570; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, IX, 272; Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, XV, 794; Ebû’l Â’lâ el-Mevdûdi (ö. 1399/1979), *Tefhimu’l-Kur’an*, İnsan Yayınları 2. Baskı, İstanbul, 1991, VII, 334. Ayrıca bkz. Aydar, Hidayet, “Muavvizeteyn Üzerine Bir Değerlendirme”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:11, Yıl:2005, s. 9.

⁸²¹ Bu rivayetteki farklı cümleler şöyledir: “Sabah olunca Hz. Peygamber içerisinde Ammar b. Yâsir’in bulunduğu bir gurup muskanın bulunduğu yere geldiler kuyunun suyunu boşalttılar kayayı kaldırdılar ve muskayı yaktilar. Geriye onbir düğüm atılmış bir kaldı. Sonra Muavvizeteyn sûreleri nazil oldu. Hz. Peygamber okudu her ayetin akabinde düğümler bir bir çözüldü.” Bkz. Beyhakî, *Delâilu’Nubuvve*, VI, 248.

⁸²² Bkz. Zeccâc, *Meâni’l-Kur’an*, V, 379; Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XXII, 567; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, ;Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, XV, 784.

⁸²³ İbn Hacer, *Fethu’l-Barî*, XIII, 204.

nakletmektedir.⁸²⁴ Diğer cerh ve ta'dîl âlimleri de benzer görüşleri beyan etmişlerdir.⁸²⁵ Enbiya Yıldırım da olayın parça parça aktarılması ve râvilerden kaynaklanan sebeplerden dolayı rivayetlerde farklılaşmaların meydana geldiğini belirtmektedir.⁸²⁶

Sonuç olarak zikrettiğimiz Hz. Âişe rivayeti başta olmak üzere konuyla ilgili rivayetlerin ortak yönleri Hz. Peygamber'in Yahudi birisi tarafından kendisine büyü yapılmış olmasıdır. Ayrıca Hz. Peygamber'e sihir yapıldığının haberi bazı rivayetlerde iki melek tarafından bazısında ise sadece Cibrîl tarafından haber verildiği anlatılmaktadır. Nitekim Hz. Âişe'den nakledilen rivayetin metninde bu durum “أتاني رجلان فقع أحدهما رأسي”/İki adam bana geldi ve biri başucuma diğeri ayak ucuma oturdu.”⁸²⁷ şeklinde ifade edilmektedir. Fakat bu iki adamı Hz. Âişe'nin gördüğüne dair bir ifade bulunmamaktadır. Bu iki adamın (meleğin) gitmesinden sonra Hz. Peygamber bu durumu Hz. Âişe'ye anlatmış, daha sonra da büyüün kuyudan çıkarılması emrini vermiş olmalıdır. Gelen iki adamın veya Cibrîl'in Hz. Âişe tarafından görülmemesi ya meleklerin insan sûretinde olmaları ki böyle bir durumda melekler istemedikçe Hz. Âişe onları göremez ya da hâdis Hz. Peygamber'in rüyasında olmuştur. Nitekim Abdurrezzâk'ın eserinde zikrettiği rivayette Hz. Peygamber'in Hz.Âişe'nin “هو نائم”/O uyuyordu.” demesi⁸²⁸ bunu desteklemektedir.

2.2.3.3. Yahudi Kadının Sûikast Girişimi ve Cibrîl

Hayber, Medine'nin kuzeyinde Şam yolu üzerinde Medine'ye 184 km. uzaklıkta içinde Hurma bahçelerinin yer aldığı ve yedi tane kalesi bulunan Hz. Peygamber döneminde Yahudilerin ikamet ettiği hicri 7. yılında fethedilen bir kasabadır.⁸²⁹ Hz.

⁸²⁴ Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1478, VII, 270.

⁸²⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, râvi no: 927, II, 262; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâi'r-Ricâl*, râvi no: 1626, VII, 273; Dârekutnî, *a.g.e.*, râvi no: 469, s. 214.

⁸²⁶ Yıldırım, Enbiya, *Geleneksel Hadis Yorumculuğu*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007, s. 108.

⁸²⁷ Buhârî, Bedu'l-Halk, 11, hadis no: 3268, II, 437.

⁸²⁸ Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 19765, XI, 14.

⁸²⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, II, 409; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 590.

Peygamber’i zehirleme hadisesi ise Hayber fethedildikten sonra Hayberli Yahudi bir kadın olan Zeynep bnt. el-Hâris’in⁸³⁰ özellikle daha önceden Hz. Peygamber’in hangi eti sevdiğini öğrenmesi sonucu keçinin kol ve kürek kemiği bölgesini kızartıp sonra da üzerine zehir serperek sonrada Hz. Peygamber’e gelip “Bu benim size hediye” diyerek bırakması sonucu gerçekleşir. Hz. Peygamber, orada bulunan ashâbına “yemeğe buyurun” demesi üzerine sahâbe de yemeğe yaklaşıp ellerini uzatırlar. Daha sonra Hz. Peygamber kol kısmından bir parça alır ve ısırır. Bişr b. el-Berâ adındaki sahabî de daha büyük bir parça alır. Hz. Peygamber dişleriyle çiğnemeye başlayınca “*Ellerinizi yemekten çekin çünkü onun zehirli olduğu bana haber verildi*” şeklinde buyurur.⁸³¹ Hâdisenin devamı Ebû Dâvûd’da “Allah Resûlu kadına “Bu koyunu sen mi zehirlendin? diye sormasına karşılık kadın “Sana bunu kim haber verdi? şeklinde cevap verir. Hz. Peygamber ise kolu göstererek “Bu elimdeki haber verdi” şeklinde cevap vermektedir.⁸³²

Suikasti anlatan rivayetlerde açık olarak Cibrîl lafzı bulunmamaktadır. Fakat etin zehirli olduğunu veya suikastı haber veren bir kişinin ismine de rastlayamadık. Rivayetlerde Cibrîl lafzı geçmeksizin “أخبرتني/bana haber verdi.”⁸³³, veya “تُخبرني/bana haber verildi.”⁸³⁴ Veya “تُعَلِّمني/bana öğretili” gibi ifadeler yer almaktadır.⁸³⁵ Suikast

⁸³⁰ Zeyneb bnt. el-Hâris, Selam b. Mişkâm’ın hanımıdır. Hayber sakinlerinden ve Yahudi olan bu kadın Hz. Peygamber’in peygamberliğini aklınca sorgulamak için onu zehirlemek istemiş “Eğer hak peygamber ise ona haber verilir, eğer kral ise onu yurdumuzdan çıkarmış oluruz” demiştir. Bkz. Vâkıdî, *Megâzi* I, 678; Zeynep Fevvâz, *Durru’l-Mensur fî Tabakâti’-r-Ribâti’l-Hudûr*, Muessetu Hindâvî, Kâhire, 2012, I, 384.

⁸³¹ Vâkıdî, *a.g.e.*, I, 678; İbn Sa’d, *a.g.e.*, II, 178.

⁸³² “فقال لها: أسممت هذه الشاة؟ قالت اليهودية: من أخبرك؟ قال: أخبرتني هذه في يدي” Burada kol bana haber verdi ifadesi bulunmaktadır. İbn Hacer de “Koyun bana zehirli olduğunu söyledi” cümlesini tercih etmemiştir. Bkz. Ebû Dâvûd, *Diyet*, 6, hadis no: 4510, VI, 564; İbn Hacer, *Fehu’l-Bârî*, XIII, 237.

⁸³³ Ebû Dâvûd, *Diyet*, 6, hadis no: 4510, VI, 564; Dârimî, *Sunen*, 11, hadis no: 68, I, 207.

⁸³⁴ Vâkıdî, *a.g.e.*, I, 678.

⁸³⁵ İbn Sa’d, *a.g.e.*, II, 178.

teşebbüsü sadece tek bir sahâbî tarafından değil, Ebû Hureyre,⁸³⁶ Enes b. Malik,⁸³⁷ İbn Abbas⁸³⁸ ve Cabir b. Abdullah⁸³⁹ gibi pek çok sahâbî tarafından nakledilmektedir. Bulabildiğimiz kadarıyla suikast teşebbüsünü anlatan rivayetlerde bu teşebbüsü haber verenin bir insan olduğu ile ilgili bir ifade bulunmamaktadır. Fakat bu teşebbüsün Allah Resûlun'e bildirildiği de ortadadır. Eğer bunu Hz. Peygamber bir insan vasıtasıyla öğrenmedi ise o zaman Cibrîl'den öğrenmesi gerekir ya da kendisi tecrübe veya etteki farklılıktan anlamış olma ihtimali olabilir. Fakat rivayetler de böyle ifade de bulunmamaktadır. "Bana haber verildi" ifadelerinden maksadın "Cibrîl bana haber verdi." şeklinde olduğunu düşünmemiz daha akla yakın durmaktadır. Nasıl ki bazı rivayetlerde Cibrîl ilave edilmişse burada da Cibrîl kelimesinin hazfedilmesi söz konusu olması muhtemeldir. Zira râviler bunu herkesin anlayabileceği düşüncesiyle Cibrîl lafzına yer vermemiş olmaları da mümkündür.

Sonuç olarak Cibrîl, Hz. Peygamber'e her zaman manevi anlamda destekte bulunmuştur. Özellikle savaş meydanlarında Hz. Peygamber'in ve müslümanların manevi anlamda morallerini yüksek tutmalarının nedeni olmuştur. Zira Bedir savaşında Cibrîl'in ve melek ordusunun Müslümanlara destek oldukları ayetlerde bildirilmektedir. Fakat bu desteğin maddî anlamda yani meleklerin savaşarak destek olduklarını söylememiz zordur. Zira kaynaklarımızda ne Cibrîl, ne de diğer melekler tarafından öldürülmüş ya da yaralanmış bir insandan bahseden nakil bulunmamaktadır. Rivayetlerde Benî Kurayza seferi sırasında Hz. Peygamber'in evine Dihyetu'l-Kelbî'ye benzeyen birisinin geldiği sonrada O'na Benî Kurayza üzerine gitmesi gerektiğini söyleyen bir

⁸³⁶ Buhârî, Cizye, 7, hadis no: 3169, II, 410; Tıb, 55, hadis no: 5777, IV, 51; Ebû Dâvûd, Diyet, 6, hadis no: 4509, 4512, VI, 561, VI, 566; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 9827, V, 12.

⁸³⁷ Ebû Dâvûd, Diyet, 6, hadis no: 4508, VI, 561; Diyet, 6, hadis no: 4513, VI, 568.

⁸³⁸ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 2784, V, 6.

⁸³⁹ Ebû Dâvûd, Diyet, 6, hadis no: 4508, VI, 561; Dârimî, Sunen, 11, hadis no: 68, I, 207; Dârimî'de yer alan rivayette "kol bana haber verdi" ifadesi yer almaktadır.

kişiden bahsedilmektedir. Bu kişinin Hz. Peygamber tarafından Cibrîl olduğu belirtilirken Hz. Âişe onu Dihyetu'l-Kelbî zannetmiştir.

Diğer bir nokta da Cibrîl lafzı bulunan rivayetlere özellikle dikkat edilmesi gerektiğidir. Zira karşımıza rivayetlere Cibrîl'in eklenmesi durumu çıkabilmektedir. Örneğin; Hz. Peygamber'in hendek kazarken kayayı kırması sonucu çıkan kıvılcımlardan Cibrîl'in Müslümanların İran'ı Şam'ı ve Yemeni fethedeceklerini bildiren rivayet tamamen böyledir. Hz. Peygamber'in Müslümanlara hedef göstermesi şeklinde anladığımız bu rivayet, Cibrîl'in eklenmesiyle gelecek hakkında bilgi verme şekline dönüşmüştür. Nitekim kitaplarımızda hâdiseyi anlatan Cibrîl'siz rivayetler de bulunmaktadır.

Diğer bir mesele de tanıklardan öğrenilebilecek olayları “Cibrîl haber verdi.” formuna dönüştürülerek hâdiseye kutsallık katılmasıdır. Bi'ri Maûne olayı bunun bir benzeridir. Savaş ve gazveleri anlatan bazı rivayetlerde Cibrîl karşımıza mitolojik bir kahraman olarak çıkmaktadır. Nitekim Cibrîl'in kanadıyla yeryüzünü düz bir hale getirdiğini anlatan rivayet buna bir örnektir. Son olarak Cibrîl, savaş ve gazvelerde Hz. Peygamber'in ve Müslümanların yanında onlara manevi bir destek, onların düşmanlarının kalblerine korku salan bir varlıktır.

2.2.4. İBADETLER VE CİBRÎL

Vahyin kendisine gelmesinden itibaren Hz. Peygamber'in diğer hususlarda olduğu gibi ibadet ve muamelat gibi konularda da eğitim alması, neyi nasıl yapılacağını öğrenmesi bir zorunluluktur. Zira vahiy, geçmişinde ilahî dinle alakası ve bilgisi bulunmayan birisine gelmekteydi. Tabiidir ki Hz. Peygamber'e verilecek olan eğitimin de Cibrîl ile olması gerekmektedir. Nitekim Cibrîl'in abdest namaz gibi ibadetleri öğrettiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Konuyla ilgili rivayetlerin değerlendirmesini yapacağız. Özellikle dualar bahsinde metninde Cibrîl lafzı bulunan nakiller hususunda

daha bir olunması gerekmektedir. Öncelikle ibadetlerin yapılışlarını anlatan rivayetlerdeki Cibrîl lafzılarını incelemeye çalışalım.

2.2.4.1. Cibrîl'in Abdesti Öğretmesi ile İlgili Rivayetler

İslam'ın Hira mağarasında gelmeye başlamasından sonra yeni dinin, yeni mensupları ibadetler konusunda Hz. Peygamber'den dolayısı ile Cibrîl'den öğrenmeleri gereken şeyler bulunmalıydı. Bu ibadetlerin başında abdestte olması gerekmektedir. Zira pek çok ibadeti yapmak için abdestli olmak gerekmektedir. Abdest ayetinin ise çok daha sonra nazil olduğunu biliyoruz.⁸⁴⁰ Hz. Peygamber'in namazını abdestsiz kılmadığını da kabul etmemiz gerekirse namazın farz kılınmasından önce abdest aldığı ve onu öğrendiğini kabul etmemiz gerekir. İşte bu durum yani Cibrîl'in gelerek Hz. Peygamber'e abdest almayı öğrettiğine dair rivayet kitaplarımızda yer almaktadır.

Bunlardan birisi Zeyd b. Hârise'den nakledilen İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'indeki rivayettir. Rivayet şöyledir: "أول ما أوحى أتاه جبريل فعلمه الوضوء" *"İlk vahyedilen Cibrîl'in Hz. Peygamber'e gelerek ona abdesti öğretmesidir"*⁸⁴¹ Aynı rivayet Ahmed b. Hanbel'de "أن جبريل لما نزل علي النبي فعلمه الوضوء" *Cibrîl Hz. Peygamber'e geldiğinde ona abdest almayı öğretti."*⁸⁴² şeklindedir. İbn Mâce'deki rivayet ise birinci tekil şahsa dönüşerek "علمني جبريل الوضوء" *"Cibrîl bana abdest almayı öğretti"*⁸⁴³ şeklindedir.

⁸⁴⁰ Mâide sûresi 6. Ayeti şöyledir: Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şayet hasta veya yolculuk halinde veya içinizden biri def'i hacet giderirseniz yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz. Bkz. Mâide, 5/6; Ayrıca ayetin sebebi nuzulü için Bkz. Taberî, a.g.e., VIII, 152; Kutubî, VII, 322.

⁸⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *Musned*, hadis no: 661, s. 529; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 17480, XXIX, 25; Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî) (ö. 249/863-64), *el-Muntehab min Musnedi Abd b. Humeyd*, Dâru'l-Bulunsiyye, Riyad, 1423/2002, hadis no: 283, I, 235.

⁸⁴² Ahmed b. Hanbel, hadis no: 21771, XXXI, 106.

⁸⁴³ İbni Mace, Tahare 58, hadis no: 462, I, 293.

Yukarıda aktardığımız rivayetlerde farklı kelimelerle de ifade edilmiş olsa Hz. Peygamber’e öğretilen ilk şeyin abdest olduğudur. Rivayetin isnadına baktığımızda Zeyd b. Hârîse > Usâme b. Zeyd (oğlu) > Urve b. Zübeyr > İbn Şihâb ez-Zuhrî > Ukayl b. Hâlid > Abdullah b. Lehîa > Hasan b. Mûsâ’dan oluşmaktadır. Her üç rivayetin isnadı aynı râvilerden oluşmaktadır. Bu râviler arasında ise cerh ve ta’dîl ulemâsı tarafından ve “zayıf bir râvi” olarak nitelenen İbn Lehîa bulunmaktadır. Buhârî, İbn Lehîa hakkında vefatından 4 yıl önce evinin ve kitaplarının yandığını zikretmekte,⁸⁴⁴ Ukaylî (ö. 322/934), ise Yahyâ b. Main’inin “leyse bi kaviyyin fi’l-hadis/ Hadis konusunda kuvvetli değildir” ve “Daif/Zayıf” dedikten sonra naklettiği hadisler hakkında da “la yehteccu bi hadisihi/hadisi delil olarak kullanılmaz” dediğini zikretmektedir.⁸⁴⁵

Rivayet, İbn Lehîa’dan dolayı zayıf olsa bile Elmalılı M. Hamdi Yazır (ö.1360/1942), abdestin vahyin inmesi itibarıyla alınmaya başlandığını düşünmektedir. Mâide sûresindeki abdest ayetinin tefsiriyle ilgili şunları zikretmektedir: “İslâm’da hiçbir zaman abdestsiz namaz kılınmamış olduğu bilindiğinden, bununla abdestin farz oluşu doğrudan doğruya değil, taharet (temizlik) hükümlerini çıkarmada esas alınmak üzere, takrir yoluyla tesbit edilmiş ve bunun ismi abdestten çok teyemmüme dayandırılmıştı.”⁸⁴⁶

Abdülkadir Şener ise abdestin Mi’râc gecesinde namazın farz kılınmasıyla birlikte gündeme geldiğini, Cibrîl’in o zaman abdesti Hz. Peygamber’e öğrettiğini ondan önce de abdestin alındığını fakat farz olmadığını zikretmektedir.⁸⁴⁷

Medine döneminde nazil olan abdest ayetinin sebep-i nüzulüne bakıldığında ayetin abdestin tarifinden öte teyemmüm konusundaki bilinmezliği ortadan kaldırmak için indiği görülecektir. Nitekim tefsirlerde ayetin Hz. Âişe’nin gerdanlığını düşürmesi

⁸⁴⁴ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, râvi no: 574, V, 82.

⁸⁴⁵ Ukaylî, *Kitâbu’d-Duaî’l-Kebîr*, râvi no: 867, II, 293; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, XV, 487.

⁸⁴⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Hur’an Dili*, Sadeleştirenler: İsmail Kararçam, Emin Işık, Musrettin Boilelli, Ahmed Yücel, Azim Dağıtım, 10 cilt, İstanbul, III, 170.

⁸⁴⁷ Bkz. Şener Abdülkadir, *DİA*, “Abdest”, mad.

üzerine Müslümanların onu aramak için oyalanmaları ve su bulamamaları nedeniyle nazil olduğu zikredilmektedir.⁸⁴⁸

Abdest konusunda Cibrîl lafzının yer aldığı başka rivayet Tirmizî’de yer almaktadır. Tirmizî’deki rivayet Ebû Hureyre’den nakledilmektedir:

"جاءني جبريل فقال: "يا محمد إذا توضأت فانتضح" / Cibrîl geldi ve bana “Ya Muhammed, abdest aldığında üzerine su serp” dedi.⁸⁴⁹

Aynı rivayetin İbn Mace’de yer alan tarîkında ise “جاءني جبريل” “Cibrîl bana geldi” kısmı bulunmamaktadır. İbn Mace’deki rivayet şöyledir:

"قال رسول الله: "إذا توضأت فانتضح" Allah Resûlu abdest aldığında üzerine serp” buyurdu demektedir.⁸⁵⁰

Her iki rivayetin isnadının sahabî dâhil olmak üzere ilk dört râvisinin aynı kişilerden oluştuğunu gördük. Bunlar: Ebû Hureyre > Abdurrahman el-A’rac > Hasan İbn Ali el-Haşimi > Ebû Kuteybe (Selam b. Kuteybe)’dir. Daha sonra ise Tirmizî, rivayeti Nasr b. Ali ve Ahmed b. Ubeydullah’dan alırken İbn Mâce ise Hüseyin b. Seleme el-Yahmidî’den almaktadır.

İsnadın ortasında yer alan râvi Hasan b. Ali el-Hâşimî ise tabakât sahipleri tarafından cerh edilmiştir. Tabakât sahipleri onu münker rivayetlerde bulunan zayıf bir râvi olarak nitelemektedirler.⁸⁵¹ İbn Hibbân, Hasan b. Ali el-Hâşimî’nin rivayetlerinin münker olduğunu eğer sika bir râvi onun rivayetine muvafakat etmiyorsa rivayetinin hüccet olmayacağını belirtmektedir.⁸⁵² Tirmizî de Hasan b. Ali el-Hâşimî’nin zayıf bir

⁸⁴⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 455.

⁸⁴⁹ Tirmizî, Tahare, 38, hadis no: 50, I, 96.

⁸⁵⁰ İbn Mace, Tahare, 58, hadis no: 463, I, 157.

⁸⁵¹ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, râvi no: 2533, II, 298; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemal*, râvi no: 1251, VI, 264; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, râvi no: 603, II, 340.

⁸⁵² İbn Hibbân, *Kitabu’l-Mecrûhîn*, râvi no: 213, I, 280; Gumârî, Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî el-Hasenî (ö.1418/1997), *el-Mudâvî li ileli’l-Câmii’s-sağîr ve şerhi’l-Münâvî*, Dâru’l-Kutubi’l-Mısıryye, Mısır, 1996, I, 111.

râvi olduğunu, Süfyan b. Hakem'in rivayetinin ise muzdarib olduğunu kendisi de bu rivayeti garib olarak nitelemektedir.⁸⁵³

Bizim için önemli olan rivayete Cibrîl kelimesinin idrac edilip edilmediğidir. Eğer idrac varsa da son râvide olması daha muhtemel gözükmektedir. Zira her iki muhaddisin isnadları aynı olup sadece son râvileri farklıdır. Bu râviler Tirmizî'de Ahmed b. Ebî Ubeydullah es-Sülemî ile Nasr b. Ali el-Cehdamî iken İbn Mâce'de ise son râvi Hüseyin b. Seleme el-Yahmidî'dir.

Cerh ve ta'dil uleması her iki rivayetin son râvilerini "sika" olduğunu söylemektedirler. Bunu biraz açmamız gerekirse Tirmizî, "حدثنا" diyerek rivayeti iki kişiden aldığını belirtmekte ve isnadda iki isme yer vermektedir. Bunlar Ahmed b. Ubeydullah es-Sulemî ve Nasr b. Ali'dir. İbn Kattân, Ubeydullah es-Sulemî hakkında "halinin bilinmediğini zikrederken, İbn Hibbân "sika" olarak vasıflandırmaktadır. Ayrıca İbn Hacer ise *Tehzîb*'inde Nesâî'nin Ubeydullah es-Sulemî hakkında "sika" dediğini de belirtmektedir.⁸⁵⁴ Tirmizî'nin diğer râvisi Nasr b. Ali (es-Sagîr) hakkında ise İbn Ebî Hâtim "sika" olduğunu zikrederken, Ahmed b. Hanbel "Lâ be'se bih/ sakıncası yoktur." şeklinde nitelemektedir.⁸⁵⁵ İbn Mâce'nin son râvisi ise Hüseyin b. Seleme el-Yahmedî hakkında ise İbn Ebî Hâtim, "saduk" şeklinde nitelendirirken İbn Hacer de Darekutnî'nin ve İbn Hibbân'ın "sika" dediğini zikretmektedir.⁸⁵⁶

Bazı kitaplarda yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerin dışında iki rivayetin birleşimi şeklinde diyebileceğimiz hem Cibrîl'in Hz. Peygamber'e ilk öğrettiğinin abdest olduğu, hem de avret mahalline su serpmesini istediği anlatılmaktadır. Rivayet yine Zeyd b.

⁸⁵³ Tirmizî, Tahare, I, 96.

⁸⁵⁴ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 102, I, 102.

⁸⁵⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 2362, VIII, 106; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 2159, VIII, 471; Mizzî, *a.g.e.*, râvi no: 6406, XXIX, 355.

⁸⁵⁶ Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 243, III, 54; Mizzî, *a.g.e.*, râvi no: 1312, VI, 380; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 603, II, 340.

Hârîse'den nakledilmekte ve isnadında İbn Lehîa bulunmaktadır. Bu rivayetlerde Hz. Peygamber'e avret mahalline suyu serpmesi emredilmiyor bizzat suyu Cibrîl'in serptiği ifade edilmektedir.⁸⁵⁷ Bu şekildeki bir anlatımda Cibrîl'in insan sûretine gelmiş ve Zeyd b. Hârîse'nin Cibrîl'i görmüş olması gerekir ki bunun yansımaları daha farklı olması gerekirdi.

Genel olarak ulemanın abdestten sonra vesveseyi önlemek için suyun serpilmesi üzerinde durduklarını bu nedenle de bu rivayeti eleştirmekten çok, aynı manaya gelen diğer rivayetlerle⁸⁵⁸ beraber ele aldıklarını görmekteyiz.⁸⁵⁹ *Tuhfetu'l-Ahvezi*'de konuyla ilgili değişik görüşler yer almışsa da böyle bir konuda neden Cibrîl'in kullanıldığı konusunda bir tartışma açmamıştır. Yine başka bir Tirmizî şârihi olan Aliyyu'l-Kârî (ö. 1014/1605) de bu rivayete sahip çıkmakta, "Cibrîl, Hz. Peygamber'e gelerek ona önce abdesti öğretti."⁸⁶⁰ rivayetini şâhid göstermekte ve Dârekutnî'de yer alan "Cibrîl,

⁸⁵⁷ "Hz. Peygamber'e "في اول ما اوحى اياه جبريل فعلمه الوضوء فلما فرغ اخذ من ماء. وقال ابن لهيعة مرة اخري فنضح فرجه" ⁸⁵⁸ vahiy gelmeye başlayınca Cibrîl geldi ve ona abdest almayı öğretti sonra bir avuç su aldı." İbn Lehîa "Avret bölgesine su serpti." ifadesini ekledi. Bkz. İbn Ebî Şeybe, hadis no: 661, I, 529. Bezzâr'ın *Musned*'inde ise İbn Lehîa'nın bu ilavesi daha sonra metne dercedilmiş bir halde bulunmaktadır. Bkz. Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr (Musned)*, hadis no: 1332, IV, 167. İbn Mâce'deki rivayette kelimeler farklı olsa da anlam aynen yer almaktadır Şöyle ki: "علمني جبرائيل وأمرني أن أنضح تحت ثوبي لما يخرج من البول بعد الوضوء" "Cibrîl bana abdest almayı öğretti sonra abdestten sonra çıkacak idrarın vesvesesini gidermek için elbisemin altına su serpmemi emretti." Bkz. İbn Mâce, Tahare, 58, hadis no: 462, I, 157. Farklı kelimelerle de olsa benzer bir rivayet Dârekutnî'de yer almaktadır. "أن جبرائيل لما نزل علي النبي أراه الوضوء فلما فرغ من " "وضوئه أخذ حفنة من ماء فرش بها في الفرج" "Cibrîl, indiğinde Hz. Peygamber'i abdest alırken gördü. Hz. Peygamber abdest almayı bitirince bir avuç su alıp avret bölgesine serpti." Bkz. Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995), *es-Sunen*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali b. Muhammed Muavvid, Dâru'l-Meârif, Beyrut, 1422/2001, Tahare, 40, hadis no: 384, I, 278.

⁸⁵⁸ "أن رسول الله بال ثم توضأ ونضح فرجه" ⁸⁵⁹ "Hz Peygamber bevletti. Sonra abdest aldı ve avret bölgesine su serpti." Ebû Dâvûd, Tahare, 62, hadis no: 166,167, 168, I, 120; Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî, *a.g.e.*, hadis no: 1364, II, 598; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 15384, XXIV, 104; Nesâî, 101, hadis no: 139, 140, I, 327.

⁸⁵⁹ Begavî, *Şerhu's-Sunne*, I, 391; Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezi*, 1, 167.

⁸⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musned*, hadis no: 661, I, 529; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 17480, XXIX,25; Abd b. Humeyd, *el-Muntehab*, hadis no: 283, I, 235.

indiğinde Hz. Peygamber’i abdest alırken gördü. Hz. Peygamber abdest almayı bitirince bir avuç su alıp avret bölgesine serpti” rivayetini⁸⁶¹ “hasen” addetmektedir.⁸⁶²

Bir rivayetin aynı isnadla nakledilip de pek çok yer de farklı metinlerle yer alması o rivayeti sağlamlaştırmaz. Şahid olarak gösterilen rivayetlerin birinin isnadında münker rivayetleriyle tanınan Hasan b. Ali el-Hâşimî, diğerinde zayıf bir râvi olarak bilinen İbn Lehîa bulunmaktadır. Zeyd b. Hârise’den nakledilen ve İbn Lehîa’nın bulunduğu rivayette de hem isnadında zayıf bir ravi bulunmakta hem de metninde problemler bulunmaktadır. Nitekim rivayetin metninde Cibrîl’i bir insan gibi anlatmakta ve avucuyla su alıp Hz. Peygamber’in avret mahalline su serptiği ifade edilmektedir. Aslında burada asıl metin “ Cibrîl bana abdest almayı öğretti” dir. Bunun dışındaki lafızlar ise metne sonrada ilave olması muhtemeldir. Bu nedenle de diğer iki zayıf rivayetin zayıf olduğunu ve delil alınamayacağını söyleyen Ukaylî’ye (ö. 322/934) katılmak durumundayız.⁸⁶³

Abdest alımının anlatıldığı ve yine Enes b. Malik’den nakledilen diğer bir rivayette Ahmed b. Hanbel’in *Musned*’inde yer almaktadır. Bu rivayette bir den çok farklı sahne anlatılmakla birlikte bizim için önem arzeden bölüm mescidde Hz. Peygamber otururken Cibrîl’in gelip gitmesi ashâbında buna olağan durum gibi tepki göstermesidir. Hâdiseyi Sâbit el-Bunânî, Enes b. Mâlik’den şöyle anlatmaktadır:

Sâbit el-Bunânî, Enes b. Mâlik’e: “*Ya Eba Hamza, (Hz. Enesin künyesidir) Hz. Peygamber’in yanında iken senin şahit olduğun ve başka birine anlatmadığın bir şey anlat*” dedi. O şunu söyledi: “*Bir gün Hz. Peygamber ile öğle namazını beraber kıldık. Daha sonra Hz. Peygamber kalktı. Fakat Cibrîl gelince tekrar yerine oturdu. Sonra Bilâl geldi ikindi namzı için ezan okudu...*”⁸⁶⁴

⁸⁶¹ Dârekutnî, Tahare, 40, hadis no: 384, I, 278.

⁸⁶² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkâtu’l-Mefâtîh*, hadis no: 377, II, 74.

⁸⁶³ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkâtu’l-Mefâtîh*, hadis no: 377, II, 74.

⁸⁶⁴ İbn Sa’d, a.g.e., I, 150; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 12412-12413, XIX, 405; Abd b. Humeyd, *el-Muntehab*, hadis no: 1282, II, 1282.

Rivayetin yer aldığı her üç eserde de isnad birebir aynıdır. Yani sened Enes b. Mâlik > Sâbit b. Eslem el-Bunânî > Süleyman el-Muğîre > Hâşim el-Kâsım'dan oluşmaktadır. Senedde yer alan râviler cerh ve ta'dîl uleması tarafından sika/sağlam olduklarını söylenmektedir.⁸⁶⁵

Rivayette Cibrîl'in gelip-gitmesi Hz. Peygamber'in ve sahabîlerin günlük hayatın içerisinde normal bir hâdise gibi karşılandığını düşünebiliriz. Zira hâdise, Hz. Peygamber, tam gidecekken Cibrîl geliyor ve yerine tekrar oturuyor ta ki ikinci ezanına kadar. Cemeatte onunla birlikte oturuyor olması gerekir ki ezan okunmaya başlayınca abdest ihtiyacı ortaya çıksın. Rivayette, Cibrîl'in hangi sûrette geldiği veya ne getirdiği konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Zaten ulema da rivayetin bu tarafına değil de kabın içerisindeki suyun bitmemesine odaklanarak yaşananların, Hz. Peygamber'in peygamberlik mucizesi olarak görmekte-dirler.⁸⁶⁶ Zaten Sâbit el-Bunânî, Hz. Enes'den acâib ve kimsenin duymadığı bir hâdise anlatmasını istemektedir. Mevzu hadisleri tanıma yollarından birisi de “Pek çok kimsenin görmesi gereken bir hâdisenin sadece bir kişiden nakledilmesidir.”⁸⁶⁷ Nitekim mescidde dolu, öğle namazı kılınmış ve ikinci namazı içinde ezan okunması istenmektedir. Bu nedenle yetmiş-seksen kişinin şahid olduğu böyle olağan üstü bir hâdiseyi sadece Enes b. Mâlik'ten nakledilmesi rivayetteki şüpheleri

⁸⁶⁵ Sâbit b. Eslem el-Bunânî için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no;3969, IX, 231; İbn Ebî Hatîm, *a.g.e.*, râvi no: 1805, II, 449; İbn Hibbân, *a.g.e.*, IV, 89; Mizzî, *a.g.e.*, râvi no.811, IV, 342; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: II, 2; Süleyman b. Muğîre için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no;4109, IX, 280; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 1887, IV, 38; İclî, *Ma'rîfetu's-Sikât*, râvi no: 675, I, 431; İbn Ebî Hatîm, *a.g.e.*, râvi no: 626, IV, 144; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 383, IV, 220; Hâşim b. el-Kâsım için bkz. Zehebî, *Tekiratu'l-Huffâz*, râvi no: 350, I, 359; Mizzî, *a.g.e.*, râvi no.6540, XXX, 130; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 39, XI, 18.

⁸⁶⁶ Firyâbî, Ebû Bekr, Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasan el-Firyâbî (ö.301/914), *Delâilu'n-Nubuvve*, thk. Muhyî'd-Dîn Sâmî Kullâb, 1.Baskı, 2016, s. 18; Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvveti*, IV, 121.

⁸⁶⁷ İbn Kayyım el Cevziyye, *el-Menâru'l-Munif*, Terc. Muzaffer Can, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1992, s. 57.

artırmaktadır. Fakat âlimlerimiz biraz sonra zikredeceğimiz Buhârî'deki benzer rivayeti delil göstererek bu rivayeti sahih olarak nitelemektedirler.⁸⁶⁸

Ulemanın Ahmed b. Hanbel'in rivayetine şâhid olarak gösterdikleri rivayet, Buhârî dâhil olmak üzere pek çok eserde yer almaktadır. O rivayette Enes b. Mâlik'den nakledilmekte fakat rivayetin hem Enes b. Mâlik'in dışındaki râvileri farklıdır hem de metninde Cibrîl lafzı yer almamaktadır. Enes b. Malik anlatıyor:

*İkindi vaktinde insanların abdest almak için su araştırırken gördüm. Fakat su bulamadılar. O sırada Hz. Peygamber'e abdest almak için su getirildi. Hz. Peygamber elini kabın içine soktu ve insanlara abdest almalarını emretti. Enes dedi ki "Son kişi abdest alıncaya kadar Resûlullah'ın parmaklarından su aktı."*⁸⁶⁹

Buhârî'nin Vudû bölümündeki rivayetin isnad zinciri Enes b. Mâlik > İshâk b. Abdullah > Mâlik b. Enes > Abdullah b. Yusuf'dan oluşmaktadır. Buhârî'nin Menâkıb bölümündeki son râvi ise Abdullah b. Mesleme'dir.

Ulema rivayetin sıhhatini tartışmaksızın -sahih olduğu düşüncesiyle- hâdiseyi Hz. Peygamber'in mucizesi şeklinde görmüşlerdir. Nitekim Buhârî, rivayeti "İslam'da Nübüvvet alametleri" başlığı altında nakletmektedir.⁸⁷⁰ Şerhlerdeki tartışma ise, kullanılmış suyun üzerinde yoğunlaşmıştır.⁸⁷¹

Son olarak abdestin alınışı ile ilgili rivayetlerde Cibrîl'in yer alması, inananlara abdesti öğretmesi açısından gayet tabîî karşılanması gereken bir durumdur. Fakat burada naklettiğimiz abdestle ilgili rivayetlerin isnadlarında cerh edilmiş râvilerin bulunması, metinlerine Cibrîl'in eklenmiş gibi durması, pek çok sahâbînin rivayet etmesi gereken

⁸⁶⁸ Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvveti*, IV, 121.

⁸⁶⁹ Buhârî, *Vudu'*, 32, hadis no: 169, I, 76; Menâkıb, 25, hadis no: 3573, II, 521; Muslim, *Fadâil*, 3, hadis no: 5, IV, 1783; Tirmizî, *Menâkıb*, 6, hadis no: 3631, IV, 23; Mâlik b. Enes, *Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî* (ö. 179/795), *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd b. Abdulbâkî, *Dâru İhyâu'-Turâsi'l-Arabî*, 2 cilt, Beyrut, 1406/1985, Tahare, hadis no: 32, I, 32.

⁸⁷⁰ Buhârî, *Menâkıb*, 25, hadis no: 3573, II, 521.

⁸⁷¹ Bkz. İbn Battâl, *Şerhu Sahîh-i Buhârî*, I, 290; Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, III, 108.

olağan dışı bir hâdiseyi tek bir sahâbîden nakledilmesi rivayetlerin sorgulanmasına neden olmaktadır.

2.2.4.2. Cibrîl ve Namaz İbadeti

Cibrîl'in yeryüzüne inme nedenlerinden biri de insanlara nasıl ve ne zaman ibadet edeceklerini öğretmesidir. Nitekim durumu sadece abdestte değil namaz ibadetine de görmekteyiz. Rivayetlerde Cibrîl'in yeryüzüne indiği ve her vakit için Hz. Peygamber'e imamlık yaptığı, hem namazın kılınışını gösterdiği hem de vakitleri öğrettiği anlatılmaktadır. Örneğin; İbn Abbas'ın Cibrîl'in Hz. Peygamber'e imamlık yaptığını ifade eden rivayeti bulunmaktadır:

“Cibrîl, Kâbede bana iki defa imam oldu. İlk seferinde güneş batıya eğilip gölge takunyanın tasmaı kadar olduğu zaman öğleyi, her şeyin gölgesi kendi boyu kadar olunca ikindi namazını; sonra güneşin battığı ve oruçlunun orucunu açtığı zaman akşam namazını; şafak kaybolduğu zaman ise yatsı namazını, aydınlığın yeni başlayıp oruçluya yeme içmenin haram olduğu vakitte sabah namazını kıldırması... Sonra da Hz. Peygamber' yönelerek “Ey Muhammed bu iki vakit arasında namaz kılma vakti senden önceki Peygamberlere tanınan vakittir. Sana da bu iki vakit arasında namaz kılabilmen mümkündür.” dedi.⁸⁷²

Tirmizî'nin isnadı Hannâd b. Serî > Abdurrahman b. Ebî Zenâd > Abdurrahman b. Hâris > Abbâd b. Huneyf > Nâfi' b. Cubeyr > ve İbn Abbas'dan oluşmaktadır. Aynı senedle rivayet Ebû Dâvud'da da yer almaktadır.

Cibril'in vakitleri öğretmesi ve Cibril'in Hz. Peygamber'e imam olduğunu anlatan ikinci rivayette Ömer b. Abdulaziz ile Urve b. Zubeyr arasında geçen konuşmada yer almaktadır. Bu rivayette de Cibrîl'in Hz. Peygamber'e imam olduğu zikredilmektedir. Rivayetin ilgili kısmı şöyledir:

"فقال رسول الله "نزل جبريل فأمني فصليت معه ثم فصليت معه ثم فصليت معه ثم فصليت معه ثم فصليت معه"

⁸⁷² Tirmizî, Ebvabü's-Salât, 1, hadis no: 149, I, 195; Ebû Dâvûd, Salât, 2, hadis no: 393, I, 293.

H. Peygamber “Cibrîl geldi bana imam oldu ve onun namaz kıldım.(Bunu beş defa tekrarladi).⁸⁷³

Buhârî’nin nakletmiş olduğu bu rivayet, Ebû Mes’ûd el-Ensârî > Beşir b. Mes’ud > Urve b. Zubeyr > İbn Şihâb > Leys b. Sa’d > Kuteybe b. Sa’id’den oluşmaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz rivayetin diğ. tarîklerinde “فَأَمَّنِي فَصَلَّيْتُ مَعَهُ” /Bana imam oldu beraber namaz kıldım” cümlesi yerine “نَزَلَ جِبْرِيلُ فَصَلَّى، فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ” / Cibrîl indi namaz kıldı, Resûlullah da kıldı” şeklinde ifadeler bulunmaktadır.⁸⁷⁴

Bu diyalog İbn Hacer’e göre Medine’de meydana gelmiştir. Zira Ömer b. Abdulaziz, o sırada Medine emîridir ve ikinci namazını geciktirmiştir. İbn Hacer devamında beş vakit namazın İsrâ gecesinde farz kılındığını İsrâ dönüşü Cibrîl’in, yeryüzüne inerek Allah Resûlun’e namazların vakitlerini ve kılınışlarını öğrettiğini belirtmektedir.⁸⁷⁵ H. Peygamber’e namaz kıldırmasıyla ilgili rivayet İmâm-ı Şâfiî’nin (ö.203/819) *Musned*’inde ve *el-Umm* adlı eserlerinde yer almaktadır.⁸⁷⁶

Rivayette Nevevî (ö. 676/1277) “مرتين” “iki defa” lafzını Cibrîl’in iki gün üstüste inerek günlük beş vakit namazı H. Peygamber ile beraber kıldıkları şeklinde

⁸⁷³ Rivayet şöyledir: Ömer b. Abdulaziz, bir gün ikinci namazını geciktirdi. Urve ona “Cibrîl inip, H. Peygamber’e imam olup O’na namaz kıldırmıştır.” Ömer b. Abdulaziz “Ey Urve sen ne dediğini biliyor musun?” Urve, “Ben, Beşir b. Ebû Mes’ud’dan o da babası Ebû Mes’ûd el-Ensârî’den Resûlullah’ın şöyle dediğini aktardı “Cibrîl indi imam oldu ben de onunla namaz kıldım. Sonra tekrar Cibrîl imam oldu onunla tekrar namaz kıldım, sonra tekrar namaz kıldım” parmağıyla bunu beş vakti tek tek saydı.” Bkz. Buhârî, Bedu’l-Halk, 6, hadis no: 3221, II, 422; Muslim, Mesâcid, 31, hadis no: 166, 425; Mâlik b. Enes, el-Muvatta’, Vukûtu’s-Salât, 1, hadis no: 1, I, 3.

⁸⁷⁴ Buhârî, Mevakıtu’s-Salât, 1 hadis no: 571, I,182; Muslim, Mesâcid, 31, hadis no: 67, I, 425; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, Vukûtu’s-Salât, 1, hadis no: 1 I, 3.

⁸⁷⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II, 274.

⁸⁷⁶ İdris b. eş-Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820), *Musned*, thk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut, 1426/2005; hadis no: 104, I, 190; *el-Umm*, thk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, Dâru’l-Vefâ, Mansura, 1422/2001, hadis no: 135, II, 155. Fakat İmâm-ı Şâfiî’nin eserlerindeki rivayetler sahabeye ulaşmamakta Urve’dan nakledilmektedir.

anlamaktadır.⁸⁷⁷ Bu hâdisenin ne zaman gerçekleştiği konusu ise İsrâ gecesinde namazın farz kılınışından sonra olduğu düşünülmektedir.⁸⁷⁸

Cibrîl'in imam olduğunu ve Hz. Peygamber'e namaz kıldırıldığını ifade eden diğer bir rivayette Ebû Said el-Hudri'den bizlere ulaşmaktadır:

“Cibrîl bana imam oldu ve güneş zeval noktasından aşağı sarkınca öğle namazı kıldı. Gölge doğrulduğunda (nesnenin kendisi kadar olunca) ikindi namazını kıldı. Güneş battığında ise akşam namazını kıldı. Şafak kaybolduğunda ise yatsı namazını kıldı. Fecr doğunca da ise sabah namazını kıldı. Cibrîl, ertesi gün öğle vakti yine geldi. ... (ve beş vakit daha kıldı).⁸⁷⁹

Vakitleri bildiren bu rivayet, diğer rivayetlerle örtüşse de Ahmed b. Hanbel'in naklettiği bu rivayetin isnadında bulunan Abdullah b. Lehîa dolayı zayıf hadis konumundadır. Zira Abdullah b. Lehîa, cerh ve ta'dil müelliflerince zayıf görülen bir râvidir.⁸⁸⁰ Fakat hem İbn Abbas hem de Ebû Mes'ûd el-Ensârî tarafından nakledilen Cibrîl'in yeryüzüne inerek Hz. Peygamber'e namaz kıldırması, ona imamlık etmesinin anlatılması bu iki rivayet sebebiyle Ahmet b. Hanbel'in kitabında bulunan bu rivayet hakkında da rivayeti muteber saymamız mümkündür.

Kettânî, (ö.1346/1927) Cibrîl'in Hz. Peygamber'e imam olmasıyla ilgili rivayetlerin mutevatîr olduğu kanaatindedir. Hatta İbn Abdilber'in (ö. 463/1071) “Cibrîl, İsrâ sabahı Hz. Peygamber'e gelerek namazların vakitlerini ve kılınışlarını öğrettiği konusunun “sahih” olduğunu ve bu konuda görüş ayrılığının olmadığını belirtmektedir.⁸⁸¹

⁸⁷⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, V, 152.

⁸⁷⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 274.

⁸⁷⁹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, hadis no: 11249, XVII, 350.

⁸⁸⁰ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, râvi no: 574, V, 82; Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafâi'l-Kebîr*, râvi no: 867, II, 29; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, XV, 487.

⁸⁸¹ Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Kettânî (1857-1927), *Nazmu'l-Mutenâsira mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtire*, Dâru'l-Kutubi's-Selefiyye, Mısır, ty., s. 73; İbn Abdilber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa Ahmed el-Ulvâ, Muhammed Abdulkebîr, *Vezîratu'l-Umumi'l-Evkâf*, Mağrib, 1387/1967, VIII, 34.

olduğunun belirtmektedir.⁸⁸⁴ Rivayette Allah’a Cibrîl’e ve Mikâîl’e selam söylenmektedir. Bu duanın değiştirilmesinin nedeni olarak da Allah Resûlu “السلام عليّ”/Selâm Allah’adır” ifadesinin yanlış olduğunu söylemesidir. Çünkü bizzat Allah’ın kendisi “Selâm”dır. (إن الله هو السلام/Selâm, Allah’dır.) Bu nedenle de Hz. Peygamber “التحيات لله/ Selâm, Allah içindir” dememiz gerektiğini buyurmuştur. Şarihler de, “Selâm” kavramı üzerinde durmuşlardır. Nitekim İbn Hacer, Resûlullah’ın, Allah’a “Selâm” dilemeyi kabul etmeyip bunu reddettiğini zikretmektedir.⁸⁸⁵

Tahiyyat duasını nakleden sahâbî sadece Abdullah İbn Mes’ûd,⁸⁸⁶ değildir. Onunla birlikte İbn Abbas⁸⁸⁷ İbn Ömer,⁸⁸⁸ Ebû Musâ el-Eşari,⁸⁸⁹ Hz. Âişe⁸⁹⁰ ve Hz. Ömer de⁸⁹¹ tahiyyat duasını nakletmektedirler. Fakat diğer rivayetlerin hiç birinde Abdullah İbn Mes’ud’un rivayetinde olduğu gibi “Hz. Peygamber ile namaz kılarken Allah’a, Cibrîl’e, Mikâîl’e, selam olsun derdik” ibaresi yer almamaktadır.

Sonuç olarak Cibrîl yeryüzüne hangi şekilde indiği metinlerde açıkça bildirmese de insan sûretinde inmiş olması muhtemeldir. Zira Hz. Peygamber’e rukû ve secdeleri öğretmesi bedenle olabilecek bir eylem gibi görünmektedir. Fakat iki gün boyunca Allah Resulünden başkasının onu gördüğü ile alakalı bir ifadeye rastlamadık. Diğer konu da ise tahiyyat duasında yapılan hatanın Allah Resûlu tarafından düzeltildiğini görmekteyiz.

⁸⁸⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, III, 52.

⁸⁸⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, III, 52.

⁸⁸⁶ Buhârî, Ezân, 148, hadis no: 831, I, 268; Ezân, 150, hadis no: 835, I, 269; el-Amelu fî’s-Salât, 4, hadis no: 1202, I, 371; İsti’zân, 3, hadis no: 6230, IV, 136; İsti’zân, 28, hadis no: 6265, IV, 144; Muslim, Salât, 4, hadis no: 55, I, 301; Ebû Dâvûd, Salât, 184, hadis no: 964, II, 213.

⁸⁸⁷ Muslim, Salât, 16, hadis no: 60, I, 302; Ebû Dâvûd, Salât, 184, hadis no: 974, II, 223; Tirmizî, Salât, 100, hadis no: 290, I, 322.

⁸⁸⁸ Ebû Dâvûd, Salât, 184, hadis no: 971, II, 219; Mâlik b. Enes, Salât, 13, hadis no: 54, I, 91

⁸⁸⁹ Muslim, Salât, 16, hadis no: 62, I, 303; Ebû Dâvûd, Salât, 184, hadis no: 972, II, 220.

⁸⁹⁰ Mâlik, Salât, 13, hadis no: 53, I, 90

⁸⁹¹ Mâlik, Salât, 13, hadis no: 56, I, 91

2.2.4.3. Salâtu'l-Havf (Korku Namazı) ve Cibrîl

Salâtu'l-Havf /Korku namazı, düşman saldırısı gibi ciddi bir tehlike anında namaz kılmak isteyen topluluğun iki gruba ayrılarak, imamın arkasında nöbetleşe kılmaları olarak tarif edilmektedir.⁸⁹² Bu durum ayette de şöyle belirtilmektedir: “*Sen aralarında olup onlara namaz kıldıracağın vakit, onların bir kısmı seninle namaza dursun ve silâhlarını da alsınlar. Secdeyi tamamladıkları zaman bunlar arkaya geçsinler; namaz kılmamış olan öteki grup gelsin ve seninle namaz kılsınlar; bunlar da silâhlarını alsınlar, tedbiri elden bırakmasınlar. Kâfirler sizi gafıl avlamak için fırsat kolluyorlar.*”⁸⁹³

Salâtu'l-Havf /Korku namazıyla ilgili olarak Hz. Peygamber'den pek çok rivayet bizlere ulaşmıştır. Bu rivayetler Câbir b. Abdullah,⁸⁹⁴ Sâlih b. Havvât,⁸⁹⁵ İbn Ömer,⁸⁹⁶ İbn Abbas,⁸⁹⁷ Ebû Hureyre⁸⁹⁸ İbn Mes'ûd⁸⁹⁹ ve Sehl b. Hayseme'den⁹⁰⁰ nakledilmektedir. Nakledilen bu rivayetlerde Hz. Peygamber'in Cuheyne, Usfân, Zatu'r-Rika ve Necid'de Salâtu'l-Havf /Korku Namazı kıldığı belirtilmektedir.⁹⁰¹ Cüheyne ve Usfân'da kıldığı

⁸⁹² *Diyanet Vakfı İlmihali*, Komisyon, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006, I, 334.

⁸⁹³ Nisâ 4/102.

⁸⁹⁴ Buhârî, Megâzî, 31, hadis no: 4125, III, 120; Megâzî, 31, 4136, III, 122; Muslim, Salâtu'l-Musâfirin, 57, hadis no: 308, I, 574; Salâtu'l-Musâfirin, 57, hadis no: 311, I, 576; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 10765, XVI, 444.

⁸⁹⁵ Muslim, Salâtu'l-Musâfirin, 57, hadis no: 310, I, 575; Ebû Dâvûd, Salât, 282, hadis no: 1238, II, 425.

⁸⁹⁶ Buhârî, Salâtu'l-Havf, 1, hadis no: 942, I, 298; Tefsîr, 44, hadis no: 4535, III, 204; Muslim, Salâtu'l-Musâfirin, 57, hadis no: 306, I, 574; Tirmizî, Salât, 281, hadis no: 564, I, 565.

⁸⁹⁷ Buhârî, Salâtu'l-Havf, 3, hadis no: 944, I, 299.

⁸⁹⁸ Tirmizî, Tefsîr, hadis no: 3035, V, 127; Ebû Dâvûd, Salât, 283, hadis no: 1240, II, 427; Nesâî, Salâtu'l-Havf, hadis no: 1544, III, 174; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 10765, XVI, 444.

⁸⁹⁹ Dâvûd, Salât, 285, hadis no: 1244, II, 431.

⁹⁰⁰ Muslim, Salâtu'l-Musâfirin, 57, hadis no: 309, I, 575; Ebû Dâvûd, Salât, 281, hadis no: 1234, II, 424; Ebû Dâvûd, Salât, 282, hadis no: 1239, II, 426; Tirmizî, Salât, 281, hadis no: 565, I, 566.

⁹⁰¹ Hz. Peygamber'in Cuheyne'de Salâtu'l-Havf /Korku Namazı kıldığına dair rivayetler için bkz. Muslim, Salâtu'l-Musâfirin, 57, hadis no: 308, I, 574; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 10765, XVI, 444. Usfân'da kıldığını anlatan rivayetler için bkz. Ebû Dâvûd, Salât, 282, hno:1236, II, 423. Zatu'r-Rika'da kıldığını anlatan rivayetler için bkz. Buhârî, Megâzî, 31, hadis no: 4129, III, 131; Muslim, Musâfirîn, hadis no: 310, I, 575; Ebû Dâvûd, Salât, 282, hno:1238, II, 425. Necid'de kıldığını anlatan rivayetler için bkz. Buhârî, Salâtu'l-Havf, 1, hadis no: 942, I, 298; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 6378, X, 443.

Salâtu'l-Havf /Korku Namazı rivayetlerinin bazı tarîklerinin metinlerinde Cibrîl lafzı da geçmektedir.

Örneğin; Cuheyne gazvesini anlatan Cabir b. Abdullah, konuyla ilgili rivayetinde Cibrîl'in müşriklerin saldırı haberini vermek için indiği nakledilmektedir. Hâdis şöyle: Müşrikler, Müslümanların öğle namazlarını kırlarken savunmasız olarak gördükler ve namaz esnasında savunmasız olduklarını anladılar. Bu nedenle de ikinci namazı esnasında saldırma kararı aldılar. Bu durum da Cibrîl tarafından Hz. Peygamber'e bildirildiğinin ifade edildiği rivayet şöyledir:

Cabir b. Abdullah, *"Hz. Peygamber ile beraber Cuheyne ⁹⁰²'den bir kavim ile gazvedeydik. Bizimle şiddetli bir harbe tutuştular. Biz tam öğle namazını kılıyorduk ki müşrikler "Onların üzerine şimdi hücum edersek onları öldürürüz" dediler. Bu durumu Cibrîl, Hz. Peygamber'e haber verdi ve şöyle dedi: "Onlar (müşrikler) evladdan daha sevimli gelen namaz sırasında size gelecekler (saldıracaklar)". İkinci vakti gelince iki saf yaptık. Müşrikler bizimle kible arasında idi. Hz. Peygamber tekbir aldı biz de aldık. Rukû gitti, biz de gittik, sonra secdeye gitti onunla birlikte birinci saf secdeye gitti. Onlar kalkınca ikinci saf secdeye gitti. Sonra birinci saf geriye geçti, ikinci saf öne geçti....."*⁹⁰³

Muslim'de yer alan rivayetin isnadı Câbir b. Abdullah > Muhammed b. Muslim (Ebû'z-Zubeyr) > Zuheyr b. Muâviye > Ahmed b. Abdullah b. Yunus'dan oluşmaktadır.

Cibrîl lafzının yer aldığı diğer rivayette Ebû Ayyâş ez-Zurakî'den gelmektedir. Ebû Ayyâş'ın rivayeti konuya açıklık getirmesi ve Cibrîl'in hâdisenin neresinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ebû Ayyâş ez-Zurakî hâdiseyi şöyle anlatmaktadır:

⁹⁰² Cuheyne, Cuheyne b. Zeyd'e nisbet edilen, Cuheyne kabilesinin ikamet ettiği ve Medine yakınlarında yer alan büyük bir köy olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I, 194.

⁹⁰³ Muslim, Salâtu'l-Musâfirin, 57, hadis no: 308, I, 574; İbn Ca'd, Ebû'l-Hasen Ali b. Ca'd b. Ubeyde el-Cevherî (ö. 230/845), *Musned*, thk; Abdulmehdî Abdulhâdî, Kuveyt, 1985, hadis no: 2748, II, 955.

“Hz. Peygamber ile Uşfân’da⁹⁰⁴beraberdik. Öğle namazının vakti girdi. Müşrikler de Halid b. Velid komutasında atlarının üzerindeydiler. Hz. Peygamber ashâbıyla öğle namazını kıldı. Müşrikler müslümanların namazdaki hallerini görünce “Canlarından, evlatlarından ve mallarından daha sevimli olan namaz esnasında hücum edelim” dediler. Öğleyle ikindi arasında Cibrîl indi ve “Sen aralarında olup onlara namaz kıldıracağın vakit ...” (Nisa, 4/102) ayetini indirdi....⁹⁰⁵ Rivayette daha sonra ikindi namazının ayette belirtildiği gibi kılındığı anlatılmaktadır.

Salâtu’l- Havf’ı anlatan sahâbîlerden olan biri de Ebû Hureyre’dir. O da Ebû Ayyâş ez-Zurakî gibi Hz. Peygamber ile Uşfân’da Salâtu’l- Havf/Korku namazı kıldıklarını nakletmektedir. Hatta Ebû Hureyre Cibrîl’in Hz. Peygamber’e gelerek ona grubu ikiye ayırmasını birinci grubun Hz. Peygamber ile namaz kılarken diğer grubun silahlarını bırakmadan beklemelerini emrettiğini belirtmektedir.⁹⁰⁶ Tirmizî rivayetin “sahih” olduğunu zikretmektedir.⁹⁰⁷

Rivayetten de anladığımıza göre öncelikle bu naklin, Nisa sûresi 102. ayetiyle bağlantılı olduğudur. Nitekim ayet Müslümanların muhasara altında iken öğle namazlarını kıldıktan sonra nazil olmuştur. Bu nedenle bu hâdise ayetin sebep-i nüzülü olarak görülmektedir.⁹⁰⁸ Dolayısıyla Salâtu’l- Havf’ı anlatan rivayetlerin bir kısmında “

⁹⁰⁴ Yâkut el-Hamevî, Uşfân, Mekke’nin kuzeyinde Tihâme sınırında, tarlaları, hurma bahçeleri ve memba sularının bulunduğu bir köy belirtmektedir. Günümüzde ise Mekke’ye 80 km uzaklıkta oniki bin kişiye yaklaşan nüfusuyla varlığına devam ettirmektedir. Bkz. el-Hamevî, *a.g.e.*, IV, 121.

⁹⁰⁵ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Musned*, hadis no: 1444, II, 683.

⁹⁰⁶ Ebû Hureyre’den nakledilen rivayet şöyledir: “Biz Resûlallah’la beraber Dacnân ile Uşfân arasında bir yerdeydik. Müşrikler “Babalarından ve evlatlarından daha sevimli olan namazda iken toplanalıp bir defada saldıralım” dediler. Cibrîl Hz. Peygamber’e geldi ve ashâbının ikiye ayrılmasını ve bir grubun namaz kılarken diğer grubun ellerinden silahlarını bırakmamalarını emretti.” Bkz. Tirmizî, *Tefsîr*, hadis no: 3035, V, 127; Nesâî, *Salâtu’l-Havf*, hadis no: 1544, III, 174; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 10765, XVI, 444.

⁹⁰⁷ Tirmizî, konuyla ilgili Abdullah b. Mes’ûd, Zeyd b. Sâbit, İbn Abbas, Ebû Hureyre, Ebû Ayyâş ez-Zurakî, Câbir b. Abdullah, İbn Ömer, Huzeyfe ve Sehl b. Hayseme’den nakledilen rivayetlerin bulunduğunu zikretmektedir. Bkz. Tirmizî V, 128.

⁹⁰⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 102.

Cibrîl, / فأخبر جبريل رسول الله “ ifadesi yer alırken diğer bir kısmında, “ فنزلت آية / Cibrîl, Resûlullah’a haber verdi” ifadesi yer almaktadır. Nitekim yukarıda zikrettiğimiz Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin Ebû Ayyaş ez-Zurakî’den naklettiği rivayette “ فأخبر جبريل رسول الله “ / Cibrîl, Resûlullah’a haber verdi” ifadesi yer alırken Ebû Dâvûd es-Sicistânî’nin yine aynı sahâbîden naklettiği diğer rivayette ise bu ifadeler bulunmamakta onun yerine “ فنزلت آية / ayet indi” kelimeleri yer almaktadır.⁹⁰⁹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin eserinde yer alan rivayette yer alan bu kelimelerin ayetin indiğini belirtmek amaçlı olarak kullanılmaktadır.⁹¹⁰ Nitekim ayet, Cibrîl’in haber vermesine gerek bırakmaksızın müşriklerin düşüncelerini Allah Teâla, “*Kâfirler sizi gafıl avlamak için fırsat kolluyorlar*”⁹¹¹ buyurarak durumdan Müslümanları haberdar etmiştir.

Yine Muslim’in Câbir b. Abdullah’dan nakledilen rivayetin birinde Cibrîl kelimesi yer alırken aynı sahâbîden naklettiği diğer rivayetinde Cibrîl lafzı bulunmamaktadır.⁹¹² Sonuç olarak sahâbi vahyin inişine şahit olmuştur. Bu şahadet rivayete “ أن جبريل أتى النبي “ / Cibrîl Resûlullah’a haber verdi” veya “ فأخبر جبريل رسول الله “ / Cibrîl, Hz. Peygamber’e geldi”şekline dönüşmüştür. Halbuki Cibrîl’in gelişi Nisa sûresi 102. ayetini getirme maksatlıdır. Nitekim bir kısım rivayetlerde de “ فنزلت آية / ayet indi” ifadeleri bulunmaktadır.

2.2.4.4. Telbiye ve Cibrîl

Cibrîl, namaz ibadetinin yapılışında olduğu gibi hac ibadetinin yapılışında da Hz. Peygamber’i bilgilendirdiği görülmektedir. Haccın yapılışıyla ilgili olarak telbiye anında sesin yükseltilmesi emrini bizzat Cibrîl tarafından verildiği nakledilmektedir. Sâib b. Hallâd babası Hallâd b. Sâib’den aktardığı rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurdular:

⁹⁰⁹ Ebû Dâvûd, Salât, 280, hadis no: 1236, II, 423; Nesâî, Salât, hadis no: 1550, III, 177; Nesâî, *Sunen-i Kubrâ*, Kasru’s-Salâti fi’s-Sefer, 840, hadis no: 1950, II, 373.

⁹¹⁰ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *a.g.e.*, hadis no: 1444, II, 683.

⁹¹¹ Nisâ, 5/102.

⁹¹² Muslim, Salâtu’l-Musâfirin, 57, hadis no: 307, I, 574.

"أتاني جبريل فأمرني أن أمر أصحابي أن يرفعوا أصواتهم بالإلهال والتلبية"

"Cibrîl bana geldi ve ashabımın tehli ve telbiye esnasında seslerini yükseltmelerini emretti."⁹¹³

Rivayetin zincirinde şu râviler bulunmaktadır: Sâib b. Hallâd b. Suveyd > Hallâd b. Sâib el-Ensârî > Abdulmelik b. Ebû Bekr b. Abdurrahman > Abdullah b. Ebû Bekr > İmâm-ı Mâlik.⁹¹⁴ Rivayetin isnadındaki ilk iki râvi baba-oğul sahabîdir.⁹¹⁵ Diğer râvilerinde sika ve sebt sahibi olmakla ta'dil edilmiştir.⁹¹⁶ Nitekim Tirmizî de rivayeti "sahih" olarak kabul etmektedir.⁹¹⁷

Bu rivayet Sâib b. Hallâd, oğlu Hallâd b. Sâib'in dışında Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den de gelmektedir. Zeyd b. Hâlid'den aktaran da Hallâd b. Sâib'dir. Hz. Peygamber ile Cibrîl arasında karşılıklı bir konuşmayı içeren bu rivayette şöyledir:

"جائني جبريل فقال يا محمد مر أصحابك فليرفعوا أصواتهم بالتلبية"

"Cibrîl, bana geldi ve Ya Muhammed arkadaşlarına söyle (uğra), telbiyede seslerini yükseltsinler" dedi"⁹¹⁸

⁹¹³ Mâlik b. Enes, a.g.e., Hac,10, hadis no: 34, I, 334; Tirmizî, Hac,15, hadis no: 829, II, 180; Ebû Dâvûd, Menâsık, 26, hadis no: 1814, III, 221; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 16566, 16567, XXVII, 99-101.

⁹¹⁴ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, Hac, b.10, hadis no: 34, I, 334

⁹¹⁵ Sâib b. Hallâd (Baba), için bkz. İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, r.vo:549, I,385; İbn Hibbân, *Sikât*, III, 173; İbn Abdilber, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, râvi no: 890, I, 571; İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, râvi no: 1908, II, 160; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, râvi no: 3075, IV, 201. Hallâd b. es-Sâib(oğul), için bkz. İbn Sa'd, a.g.e., râvi no: 1784, VII, 266; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., râvi no: 1656, III, 364; İbn Abdilber, a.g.e., râvi no: 677, I, 452; Fakat diğer tabakât sahiplerinin aksine İbn Abdilber, Hallâd b. Sâib için sahâbi olmasının ihtilâflı olduğunu zikretmektedir. Bkz. İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, r,no:1470, I, 618; İbn Hacer, a.g.e., râvi no: 2286, III, 311.

⁹¹⁶ Abdulmelik b. Ebû Bekr için bkz. İbn Sa'd, a.g.e., râvi no: 1898, VII,448; İclî, a.g.e., râvi no: 1128, II, 101; İbn Hibbân, a.g.e., r.o:9155, VII,93.

Abdullah b. Ebû Bekr b. Muhammed b. el-Hazm el-Ensârî için bkz. Buhârî, a.g.e., râvi no: 119, V, 54; İclî, a.g.e., râvi no:861, II, 23; İbn Ebî Hâtim, a.g.e., râvi no: 77, V, 17.

⁹¹⁷ Tirmizî, Sunen, II, 181.

⁹¹⁸ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 21678, XXXVI, 11; Abd b. Humeyd, *el-Muntehab*, hadis no: 274, I, 230; Nesâî, Hac, 55, hadis no: 2773, V, 98; İbn Mâce, hadis no: 2923, II, 975.

Rivayette Hz. Peygamber ile Cibrîl bir diyalog halinde olsalar bile Cibrîl'in nasıl ve ne şekilde geldiğine dair bir ifade bulunmamaktadır. Fakat telbiyeyi yüksek sesle söylemelerini istemektedir. Bu rivayeti Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den râvi Hallâd b. Sâib'dir. Zira Hallâd b. Sâib aynı manaya gelen bu iki rivayetin ortak râvisidir. Hallâd b. Sâib hadisi hem babası Sâib b. Hallâd'dan hem de Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den aktarmıştır. Fakat Zeyd b. Hâlid el-Cühenî kanalıyla gelen rivayetin isnadında yer alan Muttalib b. Abdullah hakkında İbn Sa'd hadislerinin hüccet olamayacağını zikretmesinden dolayı⁹¹⁹ Sâib b. Hallâd'ın rivayetinin daha çok yaygın olduğunu görmekteyiz.

Cibrîl'in Müslümanlara telbiyeyi yüksek sesle söylemelerini emretmesinin bir nedeni olması gerekir. Fakat şârihlerin bunun üzerinde durmadıklarını görüyoruz. Onlar hâdiseye fıkıh bağlamında yaklaşmışlar yüksek sesle telbiye getirmenin vacip veya mustehablığı konusunu tartışmışlardır.⁹²⁰ Fakat Tahâvî, Cibrîl'in Hz. Peygamber'e “کن عجا و ثجا”/Gürültücü çıkararak söyle” denilmediğini, bu nedenle telbiyenin bir ibadet şuuruyla söylenmesi gerektiğinin emredildiğini belirtmektedir.⁹²¹

⁹¹⁹ Bu rivayetin isnadı Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (Sahabî) > Hallâd b. Sâib el Ensârî (sahabî) > Muttalib b. Abdullah b. Hantab > Abdullah b. Ebî Lebîd > Süfyan es-Sevrî > Vekî''den meydana gelmektedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, hadis no: 21678, XXXVI, 11; Senedde yer alan Muttalib b. Abdullah b. Hantab, adlı ravî hakkında İbn Abbas, İbn Ömer ve Hz. Âişe gibi pek çok sahabî'den irsal yapması sebebiyle kendisine “Sâhibu'l-Merâsil” ismi verildiği İbn Ebî Hâtim tarafından zikredilmektedir. Bkz. İbn Ebî Hâtim. *a.g.e.*, râvi no: 1644, VIII, 359 ; İbn Sa'd ise daha ağır lafızlarla tenkid etmektedir. Şöyle ki Hz. Peygamber ile karşılaşmadığı halde irsalde bulunduğunu, bu nedenle de hadislerinin hüccet olamayacağını ve arkadaşlarının da tedlisçi olduğunu zikretmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.* râvi no: 1741, VII, 409; Mizzî, *a.g.e.*, râvi no: 6006, XXVIII, 81; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 332, X, 178.

⁹²⁰ Hattâbî, *Meâlimu's-Sunen*, II, 173; Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî (ö.1857-1911), *Avnu'l-Ma'bûd bi Şerhi Sunen-i Ebî Dâvud*, nşr: Muhammed Abdulmuhsin, Mektebetu's-Selefiyye, II, Baskı, Medine, 1388/1968, V, 261; Bedreddîn el-Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, IX, 244; Azîmâbâdî, *a.g.e.*, V, 261

⁹²¹ Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî (ö. 321/933) *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Muessetu'r-Risâle, Beyrut, 1994, XIV, 496.

2.2.4.5. Ramazan Ayı ve Cibrîl

Cibrîl'in Hz. Peygamber ile görüşmelerinde görebildiğimiz kadarıyla bir düzen bulunmamaktadır. Bazen çeşitli nedenlerden dolayı görüşmenin yapılamadığı gibi bazen de düzenli olarak her gece görüşmenin yapıldığı rivayetlere yansımıştır. İbn Abbas, Hz. Peygamber'in cömertliği anlatılırken her zaman cömert olduğunu ama Ramazan ayında Cibrîl ile buluşmasından dolayı daha bir cömert olduğunu nakletmektedir. Bu rivayet Buhârî'de beş defa tekrarlanırken diğer hadis kaynaklarında da çokça zikredildiğini görmekteyiz. İbn Abbâs şöyle demiştir:

أن ابن عباس قال: "كان النبي أجود الناس بالخير. وكان أجود ما يكون في رمضان حين يلقاه جبريل وكان جبريل يلقاه كل ليلة في رمضان حتى ينسلخ يعرض عليه النبي القرآن فإذا لقيه جبريل كان أجود بالخير من الريح المرسلة."

*"Hz. Peygamber hayır konusunda insanların en cömerdi idi. En cömert olduğu zaman da Ramazan'da Cibrîl'le bir araya geldiği zamandı. Cibrîl, Ramazan ayı boyunca her gece Hz. Peygamber ile bir araya gelir ve Kur'an'ı ona arzederdi. O ayda Resûlullah'ın hayır konusundaki cömertliği esen güzgar gibiydi."*⁹²²

Rivayetin isnadı İbn Abbas > Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe > İbn Şihâb ez-Zuhrî > İbrahim b. Sa'd > Musâ b. İsmâil'dir. Rivayet İbn Şihâb'dan sonra İbrahim b. Sa'd⁹²³ Yunus b. Yezîd⁹²⁴ ve Ma'mer b. Râşid⁹²⁵ aracılığı ile çoğalmıştır. Rivayetin

⁹²² Buhârî, Savm, 7, hadis no: 1902, II, 31.

⁹²³ Buhârî, Savm, 7, hadis no: 1902, II, 31; Fadâilu'l-Kur'ân, 7, hadis no: 4997, III, 340; Muslim, Fadâil, 12, hadis no: 50, II, 1803.

⁹²⁴ Buhârî, Bedu'l-Halk, 6, hadis no: 3220, II, 426; Menâkıb, 23, hadis no: 3554, II, 517; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 2616, IV, 375; hadis no: 3425, V, 397; hadis no: 3539, V, 473.

⁹²⁵ Buhârî, Bedu'l-Vahiy, 5, hadis no: 6, I, 15

kaynağı olan İbn Abbas'ın dışındaki Ubeydullah b. Abdullah⁹²⁶ ve İbn Şihâb ez-Zuhrî hakkında bir cerh lafzı bulunmamaktadır.⁹²⁷

Rivayetin metninden Kur'an'ı arz edenin Hz. Peygamber, dinleyenin ise Cibrîl olduğu şeklinde düşünülse de Bedruddîn el-Aynî “وكان يلقاه في كل ليلة من رمضان فيدارسه القرآن” Ramazanda her gece onunla buluşuyor ve ona Kur'an'ı okuyor” ifadesindeki “فیدارسه” kelimesi üzerinde durmaktadır. Burada tek taraflı bir okuma olmadığını zira fiilin mufâale babından geldiğini mesela on ayet Hz. Peygamber okuduysa diğer on ayeti Cibrîl'in okuduğunu zikretmektedir.⁹²⁸ Nevevî, her sene Hz. Peygamber Cibrîl'le buluşması ve o ayda daha bir cömert oluşu ve Kur'an okuması hayırların ve Kur'an okumanın Ramazan ayında mustehap olması bu hadis sebebiyle olduğunu zikretmektedir.⁹²⁹ İbn Hacer de Hz. Peygamber'in cömertliği üzerinde durmuş “الريح المرسله / esen rüzgâr” deyimiyile Hz. Peygamber'in kimseyi ayırt etmeksizin herkese karşı olan cömertliği esen rüzgara benzetilmiştir. Nitekim esen rüzgar ve yağın yağmur ayırım gözetmeksizin her tarafa ve herkese ulaşmaktadır.⁹³⁰ Aynı yorumları Bedruddîn el-Aynî'de de görmekteyiz.⁹³¹ Fakat burada Cibrîl'in keyfiyeti konusunda şarihler herhangi bir izahda bulunmamışlardır.

Benzer bir rivayeti Hz. Âişe, Hz. Fatıma'dan naklederek Hz. Fâtıma'nın Hz. Peygamber'in şöyle söylediği bildirmektedir:

⁹²⁶ Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe dedesi Utbe, Abdullah b. Mes'ûd'un kardeşidir. İbn Sa'd sika, fakîh, ve çok hadis bilen âlim birisi olarak tarif etmektedir. İbn Ebî Hâtim, Ebû Zur'a'nın sika dediğini zikretmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 1622, VII, 246; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, râvi no: 1239, V, 385; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1517, V, 319.

⁹²⁷ İbn Şihâb ez-Zuhrî, hâfiz, mutkîn ve döneminin en iyi hadisçisi olduğu belirtilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 1890, VII, 429; Buhârî, *a.g.e.*, râvi no: 693, I, 220; İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, râvi no: 1645, II, 253.

⁹²⁸ Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, I, 132.

⁹²⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, XV, 99; Bedruddîn el-Aynî, *a.g.e.*, I, 133.

⁹³⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, V, 233.

⁹³¹ Bedruddîn el-Aynî, *a.g.e.*, I, 133.

إن جبريل كان يعارضني القرآن كل سنة مرة وإنه عارضني العام مرتين“ / *Cibrîl her sene Kur'an'ı*

bir kerre benimle mukâbele ederken bu sene iki kere mukâbele yaptı.”⁹³²

Yine Resûlulah'ın Ramazan ayında Cibrîl'le buluştuğunu ifade eden diğer rivayette itikâf rivayetidir. İtikâfla ilgili nakledilen bu rivayette de Resûlullah'ın Ramazan'ın ilk on gününde itikâfa girince, Cibrîl'in ona gelerek “إن الذين تطلب أمامك” /İstediğin(aradığın) önündedir” dediği, daha sonra Hz. Peygamber'in Ramazan'ın ortasındaki on günü içerisinde itikâf girince, Cibrîl yine gelerek “Aradığın şey önündedir” dediği sonra Peygamber'in Ramazan'ın son on gününün sabahında itikâfa girdiği anlatılmaktadır.⁹³³

Sonuç olarak Allah Resûlunun Ramazan ayında Cibrîl'le yoğun teması söz konusudur. Fakat görebildiğimiz kadarıyla ashâbın Hz. Peygamber ile beraber Cibrîl'i gördükleri yönünde bir ifade bulunmamaktadır. Cibrîl'in Hz. Peygamber ile bir araya geldiklerinin haberi, Hz. Peygamber'e ait olup Cibrîl'i kendisi dışında başka bir kimse görmemiştir.

⁹³² Rivayetin tamamı şöyledir: Hz. Âişe, Hz. Fâtma'nın şöyle dediğini nakletmektedir: “Hz. Peygamber'in kadınları O'nun (s.a.v.) etrafında toplandı. Dışarda kalan kimse yoktu. O sırada Fatıma yürüyerek geldi. Yürüyüşü de sanki Hz. Peygamber'in yürüyüşü gibiydi. Ona “Merhaba kızım” dedi ve sağına ya da soluna oturttu. Sonra kendisine birşeyler fısıldadı. Fatıma da ağlamaya başladı. Sonra ona bir şeyler daha fısıldadı, bu sefer de güldü. Kendisine “Niçin ağlıyorsun? dedim, O, bana “Ben Resûlullah'ın sırrını ifşa edemem!” dedi. Ben “bugünkü gibi kederli bir sevinç görmedim” dedim ve Fatıma'ya “Resûlullah niçin bizi bırakıp seni seçti? Bir de ağlıyorsun. Resûlullah sana ne dedi?” dedim. Fatıma yine “Ben Resûlullah'ın sırrını ifşa edemem!” dedi ve söylemedi. Resûlullah vefat ettikten sonra tekrar sorunca o şöyle cevap verdi: “Cibrîl her sene bir defa ona gelerek Kur'ânı ona arzederdi fakat o sene iki defa arzettiğini söyledi. Sonra da “Ecelim gelmiş gibi görüyorum. Ailemden bana ilk katılacak da sensin. Ben senin için ne iyi öncüyüm.” buyurmuştu. Ben de bunun için ağlamıştım. Sonra bana tekrar fısıldadı ve “Sen mü'min kadınlarının efendisi olmana razı değil misin?” buyurmuştu. Ben de buna gülmüştüm, dedi.” Bkz. Buhârî, Menâkıb, 25, hadis no: 3624, II, 535; Fadâilu'l-Kur'ân, 7, III, 340; Muslim, Nesâî, *Sunen-i Kubrâ*, Menâkıb, 74, hadis no: 8310, VII, 393;

⁹³³ Buhârî, Ezân, 135, hadis no: 813, I, 263; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 11704, XVIII, 234; Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 7683, IV, 247.

2.2.4.6. Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Cibrîl

Hiz. Peygamber'den bizlere ulaşan ve içerisinde Cibrîl kelimesinin yer aldığı tartışmalı konulardan birisi de Kur'an'ın “سبعة أحرف /Yedi harf” üzere indirilmesi meselesidir. Bu mesele o gün olduğu gibi bugünde tartışılmaya devam ettiğini görmekteyiz.⁹³⁴ Kur'an'ın temel özelliklerinden birisi onun Arapça olmasıdır. Bunun nedeni de Arapça konuşan bir topluluğa inmesi, önce o topluluğun onu anlaması ve ondan öğüt alması ve insanlığa aktarmasıdır.⁹³⁵ Fakat yine de halkın tamamının Arapça konuşması kendi aralarında değişik okuyuş ve lehçelerin de bulunmadığı anlamına gelmez. Dolayısıyla bu farklı okuyuş ve lehçeler nedeniyle ashab arasında tartışmaların meydana geldiğini görmekteyiz. Hiz. Ömer ile Hişam b. Hakîm arasında meydana gelen tartışmayı buna örnek verebiliriz.⁹³⁶ Hiz. Ömer'den başka pek çok sahâbiden Kur'an'ın

⁹³⁴ Kur'an'ın yedi harf üzere inmesi meselesi henüz çözüme kavuşmuş bir mesele olmadığı görülmektedir. Zira İsmail Cerrahoğlu yazmış olduğu usul kitabında çözülmesi güç bir problem olduğunu zikretmektedir. “Yedi harf”den maksadın lûgat ve lehçe olduğunu, konunun yedi kıraatla bir ilgisinin bulunmadığını belirtmektedir. Bkz. Cerrahoğlu İsmail, *Tefsîr Usulu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 25. Baskı, Ankara, 2014, s. 96. Mehmet Çalışkan'da meseleyi Kur'anı okumadaki kolaylık üzerinden ele almakta, Allah Resûlünün “Bu Kur'an yedi harf üzere nazil olmuştur. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onu okuyun.” rivayetini zikretmektedir. (Bkz. Buhârî, *Husûmât*, 4, hadis no: 2419, II, 181) Mehmet Çalışkan'ın makalesinin sonuç cümleleri şöyledir: “Yedi Harf, Kur'an'ın evrenselliği ve nuzulünden insanlık tarihi boyunca devamlılığı gereği, onu okuma, anlama ve anlatmada kolaylık adına sağlanan ilahi bir izindir.” Çalışkan, Mehmet, “*Kur'an'ın Nuzûlü ve Yedi Harf (el-Ahrufu's-Seb'a) Meselesi*”, ÇÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, Ocak-Haziran, 2005, s. 219-233.

⁹³⁵ Kur'anın dilinin Arapça olduğu ile alakalı pek çok ayet bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- 1- “Anlayasınız diye biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.” Yusuf, 12/2.
- 2- “Biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik ve onda ikazları tekrar tekrar açıkladık.” Tahâ, 20/113.
- 3- “Onu Rûhu'l-emîn (Cebrâîl) uyarıcılardan olası diye, apaçık Arap diliyle, senin kalbine indirmiştir.” Şuarâ, 26/195.
- 4- “Korunsunlar diye, pürüzsüz Arapça bir Kur'an olarak indirdik.” Şuarâ, 26/195.
- 5- “Bilen bir toplum için ayetleri açıklanmış Arapça bir kitaptır. Zümer, 39/28.
- 6- “Biz düşünüp anlamanız için onu Arapça bir Kur'an yaptık.” Zuhruf, 43/3.
- 7- “Biz onu (Kur'an'ı), öğüt alırlar diye senin dilinde indirerek kolayca anlaşılmasını sağladık.” Duhan, 44/58.

⁹³⁶ Hişam b. Hakîm ile Hiz. Ömer arasında geçen tartışma şöyledir: Hiz. Ömer anlatıyor: “Ben Resûlullah'ın sağlığında iken namazda Hişam b. Hakîm'i Furkân sûresini okurken işittim. Okuyuşuna kulak verdiğimde

yedi harf üzere indirildiğini ifade pek çok rivayet nakledilmektedir. Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî konuyla ilgili yirmidört sahâbîden rivayet nakledildiğini bu nedenle yedi harf meselesinin mütevatir olduğunu zikretmektedir.⁹³⁷ Osman Kaya ise konuyla ilgili rivayetlerin yirmibir sahâbîden nakledildiğini belirtmektedir.⁹³⁸ Fakat biz burada bu rivayetlerden sadece metinlerinde Cibrîl lafzının yer aldığı rivayetlere değineceğiz. Bu rivayetler en kısa ve sade olanı İbn Abbâs'a ait olan rivayettir:

“أقرأني جبريل علي حرف. فلم أزل سأستزيده حتي إنتهي إلي سبعة أخرف.” / Cibrîl, bana Kur'an'ı bir okuyuş üzerine okudu. Ben de kendisinden bunu yedi harf üzere okuyuncaya kadar arttırmasını istedim.”⁹³⁹

Buhârî ve diğer hadis kitaplarında yer alan bu rivayette Kur'an'ın bir harf (lehçe) olarak indirildiği Hz. Peygamber'in Cibrîl'den bunu arttırmasını istediği belirtilmektedir. Bu maksadı daha açık ifade eden rivayeti Tirmizî de yer alan rivayet ise Ubey b. Ka'b'dan nakledilmektedir:

Hişâm'ın bu sûreyi Resûlullah'ın bana okuduğundan farklı okuduğunu gördüm. Nerdeyse namazda onu durduracaktım. Neyse selam verinceye kadar sabrettim. Selam verince hemen gömleğinin iki yakasından tutup “Senden işitmiş olduğum bu sûreyi sana kim okudu?” dedim. Hişâm “Onu bana Resûlullah okudu.” dedi. “Yalan söyledin. Resûlullah bu sûreyi bana da okudu fakat senin okuduğundan farklı okudu.” dedim. Onu yakasından tutarak Resûlullah'a götürdüm ve “Yâ Resûlallah Hişâm b. Hakîm, Furkân sûresini senin bana okuduğundan farklı şekilde okurken işittim” dedim. Resûlullah bana “Hişâm'ın yakasını bırak” buyurdu ve ona “Yâ Hişâm, oku!” buyurdu. O da, Resûlullah'a kendisini okurken işittiğim gibi okudu. Bunun üzerine Resûlullah “Evet, bu sûre böyle indirildi.” buyurdu. Daha sonra bana “Ya Ömer, sen de oku” diye emretti. Ben de vaktiyle bana okutmuş olduğu okuyuşla ona okudum. Bana da “Evet bu sûre böyle indirildi. Şüphesiz bu Kur'an yedi harf üzerine indirilmiştir. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse, onu okuyunuz” buyurdu. Bkz. Buhârî, Husûmât, 4, hadis no: 2419, II, 181; Fadâilu'l-Kur'ân, 5, hadis no: 4992, III, 339; İstîtâbe, 9, hadis no: 6936, IV, 282; Tevhîd, 53, hadis no: 7550, IV, 416; Muslim, Salâtu'l-Musâfirîn, 48, hadis no: 270, I, 560; Ebû Dâvûd, Salât, 355, hadis no: 1475, II, 600; Tirmizî, Ebvâbu'l-Kırâ'a, 9, hadis no: 2943, V, 58.

⁹³⁷ Kettânî, *Nazmu'l-Mutenâsira*, hadis no: 197, s. 173.

⁹³⁸ Bkz. Kaya, Osman, “Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi Ve Ahrufu's-Seb'a”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: VIII / 2, Aralık, Sivas, 2004, s. 222-227.

⁹³⁹ Buhârî, Bedu'l-Halk, 6, hadis no: 3219, II, 426; Fadâilu'l-Kur'ân, 5, hadis no: 4992, III, 339; Muslim, Salâtu'l-Musâfirîn, 48, hadis no: 272, I, 561; Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 20370, XI, 219; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 2375, IV, 206; hadis no: 2717, IV, 450; hadis no: 2858, V, 52.

“Resûlullah (s.a.v.), Cibrîl ile buluştu ona “Ey Cibrîl, ben Ümmî bir topluma peygamber gönderildim. Bunların arasında yaşlı, kadın, çocuklar ve hiç bir şey okumamış kimseler var. Onlara bu Kur’anı nasıl anlatacağım” dedi. Cibrîl de Hz. Peygamber’e “Ey Muhammed, Kur’an yedi okuyuş şekliyle indirilmiştir.” dedi.⁹⁴⁰

Rivayetin isnad zinciri Ubey b. Ka’b > Zir b. Cubeyş > Âsım b. Behdele > Şeybân b. Abdurrahman > Hasan b. Musâ > Ahmed b. Munî’ den oluşmaktadır. Rivayetin Ahmed b. Hanbel’deki şeklinde Cibrîl’le Hz. Peygamber’in Mirâe taşlarının yanında karşılaştığı bilgisi bulunmaktadır.⁹⁴¹ أحجار المراء /Mirâe taşları ismi verilen yerin Kuba köyü yakınlarında bir yer olduğu belirtilmektedir.⁹⁴² Tirmizî rivayetini hasen-sahih olarak vasıflandırmakta ve bu şekildeki bir rivayetin Ubey b. Ka’b’dan başka nakledenin bulunmadığını da belirtmektedir.⁹⁴³ Rivayeti, Elbânî de sahih kabul etmektedir.⁹⁴⁴

Rivayetten anlaşıldığı üzere yedi harf meselesinde amaç Kur’anın okunmasında kolaylık sağlanmasıdır. Fakat bu farklı okuyuşların ashâb arasında tartışmalara neden olduğunu da görmekteyiz. Hz. Ömer ile Hişâm b. Hakîm arasında geçen hâdiseden başka benzer bir hâdisede yine Ubey Ka’b ile ismi belirtilmeyen başka bir sahâbî arasında da mescidde farklı okuyuşlardan dolayı iki sahâbînin Allah Resûlüne gittikleri ve Hz. Peygamber’in her iki sahâbînin okuyuşlarını doğru bulduğu ve “Ey Ubey Kur’an yedi harf üzere indirilmiştir. Onların hepsi yeterli ve şifa vericidir” dediği nakledilmektedir.⁹⁴⁵

⁹⁴⁰ "لقي رسول الله جبريل فقال: يا جبريل إني بعثت الي أمة أميين منهم العجوز والشيخ الكبير والغلام والجارية والرجل الذي لم يقرأ كتاباً" Bkz. Tirmizî, Ebvâbu'l-Kırâ'a, 9, hadis no: 2944, V, 60; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 21204, XXXV, 132.

⁹⁴¹ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 21205, XXXV, 133.

⁹⁴² İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *Garîbu'l-Hadîs*, thk. Abdulmu'tî Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, 1425/2004, II, 355.

⁹⁴³ Tirmizî, V, 60.

⁹⁴⁴ Elbânî, Muhammed, Nâsirud'-Dîn el-Elbânî (ö. 1419/1999), *Sahîhu Suneni't-Tirmizî*, Mektebetu'l-Meârif, Riyad, 2000/1420, hadis no: 2944, II, 176.

⁹⁴⁵ Rivayetin tamamı şöyledir: Ubey b. Ka’b “Resûlullah bir sûreyi bana okumuştı. Ben bir defasında mescidde oturuyorken bir başka kimsenin o sûreyi benim okuduğumdan farklı bir şekilde okuduğunu işittince ona “ Sana bu sûreyi kim öğretti.” dedim. O da: “Resûlullah” dedi. Ben “Benimle beraber

Ubey b. Ka'b'dan nakledilen bu rivayetin isnadında da İbn Abbas, Saîd b. Cubeyr, İkrime b. Hâlid gibi sağlam râviler bulunmaktadır. Fakat bu rivayette Cibrîl kelimesi yer almamakta ve gündelik hayat içerisinde yaşanması muhtemel bir hâdisedir. Aynı rivayetin bir benzeri de ve yine Ubey b. Ka'b'dan fakat farklı bir isnadla Muslim'de de yer almaktadır. Bu rivayette Hz. Peygamber'in Cibrîl'le aralarında geçen harf artırımı meselesi anlatılmaktadır.⁹⁴⁶

Kur'an'ın yedi harf üzere indirilmesinin anlatıldığı ve yine Ubey b. Ka'b'dan nakledilen başka rivayette de bu defa hâdisenin yaşandığı yer değişerek, Benî Gıfâr ait su kaynağının (gölet)'in yanında olduğu belirtilmektedir:

Hiz. Peygamber Benî Gıfâr ait su kaynağının (gölet)'in yanında bulunuyordu. Derken Cibrîl ona gelerek "Allah, ümmetinin Kur'an'ı bir harf üzere okumasını emrediyor." dedi. Hiz. Peygamber, Cibrîl'e "Allah'dan af ve merhamet diliyorum. Ümmetim buna güç yetiremez." buyurdu. Cibrîl, ikinci defa geldi ve "Allah, ümmetinin Kur'an'ı iki harf üzere okumasını emrediyor." dedi. Hiz. Peygamber "Allah'dan af ve merhamet istiyorum. Ümmetim buna takât getirmez" buyurdu. Cibrîl, üçüncü defa geldi

Resûlullah'a gideceğiz." dedim. O adamı Resûlullah'a getirdim ve "Ey Allah'ın Resûlu bu adam (Kur'anı) bana öğrettiğin şeklin dışında okuyor" dedim. Resûlullah "Ey Ubey! Oku" buyurdu. Ben de okudum, bana: "Güzel okudun" buyurdu. Sonra, O adama: "Oku" dedi. O da, benimkinden farklı okudu Resûlullah ona da: "Güzel okudun" buyurdu. Sonra, "Ey Ubey Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir. Onların hepsi yeterli ve şifa vericidir" buyurdu. Bkz. Nesâî, İftitâh, 37, hadis no: 940, II, 153.

⁹⁴⁶ Rivayet şöyledir: "Mescidde İdim. Birisi içeri girip namaza durdu. Namazda bilmediğim bir kıraat üzere okudu. Sonra başka biri daha girdi. O da arkadaşının okuduğundan farklı başka bir kıraatta okudu. Namazı bitirdiğimiz vakit hep birden Resûlullah'ın yanına girdik. Ben "Bu kişi benim namazda bilmediğim bir kıraat okudu. Sonra öteki girdi o da arkadaşının okuduğundan başka bir kıraatta okudu." dedim. Bunun üzerine Resûlullah onlardan okumalarını istedi. Onlar da okudular ve Hiz. Peygamber onların ikisinin de okuyuşlarını da beğendi. Benim içime bir tereddüt düştü. Bu durumum cahiliye döneminde dahi olmamıştı. Resûlullah benim bu hâlimi görünce göğsüme vurdu. Bunun üzerine benden bir ter boşandı. Sanki karşımda Allah'ı görür gibi oldum. Resûlullah bana "Ya Ubey! Kur'an bana bir harf üzere okumam için gönderildi. Ben ona (Cibrîl'e) ümmetim için bu durumun hafifletilmesini istedim. Sonra iki harf üzere oku diye cevap geldi. Ben tekrar ümmetim için bu durumun hafifletilmesi için üçüncü defa da istekte bulundum. Bana "اقرأ على سعة أحرف" / yedi harf üzere oku dedi. Bkz. Muslim, Salâtu'l-Musâfirîn, 48, hadis no: 273, I, 561. Begavî, rivayeti "sahih" olarak değerlendirmektedir. Bkz. Begavî, Şerhûs-Sunne, hadis no: 1226, IV, 505.

ve “Allah, ümmetinin Kur’an’ı üç harf üzere okumasını emrediyor.” dedi. Hz. Peygamber yine Cibrîl’e “Allah’dan af ve merhamet istiyorum. Ümmetim buna takât getirmesin” buyurdu. Cibrîl dördüncü defa geldi ve “Allah ümmetinin Kur’an’ı yedi harf üzere okumasını emrediyor. Onu hangi harf üzere okurlarsa okusunlar, isabet etmiş olurlar.” dedi.⁹⁴⁷

Rivayetin uslûbunda namazın elli vakitten beş vakte indirilmesinde anlatılan bir uslubla benzerlik olduğunu görmekteyiz. Fakat rivayetin sahihliği konusunda râvilerin sağlamlıkları gözetildiğinden rivayet “sahih” olarak kabul edilmektedir.⁹⁴⁸ Ebû Dâvûd’un kitabında zikrettiği rivayette ise yer ismi geçmeksizin Cibrîl yerine melek kelimesi kullanılmaktadır.⁹⁴⁹

Ubey b. Ka’b’in aynı konuyla ilgili başka bir rivayetinde bu defa sadece Cibrîl değil Cibrîl’le birlikte Mîkâil de bulunmaktadır. Rivayette Cibrîl’in herbir okuyuşundan

⁹⁴⁷ Rivayetin metni şöyledir:

كان أضاءه عند بني غفار. قال فأتاه جبريل فقال: "إن الله يأمرك أن تقرأ أمتك القرآن علي حرف". فقال: "أسأل الله معافاته ومغفرته وإن أمتي لاتطبق ذلك." ثم أتاه الثانية فقال: "إن الله يأمرك أن تقرأ أمتك القرآن علي حرفين. فقال: "أسأل الله معافاته ومغفرته وإن أمتي لاتطبق ذلك." ثم جاءه الثالثة. فقال: "إن الله يأمرك أن تقرأ أمتك القرآن علي ثلاثة أحرف." فقال: "أسأل الله المعافاته ومغفرته وإن أمتي لاتطبق ذلك." ثم جاءه الرابعة. فقال: "إن الله يأمرك أن تقرأ أمتك القرآن علي سبعة أحرف فأبما حرف قرءو عليه فقد أصابوا."

Rivayetin isnadı: Ubey b. Ka’b > İbn Ebî Leylâ > Mucâhid b. Cübeyr > Hakem b. Uteybe > Şu’be b. el-Haccâc > Muhammed b. Ca’fer > Muhammed b. el-Musennâ’dan meydana gelmektedir. Bkz. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Musned*, hadis no: 559, I, 452; Muslim, *Salâtu’l-Musâfirîn*, 48, hadis no: 274, I, 562; Ebû Dâvûd, *Salât*, 355, hadis no: 1478, II, 603; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 21172, XXXV, 103; Nesâî, *İftitâh*, 37, hadis no: 939, II, 152.

⁹⁴⁸ Elbânî, Muhammed, *Nâsirud’-Dîn el-Elbânî* (ö. 1419/1999), *Sahîhu Suneni Ebî Dâvûd*, Mektebetu’l-Meârif, Riyad, 2000/1420, hadis no: 1478, I, 406; Ebû Dâvûd, *Sunen thk.* Şuayb el-Arnaûd, II, 603.

⁹⁴⁹ Rivayet şöyledir: “Ubey, Kur’an bana okutulurken bir harf üzere mi yoksa iki harf üzere mi okumak istediğim soruldu? Yanımda olan melek de “İki harf üzere de” dedi. Ben de “İki harf üzere” dedim. Bu sefer de “İki harf üzere mi yoksa üç harf üzere mi?” denildi. Yine yanımda olan melek “Üç harf üzere de” dedi. Ben de “Üç harf üzere” dedim. Bu durum yedi harfe ulaşınca kadar devam etti. Resûlullah sonra şöyle buyurdu: “Sen azab âyetini rahmete, ya da rahmet âyetini azaba çevirmedikçe yerine ne desen de, o harflerden her biri yeterli ve şifâ vericidir” buyurdu.”

sonra Mîkâîl'in Hz. Peygamber'e Cibrîl'den harf sayısını arttırmasını istediği ifade edilmektedir.⁹⁵⁰

Görüldüğü üzere yine Ubey b. Ka'b ve yanlış okuduğunu düşündüğü bir kimse bulunmaktadır. Bu kimsenin burada ismi geçmese de başka bir rivayette bu kişinin İbn Mes'ûd olduğu zikredilmektedir.⁹⁵¹ Hz. Peygamber de yine her ikisinin okumasını doğru olduğunu kabul etmekte ve böylece “سبعة أحرف / Yedi harf” hadisesinin nasıl meydana geldiğini anlatmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz rivayetlerin ana temaları Kur'an'ın yedi harf üzerine indilmesi ve ortak râvilerinin Ubey b. Ka'b olmasıdır. Konuyla ilgili rivayetlerin senedlerinde Ubey b. Ka'b ve ondan sonra ya sahâbî var ya da tabî'nin kuvvetli bir âlimi

⁹⁵⁰ Rivayet şöyledir: Müslüman olduktan sonra okuduğum bir ayeti, bir başkası farklı bir şekilde okuyunca kalbime şüphe girdi. Bu ayeti bana Resûlullah okumuştı dedim. Farklı okuyan kişi de: “Bana da, Resûlullah okumuştı.” dedi. Bunun üzerine hemen Resûlullah'ın yanına geldim ve “Ey Allah'ın Peygamberi bu ayeti bana şöyle şöyle öğretmiştin değil mi?” diye sordum. Hz. Peygamber “Evet” buyurdu. Bu defa diğer kişi: “Bu ayeti bana şu şekilde okumamış mıydın? dedi. Resûlullah ona da “Evet” dedi ve şöyle devam etti: “Cibrîl ve Mîkâîl bana geldi. Cibrîl sağıma Mîkâîl soluma oturdu. Cibrîl, “Kur'an'ı bir harf üzere oku” dedi. Mîkâîl de bana “Onu arttır, onu arttır” dedi. Bu durum yedi harfe kadar devam etti. Onun her harfi şifa kaynağıdır “Rivayetin metni şöyledir:

"ماحاك في صدري منذ اسلمت إلا أني قرأت آية. وقرأها آخر غير قرأنتي قلت: "أقرأنيها رسول الله." وقال آخر: "أقرأنيها رسول الله." ثم أتيت النبي فقلت: "يا نبي الله أقرأنيها آية كذا وكذا." قال: نعم وقال الآخر: "ألم تقرأني آية كذا وكذا؟" قال: "بل. إن جبريل وميكائيل أتاني فقعد جبريل عن يميني وميكائيل عن يساري فقال جبريل إقرأ القرآن علي حرف. فقال ميكائيل: استدده حتي بلغ سبعة احرف فكل حرف شاف كاف."

Rivayetin isnad zinciri Ubey b. Ka'b > Enes b. Mâlik > Yahyâ b. Saîd den oluşmaktadır. Bkz. Ahmed b. Hanbel, hadis no: 21132, XXXV, 69; Nesâî, İftitâh, 37, hadis no: 941, II, 154.

⁹⁵¹ Ahmed b. Hanbel'in naklettiği rivayete göre Ubey Ka'b bir ayet okur, İbn Mes'ûd da aynı ayeti ondan daha farklı okur. Bu nedenle Hz. Peygamber'e gelirler. Ubey b. Ka'b, Hz. Peygamber'e “Siz bu ayeti bana şöyle şöyle okumadınız mı?” der. Hz. Peygamber, “Evet” cevabını verir. Bu defa İbn Mes'ûd Hz. Peygamber'e “Ya Resûlallah, Siz bu ayeti bana şöyle şöyle okumadınız mı” şeklinde sorduğunda Hz. Peygamber ona da “evet” cevabını verir, sonra göğsüne vurdu ve şöyle buyurdu: “Ya Ubey Kur'an bana bir harf üzere okutuldu. Ben “iki harf” dedim. İki mi yoksa üç harf mi olsun dedi. Yanımda bulunan melek “söyle üç harf olsun” dedi. Ben de “üç harf olsun” dedim. Bu şekilde yedi harfe ulaştı. Onun hepsi yeterli ve şâfi'dir. Azab ayetini rahmete, rahmet ayetini azaba çevirmedüğün müddetçe, غفورا رحيمًا kelimesini سميعا veya عليمًا yapsan önemli değil.” Bkz. Ahmed b. Hanbel, hadis no: 21149, XXXV, 84.

bulunmaktadır. Muhaddisler tarafından da rivayetler sahih kabul edilmektedir.⁹⁵² Nitekim Kettânî konuyla ilgili rivayetlerin mutevatir olduğunu belirtmektedir.⁹⁵³ Şerhlere baktığımızda ise konu “ruhsat ve genişlik” kapsamında yorumlanmıştır.⁹⁵⁴ İbn Hacer, Mekke döneminde halkın çoğunluğunun Kureyş lehçesi ile konuştuklarından Kur’an tek harf (lehçe) olarak indiğini, Medine döneminde ise farklı kabîlelerin de İslama girmeleriyle farklı lehçelerin gündeme gelmeye başladığını bunun sonucu olarak da - rivayetlerde görüldüğü üzere- Hz. Peygamber’in Cibrîl’den bu harfin (lehçenin) arttırılmasını istediğini belirtmektedir.⁹⁵⁵ İbn Battâl’da yedi harften maksadın o dönemde yaşayan arap kabilelerinin lehçelerinin olduğunu söyledikten sonra bu kabilelerin isimlerini zikrederek sayıyı yediye tamamladığını görmekteyiz.⁹⁵⁶ İbnu’l-Cevzî, Cibrîl’in her defasında bir harfle geldiğini bunu yediye tamamlamak için yedi kez Kur’an’ı arzettiğini zikretmektedir.⁹⁵⁷ Zâhid el-Kevserî de yedi harfin zaruret sebebiyle vâki olduğunu, gerekçe ortadan kalkınca hükmün de ortadan kalktığını ve tekrar tek harfe dönüldüğünü söylemektedir.⁹⁵⁸ Bu fikirlerden tamamen farklı bir düşünce de Salih Akdemir’e aittir. O, farklı okuyuşlar hakkında gelen rivayetlerin uydurma olduğunu, bu

⁹⁵² Kaya, Osman, *a.g.m.*, s. 227.

⁹⁵³ Kettânî, *Nazmu’l-Mutenâsira*, hadis no: 197, s. 173.

⁹⁵⁴ Şarihler konuya Hac sûresi 11. ayetinde harf geçiyor diye bu ayetle başlamaktadırlar. Ayet ise şöyledir: “ومن الناس من يعبد الله على حرف” / İnsanlar içerisinde bazıları vardır ki, Allah’a şartlı olarak kulluk ederler. Kendisine bir iyilik gelirse bundan memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelirse hemen yüz çevirir. Böyleleri hem dünyasını hem ahiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsrân içerisinde. Bkz. Hac, 21/11; Ayetin yedi harf meselesi ile bir alakası bulunmamaktadır. Bkz. Hattâbî, *Meâlimu’s-Sunen*, I, 293; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, X, 229; İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, XI, 184.

⁹⁵⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, XI, 192.

⁹⁵⁶ Bu kabileleri Hevâzin, Beni Sakif, Benî Sa’d, Benî Mudar olarak zikretmektedir. Hatta bazı âlimlerin Hevâzin kabilesini beş lehçeye diğer insanları ise iki lehçeye sahip olduklarını belirtmektedir. Bkz. İbn Battâl, *a.g.e.*, X, 231.

⁹⁵⁷ İbnu’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *Keşfu’l-Müşkil min Hadîsi’s-Sahîhayn*, thk. Ali Huseyin Bevvâb, Dâru’l-Vatan, 1. Baskı, 4 cilt, Riyad, 1418/1997, I, 81.

⁹⁵⁸ M. Zâhid el-Kevserî, *Mâ Hiye’l-Ahrufu’s-Seb’atü (Yedi Harf Nedir?)*, Çev. Yunus Ekin, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 / 2002, s. 109.

farklılıkların yazıdan kaynaklandığını yoksa Cibrîl'in yedi kıraatı ayrı ayrı okumadığını belirtmektedir.⁹⁵⁹

Son olarak Ubey b. Ka'b'dan gelen rivayetlerin metinlerinde uyuşmazlıklar söz konusudur. Ubey b. Ka'b'ın defalarca Kur'an okuyuşlarını beğenmediği kişileri, Hz. Peygamber'e götürmesi ve Hz. Peygamber'in her defasında hem Ubey b. Ka'b'ı hem de yanında getirdiği kimseyi haklı bulması ve tepki göstermemesi mümkün görünmemektedir. Konuyla ilgili Ubey b. Ka'b'dan yirmiye yakın rivayetin nakledildiğini varsayarsak⁹⁶⁰ bu rivayetin râviler vasıtasıyla çoğaltıldığını ve metinlerine de Cibrîl'in eklendiğini söylememiz mümkündür. Metninde Cibrîl bulunan rivayetleri ise konunun vahyi ilgilendirmesi sebebiyle Cibrîl'in metinlere idrac edilmiş olması muhtemel görünmektedir. Yoksa Ubey b. Ka'b'dan nakledilen her bir rivayeti ayrı ayrı birer hâdisi aldığımızda Ubey b. Ka'b'ın aynı konuyla alakalı olarak Hz. Peygamber'e defalarca gittiğini kabul etmemiz gerekecektir ki böyle bir durumun olması da pek mümkün görünmemektedir.

2.2.6. DUALAR VE CİBRÎL

Cibrîl lafzının yer aldığı rivayetler içerisinde dua manası içeren metinler de bulunmaktadır. Hz. Peygamberden bizlere ulaşan bu dua metinlerinde bazen Cibrîl'in dua edip Hz. Peygamber'in bu duaya "âmin dediği, bazen de Hz. Peygamber'in duasına Cibrîl'in "amin" dediği nakledilmektedir. Ayrıca bazı dua metinlerine Cibrîl'in sonradan eklenmesi de söz konusudur. Hatta Cibrîl'i duası olarak sunulan ve hiçbir yerde yer almayan dua metinleri de karşımıza çıkabilmektedir.

⁹⁵⁹ Akdemir, Salih, "Kur'an'ın Toplanması ve Kıraatı Meselesi", I. Kur'an Sempozyumu, Bilgi Vakfı Yay., 2, Baskı. Ankara 1994, s. 29.

⁹⁶⁰ Kaya, Osman, a.g.m., s. 227.

2.2.6.1. Hz. Peygamber'in Cibrîl'in Duasına Karşılık Vermesi

Cibrîl'in dua ettiği ve bu duaya Hz. Peygamber'in “âmîn” dediğinin anlatıldığı hâdis, hutbe esnadında olduğu nakledilmektedir. Bu nakil de Hz. Peygamber, hutbe basamaklarında cemaatin de duyacağı şekilde “âmîn” dediği ve ashabın buna taaccüp ettiği, ashâbın niçin “âmîn” dediğini sorması üzerine Hz. Peygamber'in Cibrîl'in kendisine gelerek dua ettiği ve bu duaya “âmin” dediği ifade edilmektedir.

Hâdisenin mescidde ve Hz. Peygamber'in minbere çıkma esnasında olmasından dolayı pek çok sahabî tarafından nakledilmiştir. Konuya hâdiseyi aktaran sahabîlerin içerisinde olan Ebû Hureyre'nin rivayeti ile başlayalım. Ebû Hureyre hâdiseyi şöyle anlatmaktadır:

“Bir gün Allah Resûlu minbere çıktı ve üç defa “Âmin, Âmin, Âmin” dedi. Hz. Peygamber'e niçin böyle yaptığı sorulduğunda O da “Cibrîl bana geldi ve anne ve babasının ihtiyarlığına yetişip de cennete giremeye yazıklar olsun!” dedi ben de “âmin” dedim. Sonra “Ramazana ulaşip da mağfirete ulaşamayana yazıklar olsun” dedi. Ben de “âmîn” dedim. Sonra “İsmin zikredilmesine rağmen sana salavat getirmeyene yazıklar olsun” dedi. Ben de “âmin” dedim.” dedi.⁹⁶¹

Rivayetin isnadı Ebû Hureyre > Velid b. Rebâh > Kesîr b. Zeyd > İbn Ebî Hâzım (Abdulaziz b. Hâzım) > Muhammed b. Ubeydullah'dan meydana gelmektedir. Râvileri incelediğimizde rivayetin isnadında yer alan Kesîr b. Zeyd hakkında farklı görüşlerin zikredildiğini gördük. Nesâî, “zayıf bir râvi” olduğu zikrederken⁹⁶² İbn Ebî Hâtim ise Ebû

⁹⁶¹ Rivayetin metni şöyledir:

" عن أبي هريرة ؛ أن النبي رقي المنبر فقال؛ " آمين، آمين، آمين. " قيل له: " يا رسول الله ما كنت تصنع هذا؟ فقال؛ قال لي جبريل؛ " رغم أنف عبد أدرك أبويه أو أحدهما لم يدخل الجنة. " قلت؛ " آمين. " ثم قال؛ " رغم أنف عبد دخل عليه رمضان لم يغفر له. " قلت؛ " آمين. " ثم قال؛ " رغم أنف إمري ذكرت عنده فلم يصل عليك. " قلت؛ " آمين. "

Bkz. Buhârî, Edebu'l-Mufred, hadis no: 646, s. 168; Bezzâr, *el-Bahru 'z-Zehhâr (Musned)*, hadis no: 8116, XIV, 388; İbn Huzeyme, Ebû Bekr b. Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, b. Mugîra (ö. 311/923), *es-Sahîh*, thk. Mustafa el-A'zamî, Mektebetu'l-İslâmî, 4 cilt, Beyrut, ty., hadis no: 1888, III, 192.

⁹⁶² Nesâî, *Kitâbu'd-Dua'fâ' ve 'l-Metrûkîn*, râvi no: 530, s. 206.

Zur'a'nın râvi hakkında "leyyin/ gevşek" dediğini, Muâviye b. Sâlih ise "hadislerinin yazılabileceğini fakat güçlü bir hadisçi olmadığını" söylediğini zikretmektedir.⁹⁶³ İbn Hacer ise yukarıda vermiş olduğumuz görüşleri zikretmekle beraber İbn Ammâr el-Mevsîlî'nin "sika dediğini fakat muhaddislerin genel görüşünün "لا بأس به" /İdare eder" şeklinde olduğunu belirtmektedir.⁹⁶⁴ Buhârî bu rivayetin sıhhatinden şüphelenmiş olmalı ki onu *Sahih*'inde değil de *Edebu'l-Müfred*" adlı eserinde zikretmiştir. Nitekim çağdaş şârihlerden Vellevî rivayetin sahih değil de "hasen" olduğunu belirtmektedir.⁹⁶⁵ Aynı rivayeti, Ebû Ya'lâ, *Musned*'inde başka bir tarikle rivayeti zikretmekte,⁹⁶⁶ İbn Hacer, Ebû Ya'lâ'nın isnadında yer alan Muhammed b. Amr sebebiyle "hasen" olduğunu belirtmektedir.⁹⁶⁷ Aslında İbn Hacer rivayete olumlu yaklaşmaktadır. Hâlbuki İbn Sa'd, Muhammed b. Amr'ı "zayıf" olarak değerlendirmekte, Curzânî ise "ليس بقوي" diyerek güçlü bir hadisçi olmadığı üzerinde durmakta, İbn Adî ise ezberinin zayıf olduğunu belirtmektedir.⁹⁶⁸ Bu değerlendirmeler ışığında rivayetin zayıf olduğunu söylebiliriz.

Buhârî'nin *Edebu'l-Mufred* adlı eserinde naklettiği rivayete göre hâdisenin yaşandığı yerin mescid olmasından dolayı hâdiseyi başka sahâbîlerin de görmüş olabileceği fikrinden yola çıktığımızda hadis kaynaklarında Ammar b. Yasir,⁹⁶⁹ Enes b.

⁹⁶³ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 841, VII, 150. Ayrıca Bkz. İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâi'r-Ricâl*, râvi no: 1603, VII, 204; Zehebî, *Mugnî fi'd-Duafâ'*, râvi no: 5050, II, 128.

⁹⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 743, VIII, 413.

⁹⁶⁵ Âdem b. Ali el-İtyûbî el-Vellevî, *Zahîratu'l-Ukbâ fi şerhi'l-Mucteba*, , Dâru'l-Mi'râc, Riyad, 1996, XV, 150.

⁹⁶⁶ Ebû Ya'lâ'nın isnadı, Ebû Hureyre > Ebû Seleme > Muhammed b. Amr > Hafs b. Gıyâs > Ebû Ma'mer el-Hezîlî'den oluşmaktadır. Bkz. Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *Musned*, hadis no: 5922, X, 328; İbn Hibbân, *Sahîh*, hadis no: 907, III, 188.

⁹⁶⁷ İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye*, hadis no: 3329, XIII, 795.

⁹⁶⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 2103, VII,529; Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî el-Cûzcânî (ö. 259/876), *Ahvâlu'r-Ricâl*, thk. Abdulazîm el-Bustî, Hadîs Akâdemî, Faysalâbâd, Pakistan, ty., râvi no: 239, s. 243; İbn Adî, *a.g.e.*, râvi no: 1693, VII, 455.

⁹⁶⁹ Bkz. Bezzâr, *a.g.e.*, hadis no: 1405, IV, 240.

Mâlik,⁹⁷⁰ Abdullah b. Hâris,⁹⁷¹ Câbir b. Semura⁹⁷² ve Mâlik b. Huveyris'den nakledilen haberler yer almaktadır.⁹⁷³ Yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerin tamamında Cibrîl, rivayetlerin metinlerinde mevcuttur. Fakat rivayetlerin sıhhat durumlarında hakkında şüpheler bulunmaktadır. Zira Ammâr b. Yâsir'den geldiği zikredilen rivayetin isnadında Seleme b. Ubeydullah hakkında bilgi bulunmaması,⁹⁷⁴ Câbir b. Sumra'den nakledilen rivayetin senedinde Câbir'den sonra gelen râvi Simâk (Semmâk) b. Harb hakkında zayıf bir râvi olduğunun belirtilmesi,⁹⁷⁵ Abdullah b. Hâris'in naklettği rivayetin senedinde Nesâî tarafından zayıf bir bir râvi olarak değerlendirilen İbn Lehîa'nın bulunması,⁹⁷⁶ Mâlik b. Huveyris'den nakledilen rivayetin senedinde yer alan Mâlik b. Huseyn el-Huveyris'in münker rivayetlerinin bulunması,⁹⁷⁷ yine aynı senedde zayıf bir râvi olduğunu söylenen İmran b. Abân⁹⁷⁸ isminin geçmesi yukarıda zikredilen rivayetlerin sıhhatleri konusunda tereddütlerin oluşmasına neden olmaktadır. Bezzâr'da (ö. 292/905) Ammâr b. Yâsir ve Câbir b. Semura'den naklettği rivayetlerin sonunda "Bu hadisin bu isnadla başka rivayeti edenini bilmiyoruz"⁹⁷⁹ şeklinde açıklamalar koyması bu

⁹⁷⁰ Enes b. Mâlik nakledilen rivayet için bkz. Bezzâr, *a.g.e.*, hadis no: 6252, XII, 354; İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, hadis no: 409, II, 140.

⁹⁷¹ Abdullah b. Hâris'den (ez-Zebîdî) nakledilen rivayet için bkz. Bezzâr, *a.g.e.*, hadis no: 3790, IX, 247.

⁹⁷² Câbir b. Semura'nın rivayeti için bkz. Bezzâr, *a.g.e.*, hadis no: 4277, X, 192; Bezzâr, *a.g.e.*, hadis no: 1405, IV, 240.

⁹⁷³ Mâlik b. Huveyris'in rivayeti için bkz. İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, hadis no: 409, II, 140.

⁹⁷⁴ İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye*, XIII, 792.

⁹⁷⁵ Bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 2382, IV, 173; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-Ta'dil*, r.o:1203, IV,279; İclî, *Ma'rîfetü's-Sikât*, râvi no: 680, I, 436; İbn Adî, *el-Kâmil fî'd-Duafâ'i'r-Ricâl*, râvi no: 875, IV, 541; İbnu'l-Cevzi, *Kitâbu'd-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, râvi no: 1552, II, 26; İbn Hacer, *Tehzib*, râvi no: 395, IV, 232.

⁹⁷⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no:574, V,182; Nesâî, *Kitâbu'd-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, râvi no:363, I, 153; İbn Adî, *a.g.e.*, râvi no:977, V, 237.

⁹⁷⁷ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, râvi no: 7052, III, 425; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, râvi no: 6265, VI, 438

⁹⁷⁸ İclî, *Târîhu's-Sikât*, râvi no: 1296, I, 372; Nesâî, *a.g.e.*, râvi no: 501, I, 192; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1627, VI, 293.

⁹⁷⁹ Bkz. Bezzâr, *a.g.e.*, IV, 240; Bezzâr, *a.g.e.*, X, 192.

rivayetlerde teferrüd edildiğini göstermektedir..⁹⁸⁰ Fakat aynı rivayetleri en-Neysâbûrî (ö. 405/1015), *Mustedrek*'inde ⁹⁸¹ ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Şu'abu'l-Îmân*'ında görmemiz mümkündür.⁹⁸²

Aslında rivayetin pek çok sahabînin nakletmesinin yanında erken dönem kaynaklarında da hâdisenin zikredilmesi rivayetin gerçek olabileceğini kuvvetlendirmektedir. Nitekim konuyla ilgili Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/798) Saîd b. el-Musseyyeb'den mürsel olarak naklettiği rivayet şöyledir:

“Bir gün Allah Resûlu minbere çıktı ve ayağını basamağa koyunca “Âmîn” dedi. Sonra ikinci basamağa koyunca tekrar “Âmîn”, üçüncü basamağa koyunca tekrar “Âmîn” dedi. Sonra hutbesini bitirip aşağı inince ona bu durumu hatırlattılar. O da şöyle buyurdu: “Birinci basamağa ayağımı koyunca Cibrîl bana “Kim anne babasından birine veya her ikisine (ihtiyarlığına) ulaşır da affedilmezse Allah’dan uzak olsun” dedi bana da “âmîn” dememi söyledi. Ben de “Âmîn” dedim. İkinci basamağa çıkınca “Kim Ramazana ulaşır da affedilmezse Allah’dan uzak olsun” dedi. Bana “Âmîn” de dedi. Ben de “Âmîn” dedim. Üçüncü basamağa çıkınca Cibrîl “Kim ismin anıldığında sana salavât getirmezse Allah’dan uzak olsun” dedi. Bana da “Âmîn” de dedi. Ben de “Âmîn” dedim.”⁹⁸³

⁹⁸⁰ Bkz. Bezzâr, a.g.e., X, 192.

⁹⁸¹ Hâkim Neysâbûrî, *Mustedrek*, hadis no: 7256, IV, 170.

⁹⁸² Beyhakî, *el- Câmi' li Şuabi'l-Îmân*, hadis no: 3350, V, 232.

⁹⁸³ Rivayetin metni şöyledir;

" عن سعيد بن المسيب قال: صعد رسول الله ذات يوم المنبر فلما وضع رجله علي الدرجة. فقال: آمين. ثم وضع رجله الثانية. قال: آمين. ثم وضع رجله الثالثة. قال: آمين. فلما فرغ عن خطبته ونزل. ذكروا ذلك له. فقال: "إن جبريل إستقبلني حين وضعت رجلي علي الدرجة الأولى فقال: "من أدرك أبويه أو أحدهما فلم يغفر له فأبعد الله. قل: آمين." فقلت: "آمين." فلما صعدت إلي الثانية فقال: "من أدرك شهر رمضان فلم يغفر له فأبعد الله. قل: آمين." فقلت: "آمين." فلما صعدت إلي الثالثة فقال: "ومن ذكرت عنده فلم يصل عليك فأبعد الله قل: آمين." فقلت: "آمين."

Bkz. Abdullah b. Mubârek, *Musned*, Birr ve's-Sıla, hadis no: 47, II,47

Görüldüğü üzere rivayet tâbî'nin mürselidir ve Saîd b. el-Musseyyeb'in hadis aldığı ashap içerisinde Ebû Hureyre de bulunmaktadır.⁹⁸⁴ Rivayetin mürsel olması bir yana senedde yer alan zayıf ve müdellis râviler sebebiyle rivayet zayıftır. Nitekim İbn Hacer de senedde yer alan Ali b. Zeyd'den dolayı rivayetin zayıf olduğunu belirtmektedir.⁹⁸⁵

Son olarak Ebû Hureyre'den farklı bir isnadla ve metninde Cibrîl lafzının bulunmadığı konuyla ilgili diğer rivayette şöyledir:

*“Burnu yere sürünsün, burnu yere sürünsün, burnu yere sürünsün! Kimin Ya Resûlallah? denildi. Hz. Peygamber “Anne-babasından ikisinden birisinin veya her ikisinin ihtiyarlığına yetişir de cenneti hak edemezse burnu yere sürünsün.”*⁹⁸⁶

Fakat bu rivayet yukarıda zikrettiğimiz rivayetlere benzese de diğerlerine göre muhtasar görünmektedir. Ne basamaklardan ne de diğer maddelerden bahsedilmektedir. Rivayette sadece Cibrîl'in bulunmadığı gibi diğer iki konu da bulunmamaktadır.

Sonuç olarak Hz. Peygamber'in Cibrîl'in duasına âmin demesiyle ilgili rivayetlerin tamamı râvileri nedeniyle hadis usulü açısından “zayıf hadis” hükmüne girmektedir. Fakat senedlerinde yer alan bu kusurlarına rağmen hâdisenin yaşandığı da bir gerçektir. Zira pek çok sahâbinin benzer bir konu hakkında rivayette bulunmaktadırlar. Cibrîl lafzının yer aldığı Ebû Hureyre, Ammar b. Yâsir, Enes b. Mâlik, Câbir b. Semura, rivayetlerinde Cibrîl, “أثاني جبريل / Cibrîl bana geldi”,⁹⁸⁷ Abdullah b.

⁹⁸⁴İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 1507, VII, 119; İbni Ebî Hâtim, *Cerh ve't-Ta'dil*, IV, 59; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, r. no:2358, XI, 66; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 145, IV,84.

⁹⁸⁵ Bkz. İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye*, hadis no: 2540, XI, 337. Rivayetin isnadı şöyledir: Saîd el-Museyyeb > Ali b. Zeyd > Haşîm b. Beşîr > Huseyin b. Hasan b. Harb'dan oluşmaktadır. Rivayetin senedinde bulunan Ali b. Zeyd zayıf bir râvi olarak nitelenirken Haşîm b. Beşîr hakkında ise tedlis yaptığı söylenmektedir. Ali b. Zeyd için bkz. İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 333; Ukaylî, *Kitâbu'd-Duâfâi'l-Kebîr*, r. no:1231, III, 229; Mizzî, *a.g.e.*, râvi no: 4070, XX, 434; Haşîm b. Beşîr için bkz. İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, râvi no: 1912, II, 334; İbn Adî, *a.g.e.*, râvi no: 2051, VIII, 451.

⁹⁸⁶ Bkz. Muslim, *Bir ve's-Sıla*, b.3, hadis no: 9, IV,1978; Tirmizî, *Da'vât*, b.100, hadis no: 3545, V, 513; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 7451, XII, 422.

⁹⁸⁷ Ebû Hureyre'nin rivayeti için bkz. Buhârî, *Edebu'l-Mufred*, hadis no: 646, s. 168; İbn Huzeyme, *Sahîh*, hadis no: 1888, III, 192; Ammâr b. Yâsir için bkz. Bezzâr, *a.g.e.*, hadis no: 1405, IV, 240; Enes b. Mâlik

Hâris'in rivayetinde “إن جبريل تبدي لي” / Cibrîl, bana göründü”,⁹⁸⁸ Ka'b b. Ucrate 'den nakledilen rivayette ise “إن جبريل عرض لي” / Cibrîl, bana söyledi”⁹⁸⁹ şeklinde yer almaktadır. Bu ifadelerden Cibrîl'in Hz. Peygamber'e geldiğini, fakat ashâbdan kimsenin onu görmediğini anlıyoruz. Nitekim ashâb daha sonra Hz. Peygamber'in kendi kendine “âmîn” demesine şaşırılmış, niçin “âmîn” dediğini sormuştur. Böylelikle Cibrîl'in Hz. Peygamber ile devamlı ile iletişim halinde olduğunu minbere çıkarken bile ona görünebileceğini ayrıca Cibrîl'le görüşme konusunda Hz. Peygamber'in iradesinin olmadığını söyleyebiliriz.

2.2.6.2. Cibrîl'in Hz. Peygamber'i Teskin Etmesi

Klasik kaynaklarımızda Cibrîl ile Hz. Peygamber arasında geçen bir “ilginç” diyalog yer almaktadır. Bu diyalogda Hz. Peygamber, Kur'an'daki bazı ayetleri okuduktan sonra ağladığı ve Yüce Allah'ın Cibrîl'i gönderip Hz. Peygamber'i teskin ettiği anlatılmaktadır. Muslim'de yer alan kudsî bir hadisde Abdullah b. Amr el-As şöyle anlatıyor:

“Allah'ın elçisi, İbrahim sûresi 36.⁹⁹⁰ ve Mâide sûresi 118.⁹⁹¹ ayeti okudu ve ağlamaya başladı. Sonra ellerini kaldırarak “Ümmetim! Ümmetim!” dedi ve gözyaşı döktü. Allah Teâla Cibrîl'e “Ey Cibrîl, git! ve Muhammed'e niçin ağladığını sor ama Rabbin yinede onun niçin ağladığını bilmektedir” buyurdu. Cibrîl geldi ve ona Allah Teâla'nın söylediğini haber verdi. Resûlullah da “Rabbim en iyi bilendir” buyurdu. Yüce

için bkz. Bezzâr, a.g.e., hadis no: 6252, XII, 354; İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, hadis no: 409, II, 140; Câbir b. Semura için bkz. Bezzâr, a.g.e., hadis no: 4277, X, 192; Bezzâr, a.g.e., hadis no: 1405, IV, 240.

⁹⁸⁸ Bkz. Bezzâr, a.g.e., hadis no: 3790, IX, 247.

⁹⁸⁹ Bkz. Hâkim en-Neysâbü'rî, a.g.e., IV, 170.

⁹⁹⁰ “İbrahim şöyle demişti; “Rabbim bu şehri (Mekke'yi) emin kıl. Beni ve oğullarımı putlardan uzak eyle. Çünkü o putlar insanlardan pek çoğunun sapmasına neden oldular. Kim bana tabi olursa benden kim bana karşı gelirse Allah ğafûr ve rahîmdir.” Bkz. İbrahim, 14/15, 16.

⁹⁹¹ “Şayet onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarıdır. Eğer onları affedersen, hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin” Bkz. Mâide, 5/116.

Allah, Cibrîl'e "Muhammed'e git ve ona ümmetin konusunda seni razı edeceğiz ve seni üzmeyeceğiz" de buyurdu.⁹⁹²

Hadisin isnadında Abdullah b. Amr el-As > Abdurrahman b. Cubeyr > Bekr b. Sevâde > Amr b. el-Haris > Abdullah b. Vehb > Yunus b. Abdi'l-A'la bulunmaktadır. Rivayetin senedinde yer alan râvilerin hadis münekkittleri tarafından sağlam oldukları beyan edilmekte iseler de⁹⁹³ Abdurrahman b. Cubeyr hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri

⁹⁹² "فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: يَا جِبْرِيلُ، اذْهَبْ إِلَى مُحَمَّدٍ وَرَبِّكَ أَعْلَمُ، فَسَلُهُ مَا يُبْكِيكَ؟ فَاتَّاهُ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَسَأَلَهُ، فَأَخْبَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَا قَالَ، وَهُوَ أَعْلَمُ، فَقَالَ اللَّهُ: يَا جِبْرِيلُ، اذْهَبْ إِلَى مُحَمَّدٍ، فَقُلْ: إِنَّا سَنَرْضِيكَ فِي أَمْرِكَ وَلَا نَسُوءُكَ."

Bkz. Muslim, İman, 87, hadis no: 202, I, 191; Nesâî, *Sunen-i Kubrâ*, Tefsîr, hadis no: 11205, X, 140; İbn Ebi'd-Dunyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (ö. 281/894), *Husnu'z-Zân billâh*, Dâru't-Taybe, Riyad, 1988, hadis no: 62, s.71; İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, hadis no: 7235, XVI, 217; Ebû Avâne, *Musned*, hadis no: 415, I, 137.

⁹⁹³ İsnaddaki râvilerin güvenilirlik durumları şöyledir: Rivayetin kendisinden nakledilen kişi Abdullah b. Amr el-As el-Vâil'dir. Kendisi sahâbî olup, babası olan Amr b. el-As'dan daha önce müslüman olmuş, Hz. Peygamber'den hadisleri yazma konusunda O'ndan izin almış, âlim, fâzıl bir kişidir. Vefat tarihi konusunda ihtilaf mevcut olsa da tarihler hicri 63 ile 67 arasında değişmektedir. Bkz. İbnu'l-Esîr, *Usudu'l-Gâbe*, râvi no: 3090, II, 243; İbn Abdilber, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, râvi no: 1618, s. 956; Mizzî, *a.g.e.*, r. no:3450, XV, 358; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, râvi no:4869, VI, 308. Bekr b. Sevâde b. Sumeme el-Mısırî rivayetin diğer bir râvisidir. Yahyâ b. Ma'ın ve İbn Sa'd ismi geçen râvinin "sika" olduğunu zikretmektedirler. İbn Ebî Hâtim ise râviyi "lâ be'se bih /hadis almakta sakınca yoktur" şeklinde nitelemektedir. İbn Hibbân, *Kitabu's-Sîkat* adlı eserinin râvinin ismini zikretmiştir. Halife Haşim b. Abdulmelik döneminde hicri 128 yılında vefat ettiği zikredilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 4888, IX, 52; Buhârî, *a.g.e.*, râvi no: 1791, II, 89; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, r.n.:1504, II, 386; İbn Hibbân, *Sîkat*, IV. Rivayetin diğer râvisi Amr b. el-Haris, sika, verâ sahibi muttakî bir muhaddis olarak tanınmakta olup hicri 148'de vefat ettiği zikredilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 4893, IX, 522; İbn Hibbân, *a.g.e.*, VII, 228; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 22, VIII, 14. Abdullah b. Vehb b. Muslim'i, İbn Ebî Hâtim "salihu'l hadis"⁹⁹³ olarak zikrederken İbn Hibbân da "Sika" olduğunu zikretmektedir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, r.n.:879, V, 189; İbn Hibbân, *a.g.e.*, VIII, 346; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 140, VI, 71. Rivayetin son râvisi Yunus b. Abdi'l-A'le b. Meysere'dir. Bu râvi de cerh ve ta'dîl imamları kendisinden hadis alınabilecek derecede sağlam olduğunu zikretmişlerdir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, r.n.:1022, IX, 243; İbn Hibbân, *a.g.e.*, IX, 264; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 853, XI, 440. Ayrıca Nevevî ismi geçen râvilerin Basra'lı olduklarını zikretmektedir. Bkz. Nevevî, *el-Minhâc*, III, 95.

râvinin sika olduğunu zikretmekle beraber⁹⁹⁴ İbn Sa'd ondan bazı insanların onun hadislerini münker olarak gördüklerinden bahsetmektedir.⁹⁹⁵

Şârihler rivayetin senedinin sağlam olduğunu düşündüklerinden dolayı râviler üzerinde durmaksızın bu durumun Hz. Peygamber'in büyüklüğüne hamledildiği ayrıca, Allah Teâlanın Cibrîl'i de göndererek Hz. Peygamber'e önem verdiğini gösterdiğini belirtmektedirler.⁹⁹⁶

Rivayetin metninden Cibrîl'in Hz. Peygamber ile Allah Teâla arasındaki iletişimi sağladığını anlıyoruz. Fakat rivayette bu iletişimin nasıl ve ne şekilde olduğuna dair bir açıklama yer almamaktadır. Bu nedenle Cibrîl'in hangi sûretiyle geldiği ya da Hz. Peygamber'in onu nasıl gördüğüyle alakalı bir bilgi bulunmamaktadır.

2.2.6.3. Cibrîl ile Hz. Peygamber'in Cennetu'l-Bâkî'de Buluşmaları

Muslim'in *Sahih*'inde kaynağı Hz. Âişe olan bir rivayette yer almaktadır. Bu rivayette Hz. Peygamber gece yarısı kalktığı, elbiselerini giydiği ve karanlıkta dışarı çıkıp Bâkî mezarlığına gittiği orada Cibrîl'le buluştuğu anlatılmaktadır. Bu hâdiseyi Hz. Âişe şöyle anlatmaktadır:

“Resûllullah yanımda olduğu bir gece ridasını katladı, ayakkabılarını çıkardı her ikisini de yanına koydu. İzarinin bir tarafını yatağının üzerine serdi ve uzandı. Çok geçmedi ki benim yattığımı zannederek yavaşça izarını aldı ve yine yavaşça ayakkabılarını giydi. Kapıyı açtı sonra kapıyı yavaşça kapattı ve çıktı. Sonra ben de elbisemi başımdan geçirdim. Başörtümü taktım izarıma büründüm. Sonra onu takip etmeye başladım. Bakî' mezarlığına gelince ayakta durdu. Uzun süre ayakta durdu. Sonra ellerini üç defa kaldırdı. Sonra ayrıldı, ben de ayrıldım. O hızlandı ben de hızlandım. O

⁹⁹⁴ Abdurrahman b. Cubeyr, Nafi' b. Amr'ın kölesidir. Nesâî ve İbn Hibbân onun sika bir râvi olduğunu zikretmektedirler. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1041, V, 221; İbn Hibbân, *Sîkât*, V, 79; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 312, VI, 154.

⁹⁹⁵ Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 4683, IX, 458.

⁹⁹⁶ Kâdî İyâd, *İkmâl'ul Mu'lim bi Fevâidi'l-Muslim*, I, 59; Nevevî, *a.g.e.*, III, 95.

koştu bende koştum Ondan önce eve geldim ve ondan önce yatağa yattım. Bana “Ne oluyor Ya Âişe seni heyecanlı gördüm” dedi. Ben “bir şey yok” dedim. Hz. Peygamber “Ya sen söylersin ya da Latif ve Habir olan haber verir” buyurdu. Ben “Anam babam sana feda olsun” dedim ve ona söyledim. O “önümde yürüyen karaltı sen miydin?” dedi. Ben “evet” deyince göğsüme öyle bir vurdu ki ben acı hissettim. “Allah’dan ve Resûlun’dan gizli kalacağını mı zannettin! İnsanlar gizledikleri zaman Allah onları bilir” dedi. Ben “evet” dedim. Sonra dedi ki:

" فإن جبريل حين رأيته فأنادي فأخفاه منك. فأجبت به فأخفيت به منك. ولم يدخل عليك وقد وضعت ثيابك وظننت أن قد رقدت وخشيت أن تستوحشي. فقال: "إن ربك يأمرك أن تأتي أهل البقيع فتستعفر لهم."

“Cibrîl bana geldi, ama senden gizlendi, bana seslendi ama senden seslenişini gizledi. Ben ona cevap verdim senden cevabımı gizledim. Sen elbiseleri çıkarmıştın ve ben seni uyudu zannettim. Uyanmandan ve korkmandan çekindim. Cibrîl “Rabbın sana Bakî’ mezarlığına gitmemi ve oradakiler için istiğfar dilememi emretti” dedi. Hz. Âişe “Onlara sözlerin nasıldı (ne söyledin) Ya Resûlullah?” dedim. O da dedi ki: “Şöyle söyleyin. Selam burada mü’min ve müslümanların olarak yatanların üzerine olsun. Allah bizden olan geçmişlerimize ve gelecekte olacaklarımıza da rahmet etsin. Bizler de inşallah sizlere katılacağız.”⁹⁹⁷

Rivayetin isnadı Hz. Âişe > Muhammed b. Kays > Abdullah (Abdullah b. Kesîr) > Kureyşden bir adam olan > İbn Cureyc > Abdullah b. Vehb > Hârûn b. Saîd’dan meydana gelmektedir. Rivayetin isnadında ismi zikredilmeyen meçhul Kureyşli Abdullah’dan bahsedilmesi rivayeti zayıf konumuna düşürse de⁹⁹⁸ Nevevî bu konuyu şerhinde dile getirmiş ve bu kişinin Abdullah b. Kesîr b. el-Muttalib olduğunu ve tanınan

⁹⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 25855, XLIII, 43; Muslim, Cenaiz, 35, hadis no: 103, I, 669; Abdurrezzâk, Musannef, Cenâiz, hadis no: 6712, III, 570; Nesâî, Sunen-i Kubrâ, hadis no: 6175, II, 466.

⁹⁹⁸ Şuayb el-Arnaûd, İbn Cureyc’in hadis aldığı kimsenin isminden şüpheyi düşürerek “Kureyşten olan Abdullah bize hadis tahdis etti” şeklindeki ifadedden dolayı rivayette meçhuliyet meydana geldiğini bu nedenle de hadisin zayıf olduğunu zikretmektedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, XLIII, 45 (1’nolu dipnot)

birisi olması sebebiyle rivayetin “munkatı” olamayacağını zikretmektedir.⁹⁹⁹ Rivayetin râvileri hakkında cerh ve ta’dil âlimleri “sika ve sebt sahibi” olduklarını belirtmektedirler.¹⁰⁰⁰ Elbânî de rivayetin sahih olduğu kanaatindedir.¹⁰⁰¹

Hz. Âişe’den aynı olayın farklı şekilde anlatıldığı başka bir rivayet daha bulunmaktadır. Bu rivayet şöyledir:

“Hz. Peygamber bir gece kalktı elbiselerini giydi ve dışarı çıktı. Ben de cariyem Berire’yi takip etmesi için emrettim. O da Bakî’ mezarlığına kadar Hz. Peygamber’i takip ettiğini daha sonra ona yakın bir yerde durup beklediğini Hz. Peygamber’in mezarlıktan ayrılınca da ondan önce eve geldiğini anlattı. Allah Resûlu’ne sabaha kadar bir şey demedim. Sabahleyin sorduğumda ise “*إني بعثت إلى أهل البقيع لأصلي عليهم*” “Bakî’ ehline (mezardakilere) dua etmem için çağrıldım” şeklinde cevap verdi.¹⁰⁰²

Bu rivayetin iki tariki bulunduğunu gördük. Biri İmâm-ı Mâlik isnadı ki daha çok yaygındır, diğeri ise Rebî’ b. Habîb’in *Musned*’indeki isnaddır ki onun Hz. Âişe > Câbir b. Zeyd > Ebû Ubeyde’den oluşmaktadır.¹⁰⁰³ İmâm-ı Mâlik’de yer alan hadisin isnadı Hz. Âişe > Mercân (Alkame’nin annesi) > Alkame şeklindedir.¹⁰⁰⁴ Görüldüğü üzere İmâm-ı

⁹⁹⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, VII, 60

¹⁰⁰⁰ Muhammed b. Kays için Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 280, VIII, 63; İbn Hibbân, *a.g.e.*, V, 369; Mizzî, *a.g.e.*, râvi no: 5563, XVI, 317. Abdullah b. Kesîr b. el-Muttalib için bkz. Buhârî, *et-Târihu’l-Kebîr*, râvi no: 567, V, 181; İbn Hibbân, VII, 53; Mizzî, *a.g.e.*, râvi no: 3498, XV, 464. İbn Cureyc (Abdul Melik b. Abdulaziz b. Cureyc el Kuraşî) hakkında bkz. Buhârî, *a.g.e.*, râvi no: 1373, V, 422; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1687, V, 356; İbn Hibbân, *a.g.e.*, VII, 93. İbn Adî, İbn Cureyc’in zayıf râvilerden hadis kabul ettiğini zikrederek eleştiri getirmektedir. Bkz. İbn Adî, *el-Kamil fi’l-Duâfâ*, VI, 505.

¹⁰⁰¹ Elbânî, *Muhtasar Sahîhi Muslim*, Mektebetu’l-İslâmî, Beyrut, 1987, Cenâiz, hadis no: 497, I, 134.

¹⁰⁰² Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, Cenâiz, 16, hadis no: 55, I, 242; Rebî’ b. Habîb, *Musned*, Salâtu’l-Cenâiz, hadis no: 12, s. 108; İshâk b. Râhûyeh, *a.g.e.*, hadis no: 1115, II, 533; İbn Şeybe, *Târihu’l-Medine*, I, 89; Ahmed b. Hanbel, 24612, XLI, 16; hadis no: 26148, XLIII, 239; Nesâî, Cenâiz, 104, hadis no: 2056, IV, 162; İbn Sa’d, *a.g.e.*, II, 181.

¹⁰⁰³ Bkz. Rebî’ b. Habîb, Ebû Amr er-Rebî’ b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-Ferâhîdî el-Basrî, *el-Câmiu’s-Sahîh (Musned)*, Umman Sultanlığı Diyanet İşleri ve Vakıflar Bakanlığı, Umman, 2011, hadis no: 12, s. 108.

¹⁰⁰⁴ Aynı isnadla nakledilen rivayet İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kubrâ’sında* ve Nesâî’nin *Sunen*’inde de bulunmaktadır. Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, I, 181; Nesâî, Cenâiz, 103, hadis no: 11152037, IV, 91

Mâlik, naklettiği rivayetin metninde Cibrîl kelimesi geçmemektedir. Muhammed b. Kays'ın naklettiği rivayetten farklı olarak Hz. Peygamber'i takip edenin Hz. Âişe olduğu değil onun azatlı cariyesi Berire¹⁰⁰⁵ olduğudur.

Yine benzer rivayette Hz. Peygamber'in Cennetu'l-Bâki'deki müslümanlar için istiğfarda bulunulmasının emredildiği ve daha sonra hizmetlisi Muveyhibe ile birlikte gece vakti mezarlığa gittikleri ifade edilmektedir.¹⁰⁰⁶ Cibrîl, kelimesi rivayette yer almamakla birlikte rivayetin metninde “إني قد أمرت أن أستغفر لأهل البقيع / Bana Bakî' ehli için istiğfarda bulunmam emredildi.” şeklinde yer alması Cibrîl'in var olabileceğini göstermektedir. Fakat rivayetin senedinde hadis usulü açısından meçhul râvilerin bulunması sebebiyle rivayet zayıf addedilmektedir. Bu “zayıf”lığın her iki müellifin de ortak râvisi olan Abdullah b. Ömer'den kaynaklandığı düşünülmektedir. Zira muhakkik Şuayb el-Arnaûd, Abdullah b. Ömer'in meçhuliyeti sebebiyle Ahmed b. Hanbel'in eserindeki rivayetin zayıf olduğunu zikretmektedir.¹⁰⁰⁷ Aslında râvinin meçhuliyeti ismini ve nisbesini ifade eden kelimenin farklılığından kaynaklanmaktadır. Nitekim râvi, Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'inde “Abdullah b. Ömer el-Abelî/el-Ablî” şeklinde yer alırken Dârimî'nin *Sunen*'inde ise “Abdullah b. Ömer b. Ali b. Adî” şeklinde yer almaktadır. Hatta bazıları Abdullah b. Ömer el-Abelî/el-Ablî' yanlış olduğunu doğrusunun “Abdullah b. Ömer el-Abşemî” şeklinde olduğunu zikretmektedirler.¹⁰⁰⁸ Nitekim İbn Hibbân, râviyi Abdullah b. Ömer el-Abşemî şeklinde zikretmekte ve onun

¹⁰⁰⁵ Berire, Utbe b. Ebî Leheb'in cariyesiydi. Hz. Âişe'den kendisini satın almasını istedi. Hz. Âişe onu satın alıp sonra da azâd etti fakat o Hz. Âşenin yanından ayrılmadı. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 5032, X, 244; İbnu'l-Esîr, *Usudu'l-Gâbe*, râvi no: 6770, VI, 39; İbn Hacer, *İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, râvi no: 10595, XII, 587.

¹⁰⁰⁶ Dârimî, hadis no: 87, I, 215; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 15997, XXV, 376; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, II, 27.

¹⁰⁰⁷ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, XXV, 377.

¹⁰⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil* adlı eserinin muhakkık râvinin isminin geçtiği sayfada yer alan dipnotta râvinin ismiyle ilgili uzun açıklamalarda bulunmaktadır. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, V, 108.

sika olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁰⁹ Dârimî'nin naklettiği rivayetin senedinde yer alan Ebû Yahyâ Bekr b. Süleyman hakkında ise İbn Ebî Hâtim, “meçhul” olduğunu zikretmektedir.¹⁰¹⁰ Sonuçta rivayet sened açısından zayıf görünmekte ise de şarihler, kabirlerin ziyaret edilmesi ve ölümler için istiğfarda bulunulmasıyla ilgili konularda delil sadedinde rivayeti zikretmektedirler.¹⁰¹¹

İncelediğimiz üç rivayetin senedlerinde problemler olsa da ayrı ayrı sahâbîlerden nakledilmeleri ve aynı hâdiseyi anlatmaları rivayetleri dikkate almamız gerektiği ortaya koymaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in gece vakti Bakî' mezarlığına gidip, vefat edenler için istiğfarda bulunması ve bunu yapması için rivayetin ikisinde bunun emir gereği olduğunun söylenmesi diğerinde ise mezarlığa Cibrîl'le beraber gitmesi, mezarlığa gitme fikrinin kendi fikri olmadığını göstermektedir. Bu sebeple de Cibrîl lafzı geçmese dahi Cibrîl o gece Hz. Peygamber'i ziyaret etmiş olması muhtemel görünmektedir. Bu hâdisenin Hz. Peygamber'in rüyasında olma ihtimali de mümkün görünmemektedir. Zira gece onu takip edenler bulunmakta ve sabah olunca da onların ifadeleri bulunmaktadır. Tamamının aynı rüyayı görmeleri de ihtimal dışıdır.

¹⁰⁰⁹ Abdullah b. Ömer ile ilgili olarak bkz. Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, V, 144; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 49; İbn Asâkîr, *a.g.e.*, XXXI, 49; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, râvi no: 10595, XII, 587; Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1497), *Tuhfetü'l-Latîfe fî Târihi'l-Medîneti's-Şerîfe*, thk. Es'ad Trabzûnî el-Huseynî, Matbaatu'b-Nâşir es-Sekâfe, 3 cilt, Kahire, 1979, râvi no: 2181, II, 368.

¹⁰¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1506, II, 387; Zehebî, *el-Muğnî fî'd-Duaâ'*, râvi no: 977, I, 177; Nebîl b. Mansûr b. Ya'kûb, *Enîsu's-Sârî fî Tahrîci ve Tahkîki'l-Ehâdisi Fethi'l-Bârî*, Muessetu'r-Reyyân, Beyrut, 2005, Nebîl Mansûr b. Ya'kûb, *Enîsu's-Sârî fî Tahrîci Ehâdisi Fethi'l-Bârî*, III, 2190.

¹⁰¹¹ Nevevî, *el-Minhâc*, VII, 64; Zürkânî, Şerhi Muvatta, II, 40; Ahmed b. Abdurrahman es-Sââtî, (ö.1377/1958), *Fethu'r-Rabbânî li-tertibî Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ty., XXI, 222; Konuyla ilgili Ebû Hureyre'den nakiller kitaplarımızda bulunmaktadır. Bkz. Mâlik b. Enes, Muvatta', Tahare, 6, hadis no: 28, I, 28; Muslim Tahare, 12, hadis no: 39, I, 218; Ebû Dâvûd, Cenaiz, 83, hadis no: 3237, V,140; Ahmed b. Hanbel, hadis no.7993, XIII, 373.

2.2.6.4. Cibrîl'in Hz. Peygamber için Şifa Dilemesi (Rukye Yapması)

Hz. Peygamber de Kur'an-ı Kerim'de buyrulduğu gibi¹⁰¹² bizim gibi bir insandır. Yani O'nun (s.a.v.) da bizler gibi maddi veya manevi yönden rahatsızlanması insan olmasının bir özelliğidir. Rahatsızlandığında ne yaptığı veya rahatsızlananlara ne gibi tavsiyelerde bulunduğuyla ilgili rivayetler, hadis kitaplarımızın “Kitâbu't-Tıb” veya “Kitâbu'l-Merdâ” bölümlerinde yer almıştır. Hatta konuyla ilgili yazılan mustakil eserlerde rukye başlığı altında geniş bölümler bulunmaktadır.¹⁰¹³ Bu bölümlerde “رقي” fiili ve türevleriyle başlayan ve hasta olan kişilere için şifa temennisi içeren dua cümleleri yer almaktadır. Rukye kelimesi de sığınmak, bir kişiye nefes vermek veya üflemek manalarına “ رقي /ra-ka-ye filinin masdarı olan “ رقية / rukye” kelimesinden gelmektedir.¹⁰¹⁴ Aslında bu fiil sadece hadislerde değil Kur'an-ı Kerim'de de geçmekte geçmektedir.¹⁰¹⁵

¹⁰¹² Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

¹⁰¹³ Hz. Peygamber'in ve sahabîlerin yapmış oldukları rukyeler ve bu rukyelerde kullanılan dualar zikredilmektedir. Bkz. Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Mûsûatu't-Tıbbu'n-Nebevî*, I, 552; Diyâu'd-dîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Diyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed el-Makdisî es-Sa'dî (ö. 643/1245), *Kitâbu'l-Emrâdi'l-Keffârât ve't-Tıb ve'r-Rukâyât*, thk. Ebû İshâk el-Hüyenî el-Eserî, Dâru İbn Affân, Kahire, 1999, I, 213; İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350), *et-Tıbbu'n-Nebevî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty., I, 142; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), *et-Tıbbu'n-Nebevî*, thk. Ahmed Rıfât Bedrevî, Dâru'l-İhyâu'l-Ulûm, Beyrut, 1415/1990, s. 273. Ayrıca günümüzde de rukye pek çok çalışma yapılmıştır. Bkz. Atmaca, Veli, *Hadislerde Rukye “Hz. Peygamber'in ve Sahabenin Uygulamaları Işığında Şifa Hadisleri*, Rağbet Yayınları, 2010, İstanbul; Özçelik, Saîd, *Hadislerde Okuyarak Tedavi (Rukye)*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2014; Ateş, Ali Osman, “Akıl Hastaları Üzerinde Cinlerin Etkisi ve Rukye Konusuyla İlgili Bazı Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt:29, sayı, 2, Nisan-Mayıs-Haziran 1993.

¹⁰¹⁴ Bkz. İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, XIV,331; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, I, 66; *Mu'cemu'l-Vasît*, s. 367.

¹⁰¹⁵ Kelime, İsrâ sûresinde “göğ, yükselmek” manasında kullanılırken¹⁰¹⁵ Kıyâme sûresinde “okumak ve tedavi etmek”¹⁰¹⁵ anlamında kullanılmaktadır. Nitekim Kıyame sûresinde yer alan “وقبل من راق” ayetinde geçen kelimeyi İbn Abbas ve İkrime, “Okuyup üfleme yoluyla tedavi etmek” şeklinde tefsir etmişlerdir. Bkz. 17, İsrâ, 93; Sâd, 38/10; Kıyame, 75/26, 27. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 512; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XXI, 434.

Rukye ile ilgili rivayetlere baktığımızda, Hz. Peygamber'in daha önce rukyeyi yasakladığı,¹⁰¹⁶ sonra da ruhsat verdiği ancak okunan cümlelerin içerisinde herhangi bir şirk unsurunun olmaması gerektiği,¹⁰¹⁷ nazara, vücutta çıkan yaralara ve zehirli hayvan (akreb v.b.) ısırmalarına karşı rukyenin yapıldığı¹⁰¹⁸ Hz. Peygamber'in ve sahabenin rukye yaparken kullandıkları dua cümleler¹⁰¹⁹ ve rukyenin nasıl yapılacağı ile ilgili anlatımlar bulunmaktadır.¹⁰²⁰

Rukyenin rivayetlerde bu kadar yer alması Cibrîl'in bu rivayetlerde yer alma olasılığını artırmaktadır. Nitekim rivayetlere baktığımızda Allah Resûlu'nun rahatsızlanması sonucu Cibrîl'in O'nu ziyaret ettiği ve O'na şifâ dilediği ifade edilmektedir.¹⁰²¹ Bununla ilgili rivayetlere geçmeden önce Cibrîl'in rukye yaptırmayanlar hakkında sorgusuz sualsiz cennete gideceklerini ifade ettiği rivayeti zikretmek istiyorum. Rivayet, İbn Abbâs'tan nakledilmektedir. Saîd b. Cübeyr, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini aktarmaktadır:

“Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *“Bütün ümmetler bana gösterildi. Peygamberler ümmetiyle birlikte geçmeye başladılar. Bir peygamber, yanında ümmetinden bir kişi ile geçiyordu. Başka bir peygamber, beraberinde on kişiyle geçiyordu. Diğer bir peygamber ise yanında beş kişiyle geçiyordu. Bir peygamber de yalnız kendi başına geçiyordu. Daha*

¹⁰¹⁶ Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 19773, XI, 17; Muslim, Selâm, 21, hadis no: 53, III, 1724; İbn Mâce, Tıp, 34, hadis no: 3515, IV, 46; İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısri (ö. 197/813), *el-Câmi 'fi'l-hadîs*, thk. Mustafa Hasan Huseyin Ebû'l-Hayr, Dâru İbnu'l-Cevzî, Cidde, 1996, hadis no: 700, II, 778.

¹⁰¹⁷ Muslim, Selâm, 22, hadis no: 64, III, 1727; Ebû Dâvûd, Tıp, 19, VI, 38.

¹⁰¹⁸ Muslim, Selâm, 21, hadis no: 55, 58, III, 1725; Selâm, 21, hadis no: 61, III, 1726; Ebû Dâvûd, Tıp, 19, hadis no: 3898, VI, 43.

¹⁰¹⁹ Buhârî, Tıp, 32, hadis no: 5735, IV, 42; Tıp, 33, hadis no: 5736, IV, 43; Tıp, 38, hadis no: 5743, IV, 44; Ebû Dâvûd, Tıp, 19, hadis no: 3892, VI, 39; Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, hadis no: 10793, IX, 375.

¹⁰²⁰ Buhârî, Tıp, 40, hadis no: 5750, IV, 45; Muslim, Selâm, 24, hadis no: 67, III, 1728; Selâm, 21, hadis no: 59, III, 1725; Ebû Dâvûd, Tıp, 19, hadis no: 3891, VI, 38.

¹⁰²¹ Buhârî, Merdâ, 2, hadis no: 5647, 5648, IV, 24; 14, hadis no: 5661, IV, 27; 16, hadis no: 5667, IV, 29; Muslim, Birr, 14, hadis no: 45, IV, 1991.

sonra büyük bir karaltı gördüm ve “Ey Cibrîl! Bunlar benim ümmetim mi? diye sordum. O “Hayır ufka bak” dedi. Ufka bakınca daha büyük bir karaltı gördüm. Cibrîl “Onların sayıları yetmiş bindir ve onlar ümmetinin öncüleridir. Bunlara ne hesap ne de azab vardır.” dedi. Ben “Niçin? dedim. Cibrîl “Onlar dağlama ile tedavi olmazlar, rukye yapmazlar, uğursuzluğa da inanmazlar ve Rabblerine tevekkül ederler.” dedi. Hz. Peygamber bunları aktarınca Ukkâşe b. Mihsan ayağa kalktı “Ya Resûlallah Allah’a dua et de ben de onlardan olayım.” dedi. Resûlullah da onlardan olması için dua etti. Sonra bir adam daha kendisi için dua etmesini isteyince Hz. Peygamber “Ukkaşe seni geçti” buyurdu.¹⁰²²

Rivayet isnadında İbn Abbas > Said b. Cubeyr > Huseyn b. Abdurrahman > Huşeym b. Beşir > Useyd b. Zeyd bulunmaktadır.

Hadis kitaplarında benzer ifadelerle hesaba çekilmesizin yetmiş bin kişinin cennete gireceğinin anlatıldığı rivayetler bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu Saîd b. Cübeyr’in İbn Abbâs’dan naklettiği rivayetlerdir.¹⁰²³ Ayrıca Ebû Hureyre,¹⁰²⁴ İmrân b. Huseyn¹⁰²⁵ ve Sehl b. Sa’d’dan¹⁰²⁶ da benzer rivayetler bulunmaktadır. Fakat bu rivayetlerin sadece yukarıda zikrettiğimiz tarîkinde Cibrîl bulunmaktadır. Diğerlerinin metninde Cibrîl lafzı yer almamaktadır. Rivayetin metninde Cibrîl lafzının yer almasından dolayı hâdisenin İsrâ’da geçmiş olabileceği düşüncesi ortaya çıksa da bu hadisi inceleyen Osman Oruçhan rivayetin bütün tarîklerini toplayıp metin farklılıklarını ortaya koyduktan sonra İbn Abbas’tan nakledilen ondört rivayetten sadece ikisinde İsrâ izleniminin olduğunu, fakat bunun râvi tasarrufundan kaynaklanmış olabileceğini

¹⁰²² Buhârî, Rikâk, 50, hadis no: 6541, VI, 199.

¹⁰²³ Buhârî, Enbiya, 31, 3410, II, 479; Tıb, 17, hadis no: 5705, IV, 37; Tıb, 42, hadis no: 5752, IV, 46; Muslim, İman, 94, hadis no: 374, I, 199.

¹⁰²⁴ Muslim, İman, 94, hadis no: 367, 369, I, 197.

¹⁰²⁵ Muslim, İman, 94, hadis no: 371, I, 198.

¹⁰²⁶ Muslim, İman, 94, hadis no: 373, I, 198.

belirtmektedir.¹⁰²⁷ Rivayetin isrâda geçmiş olabileceği kanaati metninde Cibrîl lafzının bulunmasından kaynaklanmaktadır. Fakat rivayetin sıhhati konusunda şüpheler bulunmaktadır. Nitekim rivayetin isnad zinricirinde bulunan Useyd b. Zeyd b. Nuceyh adındaki râvi hakkında cerh ve tadîl âlimleri “metrûku’l-hadis” olduğu konusunda görüş belirtmektedirler.¹⁰²⁸ Bu nedenle Cibrîl lafzı bulunan bu rivayetin sahih olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Rivayetteki Cibrîl lafzının râvinin tasarrufu olması da muhtemel görünmektedir.¹⁰²⁹

İbn Abbas’tan rukye yaptırmayanların sorgusuz sualsiz cennete gireceklerini ifade eden rivayet, Cibrîl’in, Hz. Peygamber’in ve diğer sahâbîlerin rukye yaptıklarıyla ilgili rivayetten önce olması gerekir. Nitekim Hz. Peygamber’in bir dönem rukyeyi yasakladığı ya da şartlara bağladığını ifade etmiştik. Cibrîl’in Hz. Peygamber’e rahatsızlanması sonucu rukye yaptığını ifade eden rivayetler Ebû Said el-Hudrî, Hz. Âişe ve Ubâde b. Sâmî tarafından nakledilmiştir. Ebû Said el-Hudrî’nin rivayeti şöyledir:

" أن جبريل أتى النبي فقال: يا محمد إشتكيت؟ فقال: نعم قال: باسم الله أرقبك, من كل شئ يؤذيك, من شر كل نفس أو عين حاسد, الله يفيك باسم الله أرقبك."

“Cibrîl, Hz. Peygamber’e geldi ve Ya Muhammed! Bir şikâyetin mi var?” dedi. Hz. Peygamber “evet” cevabını verince Cibrîl, “Allah’ın adıyla, Sana eziyet veren her

¹⁰²⁷ Oruçhan Osman, “Ümmetimden Yetmiş Bin Kişi Cennete Sorgusuz Girecektir.” Hadisi Üzerine Metin Eksenli Bir Analiz Ve Değerlendirme, The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science, Volume 6 Issue 2, February 2013, s. 29.

¹⁰²⁸ Useyd b. Zeyd b. Nuceyh el-Cemâl’i, İbn Adî zayıf olarak nitelerken Nesâî’nin “metrûku’l-hadis” dediğini zikretmektedir. İbnu’l-Cevzî ise “hadis hırsızı” “yalancı” gibi sıfatlarla vasıflandırmaktadır. Bkz. İbn Adî, *el-Kâmil fi’l-Duafâ’*, râvi no: 256, II, 85; İbnu’l-Cevzî, *Kitâbu’l-Duafâ’ ve’l-Metrûkîn*, râvi no: 432, I, 124; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, râvi no: 628, I, 344.

¹⁰²⁹ Oruçhan Osman, *a.g.m.* s. 29.

*şeye, senin kötülüğünü isteyen her insana veya hasetçinin nazarına karşı seni okuyorum Allah şifa versin, Allah'ın adıyla seni okuyorum” dedi.*¹⁰³⁰

Hadisin isnad zinciri Ebû Said el-Hudrî > Ebû Nadra > Abdulaziz b. Suheyb > Abdulvâris > Bişr b. Hilal'den meydana gelmektedir. Rivayet aynı isnadla hem Müslim'de hem Tirmizî'de hem de İbn Mâce'de yer almaktadır. Hadisin isnadında yer alan râviler, tabakât sahipleri tarafından “sika” olarak vasıflandırılmaktadır.¹⁰³¹

Hiz. Peygamber'in rahatsızlanması sonucu Cibrîl'in gelerek O'nun için dua edip rukye yaptığını anlatan ikinci rivayet ise Hiz. Âişe'den gelmektedir. O rivayette şöyledir: “ Hiz. Peygamber hastalandığında Cibrîl O'na şu duayı okurdu.”

" كان إشتكي رسول الله رقاءه جبريل قال: باسم الله يُبريكَ وَمِنْ كُلِّ دَاءٍ يَشْفِيكَ وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ
وَشَرِّ كُلِّ ذِي عَيْنٍ "

*“Seni her türlü hastalıktan uzak tutan, her türlü hastalıktan sana şifa veren, hasetçinin şerrinden ve her nazarı değenin şerrinden seni emin eyleyen Allah'ın ismiyle ...”*¹⁰³²

¹⁰³⁰ Muslim, Selam, 16, hadis no: 40, III, 1718; Tirmizî, Cenâiz, 4, hadis no: 972, II, 293; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 11225, XVII, 323; İbn Ebî Şeybe, Tıp, 25, hadis no: 23576, V, 47; İbn Mâce, Tıp, hadis no: 3523, II, 1164; Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 19779, XI, 18.

¹⁰³¹ Ebû Nadra (Munzir b. Mâlik b. Gut'a)'nın durumu için bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 1535, VII, 355; İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, râvi no: 1790, II, 298; İbn Ebî Hâtim, *Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, râvi no: 1088, VIII, 241; Abdulaziz b. Suheyb için bkz. İbn Sâd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, râvi no: 4017, IX, 244; Buhârî, *a.g.e.*, râvi no: 1534, VI, 14; İclî, *Târîhu's-Sikât*, râvi no: 1032, I, 305; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1794, V, 384. Abdulvâris b. Saîd'in durumu için bkz. İbn Sâd, *a.g.e.*, râvi no: 4141, IX, 290; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 1891, VI, 118; İclî, *Târîhu's-Sikât*, râvi no: 1046, I, 314. Bişr b. Hilâl için bkz. İbn Ebî Hâtim, *Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, râvi no: 1426, II, 369; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 144; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, râvi no: 711, IV, 159.

¹⁰³² Muslim, Selam, 16, hadis no: 39, IV, 1718; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 25272, XLII, 162; İbn Sa'd, *a.g.e.*, II, 189.

Hadisin râvileri Hz. Âişe > Ebû Seleme b. Abdurrahman > Muhammed b. İbrahim > Yezid b. Abdullah b. Usame > Abdulaziz ed-Derâverdî > Muhammed b. Ebî Ömer el Mekkî'dir. Râviler tek tek incelendiğinde râvilerin sika oldukları görülmektedir.¹⁰³³

Cibrîl'in Hz. Peygamber'e rukye yaptığını anlatan üçüncü rivayet ise Ubâde b. Sâmit'ten gelmektedir.

Ubâde b. Sâmit: *"Hz. Peygamber'in huzuruna girdiğimde çok şiddetli başının ağrıdığını, başının ağrısından dönüp durduğunu gördüm. Sonra akşam vakti tekrar girdiğimde ise iyileşmişti. O'na dedim ki öğlen girdiğimde başınızın ağrısından dönüp dururken akşam girdiğimde ise iyileşmiştiniz. Bu nasıl oldu?"*

"يا بن الصامت إن جبريل رقاني برقية برئت ألا أعلمكها. قلت: بلى. قال: بسم الله أرقيك من كل شيء يؤذيك من حسد كل حاسد وعين. باسم الله يشفيك"

Hz. Peygamber *"Ya İbn Sâmit, Cibrîl bana geldi, rukye yaptı (okudu) ve iyileştirdi. Sana da öğreteyim mi?" Ben "Evet" dedim. O da "Allahın adıyla seni okuyorum, Sana eziyet veren her şeyden her hasetçinin hasedinden ve her nazar edenin nazarından Allah seni korusun. Allah'ın adıyla Allah sana şifa versin"*¹⁰³⁴

Ubâde b. Sâmit'in bu rivayeti bizlere Cünâde b. Ebî Umeyye > Şam ehlinde Selman > Âsım el Ahval > Sâbit b. Yezîd > Abdussamet'ten meydana gelmektedir.

¹⁰³³ Ebû Seleme b. Abdurrahman için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 1517, VII, 156; İbn Hibbân, *a.g.e.*, V, 2; Muhammed b. İbrahim el-Hâris b. Halid için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 1823, VII, 401; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, râvi no: 17, I, 22; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1142, VII, 184; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, râvi no: 5023, XXIV, 301. Yezid b. Abdullah b. Usame b. el-Hêd el-Leysî için bkz. Buhârî, *a.g.e.*, râvi no: 3257, VIII, 344; İbn Hibbân, *a.g.e.*, VII, 617; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1156, IX, 275. Abdulaziz b. Muhammed b. Ubeyd b. Ebî Ubeydullah ed-Derâverdî için bkz. Buhârî, *a.g.e.*, râvi no: 1569, VI, 25; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1733, VI, 25; İbn Hibbân, *a.g.e.*, VII, 116. Muhammed b. Yahyâ b. Ebî Ömer el-Adnî için bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 560, XIII, 124; İbn Hibbân, *a.g.e.*, IX, 98.

¹⁰³⁴ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 22759, XXXVII, 419; Nesâî, *Sunen-i Kubrâ*, A'mâlu'l-Yevm ve'l-Leyl, 281, hadis no: 10776, IX, 369.

Heysemî, rivayette yer alan Selman'ı zayıf bir râvi olarak vasıflandırır da¹⁰³⁵ İbn Hacer râviyi “sika” olarak değerlendirmektedir.¹⁰³⁶ Ayrıca râvinin sadece zikrettiğimiz rivayetin olması hasebiyle meçhul olarak tanımlanmaktadır.¹⁰³⁷

Ubâde b. Sâmit'ten aynı konuyla ilgili gelen diğer rivayette de " أن جبريل أتاه وهو " "Cibrîl'in, Hz. Peygamber'i titrer bir halde iken geldiği" ve O'na rukye yaptığı ifade edilmektedir.¹⁰³⁸ Bu rivayetin isnadı Ubâde b. Sâmit > Cünâde b. Ebî Umeyye > Umeyr b. Hânî > Abdurrahman b. Sevbân > Zeyd b. el-Hubâb'dan meydana gelmektedir. İsnadda yer alan Abdurrahman b. Sevbân dışındaki râviler sika olarak değerlendirilirken Abdurrahman b. Sevbân hakkında, Yahyâ b. Maîn (ö. 233/847) “zayıf” bir râvi olduğunu zikretmektedir.¹⁰³⁹ İclî (ö. 261/874) ise “لا بأس به/Zararı yok” ifadesini kullanmakta ise de¹⁰⁴⁰ İbn Adî (ö. 365/975), râviyi *Duafâ*’sında zikrederek zayıf olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴¹

Nevevî'nin (ö. 676/1277) rukye konusundaki açıklamaları ise şöyledir. “Rukye haram ve helal şekli olduğu gibi sünnet olan şekli de bulunmaktadır. Haram olan şekli ki, bu gayr-i müslimlerin yaptıkları rukyedir ki sözlerinin ne manaya geldiği bilinmediğinden bu çeşit rukye haramdır. Sünnet olan şekli ise ayet ve Hz. Peygamber'in dualarıyla yapılan rukyedir. Nitekim Cibrîl de Hz. Peygamber'e rukye yapmıştır. Hz. Peygamber'in de yatağa yattığında ihlas ve Muavizeteyn sûrelerini okuyup yüzüne sürdüğü Buhârî'de

¹⁰³⁵ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, V, 110. Heysemî, eserinde râvinin ismini Süleyman “سليمان” şeklinde zikretse de diğer kitaplarda râvinin adı “سلمان الشامي/Selman eş-Şamî” şeklinde yer almaktadır. Bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 2243, IV, 138; İbn Ebî Hatîm, *a.g.e.*, râvi no: 1302, IV, 299.

¹⁰³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 237, IV, 141

¹⁰³⁷ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, râvi no: 2442, XI, 262.

¹⁰³⁸ İbn Mâce, *Tıp*, 37, hadis no: 3527, II, 1165; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 22760, XVII, 420; İbn Ebî Şeybe, *Tıp*, 25, hadis no: 23573, V, 46; Duâ, 51, hadis no: 29495, VI, 62.

¹⁰³⁹ Yahyâ b. Ma'in, , Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî (ö. 233/848), *et-Târîh Rivâyetu Osmân b. Saîd ed-Dârimî*, thk. Ahmed M. Nûrseyf, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1 cilt, Dimaşk, ty., râvi no: 498, s. 146

¹⁰⁴⁰ İclî, *Târîhu's-Sikât*, râvi no: 937, s. 289.

¹⁰⁴¹ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâi'r-Ricâl*, râvi no: 1109/132, V, 460.

yer almaktadır.¹⁰⁴² Veli Atmaca da “Hadislerde Rukye” isimli çalışmasında şunları zikretmektedir:

“Bir geleneğin devamına musade edip etmeme hususunda İlahî irşadı; Cibrîl’in öğretmesinin hatta bazı konuları onun önderliğinde tatbik etmeyi beklemiştir. ... Cenâb-ı Allah, Nebî’nin hastalığını sebep sayarak Cibrîl’i göndermiştir. Bu olaydan Hz. Peygamber’in hem Allah tarafından korunduğunu, hasta olunca tedavi çaresini vahyetmekle Peygamberini terk etmediğini yaşayarak hissetmesi için hem de insanlara rukye ve diğer tedavi geleneğini yasaklamasıyla halkı bunalttığını bu yüzden artık o konuda ruhsat vermesi gerektiğini anlatmak üzere bilgi meleğini göndermiştir kanaatindeyiz”¹⁰⁴³

Veli Atmaca’nın bu ifadelerinden rukyenin geleneksel bir uygulama olduğunu, hatta halkın daha önce rukye yaptığını ve bunun devamı için izin istediklerini hatta bu konuda ısrarcı olduklarını zikretmektedir. Ayrıca Cibrîl’in Hz. Peygamber’e gelerek ona rukye yapmasını rukye için hem izin hem de nasıl olması gerektiği ile alakalı olarak Müslümalara önderlik ettiğini zikretmektedir.¹⁰⁴⁴

Vermiş olduğumuz rivayetlerde görüleceği üzere Cibrîl’in Hz. Peygamber gelerek "يا محمد إشتكيت؟" / Ya Muhammed bir şikâyetin mi var?" diye sormasından Hz. Peygamber’in hasta olduğunu bilmediği anlamını çıkarmamız mümkündür. Nitekim Aliyyu’l- Kârî de kelimenin başında hazf edilen bir istifham hemzesinin bulunduğunu söylemektedir. Rivayetin devamında Hz. Peygamber’in kendisine sorulan soruya “نعم / evet” cevabını vermesi de bunu göstermektedir.¹⁰⁴⁵ Cibrîl’in “من كل شيء يؤذيكَ” / sana eziyet

¹⁰⁴² Nevevî, *el-Minhâc*, XIV, 242. Buhârî, de yer alan rivayet için bkz. Buhârî, Tıp, 39, hadis no: 5748, IV, 45.

¹⁰⁴³ Atmaca, Veli, *Hadislerde Rukye Hz. Peygamber ve Sahabenin Uygulamaları Işığında Şifa Hadisleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2010, s. 112.

¹⁰⁴⁴ Atmaca, Veli, *a.g.e.*, s. 112.

¹⁰⁴⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkâtu ’l-Mefâtih*, IV, 13.

veren her türlü şeyden” şeklinde dua etmesini Aliyyu’l-Kârî, insanlardan gelen kötülük şeklinde anlamakta ve bunu “خبيثة / Habîse” kelimesi ile açıklamaktadır. “خبيثة/Habîse” kelimesi ise manevi anlamdaki kötülükleri ifade etmek için kullanılmaktadır.¹⁰⁴⁶ Bu nedenle de “من كل شيء يؤذي / sana eziyet veren her türlü şeyden” kastın göz değmesi ve hased gibi manevi rahatsızlıklar (eziyetler) olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴⁷ Mubârekfurî ise “سنا عزيهه / Sana eziyet veren” tabirini daha geniş manada anlamakta, sadece manevi anlamdaki hastalıkları değil, maddi anlamdaki hastalık ve yaralanmaları da buna dâhil etmektedir.¹⁰⁴⁸ Aslında Mubârekfurî’nin anlayışını destekleyen rivayetler de yok değildir. Nitekim akreb ve yılan sokmalarında¹⁰⁴⁹ ve çeşitli yaralanmalarda da rukye yapıldığının anlatıldığı rivayetler kitaplarımızda yer almaktadır.¹⁰⁵⁰

Cibrîl’in Hz. Peygamber’e rukye yaptığını anlatan Ebû Said el-Hudrî ve Hz. Âişe’den sanki rukyenin yapıldığı esnada orada imiş gibi nakletmektedirler. Fakat ne rivayetlerinin devamında ne de şerhlerde rivayeti nakleden sahâbîlerin Cibrîl’i gördüklerine dair bir ifade bulunmamaktadır. Ubâde b. Sâmî’tin rivayetine baktığımızda ise hâdis daha anlaşılır hale gelmektedir. Zira O, Hz. Peygamber’in huzuruna girdiğinde şiddetli bir baş ağrısı çeker vaziyette gördüğünü, akşamdan sonra tekrar uğradığında ise Hz. Peygamber’i iyileşmiş bir durumda bulduğunu ifade etmektedir. Nasıl iyileştiğini sorduğunda ise “Cibrîl’in kendisine gelerek rukye yaptığını söylediğini nakletmektedir. Bu nedenle de Ubâde b. Sâmî’tin Cibrîl’i görmediği anlaşılmaktadır. Ebû Sa’id el-Hudri ve Hz. Âişe’nin anlatımlarını da bu şekilde düşünmemiz gerekmektedir. Zira her iki sahâbînin Hz. Peygamber’in yanında Cibrîl’i görmüş olsalardı bu durumun nakillere

¹⁰⁴⁶ “مسئى ومذنب” /Günah ve kötü olan şeyler. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II, 142.

¹⁰⁴⁷ Aliyyu’l-Kârî, *a.g.e.*, IV, 13.

¹⁰⁴⁸ Mubârekfurî, Ubeydullah b. Muhammed Abdusselâm el-Mubârekfurî (ö. 1342/19234), *Mışkâtul-Mesâbih mea Şerhuhu Mirâtu’l-Mefâtih*, Camiatu’s-Selefiyye, 9 cilt, by., 1405/1985, V, 224.

¹⁰⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, Tıb, 21, hadis no: 23553, V, 44; Buhârî, Tıb, 33, 5736, IV, 43; Muslim, Selam, 21, hadis no: 62, IV, 1726; Ebû Dâvûd, Tıb, 19, hadis no: 3900, V, 46.

¹⁰⁵⁰ Buhârî, Tıb, 26, 5718-5719, IV, 39; Muslim, Selam, 20, hadis no: 50, IV, 1723.

farklı bir şekilde yansması gerekirdi. Şöyle ki Hz. Âişe veya Ebû Sa'id el-Hudri'nin naklettikleri rivayetlerde “Bu kişi kim?” veya “Ya Resûlullah bu adam kim? gibi sorular metinlerde yer alması gerekirdi. Nitekim Ubâde b. Sâmit'ten nakledilen rivayette hâdisenin baş tarafı metinde olması hasebiyle daha bir anlaşılır vaziyettedir. Diğer rivayetlerde bu durum bulunmamaktadır. Ancak rivayetlerde ihtisârın olması da muhtemeldir. Fakat farklı tarîkler vasıtasıyla bu ihtisârın ortaya çıkması gerekirdi. Böyle bir durumdan da söz edemeyiz. Ebû Hureyre'den gelen bir rivayette ise kendisinin rahatsızladığında Hz. Peygamber'in yanına geldiğini “İstersen sana Cibrîl'in öğrettiği dua ile sana rukye yapayım”dediğini daha sonra da Hz. Peygamber'in Cibrîl'in kendisi için söylemiş olduğu sözleri kendisine söylediğini aktarmaktadır.¹⁰⁵¹

Sonuç olarak Hz. Peygamber, insan olmasının bir sonucu olarak rahatsızlanmış ve Cibrîl kendisine gelerek iyileşmesi için dua etmiştir.¹⁰⁵² Hz. Peygamber'in iyileştikten sonra sahâbîler bunun nasıl olduğunu öğrenmek istemişler ve Hz. Peygamber'in de Cibrîl'in kendisine gelerek kendisi için yaptığı duayı onlara aktarmıştır. Her ne kadar Hz. Peygamber ile Cibrîl'in karşılıklı konuşmaları Hz. Âişe ve Ebû Said el-Hudrî'nin nakillerinde yer almış olsa da 0 ikisi bizzat hâdisenin şâhidi değil, sadece Hz. Peygamber'den duyduklarını nakletmişlerdir. Bu iki sahâbînin Cibrîl'i gördükleriyle ilgili bir ifade ise rivayetlerde bulunmamaktadır.

2.2.6.5. Cibrîl'in Öğrettiği Dua (Keffâratu'l-Meclis Duası)

Hadis kitaplarımızda “Cibrîl'in öğrettiği” dualar diye nitelendirebileceğimiz dualar bulunmaktadır. Bunlardan birisi de “Keffâratu'l-Meclis” duası diye adlandırılan

¹⁰⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Tıb, hadis no: 23576, V, 47.

¹⁰⁵² İbnu'l-Cevzî, Cibrîl'in Hz. Peygamber'e gelerek rukye yapmasını Lebid b. A'sâm'ın Allah Resûlunu sihir yapması hâdisesinde gerçekleştiği görüşündedir. Bu iki olayın ayrı ayrı olduğu görüşündeyiz. Nitekim Veli Atmaca'da “*Hadislerde Rukye*” adlı eserinde Cibrîl'in Resûlullah'a yapılan sihirden dolayı değil, boğazının rahatsızlanması sonucu rukye yaptığını zikretmektedir. Bkz. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, IX, 272; Atmaca, Veli, *a.g.e.*, s. 112.

toplantı bitiminde yapılan dua olarak tanımlayabileceğimiz duadır.¹⁰⁵³ Bir kısım rivayetlerde bu duanın Cibrîl tarafından Hz. Peygamber'e öğretildiği ifade edilmektedir. Örneğin; ilk dönem yazılı kaynaklardan olan Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *el-Câmi'*'sinde yer alan dua rivayeti şöyledir:

" أن جبريل علم النبي إذا قام من مجلسه أن يقول: "سبحانك اللهم وبك, أشهد أن لا إله إلا أنت وحدك لا شريك لك. أستغفرك وأتوب إليك." قال معمر: هذا القول كفارة المجلس.

Ebû osman el-Fakîr; Hz. Peygamber buyurdular ki “*Cibrîl, meclis ayağa kalktığında (bittiğinde) şöyle söylemeyi öğretti; Ey Allah'ım seni tesbih eder ve sana hamd ederim. Senden başka ilah olmadığına ve senin bir olduğuna şahitlik ederim Senin ortağın yoktur. Sana yönelip senden af diliyorum.*” Ma'mer dedi ki “İşte bu Keffâretu'l-Meclisdir”.¹⁰⁵⁴

Bu rivayet, âli isnada sahip olup, üç râviden oluşmaktadır. Fakat rivayet, tâbiin mürselidir. İsnadı Ebû Osman el Fakîr > Abdulkerim el-Cezerî > Ma'mer b. Râşid > Abdurrezzâk b. Hemmâm'dır. Râvi Ebû Osman el Fakîr, sahabî olmayıp Kûfe'nin tâbiînlerindendir. Asıl adı Yezid b. Suheyb el-Fakîr'dir. Sika bir râvi olduğu zikredilmişse de¹⁰⁵⁵ rivayet sahabîden alınmaması sebebiyle isnad zincirinde kopukluk meydana gelmekte, bu nedenle de zayıf hadis çeşitlerinden “Mürsel Hadis” kategorisine girmektedir.¹⁰⁵⁶ Rivayetin diğer râvisi ise Abdulkerim el-Cezerî ise Enes b. Malik'i görmüş, Hz. Osmanın ve Muaviye b. Ebî Sufyan'ın mevlası olan sika ve mutkin bir râvi

¹⁰⁵³ Abdullah b. Amr el-As, “Keffâratu'l-Meclis duasını” şöyle tanımlamaktadır: “Bir kimse meclis dağılmadan bu kelimeleri üç defa tekrarlırsa küfrün dışındaki her şey affolunur. Meclis hayır veya zikir meclisi olmasa dahi sonunda bu kelimeler söylenirse meclis hayırla sonuçlanmış gibi olur. Bu dua sayfanın sonundaki mühür gibidir. Dua şudur; "سبحانك اللهم وبك لا إله إلا أنت أستغفرك وأتوب إليك" Bkz. Ebû Dâvûd, Edep, 2, hadis no: 4857, VII, 222.

¹⁰⁵⁴ Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 19796, XI, 24.

¹⁰⁵⁵ İbn Hibbân, *Sikât*, V, 535; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, râvi no: 7007, XXXII, 163.

¹⁰⁵⁶ Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967, s. 291

olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁵⁷ Rivayetin diğer râvisi de Ma'mer b. Râşid el-Ezdî el-Huddânî'dir. Onunla ilgili olarak da tabakât müellifleri onu ta'dîl etmişlerdir.¹⁰⁵⁸

Aynı konuyla ilgili diğer bir rivayette Ebu'l-Âliye'ye aittir. Ziyâd b. Huseyn: *"Ebû'l-Âliye'nin huzuruna girdim. Çıkmak istediğimi söylediğimde bana "Bir dakika! Cibrîl'in Hz. Muhammed'e öğrettiği kelimeleri bilmek ister misin? diye sorunca ben de "evet" dedim. O da bir meclis nihayete erip ayağa kalktığı anda şöyle de Hz. Peygamber şöyle buyurdular dedi: "Ey Allahım, seni tesbih eder ve sana hamd ederim. Senden başka ilah olmadığına ve senin bir olduğuna şahitlik ederim Senin ortağın yoktur. Sana yönelip, senden af diliyorum" buyurdu. Sonra kendisine şöyle denildi "Ya Resûlullah, bu söylediğin bu kelimeler (dua) nedir?" Hz. Peygamber: "Bu duayı, Cibrîl bana meclisin kefareti olsun diye öğretti" buyurdu.*¹⁰⁵⁹ Haberin isnadı Ebu'l-Âliye er-Riyâhî > Ziyad b. Husayn > Fudayl b. Amr > Mansûr b. el-Mu'temîr > Cerir b. Abdulhamîd şelindedir. Bu rivayet Hz. Peygamber'e ulaşmamaktadır. Tabakât kitaplarında Ebu'l-Âliye hakkında Hz. Peygamber'in vefatından iki sene sonra müslüman olduğunu Hz. Ebû Bekr'in arkasında namaz kıldığını, Hz. Ömer ile sohbet ettiğini zikretmektedirler.¹⁰⁶⁰ Ashabdan pek çok kişiyle görüşmüş olmasına rağmen isnadda rivayeti aldığı sahâbînin ismini zikretmeksizin nakletmektedir.

Hicri 235 yılında vefat eden İbn Ebî Şeybe'nin Ebu'l-Âliye'den mürsel olarak naklettiği bu rivayet, hicri 303 yılında vefat eden Nesâî'de merfu ve muttasıl senedle Rafî'

¹⁰⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve 't-Ta'dîl*, râvi no: 310, VI, 58; Mizzî, *a.g.e.*, râvi no: 3504, XVIII, 252.

¹⁰⁵⁸ Mizzî, *a.g.e.*, râvi no: 6104, XXVIII, 304; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lugat*, râvi no: 155, II, 207.

¹⁰⁵⁹ Rivayetin metni şöyledir:

دخلت أبي عالية فلما أردت أن أخرج من عنده قال: ألا أزوّدك كليمات علمهن جبريل المجلس محمدا قال: قلت: بلي. قال: "فانه لما كان بأخرة كان إذا قام من مجلسه قال: سبحانك اللهم وبحمدك أشهد أن لا إله إلا أنت أستغفرك أتوب إليك." فقيل يا رسول الله ما هؤلاء الكلمات التي تقولهن؟ قال: "هن كلمات علمنيهن جبريل كفارات لما يكون في المجلس.

Bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Dua, 27, hadis no: 29327, VI, 41; Nesâî, *Sunen-i Kubra*, hadis no: 10189, IX, 164.

¹⁰⁶⁰ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, râvi no: 1103, III, 326; İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 3818, VIII, 111.

b. Hadic'ten nakledilmekte ve rivayetin sonunda bu duanın Hz. Peygamber'e Cibrîl tarafından öğretildiği belirtilmektedir:

قال رسول الله: "أجل جاءني جبريل فقال "يا محمد هن كفارات المجلس""

Hz. Peygamber buyuruyor ki: “*Evet, Cibrîl geldi ve şöyle dedi: “Ya Muhammed bu kelimeler meclisin kefaretidir.*”¹⁰⁶¹

Rivayetin isnadı Rafî' b. Hadic > Ebu'l-Âliye er-Riyâhî > Rebî' b. Enes > Mukâtil b. Hayyân > Mus'ab b. Hayyân > Yunus b. Muhammed > Ubeydullah b. Sa'd'dan meydana gelmektedir. Genel itibariyle râvileri sağlam gözükmetedir.¹⁰⁶² Nesâî de muttasıl senedli rivayetin Rafî' b. Hadic'den sonraki râvisi Ebu'l-Âliye er-Riyâhî'dir.

İbn Ebî Şeybe'nin Ebu'l-Âliye er-Riyâhî'den mürsel olarak naklettiği bu rivayet, muhaddisin diğer kitabında farklı bir isnadla yer almaktadır.¹⁰⁶³ Metni aynı olan bu rivayetin isnadı, Hz. Peygamber'in ashabından bir adam > Ebû Ma'sher el-Kûfî > Ebû

¹⁰⁶¹ Rivayetin tamamı şöyledir:

"كان رسول الله بأخرة إذا اجتمع إليه أصحابه، فأراد أن ينهض قال: سبحانك اللهم وبحمدك أشهد أن لا إله إلا أنت، أستغفرك وأتوب إليك، وعملت سواء، وظلمت نفسي، فاغفر لي، إنه لا يغفر الذنوب إلا أنت. قال قلنا رسول الله إن هذه كلمات أحدثتهن؟ قال: أجل جاءني جبريل فقال يا محمد هن كفارات المجلس."

“Hz. Peygamber, sahabeyi toplayıp da toplantının sonuna geldiğinde meclisi şu dua ile kapattı. “Allahım sen yücesin ve hamd sana aittir. Senden başka ilah olmadığına şahitlik ederim, sana yöneldim ve senden istiğfar ederim, kendime zulmettim, beni bağışla, senden başka günahları bağışlayacak kimse yoktur.” buyurdu. Biz “Ya Resûlullah bu kelimeler (dua) yeni mi? Hz. Peygamber; “Evet, Cibrîl geldi ve “Ya Muhammed bu kelimeler meclisin kefaretidir.” dedi. Bkz. Nesâî, *Sunen-i Kubrâ*, Amel,142, hadis no: 10188, IX, 163; Hâkim en-Neysâbü'rî, *Mustedrek*, hadis no: 1972, I, 721.

¹⁰⁶² Ebu'l-Âliye er-Riyâhî için bkz. Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, râvi no: 1103, III,326; İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 3818, VIII, 111. Rebî' b. Enes için bkz. Buhârî, *a.g.e.*, râvi no: 924, III, 271; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 2054, III, 454; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, râvi no: 1854, IX, 60. Mukâtil b. Hayyân hakkında sika olduğunu zikreden müellifler; Bkz. Yahyâ b. Ma'in, *Târih*, râvi no: 4845, IV, 373; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1629, VIII, 353; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 500, X, 277. Mûsâ b. Hayyân hakkında bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1430, VIII, 309; Mizzî, *a.g.e.*, râvi no: 5981, XXVIII, 22; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 303, X, 159. Yunus b. Muhammed hakkında “sika” diyen tabakât sahipleri için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 4337, IX, 339; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1033, IX, 246; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 289. Ubeydullah b. Sa'd hakkında sika diye müellifler için bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1509, V, 318; Mizzî, *a.g.e.*, râvi no: 3637, XIX, 46; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 29, VII, 15.

¹⁰⁶³ İbn Ebî Şeybe, *Musned*, hadis no: 954, I, 773.

Ferve > Ebu'l-Ehves'den oluşmaktadır. İsnad zincirinden de görüldüğü üzere Ebû Ma'ser adındaki râvi, rivayeti aldığı sahâbinin ismini zikretmemektedir. Ebû Ma'ser el-Kûfî'nin asıl adı Ziyâd b. Kuleyb'dir. Onun hakkında İbn Sa'd, hadis bilgisinin az olduğunu zikrederken,¹⁰⁶⁴ senedden de anlaşılacağı üzere İbn Ebî Hâtim de hafızasının kuvvetli olmadığı kaydetmektedir.¹⁰⁶⁵ Buna rağmen İbn Hacer, râvinin sika olduğunu düşünenlerden olduğunu¹⁰⁶⁶ ve bu nedenle de rivayetin isnad yönünden sahih olduğunu kabul etmektedir.¹⁰⁶⁷ İclî de aynı görüşte olup râvinin İbrâhim en-Nehâî'nin arkadaşı olduğunu, sika ve fakîh bir hadisçi olduğunu zikretmektedir.¹⁰⁶⁸ Fakat seneddeki meçhul sahâbî hakkında bir çözüm üretilememiştir.

Yukarıda bahsettiğimiz rivayetlerinin bazılarında senedinden kaynaklan kusurlar bulunduğunu zikrettik. Buna rağmen bu rivayetlerin kaynaklarda yer bulabilmesi muhtemelen ulemanın “Ahkâma dair konuların dışında kalan ahlakî, dua ve fedâil konularında zayıf hadis ile amel edilebilir” düşüncesinden kaynaklanmış olabilir.¹⁰⁶⁹

Keffâratu'l-meclis duasının yer aldığı fakat Cibrîl kelimesinin bulunmadığı rivayetler de kitaplarımızda yer almaktadır. Bunlardan biri de Ebû Berzetu'l-Eslemî'den nakledilen ve yine isnadında Ebu'l-Âliye er-Riyâhî'nin bulunduğu rivayettir. Rivayette aynı duanın yer almasına rağmen metinde Cibrîl'in öğrettiği ile ilgili bir ifade bulunmamaktadır. Rivayet şöyledir:

¹⁰⁶⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 3318, VIII, 449.

¹⁰⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 2449, III, 542; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ'*, râvi no: 7741, II, 498.

¹⁰⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, râvi no: 698, III, 382.

¹⁰⁶⁷ İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye*, 26, hadis no: 3383, XIV, 48.

¹⁰⁶⁸ İclî, *Târîhu's-Sikât*, râvi no: 474, I, 168.

¹⁰⁶⁹ Şahyar, Ayşe Esra, “Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilebilirlik” *Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi*, Hadis Tetkikleri Dergisi, S. 1, Yıl: 2003, s. 31-49; Polat Selahattin, “Zayıf hadisle Amel”, Erciyes İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Yıl: 1983, Kayseri, s. 83-110; Gürler, Kadir, “Zayıf Hadisle Amel Edilip Edilmeyeceği Tartışmaları Arasında Bir Çözüm Yolu; Telakkî Bi'l-Kabul”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 22, c.11, Çorum, 2012, s. 5-28.

“*Hz. Peygamber, meclisin sonunda kalkmak istediğinde سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ*”
“*Ey Allahım, seni tesbih eder ve sana hamd ederim. Senden başka ilah olmadığına şahitlik ederim. Sana yönelip, senden af diliyorum.*” Bir adam “*Ey Allah'ın Resûlü, bugün daha önce söylemediğin bir söz söylüyorsun!?*” dediğinde Hz. Peygamber: “*Mecliste yapılan hataların af olması için söylüyorum.*” buyurdu.¹⁰⁷⁰

Görüldüğü üzere rivayette ne Cibrîl'den ne de Cibrîl'in öğretmesinden bahsedilmektedir. Yine aynı dua Cibrîl kelimesi bulunmaksızın Ebû Hureyre'den¹⁰⁷¹ ve Hz. Âişe'den¹⁰⁷² nakledilmektedir. Hatta yukarıda zikrettiğimiz bu dua sadece meclisin sona erdiğinde değil abdest alımının bitiminde dahi söylendiğini ifade eden rivayetlerin kitaplarımızda yer aldığını görmekteyiz.¹⁰⁷³

Sonuç olarak toplantı bitiminde okunacak dua ile ilgili rivayetler yukarıda zikrettiğimiz gibi pek çok sahâbîden nakledilmektedir. Hatta aynı duanın farklı yerlerde okunduğuna dair rivayet metinleri kitaplarımızda yer almaktadır. Fakat zikrettiğimiz bu duanın her hangi bir yerinde “عَلَّمَنِي جِبْرِيلُ / Cibrîl bana öğretti” ifadesinin yer aldığı rivayetlerin sayısı üçtür. Bunlardan biri Ebu'l-Âliye er-Riyâhî'nin mürsel olarak naklettiği rivayet, ikincisi sahabînin ismini zikremeksizin “حَدَّثَنَا رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ” /Resûlullah'ın ashâbında bir adam bize anlattı” diyerek naklettiği ve hadisçiliği zayıf olan Ebû Ma'ser el-Kufî'nin naklettiği rivayettir. Üçüncüsü ise Rafî' b. Hadîc'den nakledilen Nesâî'nin (ö. 303/915) muttasıl rivayetidir. Hâdisenin garib olan tarafı bu rivayetin isnâdında da Ebu'l-Âliye er-Riyâhî'nin bulunmasıdır. Konuyla ilgili diğer iki rivayetin

¹⁰⁷⁰ Ebû Dâvûd, Edep, 32, hadis no: 4859, VII, 223; Nesâî, *Sunen-i Kubrâ*, Amel, 142, hadis no: 10187, IX, 163.

¹⁰⁷¹ Tirmizî, Da'vât, 39, hadis no: 3433, V, 432; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 10415, XVI, 261. Tirmizî, rivayeti “hasenun sahihun” şeklinde vasıflandırmakla beraber “Suheyl b. Sâlih'den başka bu şekilde rivayet edeni bilmiyoruz” diyerek rivayetin “garib” olduğunu da belirtmektedir. Bkz. Tirmizî, V, 432; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVII, 140.

¹⁰⁷² Nesâî, *Sunen-i Kubrâ*, Amel, 135, hadis no: 10160, IX, 154.

¹⁰⁷³ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, Taharet, 4, hadis no: 19, I, 13.

hadis usulü açısından zayıf olduklarını söyleyebiliriz. Fakat şunu söylememiz gerekir ki senedleri bakımından zayıf bu rivayetlerde yer alan bu dua cümlesi diğer sahabîlerden tarafından Cibrîl lafzı yer almaksızın nakledilmektedir. Hatta bu rivayetlerin isnadlarında Ebu'l-Âliye er-Riyâhî de bulunmaktadır. Fakat “عَلَّمَنِي جِبْرِيلُ” “Cibrîl bana öğretti” üç rivayetin ikisinde Ebû'l-Âliye'nin bulunması râvî tasarrufunu da akla getirmiyor değildir. Ayrıca zihinlerde “Hz. Peygamber bu duayı Cibrîlden öğrenmiştir” düşüncesiyle rivayete ekleme yapılma ihtimalini de göz ardı etmemiz gerekmektedir. Nitekim Cibri lafzı yer alan bu zayıf rivayetlerin yanında Cibrîl lafzı bulunmaksızın nakledilen sahih rivayetler de hadis kitaplarımızda yer almaktadır.

2.2.6.6. Namaz Sonunda Yapılan Tesbihât

Hadis kitaplarında Hz. Peygamber'in ümmetine tavsiye ettiği bazı dua ve zikir ifade eden metinlerde “كلمات علمنيهن جبريل /Cibrîl'in bana öğrettiği kelimeler” ifadeleri yer almaktadır. Bu kelimenin yer aldığı hadis metinlerinden biri de Hz. Ali'den nakledilmektedir. Uzun bir rivayet olan bu naklin sonunda Hz. Peygamber'in, Hz. Fatıma ve Hz. Ali'ye namaz sonunda yapılan ve geceleyin yapmalarını tavsiye ettiği tesbihâtın Cibrîl tarafından kendisine öğretildiğini ifade etmektedir. Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'inde yer alan bu rivayette Hz. Fatıma'nın ev işlerini yaparken yorulduğu ve bundan muzdarib olduğu bu nedenle de, eşi Hz. Ali ile beraber Hz. Peygambere'e gelerek kendilerine bir köle ya da cariye verilmesini istedikleri anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'in de onların bu isteklerini karşılayamayacağını söyledikten sonra:

"ألا أخبركما بخير مما سألتما؟ قالوا: بلى. فقال: "كلمات علمنيهن جبريل فقال: تسبحان في دبر كل صلاة عشرا وتحمدان عشرا وتكبران عشرا وإذا أويتما إلي فراشكما فسبحا ثلاثا وثلاثين واحمدا ثلاثا وثلاثين وتكبرا أربعا وثلاثين." قال: "فو الله ما تركتهن منذ."

"... İstedığınızden daha hayırlısını size haber vereyim mi? Onlar da "evet" derler. Hz. Peygamber de onlara şöyle buyurur: "Cibrîl'in bana öğrettiği şu kelimeleri her namazın arkasından on defa Subhanallah ve 10 defa elhamdulillah ve 10 defa

*Allahuekber, yatağa geldiğiniz de ise otuzüç defa Subhanallah, otuzüç defa Elhamdulilleh ve otuzdört defa Allahuekber söyleyiniz.” Hz. Ali “Vallahi, Resûlullah bu kelimeleri öğrettiğinden beri söylemeyi terketmedim” dedi.*¹⁰⁷⁴

Rivayetin isnadı ise şöyledir: Hz.Ali > Sâib. Mâlik > Ata b. Sâib > Hammad b. Seleme > Affan b. Muslim’dir. Bu rivayet aynı isnadla İbn Sa’d’ın (ö.230/845) *Tabakât*’ında da yer almaktadır. Râvileri tek tek incelediğimizde sika olduklarını görmekteyiz.¹⁰⁷⁵ Fakat Hammad b. Seleme rivayetlerde hata ya da tağyir (değiştirme) yapmakla cerh edilmiştir.¹⁰⁷⁶ Bu nedenle olsa gerekir ki Şuayb el-Arnaûd hadisi “hasen” olarak nitelendirmektedir.¹⁰⁷⁷

Zikrettiğimiz bu rivayet, aynı zaman da Bezzâr’ın *Musned*’inde de yer almakta fakat rivayetin hem senedinde hem metninde farklılıklar bulunmaktadır. Senedi Hz.Ali > Sâib. Mâlik > Ata b. Sâib > Muhammed b. Fudayl > Yusuf b. Musa’dan meydana gelirken metninde ise “كلمات علمين جبريل / Cibrîl’in bana öğrettiği kelimeler” ifadesi yer almamaktadır.¹⁰⁷⁸ Fakat Bezzâr’ın isnadının Ahmed b. Hanbel’in isnadından daha iyi olduğunu söylememiz mümkün görünmektedir. Zira Muhammed b. Fudayl hakkında birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır. İclî, ismi geçen râvinin Şia eğilimli olduğunu

¹⁰⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, hadis no: 838, II, 202; İbn Sa’d, *a.g.e.*, X, 27.

¹⁰⁷⁵ Sâib b. Mâlik’in sika olduğu zikreden müellifler için bkz. Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, râvi no: 2291, IV, 152; VI, 465; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1039, IV, 242; İclî, *Târîhu’s-Sikât*, râvi no: 507, I, 176; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 326; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, râvi no: 838, III, 450. Atâ b. Sâib’in sika olduğunu zikredenler için bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, râvi no: 3337, VIII, 457; Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, râvi no: 3000, VI, 465; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1848, VI, 322; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 201; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 386, VII, 203. Affân b. Muslim; için İbn Sa’d sika olduğunu zikretmektedir. Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, râvi no: 4333, IX, 338; İclî, *a.g.e.*, r.no:1145, I, 336; İbn Hibbân, *a.g.e.*, VIII, 522; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 424, VII, 230.

¹⁰⁷⁶ Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, râvi no: 4116, IX, 116; Buhârî, *a.g.e.*, râvi no: 89, III, 89; İclî, *Târîhu’s-Sikât*, r.no:330, I, 13; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 623, III, 140; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 14, III, 13.

¹⁰⁷⁷ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Musned*, thk. Şuayb el Arnavut, II, 202 (dipnot 1).

¹⁰⁷⁸ Bezzâr, *a.g.e.*, hadis no: 757, III, 9.

zikrederken,¹⁰⁷⁹ İbn Ebî Hâtim ise Ahmed b. Hanbel'in Muhammed b. Fudayl hakkında "hasenu'l-hadis" olduğunu söylediğini belirtmektedir.¹⁰⁸⁰ İbn Hacer ise ismi geçen râvi hakkında İbn Maîn'in sika dediğini Nesâî'nin ise "لا بأس به" "idare eder" dediğini zikretmektedir.¹⁰⁸¹ İsnadda yer alan bir diğer râvi olan Yusuf b. Mûsâ hakkında ise "sadûk/ son derece doğru" olmakla vasıflandırılmıştır.¹⁰⁸²

Yukarıda zikrettiğimiz rivayetin muhtasar bir şekli neredeyse bütün hadis kitaplarımızda yer almakta, fakat "كلمات علمين جبريل / Cibrîl'in bana öğrettiği kelimeler" ifadesi rivayette bulunmamaktadır. Hz. Ali'den nakledilen rivayetin ilgili kısmı şöyledir:

"... Sonra ikimize "Size istediğinizden daha hayırlısını size söyleyeyim. Yatağa girdiğinizde otuzdört defa Allâhu Ekber, otuzüç kerre Subhânallah, otuz üç kerre de Elhamdulillah deyiniz. Bunları söylemeniz size hizmetçiden daha hayırlıdır" buyurdu."¹⁰⁸³

Görüldüğü üzere Cibrîl lafzı metinde yer almamaktadır. Diğer yandan namazın arkasından Subhanallah, Elhamdulillah ve Allahuekber lafızlarını söylemekle ilgili rivayetler pek çok hadis kaynağında zikredilmektedir. Bu rivayetlerde de Cibrîl'den bahis geçmemektedir.¹⁰⁸⁴

"كلمات علمين جبريل / Cibrîl'in bana öğrettiği kelimeler" ifadesi sadece Ahmed b. Hanbel ile Bezzâr'ın *Musned*'lerin yer alan rivayette bulunmamaktadır. Fakat bu iki

¹⁰⁷⁹ İclî, *Târîhu's-Sikât*, râvi no: 1490, I, 411.

¹⁰⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 263, VIII, 57.

¹⁰⁸¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 660, IX, 405.

¹⁰⁸² İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 969, IX, 231; Mizzî, *a.g.e.*, râvi no: 7159, XXXII, 465; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 830, XI, 425.

¹⁰⁸³ Bkz. Buhârî, *Fadâilu's-Sahabe*, 3, hadis no: 3705, III, 23; Nafakât, 6, hadis no: 5361, III, 427; Muslim, *Zikir*, 19, hadis no: 80, IV, 2091; Ebû Dâvûd, *Edep*, 108, hadis no: 5026, VII, 399; Tirmizî, *Da'vât*, 24, hadis no: 3408, V, 412; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Musned*, hadis no: 94, I, 92; İbn Ebî Şeybe, *Dua*, 31, hadis no: 29344, VII, 44; Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *Musned*, hadis no: 551, I, 459.

¹⁰⁸⁴ Bkz. Buhârî, *Salât*, 100, hadis no: 843, I, 271; Muslim, *Mesâcid*, 26, hadis no: 142, I, 416; Ebû Dâvûd, *Salât*, 317, hadis no: 1504, II, 618; Tirmizî, *Ebvâbu's-Salât*, 158, hadis no: 410, I, 435; Nesâî, *Sunen-i Kubrâ*, A'melu'l-Yevm ve'l-Leyl, hadis no: 9898, IX, 63.

rivayetin de isnadında yer alan raviler hakkında cerh ifadelerin bulunması özellikle de Hammad b. Seleme hakkında tabakât âlimleri rivayetlerde tağyir yapmakla/değiştirme yapmakla itham etmeleri rivayetlerdeki “كلمات علمنيهن جبريل / Cibrîl’in bana öğrettiği kelimeler” şeklindeki ifadelerin râvi idracı olması muhtemeldir.

2.2.6.7. Zikir Meclisinin Övülmesi

Hadis metinlerinde Hz. Peygamber ile Cibrîl arasındaki iletişimin nasıllığını gösteren cümlelerden biri de "أتاني جبريل فأخبرني" "Cibrîl, bana geldi ve haber verdi" ifadesidir. Bu ifadenin yer aldığı cümlelerin biri de Ebû Said el-Hudri'den nakledilen rivayette yer almaktadır. Rivayette Muaviye'nin mescidde Allah'ı zikredenleri görünce, Hz. Peygamber zamanında gördüğü benzer bir hâdisenin nakli anlatılmaktadır. Rivayeti Ebû Said el-Hudrî şöyle nakletmektedir:

Muaviye, mescidde oturanları görünce onlara “niçin oturuyorsunuz?” diye sordu. Onlar “Allah’ı zikrediyoruz” cevabını verince, tahkik etmek için aynı soruyu tekrar sordu ve aynı cevabı aldı ve “Benim durumumda olup da benden daha az hadis rivayet eden var mı!?” dedikten sonra hadisi rivayet etmeye başladı. Allah Resûlu ahabının yanına çıktı ve onlara “Siz niçin oturuyorsunuz?” dedi. Onlar “Allah’ın bizi hidayete erdirdiği ve bize nimet verdiğinden dolayı O’na hamdetmek için oturduk” dediler. Hz. Peygamber “Allah aşkına gerçekten mi bunun için oturdunuz? buyurdu. Ashab: “Allah’a yemin olsun ki bunun için oturduk” dediler. Hz. Peygamber “Sizin söylediklerinize inanmadığımdan değil, ancak bana Cibrîl geldi ve bana Allah’ın sizleri meleklerine karşı övdüğü haberini getirdi.”¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸⁵ " أن رسول الله خرج علي حلقة من أصحابه. فقال: ما أجلسكم؟ قالو: جلسنا نذكر الله ونحمده علي ما هدانا للإسلام ومن به علينا. قال: الله ما أجلسكم؟ قالو: والله ما أجلسنا إلا ذاك. قال: أما إني لم أستخلفكم تهمة لكم ولكنه أتاني جبريل فأخبرني أن الله يباهي بكم الملائمة" Muslim, Zikir, 11, hadis no: 40, IV, 2075; Abdullah b. Mubârek, *Kitâbu’z-Zuht ve’r-Rekâik*, thk. Habîbu’r-Rahmân el-A’zamî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1420/2004, hadis no: 1120, s. 324; Tirmizî, *Da’vat*, 7, hadis no: 3379, V, 390; İbn Ebî Şeybe, *Dua*, 50, hadis no: 29469, VI, 59; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 12835, XXVIII, 50.

Hadisin Muslim râvileri Muaviye b. Ebû Sufyan > Ebû Said el-Hudrî > Ebû Osman en-Nehdî > Amr b. Îsâ b. Suveyd (Ebû Neâme) > Merhum b. Abdilaziz el-Attâr > İbni Ebî Şeybe'dir. Rivayetin isnadın önemli şahsiyetler bulunmaktadır. Öncelikle olay Muaviye'nin mescide girmesiyle başlamaktadır. Mescidde diğer bir sahabî olan Ebû Said el-Hudrî de bulunmaktadır. Bu nedenle olayı nakleden odur. Rivayetin ikinci râvisi Ebû Osman en-Nehdî ise Hz. Peygamber döneminde müslüman olmuş fakat Hz. Peygamber ile görüşmemiştir. Rivayetin diğer râvileri de sağlam gözükmektedir.¹⁰⁸⁶ Rivayet, Muslim dışındaki diğer kaynaklarda da yer almakta ve rivayetin metninde “أتاني جبريل /Cibrîl geldi ve bana haber verdi” ifadesi bulunmaktadır. Bu nedenle de rivayetlerde ziyade veya idrac yapılma ihtimalinden söz edemeyiz.

Şarihler hadisin açıklamasında bir topluluğun Allah'ı zikir ve tefekkür etmek için toplandıklarında oraya sekînetin indiğini ve meleklerin bu durumu güzel bulmalarından dolayı yapanları da medhettiklerini zikretmektedirler.¹⁰⁸⁷ Hatta A'raf sûresinde¹⁰⁸⁸ bu durumun zikredildiği belirtilmektedir.¹⁰⁸⁹

Rivayetin metnine baktığımızda Allah Resûlu, Allah'ı zikir ve tefekkür eden topluluğun ne yaptığını bilmektedir.¹⁰⁹⁰ Ama yine de o, topluluğun yanına giderek onlara meleklerin övdüğünü söylemek ve hallerine kendi gözleriyle görmek için istemiştir. Zira onların ne yaptıklarıyla ilgili haberi Cibrîl zaten getirmiştir. Bu hâdiseyi doğru kabul

¹⁰⁸⁶ Ebû Osman en-Nehdî için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 3806, IX, 96; İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, râvi no: 2206, II, 416; İbnu'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, râvi no: 6096, s. 1364; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, râvi no: 3968, XVII, 424. Amr b. Îsâ b. Suveyd için bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 214, VI, 41; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 75; Mizzî, *a.g.e.*, râvi no: 7671, XXXIV, 349; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 1188, XII, 257. Merhum b. Abdilaziz Ebû Süfyanın kölesi ulema râvi sika olduğunu zikretmişlerdir. Bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 2145, VIII, 60; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1191, VIII, 436; İbn Hibbân, *a.g.e.*, VII, 521.

¹⁰⁸⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, XVII, 37; Aliyyu'l-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtîh*, V, 161.

¹⁰⁸⁸ “...Onlar dediler ki; Hidayetiyle bizi bu nimetlere kavuşturan Allah'a hamdolsun. Allah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik.” Bkz. A'raf, 7/43.

¹⁰⁸⁹ Mubârekfûrî, *Mirâtu'l-Mefâtîh*, VII, 412.

¹⁰⁹⁰ Mubârekfûrî, *a.g.e.*, VII, 412.

ettiğimizde Cibrîl'in Allah'ın emri gereği Hz. Peygamber'e her an bilgi sağladığını düşünebiliriz.

Sonuç olarak Hz. Peygamber'den nakledilen dua cümlelerinde, bazen Cibrîl'in dua edip Hz. Peygamber'in duaya âmin dediği, bazen hasta olanlara nasıl dua edileceğinin öğretildiği, bazen namazın sonundaki tesbihâtta haber verildiği, bazen de zikir için toplananların övüldüğü ifadeler yer almaktadır. Fakat nakledilen bu haberlerin bazı tarîklerinde Cibrîl lafzı yer almakta diğerlerinde ise yer almamaktadır. Aynı konunun anlatıldığı rivayet farklı sahâbîlerden naklediliyorsa birinde Cibrîl öğretti dua ifadesi yer alırken diğer sahâbîden nakledilen haberde böyle bir ifadeye rastlayamayız. Ve genellikle Cibrîl lafzının yer aldığı rivayetlerin isnadlarında zayıf râviler bulunmaktadır. Bu nedenle hafıza yönünden zayıf râvilerden nakledilen bu rivayetlere Cibrîl lafzının sonradan eklendiği kanaati ortaya çıkmaktadır. Ulemânın dualar konusunda mutesâhil olmaları da bu rivayetlerin en temel kaynaklarımıza kadar girmelerine neden olduğu kanaatindeyiz.

2.2.7. CİBRÎL VE DİĞER KİŞİLER

Hz. Peygamber'in yirmi üç yıllık risâlet döneminde yakınında bulunan kişiler ilk andan itibaren vahyin inişine şahit olmuşlardır. Vahyin nazil oluşuna şahit olan bu kişiler Cibrîl'i gördüler mi? Ya da Cibrîl, onlarla dolaylı veya doğrudan temas kurdu mu? Kurdu ise kimlerle nasıl ve hangi sûrette temas kurdu? İşte burada Cibrîl'in Hz. Peygamber'in dışındaki Müslümanlarla olan temasını rivayetler üzerinden inceleyeceğiz.

2.2.7.1. Hz. Hatice

Hz. Hatice, malum olduğu üzere Hz. Peygamber ile evlendiği andan itibaren O'nun yanında olmuş, Hira mağarasında uzlete çekildiğinde O'na yiyecek taşımış, kutsal görev kendisine tevdi edildikten sonra karşılaştığı ilk insan olmuştur. Hz. Peygamber'in o andaki karışık duygularına şahid olup, onu sakinleştirmiştir. Nitekim bunu “Hz. Peygamber'in Cibrîl'le Karşılaşmaları” bölümünde irdlemiştik. Hz. Hatice, Hz.

Peygamber’e risalet görevi verilince bütün kalbiyle onu desteklemiş ve O’na ilk iman eden kişi olmuştur.¹⁰⁹¹ Vahyin inişine defalarca şahitlik etmiş hatta gelen varlığın Cibrîl’i mi yoksa başka bir varlık olduğu ile alakalı denemeyi Hz. Peygamber ile beraber yapmışlardır.¹⁰⁹² Konuyla ilgili rivayet İbn Hişam’ın *es-Sîratu’n-Nebeviyye*’de yer almakta beraber sıhhati konusunda şüpheler bulunmaktadır. Nitekim İbn Hişam, bu nakli İbn İshâk > İsmail b. Ebû Hakîm (Mevlâ Âli Zübeyr) > Hz. Hatice’den tahdis ettiğini zikretmektedir. Hz. Hatice’den rivayeti tahdis eden İsmail b. Ebû Hakîm için İbn Sa’d, hadisçiliğinin zayıf olduğunu ve hicri 130 tarihinde vefat ettiğini zikretmektedir.¹⁰⁹³ Hicri 130 yılında vefat eden bir kimsenin hicretten önce vefat eden Hz. Hatice’yi görmüş olmasının mümkün olamacağından rivayetin senedinde kopukluk olduğu âşikardır. Vele ki bu rivayet uydurma dahi olsa şurası gerçektir ki hayatının sonuna kadar Hz. Peygamber’in yakınında bulunan birisinin vahyin inişine şahit olmamasını düşünmemiz biraz akla aykırı gelmemektedir. Bu zaman zarfında defalarca Cibrîl’le karşılaşmış olması gerekir. Fakat Hz. Hatice’nin Cibrîl’i gördüğüne dair bir nakle ulaşamadık. Ama Cibrîl’in Hz. Hatice’ye hitaben sözleri rivayetlere yansımıştır.

İşte bunlardan biri Hira mağarasında Cibrîl’in Hz. Hatice için söyledikleridir. Nitekim rivayette Hz. Hatice’nin Hira’ya yiyecek taşırken gelişini gören Cibrîl’in, Hz. Peygamber’e haber verdiği anlatılmaktadır. Cibrîl, Hz. Peygamber ve Hz. Hatice’nin aynı cümlede yer almaları hâdisenin nübüvvetten sonra olduğu anlamına gelmektedir. Ebû Hureyre’den gelen rivayet şöyledir:

¹⁰⁹¹ Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 20391, XI, 226; Tirmizî, *Menâkıb*, 78, hadis no: 3734, VI, 93.

¹⁰⁹² Hz. Hatice, Hz. Peygamber’e “Cibrîl gelince bana haber ver” dedikten sonra Hz. Peygamber “Cibrîl geldi işte burada” cevabını alınca önce sol dizine sonra sağ dizine oturmasını hala evin içerisinde olduğunu öğrenince de bu defa kucağına oturmasını ister, daha sonra da başına açar ve Hz. Peygamber’den orada olmadığını öğrenince “Ey Amcaoğlu müjdeler olsun sana gelen melektir, şeytan değil” diyerek gelen varlığın Cibrîl olduğu sonucuna varır. Bkz. İbn Hişam, *a.g.e.*, I, 239; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilu’n-Nubuvve*, hadis no: 164, I, 216.

¹⁰⁹³ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kubrâ*, râvi no: 2033, VII, 506; Ebû Hayseme, *et-Târihu’l-Kebîr*, râvi no: 2642, II, 235; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 549, II, 164; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, râvi no: 539, I, 289.

"أتى جبريل النبي فقال: "يا رسول الله هذه حديجة قد أتتك معها إناء فيه إدام أو طعام شراب. فإذا هي أتتك فاقرأ عليها السلام من ربها ومني. وبشرها ببيت في الجنة من قصب لا صخب فيه ولا نصب."

"Cibrîl, Hz. Peygamber'e gelerek Ya Resûlallah işte Hatice! İçerisinde yiyecek veya içecek bulunan bir kapla geliyor. Geldiğinde Rabbinden ve benden ona selam söyle, kendisine gürültü zahmetin olmadığı cennette inciden köşk verildiğini müjdele"¹⁰⁹⁴

Bu nakil, pekçok hadis kitabında metin farklılığı olmaksızın yer almaktadır. Rivayetin Buhârî'deki isnad zinciri şöyledir: Ebû Hureyre > Ebû Zur'a > Umâre b el-Ka'kâ' > Muhammed b. Fudayl > Kuteybe b. Sa'id'dir. İsnadda cerh edilmiş râvi de bulunmamaktadır.¹⁰⁹⁵ Ancak rivayetin kendisi "sahabî mürseli"dir. Ebû Hureyre Yemen'in Devs kabilesine mensub olup Hudeybiye sonrası Medine'ye gelerek müslüman olduğu bilinmektedir.¹⁰⁹⁶ Bundan dolayı Mekke döneminden haberdar olması veya Hz. Hatice'yi görmüş olması bu nedenle mümkün değildir. Nevevî, hadisdeki problemin varlığını kabul etmekle beraber çözümü için sahabe mürsellerinin hüccet olduğunu zikredip Ebû Hureyre'nin bunu ya Resûlullah'dan ya da ashabdan duymuş olabileceğini belirtmektedir.¹⁰⁹⁷

¹⁰⁹⁴ Buhârî, Menâkıbu'l-Ensar, 20, hadis no: 3820, III, 47; Tevhid, 34, hadis no: 7497, IV, 403; Muslim, Fadâil, 2, hadis no: 71, IV, 1887; İbn Ebî Şeybe, Fadaıl, 35, h no: 32826, XI, 188; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 7156, XII, 71; Nesâî, *Sunenu Kubrâ*, Menâkıb, 73, hadis no: 8300, VII, 389.

¹⁰⁹⁵ Ebû Zürrâ hakkında bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 3185, VIII, 414; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 2871, VIII, 243; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 513; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 452, XII, 99. Umârete b. el-Ka'kâ'nın sika olduğunu zikreden müellifler için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 3384, VIII, 470; İclî, *Târîhu's-Sikât*, râvi no: 1218, I, 355; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 2033, III, 368; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 690, VII, 423. Muhammed b. Fudayl için bkz. Buhârî, *a.g.e.*, râvi no: 652, I, 207; İclî bu râviyi sika kabul ederken şia eğilimli olduğunu zikrediyor. Bkz. İclî, *Târîhu's-Sikât*, râvi no: 1490, I, 411; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 660, IX, 405. Kuteybe b. Sa'id için bkz. Buhârî, *a.g.e.*, râvi no: 870, VII, 195; İbn Hibbân, *a.g.e.*, IX, 20; İbn Hacer, ismi zikredilen râvi hakkında Nesâî ve İbn Ebî Hâtim'in "sika" dediğini zikretmektedir. Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 870, VII, 195.

¹⁰⁹⁶ Ebû Hureyre'nin hayatıyla ilgili bilgileri için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 900, V, 230; İbnü'l-Esîr, *Usudu'l-Gâbe*, Kunâ, râvi no: 6329, s. 1411; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, râvi no: 126, II, 578; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemal*, râvi no: 1781, XXXIV, 366.

¹⁰⁹⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, XV, 286.

"وبشرها بيت في الجنة من قصب" Ebû Hureyre hâdiseyi görmemiş olabilir ama rivayetin "Hz. Hatice'ye cennette inciden bir köşkle müjdele orada ne zahmet ne de yorulmak vardır" bölümü Hz. Âişe,¹⁰⁹⁸ Abdullah b. Evfâ,¹⁰⁹⁹ Abdullah b. Cafer b. Ebî Tâlib¹¹⁰⁰ tarafından da nakledilmektedir. Bu zikredilen sahâbîlerin tamamının Hz. Hatice'den hadis tahdis etme durumları bulunmamaktadır. Nitekim ismi geçen sahâbîler vahyin ilk dönemlerinde ya hayatta değiller ya henüz çok küçükler ya da Müslüman olmamışlardır.¹¹⁰¹ Nitekim Hz. Âişe, Hz. Hatice'ye cennetten köşk verildiğini ifade ederken Hz. Hatice'nin vefatından üç yıl sonra evlendiklerini ve Hz. Peygamber'in hanımları içerisinde en çok Hz. Hatice'yi kıskandığını kendisi ifade etmektedir.¹¹⁰²

Öte yandan bu sahabîlerin naklettikleri bu rivayetler, Ebû Hureyre'nin rivayetinden farklıdır. Zira bu sahâbîlerin nakillerin metinlerinde Hz. Peygamber ile Cibrîl arasında geçen konuşmalar bulunmamakta, sadece Hz. Hatice'ye cennette bir köşk verildiği kısım yer almaktadır.

¹⁰⁹⁸ Buhârî, Menâkıb, 20, hadis no: 8317, III, 47; Edeb, 23, hadis no: 6004, IV, 92; Tirmizî, Menâkıb, 62, hadis no: 3876, VI, 178.

¹⁰⁹⁹ Buhârî, Menâkıb, 20, hadis no: 3819, III, 47; Muslim, Fadâil, 2, hadis no: 72, IV, 1887; İbn Ebî Şeybe, Fadail, 35, hadis no: 32826, XI, 188; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 19128, XXXI, 472, hadis no: 19145, XXXI, 483.

¹¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 1758, III, 283.

¹¹⁰¹ Diğer üç sahabinin pozisyonu da Ebû Hureyre'den farklı değildir. Zira bu hâdis vahyin ilk yıllarında olduğunu kabul edersek o dönemde Hz. Âişe'nin henüz doğmamış olması gerekir. Bkz. İbn Hişam, *es-Sîratu'n-Nebeviyye*, II, 644; İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 4958, X, 57; Abdullah b. Evfâ, Hayber ve Huneyn'de bulunduğu ve hicri 86 yılında Kûfe'de vefat ettiği zikredilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 867, V, 201; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, VI, 30; Abdullah b. Cafer ise babasının Habeşistan'a hicret etmesi sebebiyle orada doğmuştur. Daha sonra Habeşistan'dan Mediye'ye geldi. Hicri 80 vefat etti. Bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 11, V, 7; İbn Hacer, *a.g.e.*, r. no: 4612, VI, 65; Mizzi, *a.g.e.*, râvi no: 3202, XIV, 367.

¹¹⁰² Rivayeti şöyledir: "Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'den çokça bahsetmesinden dolayı diğer kadınlara kıskandığım kadar onu kıskanmadım. Resûlullah (s.a.v.), Hatice'nin ölümünden üç sene sonra benimle evlendi ve ona Cibrîl yahut Allah tarafından cennette inciden bir köşk ile müjdelendi." Bkz. Buhârî, Menâkıb, 20, hadis no: 3817, III, 47; Muslim, Fadâil, 12, hadis no: 74, IV, 1887.

Cibrîl, Hz. Peygamber ve Hz. Hatice'nin aynı cümlede yer aldığı diğer rivayette Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan gelmektedir. Bu rivayette de Cibrîl'in Hz. Peygamber'i ziyaret ettiği esnada Hz. Hatice'nin de orada bulunması nedeniyle Cibrîl'in ona selam söylediği ifade edilmektedir. Rivayet şöyledir:

"بينما رسول الله جالس معه جبريل إذ أقبلت خديجة فقال جبريل: "يا رسول الله هذه خديجة فأقرئها من الله تبارك وتعالى السلام ومني"

*"Resûlullah ve Cibrîl ile birlikte otururken Hz. Hatice onlara doğru yönelince Cibrîl " Ya Resûlullah gelen Hatice'dir. Yüce Allah'ın ve benim selamımı söyle"*¹¹⁰³

İbn Ebî Şeybe'nin naklettiği bu rivayette "بينما رسول الله جالس معه جبريل" "Resûlullah, Cibrîl'le otururken" ifadesinden Cibrîl'in insan sûretinde mi geldi sorusu akla gelmektedir. Nitekim metinde yer alan "جالس /oturan" kelimesi insana mahsus bir fiildir. Fakat rivayetin devamında bu fikri destekleyecek ifadeler bulunmamaktadır. Eğer Cibrîl insan sûretinde gelmiş olsa idi. Hz. Hatice uzaktan bile olsa onu görmüş olsaydı rivayetin metninde "O yanında oturan kimdi" ya da "O, Cibrîl miydi?" gibi soruların bulunması gerekirdi. Fakat bu şekildeki bir anlatım hiçbir rivayette bulunmamaktadır.

Bu haber isnad zinciri Abdurrahman b. Ebî Leyla el-Ensârî > Sâbit b. Eslem > Hammad b. Seleme > Yezîd b. Hârûn'dan oluşmaktadır. Görüldüğü üzere rivayetin sahâbî râvisi bulunmamaktadır. Abdurrahman b. Ebî Leyla el-Ensârî ise tâbîî'ninden olup Hz. Ömer 'in hilafetinin son iki yılında doğduğu, yirmi kadar sahabeye ulaştığı ve onlardan mürsel olarak hadis rivayet ettiği, hicri 83 yılında vefat ettiği tarih ve tabakât kitaplarında zikredilmektedir.¹¹⁰⁴ İsnad zincirinde yer alan Hammad b. Seleme hakkında rivayetlerde "hata ya da tağyir (değiştirme) yapma" konusunda eleştirildiğini

¹¹⁰³ İbn Ebî Şeybe, Fadâil, b.35, h. no: 32292, VI, 391.

¹¹⁰⁴ İbn Sa'd, a.g.e., râvi no: 2818, VIII, 229; Buhârî, et-Târîhu 'l-Kebîr, râvi no: 1164, V, 368; İbn Hacer, el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, râvi no: 5215, VI, 561.

zikretmiştik.¹¹⁰⁵ Bu nedenle de İbn Ebî Şeybe'nin zikrettiği rivayet diğerlerine göre daha zayıf bir durumdadır. Bu nedenle de rivayetteki bu anlatım şeklinin râviden kaynaklamış olma ihtimalinin yüksektir.

Sonuç olarak Hz. Hatice, Cibrîl ile karşılaşmış olma ihtimali en yüksek olan kişilerden birisidir. Zira O, ilk vahyin gelmesinden vefatına kadar Hz. Peygamber'in en yakınında bulunan kimse idi. Ayrıca o Hz. Peygamber'in Cibrîl'i yeryüzünde aslî sûretinde gördükten sonra Hz. Peygamber'le karşılaşan ve başından geçen hâdiseyi anlattığı ilk kimseydi. Yaklaşık oniki yıl boyunca Hz. Peygamber'e gelen vahiylerle de şahitlik etmişti. Fakat ondan Cibrîl özelinde nakil bulunmamaktadır. Kitaplarımızda ondan duyup da daha sonra aktarıldığını düşündüğümüz nakiller yer almakta fakat bunların da hem râvileri hem de metinleri problemlidir. Pek çok sahabînin naklettiği Cibrîl'in Hz. Hatice'ye selam söylemesinin ifade edildiği rivayetin dışında nakil bulunmamaktadır. Vahyin inişine şahitlik etmesine rağmen Cibrîl'in sûreti hakkında bir bilgisinin bulunmadığı muhtemel görünmektedir.

2.2.7.2. Hz. Âişe

Hz. Âişe, Medine döneminde Hz. Peygamber'e en yakın olan ve bundan dolayı da Cibrîl'in inişine şahit olan bu nedenle de onu görme ihtimali en yüksek kişilerden bir diğeridir. Hz. Âişe'nin merakı ve Hz. Peygamber'in yakınında gördüğü yabancı kişiler hakkında sorular sorması bu ihtimali daha da yükseltmektedir. Aynı zamanda Hz. Peygamber ile yaşamış olduğu hayatı bizlere en fazla aktaran kişilerden biri olması İslam ve Cibrîl özelinde ondan bilgi edinmemize neden olmuştur.

Bu metinlerden birinde Cibrîl'in Hz. Âişe'ye Hz. Hatice de olduğu gibi selam gönderdiği anlatılmaktadır. Hz. Âişe'nin naklettiği rivayet şöyledir:

¹¹⁰⁵ Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 4116, IX, 116; Buhârî, *a.g.e.*, râvi no: 89, III, 89; İclî, *Târîhu's-Sikât*, r.no:330, I, 13; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 623, III, 140; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 14, III, 13.

" فقال لها: "يا عائشة هذا جبريل يقرأ عليك السلام." فقالت: قلت وعليه السلام ورحمة الله تري مالا نري.

تريد النبي (صعلم).

Hz. Peygamber, Hz. Âişe'ye "Ey Âişe bu Cibrîldir. Ve sana selam söylüyor"
dedikten sonra Hz. Âişe, "Allah'ın selamı onun üzerine olsun sen bizim görmediğimizi
*görüyorsun" dedim.*¹¹⁰⁶

Yukarıda zikrettiğimiz metin Buhârî'ye aittir. Ma'mer b. Râşid'in (ö.154/771) *el-Câmi'*'indeki metin ise bundan çok farklı değildir. Fakat Ma'mer'in isnadı üç râviden oluşmaktadır.¹¹⁰⁷ Ma'mer b. Râşid'in isnadı Hz. Âişe > Urve b. Zübeyr > İbn Şihâb ez-Zuhrî'den meydana gelirken Buhârî'nin isnadı ise Hz. Âişe > Ebû Seleme > İbn Şihâb ez-Zuhrî > Ma'mer b. Râşid > Abdullah b. el-Mubârek > Muhammed b. el-Mukâtil'den oluşmaktadır Görüleceği üzere her iki isnadda da güçlü râviler yer almaktadır. Bu nedenle rivayetin sıhhati konusunda herhangi şüphe bulunmamaktadır. Ayrıca rivayetin sadece "Hz. Âişe'ye selam söyle" kısmı diğer hadis kitaplarında da yer almaktadır.¹¹⁰⁸

Müellif ve şarihler rivayetin "selam" tarafına odaklandıklarından bu minvalde açıklamalar yaptıklarını görmekteyiz. Örneğin; Buhârî, *İsti'zan* kitabında bu hadisi verirken bab başlığı olarak "Erkeklerin kadınlara, kadınların da erkelere selam verme" başlığını kullanarak erkeklerin kadınlara, kadınların da erkelere selam verebileceğinin delili olarak sunmaktadır.¹¹⁰⁹ Böyle yaparak sanki Cibrîl'i erkekler sınıfına dâhil etmiş gibi görünmektedir. Oysa meleklerin cinsiyetleri bulunmamaktadır. İbn Hacer ise burada Cibrîl'in erkek sûretine girerek geldiğini bu nedenle bab başlığını bu şekilde olduğunu

¹¹⁰⁶ Buhârî, *İsti'zan*, 16, hadis no: 6249, IV, 140; Bedu'l-Halk, 6, h no:3768, II, 426; Muslim, *Fadâilu's-Sahâbe*, 13, hadis no: 91, IV, 1895; Tirmizî, *Menâkıb*, 135, hadis no: 3881, VI, 182; İshâk b. Râhuveyh, râvi no: 857, II, 331; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 24857, XLI, 351.

¹¹⁰⁷ Bkz. "أن رسول الله صعلم قال لها: "هذا جبريل يقرأ عليك السلام" فقالت: "عليه السلام ورحمة الله وبركاته تري ما لا نري" ¹¹⁰⁷ Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 20917, XI, 429.

¹¹⁰⁸ Ebû Dâvûd, *Edep*, 166, hadis no: 5232, VI, 517; Tirmizî, *Menâkıb*, 135, hadis no: 3882, VI, 182; İbn Ebî Şeybe, *Fadâil*, 34, hadis no: 32286, VI, 389; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 24281, XL, 325.

¹¹⁰⁹ Buhârî, *İsti'zan*, 16, IV, 140.

zikretmekte ise de Hz. Âişe'nin Cibrîl'i göremediği hadisin devamından anlaşılmaktadır.¹¹¹⁰ Nevevî, bu hadisin açıklamasında Cibrîl'in Hz. Âişe'ye selam göndermesinin onun faziletinden dolayı olduğunu aynı zamanda gaib olan birisine selam göndermenin cevazına da işaret ettiğini zikretmektedir.¹¹¹¹

Rivayetin metnine baktığımızda Cibrîl ile Hz. Âişe'nin aynı ortamda olduğunu anlıyoruz. Hz. Âişe'nin Cibrîl'i görememesi sebebiyle Hz. Peygamber ikisi arasında aracılık etmektedir. Hz. Peygamber, “هذا جبريل يقرأ عليك السلام / Cibrîl, sana selam söylüyor.” dedikten sonra Hz. Âişe de Cibrîl'e “وعليه السلام ورحمة الله / Selam onunda üzerine olsun.” demektedir. Karşılıklı selamlaşmadan Cibrîl, Hz. Peygamber ve Hz. Âişe'nin aynı ortamda olduklarını anlamaktayız. Nitekim Hz. Âişe, Hz. Peygamber'e “تري مالا نري / Sen, Cibrîl'i görüyorsun ama biz göremiyoruz” demektedir. Bu söz bize Cibrîl'in yeryüzüne Hz. Peygamber'in dışında başka bir kimsenin göremeyeceği bir sûrette indiğini göstermektedir.

Hz. Âişe'nin, Cibrîl'i bu rivayette göremediğini söylese de insan sûretinde iken gördüğüne dair rivayetler bulunmaktadır. Nitekim Hz. Âişe'nin naklettiği rivayette Hz. Peygamber'e Benî Kurayaza'ya gitmesini emreden Dihyetu'l-Kelbî'ye benzeyen kişinin Cibrîl olduğu anlatılmaktadır.¹¹¹² Bu nedenle Hz. Âişe'nin Cibrîl'i insan sûretinde görmüş olma ihtimali yüksektir.

Nitekim erken dönem kaynaklarda yer alan bir rivayette Hz. Âişe Hz. Peygamber'in yanında iken vahyin geldiğini ve Cibrîl'i gördüğünü bu nedenle de kendisinin Hz. Peygamber'in diğer hanımlarından üstün olduğunu şöyle anlatmaktadır:

¹¹¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IVX, 179.

¹¹¹¹ Nevevî, *el-Minhâc*, XV, 303.

¹¹¹² Buhârî, Cihad, 18, hadis no.2813, II, 309; Megâzi, 30, hadis no: 4117, 4122, III, 118-119; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, II, 72; III, 393; Muslim, Cihad, 22, hadis no: 65, III,1389; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 25097, XLII, 28.

"عائشة قالت: في سبع خصال ليست في أحد من أزواج النبي: ... ونزل جبريل إليه بصورتي قبل أن يتزوجني ولم ينزل صرة أحد من نسائه غيري. ورأيت جبريل ولم يره أحد من أزواجه غيري. وكان جبريل ينزل عليه بالوحي وأنا معه في شعاره ولم يكن يأتيه وهو مع أحد من أزواجه غيري. "

Hiz. ÂiŖe dedi ki: ".... Hiz. Peygamber, benimle evlenmeden önce Cibrîl benim resmimi ona getirdi ki böyle bir durum benim dışındaki hiçbir hanımında olmamıştır. Benim dışımda Hiz. Peygamber'in hiçbir eŖi Cibrîl'i görmedi. Benim yanımda iken Cibrîl O'na vahiy getirdi. Diğer eŖlerinin yanında vahiy gelmedi.¹¹¹³

Rivayetin isnadı Hiz. ÂiŖe > Âmir eŖ-Ŗa'bî > Avn b. Abdullah > Ebû Hanife (Numan b. Sâbit) > Ebû Yusuf'dur (Ya'kub b. İbrahim). Rivayetin isnadında yer alan râvilerin Ebû Hanife dışındakilerin sika ve sağlam oldukları zikredilmiştir.¹¹¹⁴ İmâm-ı Azam Ebû Hanife hakkında ise muzdaribu'l-hadis ve rey ehli olduğunu sebebiyle eleştirilmiştir.¹¹¹⁵

İbn Sa'd ise Hiz. ÂiŖe'yi, Hiz. Peygamber'in diğer eŖlerinde ayırarak sadece Hiz. ÂiŖe'de bulunan hasletleri on madde halinde sıralamaktadır. Bu on maddenin konumuzla alakalı olan iki maddesini Hiz. ÂiŖe'nin ağzından şöyle aktarmaktadır:

¹¹¹³ Ebû Yusuf, *Kitabu'l-Âsâr*, hadis no: 932, s. 209; Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit (ö. 150/767), *Musned*, Te'lîf: Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö.430/1039), thk. Nazar Muhammed el-Fâriyâbî, Mektebetu'l-Kevser, 1.Baskı, Riyad, 1994, s. 202; İbn Ebî Ŗeybe, *Fadâil*, 34, hadis no: 32278, VI, 389.

¹¹¹⁴ Âmir eŖ-Ŗa'bî hakkında âlim ve fâdıl bir kiŖi olduğu ve pekçok sahabî ile görüştüğü zikredilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 3134, VIII, 365; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, râvi no: 2661, VI, 450; İclî, *Târihu's-Sikât*, râvi no: 751, I, 243; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 110, V, 65.

Avn b. Abdullah sika olduğu fakat çokça irsal yaptığı zikredilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 3236, VIII, 430; İclî, *a.g.e.*, râvi no: 1323, I, 377; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 2138, VI, 384.

¹¹¹⁵ Ebû Hanife için İbn Sa'd, hadisçiliğinin zayıf olduğunu "وكان ضعيفا في الحديث" zikrederken Buhârî hadisçiliği konusunda o dönemin âlimlerinin olumsuz manada sustuklarını söylemekte; Nesâî ise "ليس بقوي" "Hadisçiliği güçlü değildir" şeklindeki görüşünü belirtmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 3458, VIII, 489; Buhârî, *a.g.e.*, râvi no: 2253, VIII, 81; Nesâî, Ebû Abdurrahmân b. Ŗuayb en-Nesâî (ö. 303/915), *Kitâbu't-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Muessetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1405/1985, râvi no: 614, s. 233.

"وكان ينزل عليه وهو معي ولم يكن ينزل عليه وهو مع أحد نسائه غيري. وجاءه جبريل بصورتني من السماء في حريرة وقال: تزوجها فإنها امرئتك"

"...*Vahiy sadece benim yanımda iken indi, Cibrîl, benim resmimi gökyüzünden ipekler içerisinde ona getirdi ve "evleneceğin kadın işte budur" dedi.*"¹¹¹⁶

Zerkeşi (ö. 794/1392) ise Hz. Âişe'nin faziletinin sayısını kırka kadar çıkarmakta, o faziletlerden bir tanesi de Hz. Peygamber ile olan evliliği olduğunu belirtmektedir. Zerkeşi, Hz. Zeyneb'in "Sizin hepinizi babalarınız evlendirdi beni ise Rabbim evlendirdi" sözü üzerine Hz. Âişe, Hz. Zeyneb'e dönerek "Doğru söyledin, ama Âişe bu konuda sana ortaktır. Zira Allah Teâla resmimi ipek parçasının üzerine işlenmiş olarak Cibrîl ile birlikte Hz. Peygamber'e gönderdiği, "işte bu hanımındır" dediği rivayetini aktarmaktadır.¹¹¹⁷ Zerkeşi'deki bu rivayetin kaynağı konusunda sıkıntı olsa da Hz. Âişe'nin sûreti Hz. Peygamber'e Cibrîl tarafından ona rüyada gösterildiğini ifade eden rivayetler muteber kitaplarda da bulunmaktadır. Tirmizî'de yer alan rivayette Cibrîl'in Hz. Peygamber'e Hz. Âişe hakkında "bu senin dünya ve ahiretteki eşindir" dediği nakledilmektedir.

"ان جبريل بصورتها في خرقة حرير خضراء الي النبي فقال: "هذه زوجتك في الدنيا والآخرة"

Hz. Âişe, "Cibrîl'in, üzerine kendisinin resmi bulunan yeşil ipekten bir kumaşı Hz. Peygamber'e getirdi ve şöyle dedi: "Bu senin dünyadaki ve ahiretteki eşindir." ¹¹¹⁸

¹¹¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, X, 63.

¹¹¹⁷ Zerkeşi, Ebû Abdullâh Bedrûddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdullâh et-Türkî ez-Zerkeşi eş-Şâfiî (ö. 794/1392), *el-İcâbe li İrâdi Mâ'stedrekethu Âişe ala's-Sahabeti*, thk. Bünyamin Erul, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2003, s. 137; Ayrıca trc. Erul, Bünyamin, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yöneltiği Eleştiriler*, Otto Yayınları, Ankara, 2017, s. 130.

¹¹¹⁸ Tirmizî, Menâkıb, b.135, hadis no: 3880, VI, 181. Hz. Peygamber'in Hz. Âişe ile manevi âlemde (gökyüzünde) evlenmesi değişik ifadelerle rivayetlere yansımıştır. Bkz. Buhârî, Fadâilu's-Sahâbe, 30, hadis no: 3772, III, 38.

Tirmizî'nin rivayeti Hz. Âişe > İbn Muleyke (Abdullah b. Ebî Muleyke) > İbn Ebî'l-Huseyn (Ömer b. Said el-Kuraşî) > Abdullah b. Amr b. Alkame > Abdurrezzâk b. Hemâm > Abd b. Humeyd' den oluşmaktadır.

İsnadda yer alan râvilerden İbn Muleyke hakkında seksene yakın sahâbî gördüğü tâbiînin fakihlerinden mutkin ve hafız olduğu zikredilmektedir.¹¹¹⁹ İbn Ebî'l-Huseyn (Ömer b. Saîd b. Ebî Huseyn) hakkında ise Buhârî, “ليس بقوي / kuvvetli bir hadisçi değildir” derken İbn Ebî Hâtim, babasının râvi hakkında “salih” dediğini zikretmektedir.¹¹²⁰ İbn Hacer ise râvi hakkında “sika” lafzını kullanmaktadır.¹¹²¹ Abdullah b. Amr b. Alkame hakkında ise Buhârî, yukarıda zikrettiğimiz rivayetinden başka naklinin bulunmadığını bu nedenle de râvi hakkında “فلا ادري / bilmiyorum” diyerek râvinin “meçhul” olduğunu belirtmektedir.¹¹²² Fakat diğer tabakât sahipleri Abdullah b. Amr b. Alkame'yi “sika” olarak görmektedirler.¹¹²³ Rivayetin son râvisi Abd b. Humeyd, müfessir ve muhaddis olup Muslim b. Haccac'ın râvilerinden sika bir râvi olarak bilinmektedir.¹¹²⁴ Tirmizî ise rivayetin “hasen-garib” olduğunu zikretmektedir.¹¹²⁵

Tirmizî'deki rivayette Hz. Peygamber'e rüyasında evleneceği kişiyi haber verenin Cibrîl olduğu nakledilirken Buhârî'deki bir rivayette ise bunun bir “melek” olduğu,¹¹²⁶

¹¹¹⁹ Bkz. İclî, *Târîhu's-Sikât*, râvi no: 892, I, 280; İbn Hibbân, *Meşâhîru Ulemâ'i'l-emsâr*, râvi no: 591, s. 111; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 278, V, 60.

¹¹²⁰ Bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 1336, V, 411 ; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, r.n:449, V, 97.

¹¹²¹ İbn Hacer, *Tehzîbu Takrîbi't-Tehzîb*, thk. Târik b. İvâdullah b. Muhammed Ebû Muaz, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 2010, râvi no: 4939, IV, 68.

¹¹²² Buhârî, *a.g.e.*, râvi no: 472, V, 155.

¹¹²³ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, r.n:543, V, 118; Zehebî, *el-Kâşif*, râvi no: 2881, I, 580; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 579, V, 339.

¹¹²⁴ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, râvi no: 551, II:534; Mizzî, *a.g.e.*, râvi no: 3610, XVIII, 524; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 940, VI, 455.

¹¹²⁵ Tirmizî, VI, 181.

¹¹²⁶ Rivayet şöyledir: “Resûlullah bana buyurdu ki “Rüyamda bir melek bir ipek parçası üzerine işlenmiş olarak resim getirdi ve “bu senin eşindir” dedi. Ben de ipeğin üzerindeki örtüyü kaldırdım ki resimde sen vardın. Sonra kendi kendime “Eğer bu rüya Allah katından ise onu hemen gerçekleştir” diye dua ettim.” Bkz. Buhârî, Nikâh, 35, hadis no: 5125, III, 369; Buhârî, Ta'bîr, 21, hadis no: 7012, IV, 302.

diğer başka bir rivayette ise haber verenin “adam”¹¹²⁷ olduğu yer almaktadır. Hatta Hz. Peygamber’in bu rüyayı iki gece¹¹²⁸ ya da üç gece üst üste gördüğü de belirtilmektedir.¹¹²⁹

Buhârî, meleğin, Hz. Âişe’nin resmini gösterdiğini ifade rivayeti “النظر الي المرأة / قبل التزويج / evlenmeden önce kadına bakmak” bâbın başlığı altında vermekte,¹¹³⁰ hatta rivayetin dört farklı tarîkini de eserinde zikretmektedir.¹¹³¹ Bu rivayetlerin birinde “adam” zikredilirken diğerinde “melek” başka birinde ise “Cibrîl” olarak yer almaktadır. İbn Hacer, bütün bu rivayetleri birleştirmiş rüyada Cibrîl’in adam sûretinde Hz. Peygamber’e gelerek Hz. Âişe’nin resmini gösterdiğini belirtmektedir.¹¹³²

İbn Sa’d’da yer alan bir nakilde ise Hz. Hatice’nin vefatı sebebiyle Hz. Peygamber’in üzülməsi sebebiyle Allah’ın Cibrîl’i gönderdiği, Cibrîl’in de Hz. Peygamber’e bir kundak içerisinde Hz. Âişe’yle geldiği ve “Ya Resûlullah, işte bu Hatice’nin arkasından üzüntünü giderir.” dediği sonra da Hz. Peygamber’in Hz. Âişe’yi Hz. Ebû Bekr’in evine götürerek Hz. Ebû Bekr’in hanımı Ümmü Rummân’a “Adını Âişe koy, benim için onu koru” dediği nakledilmektedir.¹¹³³

Aynı rivayeti Hâkim (ö.405/1014) *Mustedrek* adlı eserinde yer vermekte fakat sıhhati konusunda herhangi bir değerlendirme de bulunmamakta¹¹³⁴ ise de rivayet sened

¹¹²⁷ Rivayet şöyledir: Hz. Âişe, Resûlullâh “rüyamda seni iki defa gördüm. Bir adam elinde bir ipekten bez parçası getirerek bu senin eşin diyordu. Bende o bezi açınca seni gördüm ve eğer bu katından ise onu gerçekleştir” dedim” buyurdu. Bkz. Buhârî, Ta’bîr, 20, hadis no: 7011, IV, 302.

¹¹²⁸ Buhârî, Menâkıb, 43, hadis no: 3895, III, 66; Nikâh, 9, hadis no: 5078, III, 357.

¹¹²⁹ Muslim, Fadâil, 13, hadis no: 79, IV, 1889.

¹¹³⁰ Bkz. Buhârî, Nikâh, 35, III, 369.

¹¹³¹ 1-Buhârî, Menâkıb, b.43, hadis no: 3895, III, 66; 2-Nikâh, 9, hadis no: 5078, III, 357; 3-Nikâh, 35, hadis no: 5125, III, 369; 4-Ta’bîr, 20, hadis no: 7011, IV, 302; 5-Ta’bîr, 21, hadis no: 7012, IV, 302.

¹¹³² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XI, 440.

¹¹³³ İbn Sa’d, *a.g.e.*, X, 77.

¹¹³⁴ Hâkim, *Mustedrek* hadis no: 6716, IV, 6; Suyûtî, *Hasâisu’l-Kubrâ*, thk. Muhammed Halîl, Dâru’l-Kutubi’l-Hadîs, by., ty., I, 449.

bakımından problemlidir. Başta isnad zinciri herhangi bir sahabîye ulaşmadığı gibi senedinde rivayetleri münker olan râviler bulunmaktadır.¹¹³⁵

Hiz. ÂiŖe'nin Cibrîl'i Dihyetu'l-Kelbîye benzer bir kiŖi olarak gördüğü ile ilgili rivayetleri Benî Kurayza bölümünde zikretmiŖtik. Bu nedenle de Hiz. ÂiŖe'nin Cibrîl'i insan sûretinde gördüğüne dair metinler eserlerde yer almaktadır.¹¹³⁶

Sonuç olarak Hiz. ÂiŖe Hiz. Peygamber ile evlenmesinden sonra Hiz. Peygamber'in vefatına kadar yanından ayrılmamıŖtır. Bu nedenle de pek çok kez vahyin iniŖine Ŗahit olmuŖ olması mümkündür. Bu durumda Cibrîl'in Hiz. Peygamber'e geldiğinde Hiz. ÂiŖe'nin de orada bulunması gayet tabiidir. Fakat Hiz. ÂiŖe'nin "Bizim göremediklerimizi görüyorsun" ifadesi kendisine aittir. Nitekim o Hiz. Peygamber'e "تري ملا نري / Sen, Cibrîl'i görüyorsun ama biz onu göremiyoruz." demektedir. Bunun dıŖında Cibrîl'i insan sûretinde görmesi mümkündür. Özellikle Benî Kurayza hâdisesini anlatan rivayetler de Dihyetu'l-Kelbî'ye benzeyen bir sûretteki bir kiŖiden bahsedilmektedir. Bu rivayetleri ihtiyatla karŖılamakla beraber Hiz. ÂiŖe'nin ve Cibrîl hadisinde olduğı gibi diğerk sahabenin Cibrîl'i insan sûretinde görmüş olma ihtimali de uzak görünmemektedir.

2.2.7.3. Dihyetu'l-Kelbî

Cibrîl'in yeryüzüne melek sûretinin dıŖında insan sûretinde indiğı onlara dinlerini öğrettiğı, savaŖlarda destekte bulunduğı veya yönlendirdiğı durumlar rivayetlere yansımaktadır. Ashâbın Cibrîl'i, Dihyetu'l-Kelbî, sûretinde gördüklerine dair ifadeler

¹¹³⁵ Rivayet, Habîb mevlâ Urve > Abdulvâhid b. Meymûn (Mevlâ Urve) > Muhammed b. Ömer (Vâkıdî)'den gelmektedir. Buhârî, Abdulvâhid b. Meymûn hakkında "münkeru'l-hadîs olduğunu, Nesâî, sika bir râvi olmadığını, İbn Ebî Hâtim'de münker rivayetlerinin bulunduğunu zikretmektedir. Bkz. Buhârî, *et-Târîhu 'l-Kebîr*, râvi no: 1703, VI, 58; Nesâî, *Kitâbu 't-Duaîâ' ve 'l-Metrûkîn*, râvi no: 390, s. 161; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 24. Rivayetin diğerk râvisi olan Muhammed b. Ömer (Vâkıdî) hakkında ise metrûku'l-hadîs olduğı zikredilmektedir. Bkz. Buhârî, *a.g.e.*, râvi no: 543, I, 178; Nesâî, *a.g.e.*, râvi no: 558, s. 217; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 92, VIII, 20.

¹¹³⁶ Bkz. Buhârî, Cihad, 18, hadis no.2813, II, 309; Cihad, 18, hadis no.2813, II, 309; Megâzi, 30, hadis no: 4117, 4122, III, 118-119; Muslim, Cihad, 22, hadis no: :65, III, 1389; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 25097, XLII, 28; İbn Sa'd, *a.g.e.*, II, 72; III, 393; X, 67.

kitaplarda yer almaktadır. Dihyetu'l-Kelbî kimdir? Gerçekten Cibrîl onun sûretine girmiş midir? Bu soruların cevaplarını bizlere gelen haberlerde bulmaya çalışacağız.

Dihyetu'l-Kelbî'nin tam adı Dihye b. Halife b. Fervele b. Fadâle b. Zeyd b. Imru'l-Kays b. Hazrec el-Kelbî'dir.¹¹³⁷ İsminin sonundan onun Kelb kabilesine mensub olduğu anlaşılmaktadır.¹¹³⁸ Dihyetu'l-Kelbî, Bedir gazvesinden önce müslüman olmuş fakat Bedir'de bulunamamıştır. Fakat Uhud ve Hendek kuşatmasına katılmıştır.¹¹³⁹ Dihyetu'l-Kelbî, eli yüzü düzgün, yakışıklı ve sakallı bir adam olduğu nakledilmektedir.¹¹⁴⁰ Taberânî, Hz. Enes'den naklederek Dihyetu'l-Kelbî'nin “كان رجلا جسيما جميلا أبيض / Cüsseli, beyaz tenli ve yakışılı bir adam” olduğunu zikretmektedir.¹¹⁴¹ Hayatıyla ilgili olarak hadis, siyer ve tabakât kitaplarına baktığımızda ismi bazı olaylarla beraber zikredilmektedir. Bunlardan biri Hayber ganimetlerinin paylaşılmasında yer almakta,¹¹⁴²

¹¹³⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 465, IV, 234; İbnu'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, s. 358; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe*, râvi no: 2399, III, 381.

¹¹³⁸ Kelb kabilesi, Şam ile Medine arasında bulunan ve Dûmatu'l-Cendel ismi verilen geniş bir arazi üzerinde Benî Kinâne ile birlikte ikamet eden bir kabiledir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, II, 487; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, XII, 496; Ayrıca bkz. Özkuyumcu, Nadir, *DİA*, “Kelb”, mad.

¹¹³⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 465, IV, 234; İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, s. 358; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 2399, III, 381.

¹¹⁴⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 391, râvi no: 465, IV, 234; İbn Abdilber, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, râvi no: 701, I, 461; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 2399, III, 399.

¹¹⁴¹ Heysemî, rivayeti Taberânî'den aldığını ifade etmekle beraber isnadda yer alan Ğafir İbn Ma'den'in zayıf olduğunu belirtmektedir. Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l- Evsât*, I, 7; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, IX, 378.

¹¹⁴² Hâdis şöyledir: Dihyetu'l-Kelbî, Hz. Peygamber'den Hayber ganimetlerinden bir câriye ister. Allah Resûlu de “git istediğini al” diye cevap verir. Dihyetu'l-Kelbî, Safiyye bnt. Huyey adında birisini alır. Daha sonra bir adam gelir ve “Ya Resûlallah! O Benî Kurayza'nın ve Benî Nadr'in seyyidesidir. O size yakışır” der. Allah Resûlu Safiyye bnt. Huyyin'i çağırır ve görür sonra da Dihye'ye “Onu bırak başkasını al” buyurur. Rivayetlerde Allah Resûlu'nun Dihyetu'l-Kelbî'den Safiyye bnt. Huyyin'i yedi kişi karşılığında satın aldığı ve Ummü Süleym ile ücretini gönderdiği zikredilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, II, 110, râvi no: 4975, X, 119; İbn Ebî Şeybe, *Megâzi*, hadis no: 37873, XIII, 361. Buhârî, Salât, 12, hadis no: 371, I, 140; Muslim, Nikâh, 16, hadis no: 84, II, 1043; Ebû Dâvûd, Haraç, 20, hadis no: 2298, s. 572; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 11992, IXX, 50.

diğeri Cuma sûresinin 11. ayetinin sebebi nüzülünde¹¹⁴³ bir diğeri de Allah Resûlu'nun mektubunu Rum Kayseri Herakliyus'a götürmesinde karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁴⁴ Dihyetu'l-Kelbî Hz. Peygamber'e cübbe ve iki mest hediye etmiş Allah Resûlu de onları eskiyinceye kadar giydiği ile ilgili nakiller bulunmaktadır.¹¹⁴⁵ Vefat tarihi konusunda ise net bir tarih olmamakla birlikte Muaviye dönemine ulaştığı zikredilmektedir.¹¹⁴⁶

Cibrîl'in yeryüzüne Dihyetu'l-Kelbî şeklinde indiğini ifade eden rivayetlerden birisi İbn Ömer'e aittir. İbn Ömer şöyle diyor:

"وكان جبريل يأتي النبي في صورة دحية" / Cibrîl, Hz. Peygamber'e Dihye sûretinde gelirdi. ”¹¹⁴⁷

Rivayetin isnadında Abdullah İbn Ömer > Yahyâ b. Ma'mer > İshâk b. Suveyd > Hammad b. Seleme > Affan b. Muslim bulunmaktadır. Râvilerden Hammad b.

¹¹⁴³ Dihyetu'l-Kelbî'nin yer aldığı diğer bir olay da onun kervanıdır. Kervanla ilgili hâdis şöyle meydana gelmiştir: Hz. Peygamber Cuma günü hutbe okurken Dihyetu'l-Kelbî'nin kervanı Medine'ye girer. Ailesi kervanın şehre girmesinden dolayı def çalmaya başlarlar. Zira kervan Şam'dan yiyecek taşımaktadır. Sahabe gürültüyü duyunca hutbe okuyan Hz. Peygamber'i yalnız bırakıp dışarı çıktılar. Allah Resûlu'nun etrafında Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in de içinde bulunduğu sadece on iki kişi kaldı. Hz. Peygamber de bu durum karşısında "Allah'a yemin ederim ki sizden bir kişi dahi kalmayacak şekilde birbirinizin arkasından gitseniz vadiyen üzerine taş yağardı" buyurmuştur. İşte bu olay Cuma sûresinin 11. ayeti olan "Ama insanlar dünyevi bir kazanç ve geçici bir eğlence gördükleri zaman ona doğru koşup seni ayakta bırakıverirler. De ki: Allah katında olan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır" ayetinin iniş sebebi olarak gösterilmektedir. Bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, XX, 477; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIII, 123.

¹¹⁴⁴ Dihyetu'l-Kelbî'nin İslam tarihindeki en önemli vazifesi Allah Resûlu'nun mektubunu Rum Kayseri Herakliyus'a götürmesidir. Dihyetu'l-Kelbî, Hz. Peygamber'in mektubunu Busra ahalisinin büyüğüne teslim eder. O da Şam'da bulunan Rum kralı Herakliyus'a ulaştırır. Herakliyus durumu araştırmak için o sırada Şam'da bulunan Ebû Süfyan'a Hz. Peygamber hakkında sorular sorması ilgili haber pekçok hadis ve tarih kitabında yer almaktadır. Bkz. Buhârî, *a.g.e.*, Tefsîri Âl-i İmran sûresi, 4, hadis no: 4553, III, 208; Abdurrezzâk, *Musannef*, Megazi, hadis no: 9724, V, 344; İbn Sa'd, *a.g.e.*, IV, 235; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 333-350.

¹¹⁴⁵ Tirmizî, Libas, 30, hadis no: 1769, III, 240; İbn Ebî Şeybe, Siyer, hadis no: 34006, XI, 447.

¹¹⁴⁶ Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, II, 551; Vellevî, *Zahîretü'l-Ukbâ fi şerhi'l-Müctebâ*, XXVIII, 140.

¹¹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 5857, X, 102; İbn Sa'd, *a.g.e.*, IV, 235; Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî (ö. 294/906), *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, thk. Abdurrahman Abdulcebbâr el-Feriyvâî, Dâru'l-Medinetu'l-Munevvera, Medine, 1406/1986, hadis no: 372, s. 281.

Seleme'ninin dışındaki râvilerin sika oldukları görülmektedir. Fakat daha önce de zikrettiğimiz gibi Hammad b. Seleme hakkında tabakât sahibleri rivayetlerinde tağyir yaptığını belirtmektedirler.¹¹⁴⁸

Rivayetin tamamının bu kadar olması, başka bir rivayetin parçası olma ihtimalini de gündeme getirmektedir. Nitekim "Cibrîl hadisi" olarak bilinen rivayetin râvileri arasında İbn Ömer ve Yahyâ b. Ma'mer de bulunmaktadır.¹¹⁴⁹ Fakat Yahyâ b. Ma'mer'in İbn Ömer'den naklettiği Cibrîl hadislerinde gelen kişinin beyaz kıyafetli birisi olduğu orada bulunanlar tarafından tanınmadığı da bildirilmektedir.¹¹⁵⁰ Bu nedenle müstakil bir rivayet olarak da görülmektedir.¹¹⁵¹ İbn Kuteybe (ö. 276/889), İbn Ömer'den gelen rivayeti sahih kabul ederek Cibrîl'in Dihyetu'l-Kelbî sûretine girerek yeryüzüne indiği kanaatini zikretmektedir.¹¹⁵²

Cibrîl'in Cibrîl hadisini nakleden sahâbîler arasında yer alan Ebû Hureyre ve Ebû Zerr kanalıyla gelen bazı tarîklarının sonunda "وإنه لجبريل نزل في صورة دحية" "*Muhakkak Cibrîl, Dihye sûretinde indi*" ibareleri mevcuttur.¹¹⁵³ Cibrîl hadisinin diğer tarîklarında bulunmayan bu kısmın sonradan dâhil edildiği düşüncesi bulunmaktadır. Bu konuda özel bir çalışma yapan Bekir Tatlı şöyle söylemektedir:

"Gelen kişinin Dihyetu'l-Kelbî, sûretinde olduğundan bahsedilmesi şüpheyile karşılaşılması gereken bir durumdur. Çünkü Dihye'yi sahâbîlerin tanımaması

¹¹⁴⁸ Bkz. İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 216; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâi'r-Ricâl*, râvi no: 431, III, 36; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, râvi no: 2251, I, 592; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, VIII, 221; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 623, III, 140; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, râvi no: 197, I, 202.

¹¹⁴⁹ Muslim, *İmân*, 1, hadis no: 1, I, 36; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 191, I, 322; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, hadis no: 37558, VII, 502; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsne'd*, hadis no: 21, I, 24; İbn Mâce, hadis no: 63, I, 24.

¹¹⁵⁰ لا يعرفه منا احدا" /Bizden onu kimse tanımıyordu." İfadesinin rivayette yer aldığını görmekteyiz. Bkz. Muslim, *İmân*, 1, hadis no: 1, I, 36; Ebû Dâvûd, *Sünne*, 1, hadis no: 4695, IV, 80.

¹¹⁵¹ Vellevî, *a.g.e.*, XXVIII, 140.

¹¹⁵² İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifu'l-Hadîs*, s. 197.

¹¹⁵³ İbn Râhuveyh, *Musned*, hadis no: 165, I, 209; Bezzâr, *a.g.e.*, hadis no: 4025, IX, 419; Nesâî, *Sunen*, İman 6, hadis no: 5035, VII, 520.

düşünülemez. Bu nedenle rivayetteki bu kısımda râvî etkisi sonucu bir hata olmuş olması yüksek bir ihtimaldir.”¹¹⁵⁴ Tatlı, bunun sebebi olarak da rivayetin isnadında yer alan ve hafızasının zayıflığı ve karıştırması ile bilinen Cerir b. Abdulhamid’den kaynaklanmış olabileceğini zikretmektedir.¹¹⁵⁵ Zira Cibrîl hadisinin diğer tariklerinde gelen kimsenin orada bulunanlar tarafından tanınmadığı zikredilmektedir.¹¹⁵⁶ Cibrîl hadisi Cibrîl’in Hz. Peygamber’e insan sûretinde -delikanlı veya Dihye olarak- görüldüğünün bir delili olarak görülmektedir.¹¹⁵⁷

Cibrîl’in Dihyetu’l-Kelbî’ye benzediğini anlatan rivayetlerden bir diğeri de Hz. Peygamber’in İsrâ gecesinde Cibrîl’i Dihye’ye benzettiğini ifade eden rivayettir. Rivayet şöyledir:

“İsrâ’da Peygamberleri gördüm. Musâ (A.S.) hafif zayıf bir adam ki Şenûe kabilesinden biri zannettim. Sonra İsrâ b. Meryem’i gördüm o da Urve b. Mes’ud’a benziyordu. Sonra Hz. İbrahim’i gördüm arkadaşlarıma (bana) benziyordu. *ورأيت جبريل* ”¹¹⁵⁸ *فإذا أقرب من رأيت به شبهة دحية* ”

Câbir b. Abdullah’dan nakledilen rivayetin isnad zinciri şöyledir: Câbir b. Abdullah > Muhammed b. Muslim > Leys b. Sa’d > Kuteybe b. Sa’d’dır. İsnadda yer alan Muhammed b. Muslim hakkında tabakât sahiplerinin bir kısmı “sika” olduğunu zikretse de¹¹⁵⁹ Buhârî, hayatı ve vefat tarihi hakkında bilgi verirken hadisçiliği konusunda

¹¹⁵⁴ Tatlı, Bekir, *Hadis Tekniği Açısından Cibrîl Hadisi ve İslam Düşüncesine Yansımaları*, s. 110, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2015.

¹¹⁵⁵ Tatlı, Bekir, *a.g.e.*, s. 82.

¹¹⁵⁶ Buhârî, İmân, 37, hadis no: 50, I, 33; Tefsîr, 31, hadis no: 4777, III, 275; Muslim, İmân, 2, hadis no: 5, I, 39; imân, 2, hadis no: 7, I, 40; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 9501, XV, 304.

¹¹⁵⁷ Bkz. Yıldırım, Enbiya, Hadis Problemleri, Otto Yayınları, Ankara, 2015, s. 254.

¹¹⁵⁸ " عن جابر: أن رسول الله قال: عرض علي الأنبياء. فإذا موسى ضرب من الرجال كأنه من رجال الشنوءة. ورأيت عسي بن مريم فإذا أقرب من رأيت به شبهة عرة بن مسعود. ورأيت إبراهيم فإذا أقرب من رأيت به شبهة صاحبكم يعني نفسه. ورأيت جبريل فإذا أقرب من رأيت به شبهة دحية" Bkz. Muslim, İman, 74, hadis no: 271, I, 153; Tirmizî, Menâkıb, 27, VI, 34; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 14589, XXII, 443; İbn Sa’d, *a.g.e.*, IV, 235.

¹¹⁵⁹ İbn Sa’d, râvî no: 2401, VIII, 42; İclî râvî no: 1502, I, 413.

fikir beyan etmemektedir.¹¹⁶⁰ İbn Ebî Hâtim ise Ebû Dâvud’a Ebû’z-Zubeyr’in durumu sorulduğunda sukut edip bir şey demediğini zikretmektedir.¹¹⁶¹ İbn Adî (ö. 365/976) râvî hakkında geniş bilgi vermekte, bazı âlimlerin sika demesine karşıklık, kendisi işitip de yazdığı hadislerin dışındakilerinin ihtilaflı olduğunu zikretmektedir.¹¹⁶² Begavî, (ö. 516/1112) rivayeti “sahih” kabul etmektedir.¹¹⁶³ Tirmizî ise rivayeti “garib” olarak nitelendirmektedir.¹¹⁶⁴

Begavî rivayeti “sahih” olarak kabul etse de rivayetin metninde idrac olduğu muhtemel görünmektedir. Zira aynı rivayet Ebû Hureyre ve İbn Abbas’tan da nakledilmekte fakat onların nakillerinde “جبريل فإذا أقرب من رأيت به شبهة دحية” *Sonra Cibrîl’i gördüm. O da Dihye’ye benziyordu.*” kısmı rivayetin metninde bulunmamaktadır. Örneğin; Ebû Hureyre’den gelen nakil: “*Sonra İbrahim’i gördüm ki arkadaşlarıma benziyordu*” cümlesiyle bitmektedir.¹¹⁶⁵ Cibrîl’in Dihye’ye benzediğini ifade eden bölüm bulunmamaktadır. Yine aynı konuyla ilgili İbn Abbas’tan gelen rivayette de Dihyetu’l-Kelbî lafzı yer almamaktadır.¹¹⁶⁶

Ayrıca rivayette, İsrâ gecesi Hz. Peygamber’e Peygamberler gösterilirken her bir peygamber’in sahâbilerden birine benzediği anlatılmaktadır. Nihayetinde Peygamberler de birer insandır ve başka bir insana da benzeyebilir. Niçin Cibrîl, mî’rac’da insan sûretine girsin ve Dihye’ye benzetilsin? Mî’rac Cibrîl’in insan sûretine girmesinin gerekebileceği bir yer de değildir. Ayrıca “جبريل فإذا أقرب من رأيت به شبهة دحية” / *Sonra Cibrîl’i*

¹¹⁶⁰ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, râvî no: 694, I, 221.

¹¹⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvî no: 65, I, 151.

¹¹⁶² İbn Adî, *el-Kâmil fi’l-Duafâi’r-Ricâl*, râvî no: 1629, IV, 284-291

¹¹⁶³ Begavî, *Şerhu’s-Sunne*, XIII, 227.

¹¹⁶⁴ Tirmizî, VI, 34.

¹¹⁶⁵ Buhârî, Tefsîr, 24, hadis no: 3394, III, 473; Tefsîr, 48, hadis no: 3437, III, 488; Muslim, İman, 74, hadis no: 272, I, 154; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 10830, XVI, 484.

¹¹⁶⁶ Buhârî, Bedu’l-Halk, 7, hadis no: 3239, III, 430; Muslim, İman, 74, hadis no: 266, 267, I, 151; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 2197, IV, 77.

gördüm” kısmı Câbir’den nakledilen rivayetin sonunda yer almaktadır. Ayrıca isnadda yer alan Ebû Zubeyr’in rivayetlerinde ihtilafların bulunduğu belirtilmektedir.¹¹⁶⁷

Cibrîl’in Dihyetu’l-Kelbî sûretinde yeryüzüne indiğini ifade eden diğer bir rivayette Ümmü Seleme’den gelmektedir. Bu rivayette Ümmü Seleme’nin Dihyetu’l-Kelbî’yi Hz. Peygamber’le konuşmasına şahit olduğu ve diğer rivayetlerde olduğu gibi gelen kişinin Cibrîl olduğunu daha sonradan anladığı ifade edilmektedir. Rivayet şöyledir:

" أن جبريل أتى النبي وعنده أم سلمة فجعل يحدث ثم قام فقال النبي لأم سلمة: من هذا؟ قالت: هذا دحية. قالت أم سلمة: أيم الله ما حسبته إلا إياه حتي سمعت خطبة النبي يخبر خبر جبريل"

Hâdiseyi Ebû Osman (Abdurrahman en-Nehdî) anlatıyor: “*Cibrîl, Hz. Peygamber’e yanında Ümmü Seleme de varken geldi. Hz. Peygamber ile birşeyler konuştu daha sonra Hz. Peygamber (mescide gitmek için) kalktı ve Ümmü Seleme’ye “Bu kim?” veya onun gibi bir şey sordu. Ümmü Seleme “Dihye” diye cevap verdi. Ümmü Seleme, “Vallahi ben onu Dihye zannetmişim tâ ki Resûlullah hutbe de söylediklerinden onun Cibrîl’den başkası olmadığını anladım”.*

Rivayetin isnadı Ümmü Seleme > Ebû Osman (Abdurrahman en-Nehdî) > Süleyman b. Tarhân > Mu’temîr b. Süleyman > Abbas b. Velid’den meydana gelmektedir. Isnadda yer alan râviler sika olarak kabul edilmektedir.¹¹⁶⁹ Rivayetin

¹¹⁶⁷ İbn Adî, *el-Kâmil fi’l-Duafâi’r-Ricâl*, râvi no: 1629, IV, 284-291.

¹¹⁶⁸ Rivayetin metni şöyledir:

"أنبئت أن جبريل أتى النبي وعنده أم سلمة فجعل يحدث ثم قام فقال النبي لأم سلمة: "من هذا؟" قالت: "هذا دحية." قالت أم سلمة: "أيم الله ما حسبته إلا إياه حتي سمعت ختبة النبي الله يخبر جبريل أو كما قال."

Bkz. Buhârî, Menakıb, 25, hadis no: 3634, II, 536; Fadâilu’l-Kur’an, 1, hadis no: 4980, III, 336; Muslim, Fadâilu’s-Sahâbe, 16, hadis no: 100, II, 1906; Bezzâr, *el-Bahru’z-Zehâr (Musned)*, hadis no: 2602, VII, 55.

¹¹⁶⁹ Ebû Osman (Abdurrahman en-Nehdî) hakkında İbn Sa’d, sika olduğunu belirttikten sonra Hz. Ömer, İbn Mes’ûd, Ebû Hureyre ve Musâ el-Eş’arî’den hadis rivayet ettiğini zikretmektedir. İbn Hacer de Ebû Osman (Abdurrahman en-Nehdî) hakkında Nesâî, Ebû Hâtim’ı sika dediğini hicri 95 yılında vefat ettiğini belirtmektedir. Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, râvi no: 3806, IX, 96; İclî, *Târîhu’s-Sikat*, râvi no: 1999, I, 505; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VI, 277. Süleyman b. Tarhân hakkında İbn Sa’d, çok hadis bildiğini ve sika bir

sonunda yer alan ilavede Süleyman b. Tarhan'ın, Ebû Osman'a "Sen bunu kimden duydun?" diye sorduğu O da "Usâme b. Zeyd'den" duyduğunu ifade ettiği bölüm bulunmaktadır.¹¹⁷⁰ Bu ilave ile isnad tamamlanmaktadır. Görüldüğü gibi bu rivayet "mürsel" dir. Ancak sonunda yapılan bu açıklama sayesinde rivayet muttasıl hale gelmiş olmaktadır.¹¹⁷¹ Bu demek oluyor ki Ebû Osman (Abdurrahman en-Nehdî) rivayetin isnadından "Usâme b. Zeyd'i düşürmüştür.

Rivayete baktığımızda Ummu Seleme'nin Hz. Peygamber'in konuştuğu kimsenin Cibrîl olduğunu, çok daha sonra anladığını görmekteyiz. Nitekim Bedruddîn el-Aynî, Ummu Seleme'nin bunu Hz. Peygamber'in hutbede mugayyebâtta bahsetmesi üzerine anladığını söylemektedir.¹¹⁷² Nevevî de hâdisenin başka bir tarafına dikkat çekmekte, bu rivayeti insanların melekleri, insan sûretinde iken görebileceklerinin bir delili olduğunu söylemektedir.¹¹⁷³ İbn Hacer de Cibrîl'in genellikle Dihye b. Halife'ye benzer bir sûrette görüldüğünü, fakat Cibrîl'in insan sûretinin dışında yeryüzüne indiği durumlarda ise diğer insanların onu göremediklerini kaydetmektedir.¹¹⁷⁴ Muhaddisler de naklettikleri bu rivayeti "Ummu Seleme'nin Faziletleri" başlığı altında zikrederek Ummu Seleme'yi Cibrîl'i gören kişiler arasına dâhil etmişlerdir.

râvi olduğunu hicri 105 yılında vefat ettiğini kaydetmektedir. Buhârî de "salih" olduğunu belirtmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 4022, IX, 251; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, râvi no: 1828, IV, 20; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 341, IV, 201. Mu'temîr b. Süleyman, Süleyman b. Tarhân'nın oğludur. İclî sika olduğu zikretmekte ve İbn Ebî Hâtim de Yahyâ b. Maîn'nin "sika" ve "sadûk" dediğini belirtmektedir. Bkz. İclî, *a.g.e.*, râvi no: 1602, I, 433; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1845, VIII, 402. Abbas b. Velid, hakkında sika olarak vasıflandırılmasına rağmen ise Ali el-Medenî'nin onun hakkında olumsuz söylemleri olduğunu kitaplarda yer almaktadır. Bkz. Zehebî, *el-Muğnî fi'Duafâ'*, râvi no: 3087, I, 470; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, râvi no: 3145, XIV, 259.

¹¹⁷⁰ "قلت لأبي عثمان ممن سمعت هذا؟ قال من أسامة من زيد." Bkz. Buhârî, Menâkıb, 25, hadis no: 3634, II, 536.

¹¹⁷¹ Bedruddîn el-Aynî, *a.g.e.*, XVI, 221.

¹¹⁷² Bedruddîn el-Aynî, *a.g.e.*, XVI, 221.

¹¹⁷³ Nevevî, *el-Minhâc*, XVI, 11.

¹¹⁷⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 156; Bedruddîn el-Aynî, *a.g.e.*, XVI, 221

Cibrîl'in Dihyetu'l-Kelbî sûretinde yeryüzüne indiğinin ifade edildiği diğer rivayette Hz. Âişe'den nakledilmektedir. Daha önce incelediğimiz bu rivayette Cibrîl'in Dihyetu'l-Kelbî sûretinde yeryüzüne inerek Hz. Peygamber'in Benî Kurayza seferine gitmesi emredilmektedir. Hz. Peygamber Hz. Âişe'ye gördüğü kimsenin Dihye olmayıp Cibrîl olduğunun söylediği nakledilmektedir.¹¹⁷⁵ Fakat hâdisenin anlatıldığı Buhârî nakillerinde ise Dihyetu'l-Kelbî ismi yer almamakla birlikte Cibrîl'in üstünü başını silmek gibi insanî davranışlarda bulunmasından insan sûretinde geldiği sonucuna varmamıza sebep teşkil etmektedir.¹¹⁷⁶

Cibrîl'in yeryüzüne indiğinde Dihyetu'l-Kelbî sûretine girdiğine dair fikir yaygın bir şekilde sadece hadis sahasında değil siyer, tefsir diğer sahalarda yazılan eserlerde de görülmektedir.¹¹⁷⁷ Zihinlere yerleşen bu anlayışın sonucu olarak da bazı rivayetlere eklemelerin yapıldığı ihtimali bulunmaktadır. Nitekim bunun en açık örneği “Cibrîl hadisi” olarak bilinen rivayettir. Rivayetin başında Müslümanlara imanı öğretmek için gelen kimsenin tanınmaması sebebiyle uzun uzun tarifleri yapılırken rivayetin sonunda Medineliler tarafından bilinen ve tanınan Dihyetu'l-Kelbî olduğunun söylenmesi rivayetteki tenakuzu göstermektedir.¹¹⁷⁸ Dihye konusunda şu da söylenebilir ki Cibrîl insan olarak yeryüzüne indiği bazı durumlarda onu gören sahabîler onu Dihye b. Halife'ye benzetmişlerdir. Ama Dihyetu'l-Kelbî hakkında beyaz tenli, cüsseli ve

¹¹⁷⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, IV, 235.

¹¹⁷⁶ Buhârî, Cihad, 18, hadis no:2813, II, 309; Megâzi, 30, hadis no:4117, 4122, III, 118-119; Muslim, Cihad, 22, hadis no:65, III, 1389; Ahmed b. Hanbel, hadis no:25097, XLII, 28. Bkz. Vâkıdî, Megâzî, II, 497.

¹¹⁷⁷ Eserlerinde Cibrîl'in Dihyetu'l-Kelbî, sûretinde indiği zikreden âlimlerden bir kaçını şöyle sıralayabiliriz. Bkz. Zeccâc, *Meâni'l Kur'ân*, II, 231; Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, III, 129; Kurtubî, *a.g.e.*, II, 326; Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 326; İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifu'l-Hadîs*, s. 197; İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nîsâbûrî (ö. 406/1015), *Müşkilü'l-Hadîs fî Beyânih*, thk. Mûsâ Muhammed Ali, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1405/1985, s. 313; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIV, 677; Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XV, 196; Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvve*, V, 6; İbn Battâl, *a.g.e.*, IX, 89.

¹¹⁷⁸ Bkz. Nesâî, İmân, 6, hadis no: 4991, VIII, 101.

yakışıklığının dışında fazla boy, sakal ya da yüz simâsı hakkında bilgi bulamadık. Bu nedenle de Cibrîl'in onun sûretine girdiğinde de neye benzediği ile ilgili bilgilerimizin sınırlı olduğunu söylemek isterim.

2.2.7.4. Hârise b. Nu'man

Rivayetlerde Cibrîl'i gören kimseler içerisinde Medine'li Neccar oğullarından Hârise b. Nu'man da bulunmaktadır. Öncelikle Hârise b. Nu'man kim olduğu üzerinde duralım. Tam olarak adı Ebû Abdillâh Hârise b. en-Nu'mân b. Nef'î'dir. Hazrec kabilenin Neccâr oğullarına mensubdur. Hz. Ebû Bekir'in ailesi, içlerinde Hz. Âişe de olmak üzere Medine'ye hicret ettiklerinde Hârise b. Nu'man'ın evinde kalmışlardır.¹¹⁷⁹ Hârise b. Nu'man, Bedir savaşı da dâhil olmak üzere Hz. Peygamber ile bütün savaşlara katılmıştır. Özellikle Huneyn gazvesinde ordunun dağıldığı anda Hz. Peygamber'in etrafında kalan az sayıdaki kimselerden olduğu zikredilmektedir.¹¹⁸⁰ Hz. Peygamber, onun hakkında “Rüyamda cenneti gördüm. Biri Kur'an okuyordu. Bu kim? dedim. Hârise b. Nu'man'ın dediler. Hz. Peygamber de “İşte iyilik budur. İnsanlardan annesine iyilik edeninin hali budur” dediği nakledilmektedir.¹¹⁸¹ Ölüm tarihi ihtilaflı olmakla beraber Muâviye dönemine yetiştiği belirtilmektedir.¹¹⁸²

Hârise b. Nu'mân'ın Cibrîl'i insan sûretinde gördüğünün anlatıldığı rivayetler kitaplarda yer almaktadır. Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) naklettiği rivayette Hârise b. Nu'mân'ın Cibrîl'i, Hz. Peygamber ile birlikte otururken gördüğü ve ona selam verdiği anlatılmaktadır:

¹¹⁷⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, 204.

¹¹⁸⁰ Vâkîdî, *a.g.e.*, I, 155; İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 176, III, 452; Buhârî, *et-Târihu'l Kebîr*, râvi no: 323, III, 93; İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, râvi no: 976, s. 231; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, râvi no: 5395, XXV, 602; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, râvi no: 1542, II, 427.

¹¹⁸¹ Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 20545, XI, 282; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu Fadâilu's-Sahâbe*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, Câmiatu Ummu'l-Kurrâ, 1. Baskı, Mekke, 1983/1403, hadis no: 1507, II, 827.

¹¹⁸² İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 176, III, 453; İbn Abdilber, *el-İstîâb fî Ma'rîfeti'l-Ashâb*, râvi no: 443, I, 308; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 1542, II, 429.

حارثة بن النعمان قال: "مررت علي رسول الله ومعه جبريل جالس في المقاعد. وسلمت عليه. ثم أجزت. فلما رجعت فانصرف النبي قال لي: هل رأيت الذي كان معي؟ قلت: نعم. قال: "فإنه جبريل. وقد رد عليك السلام."

Hârise b. Nu'mân: "Cibrîl'i, Hz. Peygamber'i ile birlikte sedirde oturlarken yanlarına uğradım ve selam verdim. Sonra ayrıldım. Geri döndüğümde Hz. Peygamber bana "Yanımda olan kişiyi gördün mü?" diye sordu. Ben de "evet" dedim. Hz. Peygamber de "O Cibrîl'di. Senin selamına karşılık verdi." buyurdu."¹¹⁸³

Rivayet, Hârise b. Nu'mân > Abdullah b. Âmir b. Rebîa > İbn Şihâb ez-Zuhrî'den gelmektedir. Aynı isnadla aynı metni Ahmed b. Hanbel de nakletmektedir.¹¹⁸⁴ Rivayetin isnad zincirinde yer alan râviler sağlam gözükmemektedir. Zira sahâbî râvisi (Hârise b. Nu'mân)'dan sonra gelen Abdullah b. Âmir b. Rebîa, Hz. Peygamber'i çocukken görmüş, Hz. Peygamber'in vefatında beş ya da altı yaşında olduğu ve az hadis rivayet etmesine rağmen sika bir râvi olduğu belirtilmektedir.¹¹⁸⁵ İsnadın diğer ravîsi olan İbn Şihâb ez-Zuhri ise hâfız, mutkîn ve döneminin en iyi hadisçisi olduğu belirtilmektedir.¹¹⁸⁶ Heysemî de râvilerin sağlam ve rivayetin "sahih" olduğunu zikretmektedir.¹¹⁸⁷

Vâkıdî, (ö. 207/823) ise Hz. Âişe'den nakille Hârise b. Nu'mân'ın Hz. Peygamber'i bir kişiyle ayakta konuşurlarken gördüğünü, selam verdiğini, bir zaman sonra Hz. Peygamber'in "O kimseyi tanıdın mı?" sorusuna karşılık Hârise b. Nu'mân'nın "Hayır. O kimdi?" cevabını verdikten sonra Hz. Peygamber'in "O Cibrîl'di. Sana selam

¹¹⁸³ Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 20545, XI, 282; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, hadis no: 3224, III, 256; 3226, III, 257; Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvve*, VII, 74.

¹¹⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Fadâilu's-Sahâbe*, hadis no: 1507, II, 827; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, hadis no: 23677, XXXIX, 82.

¹¹⁸⁵ Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 9; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 2943, VI, 445; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, V, 559.

¹¹⁸⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 1890, VII, 429; Buhârî, *a.g.e.*, râvi no: 693, I, 220; İclî, *Ma'rîfetü's-Sikât*, râvi no: 1645, II, 253.

¹¹⁸⁷ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, IX, 313.

söyledi” cevabını verdiğini zikretmektedir.¹¹⁸⁸ Vâkıdî’nin naklettiği haberin isnad zinciri Hz. Âişe > Urve b. Zubeyr > İbn Şihâb ez-Zuhrî > Ma’mer b. Râşid’den oluşmaktadır.

Yine Vâkıdî’de yer alan benzer bir nakilde şöyledir: Hz. Peygamber, mescidin kapısında Cibrîl’le konuşurken Hârise yanlarından geçer ve selam verir. Cibrîl’in “Ya Muhammed bu kim?” diye sorduğunda Hz. Peygamber, “Hârise b. Nu’mân” dedikten sonra Cibrîl ona: “Huneyn günü yüz sabırlı adamdan biri olan mı! Ona selamımı ilet” şeklinde karşılık verir. Hz. Peygamber, Cibrîl’in selamını Hârise b. Nu’mân ilettiğinde Hârise b. Nu’mân “Ben onu Dihyetu’l-Kelbî zannetmiştim” şeklinde cevap verir.¹¹⁸⁹

Vâkıdî’nin rivayetlerinde Cibrîl’in ayakta olduğu anlatılırken¹¹⁹⁰ Abdullah b. Mubârek’in (ö.181/798) naklettiği rivayette de Cibrîl’in Hz. Peygamber ile oturduğu zikredilmektedir.¹¹⁹¹ Ma’mer’in naklettiği rivayette ise daha da ayrıntıya girilerek sedirde oturdukları belirtilmektedir.¹¹⁹²

Bu birbirinden az da olsa farklı rivayetlerin ortak yanı Cibrîl insan sûretinde yeryüzüne inerek mescidde Hz. Peygamber ile buluşmuş ve aralarında konuşmanın geçmiş olmasıdır. Bu hâdiseye de Hârise b. Nu’mân şahit olmuştur. İbn Sa’d’ da geçen rivayette ise Hârise b. Nu’mân’ın Cibrîl’i iki defa gördüğü anlatılmaktadır.

“Cibrîl’i iki defa gördüm. Birincisi Hz. Peygamber’in Benî Kurayza’ya gitmek için hazırlık yaptığı günde Cibrîl, bize Dihyetu’l-Kelbî sûretinde uğradı ve silahlarımızı almamızı emretti, diğeri ise Huneyn dönüşü Hz. Peygamber’e uğradığımda Hz. Peygamber’i mescidin önünde birisiyle konuşuyor gördüm araya girmek için selam bile vermedim. Cibrîl de Hz. Peygamber’e “Ya Muhammed bu kim?” diye sorduğunda

¹¹⁸⁸ Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 901.

¹¹⁸⁹ Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 900.

¹¹⁹⁰ “وهو يناجي جبريل عند باب المسجد” Bkz. Vâkıdî, *Megâzî*, s. 900.

¹¹⁹¹ إن حارثة بن النعمان أتى رسول الله. وهو يناجي جبريل فجلس ولم يسلم. فقال جبريل: يا رسول الله أن هذا لو سلم لرددنا عليه. قال: ¹¹⁹¹ Bkz. Abdullah b. Mubârek, *Cihad*, hadis no: 65, s. 92. وهذا من الثمانين الذين صبروا معك يوم حنين.

¹¹⁹² “جبريل جالس في المقاعد” Bkz. Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 20545, XI, 282.

H. Peygamber, “O, Hârise b. Nu’mân’dır.” Bunun üzerine Cibrîl de “Huneyn’de etrafından ayrılmayan yüz sabırlı adamdan olan mı? Allah onların rızıklarını kefil olmuştur. Keşke bize selam verseydi de biz de ona karşılık verseydik.” cevabını verdiği nakledilmektedir.¹¹⁹³ Vâkıdî’de aynı konu ilgili başka bir rivayetin sonunda Hârise b. Nu’mân “ما كنت أظنه إلا دية الكلبى / Ben O’nu Dihyetu’l-Kelbî zannettim” ifadesi bulunmaktadır.¹¹⁹⁴ Burada Vâkıdî’nin rivayetin daha doğru olması muhtemeldir. Zira Hârise b. Nu’mân o kişiyi Dihyetu’l-Kelbî zannetseydi onu tanıdığından dolayı selam verir, hal hatır sorardı. Diğer bir husus da aynı konunun anlatıldığı diğer rivayetlerde gelen kimsenin bir yabancı olduğu vurgulanmaktadır.

Rivayetlerden çıkan sonucu şöyle özetleyebiliriz: Hârise b. Nu’mân, Cibrîl’i insan sûretinde gördüğünü ifade eden birden çok rivayet bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı tarih kitaplarında bir kısmı erken dönem hadis kitaplarında zikredilmekte, içlerinden bazıları zayıf olsa da râvileri sağlam ve sahih kabul edilen nakiller karşımıza çıkmaktadır. Bu nakillerin lafızlarında farklılıklar bulunmakla birlikte Hârise b. Nu’mân’ın Cibrîl’i H. Peygamber ile birlikte mescidde konuşurlarken gördüğü anlaşılmaktadır. Hârise b. Nu’mân, H. Peygamber ile konuşan bu kişiyi bir yabancı zannetmiştir. Bu rivayetler ışığında Hârise b. Nu’mân’ı Cibrîl’i insan sûretinde gören sayılı sahabîlerin içerisinde saymamız gerekmektedir.

2.2.7.5. İbn Abbas

Acaba İbn Abbas da Cibrîl’i gördü mü? Zira bu konuda soru sormamıza neden olan anlatımlar bulunmakta, Cibrîl’le karşılaştığının anlatıldığı bu rivayetler kitaplara yansımaktadır. Tabakât kitaplarında İbn Abbas’ın hicretten üç yıl önce doğduğu, doğunca Abbas’ın H. Peygamber’e götürdüğü, H. Peygamber’in Medine’ye hicretinde onların Mekke’de kaldıkları daha sonra Medine’ye hicret ettiği anlatılmaktadır. Ayrıca İbn Abbas

¹¹⁹³ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kubrâ*, râvî no: 176, III, 452; Vâkıdî, *Megâzi*, s. 901.

¹¹⁹⁴ Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 901.

H. Peygamber'in özel duasına mazhar olmuştur.¹¹⁹⁵ H. Peygamber vefat ettiğinde henüz onüç ya da onbeş yaşında olduğu ve hicri yetmiş de Taif'de vefat ettiği de zikredilmektedir.¹¹⁹⁶

İbn Abbas'ın Cibrîl'le olan temasını ifade eden rivayetlere gelince Muslim'de yer alan rivayet şöyledir:

İbn Abbas: “Cibrîl, H. Peygamber'in yanında otururken başının üstünden bir kapı gıcirtısı sesi işitti ve başını kaldırdı. Cibrîl: “Gökteki bu kapı daha önce açılmayıp sadece bugün açıldı ve daha önce yeryüzüne hiç inmeyen bir melek sadece bugün indi.” dedi. Melek selam verdi ve H. Peygamber'e “ Müjde! Sana daha önce hiçbir Peygambere verilmeyen iki nur verildi. Fâtihâtu'l-Kitap ve Bakara sûresinin son ayetleri. Bunlardan okuduğun her harfin karşılığı mutlaka sana verilecektir.”¹¹⁹⁷

Rivâyetin râvîleri Saîd b. Cubeyr > Abdullah b. İsâ > Ammâr b. Zureyk > Ebû'l-Ahvas > Ahmed b. Cevvâs el-Hanefî'den oluşmaktadır. Abdullah b. İsâ dışındaki râvîlerde olumsuz bir cerh durumunun bulunmadığını gördük.¹¹⁹⁸ Abdullah b. İsâ

¹¹⁹⁵ İbn Abbas, “H. Peygamber, beni kucakladı ve “Allah'ım ona kitabı öğret” diye dua etti.” Bkz. Buhârî, İlim, 17, hadis no: 75, I, 44; Başka bir târîkinda ““Allah'ım ona hikmeti öğret.” ifadesi de bulunmaktadır. Bkz. Buhârî, Fadâilu's-Sahâbe, 34, hadis no: 3756, III, 33.

¹¹⁹⁶ İbn Sa'd, a.g.e., râvi no: 1367, VI, 321; Buhârî, et-Târîhu'l-Kebîr, râvi no: 5, V, 3; Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038), Ma'rifetu's-Sahâbe, thk. Adil b. Yusuf el-Gazâlî, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1985, râvi no: 1694, III, 1699; İbn Abdilber, el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb, r.n:1588, III, 938.

¹¹⁹⁷ Rivâyetin metni şöyledir: عن ابن عباس قال: "بينما جبريل قاعد عند النبي سمع نقيصاً من فوقه. فرفع رأسه. فقال هذا باب من السماء فتح اليوم. لم يفتح قط إلا اليوم فنزل ملك فقال: هذا نزل الي الأرض لم ينزل قط إلا اليوم. لم ينزل قط إلا اليوم. وقال: أبشر بنورين أوتيتهما لم يؤتهما نبي قبلك فاتحة الكتاب وخواتم سورة البقرة لن تقرأ بحرف منها إلا أوتيته." Bkz. Muslim, Salâtu'l-Musâfirîn, 43, hadis no: 254, I, 554; Nesâî, Fadâilu'l-Kur'ân, 16, hadis no: 7960, VII, 257.

¹¹⁹⁸ Saîd b. Cübeyr, (ö. 95/713) tâbiînin büyüklerinden olup tabakât kitaplarında hakkında uzun açıklamalar yer almakta, kendisinin İbn Abbas'ın öğrencisi ve sika bir muhaddis olduğu zikredilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, a.g.e., râvi no: 3144, VIII, 374; İclî, Târîhu's-Sikât, râvi no: 533, I, 181; İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb, râvi no: 14, IV, 11. Ammâr b. Zureyk (ö. 159/775) hakkında ise İbn Ebî Hâtim kendisinin “Lâ be's” şeklinde nitelendirdiği söylerken, Yahyâ b. Ma'in'in sika dediğini zikretmektedir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, a.g.e., râvi no: 604, V, 352; Zehebî, Mizânu'l-İtidâl, râvi no: 5986, III, 164; İbn Hacer de Nesâî'nin idare eder manada “Lâ be's” dediğini diğer ulemânın ise sika dediğini belirtmektedir. Bkz. İbn Hacer, a.g.e., râvi no:

hakkında tabakât âlimlerinin iki grupta toplandıklarını görmekteyiz. Birinci grup ulemâ râvi hakkında “sika”, “sâlih,” “sadûk” şeklinde vasıflandırsalarda ¹¹⁹⁹ Ali el-Medenî râvi hakkında “münkeru’l-hadis” şeklinde değerlendirmede bulunurken Dârekutnî de râvinin “metruku’l-hadis” olduğunu belirtmişlerdir. ¹²⁰⁰ Hadis âlimleri Abdullah b. İsâ hakkındaki farklı görüşlere rağmen rivayeti “sahih” olarak nitelendirmişlerdir. ¹²⁰¹ Fakat İbnu’l-Cevzî (ö. 597/1200) ise hadisde problem (müşkil) olduğunu Hz. Peygamber’e iki nur olarak ifade edilen Fatiha ve Bakara sûrelerinden başka sûre verilmedi mi? ki bu ikisi zikrediliyor şeklindeki itirazını zikretmektedir. Fakat o Cibrîl’in Hz. Peygamber’in yanında oturmasına ya da Cibrîl’in görülüp görülmemesine değinmemektedir. ¹²⁰²

Metin aynı olmakla birlikte diğer hadis kitaplarında " جالس " yerine " قاعد " kelimesinin yer aldığı nakiller de bulunmaktadır. ¹²⁰³ Bu rivayetlerin isnadları da son râvilerine de kadar aynı olduğunu görmekteyiz. İbn Ebî Şeybe ve Ebû Ya’lâ’nın kitaplarında yer verdiği rivayetin râvileri arasında Ali el-Medenî’nin “münkeru’l-hadis” dediği, Dârekutnî ise “metruku’l-hadis” olarak vasıflandırdığı Abdullah b. İsâ bulunmaktadır.

647, VII, 400. Ebu’l-Ahvas (Selâm b. Selîm) hakkında da İbn Sa’d, hadis bilgisinin çok olduğunu belirtip “salih” olarak nitelerken Buhârî ise “sebt” sahibi olduğunu zikretmektedir. Bkz. İbn Sa’d *a.g.e.*, râvi no: 3486, VIII, 500; Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, râvi no: 2231, IV, 135; İclî, *Târîhu’s-Sikât*, râvi no: 645, I, 212; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1121, IV, 259; Ahmed b. Cevvâs el-Hanefî (ö.238/852) hakkında ise olumsuz bir ifade bulunmamaktadır. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 24, II, 44; İbn Hibbân, *a.g.e.*, VIII, 20; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 26, I, 22.

¹¹⁹⁹ İclî, *Ma’rifetu’s-Sikât*, râvi no: 945, II, 51; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 514, V, 163; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 32.

¹²⁰⁰ Zehebî, *el-Muğnî fi’l-Duafâ’*, râvi no: 3293, I, 498; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 604, V, 352.

¹²⁰¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliyâ*’da rivayetin “حديث صحيح ثابت” /hadis sahih ve sabittir” diyerek rivayetin “sahih” olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliyâ*, VI, 306; Hâkim en-Neysâbü’rî, *Mustedrek*, hadis no: 2052, I, 746. Ayrıca, Şuayb el-Arnaûd, tahkikini yaptığı Sahîhu İbn Hibbân’da rivayeti “hasen” olarak nitelendirmekte ve Muslim’de yer alan rivayeti de sahih olarak kabul etmektedir. Bkz. İbn Balabân, *el-İhsân fi takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, III, 57, 2’ nolu dipnot.

¹²⁰² Bkz. İbnu’l-Cevzî, *Keşfu’l-Muşkil min Ehâdisi’s-Sahîhayn*, hadis no: 1216, II, 456.

¹²⁰³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, hadis no: 31701, VI, 313; Ebû Ya’lâ el-Mevsılî, *Musned*, hadis no: 161, IV, 371.

Tabiidir ki müellifler rivayeti terğîb cihetiyle ele alıp Fatihâ'nın ve Bakara sûresinin sonunda yer alan Âmene'r-Resûlu'nun önemine vurgu yaptığı düşüncesiyle kitaplarında “Fatihâ ve Bakara sûresinin fazileti” v.b. başlıklarla Fâdâilu'l-Kur'an bölümlerinde eserlerinde nakletmişlerdir.¹²⁰⁴

Rivayetin sadece senedinde değil metinde de sıkıntıların olduğu da âşikârdır. Zira İbn Abbas, rivayete insanlar için kullanılan "بينما جبريل قاعد" “Cibrîl otururken” ifadeleriyle başlamaktadır. Ayrıca “بينما” ifadesi Nesâî’de “بينما” şeklinde yer almaktadır.¹²⁰⁵ Rivayetin devamında da “سمع” “işitti” ve “رفع رأسه” “başını kaldırdı” gibi fiiler Cibrîl’e ait olduğunu görmekteyiz.¹²⁰⁶ Eğer bu hâdis sahabenin de içerisinde bulunduğu bir topluluğun karşısında gerçekleşmiş olsaydı hâdis “Cibrîl Hadisi” örneğinde olduğu gibi birden çok sahâbi tarafından rivayete dönüşmesi gerekirdi. Fakat böyle bir durumun varlığından bahsedemiyoruz. Sınırlı sayıda kitapta yer alan bu rivayet bizlere de sadece İbn Abbas’tan nakledilen ve isnadında da Abdullah b. İsâ gibi “münkerül hadis” olan bir râvinin bulunduğu senedle ulaşmaktadır. Bu nedenle de her ne kadar rivayet hakkında “sahih” veya “hasen” denilse de senedinde ve metninde yer alan problemlerden dolayı rivayetin “zayıf” olduğu kanaatini taşımaktayız.

İbn Abbas’ın Cibrîl’i gördüğünü ifade ettiği diğer bir rivayette şöyledir:

“Babamla birlikte Resûlullah’a uğradık. O birisiyle sessizce konuşuyordu. Babamı çevirip oradan ayrıldık. Babam “Oğlum amcaoğlunu gördün mü ki beni çevirdin” dedi. Ben “Babacığım Resûlullah’ın yanında bir adam var onunla sessizce konuşuyor” dedim. Daha sonra tekrar Resûlullah’a uğradığımızda babam “Ya Resûlallah, Abdullah fısıltı halinde birisiyle konuştuğunuzu söyledi. Yanınızda birisi mi

¹²⁰⁴ Munzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî (ö. 656/1258), *et-Tergîb ve't-terhîb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2002, II, 240.

¹²⁰⁵ Nesâî, Fâdâilu'l-Kur'ân, 16, hadis no: 7960, VII, 257.

¹²⁰⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtîh*, hadis no: 2124, V, 22.

vardı?” dedi. Hz. Peygamber “Abdullah sen onu gördün mü?” Ben “evet” dedim. Hz. Peygamber “O Cibrîl’di. Onunla ilgileniyordum.” buyurdu.¹²⁰⁷

Rivayetin Ahmed b. Hanbel’in *Musned*’inde yer alan isnad zinciri İbn Abbâs > Ammâr b. Ebî Ammâr > Hammad b. Seleme > Hasan b. Musâ’dan oluşmaktadır. İsnadda yer Ammâr b. Ebî Ammâr hakkında Buhârî, “Şu’be onun hakkında olumsuz şeyler söylüyor” şeklindeki değerlendirmesine yer vermekte,¹²⁰⁸ İbn Hibbân ise râviyi *sikât*’ında yer vermekle birlikte “bazen hata yaptığını” söylemektedir.¹²⁰⁹ Bunun yanında diğer tabakât sahipleri râviyi sika olarak vasıflandırmaktadırlar.¹²¹⁰ Hammad b. Seleme hakkındaki değerlendirmeleri daha önce de belirtmiştik.¹²¹¹ Hasan b. Musâ hakkında ise İbn Sa’d başta olmak üzere Yahyâ b. Maîn, Ali el-Medenî râvinin sika ve hadiste sadûk olduğunu söylemektedir.¹²¹² Heysemî de (ö. 807/1405) râvilerinin *Sahîhayn*’ın râvilerinden olduğunu söylemekle¹²¹³ rivayetin de sahih olduğunu söylemek istemektedir.

Ahmed b. Hanbel’in *Fadâilu’s-Sahâbe* adlı eserinde İbn Abbas’ın Cibrîl’i iki defa gördüğüne ait rivayet yer almaktadır. Mucâhid’in İbn İbbas’dan naklettiği nakilde “رَأَيْتُ جِبْرِيلَ مَرَّتَيْنِ وَدَعَا لِي رَسُولُ اللَّهِ أَنْ يَأْتِيَنِي الْحِكْمَةُ مَرَّتَيْنِ /Cibrîl’i iki defa gördüm. Resûlullah bana hikmetin verilmesi için de iki defa dua etti.” dediğini zikretmektedir.¹²¹⁴

¹²⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 2679, IV, 417; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Musned*, hadis no: 2831, IV, 427; Abd b. Humeyd, *el-Muntehab*, hadis no: 711, I, 527.

¹²⁰⁸ “وكان شعبة يتكلم في عمار” Bkz. Buhârî, , *et-Târîhu’s-Sagîr*, thk. Muhammed. İbrahim Zâyed, Dâru’l-Meârif, 1. Baskı, 2 cilt, Beyrut, 1986, I, 55.

¹²⁰⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, V, 267.

¹²¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 2167, VI, 389; İbn Şâhin, *Târîhu Esmâu’s-Sikât*, s. 156; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 656, VII, 404.

¹²¹¹ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, râvi no: 14, III, 13.

¹²¹² İbn Sa’d, *a.g.e.*, râvi no: 4338, IX, 339; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 160, III, 37; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 160, III, 37.

¹²¹³ Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, IX, 276.

¹²¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Fadâilu’s-Sahâbe*, hadis no: 1911, II, 972; İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Amr b. Ebî Âsım ed-Dahhâk eş-Şeybânî (ö. 287/900), *el-Âhâd ve’l-Mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, Dâru’r-Ra’ye, 6 cilt, 1. Baskı, Riyad, 1991, hadis no: 378, I, 286; Bezzâr, *a.g.e.*, hadis no: 4921, XI, 180; İbn Sa’d, *a.g.e.*, râvi no: 1367, VI, 321.

İbn Sa'd, İbn Abbas'ın hayatını anlattığı bölümde onun Cibrîl'le olan karşılaşmalarının anlatıldığı rivayetleri zikretmektedir. Bu rivayetlerin birinde Hz. Peygamber'in kendisine Cibrîl'e bakmaması gerektiği bu nedenle kör olabileceğini söylediği ile ilgili bir habere yer vermektedir.¹²¹⁵

Taberânî (ö. 360/971), "İbn Abbas'ın Menkibeleri" bahsinde İbn Abbas'ın Cibrîl'i, Dihyetu'l-Kelbî sûretinde gördüğü ile ilgili rivayete yer vermektedir.¹²¹⁶ Fakat rivayetin hem metni hem de senedi problemli görünmektedir. Rivayetin senedinde de münker rivayetleri bulunan ve meçhul râviler bulunmaktadır.¹²¹⁷ Heysemî de rivayetin isnadında meçhul râviler bulunduğunu belirtmektedir.¹²¹⁸ Rivayetin metninde de Cibrîl'in İbn Abbas'a "Elbisen beyaz ama soyundan gelecekler onu karartacak" şeklinde söylemesi, rivayetin dikkate alınmaması nedenlerindendir.

Cibrîl'in insan sûretinde yeryüzüne indiğini ve birden çok sahâbînin onu gördüğü kabul etmekle birlikte -Cibrîl hadisinde olduğu gibi- fakat İbn Abbas'ın Cibrîl'i gördüğünü ifade eden rivayetleri ihtiyatla karşılamak gerekmektedir. Zira kounyla ilgili

¹²¹⁵ İbn Abbas, ilerleyen yaşlarında âmâ olduğu ve o şekilde hicri 68/687 yılında vefat ettiği belirtilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 1367, VI, 320.

¹²¹⁶ Rivayet şöyledir: "Bir gün babam beni bir iş için Allah Resûlü'nün yanına göndermişti. Üzerimde beyaz, tertemiz bir elbise vardı. Hz. Peygamber yanında bulunan Dihyetu'l-Kelbî ile fısıltı halinde konuşuyordu. Hz. Peygamber'in yanındaki Cibrîl'miş ama ben bunu bilmiyordum ve selam vermemiştim. Cibrîl beni görünce, "Ya Muhammed! Bu kim? diye sordu. Hz. Peygamber: "Amcam Abbas'ın oğlu!" buyurdu. Cibrîl: "Elbisesi beyaz ama daha sonra onun soyundan gelecek olanlar siyah olacak. Keşke selam verseydi, selamını alırdık!" Uzakta durup bir süre bekledim. Dihye (Cibrîl) gidince yanına gittim. Allah Resûlü, "Niçin selam vermedin?" diye sordu. İbn Abbas "Ya Resûlallah! Dihye ile sessizce konuştuğunuzu gördüm. Konuşmanızı bölmek istemedim. Hz. Peygamber: "Onu gördün mü?" diye sordu. Ben "evet" cevabını verdim. Bunun üzerine Hz. Peygamber " Bu yüzden gözlerin kör olacak ama ölüm anında Allah gözlerini sana tekrar geri iade edilecek" buyurdu. Gerçektende ölümüne yakın gözleri açıldı. Bkz. Taberânî, hadis no: 10586, X, 292.

¹²¹⁷ Rivayetin isnad zincirinde yer alan Furât b. Sâib hakkında Buhârî, Meymûn b. Mihrân ve Fuât b. Sâib kanalıyla gelen rivayetlerin terk edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Nesâî'de Furât b. Sâib hakkında "metrûku'l-hadis" olduğunu zikretmektedir. Bkz. Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, râvi no: 583, VII,130; Nesâî, *Kitâbu'd-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, râvi no: 512, s. 197.

¹²¹⁸ Heysemî, *a.g.e.*, IX, 277.

rivayetlerin senedlerinde münker rivayetler nakleden ravilerin bulunması bir yana metinlerinde de geleceğe yönelik ifadelerin bulunması nakilleri kabul edilmez hale sokmaktadır. Bütün bunlara rağmen Abdullah İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'in hem akrabası olması hem de çocuk yaşta olup çalışmak zorunda olmaması Hz. Peygamber ile çokça zaman geçirmesine neden olmuştur. Bu durum da onu Cibrîl'i insan sûretinde görme ihtimali yüksek olan sahâbiler arasına sokmaktadır.

2.2.7.6. Hassân b. Sâbit

Hz. Peygamber, müşriklerle sadece cenk meydanında savaşmamakta, şiir ve edebiyat alanında da mücadelesini sürdürmekteydi. Ashab bir yandan savaş meydanında ellerinde kılıçla cihad ederken diğer yandan müşriklerin Hz. Peygamber hakkındaki kâhin, mecnun vb. ithamlarına karşı mücadele etmekteydi. İşte müşriklerin sözle olan sataşmalarına karşı Hassan b. Sâbit onlara cevap veren sahâbî olarak karşımıza çıkmaktadır. Hassân b. Sâbit Medineli olup Hazrec kabilesinin Neccâr oğullarındandır. Bu bakımından da Hz. Peygamber'in akrabasıdır. Câhiliye dönemindeki şiir müsabakalarına katılan Hassân hem şairliği hemde savaşlardaki kahramanlığı ile tanınmaktadır. Altmış yaşlarında iken II. Akabe biatından sonra müslüman olduğu kaydedilmektedir. Yaşının ileri olması nedeniyle savaşlarda çarpışmaktan ziyade şiirleriyle Hz. Peygamber'in mücadelesine destek olmuştur.¹²¹⁹ İşte Hassân b. Sâbit'in bu mücadelesine Cibrîl'den de destek geldiğini görmekteyiz. Cibrîl'in Hassân b. Sâbit'in bu mücadelesini beğendiğini, ona selam göndererek onu desteklediğini Hz. Peygamber'den ona ulaştırmasını istemiştir.

¹²¹⁹ Buhârî, Târihu'l Kebîr, râvi no: 120, III,29; İbn Asâkîr, *a.g.e.*, râvi no: 1263, XII, 378; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, râvi no: 710, II, 845; İbnu'l-Esîr el- Cezerî, *Usdu'l-Gâbe*, râvi no: 1153, s. 269; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, râvi no: 1714, II, 525.

اهجم -أو هاجهم- وجبريل Berâ İbn Azib'den, Hz. Peygamber'in *Hassân b. Sâbit* için "Onlara hucum et ve Cibrîl'in yardımı seninle olsun." dediği nakledilmektedir.¹²²⁰ Rivayet pekçok hadis kaynağında yer almakta ve isnadı da sağlam görünmektedir.¹²²¹

Hadisde geçen "اهجم -أو هاجهم- وجبريل معك" / Onlara hucum et, Cibrîl seninle beraberdir" sözü savaş alanında değil müşriklere karşı şiir oku anlamındadır. Zira Hassan b. Sâbit Kureyş kabilesini hiciv etme konusunda Hz. Peygamber'den izin istemiş Allah Resûlu de "ben de neseb olarak onlardanım" buyurduğunda Hassan "Ben sizi tereyağından kıl çeker gibi onlardan ayırım" demiştir.¹²²² Böylelikle Hz. Peygamber ona izin vermiştir. Bu hâdis Allah Resûlu'nun Kurayza'ya sefere gittiği gün olduğu nakledilmektedir.¹²²³

İtyûbî, "معك/beraberinde" lafzı daha önce yine mi'râcta geçtiğini orada Cibrîl'e beraberindeki kim? sorusuna Cibrîl'in "Muhammed" cevabını verdiğini burada da aynı lafızların kullanıldığını dikkat çekmekte Cibrîl'in daha önce Hz. Peygamber'in ismini söylerken bu defa Hassan b. Sâbit'i söylediği zikretmektedir.¹²²⁴

Hassan b. Sâbit, Hz. Peygamber'in vefatından sonrada şiir okumaya devam etmiş fakat Hz. Ömer O'nun mescidde şiir okuduğunu görürünce O'na "Hz. Peygamber'in mescidinde şiir mi okuyorsun!" sözünü sarfetmiş bunun üzerine Hassan b. Sâbit Ebû

¹²²⁰ Buhârî, Bedu'l-Halk, 6, hadis no: 3213, II, 425; Muslim, Fadâilu's-Sahabe, 34, hadis no: 153, IV, 1933; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Musned*, hadis no: 766, II, 97; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 18689, 18690, XXX, 623.

¹²²¹ Rivayetin son râvisi değişmekle birlikte isnad zinciri Berâ b. Âzib > Adî b. Sâbit > Şu'be b. el-Haccâc'dan oluşmaktadır. Sahabî râvisi dışındaki Adî b. Sâbit ve Şu'be b. el-Haccâc hakkında sika, sebt ve mutkîn oldukları zikredilmektedir. Adî b. Sâbit için bkz. İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, râvi no: 1222, II, 132; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 5, VII, 2; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 270. Şu'be b. el-Haccâc için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 4111, IX, 280; İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, râvi no: 728, I, 456; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1609, IV, 369.

¹²²² Buhârî, Menâkıb, 16, hadis no: 3531, II, 512, Edeb, 91, hadis no: 6150, IV, 120; Muslim, Fadâilu's-Sahabe, 34, hadis no: 157, IV, 1935.

¹²²³ Buhârî, Megâzi, 30, hadis no: 4124, III, 120.

¹²²⁴ İtyûbî el-Velvelî, *Zuhîratu'l-Ukbâ*, VI, 455.

Hureyre'ye dönerek “Allah aşkına! Resûlullah bu mescidde müşriklere benim adıma cevap ver ve “Allahım! O’nu (Hassân b. Sâbit’i) Rûhu’l-Kuds kuvvetlendir” demedi mi? diye sorunca Ebû Hureyre buna “evet” cevabını vermiştir.¹²²⁵

Hiz. Peygamber’in “وجبريل معك / Cibrîl seninle olsun” sözüyle Hassân b. Sâbit’i şiir söyleme konusunda cesaretlendirmiş ona “اهجم / hücum et” diyerek cihadın sadece kılıçla olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca sahâbinin yaptığı işi güzel yapılması hususunda Cibrîl’i motive aracı için de kullanmış olması muhtemeldir.

2.2.7.7. Hiz. Hüseyin

Cibrîl lafzının yer aldığı rivayetlerin içerisinde gelecekte haber veren nakillerinde vardır. Örneğin; Hiz. Hüseyin’in şehid edileceği haberini veren rivayettir. Bu rivayette Cibrîl’in Hiz. Peygamber’in vefatından yarım asır sonra olacak olan meş’ûm hâdisenin mekanına kadar Hiz. Peygamber’e bildirildiği ve bunu da Hiz. Peygamber’e Cibrîl’in haber verdiği nakledilmektedir. Konuyla ilgili rivayet, hem hadis hem de tarih kitaplarında yer almaktadır. Konuya Ahmed b. Hanbel’in *Fadâilu’s-sahâbe* adlı eserinde Ummu Seleme’den nakledilen rivayet şöyledir:

أم سلمة قالت: كان جبريل عند النبي والحسين معي فبكي فتركته فدنا من النبي فقال جبريل: "أحببه يا محمد ؟" فقال: "نعم." فقال: "إن أمتك ستقتله وإن شئت أريتك من تربة الأرض التي يقتل بها." فأراه إياه فإذا الأرض يقال له كربلاء.

Ummu Seleme şöyle anlatmaktadır: “Hüseyin, Hiz. Peygamber’in yanında ağlıyorken Cibrîlde oradaydı. Hüseyin biraz uzaklaşınca Cibrîl, Hiz. Peygamber’e yaklaştı ve “ Onu seviyormusun Ya Muhammed” dedi Hiz. Peygamber “evet” cevabını

عن سعيد ابن المسيب قال: مر عمر في المسجد وحسان ينشد فقال: كنت أنشد فيه وفيه من هو خير منك. ثم التفت إلي أبي هريرة فقال: ¹²²⁵ أنشدك بالله أسمعت رسول الله يقول أجب عني اللهم أيده بروه القدس قال: نعم.

Buhârî, Bedu’l-Halk, 6, hadis no: 3212, II, 425; Muslim, Fadâilu’s-Sahabe, b.34, hadis no: 151, IV,1932; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 21936-21937, XXXVI, 267.

verdi. Cibrîl, “Ama ümmetin onu öldürecek eğer istersen onun öldürüldüğü toprağı sana gösterebilirim.” dedi. Daha sonra Hz. Peygamber’e Kerbalâ denilen yeri görüverdi.¹²²⁶

Rivayetin isnadı Ummu Seleme > Şehr b. Havşeb > Ebân b. Ebî İyâş > Hammâd b. Ebî Seleme > Haccâc b. Minhâl > İbrâhîm b. Abdullah’dır. Senedde yer alan Şehr b. Havşeb hakkında İbn Ebî Hâtîm, Ahmed b. Hanbel’in sika, Ebû Zur’a’nın ise “idare eder, fena değil” dediğini, kendisinin ise hasen/güzel gördüğünü belirtmektedir.¹²²⁷ Fakat İbn Sa’d hadis konusunda zayıf olduğunu,¹²²⁸ İbn Adî’nin de râvinin ليس بقوي في الحديث /hadisde güçlü olmadığını ve naklettiklerinin delil alınamayacağını belirtmektedir.¹²²⁹ Senedde yer alan diğer râvi de Ebân b. Ebî İyâş’dır. Ebân b. Ebî İyâş hakkında İbn Sa’d başta olmak pek çok üzere cerh ve ta’dîl âlimi râviyi “Metruku’l-Hadîs” olarak vasıflandırmışlardır.¹²³⁰ İbn Ebî Hâtîm de râvinin münkeru’l-hadis olduğunu zikretmektedir.¹²³¹ Ayrıca Buhârî de Ebân b. Ebî İyâş hakkında hatalı görüşlere sahip olduğunu belirtmektedir.¹²³² Bu nedenle rivayetin zayıf olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Yine Ahmed b. Hanbel’in *Musned*’inde yer alan benzer bir rivayette de hâdis şöyle nakledilmektedir: Hz. Peygamber “Melek, daha önce gelmediği şekilde eve girdi ve bana “Bu oğlun Hüseyin öldürülecek. İstersen öldürüldüğü o kırmızı toprağı sana gösterebilirim.” dedi.¹²³³

¹²²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Fadâilu’s-Sahâbe*, hadis no: 1391, II, 791.

¹²²⁷ İbn Ebî Hâtîm, *a.g.e.*, râvi no: 1667, IV, 382.

¹²²⁸ İbn Sa’d, *a.g.e.*, râvi no: 4667, IX, 452.

¹²²⁹ İbn Adî, *el-Kâmil fi’d-Duafâi’r-Ricâl*, râvi no: 898, V, 63.

¹²³⁰ İbn Sa’d, *a.g.e.*, râvi no: 4032, IX, 253; İbn Hibbân, *Kitâbu’l-Mecrûhîn*, râvi no: 1, I, 89; İbn Adî, *a.g.e.*, râvi no: 203, II, 57.

¹²³¹ İbn Ebî Hâtîm, *a.g.e.*, râvi no: 1087, II, 295.

¹²³² Buhârî, *et-Târihu’l-Kebîr*, râvi no: 1455, I, 454.

¹²³³ Rivayetin metni şöyledir: "لقد دخل علي البيت ملك لم يدخل علي قبلها فقال لي: إن ابنك هذا حسين مقتول إن شئت أرئيتك من تربة الأرض التي يقتل بها فأخرج تربة الحمراء." Ahmed b. Hanbel, hadis no: 26523, XLIV, 143; Ahmed b. Hanbel, *Fadâilu’s-Sahâbe*, hadis no: 1357, II, 770.

Fakat bu rivayet “عن عائشة أو أم سلمة” Hz. Âişe veya Ummu Seleme’den” şeklinde başlamaktadır. Kimden nakledildiği konusunda vehm bulunmaktadır. Rivayeti nakleden Saîd b. Hind adındaki râvi rivayeti kimden aldığı konusunda vehmetmiş gibi görünmekle birlikte Vekî’ b. Cerrâh bu şüpheliyi yapan râvînin Abdullah b. Sa’id olduğunu belirtmektedir.¹²³⁴ Rivayetin senedi Hz. Âişe veya Ummu Seleme > Saîd b. Ebî Hind > Abdullah b. Saîd > Vekî’ b. Cerrâh’dan meydana gelmektedir. İsnad sayıca az râviden oluşmuş olsa da senedde zayıf hatta bazılarına göre münkeru’l-hadis olmakla itham edilen râvi de bulunmaktadır. Buna ilaveten Sa’id b. Ebî Hind ve Vek’i b. Cerrâh’ın sika (sağlam) oldukları zikredilmektedir.¹²³⁵ Fakat Sa’id b. Ebî Hind’in oğlu Abdullah b. Sa’id hakkında ise farklı görüşler bulunmaktadır. Zira Abdullah b. Sa’id hakkında, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn¹²³⁶ ve İbn Hibbân¹²³⁷ sika olduğunu söylemelerde İbn Ebî Hâtim babasının ve Ebû Zur’a’nın râviyi zayıf bir hadisçi olarak değerlendirdiğini belirtmektedir.¹²³⁸ Ayrıca Zehebî de İbn Kattân’ın râvî hakkında “münkeru’l-hadis” ifadesini kullandığını *Duafâ*’sında zikretmektedir.¹²³⁹

Benzer isnad ve ayrıntılı metne sahip olan başka bir rivayette Abd b. Humeyd’in (ö. 249/863) *Muntehab*’ında mevcuttur. Bu rivayette Ahmed b. Hanbel’in *Musned*’inde yer alan rivayetten sadece son râvisi farklı olmakla birlikte -son râvisi Abdurrezzâk b.

¹²³⁴ Ahmed b. Hanbel, XLIII, 143.

¹²³⁵ Sa’id b. Ebî Hind için İbn Sa’d “salihu’l-hadis tâbirini kullanmaktadır. Buhârî, İbn Abbâs, Ebû Hureyre ve Hz. Ali’den rivayet ettiği zikretmekte, İbn Hibbân ve Zehebî râvinin sika olduğunu belirtmektedirler. Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, râvi no: 1873, VII, 424; Buhârî, *et-Târihu’l-Kebîr*, râvi no: 1735, III, 518; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 302, IV, 71; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 284; Zehebî, *el-Kâşif*, râvi no: 1969, I, 445; Vekî’ b. Cerrâh hakkında müelliflerin “sika, hucce, hâfız, mutkîn” gibi övgü dolu sıfatlar kullandıklarını görmekteyiz. Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, râvi no: 3554, VIII, 517; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 168, IX, 37; İbn Hibbân, *a.g.e.*, VII, 562; Zehebî, *el-Mîzân*, râvi no: 9356, IV, 335.

¹²³⁶ İclî, *Târihu’s-Sikât*, râvi no: 816, I, 258

¹²³⁷ İbn Hibbân, *a.g.e.*, VII, 12.

¹²³⁸ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 335, V, 70.

¹²³⁹ Zehebî, *el-Mugnî fi’d-Duafâ*, râvi no: 3191, I, 484; Ukaylî, *Kitâbu’d-Duafâ’l-Kebîr*, râvi no: 811, II, 259; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, râvi no: 414, V, 239.

Hemmâm'dır – metinlerinde de farklılar bulunmaktadır. Yine Ummu Seleme'den nakledilen rivayette hâdisenin gerçekleştiği yer Ummu Selemeye ait olduğu ve Cibrîl'in kanadını yere vurarak yeri düzleştirdiği ve Hz. Peygamber'in Hz. Hüseyin'in şehid edileceği yerin toprağını Hz. Peygamber'e gösterdiği anlatılmaktadır.¹²⁴⁰ Bu rivayetin isnad zincirinde cerh ve ta'dîl alimlerince zayıf olarak nitelenen Abdullah b. Sa'îd bulunmaktadır.¹²⁴¹

Hz. Hüseyin şehid edileceği ile ilgili haberi sadece hadis kaynaklarında değil tarih ve tabakât kitabı olan İbn Sa'd'ın (ö. 230/855) *Tabâkâtu'l-Kubrâ'* sında da yer aldığını görmekteyiz. Konuyla ilgili İbn Sa'd, eserinde Hz. Hüseyinin katledileceğinin anlatıldığı ona yakın haberi eserinde yer vermektedir.¹²⁴² Yukarıda zikrettiğimiz rivayetin bir benzeri olmakla birlikte farklı ayrıntılar bulunmaktadır. Zira bu rivayeti Ummu Seleme Hz. Âişe'den şöyle nakletmektedir:

“Sabah vaktiydi. Hz. Peygamber Cibrîl ile görüşmek istedi ve Cibrîl geldi. Hz. Peygamber Hz. Âişe'ye içeri kimseyi almamasını emretti. Fakat Hüseyin bilmeden içeri giriverdi. Cibrîl “Bu kim?” dedi Hz. Peygamber “Oğlum” dedi ve dizine oturttu. Cibrîl “Ama o öldürülecek” dedi. Hz. Peygamber “Onu kim öldürecek?” deyince Cibrîl “Ümmetin” cevabını verdi. Hz. Peygamber Ümmetim mi? Cibrîl: “İstersen öldürüleceği

¹²⁴⁰ Rivayet şöyledir: “Hz. Peygamber, evimde uyuyordu. O sırada Hüseyin içeri girmek için geldi. Ben de Hz. Peygamber'in uyanmasında korkarak içeri girmesin diye kapının önüne oturdum. Boş bıraktığım bir anda Hüseyin emekleyerek içeri girdi ve Hz. Peygamber'in karnının üzerine oturdu. Bir süre sonra Hz. Peygamber'in sesini işitince içeri girdim ve “Ey Allah'ın Resûlu onun böyle bir şey yapacağını bilmiyordum” dedim. Hz. Peygamber “Cibrîl bana Hüseyin karnımın üzerinde iken geldi ve “Onu seviyor musun? diye sordu. Ben de “evet” dedim. O “Fakat ümmetin onu öldürecek. Öldürüleceği toprağı göstereyim mi? dedi. Ben de “evet” deyince kanadını yere vurdu ve bana bu toprağı getirdi. Elindeki kırmızı toprağı bakıp ağlıyorken “Keşke bilmeseydim benden sonra seni kim öldürecek” dedi. Bkz. Abd b. Humeyd, *el-Muntehab min Musnedi Abd b. Humeyd*, hadis no: 1531, II, 384.

¹²⁴¹ Abdullah b. Sa'îd için Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 335, V, 70; Zehebî, *a.g.e.*, râvi no: 3191, I, 484; Ukaylî, *a.g.e.*, râvi no: 811, II, 259; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 414, V, 239.

¹²⁴² İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, (mütemim cüz Sahabe 5. tabaka), s. 344-352.

*toprakdan sana haber vereyim” dedi sonra Irak kırsalını işaret etti ve sadece ona göstererek “İşte bu onun savaştığı topraktır.” dedi.*¹²⁴³

Rivayetin senedi Hz. Âişe > Ummu Seleme > Ebû Seleme > Muhammed b. İbrâhim > Musâ b. Muhammed b. İbrâhim (oğul) > Muhammed b. Ömer'den oluşmaktadır. Fakat İbn Sa'd kendisinin de isnad zincirinde yer vermiş olduğu bir râvi olan Musâ b. Muhammed b. İbrâhim hakkında münker riva“münkeru'l-hadis” şeklinde vasıflandırmaktadır.¹²⁴⁴ İbn Ebî Hâtim de babasının râvi hakkında “münkeru'l-hadis” şeklinde vasıflandırdığını zikretmektedir.¹²⁴⁵

Enes b. Mâlik'den Hz. Hüseyin'in şehid edileceğinin anlatıldığı bir başka rivayette şöyledir: *“Yağmur meleği Hz. Peygamber'i görmek için Rabbin'den izin istedi ve kendisine izin verilince melek geldi ve Ümmü Seleme'ye “Kapıya sahip ol içeri kimse girmesin” buyurdu. Hüseyin içeri girmek isteyince Ümmü Seleme ona mani oldu. O da atladi ve içeri girdi Hz. Peygamber'in önce sırtına sonra omzuna ve boynuna oturdu. Melek, Hz. Peygamber'e “Onu seviyormusun?” diye sorduğun da Hz. Peygamber “Evet” cevabını verdi. Melek ona “Ama ümmetin onu öldürcek. İstersen onun öldürüleceği yeri sana gösterebilirim” dedi ve elini yere vurdu sonra ona kırmızı bir toprak getirdi. Daha sonra Ümmü Seleme o toprağı aldı ve elbisesine koydu. Zeyd b. Sâbit “O yerin Kerbelâ olduğunu öğrendik” dedi.*¹²⁴⁶

فكان النبي إذا أراد لقيا جبريل لقيه فيها. لقيه رسول الله مرة من ذلك فيها. وأمر عائشة أن لا يصعد إليه أحد. فدخل حسين بن علي ولم¹²⁴³ تعلم حتي تغشيتها. فقال جبريل: من هذا؟ قال رسول الله: إني فأخذ النبي فجعله علي خذفه. فقال أما انه سيقتل فقال رسول الله: من يقتله؟ قال أمتك. فقال رسول الله: أمتي تقتله؟ قال: نعم وإن شئت أخبرتك بالأرض التي يقتل بها. فأشار له جبريل الي الطف بالعراق وأخذ تربة خمرأ فأراه اياها

Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, (mütemim cüz Sahâbe 5. tabaka), hadis no: 413, s. 346,

¹²⁴⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, *Tâbiîn Mutemmim Cüz*, râvi no: 324, I, 396.

¹²⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 710, VIII, 159.

عن أنس ابن مالك: أن ملك المطر يستأذن ربه أن يأتي النبي فأذن له فقال لأم سلمة: أملكى علينا الباب لا يدخل علينا أحد. قال: وجاء¹²⁴⁶ حسين ليدخل فمنعته فوثب فدخل فجعل يقعد علي ظهر النبي والي منكبه وعلي عاتقه. فقال الملك النبي أتجبه؟ قال نعم قال أما أمتك ستقتله. وإن شئت أرايتك المكان الذي يقتل به. فضرب بببده فجانه بطين حمراء. فأخذته أم سلمة فصرتها بخمرها.

Rivayetin isnad zincirinde Enes b. Mâlik > Sâbit b. Eslem > Umâre b. Zâdân > Muemmel b. İsmail bulunmaktadır. Kısa bir isnad zincirine sahip olmakla birlikte râvileri cerhe uğramıştır. Bunlardan biri Umâre b. Zâdân'dır. Buhârî ise naklettiği hadislerinde “ızdırab” olduğunu,¹²⁴⁷ İbn Ebî Hâtim onun rivayetlerinin delil olmayacağını belirtmektedir.¹²⁴⁸ Rivayetin diğer râvisi olan Muemmel b. İsmail hakkında ise İbn Sa'd ve İbn Ebî Hâtim çok hata yaptığını söylerken¹²⁴⁹ Zehebî ise Buhârî'nin râviyi “münkeru'l-hadis” kabul ettiğini nakletmektedir.¹²⁵⁰ Ayrıca İbnu'l-Cevzî de (ö. 597/1201) Umâre b. Zâdân'ın Enes b. Mâlik'ten “münker” rivayetlerin bulunduğunu belirtmektedir.¹²⁵¹

Rivayetlerle ilgili değerlendirmeye gelince öncelikle rivayetin hangi sahâbîden geldiği konusu şüphelidir. Nitekim rivayetler vehm ifade eden “أو/veya” ile başlamakta ve rivayetin Hz. Peygamber'in hangi eşinden nakledildiği konusu karmaşa haline gelmiş durumdadır. Ayrıca zikrettiğimiz rivayetlerin isnadlarında yer alan râvilerden biri veya bir kaç ya münkeru'l-hadis veya metrûku'l-hadis olan râvilerden oluşmaktadır. Ama yine de bazı müelliflerin bu rivayetleri doğru kabul ettiklerini de görmekteyiz. Zira onlar bunu Hz. Peygamber'in peygamberlik alametlerinden veya mucizelerinden olduğunu düşünmektedirler.¹²⁵²

Metnin değerlendirilmesine gelince rivayetlerin bir kısmında haberi getirenin Cibrîl'in olduğu belirtilirken, diğerinde “ملك القطر veya ملك المطر”/yağmur meleği” olarak

Bkz. Ahmed b. Hanbel, hadis no: 13539, XXI,172; Bezzâr, *el-Bahru 'z-Zehhâr (Musned)*, hadis no: 6900, XIII, 306; Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *Musned*, hadis no: 3402, VI, 129; İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, hadis no: 6742, XV, 142.

¹²⁴⁷ Buhârî, *et-Târihu 'l-Kebîr*, râvi no: 3128, VI, 505.

¹²⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, râvi no: 2016, VI, 365.

¹²⁴⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 2482, VIII, 63. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1709, VIII, 374.

¹²⁵⁰ Zehebî, *el-Mugnî fi 'd-Duafâ'*, râvi no: 6547, II, 340.

¹²⁵¹ İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *Câmiu'l-Mesânid*, thk; Ali Huseyn el-Bevâb, *Mektebetu'r-Rüşd*, 1. Baskı, 8 cild, Riyad, 1426/2005, I, 283.

¹²⁵² Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvve*, VI, 468; İbn Kesîr, *Mu'cizâtu'n-Nebi*, I, 321

geçmektedir. Ayrıca rivayetlerde yer alan melek tasvirleri de birbirinden farklıdır. Rivayetin birinde Cibrîl, “فَضْرَبَ بِيَدِهِ” eliyle yere vurdu”¹²⁵³ ifadesi yer alırken diğer rivayette “فَضْرَبَ بِجَنَاحِهِ” “kanadıyla vurdu”¹²⁵⁴ ifadesi bulunmaktadır. Bu rivayetleri doğru kabul ettiğimizde Cibrîl’in hangi sûrette geldiği konusunda tenakuza düşmemiz kaçınılmazdır. Ayrıca rivayet Hz. Peygamber tarafından söylenmiş olsaydı Hz. Hüseyin’in kendisiyle ilgili bu haberi öğrenirdi ve böyle bir durumda da öldürüleceği yere de gitmemesi gerekirdi. İçerisinde tenakuzlar içeren böyle bir metnin erken dönem tarih ve hadis kaynaklarında yer alması başlı başına bir gevşekliğin ürünü olup rivayetin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Belkide bu tür metinlerin tek faydalı yönü zihinlerdeki Cibrîl ve melek tasvirlerinin neliği konusunda bizlere ipucu vermesidir.

2.2.8. GÜNDELİK HAYATTA CİBRÎL

Cibrîl, sadece vahiy getiren bir melek olmanında ötesinde Hz. Peygamber ile beraber olmanın getirdiği bir sonuçla insanların normal yaşantılarını anlatan hastalık, komşuluk veya giyim kuşam gibi sosyal konuların işlendiği rivayetlerde de görmekteyiz. Bu rivayetlerde bazen meselenin önemini ifade etmek için yer almakta bazen de onun kudsîyetinden yararlanmak için metinlere sokuşturulmaktadır. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Cibrîl lafzının bulunduğu konuları şöyle başlıklandırabiliriz.

2.2.8.1. Cibrîl ve Komşuluk Hukuku

Komşu haklarının önemini vurgulanırken kullanılan rivayette de Cibrîl lafzının yer aldığını görmekteyiz. Hatta rivayette Cibrîl’in komşuluk hukuku konusunda Hz. Peygamber’e tavsiyelerde bulunduğu ifade edilmektedir. Pek çok sahâbî tarafından nakledilen rivayette Hz. Peygamber’in “ما زال يوصيني جبريل بالجار حتي ظننت أنه سيورثه” / *Cibrîl, bana komşu hakkını koruma konusunda o kadar tavsiyede bulundu ki, ben onun*

¹²⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, hadis no: 13539, XXI, 172.

¹²⁵⁴ Abdu’bnu Humeyd, *el-Muntehâb*, hadis no: 1531, II, 384.

nerdeyse komşuyu komşuya mirasçı yapacağını zannettim.” şeklinde buyurduğu nakledilmektedir.

Hiz. Âişe'nin isnad zincirini vermekle yetinmek istiyoruz. Hiz. Âişe > Amra binti Abdurrahman > Ebû Bekr b. Amr > Yahyâ b. Saîd > Mâlik b. Enes > İsmail b. Uveys'dir.¹²⁵⁵ Zira rivayet, pek çok sahâbî tarafından aynı metinle aktarılmaktadır. Nitekim bu nakli yapanlar arasında Hiz. Âişe'den başka Abdullah b. Ömer,¹²⁵⁶ Ebû Hureyre¹²⁵⁷ ve Amr İbnu'l As¹²⁵⁸ bulunmaktadır. Ayrıca Ma'mer b. Râşid, Hasanü'l-Basrî'den (Hasan b. Yesâr) mürsel olarak nakletmektedir.¹²⁵⁹ Ebû Dâvûd'da Abdullah b. Amr'ın, diğer sahâbî rivayetlerinden farklı olarak bir koyun kestiği sonra da aile fertlerine “Bu koyunun etinden yahudi komşuma da verdiniz mi? Çünkü ben Resûlullah'ın Cibrîl bana komşuyu o kadar çok tavsiye etti ki ben onu bana varis kılacak zannettim, dediğini, işittim.” rivayeti de yer almaktadır.¹²⁶⁰

Şârihler ise rivayeti açıklarken komşu hakları üzerinde durduklarını ve “Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaş'a, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi sevmez”¹²⁶¹ ayeti çerçevesinde açıkladıklarını görmekteyiz.¹²⁶² Ayrıca komşu ister mü'min, ister fâsık ister yahudi veya hristiyan ne

¹²⁵⁵ Buhârî, Edep, 28, hadis no: 6014, IV, 94. Muslim, Birr ve's-Sıla, 42, hadis no: 140, IV, 2025; Tirmizî, Birr ve's-Sıla, 28, hadis no: 1942, III, 496; Ebû Dâvûd, Edep, 131, hadis no: 5151, VII, 461.

¹²⁵⁶ Buhârî, Edep, 28, hadis no: 6015, IV, 94; Muslim, Birr ve's-Sıla, 42, hadis no: 141, IV, 2025.

¹²⁵⁷ İshâk b. Râhuveyh, *Musned*, hadis no: 141, I, 190; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 7522, XII, 491; hadis no: 10675, XVI, 394.

¹²⁵⁸ Tirmizî, Birr ve's-Sıla, 28, hadis no: 1943, III, 496; Ebû Dâvûd, Edep, 131, hadis no: 5152, VII, 462

¹²⁵⁹ Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 19745, XI, 6.

¹²⁶⁰ Ebû Dâvûd, Edep, 131, hadis no: 5152, VII, 462.

¹²⁶¹ Nisa, 4/36.

¹²⁶² İbn Hacer, *a.g.e.*, XIII, 558; Bedruddîn el-Aynî, *a.g.e.*, XXII, 169; İbn Battâl, *a.g.e.*, VI, 382.

olursa olsun hakkının korunması konusunda mübâlağa siygasıyla şiddetli bir vurguyla istendiği belirtilmektedir.¹²⁶³

Rivayette Hz. Peygamber'in "ما زال يوصيني جبريل / Cibrîl bana öyle bir vasiyet etti ki ..." cümlesinden Hz. Peygamber'in Cibrîl'le bu konu hakkında uzun uzadıya konuştuklarını anlıyoruz. Zira ayette de "الجار / komşu" ifadesiyle yetinilmemiş "الجار القربي / Yakın komşu ve الجار الجنب / uzak komşu" olarak ikiye ayırarak her ikisinin hakkının korunması istenmiştir.¹²⁶⁴ Bu hâdiseden Cibrîl'in sadece vahiy getirmediği aynı zamanda toplumun birlik ve beraberliği ilgilendiren konularda da Hz. Peygamber'i yönlendirdiğini görmekteyiz.

2.2.8.2. Cibrîl ve İpek Giysi

Hadis metinlerinde Cibrîl lafzının yer aldığı farklı rivayetlerden birisi de ipek giysinin nehiyle ilgili rivayettir. Aslında ayetlerde yer almayan konular hakkında Hz. Peygamber'in kendi içtihadıyla yaptığı davranışları anlatan rivayetlerde Cibrîl'i görmemiz pek mümkündür. İşte onlardan biri de ipekli giysilerdir. Bu giysiler Hz. Peygamber döneminde zenginlik ve gösterişin bir tezahürü olarak görülmekte, hükümdarın birbirlerine hediye ettikleri eşyaların içerisinde sayılmaktadır.¹²⁶⁵ Nitekim Hz. Peygamber, Necaşî'ye Ca'fer b. Ebî Tâlib kanalıyla böyle bir kıyafeti hediye olarak gönderdiği rivayette yer almaktadır.¹²⁶⁶ Hâdisenin konumuzla ilgili bölümü ise Cibrîl'in Hz. Peygamber'e ipekli kıyafetleri giymemesi gerektiğinin ifade edildiği kısımdır:

"لبس النبي يوما قباء من ديباج أهدي له. ثم أوشك أن نزعه. فأرسل به إلي عمر ابن الخطاب. ف قيل له: قد أوشك مانزعه يا رسول الله فقال: "نهاني عنه جبريل". فجاءه عمر يبكي فقال: "يا رسول الله كرهت أمرا وأعطيتنيها فما لي؟" قال: "إني لم أعطكه لتلبسه إنما أعطيتكه تنبيهه". فباعه بالفي درهم."

¹²⁶³ Bedruddîn el-Aynî, *a.g.e.*, XXII, 169;

¹²⁶⁴ Nisa, 4/36.

¹²⁶⁵ Güngör, Haydar, *Hadis Öğretilerinde Giyim*, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997, s. 72.

¹²⁶⁶ Ebû Dâvûd, Libas, 11, hadis no: 4047, VI, 156.

“Hz. Peygamber’e bir gün kendisine hediye edilen ipekten bir kaftanı giydi. Daha sonra onu hemen çıkardı ve Hz. Ömer’e gönderdi. Kendisine niçin çıkardığı sorulunca o da “Cibrîl onu bana yasakladı.” buyurdu. Hz. Ömer ağlayarak geldi ve “Yâ Resûlallah! hoşlanmadığın bir şeyi niçin bana verdin? Benim durumun nedir? dedi. Hz. Peygamber “Ben onu sana giyesin diye vermedim, satasın diye verdim.” buyurdu. Hz. Ömer, onu iki bin dirheme sattı.”¹²⁶⁷

Rivayetin isnad zinciri Câbir b. Abdullah > Ebû’z-Zubeyr (Muhammed b. Muslim) > İbn Cureyc > Haccâc b. Muhammed > Yusuf b. Saîd’dan oluşmaktadır. Rivayetin saihliği konusunda ulema arasında tereddüt bulunmadığından râvi incelemesi gerek duyulmamıştır.¹²⁶⁸

Hadisde geçen ipekli kaftan kelimesi kullanılan kelime ديباج /Dîbâcdır. ديباج / Dîbâc ise “ديج /debc” kökünden türemiş, atkısı ipekten olan kumaştan dikilen elbiseye denir.¹²⁶⁹ Hz.Peygamber’in başka bir ipekli kıyafet olan فروج /ferrûc ismi verilen arkadan yırtmaçlı kaftan¹²⁷⁰ da giymiştir. Nitekim konuyla ilgili rivayet alakalı Ukbe b. Amir’den gelen rivayet şöyledir:

“Resûlullah’a yırtmaçlı ipekten yapılmış bir elbise hediye edilmişti. Onu giyip namaz kıldı. Namazını bitirince hoşlanmamış gibi çıkarıp attı. Sonra “Bu elbise muttakiler uygun değildir.” buyurdu.¹²⁷¹

Rivayet, Ukbe b. Âmir > Ebû’l-Hayr (Mursed b. İbrâhîm) >Yezîd b. Suveyd> Leys b. Sa’d > Abdullah b. Yusuf kanalı ile Buhârî de yer almaktadır. Son râvinin

¹²⁶⁷ Muslim, Libas, 3, hadis no: 16, III, 1644; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 15107, XXIII, 324;Nesâî, Zîne, 89, hadis no: 5303, VIII, 200.

¹²⁶⁸ İbn Hacer, *Enîsetu’s-Sârî*, hadis no: 3915, VIII, 5591; Elbânî, *Sahîhu Suneni’n-Nesâî*, Mektebetu’l-Meârif, I. Baskı, 3cilt, Riyad, 1419/ 1998, Zîne, 89, hadis no: 5318, III, 410.

¹²⁶⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 262; *Mu’cemu’l-Vasît*, I, 268.

¹²⁷⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 344.

¹²⁷¹ Rivayetin metni şöyledir:

"أهدي إلي النبي فروج حرير فلبسه ثم صلى فيه ثم إنصرف فنزعني عن شديدا كالكاره له. ثم قال: "لا ينبغي هذا للمتقين"

Bkz. Buhârî, Salât, 16, hadis no: 375, I, 141.

değişmesiyle Buhârî'nin farklı bir bölümünde¹²⁷² ve diğer hadis kaynaklarında yer almaktadır.¹²⁷³

Câbir b. Abdullah'ın rivayeti ile Ukbe b.Âmir'nin rivayetinde anlatılanın aynı hâdis olma ihtimali yüksektir Her ne kadar şârihler bu iki rivayeti ayrı ayrı olarak değerlendirmekte iseler de¹²⁷⁴ netice olarak her iki rivayette de Hz. Peygamber'in ipekli kıyafeti kullanmadığı anlatılmaktadır.

Hz. Peygamber'e hediye edilen bu giysinin Dûmetu'l-Cendel reisi olan hristiyan Ukeydir b. Abdulmelik tarafından gönderildiği zikredilmektedir.¹²⁷⁵ Nevevî, Hz. Peygamber'in bunu giymesinin tahrimden önce olduğunu giyip hemen çıkardığını, çıkarmasını da Cibrîl'in kendisine gerelerek “نهاني عنه / Beni ondan neyhetti” sözüne dayandırmaktadır.¹²⁷⁶ İbnu'l-İrâkî (ö. 806/1404), kendisine hediye edilen dîbâc'dan (ipek) olan giysiyi giydiği sonra onunla namaz kıldığı daha sonra Cibrîl'in gelerek kendisine giymemesi gerektiğini söylediği bunun akabinde giysiyi hemen çıkardığı sebebi sorulunca da “نهاني عنه جبريل / Cibrîl beni ondan neyhetti” cevabını verdiğini zikretmektedir.¹²⁷⁷ Bu anlatımla her iki rivayeti birlikte ele aldıklarını sadece İbnu'l-İrâkî de değil İbn Hacer de de görmekteyiz. Ayrıca şârihler rivayetlerin fikhî yönü olan ipeğin erkeklere tahrimi üzerinde durmaktadırlar.¹²⁷⁸ Hatta Şevkânî, ipeğin erkeklere haram oluşunu “نهاني عنه جبريل / Cibrîl beni ondan neyhetti” rivayetine dayandırmakta ve Hz.

¹²⁷² Buhârî, Libas, 12, 5801, IV,56.

¹²⁷³ Muslim, Libas, 2, hadis no: 23, III, 1646; Nesâî, Kible, 19, hadis no: 770, II,72; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 17343, XXVIII, 577.

¹²⁷⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 93.

¹²⁷⁵ Nevevî, *el-Minhâc*, XIV, 68; Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, IV, 144.

¹²⁷⁶ Nevevî, *a.g.e.*, XIV, 71.

¹²⁷⁷ İbnu'l-İrâkî, Ebû Zur'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî (ö. 826/1423), *Tarhu't-tesrib fî şerhi't-Takrîb*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, 8 cilt, Beyrut, ty., III, 217.

¹²⁷⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, XIV, 71; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II,93; Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, IV, 144.

Peygamber'in yasak koyma yetkisini ifade eden Âl-i İmran 3/31 ve Ahzâb 33/21. ayetleri zikretmektedir.¹²⁷⁹

Aslında her iki rivayette de Hz. Peygamber'e hediye edilen ipekli elbisenin giyildikten sonra çıkarılması farklı bir sebeplere dayanmaktadır. Konumuz olan rivayette çıkarılma nedeni olarak Cibrîl'in nehyetmesi olarak görünürken diğer rivayette takvaya yakışmaması olarak görünmektedir. İki farklı sahâbîden nakledilen bu rivayetler hakkında İslam ulemâsının görebildiği kadarıyla birbiriyle farkının olmadığını düşünmektedirler. Her iki rivayette de Hz. Peygamber kendisine hediye edilen ipekli kaftanı giymektedir. Fakat daha sonra birinde Cibrîl gelmekte ve onu bu kıyafeti giymekten men etmektedir. Diğer rivayette ise giydikten sonra namaz kılmakta ve daha sonra çıkarmaktadır. Bu rivayetin bazı tefsirlerinde Hz. Peygamber namazını iade etmeksizin ve Cibrîl'den de bahsetmeksizin muttakîlere yakışmayacağını söyleyerek çıkarması iki ayrı sahâbîden kaynaklan farklı aktarım olarak görülebilir. Ayrıca burada Cibrîl'in bir konuda yasaklama yetkinin varlığını da düşünebiliriz. Fakat bu yetki onun sadece Allah'ın emirlerini yerine getirmekle görevli melek olmasında kaynaklandığını da unutmamalıyız.

2.2.8.3. Cibrîl'in Köpek Bulunan Eve Girmemesi

Araplar güçlü kuvvetli, pek çok insanı bir hamlede yenen insan anlamına gelen “كلاب/kilâb ” kelimesini kullanmaktadırlar. “كلاب/ Kilâb” kelimesi ise “كلب/ Kelb” kelimesinin çoğuludur.¹²⁸⁰ Hz. Peygamber döneminde de insanların çobanlık, avcılık ve koruma amaçlı hatta rehber köpek olarak köpekleri kullandıklarını görmekteyiz.¹²⁸¹ Nitekim âmâ olan Ümmü Mektum ve ihtiyar bir kadının bu sebeple rehber köpek

¹²⁷⁹ Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr*, III, 343.

¹²⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 722.

¹²⁸¹ Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. Akyüz, Hüseyin, *el-Cahız'ın Hadis/Sünnet Anlayışı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014, s. 145-148.

edindikleri rivayetlere yansımaktadır.¹²⁸² Kur’anda da bu hayvandan bahsedilmektedir. Onu ashâb-ı kehf kıssası ile ve avcılık konusunun işlendiği ayetlerde yer aldıklarını görmekteyiz.¹²⁸³ Hadiserde ise köpekler epey bir işgal etmektedir. Nitekim pekçok hadis kitabında köpekle ilgili başlı başına bölümler bulunmaktadır.¹²⁸⁴ Konunun bu çalışmamızda yer alması sebebi ise rivayetlerde Hz. Peygamber ile Cibrîl’in buluşmak için sözleşmelerine rağmen Cibrîl’in Hz. Peygamber’le buluşmaya gelmemesi ve bunun nedeni olarak da evde bir köpeğin bulunması olarak gösterilmesidir.

Konuyla ilgili Hz. Âişe’den gelen rivayette hâdise şöyle anlatılmaktadır:

عن عائشة قالت: واعد رسول الله جبريل في ساعة يأتيه فيها. جاءت تلك الساعة لم يأتيه وفي يديه عصا فألقاها من يده. وقال: " ما يخلف الله وعده ولا رسوله" ثم إلتفت فإذا جرو كلب تحت سريره. فقال: "يا عائشة متي دخل هذا الكلب ههنا؟" قالت: "والله ما دريت." فامر به فأخرج. فجاء جبريل فقال رسول الله: "واعدتني فجلست لك فلم تأت." فقال: "منعني الكلب الذي كان في بيتك. إنا لا ندخل بيتا فيه كلب ولا صورة."

“Hz. Peygamber, Cibrîl ile belirledikleri bir saat için sözleşmişlerdi. Saat geldi fakat Cibrîl gelmedi. Hz. Peygamber elindeki asayı yere atarak “Allah ve O’nun elçisi asla vaadini geri dönmez.” buyurdu. Sonra sedirin altındaki köpek yavrusuna yöneldi ve “Ey Âişe bu köpek buraya ne zaman girdi” dedi. Ben “Bilmiyorum” dedim. Sonra

¹²⁸² Bkz. Ahmed b. Hanbel, hadis no: 14494, XXII, 377; Ebû Ya’lâ el-Mevsilî, *Musned*, hadis no: 2072, IV, 56; Ahmed Abdurrahman el Bennâ, *Bulûğu’l-Emânî min Esrâri’l-Fethi’r-Rabbânî*, XVI, 21.

¹²⁸³ Kehf, 18/18, 22; Araf, 7/176; Mâide, 5/4.

¹²⁸⁴ Buhârî, Muzâra’a, 3 “Tarla için köpek edinmek”, II, 152; Zebâih ve’s-Sayd, 6 “Av ve çoban köpeği edinmek”, III, 452; Muslim, Tahare, 27 “Köpeğin değdiği kabın hükmü”, I, 234; Mesâka, 10 “Köpeklerin öldürülmesinin emredilmesi”, III, 1200; Sayd, 1 “Köpeklere av yapmasının öğretilmesi”, III, 1529; Libas, 26 “Meleklerin köpek ve sûret bulunan eve girmemesi”, III, 1664; Libas, 27 “Yolculukta köpek ve çanın bulunmasının mekruh olması” III, 1672; Ebû Dâvûd, Tahare, 35 “Köpeğin artığından kalan suyla abdest alma”, I, 53; Sayd, 1 “Av için köpek edinmek”, III, 465; Tirmizî, Buyu’, 46 “Köpeğin satışı”, II, 552; Sayd, 1 “Av köpeğinin yakaladığı yenir mi? yenmez mi?”, III, 133; Sayd, 2 “Mecusi bir kişinin köpeğinin yakaladığı yenir mi?” III, 135; Ahkâm, 16 “Köpeklerin öldürülmesi hakkında”, III, 152; Ahkâm, 17 “Köpek edinen bir kimsenin sevabının eksilmesi”, III, 152; Edep, 78 “Meleklerin, köpek ve sûret bulunan eve girmemesi”, IV, 498; İbn Mâce, Sayd, 1 “Tarla köpeği hariç köpeklerin öldürülmesi”, II, 1068; Sayd, 2 “Tarla, av, çoban köpeği hariç köpeklerin öldürülmesi”, II, 1069; Sayd, 3 “Av köpeği”, II, 1070; “Köpeklerin öldürülmesi”, bkz. Abdurrezzâk, *Musannef*, X, 432.

çıkartılmasını emretti. Sonra Cibrîl geldi ve Resûlullah Cibrîl'e “ Sözleşmiştik seni bekledim fakat gelmedin? dedi. Cibrîl “Evindeki köpek bana mani oldu. Çünkü biz içinde köpek ve sûret bulunan eve girmeyiz” dedi.”¹²⁸⁵

Bu nakil bizlere Hz. Âişe > Ebû Seleme > Seleme b. Dînâr > Abdulazîz b. Ebî Hâzım > Suveyd b. Sa'îd kanalıyla gelmektedir. Rivayetin râvileri hakkında cerh ve tadil âlimleri “sika” olduklarını zikretmişlerse de¹²⁸⁶ Suveyd b. Sa'îd hakkında farklı görüşler serdedilmiştir. İbn Sa'd “o hadise aydınlık getirdi.” şeklinde onu medheden sözlere yer verirken Nesâî, ليس بثقة /sika değildir” demektedir. İbn Ebî Hâtim, babasının râvi hakkında “sadûk” demekle birlikte tedlis yaptığını da belirtmektedir. İbn Adî de Nesâî'ye atfen râvinin “zayıf” olduğunu belirtmektedir. Zehebî ise Suveyd b. Sa'îd hakkında Muslim'in râvisi olmakla birlikte münker rivayetlerinin olduğunu, ayrıca Ahmed b. Hanbel'in râviyi “metruk” kabul ettiğini kaydetmektedir.¹²⁸⁷

Rivayetin Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'inde yer alan farklı bir tarikinde Hz. Peygamber ile Cibrîl'in evde buluşmak için sözleştiği fakat Cibrîl'in gelmemesi üzerine

¹²⁸⁵ Muslim, Libas, 26, hadis no: 81, III, 1664.

¹²⁸⁶ Ebû Seleme b. Abdurrahman hakkında pek çok sahâbîyle görüştüğü ve başta babası Abdurrahman b. Avf olmak üzere Zeyd b. Sâbit, Ebû Hureyre, Hz. Âişe, Ebû Katâde, Câbir b. Abdullah gibi pek çok sahâbî'den hadis aldığı, kırk civarında sahâbîye yetiştigi, sika bir râvî, hadis bilgisinin çok olduğu ve hicri 104'de vefat ettiği zikredilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 1518, VII, 153; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 385, V, 130; İclî, *a.g.e.*, râvi no: 1960, I, 499; İbn Hibbân, *a.g.e.*, V, 1; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 536, XII, 115; Seleme b. Dînâr (Ebû Hazım) hakkında İbn Sa'd çok hadis bildiğini ve sika olduğunu hicri 140'da vefat ettiğini zikretmektedir. İclî'de Medineli tâbiînlerden ve sika olduğunu söylemektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 2059, VII, 515; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 2016, IV, 78; İclî, *Târîhu's-Sikât*, râvi no: 586, I, 496; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1787, V, 382; Abdulaziz b. Ebî Hâzım hakkında İbn Sa'd yorum yapmaksızın çok hadis bildiğini kaydetmektedir. Buhârî hicri 184'de vefat ettiğini belirtmektedir. İclî, sika olduğunu zikretmektedir. İbn Ebî Hâtim Yahyâ b. Maî'nin bir defa sika dediğini başka bir defada “لا بأس/Kabul edilebilir” dediğini belirtmektedir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 2270, VII, 602; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 1571, VI, 25; İclî, *Târîhu's-Sikât*, râvi no: 1008, I, 304; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 701, IV, 159.

¹²⁸⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 4519, IX, 387; Nesâî, *Kitâbu'd-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, râvi no: 273, s. 124; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1026, IV, 240; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ'*, râvi no: 450, I, 447; Zehebî *el-Muğnî fi'd-Duafâ'*, râvi no: 2705, I, 471; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 470, IV, 272.

H. Peygamber'in evden dışarı çıkmak için kapıyı açtığı esnada Cibrîl'i ayakta beklerken bulduğu anlatılmaktadır. Rivayetin ilgili kısmı şöyledir:

"واعد رسول الله جبريل في ساعة ان يأتيه فيها فراث عليه يأتيه فيها فخرج رسول الله فوجده بالباب قائما فقال رسول الله "إني أنتظرتك لميعادك". فقال: "ان في البيت كلبا ولا ندخل بيتا فيه كلب ولا صورة.

*"Cibrîl Hz. Peygamber ile sözleşti. Saat geldi fakat Cibrîl geç kaldı. Bunun üzerine Hz. Peygamber dışarı çıkmak için kapıyı açınca karşısında Cibrîl'i ayakta dururken buldu. O'na "Bana söz verdiğinden dolayı seni bekliyordum." Cibrîl'de Hz. Peygamber'e "Evde köpek var, biz köpek ve sûret bulunan eve girmeyiz." dedi. ..."*¹²⁸⁸

Bu rivayetin isnadı, Hz. Âişe > Ebû Seleme > Muhammed b. Amr b. Alkame > Yezîd b. Hârûn'dan meydana gelmektedir. Râviler hakkında genel anlamda sika oldukları zikredilse de ¹²⁸⁹ Muhammed b. Amr b. Alkame ile ilgili olarak İbn Sa'd, hadisçiliğini zayıf görmekte, İbn Ebî Hâtim ise Yahyâ b. Maîn'in "Sâlihu'l-hadis" dediğini zikretmektedir. İbn Hibbân ise *Sikât*'ın da zikretmekle birlikte "hata ederdî" ibaresini de eklemiştir.¹²⁹⁰ Bu nedenle de rivayet isnad yönünden eleştirilebilir. Muslim'in naklettiği rivayette ise rivayetin "فوجده بالباب قائما/Onu kapıda ayakta buldu" kısmı bulunmamaktadır. Her iki rivayetin ortak râvileri Hz. Âişe ve Ebû Seleme'dir. Seneddeki râviler Ebû Seleme'den sonra değişmektedir. Her iki senedde de cerh edilen râviler bulunmaktadır. Örneğin; Ahmed Hanbel'in isnad zincirindeki Muhammed b. Amr b. Alkame'yi bazıları

¹²⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 25100, XLII, 36.

¹²⁸⁹ Ebû Seleme b. Abdurrahman hakkında pek çok sahabîyle görüştüğü ve başta babası Abdurrahman b. Avf olmak üzere Zeyd b. Sâbit, Ebû Hureyre, Hz. Âişe, Ebû Katâde, Câbir b. Abdullah gibi pek çok sahabî'den hadis aldığı, kırk civarında sahabîye yetiştigi, sika bir râvî, hadis bilgisinin çok olduğu aynı zamanda fakih olduğu ve hicri 104'de vefat ettiği zikredilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvî no: 1518, VII, 153; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvî no: 385, V, 130; İclî, *a.g.e.*, râvî no: 1960, I, 499; İbn Hibbân, *a.g.e.*, V, 1; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvî no: 536, XII, 115; Yezîd b. Hârûn hakkında ise cerh ve ta'dîl ulemâsı râvinin sika ve mutkîn bir râvî olduğunu zikretmektedirler. Bkz. Buhârî, *a.g.e.*, râvî no: 3355, VIII, 368; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvî no: 1257, IX, 295; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, râvî no: 7061, XXXII, 261; Zehebî, *el-Kâşif*, râvî no: 6365, II, 391.

¹²⁹⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvî no: 2103, VII, 529; Buhârî, *a.g.e.*, râvî no: 583, I, 191; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvî no: 138, VIII, 30; İbn Hibbân, *a.g.e.*, VII, 377; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvî no: 619, IX, 375.

zayıf bir muhaddis olmakla itham ederken, Muslim'in rivayetinin isnad zincirinde yer alan Suveyd b. Sa'îd hakkında ise çok daha fazla cerh ifadesini görmekteyiz. Bu nedenle sened değerlendirmesinde Muslim'in rivayeti daha çok eleştiriye hak etmiştir. Şuayb el-Arnaûd, Ahmed b. Hanbel'in rivayetini Muhammed b. Amr b. Alkame'den dolayı rivayetin "Hasen" olduğunu zikretmektedir. Bunun sebebi onun sadûk bir râvi olmasına rağmen rivayet ettiği hadislerde vehme düşmesidir.¹²⁹¹

Hiz. Peygamber'in Cibrîl'le buluşamadığını ifade eden başka bir rivayette Hiz. Meymûne'den gelmektedir. Rivayet şöyledir:

"Hiz. Peygamber'i sabah mahzun olarak gördüm. "Ya Resûlallah bugün sizin şeklinizde yadırgadığım bir gariplik var?" dedim. Hiz. Peygamber şöyle buyurdular: "Geceleyin Cibrîl'le buluşmak için sözleşmiştik. Fakat gelmedi. Allaha yemin olsun ki bana verdiği sözü bozmuş değildir" Bu minval üzere durum devam etti. Daha sonra çadırın altındaki köpek yavrusu aklına geldi ve onun çıkarılmasını emretti ve eline su aldı, oraya suyu serpti. Akşam olunca Cibrîl geldi. Hiz. Peygamber "Dün benimle buluşmak için söz vermiştin dediğinde Cibrî: "Evet. Fakat bizler köpek ve sûret bulunan eve girmeyiz" dedi. ...¹²⁹²

Rivayet pek çok hadis kitabında yer almakla birlikte Muslim'in isnad zinciri şöyledir: Hiz. Meymûne > Abdullah b. Abbas > Ubeyd b. Sibâk > İbn Şihâb ez-Zuhrî > Yunus b. Yezîd > Abdullah b. Vehb > Harmale b. Yahyâ'dır. Rivayette yer alan bazı râvilerin durumları ise ihtilaflı görünmektedir. Ubeyd b. Sibâk, İbn Şihâb ez-Zuhrî ve

¹²⁹¹ Ahmed b. Hanbel, thk. Şuayb el-Arnaûd, *Musned*, XLII, 36.

¹²⁹² Rivayetin metni şöyledir:

"إن جبريل كان واعدني أن يلقاني الليلة. فلم يلقيني. "أم والله ما أخلفني. "فطل رسول الله يوم ذلك علي ذلك. ثم وقع في نفسه جرو كلب تحت فسطاط لنا. فأمر به فأخرج. ثم أخذ بيده ماء فنضج مكانه. فلما أمسى لقيه جبريل فقال له: "كنت واعدتني أن تلقين البارحة. "قال: "أجل ولكننا لاندخل بيتا فيه كلب ولا صورة. "فأصبح رسول الله يومئذ فأمر بقتل الكلاب.

Bkz. Muslim, *Libas*, 26, hadis no: 82, III, 1664; Ebû Dâvûd, *Libas*, 48, hadis no: 4157, VI, 234; Nesâî, *Sayd*, hadis no: 4321, VII, 64; Ma'mer b. Râşid (Abdurrezzâk, *Musannef*), hadis no: 19615, X, 433; Ahmed b. Hanbel; hadis no: 26800, XLIV, 384.

Abdullah b. Vehb hakkında sika oldukları zikredilirken,¹²⁹³ Yunus b. Yezîd hakkında İbn Sa'd, kendisinden münker haberlerin geldiğini ve rivayetlerinin hüccet olamacağını belirtirtmekte, Veki' ise kötü bir hafızaya sahip olduğunu,¹²⁹⁴ İbn Hacer de az da olsa hata yaptığını söylemektedir.¹²⁹⁵ Bu tenkitlere rağmen İclî ve İbn Hibbân, râvinin “sika” olduğunu, Yahyâ b. Maîn ise “sebt/sağlam” olduğu belirtmektedir.¹²⁹⁶ Rivayetin son râvisi olan Harmale b. Yahyâ hakkında ise İbn Ebî Hâtim babasının hadisleriyle ihticac edilmeyeceğini, İbn Adî ise “zayıf bir hadisçi olduğunu zikretmektedir.”¹²⁹⁷ İbn Hibbân ise râviyi *Sikat*'ında yer vermektedir.¹²⁹⁸

Hz. Ali de aynı hâdiseyi biraz daha farklı bir biçimde şöyle anlatmaktadır:

“Benim için Hz. Peygamber’in evi, ondan başka kimsenin bulunmadığı zamandı. Bu nedenle sabahleyin erkenden gelir ve öksürür sonrada O’na selam verirdim. Yine bir gece (sabaha yakın) geldim ve Allah’ın selâmı üzerine olsun Ya Nebiyyallah” dedim. O da “Yavaş ol Ya Eba’l-Hasan bekle ben sana geliyorum” dedi. Ben “Ya Resûlallah sizi birisi mi kızdırdı?” dedim. O da “Hayır” dedi. Ben “Şimdiye kadar siz benimle hiç böyle konuşmazdınız” dedim. O şöyle cevap verd: Gece odamda bir ses işittim. “Kimsin?” dedim. O “Ben Cibrîl'im” dedi. “İçeri gir” dedim. O “Hayır dışarı çık” dedi. Ben de dışarı çıkınca Cibrîl: “İçerde meleğin girmesine engel olacak bir şey var” dedi. Ben “O’nu bana bildir” dedim. “Git araştır” dedi. “Eve girdim, Hasan’ın oynadığı köpek

¹²⁹³ Ubeyd b. Sibâk için bkz. İclî, *Târîhu's-Sikât*, râvi no: 1077, I, 321; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 133; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 135, VII, 66. İbn Şihâb için bkz. Buhârî, *a.g.e.*, râvi no: 693, I, 220; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, râvi no: 318, VIII, 71; İbn Hibbân, *a.g.e.*, V, 349. Abdullah b. Vehb bkz. İbn Hibbân, *a.g.e.*, VIII, 346; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, râvi no: 283, I, 304; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, râvi no: 3645, XVI, 277; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 141, VI, 71.

¹²⁹⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 4920, IX, 529.

¹²⁹⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 769, XI, 450.

¹²⁹⁶ İclî, *Târîhu's-Sikât*, râvi no: 1886, I, 488.

¹²⁹⁷ İbn Hibbân, *a.g.e.*, VII, 648.

¹²⁹⁸ Harmale b. Yahyâ için.Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1224, III, 274; İbn Hibbân, *a.g.e.*, VI, 233; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâi'r-Ricâl*, râvi no: 568, III, 233; Zehebî, *el-Mugnî fi'd-Duafâ'*, râvi no: 1351, I, 229.

yavrusundan başka bir şey bulamadım ve O'na bir köpek yavrusu buldum” dedim. Cibrîl “şu üç şey bulunduğu müddetçe melek oraya girmez. Bunlar; köpek, cünüplük ve resim.”¹²⁹⁹

Rivayet bizlere Hz. Ali > Nucey b. Seleme el-Hadramî > Abdullah b. Nucey > Şurahbil b. Mudrik > Muhammed b. Ubeyd'den kanalıyla ulaşmaktadır. İbn Hîbbân, râvîlerin tamamını “sika” olduğunu söylese de¹³⁰⁰ İbn Sa'd, Nucey b. Seleme el-Hadramî'nin rivayet ettiği hadislerin sayısının az olduğunu yani tanınmadığını (meçhul olduğunu),¹³⁰¹ Zehebî ise *el-Muğnî fi'd- Duafâ'* adlı eserinde Hz. Ali'den başka rivayetinin bilinmediğini,¹³⁰² el- Kâşif adlı eserinde ise “لين / rivayetleri kabulde yumuşak” olduğunu belirtmektedir.¹³⁰³ Yine isnad zincirinde bulunan Nucey b. Seleme el-Hadramî oğlu Abdullah b. Nucey hakkında Ebû Zur'a'nın “فيه نظر / tartışmalı bir râvî” dediği zikredilmektedir.¹³⁰⁴ Diğer râvîlerin ise sağlam oldukları görülmektedir.¹³⁰⁵

Konuyla ilgili son rivayetimiz Usâme b. Zeyd'den nakledilmektedir. Usâme b. Zeyd'in naklettiği rivayette de yukarıdaki rivayetlere paralel olarak Cibrîl'in köpeğin ve insan sûretinde bulunan eve girmediği ifade edilmektedir. Rivayet şöyledir:

¹²⁹⁹ Uzun bir rivayet olduğu için ilgili olan yerin metni şöyledir:

" إني سمعت الحجرة حركة. فقلت: من هذا؟ فقال: أنا جبريل. قلت: أدخل. قال: لا أخرج إلي. فلما خرجت. قال: إن في بيتك شيئا لا يدخله ملك مادام فيه. قلت: " ما علمه يا جبريل؟ " قال: "إذهب فانظر." فتحت البيت فلم أجد شيئا غير جرو كلب كان يلعب به الحسن قلت ما وجدت إلا جروا قال: إنها ثلاث لن يلج ملك مادام فيها أبدا واحد منها؛ كلب أو جنازة أو صورة."

Bkz. Ahmed b. Hanbel, hadis no: 647, II, 77.

¹³⁰⁰ Nucey b. Seleme el-Hadramî hakkında İbn Hibbân, *a.g.e.*, V, 480; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, râvî no: 2422, VIII, 121. Abdullah b. Nucey el-Hadramî hakkında bkz. İbn Hibbân, *a.g.e.*, V, 30; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ'i'r-Ricâl*, râvî no: 1058, V, 387; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 104, VI, 55.

¹³⁰¹ İbn Sa'd râvî hakkındaki değerlendirmesinde “وكان قليل الحديث / Az sayıda hadisi vardı.” İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvî no: 3092, VIII, 353.

¹³⁰² Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ'*, râvî no: 6601, II, 348.

¹³⁰³ Zehebî, *el-Kâşif*, râvî no: 5803, II, 317.

¹³⁰⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, râvî no: 690, V, 214.

¹³⁰⁵ Şurahbîl b. Mudrik el-Ca'ferî hakkında İbn Hibbân, *a.g.e.*, VI, 468; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, râvî no: 1496, IV, 340; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvî no: 569, IV, 325.

Muhammed b. Ubeyd et-Tenâfusî, hakkında İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvî no: 40, VIII, 10. İclî, *Târihu's-Sikât*, râvî no: 1482, I, 410; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvî no: 40, VIII, 10; İbn Hibbân, *a.g.e.*, VII, 441.

“Hz. Peygamber’in huzuruna girdim Hz. Peygamber üzgündü. Ne oldu dedim. “Cibrîl üç gündür gelmedi” buyurdu. Evinin içerisinde köpek eniği çıkıpda onun öldürülmesini emredip de öldürülünce Cibrîl göründü Hz. Peygamber onu görünce şaşırdı ve Cibrîl’e “Niçin gelmedin?” buyurdu. O da “Biz, resim ve köpek bulunan eve girmeyiz” dedi.¹³⁰⁶

Rivayetin isnadında Usâme b. Zeyd > Kureyb b. Ebî Muslim (İbn Abbas’ın mevlâsı) > Hâris b. Abdurahmân > Muhammed b. Ebî Zi’b > Osmân b. Ömer’den meydana gelmektedir. Hâris b. Abdurahmân hakkında az sayıda hadis rivayet etmesine rağmen Yahyâ b. Maîn, meşhur olduğunu söylese de Ebû Hâtim, Darâverdi’den münker hadisler naklettiğini ve kuvvetli bir hadisçi olmadığını, Ali Medenî’nin ise “لا بأس به” /Kabul edilebilir” şeklinde bir değerlendirmede bulunmaktadır.¹³⁰⁷ Diğer râvilerin sika oldukları zikredilmektedir.¹³⁰⁸

¹³⁰⁶ Rivayetin metni şöyledir:

عن أسامة بن زيد قال: " دخلت علي رسول الله وعليه كآبة. فسألته ماله؟ فقال: "لم يأتني جبريل منذ ثلاث. " قال: فإذا جرو كلب بين بيوته فأمر به فقتل. فبداله جبريل. فبهش له رسول الله حين رآه. فقال: "الم يأتيني؟" فقال: "إنا لا ندخل بيتا فيه كلب ولا صورة."

Bkz. Ahmed b. Hanbel, hadis no: 21777, XXXVI, 107; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Musned*, hadis no: 661, II, 19.

¹³⁰⁷ Hâris b. Abdurrahman hakkında İbn Sa’d, “وكان قليل الحديث” İbn Ebî Hâtim’de Yahyâ b. Ma’in’in meşhur dediğini, İbn Hibbân ise sikat’ında ona yer verdiğini görmekteyiz. Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, râvi no: 1969, VII, 483; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 365, III, 80; İbn Hibbân, *a.g.e.*, VI, 172; İbn Hacer, *a.g.e.*, râvi no: 2495, XII, 365.

¹³⁰⁸ Kureyb b. Ebî Muslim hakkında İbn Sa’d ve diğer ulema sika ve sağlam bir muhaddis olduğunu zikretmektedirler. Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, râvi no: 1730, VII, 288. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 955, VII, 168; İbn Hibbân, *a.g.e.*, V, 339; İbn Hacer, râvi no: 785, VIII, 433.

Muhammed b. Abdurrahmân b. Ebî Zi’b; İbn Ebî Hâtim “salih” olduğunu zikrederken Yahyâ b. Maîn, İbn Hibbân ve Nevevî râviyi sika kabule etmektedirler. Bkz. İbn Ebî Hâtim, râvi no: 1704, VII, 313; İbn Hibbân, *a.g.e.*, VII, 390; Nevevî, *Tehzibu’l-Esmâ*, râvi no: 16, I, 86; Osman b. Ömer b. Fâris hakkında İbn Sa’d, İclî ve İbn Ebî Hâtim râvinin sika oldunu zikretmektedirler. Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, râvi no: 4170, IX, 298; İclî, *Ma’rifetu’s-Sikât*, râvi no: 1216, II, 130; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 877, VI, 159.

Yine İbn Ömer'den¹³⁰⁹ve Ebû Hureyre'den¹³¹⁰ nakledilen rivayetlerde Hz. Peygamber'in Cibrîl'le vaadleşip de Cibrîl'in gelmediği, gelmeme nedeni olarak da evin içerisinde resim ve köpeğin bulunması ifade edilmektedir. Ayrıca Ebû Talha'dan nakledilen “لا تدخل الملائكة بيتا فيه كلب ولا صورة” / Melekler içerisinde köpek ve sûret bulunan eve girmez.” rivayeti de bulunmaktadır.¹³¹¹

Yukarıda vermiş olduğumuz rivayetlerin isnadlarında zayıf râvilerin bulunmasına rağmen ortak bir konudan bahsedilmektedir. Bu konu meleklerin -özelinde Cibrîl- köpek bulunan eve girmemeleridir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla yedi tane sahâbîden ve farklı farklı isnadlarla nakledilen bu rivayetlerin zayıf, hasen veya sahih isnadları bulunmaktadırlar. Bu nedenle Cibrîl, niçin vahiy getirme görevini bir kenara bırakıp “إنا لا ندخل بيتا فيه كلب” / Biz, içerisinde köpek bulunan eve girmeyiz” şeklinde bir cümle kurmuştur?

¹³⁰⁹ Rivayetin metni şöyledir: " وعد النبي جبريل فرائث عليه حتي اشتد علي النبي فخرج فلقية فشكا اليه ما وجد فقال له: إنا لا ندخل بيتا فيه صورة ولا كلب." Cibrîl, Hz. Peygamber'e buluşmayı vadedmişti. Fakat Cibrîl buluşmaya gelmedi hatta bu gecikmesi de uzadı. Hz. Peygamber çıktı ve onunla karşılaştı. Ona gelmeyişiinden şikâyet etti. Cibrîl'de “Biz köpek ve sûret bulunan eve girmeyiz” dedi.” Bkz. Buhârî, Libas, 94, hadis no: 5960, IV, 83; Bedu'l-Halk, 7, hadis no: 3227, II, 428.

¹³¹⁰ Ebû Hureyre'den nakledilen rivayet şöyledir: “Bana Cibrîl geldi şöyle dedi: “Dün gece sana geldim. Aslında senin yanına girmeme hiçbir şey engel olamazdı. Fakat kapı üzerinde ve evde resimler bulunan örtü vardı ve evde de köpek bulunuyordu.” dedi. ...” Bkz. Ebû Dâvûd, Libas, 48, hadis no: 4158, VI, 235.

¹³¹¹ Buhârî, Bedu'l-Halk, 17, hadis no: 3322, II, 448; Bedu'l-Halk, 7, hadis no: 3225, II, 427; Muslim, Zîne, 26, hadis no: 84, III, 1165; Ebû Dâvûd'un Sunen'inde rivayette farklılıkların olması ve bir hâdiseye yer vermektedir. Ebû Talhâ'nın rivayeti şöyledir: “Ben Peygamber'den "Melekler, içerisinde köpek ve sûret bulunan eve girmezler" dediğini işittim deyince Zeyd b. Halid el-Cühenî “Haydi mü'minlerin annesi Âişe'ye gidelim ve bu hadisi kendisine soralım” dedi. Bunun üzerine Hz. Âişe'nin yanına gittik ve “Ey mü'minlerin annesi! Ebû Talha bize Resûlullah'dan şöyle şöyle işittiğini söylüyor. Siz böyle bir şey işittiniz mi? Hz. Âişe: “Hayır, ama size gördüğüm şeyi anlatayım. Resûlullah, bir savaşa gitmişti. Ben onu savaştan dönmesini bekliyordum. Bir örtü aldım ve tahtanın üzerine örttüm. Gelince onu karşıladım ve selam verdim. Eve baktı ve yaygıyı gördü. Bana cevap vermedi ama yüzünde memnuniyetsizlik vardı. Hemen yaygıyı aldı ve yırttı ve "Allah bizlere rızıklarla taşları ve kerpiçleri örtmemizi emretmedi!" buyurdu. Daha sonra ben onları yastık yaptım içlerini lifle doldurdum. Buna karşı çıkmadı.” Bkz. Ebû Dâvûd, Libas, 48, hadis no: 4153, VI, 230.

Nevevî, meleklerin dolayısıyla Cibrîl'in köpek bulunan eve girmeyişini köpeklerin necasetle beslenmeleri ve kötü bir koku yaymaları, meleklerin de bu kötü kokudan rahatsız olmalarına bağlamaktadır.¹³¹² Nitekim rivayetlere baktığımızda Hz. Peygamber'in sarımsak yemekten hoşlanmadığını, bunun nedenleri arasında Cibrîl'i rahatsız etmemek olduğunu görmekteyiz. Hadis kitaplarında yer alan bir rivayette Hz. Peygamber'in kendisi için yapılan yemeğin içerisinde bakla, soğan ve sarımsak bulunması sonucu o yemeği "إني أخاف أن أؤذي صاحبي" / Arkadaşıma (Cibrîl'e) eziyet etmekten korkarım" diyerek geri çevirdiği anlatılmaktadır.¹³¹³

Nevevî, köpek bulunan eve Cibrîl'in girmeyişinin ikinci bir nedeni olarak siyah köpeğin şeytan olduğu yönündeki anlayışın olduğunu zikretmektedir. Nitekim rivayetlerde "الكلب الأسود شيطان" / Siyah köpek şeytandır." ifadeleri bulunmaktadır.¹³¹⁴ Bu nakillerden dolayı Nevevî, şeytanla meleğin aynı ortamda bulunamayacağını belirtmektedir. İbn Kuteybe "الكلب الأسود شيطان" / Siyah köpek şeytandır" ifadesinin yer aldığı rivayetler hakkında siyah renkli köpeklerin azgınlık ve saldırganlık yönünden

¹³¹² Nevevî, *el-Minhâc*, XIV, 118; Aliyyu'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih*, VIII, 323.

¹³¹³ Tirmizî'de yer alan rivayet şöyledir: Ebû Yezîd el-Mekkî, Eyyüb el-Ensârî'nin eşi olan Ümmü Eyyüb'den şöyle anlattı: "Resûlullah (s.a.v.), Medîne'ye hicret edip onlara misafir olduğunda içersinde bakla taneleri bulunan bir yemek yaptılar. Resûlullah, o yemekten hoşlanmadı ve ashabına "Siz yemekten yeyin. Ben sizden biri gibi değilim ben arkadaşımı (Cibrîl'i) rahatsız etmekten korkarım." buyurdu. Bkz. Tirmizî, *Et'ime*, 14, hadis no: 1810, III, 400; İbn Ebî Şeybe, *Eşribe*, 33, hadis no: 24478, V, 136; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 27622, XLV, 595; İbn Mâce, *Et'ime*, 59 hadis no: 3364, II, 1116. Ayrıca Hz. Peygamber'in sarımsak yemediği dair pek çok rivayet bulunmaktadır. Bkz. Muslim, *Eşribe*, 31, hadis no: 170, III, 1623; Ebû Dâvud, *Et'ime*, 40, hadis no: 3823, V, 639; Tirmizî, *Et'ime*, 13, hadis no: 1807, III, 400.

¹³¹⁴ Rivayet şöyledir: Ebû Zerr', Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletti: "Erkeğin önünde semerin arka kemeri kadar bir nesne bulunmazsa, eşek, kara köpek ve kadından birinin geçmesi halinde namaz bozulur" buyurdu. Râvi Abdullah b. Sâmî : "Ey Ebû Zerr, siyah köpeğin kırmızı köpekten, sarı veya beyaz köpekten farkı nedir ki?" dedim. : Ebû Zerr de "Ey kardeşimin oğlu, senin bana sorduğun gibi ben de Resûlullah'a sordum O da, "Kara köpek şeytandır" buyurdu." Bkz. Muslim, *Salât*, 50 hadis no: 265, I, 265; Ebû Dâvud, *Salât*, 110, hadis no: 702, II, 31; Tirmizî, *Salât*, 136, hadis no: 338, I, 369.

şeytana benzetildiğini zikretmektedir.¹³¹⁵ Bu ifadelerden anladığımız İbn Kuteybe de rivayeti kabul etmektedir. İbn Battâl, köpek bulunan eve Cibrîl ve İsrâfil'in girmediğini diğer meleklerin girdiğini, Mubârekfûrî'de köpek bulunan eve rahmet ve hafaza melekleri dışında diğer meleklerin girdiğini belirtmektedir.¹³¹⁶

Tefsirlerde Cibrîl'in "evde köpek ve sûret bulunması" sebebiyle on iki, on beş hatta kırk gün yeryüzüne inmediğinden bahsedilmektedir.¹³¹⁷ Fakat bu izahlar Mekki bir sûre olan Duhâ sûresinin tefsirinde yapılmaktadır. Bu nedenle de Duhâ sûresiyle bu mesele karıştırılmamalıdır. Zikrettiğimiz konu Medine'de meydana gelmiştir. Ayrıca rivayetlerden anlaşılan Cibrîl'in gelmeyişi günlerle ifade edilebilen bir zaman değil bir gece gibi hatta Muslim'de yer alan rivayete göre bir saattir.¹³¹⁸ İbn Abbâs'ın Hz. Meymûne'den aktadığı rivayette ise gece ve ertesi gün akşam gelmeyişiinden bahsedilmektedir.¹³¹⁹ Konuyla ilgili rivayetlerde en uzun süre Usâme b. Zeyd'den nakledilen rivayette bu sürenin üç gün olduğu ifade edilmektedir.¹³²⁰

¹³¹⁵Bkz. İbn Kuteybe, *Te'vîlu'l-Muhtelifi'l-Hadis*, s. 208. Konuyla ilgili olarak ayrıca Bkz. Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869), *Kitâbü'l-Hayevân*, thk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, Şeriketu mektebe ve Matba'a Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 8 cilt, 2. Baskı, Mısır, 1965, I, 296; Yücel, Ekrem, Köpeklerle ilgili rivayetlere genel bakış, *Turkish Studies*, S. 9, Bahar, Ankara, 2014; Demirel, Harun Reşit, *Köpek ve Diğer öldürülmesine Cevaz veren Hadislerin Değerlendirilmesi*, Mütefekkir, S. 1, Bahar, 2014, Aksaray, 2014; Koşum, Adnan, *İslam Hukukunda Hayvanların Yaşama Hakları Bağlamında Köpeklerin Öldürülmesi Sorunu*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 26, 2015, Konya.

¹³¹⁶ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi Buhârî*, IX, 181; Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, VIII, 88.

¹³¹⁷ Sa'lebî vahyin gecikmesini Zeyd b. Eslem'den naklettiği rivayetle Hz. Peygamber'in evinde köpek ve sûretin bulunmasına bağlanmaktadır. Bkz. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, VI, 476; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XXII, 339.

¹³¹⁸ Muslim'de Hz. Âişe'den nakledilen rivayette "فجئت تلك الساعة ولم يأتها" / saat geldi o gelmedi" ibaresi bulunmaktadır. Bkz. Muslim, Libas, 26, hadis no: 81, III, 1664; Ahmed b. Hanbel; hadis no: 25100, XLII, 36.

¹³¹⁹ İbn Abbas'ın Meymûne'den naklettiği rivayette Hz. Peygamber'in Cibrîl'e "كنت واعدتني أن تلقيان البارحة" / Dün görüşmek için sözleşmiştik" ibaresi bulunmaktadır. Bkz. Muslim, Libas, 26, hadis no: 82, III, 1664; Ebû Dâvûd, Libas, 48, hadis no: 4157, VI, 234.

¹³²⁰ "لم يأتني جبريل منذ ثلاث" / Cibrîl, üç gündür gelmedi." Bkz. Ahmed b. Hanbel, hadis no: 21777, XXXVI, 107; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Musned*, hadis no: 661, II, 19.

2.2.8.4. Cibrîl ve Tâun hastalığı

Toplumla birlikte yaşayan Hz. Peygamber içinde yaşadığı toplumun geçirdiği hastalıklarından da haberdar olması ve bunların rivayetlere yansımaları kuşku götürmez bir gerçektir. Gördüğümüz kadarıyla tâûn ve hummâ hastalığı rivayetlerde epey bir işgal etmektedir.¹³²³ Bu hastalıkların hadis kitaplarında geniş bir yer işgal etmesi, Hz. Peygamber ve sonraki dönemlerde toplumun bu hastalıkla mücadele ettiğinin bir göstergesi olduğu düşünülebilir. Tâûn ve hummâ hastalığının anlatıldığı rivayetlerin metinlerinde Cibrîl lafzı da yer almaktadır. Bu rivayet Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/856) *Musned*'inde şöyle nakledilmektedir:

"أتاني جبريل بالحمي والطاعون أمسكت الحمي بالمدينة وأرسلت الطاعون الي الشام فالطاعون شهادة لأمتي
ورحمة ورجس علي الكافر"

*"Cibrîl bana humma ve tâun hastalığı ile geldi. Ben hummâ'yı Medine'de tuttum, tâunu da Şam'a gönderdim. Tâûn ümmetim için rahmet ve şehâdet sebebidir, kâfirler için ise bir pisliktir"*¹³²⁴

Rivayetin isnad zincirine geçmeden önce tummâ ve tâûn hastalıkları üzerinde durmak istiyorum. Hummâ, sıtma diye bilinen, sivrisinekle insanlara bulaşan, ani ateş, titreme, şiddetli baş ağrısı, yorgunluk ve halsizlik gibi belirtiler gösteren viral bir hastalık olduğu

¹³²³ Bkz. Buhârî, Tıb, 30, IV, 41; IV, 42: Hıyel, 13, IV, 292; Tıb, 28, IV, 40; Muslim, Edeb, 32, IV, 1737; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 10, V, 19; Tirmizî, Cenâiz, 67, II, 365; Abdurrezzâk, XI, 146; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, Câmi', 7, II, 894

¹³²⁴ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, râvi no: 20767, XXXIV, 366; İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 3736, IX, 59; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, hadis no: 974, XXII, 391.

söylenirken¹³²⁵ tâun ise hummâya göre çok daha tehlikeli, fare ve pireler sayesinde kan yoluyla insana bulaşan ateşli ve ölümcül bir hastalık olduğu belirtilmektedir.¹³²⁶

Bu rivayet Hz. Peygamber'in kölesi Ebû Asîb'den gelmektedir. Rivayetin isnad zinciri, Ebû Asîb > Muslim b. Ubeyd Ebû Nusayra > Yezid b. Hârûn'dan oluşmaktadır. Ebû Asîb'in hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Sahâbenin küçüklerinden olduğu, Hz. Peygamber'e hizmet ettiği, saçını ve sakalının sarıya boyadığı¹³²⁷ asıl adının Ahmer b. Asîb olduğu zikredilirken kendisinden iki tane hadis rivayet edildiği birinin de yukarıda bahsi geçen hadis olduğu zikredilmektedir.¹³²⁸ Ayrıca Basra'da yaşadığı ve ibadet ehli bir kişi olduğu da belirtilmektedir.¹³²⁹ Rivayetin ikinci râvisi olan Muslim b. Ubeyd Ebû'n-Nusayr el-Vâsîfî, hakkında Ahmed b. Hanbel'in ve Yahyâ b. Maîn'in sika dediği nakledilmektedir.¹³³⁰ İbn Hibbân *Sikât*'ın yer vermesine rağmen “ az da olsa rivayetlerinde hata” yaptığını ifade etmektedir.¹³³¹ Rivayetin üçüncü râvisi Yezid b. Hârûn b. Zâdî b. Sâbit hakkınada ise Ali b.

¹³²⁵ Ayrıca Hummâ hakkında bir hafta içinde hastalık ortaya çıktığı, daha sonra üç ya da dört gün sonra hasta iyileşir ve belirtileri kaybolduğu belirtilmektedir. Bkz. Humma ve çeşitleri ile ilgili bkz. www.seyahatsagligi.gov.tr/Site/HastalikDetay/Sarihumma,08/06/2019.

<http://www.mhcs.health.nsw.gov.au/publicationsandresources/pdf/publication-pdfs/diseases-and-conditions/8440/doh-8440-tur.pdf>; 08/06/2019.

¹³²⁶ Tâûn diğer adı da vebâdır. Tâûn (Vebâ) hastalığı “Yersinia pestis” adındaki bakterinin sebep olduğu, enfeksiyon hastalıklarına verilen genel isimdir. Hastalık, yüksek ateş, vücutta boyun ve koltuk altlarında şişlikler, eklem ağrısı, titreme, karın ağrısı ve kusma gibi belirtilerle ortaya çıkmaktadır. Komaya giren hasta ise 3 ile 6 gün içerisinde vefat etmektedir. Vebâ'da ölüm oranı tedavi edilmezse yüzde yetmiştir. Vebâ ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. <https://www.hemensaglik.com/makale/veba> 08/06/2019.

<http://www.bilgihanemiz.com/2013/10/veba-hastaligi-nedir-belirtileri>, 08/06/2019.

<http://www.yaklasansaat.com/eski-kavimler/yaklasansaat/tarih-boyunca-veba-taun.asp>, 08/06/2019.

¹³²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, râvi no: 3736, IX, 59; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 541, IX, 61; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, râvi no: 2043, IX, 418.

¹³²⁸ İbn Abdilber, *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, I, 71; IV, 1715; İbnu'l-Esîr, *Usudu'l-Gâbe*, râvi no: 6106, s. 1360; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, râvi no: 10330, XVIII, 447; Hafîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, râvi no: 7613, XVI, 504.

¹³²⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Muessetu'r-Risâle, Beyrut, 1988, râvi no: 101, III, 475.

¹³³⁰ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 825, VIII, 425.

¹³³¹ İbn Hibbân, *Sikât*, V, 399; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 1181, XII, 256.

el Medenî, “Yezid b. Harun’dan daha hâfız birisini görmedim” dediği zikredilmektedir.¹³³² Yahyâ b. Yahyâ ise Irak bölgesindeki dört hâfızından birisi olduğunu belirtmektedir.¹³³³ Ahmed b. Hanbel’in bu râvi hakkında mutkin ve hâfız biri olduğunu söylerken, Yahyâ b. Maîn de Ali b. el-Medenî’nin adı geçen râvi hakkında sika dediğini zikretmektedir.¹³³⁴ İbn Hibbân da *Sikât*’ında Yezid b. Hârun’a yer vermiş ve O’nu metheden cümleleri sıralamıştır.¹³³⁵ Bu olumlu cümlelerin yanında Yezid b. Hârun’u eleştiren cümlelerde bulunmaktadır. İbn Ebî Arûbe “şu şu hadislerde hata yaptı” diyerek râvinin zayıf olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Zuheyr babasından şu cümleleri aktarmaktadır: “Yezid b. Hârun ayıplı bir kimseydi. Zira o kör olduktan sonra nice hadis sordum da bilemedi.” şeklinde cevap vermiştir.¹³³⁶ Zira Ahmed b. Zuheyr babasından naklettiği sözde sorup da onun bilemediği hadisler belli değildir. Bu nedenle de cerh ifadesi genelleştirilmemelidir. Nitekim Heysemî ve çağdaş muhaddisler, Ahmed b. Hanbel’in ve İbn Sa’d’ın *Tabakât*’ında yer alan bu rivayeti “sahih” olarak kabul etmektedirler.¹³³⁷ Her ne kadar rivayet hakkında bu şekilde bir kanaat ortaya çıksa da hem Muslim b. Ubey hakkında İbn Hibbân’ın hata ettiğini söylemesi, hem de rivayetin diğer râvisi Yezid b. Hârun hakkında İbn Ebî Arûbe’nin “zayıf” demesi görmezden gelinemez.

Rivayet hakkındaki değerlendirmelere baktığımızda ise rivayetin sıhhati konusunda herhangi bir kuşku duyulmadığını görüyoruz. Zira bu rivayeti desteklemek için birden fazla rivayet nakledilmektedir. Hz. Âişe’den nakledilen rivayetlerden birinde Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretten sonra bazı sahâbilerin hummâ’dan rahatsızlanması sonucu “Ya Rabbi bize Medine’yi Mekkeyi sevdirdiğin gibi hatta ondan daha fazla

¹³³² Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XVI, 495.

¹³³³ Yezid b. Hârun hakkında Hatîb el-Bağdâdî, ezberinde senediyle birlikte 25 bin hadis bulunduğu, mutkin, hâfız ve fâkih birisi olduğunu zikretmektedir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XVI, 496-497.

¹³³⁴ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.* râvi no: 1257, IX, 295.

¹³³⁵ İbn Hibbân, *a.g.e.*, VII, 632.

¹³³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XVI, 495.

¹³³⁷ Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, II, 310; Elbânî, *Sahîhu’t-Terhîb ve’t-Terğîb*, Mektebetu’l-Meârif, Riyad, 1421/2000, hadis no: 1401, II, 154; Şuayb el-Arnaûd’da hadis sahih kabul etmektedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, XXXIV, 366, 2’nolu dipnot.

sevdire, hummâyı da Cuhfa'ya¹³³⁸ gönder.” şeklindeki nakli mevcuttur.¹³³⁹ Yine Ebû Hureyre'den “Medine'nin kapılarında melekler vardır oraya Deccâl ve tâûn giremeyecektir”,¹³⁴⁰ rivayetiyle beraber ve yine ondan nakledilen “Hummânın ateşi cehennemnin sıcaklığı gibidir onu suyla soğutunuz.” anlamında bir rivayet mevcuttur.¹³⁴¹ Hummâ ile ilgili olarak Hz. Ebû Bekr ve Bilâl'in Medine'de hummâ'ya yakalandıkları haberlerde yer alırken,¹³⁴² İslam'ı öğrenmek için Ukl ve Ureyne kabilesinden bir grup Medine'ye gelmelerinden sonra Medine'nin hummasından şikâyet ederek geri döndüklerinin anlatıldığı rivayetler de bulunmaktadır.¹³⁴³ Aslında bu rivayetler hummânın Medine'de bir problem olduğunu da göstermektedir.¹³⁴⁴

Her ne kadar sened bakımından za'fı yokmuş gibi görünen Cibrîl'in Hz. Peygamber'e gelerek “*hummâ'yi Medine'de tuttum, tâunu da Şam'a gönderdim.*” rivayeti metin açısından problemlili görünmektedir. Zûrkânî rivayetin metninden yola çıkarak bu vb. hastalıklar konusunda Hz. Peygamber'e seçme hakkı tanındığını o da tâûn için Şam'ı, hummâ için ise Medine'yi seçtiğini, daha sonra da Allah'dan hummâyı

¹³³⁸ Hac veya umre maksadıyla Mısır ve Suriye tarafından Mekke'ye gelenlerin ihrama girdikleri mîkât yeridir. Cuhfe ile Mekke arası yaklaşık 187 km.'dir. Bkz. *DİA*, “Cuhfe”, mad.

¹³³⁹ Buhârî, Fadâilu'l-Medine, 12, hadis no: 1889, II, 26.

¹³⁴⁰ Buhârî, Fadâilu'l-Medine, 9, hadis no: 1880, II, 24; Tıb, 30, hadis no: 5731, IV, 42; Fiten, 27, hadis no: 7133, IV, 326; Muslim, Hac, 87, hadis no: 485, II, 1005; Mâlik b. Enes, Muvatta', Câmi', 5, hadis no: 16, II, 892; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 1593, III, 152.

¹³⁴¹ Buhârî, Bedu'l-Halk, 10, hadis no: 3261, 3262, 3263, II, 436; Tıp, 28, hadis no: 5728, IV, 40; Muslim, Selâm, 26, hadis no: 78, IV, 1731; Selâm, 26, hadis no: 81, IV, 1732; Tirmizî, Tıp, 25, hadis no: 2073, 2074, III, 586; İbn Mâce, Tıp, 19, hadis no: 3471, II, 1149.

¹³⁴² Buhârî, Medine'nin Faziletleri, 12, hadis no: 1889, II, 27.

¹³⁴³ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 12668, XX, 103; Nevevî, *a.g.e.*, XIV, 281; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 121.

¹³⁴⁴ Bir kısmını zikrettiğimiz Medine hummasıyla ilgili “Hz. Peygamber'in hummâ hastalığına yakalanmış bir bedeviye ziyaret gittiği şeklinde bir rivayette yer almaktadır. Bkz. Buhârî, Merdâ, 10, hadis no: 5656, IV, 26; Ayrıca müşriklerin Müslümanları umre yaparken gördüklerinde “Yesrib'in hummâsı onları zayıflatmış” şeklindeki yorumlarını ifade eden rivayetler hadis kaynaklarında bulunmaktadır. Bkz. Buhârî, Hac, 55, hadis no: 1602, I, 494; Muslim Hac, 39, hadis no: 240, II, 923; Nesâî, Hac, 154, hadis no: 2967, V, 233; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 2686, IV, 428.

Cuhfa'ya göndermesi için dua ettiğini zikretmektedir.¹³⁴⁵ Vahy getirmekle görevli olan bir meleğin iki hastalık getirip de hafif olanı Medine'ye, daha tehlikeli ve ölümcül olanı Şam'a göndermesi problem oluşturmaktadır. Zira Allah Teâla âdildir ve kullarına zulmetmeyeceğini Kur'an-ı Kerim'de bizlere bildirmektedir.¹³⁴⁶ Hz. Peygamber'den de hastalıkları bir düşman gibi görerek onları Medine'den kovması şeklinde anlaşılabilir bir davranışta bulunmasından ziyade hastalıklarla mücadele etmeyi Allah Teâla'nın hastalıkla birlikte onun şifasını da indirdiğini ve o tedavi yöntemini de aramamız gerektiğini bildirmektedir.¹³⁴⁷

Günümüz tıbbı da bu hastalığın sebebinin seçmeyle ilgisinin olmadığını, temizlik ve hijyen kurallarına uymamaktan kaynaklandığını bildirirken¹³⁴⁸ sırf insanların temizliği ihmal etmeleriyle ortaya çıkan bir hastalığı Cibrîl'e yüklemenin ne kadar doğru olduğu tartışılır. Fakat incelemeye çalıştığımız rivayet Medine toplumunda yaşanan sağlık sorunlarını dile getirmesi bakımından önemlidir. Hummânın Medine'de sıkça görülmesi, tâûn'un ise Medine'de rastlanmayıp Şam'da ortaya çıkması, rivayetin yaşanan tecrübenin sözlere yansması şeklinde olması muhtemeldir. Sonuç olarak şunu söylememiz gerekir ki Allah ile Peygamber'i arasındaki haberleşmeyi sağlamakla görevli olan Cibrîl'in toplumu ilgilendiren her konuda isminin geçtiği ve rivayetlere de “أتاني جبريل” “Cibrîl bana geldi” ifadesiyle yansıtıldığını görmekteyiz.

2.2.8.5. Cibrîl ve Misvak

Müslümanda bulunması gereken özelliklerinden biri de temiz olmasıdır. Diş temizliği de bu temizliğin bir parçasıdır. Hz. Peygamber'in diş temizliğine verdiği

¹³⁴⁵ Zürkânî, *Muvatta şerhi*, IV, 83.

¹³⁴⁶ Nisa, 4/40; Yunus, 10/54.

¹³⁴⁷ Ebû Dâvûd, Tıb, 11, hadis no: 3874, VI, 23.

¹³⁴⁸ <http://www.mhcs.health.nsw.gov.au/publicationsandresources/pdf/publication-pdfs/diseases-and-conditions/8440/doh-8440-tur.pdf>; 08/06/2019.

<http://www.bilgihanemiz.com/2013/10/veba-hastaligi-nedir-belirtileri>, 08/06/2019.

önemi bizlere ulaşan rivayetlerde de görmemiz mümkündür. Hadisler de "سواك" "Sivâk" kelimesi bir hayli yer tutmaktadır. "Sivâk" "ساك" kelimesinden türemiştir. Misvak da aynı fiilden türetilmiş ism-i alettir. İbn Manzûr "Sivâk" kelimesini ûd (ağacı) ile ağız fırçalamak manasına geldiğini zikretmektedir.¹³⁴⁹ Misvak olarak, ûd ağacından başka erâk ağacı denilen başka bir ağaçta kullanılmaktadır.¹³⁵⁰ Burada konu edinmemize neden olan mesele ise dişleri fırçalama tavsiyesinin Cibrîl tarafından yapılmış olmasıdır. Ebû Umâme'den gelen rivayet şöyledir:

"توسكوا. فان السواك مطهرة للفم مرضاة للرب. ماجاءني جبريل إلا أوصاني بالسواك. حتي لقد خشيت أن يفرض عليّ و علي أمتي. لولا أنني أخاف أن أشق علي أمتي لفرضته لهم. وإني لأستاك حتي لقد خشيت أن أخفي مقادهم في"

*"Dişlerinizi fırçalayın, dişleri fırçalamak ağız temizlediği gibi Rabbin de rızasını kazandırır. Cibrîl bana gelerek dişleri fırçalamamı tavsiye etti. O kadar üzerinde durdu ki neredeyse bana ve ümmetime farz olacağından korktum. Şayet ümmetime zorluk olacağını bilmesem onlara dişleri fırçalamayı mecbur (farz) tutardım. Ben işlerimi o kadar fırçalıyorum ki ön dişlerimin ağızma düşeceğinden korkuyorum."*¹³⁵¹

İbn Mâce'de (ö. 273/887) yer alan bu rivayet Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/856) *Musned*'inde muhtasar olarak şöyle yer almaktadır.

"ما جاءني جبريل عليه السلام قط إلا أمرني بالسواك لقد خشيت أن أخفي قدم في"

*"Cibrîl bana geldi ve kesinlikle diş fırçalamamı emretti, fırçalamaktan ön dişlerimin düşmesinden korktum."*¹³⁵²

Her iki rivayet Ebû Umâme'den gelmektedir. İbn Mâce'nin isnad zinciri Ebû Umâme > Kâsım b. Abdurrahman > Ali b. Yezid > Osman b. Ebû'l-Âtike > Muhammed

¹³⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 446.

¹³⁵⁰ "شجرة أراك" Arâk ağacı latince adı Salvadoraceae'dir. Ağaç, Asya ve Afrika steplerinde yetişen tuzlu toprakları seven, dikensiz ve küçük ağaçlardır. Bkz. <http://www.agacnet.com/node/55>, 09/06/2018; Ayrıca bkz. Baytop, Turhan, "Misvak", mad. *DİA*,

¹³⁵¹ İbn Mâce, Tahâre, 7, hadis no: 286, I, 106.

¹³⁵² Ahmed b. Hanbel, hadis no: 22269, XXXVI, 602.

b. Şuayb > Hişam b. Ammâr'dan meydana gelmektedir. Ahmed b. Hanbel'in isnadı ise Ebû Umâme > Kâsım b. Abdurrahman > Ali b. Yezid > Osman b. Ebû'l-Âtike > Ubeydullah b. Zehr > Yahyâ b. Eyyub > Abdullah b. Vehb > Harun b. Ma'rûf'dan meydana gelmektedir. Görüldüğü üzere Kâsım b. Abdurrahman ile Ali b. Yezid rivayetin ortak râvileridir.

Cerh ve ta'dil müellifleri sahabîden sonra gelen râvi Kasım b. Abdiurrahman hakkında "sika" bir râvi olduğunu belirtmeler de¹³⁵³ rivayetin diğer râvisi Ali b. Yezid hakkında durum öyle değildir. Nitekim Buhârî, Ali b. Yezid'i "münkeru'l-hadis" olarak vasıflandırmakta,¹³⁵⁴ Nesâî ve Dârekutnî, ise "metruk" olduğunu zikretmektedirler.¹³⁵⁵ Yahyâ b. Maîn, Ali b. Yezîd'in, Ebû Umâme ve Kâsım kanalıyla rivayet ettiklerinin tamamının zayıf olduğunu belirtmektedir.¹³⁵⁶ Nitekim İbn Hacer ve Subkî de İbn Mâce'nin naklettiği rivayetin zayıf olduğunu belirtmişlerdir.¹³⁵⁷

Sened bakımında kusurlu olan bu rivayetin metni de problemli görünmektedir. Misvakla ilgili rivayetlere bakıldığında rivayetin farklı sahâbîler tarafından nakledilen rivayetlerin bileşimi gibi görülecektir. Rivayetin ilk cümlesi olan "توسكوا. فان السواك مطهرة" "Dişlerinizi fırçalayın. Dişleri fırçalamak hem dişleri temizler hem de Rabbin rızasını kazandırır." kısmı Hz. Âişe'den rivayet edilen "Dişlerini fırçalayınız, diş

¹³⁵³ Kâsım b. Abdurrahman eş-Şâmî Şam'ın fukahâsından olup Kûfe'de kadılık yapmış az konuşan çok ibadet eden ve cömert bir kişi olduğu zikredilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 3200, VIII, 420; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 710, VII, 158; İclî, *Târîhu's-Sikât*, râvi no: 1367, s. 386; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, râvi no: 647, VII, 112.

¹³⁵⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 2470, VI, 301.

¹³⁵⁵ Dârekutnî, *Kitâbu'd-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, râvi no: 408, I, 191; İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'd-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, râvi no: 2410, II, 200. Ayrıca bkz. İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, râvi no: 1142, VI, 208; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, râvi no: 5965, III, 161; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 642, VII, 161.

¹³⁵⁶ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh Rivâyetu Osmân b. Saîd ed-Dârimî*, râvi no: 626, s. 174; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 642, VII, 396.

¹³⁵⁷ İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (ö. 852 /1448), *Telhîsu'l-Habîr fî Ehâdisi'r-Râfîu'l-Kebîr*, Muessetu Kurtubâ, Kahire, 1416/1995, hadis no: 1535, III, 258; Muhammed Hattâb es-Subkî, *el-Menhelu'l-Azbu'l-Mevrûd*, I, 175.

fırçalamak hem ağzı, temizler hem de Rabbin rızasını kazandırır” rivayetiyle aynıdır.¹³⁵⁸

Rivayetin diğer kısmı ise Ebû Hureyre’den nakledilen “Ümmetime (veya insanlara) zor gelmeyeceğini bilmesem onlara her namazla birlikte dişlerini fırçalamalarını emrederdim”¹³⁵⁹ rivayetiyle birebir örtüşmektedir.

İbn Mâce şârihi Şihâbu’d-Dîn Ebû’l-Abbâs el- Bûsîrî, (ö. 840/1437) rivayetin isnadının zayıf olduğunu fakat “لولا أنني أخاف أن أشق علي أمتي لفرضته لهم” / Şayet ümmetime zorluk olacağını bilmesem onlara dişleri fırçalamayı mecbur (farz) tutardım.” kısmının ise sahihaynda bulunduğunu zikretmektedir.¹³⁶⁰ Bu da metnin birkaç rivayetin toplamından oluştuğu kanaatini güçlendirmektedir.

Cibrîl’le ilgili kısım ise sadece İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel’in eserlerinde mevcuttur. “Cibrîl .” .“ما جاءني جبريل إلا أوصاني بالسواك. حتي لقد خشيت أن يفرض عليّ وعلي أمتي.” Cibrîl bana geldiğinde dişleri fırçalamamı o kadar tavsiye etti ki neredeyse bana ve ümmetime bunu farz kılınacağından korktum” rivayetin “ما جاءني جبريل /Cibrîl bana geldi” kısmını Aliyyu’l-Kârî, râvinin ziyadesi olduğunu zikretmektedir. Zira İbn Abbas’tan nakledilen Hz. Peygamber’in “Misvak kullanımı konusunda öyle çok emredildim ki hakkında ayet nazil olacağını zannettim”¹³⁶¹ rivayetinden etkilenme sözkonusu olduğunu belirtmektedir.¹³⁶²

Mûsâ Şâhîn, (ö. 385/996) Ebû Ümame rivayetini kullanarak misvak kullanımın Allah Resûlune farz, ümmetine ise mustehab olduğunu zikretmekte bunu delillendirmek

¹³⁵⁸ Buhârî, Savm, 27, hadis no: 1933, II,40; Nesâî, Tahâre, 5, hadis no: 5, I, 217; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 62, I, 227.

¹³⁵⁹ Buhârî, Cum’a, 8, hadis no: 887, I, 283; Temennî, 9, hadis no: 7240, IV, 352; Muslim, Tahare,15, hadis no: 42, I, 220; Ebû Dâvûd, Tahare, 24, hadis no: 46, I, 34; Tirmizî, 18, hadis no: 22, I, 73; Mâlik b. Enes, el-Muvatta’, Tahare, 32, hadis no: 114, I, 66.

¹³⁶⁰ Şihâbu’d-Dîn Ebû’l-Abbâs el- Bûsîrî, *Misbâhu’z-Zücâce*, Tahare, 6, hadis no: 119, I, 261.

¹³⁶¹ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 2125, IV, 29.

¹³⁶² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkâtu’l-Mefâtîh*, hadis no: 386, II, 91.

için kendisinin de zayıf kabul ettiği bu rivayeti kullanmaktadır.¹³⁶³ Taberânî’de Ümmü Seleme’den rivayetle “ما زال جبريل يوصيني بالسواك ختي خفت علي أضراسي / Cibrîl, diş fırçalama konusunda o kadar tavsiyede bulundu ki azı dişimin düşeceğinden endişe ettim” rivayeti bulunmaktadır.¹³⁶⁴ Münzirî, (ö. 656/1258) Taberânî bu rivayetin isnadı için “leyyin” tabirini kullanmaktadır.¹³⁶⁵ Elbânî, ise rivayeti “münker” olarak değerlendirmektedir.¹³⁶⁶

Sonuç olarak dişleri fırçalamanın ne kadar önemli olduğu herkesçe malumdur. Ve bu konuda Hz. Peygamber’den bizlere ulaşan sahih rivayetler de bulunmaktadır. Sened konusunda problemlili olan Ebû Ümâme rivayeti aynı zamanda metin konusunda da problemlili görünmektedir. Şarihler rivayetin “Cibrîl bana tavsiye etti veya emretti” kısmının ziyade olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca bu rivayet birkaç haberin bileşiminden meydana geldiği izlenimini vermektedir. Ümmü Seleme’den nakledilen Cibrîl’in diş fırçalayı tavsiye ettiği şeklindeki rivayet ise hicri 360 yılında vefat eden Taberânî’nin *el-Mu’cemu’l-Kebîr*’inde yer almakta ve bu rivayetin de “münker” olduğu belirtilmektedir.

2.2.8.6. Cibrîl’in şirk koşmadan vefat eden kimsenin cennet gireceğini haber vermesi

İslam, şirkden kaçınmak konusu üzerinde çok durmaktadır. Nitekim Kur’an’ı Kerim’de şirkden kaçınılması gerektiğini ve onun bir sapıklık olduğunu ifade eden pek çok ayet bulunmaktadır.¹³⁶⁷ Hz. Peygamber de değişik vesilelerle Müslümanların şirke

¹³⁶³ Mûsâ Şahîn Lâşîn, *Fethu'l-Mun'im Şerhu Sahihi Müslim*, Dârû’ş-Şurûf, 1.Baskı, 10 cilt, Beyrut, 1423/2002, II, 161.

¹³⁶⁴ Taberânî, *a.g.e.*, hadis no: 510, XXIII, 251; Beyhakî, *Sunen-i Kubrâ*, Nikah, 16, hadis no: 13328, VII, 79.

¹³⁶⁵ Münzirî, *et-Terhîb ve’t-Terğîb*, hadis no: 13, I, 102.

¹³⁶⁶ Elbânî, *Da’fu’t-Terhîb ve’t-Terğîb*, Mektebetu’l-Meârif, Riyad, 1421/2000, hadis no: 146, I, 89.

¹³⁶⁷ Kur’an-ı Kerim’de “ش - ر - ك” kökünden türemiş isim ve fiil çeşidi şeklinde kullanılan pek çok kelimeyi görmemiz mümkündür. Burada sadece “Allah’a ortak koşma yani O’nun Rubûbiyetine ortak olma” anlamına gelen ve direk muhatabına hitap eden ayet meallerini vermek istiyorum; “Doğrusu Allah kendisine şirk koşulmasına asla affetmez”(Nisâ,4/48), “Kim Allah’a ortak koşarsa O, çok derin bir sapıklığa

bulaşmamaları halinde onları cennetle müjdelemiştir. Muâz b. Cebel,¹³⁶⁸ Câbir b. Abdullah,¹³⁶⁹ Ukbe b. Âmir el-Cuhenî,¹³⁷⁰ Ebu'd-Derdâ¹³⁷¹ ve Ebû Zerrr el-Gıfârî tarafından “Kim, Allah’a şirk koşmazsa cennete girer” anlamında nakiller söz konusudur.

Konumuzla ilgili bağlantı ise Ebû Zerrr el-Gıfârî’nin naklettiği rivayetlerde yukarıda ifade edilen sözün Cibrîl tarafından Hz. Peygamber’e müjde olarak söylendiğinin aktarılmasıdır. Meseleye biraz daha açmamız gerekirse hadis kitaplarında Ebû Zerrr tarafından nakledildiği belirtilen rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerde “Kim Lâ ilâhe illallah (Allah’dan başka ilah yoktur) deyip de ona hiçbir şeyi şirk koşmadan vefat ederse cennete girer” sözünü söyleyenin Cibrîl olduğu dile getirilmektedir. Fakat aşağıda zikredeceğimiz rivayette ise Cibrîl’den hiç söz edilmemekte söz konusu müjde Hz. Peygamber’e ait görünmektedir. Rivayetin metni şöyledir:

"أتيت النبي (صلعم) وعليه ثوب أبيض وهو نائم. ثم أتيتَه وقد اسيقظ. قال: "ما من عبد قال لا إله إلا الله ثم مات وعلي ذلك إلا دخل الجنة. قلت: وإن زني وإن سرق؟ قال: "وإن زني وإن سرق! قلت: وإن زني وإن سرق؟ قال: "وإن زني وإن سرق! قلت: "وإن زني وإن سرق! قلت: "وإن زني وإن سرق علي الرغم أنف أبي زر."

düşmüştür”(Nisâ, 4/116), “O’nun mülkte ortağı yoktur” İsrâ, 17/11), “Allah Teâla kıyamet günü onları rezil edecek ve şöyle diyecek; Uğrunda mücadele ettiğiniz ortaklarım nerede!” Nahl, 16/27) gibi. Ayrıca Kur’ân-ı Kerim’de kelimenin sözlük anlamı olan “ortaklık” manasının da kullanıldığını görmekteyiz. Hz. Mûsâ, Allah’dan kardeşi Harun’u kendisine yardımcı yapılması talebinde bulunurken “وأشركه في أمري” “Onu işime ortak yap” şeklinde kullanmaktadır. Bkz. Tâhâ, 20/33; Yine başka bir ayette Alalh Teâla Şeytan’a “وشاركهم” “onlara ortak ol, onlara vaatte bulun” buyurmaktadır. Bkz. İsrâ, 17/64.

¹³⁶⁸Buhârî, Cihad, 46, hadis no: 2856, II, 320; Cenâiz, 1, hadis no: 1238, I,383; Buhârî, İlim, 49, hadis no: 129, I, 63; Muslim, İmân, 10, hadis no: 49, I, 58; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 12606, XX, 55; hadis no: 21994, XXXVI, 318; hadis no: 22009, XXXVI, 336.

¹³⁶⁹ Muslim, İmân, 40, hadis no: 93, I, 94; Abdurrezzâk, *Musannef*, Kebâir, hadis no: 19708, X, 461.

¹³⁷⁰ İbn Mâce, Diyet, I, hadis no: 2618, II, 873; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 17381, XXVIII, 607; İbn Ebî Şeybe, Diyet, 154, hadis no: 27739, V, 433.

¹³⁷¹Ahmed b. Hanbel, hadis no: 8683, XIV, 311; no:27561, XLV, 483; Buhârî, *et-Târihu’l-Kebîr*, no:2888, IV, 296. Buhârî, Ebû'd-Derdâ’dan naklettiği rivayetin sonunda Ebû'd-Derdâ’dan nakledilen rivayetin mürsel olduğunu zikretmektedir. Bkz. Buhârî, Rikâk, 13, hadis no: 6443, IV, 181.

Ebû Zerrr anlatıyor: “ Hz. Peygamber’e geldim beyaz bir elbisenin içinde uyuyordu. Sonra tekrar geldim ve uyanmıştı. Bana buyurdu ki “Kim Allah’dan başka ilah yoktur der sonra da ölür ise o kişi cennete girer” Ben “Zina etse, hırsızlık yapsa da mı?” dedim. Hz. Peygamber “Zina etse de hırsızlık yapsa da! Ben yine “Zina etse, hırsızlık yapsa da mı?” dedim. O “Zina etse de hırsızlık yapsa da!” buyurdu. Ben yine “Zina etse, hırsızlık yapsa da mı?” dedim. O “Ebû Zerrr’in burnu yere sürtünse de zina etse de hırsızlık yapsa da!”¹³⁷²

Görüldüğü üzere bu rivayetin metninde Cibrîl lafzı herhangi bir şekilde bulunmamakta ve “Kim Allah’dan başka ilah yoktur der sonra da ölür ise o kişi cennete girer” sözü Hz. Peygamber tarafından söylenmektedir. Ebû Zerrr, ısrarla “Zina etse, hırsızlık yapsa da mı” soru sorarken Hz. Peygamber “Ebû Zerrr istemese de” şeklinde cevap vermektedir.

Fakat yine Ebû Zerrr’dan nakledilen ve aynı konuyu ifade eden pek çok rivayette “Kim Allah’dan başka ilah yoktur der ve hiçbir şeyi ona şirk koşmadan vefat ederse cennete girer” sözünü Hz. Peygamber’in değil de Cibrîl tarafından söylendiği aktarılmaktadır. Bu rivayetlerin bir kısmı muhtasar bir şekilde nakledilirken¹³⁷³ bazılarında ise uzun anlatımlar söz konusudur. Metinleri uzun ve içerisinde ayrıntılar bulunan rivayetlerden biri şöyledir:

" زيد بن وهب حدثنا والله ابو ذر بالريذة قال: كنت أمشي مع النبي في حرة المدينة عشاء إستقبلنا أحد. ثم فقال لي مكانك لا تبرح يا أبا ذر حتي أرجع. فنطلق حتي غاب عني سمعت صوتا فخيشت أن أكون عرض لرسول الله. فأردت أن أذهب ثم ذكرت قول رسول الله لا تبرح فمكثت. قلت يا رسول الله سمعت صوتا فخيشت أن أكون

¹³⁷²

Buhârî, Libas, 34, hadis no: 5827, IV,61; Muslim. İmân, 40, hadis no: 154, I, 95; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 21466, XXXV, 370.

¹³⁷³ Buhârî, Cenâiz, 1, hadis no: 1237, I, 383; İstikrâz, 2 hadis no: 2388, II, 171; Bedu'l-halk, 6, hadis no: 3222, II, 426; Tevhîd, 32, hadis no: 7487, IV, 401; Muslim, İmân, 40, hadis no: 94, I, 94; Tirmizî, İmân, 18, hadis no: 2644, IV, 384.

عرض لك. ثم ذكرت فقامت. فقال النبي ذاك جبريل أتاني فأخبرني انه من مات من أمتي لا يشرك بالله شيئا دخل الجنة. قلت يا رسول الله وإن زني وإن سرق. ..."

Zeyd b. Vehb, Allah'a yemin ederek Ebû Zerr, Rebeze de iken bize şunu anlattı
"Hz. Peygamber ile yatsı namazından sonra Medine'nin Harre mevkisini kadar yürüdüm. Sonra Uhud dağına yöneldik. Sonra bana şöyle buyurdular: "Ben dönünceye kadar yerinden ayrılma" dedi. Sonra uzaklaştı gözden kayboldu fakat gittiği taraftan bir ses duydum. Kendisine bir şey olmasından korkarak o tarafa gitmek istedim sonra Hz. Peygamber'in "ayrılma" dediğini hatırladım ve bekledim. "Ya Resûlallah size bir şey olmasından korkuyorum" diye seslendim. Fakat Hz. Peygamberin "ayrılma" dediğini hatırladım ve durdum. Sonra Hz. Peygamber "Cibrîl bana geldi ve kim ümmetinden şirke girmeden ölürse cennete gireceğini haber verdi" buyurdu. Ben "Ya Resûlallah, zina etse de, hırsızlık yapsa da mı?" dedim. Hz. Peygamber, "Evet, zina etse de hırsızlık yapsa da" buyurdu."¹³⁷⁴

Nakilde de görüldüğü üzere hâdisenin gerçekleştiği mekân değişmiştir. Hz. Peygamber mescidde veya evinde değil, Cibrîl'le buluşmak için Medine'nin dışına çıkmıştır. Bu hâdisenin bizim için önemli noktası Hz. Peygamber'in Cibrîl'le buluşmak için şehirden çıkmış olması ve Ebû Zerr de bu önemli buluşmadan sadece müslümanlardan şirke girmeden ölen kimsenin cennete gireceğini haberini almasıdır. Diğer rivayetlerde olduğu gibi Ebû Zerr şaşırmakta ve itiraz etmektedir. Bunu şöyle ifade etmektedir: "Zina etse de, hırsızlık yapsa da mı?" şeklindeki itirazını dile getirmektedir. Hz. Peygamber de Ebû Zerr'in itirazına "Evet, zina etse de hırsızlık yapsa da" sözünü söylemektedir.

Konuyla ilgili üçüncü rivayet ise birinci rivayetten tamamen farklı ikinci rivayetten ise kısmen farklılıklar bulunmaktadır. Rivayet şöyledir:

¹³⁷⁴ Buhârî, İsti'zân, 30, hadis no: 6268, IV, 145; Muslim, Zekât, 8, hadis no: 32, II, 687; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 21347, XXXV, 276.

Ebû Zerrr anlatıyor: “Bir gece yürüyodum. Resûlullah’ın tek başına yürüdüğünü gördüm. Zannettim yanında kimse istemiyor. Ay ışığında yürümeye başladım. Bir süre sonra Resûlullah beni gördü, “sen kimsin?” dedi. Ben “Ebû Zerrr Allah beni senin uğruna feda etsin” dedim. Sonra bana “Ey Ebû Zerrr gel” buyurdu. Bir saat kadar yürüdük. Sonra bana “buraya otur” buyurdu ve bir kaya parçasının üzerine oturduk. Bana “Ben dönünceye kadar burada otur” buyurdu. Sonra hareket etti ve karanlıkta kayboluncaya kadar yürüdü. Bir süre geçti. Süre uzadı da uzadı. Sonra gelirken “Hırsızlık yapsa da zina etse de mi” dediğini işitiyordum. Bana yaklaşınca sabredemeyip “Ya Resûlallah Allah sizin yerinize benim canımı alsın bu taşlıkta yanınızda biri mi vardı dönerken sizin konuşmanızı işitiyordum fakat cevap vereni duymadım deyince Allah Resûlu “Burada Cibrîl bana geldi ve “Ümmetini müjdele şirk koşmadan vefat eden cennete girecek” dedi. Ben “Ey Cibrîl, hırsızlık ve zina yapsa da mı?” dedim. O “evet” dedi. Ben “hırsızlık ve zina yapsa da mı? dedim. O “Evet, İçki dahi içse.” cevabını verdi.¹³⁷⁵

Son verdiğimiz rivayette diğerlerinden farklı ve önemli bulduğumuz noktalar bulunmaktadır. Bu rivayette diğer rivayetlerin tersine diyalog Cibrîl ile Hz. Peygamber arasında geçmektedir. Daha önce naklettiğimiz rivayetlerde “lâ ilehe illallah” diyen kimsenin eğer şirk koşmadan vefat ederse cennet gideceğini” söyleyenin Cibrîl’den aldığı habere binaen Hz. Peygamber’in olduğu ve itiraz edenin de Ebû Zerrr olduğu aktarılırken bu rivayette ise konuşma Cibrîl ile Hz. Peygamber arasında geçmektedir. Hz. Peygamber

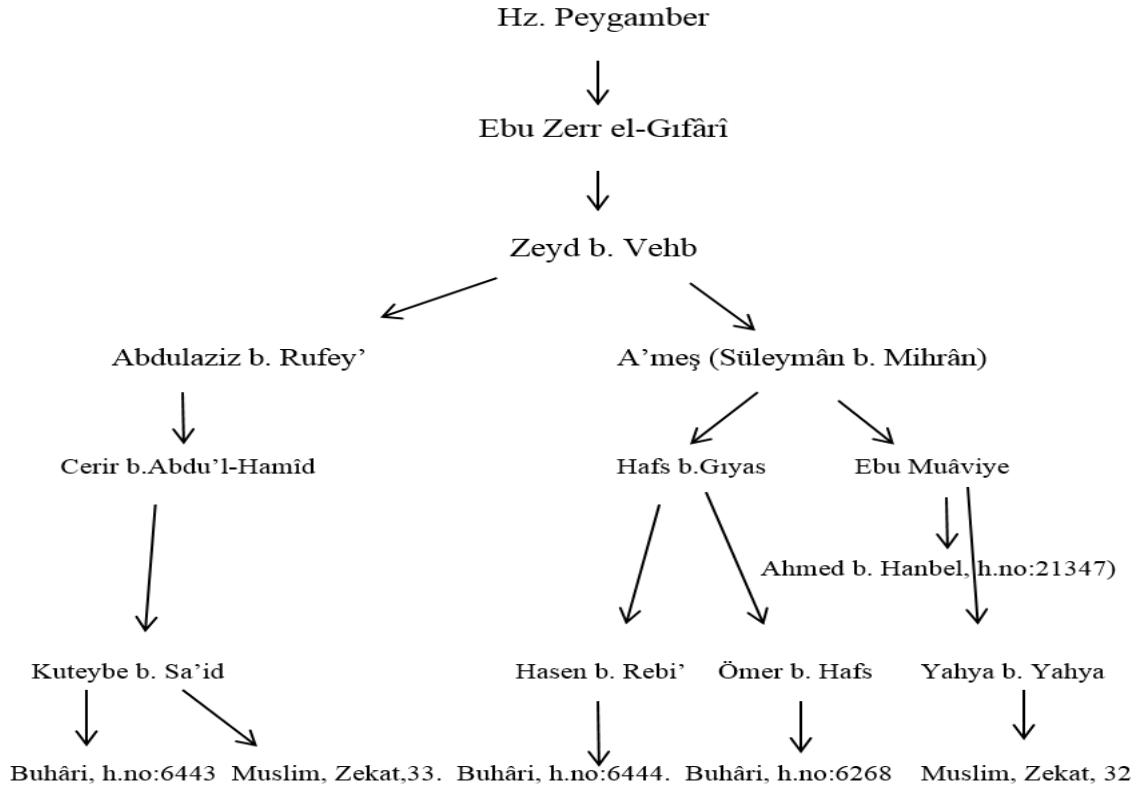
¹³⁷⁵ Rivayetin metni şöyledir:

عن أبي ذر قال: خرجت ليلة من الليل. فإذا رسول الله يمشي وحده وليس معه إنسان قال فظننت أن يكره أن يمشي معه أحد. فجعلت أمشي ظل القمر فالقت فرأني. فقال: من هذا؟ قلت: أبو ذر جعلني الله فداءك قال: يا أبا ذر تعال. ومشيت معه ساعة. قال لي: اجلس هنا فأجلسني في قاع حوله الحجارة. فقال لي: اجلس هنا حتي أرجع إليك. فانطلق في الحرة حتي لا أراه. فلبث عني فأطال البث حتي إنه ما سمعته وهو مقبل وهو يقول: وإن سرق وإن زني. قال: فلما جاء لم أصبر حتي قلت: يا نبي الله جعلني الله فداءك من تكلم في جانب الحرة ما سمعت احدا يرجع إليك شيئاً قال: ذالك جبريل عرض لي في جانب الحرة قال: بشر أمتك أنه من مات لا يشرك بالله شيئاً دخل الجنة. قلت: يا جبريل وإن سرق وإن زني قال: نعم. قلت: وإن سرق وإن زني قال نعم وإن شرب الخمر.

Bkz. Buhârî, Rikâk, 13, hadis no: 6443, IV, 180; Muslim, Zekât, 9, hadis no: 33, II, 688.

“يا جبريل وإن سرق وإن زني / Ey Cibrîl hırsızlık yapsa da zina etse de mi? cümlesini iki defa tekrarlamakta, Cibrîl de her defasında " وإن سرق وإن زني /Evet. Zina etse de, hırsızlık yapsa da” şeklinde cevap vermektedir. Hatta rivayet diğerlerinde olmayan “ وإن شرب الخمر /Ve içki bile içse” ziyadesiyle bitmektedir. Bu rivayette cevaba şaşırın ise Ebû Zerrr değil bizzat Hz. Peygamber’dir. Ayrıca rivayette Ebû Zerr’in herhangi bir konuşması bulunmamaktadır.

Konuyla ilgili rivayetlerin isnad şeması şöyledir:

Konuyla ilgili rivayetlerin kaynağı Ebû Zerrr ve Zeyd. b. Vehb olduğu görülmektedir. Tirmizî de eserinde bu konuya dikkat çekerek isnadı zikrederken “كلهم /Bu hadisi herkes Zeyd. b. Vehb, o da Ebû Zerrr’den işitti.” şeklinde bir açıklama yapmaktadır.¹³⁷⁶

Diğerlerinden farklı bir metne sahip olan rivayetin isnad zinciri Ebû Zerrr el-Gıfârî > Zeyd. b. Vehb > Abdulaziz b. Rufey' > Cerir b. Abdulhamîd > Kuteybe b. Sa'id

¹³⁷⁶Tirmizî, İmân, 18, hadis no: 2644, IV, 384.

şeklindedir. Metni ve isnad zinciri aynı olan bu rivayeti hem Buhârî hem de Muslim aynı şekilde bulunmaktadır. Bu demek oluyor ki rivayet hem metin itibariyle hem de sened itibariyle müttefekun aleyhdir. Fakat her iki müellifin de nakletmiş oldukları bu rivayet hem kendi eserlerinde hem de diğer hadis kaynaklarında yer alan rivayetlerden farklı metne sahiptir. Şema da da görüleceği üzere isnad zinciri Zeyd b. Vehb'den sonra Abdulaziz b. Rufey' ve A'meş olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tarîkini incelediğimizde Abdulaziz b. Rufey' ile başlayan rivayetin isnad zincirindeki râvilerle ilgili değerlendirmelere baktığımızda râvilerin sika oldukları görülmektedir.¹³⁷⁷ Fakat Cerir b. Abdulhamîd hakkında el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh* adlı eserinde Yahyâ b. Maîn'in onun hakkında sağlam bir râvi olmakla birlikte bazı rivayetlerde ihtilât ettiğini söylediğini zikretmektedir.¹³⁷⁸ Zehebî, hadislerinin yazılabileceğini, kitaptan rivayet ettiğini ve

¹³⁷⁷ Zeyd b. Vehb el-Cuhenî hakkında ise tabakât sahipleri şunları zikretmektedirler; Zeyd b. Vehb'in Hz. Peygamber'i görmek için yola çıktığı fakat yetişemediği, tâbiînin büyüklerinden Kûfe ehlinde olduğu, ayrıca Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ud, Huzeife, Ebû Zerr ve Ebû Mûsâ gibi sahabîlere ulaştığı zikredilmektedir. Cerh ve Ta'dîl müellifleri ise sika bir râvi olduğunu belirtmektedirler. İbn Hibbân, onun hicri 90 yılında vefat ettiğini kaydetmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 2812, VIII,223; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 250; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffaz*, râvi no: 58, I, 66; Nevevî, *Tehzibu'l-Esmâ ve'l-Lugat*, râvi no: 193, I, 205. Abdulazîz b. Rufey el-Esedî el-Mekkî, hakkında tabakât kitapları, İbn Abbas ve Enes'den rivayet ettiğini, Hz. Âişe'yi gördüğünü belirtirken, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Nesâî'nin sika kabul ettikleri, İbn Hibbân'ın ise *Sikât*'ında ismine yer verdiği zikredilmektedir. Cerh konusu oluşturabilecek her hangi bir durumdan bahsedilmemektedir. Bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 1523, VI,11; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1782, V, 381; İbn Hibbân, *a.g.e.*, V, 123; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, râvi no: 649, VI, 337. Kuteybe b. Sa'îd b. Cemîl adlı râvinin de sika olduğu zikredilmektedir. İbn Hacer eserinde Kuteybe b. Sa'îd'e uzun bir bölüm ayırmıştır. Burada Yahyâ b. Maîn ve Nesâî'nin onu sika kabul ettikleri, hatta Nesâî'nin başka bir yerde "sadûk" şeklinde vasıflandırdığı yer almaktadır. Bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 870, VII, 195; İbn Hibbân, *a.g.e.*, XI, 20; Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî el-Kelâbâzî (ö. 398/1008), *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut, 1407/1978, râvi no: 994, II, 625; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, râvi no: 641, VIII, 358.

¹³⁷⁸ el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, râvi no: 198, I, 460. Ayrıca Cerîr b. Abdulhamîd, hakkında tabakât kitaplarında Hicri 110'da Rey'de doğduğu sonra Kûfe'ye geldiği sonra tekrar Rey şehrine gittiği hicri 188'de vefat ettiği şeklinde bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca İclî, onu "sika", İbn Ebî Hâtim de "sadûk" şeklinde vasıflandırdığı ile bilgiler eserlerinde yer almaktadır. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 4507, IX, 384; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, râvi no: 2235, II, 214; İclî, *Târîhu's-Sikât*, râvi no: 205, I, 96; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 2080, II, 505; İbn Hibbân, *a.g.e.*, VI, 145; Mizzî, *a.g.e.*, râvi no: 918, IV, 543.

kendisinin “Ben hâfız değilim” dediğini belirtirken¹³⁷⁹ İbn Hacer de Cerir b. Abdulhamîd’in hadis rivayetinde hata yaptığını zikretmektedir.¹³⁸⁰

Bu bilgiler ışığında şunu diyebiliriz ki Hz. Peygamber ile Ebû Zerr arasında geçen diyalog Cibrîl ile Hz. Peygamber arasında geçmiş gibi nakledilmiştir. Benzer metinlere sahip diğer rivayetler Ebû Zerr > Zeyd b. Veh > A’miş kanalıyla rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerde yukarıda da bahsettiğimiz gibi Hz. Peygamber Medine’nin dışında Cibrîl’le buluşmakta ve Hz. Peygamber ile Cibrîl arasında bir görüşme olmaktadır. Ebû Zerr’de bu görüşmeye şahittir. O, Hz. Peygamber’in sesini duymakta fakat Hz. Peygamber’den başka bir kimseyi görmediğini, Hz. Peygamber’in kendi kendine konuşmaya başlamasından dolayı Hz. Peygamber’e cinlerin bulaştığını düşündüğünü söylemesi konuyla ilgili rivayetlerde yer almaktadır. Buhârî’de yer alan metinde Ebû Zerr “سمعت لغطا وسمعت صوتا. فقلت لعل رسول الله / Size bir şeylerin bulaşmasından korktum.” şeklinde durumu ifade etmektedir.¹³⁸¹ Muslim’deki rivayette ise “سمعت لغطا وسمعت صوتا. فقلت لعل رسول الله / Bir gürültü ve ses işittim. Kendi kendime galiba Resûllallah’a cinler musallat oldu dedim.”¹³⁸² Ebû Zerr’in aklına Hz. Peygamber’in Cibrîl’le konuştu gelmemiştir. Resûlullah Cibrîl’le olan görüşmesi bitip de Ebû Zerr tarafına yöneldiğinde konuştuğu kimsenin Cibrîl olduğunu söylemektedir. “قال: ذاك جبريل اتاني / Hz. Peygamber “Sen onu işittin mi? Ebû Zerr “Evet” Hz. Peygamber “O Cibrîl’di. Bana geldi.”¹³⁸³ Bu metinden Ebû Zerr’in Cibrîl’in sesini işittiği izlenimini alsak da rivayetin başka bir târîkinde Hz. Peygamber’in kendisine yaklaşıncı “يا نبي الله جعلني الله فداءك من تكلم / Ya Resûlallah Allah sizin yerinize benim canımı alsın bu taşlıkta yanınızda biri mi vardı dönerken sizin konuşmanızı işitiyordum fakat

¹³⁷⁹ Zehebî, *Mîzânu’l-İ’tidâl*, râvi no: 1466, I, 395.

¹³⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, râvi no: 116, II, 75.

¹³⁸¹ Buhârî, *İstikraz*, 2, hadis no: 2388, II, 171.

¹³⁸² Muslim, *Zekât*, 9, hadis no: 33, II, 688.

¹³⁸³ Buhârî, *Rikâk*, 13, hadis no: 6443, IV, 180.

cevap vereni duymuyordum”¹³⁸⁴ dediği nakledilmektedir. Fakat bu tarîk yukarıda zikrettiğimiz gibi râvisi hata yapmakla itham edilmektedir. Bu nedenle Ebû Zerr Hz. Peygamber’in sesinden başka bir ses duymadığı düşüncededeyiz.

Şerhlere baktığımızda ise şârihlerin Hz. Peygamber’in “من مات لا يشارك بالله شيئاً دخل الجنة / Kim Allah’a karşı hiçbir şeyi şirk koşmadan vefat ederse cennete girer” sözü üzerinde odaklanmışlar ve bu bağlamda büyük günah işleyen kimsenin cennete nasıl gireceği üzerinde açıklamalar yapmışlardır.¹³⁸⁵ İbn Kuteybe’nin de rivayeti bu minvalde açıklama çabası içerisine girdiğini görmekteyiz. Nitekim rivayeti “Büyük günah işleyenle iman bir arada bulunur mu” başlığı altında zikretmiştir.¹³⁸⁶

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki Cibrîl ile Hz. Peygamber gece yarısı ıssız bir yerde buluşabilmektedirler. Nitekim Ebû Zerr, Hz. Peygamber’e “يا نبي الله جعلني الله فداك من تكلم / Ya Resûlallah Allah sizin yerinize benim canımı alsın bu taşlıkta kiminle konuşuyordunuz? Dönerken sizin konuşmanızda başka bir kimseyi de duymuyordum.” şeklindeki sözlerinden ise Ebû Zerr’in Cibrîl’i görmediği hatta sesini de duymadığını anlamaktayız. Bütün bu anlatımlardan şu çıkarımda bulunabileceğimiz düşünmekteyim: Cibrîl’in yeryüzüne inmesi ya melek sûretinde ya da Hz. Peygamber’in dışında diğer insanların göremediği bir sûrette indiğini göstermektedir. Dolayısı ile diğer insanlar Cibrîl’in - kendini göstermek istediği durumlar hariç - ne sesini ne de sûretini görmüşlerdir. Bu durum sadece yukarıda zikrettiğimiz rivayette değil Hz. Âişe’den nakledilen rivayetlerde de görülmektedir.

¹³⁸⁴Buhârî, Rikâk, 14, hadis no: 6443, IV, 181.

¹³⁸⁵ Nevevî, *el-Minhâc*, II, 123; VII, 104; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XIV, 550; Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu’l-Kârî*, XXIII, 77; Mubârekfûrî, *Mirâtu’l-Mefâtîh*, I, 95.

¹³⁸⁶ İbn Kuteybe, *Te’vîlu’l-Muhtelifi’l-Hadis*, b. 36, s. 251; Kırbasoğlu, M. Hayri, *Hadis Müdafaası*, Otto yayıncılık, Ankara, 2017, s. 187.

2.2.8.7. İçki Satana Cibrîl'in Lanet Etmesi

Cibrîl lafzının çok farklı metinlerde karşımıza çıkması şaşılacak husus olmaktan çıkmıştır. Karşımıza çıkan konulardan biri de içkiyle uğraşan kişilerin Cibrîl tarafından lanetlenmiş olmasıdır. Aslında Kur'an'da içkiyle ilgili pek çok ayet bulunmakla birlikte bu ayetler arasında herhangi bir beddua ifadesi de yer almamaktadır. Kur'an'da içki/خمر kelimesiyle ilgili olarak onun hem faydasının hem zararının olduğu fakat zararının, faydasından daha çok olduğu, içkinin bir şeytan işi olup, şeytanın onun sayesinde insanların arasını bozduğu ifade edilmektedir.¹³⁸⁷ Konuyla ilgili ayetlerin içerisinde onun alınıp satılmasında veya içkinin üretiminde ya da taşıma işinde çalışanlarla ilgili açıklama bulunmamaktadır. Fakat hadis kitaplarına baktığımızda konuyla ilgili rivayetlerde sadece içki içene değil bu iş ile uğraşan tüm kişilere beddua edildiğini görmekteyiz. Rivayetlerde beddua işinin Hz. Peygamber tarafından yapıldığı aktarılmakta ise de İbn Abbas'tan gelen rivayette bedduanın Cibrîl'in tarafından yapıldığı ifade edilmektedir. İbn Abbas'tan gelen rivayet şöyledir:

عن ابن عباس: سمعت رسول الله يقول: أتاني جبريل فقال: "يا محمد إن الله عز وجل لعن الخمر وعصرها ومعتصرها وشاربها وحاملها ومحمولة اليه وبائعها ومبتاعها وساقها ومستقيها."

İbn Abbas, Hz. Peygamber'in şöyle dediğinin işittim: "*Cibrîl bana geldi ve Ya Muhammed, Allah, içkiye, onu sıkana, onun sıkılmasında eşya temin edene, içene, taşıyana, kendisine getirilen kimseye, satana, satın alana, ikram edene ve kendisine ikram edilene lanet etsin dediğini söyledi.*"¹³⁸⁸

Rivayetin isnada zinciri şöyledir: Abdullah b. Abbâs > Mâlik b. Sa'd > Mâlik b. Hayr > Hayve b. Şureh > Ebû Abdurrahmân (Abdullah b. Yezîd)'dir. Tabakât

¹³⁸⁷ Bkz. Bakara, 2/219; Mâide, 5/90-91.

¹³⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 2897, V,74; Abdullah b. Vehb, *Câmi' fi'l-Ahkâm*, Eşribe hadis no: 53, s. 48; İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, hadis no: 5356, XII, 178.

müelliflerinin râvilerle ilgili olarak yapmış oldukları değerlendirmelerde râvilerin sika olduklarını zikretmişlerdir.¹³⁸⁹

Farklı sahâbîlerden aynı konunun anlatıldığı rivayetlerde bulunmaktadır. Bu sahâbîler arasında Enes b. Mâlik,¹³⁹⁰ Abdullah b. Amr,¹³⁹¹ ve İbn Ömer'i¹³⁹² sayabiliriz. Fakat bu sahâbîlerin naklettikleri rivayetlerde Cibrîl lafzı yer almamaktadır. Örneğin; Abdullah İbn Ömer'den Hz. Peygamber'in "Şaraba, içene, sâkilik yapana, satana, satın alana, sıkma işini yapana ve ona bu işi yaptırana, taşıyana ve taşıtana lanet etti." şeklindeki rivayet nakledilmektedir.¹³⁹³ İbn Abbas'ın dışında diğer sahâbîlerin nakillerinde Cibrîl lafzı yer almayınca Cibrîl'in rivayete eklenmiş olma ihtimali gündeme getirmektedir. Fakat üç ayrı sahâbînin konuyla ilgili rivayetlerinin bulunması, İbn Abbâs'dan naklettiğimiz rivayetin râvilerinin cerh ve ta'dîl âlimlerince sika olarak

¹³⁸⁹ Mâlik b. Sa'd et-Tecîbî hakkında İbn Ebî Hâtim idare eder anlamında "Lâ be's" derken, İbn Hibbân *Sikât*'ın ona yer vermektedir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 923, VIII, 209; İbn Hibbân, *Sikât*, V, 385. Mâlik b. Hayr ez-Zeyyâdî hakkında ise Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*'in de yer verirken olumsuz bir görüş belirtmemektedir. İbn Hibbân ise sika olduğunu eserinde zikrederek göstermektedir. Bkz. Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, râvi no: 1329, VII, 312; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 915, VIII, 208; İbn Hibbân, *a.g.e.*, V, 385. Hayve b. Şureh hakkında İbn Sa'd, Iclî, ve İbn Ebî Hâtim, "sika" olduğunu söylemektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 4894, IX, 522; Iclî, *Târihu's-Sikât*, râvi no: 357, s. 138; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1366, III, 306. Ebû Abdurrahman el-Mukriû (Abdullah b. Yezîd el-Kuraşî) hakkında da sika olduğu zikredilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 2480, XIII, 62; Buhârî, *a.g.e.*, râvi no: V, 228; Mizzî, *a.g.e.*, râvi no: 36666, XVI, 302; Zehebî, *el-Kâşif*, râvi no: 3064, I, 609.

¹³⁹⁰ Enes b. Mâlik'den nakledilen rivayet şöyledir: Resûlullah içki konusunda on kişiyi lanet etti. "İçki yapılacak maddeyi sıkana, sıkıtırana, sıkırtmak için malzeme temin edene, içene, taşıyana, içkiyi taşıyan kimseye, ikram edip başkasına sunana, bunun ticaretini yapana, bunun kazancını yiyene, satın alana ve kendisi için satın alınana." Tirmizî, *Buyu'*, 59, hadis no: 1295, II, 567; İbn Mâce, *Eşribe*, 6, hadis no: 3381, II, 1122. Tirmizî bu rivayet hususunda Enes b. Mâlik'in rivayetinde tek kalması sebebiyle rivayetin "garîb" olduğunu belirtmektedir. Ayrıca senedinde yer alan Şebîb b. Bişr'den dolayı rivayetin zayıf olduğunu söylenmiştir. Bkz. Tirmizî, *Buyu'*, 59, hadis no: 1295, II, 567.

¹³⁹¹ Abdullah b. Amr'dan mevkûf olarak nakledilen rivayet şöyledir: "İçki lanetlenmiştir. Onunla birlikte onu içen, içki içen kimseye sâkilik yapan, içki yapılacak malzemeyi sıkın, sıkıtırana, satan, satın alan, içkiden alınan parayı harcayan, içkiyi taşıyan ve taşıtan da lanetlenmiştir." Bkz. Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 17067, IX, 238.

¹³⁹² İbn Mâce, *Eşribe*, 6, hadis no: 3380, II, 1121.

¹³⁹³ Ebû Dâvûd, *Eşribe*, b.2, hadis no: 3674, V, 517.

değerlendirilmesi ve diğer rivayetlerin senet bakımından bir benzerliğinin bulunmaması rivayetin mustakil bir rivayet olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca Hâkim, (ö. 405/1014), Cibrîl lafzı bulan rivayet hakkında rivayetin isnadının “sahih” olarak belirtmektedir.¹³⁹⁴ Şarihlerin ise rivayetin fikhî hükmüne odaklandıklarını, bu rivayete binaen bu işleri yapanların haram işlediklerini vurgulamaktadırlar.¹³⁹⁵ Fıkıhçılar da rivayeti Hz. Peygamber’in hüküm koyması açısından değerlendirip içki işiyle uğraşanların haram işlediklerini zikretmektedirler.¹³⁹⁶ Konuyla ilgili zikrettiğimiz rivayetlerin bir kısmının merfu olmasına rağmen zayıf,¹³⁹⁷ diğer bir kısmının ise mevkuf olduğunu söylememiz mümkündür.¹³⁹⁸ İncelemiş olduğumuz bu rivayetin de merfu olmasına rağmen mevkuf olması muhtemeldir. Nitekim içkiyle ilgili ayetlerde içkinin bu şekildeki kullanımının haramlığından bahsedilmemektedir.

2.2.8.8. Cibrîl ve Ümmetin İhtilafa Düşmesi

Hz. Peygamber’den sonra ümmetin ihtilafa düşmesi hâdisesinde bile Cibrîl’n yer aldığını görmekteyiz. Ahmed b. Hanbel’in *Musned*’inde yer alan bir rivayette Hz. Peygamber’in vefatından sonra ümmetin ihtilafa düşeceği Cibrîl tarafından haber verilmekte ayrıca bu kaostan çıkışın formülü olarak da Kur’an’a sarılmak olduğu belirtilmektedir. Rivayet şöyledir:

¹³⁹⁴ Hâkim Neysâbü’rî, *Musterek*, hadis no: 7229, IV, 161.

¹³⁹⁵ Aliyyu’l-Kârî, rivayette belirtilen işlerin lanetli olduğunu, bu nedenle de içkinin içilmesi, alınıp satılması vb. lerin haram olmayı hak ettiğini zikretmektedir. Bkz. Aliyyu’l-Kârî, *Mirkâtu’l-Mefâtîh*, hadis no: 2777, VI, 23; Azîmâbâdî, *Avnu’l-Ma’bûd*, hadis no: 3657, X, 112.

¹³⁹⁶ Şevkânî rivayetlerin sahih olduğunu zikrederek hadiste sayılan işlerin yapılmasının haram olduğunu belirtmektedir. Bkz. Şevkânî, *Neylu’l-Evtâr*, hadis no: 2183, X, 50.

¹³⁹⁷ Enes b. Mâlik’den nakledilen rivayetinde sened zicirinde yer alan Şebîb b. Bişr’den dolayı rivayetin zayıf olduğu söylenmiştir. Şebîb b. Bişr için İbn Ebî Hâtim, “Leyyinu’l-Hadis” olduğunu söylerken İbn Hacer, çok hata yaptığını belirtmektedir. Bkz. İbn Ebî Hâtim *a.g.e.*, râvi no: 1564, IV, 357; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, râvi no: 523, IV, 306

¹³⁹⁸ Abdullah b. Amr’dan gelen rivayet mevkufdur. Bkz. Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 17067, IX, 238.

عن الحارث بن عبد الله الأعور قال: قلت لأتينا أمر المؤمنين فلأسألنه عما سمعت العشيّة. فجنته بعد العشاء فدخلت عليه فذكر الحديث ثم قال: سمعت رسول الله يقول: "أتاني جبريل. فقال: "يا محمد إن أمتك مختلفة بعدك." فقلت له: "أين المخرج يا جبريل؟" فقال: كتاب الله تعالى به يقصم الله به كل جبار من إعصم نجا, ومن تركه هلك" مرتين.

Hâris b. Abdullah'ın başından geçeni anlattığı rivayet şöyledir: “Mü'minlerin emirine kavuştuğumda ona mutlaka akşam işitiğimi soracağım dedim. Yatsı namazından sonra Hz. Ali'nin yanına vardım ve ona bu hadisi okudum. Hz. Ali mü'minlerin emiri şöyle dedi: Hz. Peygamber “Cibrîl bana geldi ve “Ya Muhammed ümmetin senden sonra ihtilafa düşecek” dedi. Hz. Peygamber O'na “Ey Cibrîl, bundan çıkış nedir?” diye sordu Cibrîl ona “Allah'ın kitabına sarıl! Cabbâr olan Allah'a yemin olsun ki kim ona sarılırsa kurtulur, kim terk ederse helak olur.” dedi ve bunu iki kere tekrarladı.” buyurdu.”¹³⁹⁹

Bu nakilde Cibrîl, Hz. Peygamber ile konuşmuş ve gelecek hakkında Hz. Peygamber'e bilgi vermiş ve bundan kurtuluş yolunu da göstermiştir. Ahmed b. Hanbel, hadisi Hâris b. Abdullah > Muhammed b. Ka'b > İbn İshâk (Megâzî sahibi) > İbrâhîm b. Sa'd > Yakûb b. İbrâhîm isnadıyla nakletmiştir. Tabakât kitaplarına baktığımızda bu rivayeti nakleden ravî olan Hâris b. Abdullah hakkında İclî, “teşeyyü” (şia eğilimli) olduğunu zikrederken¹⁴⁰⁰ İbn Adî, Ali el-Medenî'nin onun hakkında “yalancı” dediğini, Şa'bî'nin ise “Bu ümmeten onun gibi Hz. Ali'nin üzerinden yalan söyleyen hiçbir kimse yoktur” dediğini, zikretmektedir.¹⁴⁰¹ Dârekutnî, ise bu râviyi *Kitâbu'l-Metrûkîn*'de zikretmektedir.¹⁴⁰² Nesâî daha yumuşak bir ifade kullanarak “ليس بقوي / güçlü değildir” derken sağlam bir râvî olmadığını zikredilmektedir.¹⁴⁰³ Elbânî ve Şuayb el-Arnaûd da

¹³⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, hadis no: 704, II, 111, Bezzâr, a.g.e., hadis no: 834, III, 70; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, a.g.e., hadis no: 367, I, 302.

¹⁴⁰⁰ İclî, *Târîhu's-Sikât*, râvi no: 233, I, 103.

¹⁴⁰¹ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâi'r-Ricâl*, râvi no: 370, II, 449.

¹⁴⁰² Dârekutnî, *Kitâbu'd-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, râvi no: 151, II, 148.

¹⁴⁰³ İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâi'r-Ricâl*, râvi no: 370, II, 451.

rivayeti “zayıf” olarak değerlendirmektedirler.¹⁴⁰⁴ Rivayetin diğer râvileri sika gözükmekle¹⁴⁰⁵ birlikte rivayetin metni açısından bir seneryo izlenimi vermektedir. Aynı râviden ve benzer bir metni içeren diğer bir rivayette Tirmizî’nin *Sunen*’inde yer almaktadır. Fakat Tirmizî’de yer alan bu rivayette Cibrîl lafzı yer almamaktadır. Fitneden kurtuluşun tarifi ise bizzat Hz. Peygamber tarafından yapılmaktadır. Rivayet şöyledir:

عن الحارس: قال "مررت في المسجد فإذا الناس يخوضون في الحاديث فدخلت علي علي فقلت يا امير المؤمنين ألا تري أن الناس قدخاضوا في الاحاديث قال: قد فعلوها؟ قلت: نعم. قال: "اما إني قد سمعت رسول الله يقول "الا إنها ستكون فتنة" فقلت: "ما المخرج منها يا رسول الله ؟" قال: "كتاب الله فيه نبأ ما قبلكم وخبر ما بعدكم وحكم ما بينكم وهو الفصل ليس بالهزل ومن تركه من جبار قسمه الله ومن ابتغي الهدي في غيره أضله الله وهو حبل الله المتين وهو الذكر الحكيم وهو الصراط المستقيم هو الذي لا تزيغ به الأهواء ولا تلتبس به الالسنه ولا يشبع منه العلماء ولا يخلق علي كثرة الرد ولا تنقضي عجائبه هو الذي لم تنته الجن اذ سمعته حتي قالوا إنا سمعنا قرأنا عجا يهدي الي الرشء. صدق ومن عمل به أجر ومن حكم به عدل من دعا اليه هدي الي صراط مستقيم خذ اليك يا أعرار

Hâris el-A’ver “*Bir gün mescide uğradım ve insanları dedikodulara dalmış olarak buldum. Hz. Ali’ni yanına girdim ve Ya Emir’al-Mü’minîn insanların olaylar hakkında konuşup durduklarını görmüyor musun? dedim. O gerçekten öylemi yapıyorlar? dedi.*

¹⁴⁰⁴ Elbânî, *Silsiletu’l-Ehâdisu’d-Daîfe ve’l-Mevdû’a*, hadis no: 1776, IV, 258; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II, 112, 1’nolu dipnot.

¹⁴⁰⁵ Muhammed b. Ka’b el-Kurazî, İbn Abbas ve Zeyd b. Erkam’dan hadis işitiği hicri 108’de vefat ettiği zikredilirken hakkında İbn Sa’d, âlim ve sika bir hadisçi olduğunu ve Iclî, tâbiî’nden sika ve salih bir kimse olduğunu söylemiştir. Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, râvi no: 1860, VII, 419; Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, râvi no: 679, I, 216; Iclî, *Târîhu’s-Sikât*, râvi no: 1495, I, 411; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, râvi no: 679, IX, 420. Muhammed b. İshâk hakkında İbn Sa’d, çok hadis bilmesine rağmen zayıf olduğunu, İbn Hibbân, *Sikât*’ında ismini zikretmektedir. Zehebî ise İbn İshâk hakkında âlimlerin ihtilaf ettiğini Şu’be’nin “sadûk” dediğini Ahmed b. Hanbel’in “hasenu’l-hadîs dediğini, Dârekutnî’nin “hüccet değildir” dediğini zikretmektedir. Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VII, 552; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 380; Zehebî, *el-Muğnî*, râvi no: 5275, II, 159. İbrâhîm b. Sa’d hakkında İbn Sa’d, sika ve hadis bilgisinin çokluğundan bahsetmektedir. Hicri 183 vefat etmiştir. Iclî ve Ahmed b. Hanbel râvinin sika olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, râvi no: 2208, IX, 582; Iclî, *Târîhu’s-Sikât*, râvi no: 23, s. 52; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemal*, râvi no: 174, II, 88; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, râvi no: 216, I, 121. Yakûb b. İbrâhîm (oğul) hakkında Yahyâ b. Maîn “sika” olarak vasıflandırmaktadır. İbn Ebî Hâtim ise babasının râvi hakkında “sadûk” dediğini zikretmektedir. Bkz. Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh Rivâyetu Osmân b. Saîd ed-Dârimî*, râvi no: 230, s. 230; Iclî, *a.g.e.*, râvi no: 1868, s. 484; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 843, IX, 202; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 284.

Ben “evet” cevabını verdim. O sonra Hz. Peygamber şöyle buyurdular dedi: “Dikkat edin fitne çıkacak” buyurdu. Ben “O fitneden çıkış nedir Ya Resûlallah” dedim. O “Allah’ın kitabıdır. Onda sizden öncekilerin ve sizden sonrakilerin haberi ve aranızdaki meselelerinizin hükümleri vardır. O bir saçmala değildir. Kim onu terk ederse Allah onu işini bitirir. Kim Kur’an’a sarılmaktan uzaklaşırsa Allah onu saptırır....” buyurarak nasihatlerine devam etmektedir.¹⁴⁰⁶

Görüldüğü gibi her iki metinde birbirine çok benzemektedir. Ahmed b. Hanbel’de yer alan bir önceki rivayette Cibrîl’in Hz. Peygamber’e gelerek “أتاني جبريل فقال: يا محمد / يا محمد” / Cibrîl bana geldi ve Ya Muhammed senden sonra ümmetin ihtilaf edecek” şeklinde söylediği zikredilirken Tirmizî’de yer alan rivayette ise Cibrîl lafzı olmaksızın Resûlullah “إلا إنها ستكون فتنة” / Dikkat edin fitne çıkacak” dediği aktarılmaktadır. Her iki rivayetin devamında fitneden kurtuluşun nasıl olacağı sorulmakta fakat soruyu soranlar değişmektedir. Şöyle ki: *Musned*’de “أين المخرج يا جبريل؟” / Ey Cibrîl bundan kurtuluş nasıl olacak?” sorusunu soran Hz. Peygamber iken *Sunen*’de “ما المخرج منها يا رسول الله؟” / Ya Resûlullah bundan çıkış nasıldır?” sorusunu soran da Hz. Ali’dir.

Tirmizî’nin isnad zinciri Hz. Ali > Hâris b. el-A’ver > İbn Ehi’l-Hâris b. el-A’ver > Ebi’l-Muhtâr et-Tâi > Hamza b. Habîb ez-Zeyyât > Hüseyin b. Ali el-Ca’fer > Abd b. Humeyd’dir. Ahmed b. Hanbel’in naklettiği rivayeti incelerken Hâris b. el-A’ver hakkında Ali el-Medenî’nin “yalancı” dediğini, Şa’bî’nin ise “Bu ümmeten onun gibi Hz. Ali’nin üzerinden yalan söyleyen hiçbir kimse yoktur.” dediğini zikretmiştik.¹⁴⁰⁷ Fakat Tirmizî’ aynı kişiden benzer bir metni eserine almıştır. Ayrıca Tirmizî’nin râvileri arasında Hâris b. el-A’ver’den sonra yer alan kardeşinin oğlu İbn Ehi’l-Hâris b. el-A’ver hakkında Zehebî ve İbn Hacer “meçhûl” olduğu zikretmektedirler.¹⁴⁰⁸ Tirmizî de

¹⁴⁰⁶ Tirmizî, *Fadâilu’l-Kur’ân*, 14, hadis no: 2906, V, 29; Dârimî, hadis no: 3375, IV, 2099.

¹⁴⁰⁷ İbn Adî, *el-Kâmil fi’l-Duafâi’r-Ricâl*, râvi no: 370, II, 449.

¹⁴⁰⁸ Zehebî, *Mizânu’l-İ’tidâl*, râvi no: 10851, IV, 598; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, râvi no: 1788, XII, 318.

rivayetin garib olduğunu Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'ın başka rivayetinin bulunmadığını ayrıca senedde meçhûl râvilerin bulunduğunu belirtmektedir.¹⁴⁰⁹ Elbânî de rivayeti zayıf olarak değerlendirmektedir.¹⁴¹⁰

Sonuç olarak hem Tirmizî hem de Ahmed b. Hanbel'in Şa'bî'nin "Bu ümmeten onun gibi Hz. Ali'nin üzerinden yalan söyleyen hiçbir kimse yoktur." dediği Hâris b. el-A'ver'den nakledilen bu rivayeti kitaplarında yer vermeleri şaşılacak bir durumdur. Râvi incelemesinde de görüldüğü sadece Hâris b. el-A'ver'in "كذاب /Yalancı" ithamıyla cerhe edilmesi değildir. Ayrıca Tirmizî'nin isnad zincirinde Hamza b. Habîb ez-Zeyyât adında "meçhûl" bir râvi de bulunmaktadır. Yalancılıkla suçlanan bir kişinin naklettiği bir rivayetin metninde Cibrîl olsun ya da olmasın rivayetin durumu değişmeyecektir. Her halükarda rivayetin kabul edilebilir olması mümkün görünmemektedir.

2.2.8.9. Cibrîl ve Herise Yemeği

Cibrîl lafzı çok farklı konuları ifade eden rivayetlerde yer alabilmektedir. Bunlardan biri de Cibrîl'in Hz. Peygamber'in cinsel gücünün artması için cennetten yemek getirdiğinin anlatıldığı rivayettir. İbn Sad'ın (ö.230 /844) *Tabakât*'ında yer alan nakil şöyledir:

عن صوان بن سليم: "أتاني جبريل بقدر فأكلت منها فأعطيت قوة أربعين رجلا في الجماع"

Safvân b. Suleym, Hz. Peygamber "Cibrîl bana bir tencere yemek getirdi ve ondan yiyince, cimâda kırk adam kuvvetine sahip oldum" buyurdu.¹⁴¹¹

İbn Sa'd, rivayeti Safvân b. Suleym > Usâme b. Zeyd el-Leysî > Ubeydullah b. Musâ'dan nakletmektedir. Öncelikle rivayetin isnadının Hz. Peygamber'e ulaşmadığını söylememiz gerekmektedir. Safvân b. Suleym tâbiünden olup Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre'ye ve Ebû Seleme gibi sahâbîlerden hadis aldığı hicri 132 senesinde vefat ettiği

¹⁴⁰⁹ Tirmizî, *Fadâilu'l-Kur'ân*, b.14, hadis no: 2906, V, 29.

¹⁴¹⁰ Elbânî, *Daîfu Suneni't-Tirmizî*, Mektebetu'l-Meârif, Riyad, 2000/1420, hadis no: 2906, s. 303.

¹⁴¹¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, 322.

nakledilmektedir.¹⁴¹² Her ne kadar Safvân b. Süleym hakkında başta İbn Sa'd ve Buhârî olmak üzere tabakât sahipleri “sika” olduğunu zikretmiş olsalar da¹⁴¹³ rivayeti, sahabeyi atlayarak Hz. Peygamber'e bağlamak bir kusurdur. Bu durum rivayeti zayıf hadis çeşitlerinden olan “mürsel hadis” kategorisine sokmaktadır. Ayrıca rivayetin ikinci râvisi olan Usâme b. Zeyd el-Leysî de zayıf bir hadisçi olarak vasıflandırılmaktadır.¹⁴¹⁴ Rivayetin son râvisi Ubeydullah b. Mûsâ hakkında ise sika olduğu zikredilmektedir.¹⁴¹⁵

Senedini incelediğimiz bu rivayet, İbn Sa'd'an çeyrek asır sonra vefat eden Zubeyr b. Bekkâr (ö. 256/870) adlı müellifin *el-Muntehabu min Kitâbi Ezvâci 'n-Nebî* adlı eserinde de yer almaktadır. Eserde rivayetin sadece “أَتَانِي جَبْرِيلُ” kısmı yerine “لَقِينِي جَبْرِيلُ” şeklinde yer alıp diğer kısımları aynıdır.¹⁴¹⁶ Ayrıca aynı eserde yer alan rivayetlerde Cibrîl'in Hz. Peygamber için cennetten herise yemeği getirdiği ve bu yemek sayesinde Hz. Peygamber'in cinsel manada kırk adam kuvvetine ulaştığı ve belinin güçlendiği anlatılmaktadır.¹⁴¹⁷ Buna neden olarak ise cennetten getirilen “الهريسة/herise” yemeğidir. Rivayette geçen “الهريسة/herise” yemeğini İbn Manzûr, taneleri dibekte parçalanana daha

¹⁴¹² İbn Sa'd, *a.g.e.*, (*Tâbi'în mütemmim cüz'ü*), râvi no: 226, s. 324.

¹⁴¹³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, râvi no: 226, s.324; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, râvi no: 2930, IV, 307; Iclî, *Târihu's-Sikât*, râvi no: 698, I, 228; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1858, IV, 307.

¹⁴¹⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, (*Tâbi'în mütemmim cüz'ü*), râvi no: 326, s. 398; İbn Sa'd zayıf olduğunu zikretse de Usâyd b. Zeyd hakkında cerh ve ta'dîl ulemasında çok farklı fikirlerde bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel, rivayetlerinin terk edilmesi gerekir derken Yahyâ b. Ma'in İsâ ise sika olduğunu söylemektedir. Yine Iclî, sika olduğunu zikretmektedir. İbn Adî de rivayetlerinin münker olduğunu belirtmektedir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1031, II, 284; Iclî, *a.g.e.*, râvi no: 61, I, 216; İbn Adî, *el-Kâmil fî'd-Duafâi'r-Ricâl'r-Ricâl*, râvi no: 212, II, 76.

¹⁴¹⁵ Iclî, *a.g.e.*, râvi no: 1070, I, 319; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, râvi no: 1532, V, 334; İbn Hibbân, *a.g.e.*, VII, 152; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, râvi no: 5400, III,16; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, râvi no: 97, VII, 50.

¹⁴¹⁶ Zubeyr b. Bekkâr, Ebû Abdullâh Zübeyr b. Bekkâr b. Abdillâh el-Kureşî el-Esedî ez-Zübeyrî el-Medenî el-Mekkî (ö. 256/870), *el-Muntehabu min Kitâbi Ezvâci 'n-Nebî*, thk. Sekîne eş-Şihâbî, Muessetu'r-Risâle, Beyrut, 1403/1983, s. 62.

¹⁴¹⁷ Zubeyr b. Bekkâr, *a.g.e.*, s. 62.

sonra pişirilen yemeğe verilen isim olduğunu zikrederken,¹⁴¹⁸ günümüz arap mutfağında ise un, yağ ve şekerden yapılan bir tatlı (helva) olarak da tarif edilmektedir.¹⁴¹⁹

Daha sonra aynı rivayeti Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö.430/1038) *Tıbbu'n-Nebevî* adlı eserinde merfu bir halde yer almaktadır. Rivayet Safvân b. Suleym kanalıyla Ebû Hureyre'den nakledilmiştir.¹⁴²⁰ Burhâneddin el-Halebî (ö. 841/1438), Ebû Hureyre rivayetinin isnadında yer alan İbrâhim el-Firyâbî'nin önce rivayeti çaldığını sonra ona bir sened oluşturduğunu zikretmektedir¹⁴²¹

Bu rivayetlerin temel amacı Hz. Peygamber'i diğer insanlardan farklı gösterme arzusudur. Hatta bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in doğuştan cinsel anlamda otuz, kırk veya elli adam kuvvetinin verildiğinin anlatılması bunun en bariz örneğidir. Nitekim konuyla ilgili Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde "Hz. Peygamber'in Kuvveti" başlıklı bâbda Hz. Peygamber'e diğer insanlardan farklı olarak otuz, kırk hatta elli adam gücü verildiğini ifade eden rivayetler yer almaktadır.¹⁴²² Bu rivayetler sadece Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde değil başta Buhârî olmak üzere diğer hadis kaynaklarında da yer almaktadır.¹⁴²³

¹⁴¹⁸ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, 247.

¹⁴¹⁹ *Mu'cemu'l-Vasît*, s. 981.

<https://cookpad.com/lb/search/%D8%A7%D9%84%D9%87%D8%B1%D9%8A%D8%B3%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%A7%D9%85%D9%8A%D8%A9>, 07/08/2019

¹⁴²⁰ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, râvi no: 442-445, s. 467-469.

¹⁴²¹ Burhâneddin el-Halebî, Ebû'l-Vefâ Sıbtu İbni'l-Acemî Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Halîl el-Halebî (ö. 841/1438), *Keşfü'l-Hasîs Ammen Rumiye bi-Vad'i'l-Hadîs*, thk. Subhî es-Sâmerrâî, Mektebetu'n-Nahda el-Arabiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1407/1986, s. 38.

¹⁴²² Abdurrezzâk, *Musannef*, hadis no: 14052, VII, 506; İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, 322; Hâris b. Muhammed b. Ebî Üsâme (ö. 282/895), *Buğyetu'l-Bâhıs an Zevâidi'l-Musnedi'l-Hâris*, thk. Huseyin Ahmed Sâlih el-Bâkirî, Câmîatu'l-İslamiyye bi'l-Medinetu'l-Munevvere, 2 cilt, Medine, 1413/1992, hadis no: 944, II, 878; İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye*, hadis no: 3841, XV, 620.

¹⁴²³ Buhârî'de yer alan rivayette Enes b. Mâlik şöyle demektedir: "Nebî (sav) eşlerini gece ve gündüz bir saatte dolaşırdı. Eşlerinin sayısı da on bir idi." Katâde Enes'e "Buna güç yetirebiliyor muydu?" diye sorduğunda Enes "Bizler ona otuz kişilik güç verildiğini konuşurduk." dedi. Buhârî, Gusl, 12, hadis no: 268, I, 105; Ahmed b. Hanbel, hadis no: 14109, XXI, 472; Nesâî, *Sünen-i Kubrâ*, I'sretu'l-Nisâ, 29, hadis no: 8984, VIII, 207. Bu rivayetler hakkında Hüseyin Akgün yazmış olduğu "*Râvi Tasarruflarının*

Hız. Peygamber'e otuz erkek gücünün verildiğini ifade eden rivayetin yanında Cibrîl'in onun için cennetten herise yemeği getirerek sırtının (belinin) güçlenmesine neden olduğunu anlatan rivayetler de bulunmaktadır. Bu rivayetlerde "أطعمني جبريل" "Cibrîl beni doyurdu"¹⁴²⁴ veya "أتاني جبريل بقدر" "Cibrîl bana tencere getirdi" gibi ifadeler yer ifadeler yer almaktadır.

Hız. Peygamber cinsel gücüyle ilgili bu tür rivayetler sonraki asırlarda daha da çoğalmış mevzuat kitaplarında epey bir yer işgal etmişlerdir.¹⁴²⁵ Nitekim İbnu'l Cevzî (ö.597/1200) *Mevdûât* adlı eserinde "Herisenin fazileti" başlığı altında yukarıda vermiş olduğumuz rivayetleri de zikrederek bu tür rivayetlerin uydurma olduklarını belirtmektedir. Örnek olması bakımından birkaç tanesini şöyle zikredilebilir: Ebû Hureyre'den nakledilen mevzu rivayette "Resûlullah, Cibrîl'e cinsel yönden zayıf düştüğünü şikâyet edince Cibrîl de gülümsedi. Sonra Resûlullah'ın meclisinde şimşek gibi bir parıldama oldu. Daha sonra Cibrîl "Sen hiç herise yemedin mi? Zira onda kırk adam kuvveti vardır" dedi.¹⁴²⁶ Yine aynı eserde İbn Abbas'tan da şu uydurma rivayet bulunmaktadır: "Cibrîl, cennetten herise ile geldi onu yiyince bana cimada kırk adam kuvveti verildi."¹⁴²⁷ Aclûnî (ö.1087/1679)' de, "أطعمني جبريل الهريسة أشد بها ظهري" /Cibrîl beni herise ile doyurdu böylece sırtım kuvvetlendi." rivayetinin mevzu olduğunu

Rivâyetlere Etkisi "Hız. Peygamber'e Otuz Erkek Gücünün Verildiği" Örneği" adlı makalenin sonuç bölümünde "Hız. Peygamber'in ne kadar zamanda eşlerini dolaştığı, on bir eşi olduğu ve buna nasıl takat getirdiği bilgilerini ihtiva eden rivâyetin de râvinin uydurma kaynaklı rivâyetlerle asıl rivâyeti karıştırması neticesinde ortaya çıkmış olabileceği sonucuna" varmıştır. Bkz. Akgün Hüseyin, "Râvi Tasarruflarının Rivâyetlere Etkisi "Hız. Peygamber'e Otuz Erkek Gücünün Verildiği" Örneği", KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 22, Yıl:2013, Kahramanmaraş.

¹⁴²⁴ Taberânî, *a.g.e.*, hadis no: 6596, IV, 350.

¹⁴²⁵ Aliyyu'l-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfû'a fi'l-Ahbâri'l-Mevzû'a*, thk. Muhammed Lutfî es-Sabağ, Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1406/1986, hadis no: 59 s. 131.

¹⁴²⁶ İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *Kitâbu'l-Mevdûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetu'l-Selefi, Medine, 1386/1966, III, 17.

¹⁴²⁷ İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, III, 17. Ayrıca aynı eserde Muaz b. Cebel, Huzeyfe, ve Câbir b. Semura'den nakledilen uydurma rivayetler bulunmaktadır. Bkz. İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevdûât*, III, 16, 17, 18.

belirtikten sonra Zehebî'nin konuyla ilgili binlerce naklin sahabeye bağlanarak merfulaştırılıp kitaplarda yer aldığına dair görüşüne yer vermektedir.¹⁴²⁸ Hüseyin Akgün de bu tür rivayetlerin yaygınlaşmasının nedenini “Arapların, cinsel gücü bir övünç meselesi ve üstünlük sebebi olarak görmeleri düşüncesine ” dayandırmaktadır.¹⁴²⁹

Ayrıca Cibrîl'in bu işe ortak edilmesi de uydurulan rivayetlerin daha bir inandırıcı olması isteğinden kaynaklanmaktadır. Hâlbuki Kur'an'da Hz. Peygamber'in bir beşer olduğu ve onun diğer insanlardan bir farkının bulunmadığı,¹⁴³⁰ Cibrîl'in de Allah'ın vahyini ulaştıran emîn elçi olduğu vurgulanmaktadır.¹⁴³¹

¹⁴²⁸ Aclûnî, İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî (ö. 1162/1749), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs 'Amme's-tehere Mine'l-Ehâdîs 'alâ Elsineti'n-Nâs*, thk. Yusuf b. Muhammed el-Hâc Ahmed, Mektebetu'l-İlmi'l-Hadîs, ty. by., I, 203.

¹⁴²⁹ Akgün, Hüseyin, *a.g.m.*, s. 53.

¹⁴³⁰ Kehf, 18/110.

¹⁴³¹ Şuarâ, 26/193.

SONUÇ

Kur'an'da meleklerle ilgili pek çok ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerde bazılarının sadece isimleri yer alırken bazılarının görevlerinden bahsedilmektedir. Örneğin; İsrâfîl'in, Kur'an'da ismi geçmemesine rağmen sadece görevinden bahsedilmekte, Azrâîl'in ise yaptığı göreve binaen "meleku'l-mevt" olarak ismi yer almakta ve sıfatlarından bahsedilmektedir. Fakat Cibrîl'e gelince onun durumu diğer bütün meleklerden farklıdır. Nitekim onun hem ismi hem de sıfatlarını anlatan sayısız ayet ve hakkında geniş bilgiler bulunmaktadır. Örneğin; Cibrîl'in Kur'an'da Cibrîl, Ruh, Ruhu'l-Emin, Ruhu'l-Kuds, Melek ve Resûl gibi isimlerle geçtiği görülmektedir. Ayrıca onun sıfatları olarak bahsedeceğimiz "Şedîdu'l-Kuvâ" (Onun celadet ve şiddet sahibi olması) ve "Zû Mirra" (Güzel bir yaratılışa sahip) gibi özellikleri belirtilmektedir. Allah Teâla onun önemine binaen onu meleklerden ayırarak "Melekler ve Ruh (Cibrîl)" şeklinde Kur'an'ın da zikretmektedir.

Diğer yandan Cibrîl'in sadece Kur'an'da değil diğer kutsal kitaplarda da isim sıfatlarından bahsedilmektedir. O, Kur'an'da olduğu gibi diğer iki kutsal kitapta da farklı isimlerle yer almakta bazen Cibrîl (Gabriel), bazen Rabbin Meleği (The Angel of the Lord) bazen de Kutsal Ruh (The Holy Ghost) olarak ismi geçmektedir.

Şunu söyleyebiliriz ki Cibrîl'in üç kutsal kitapta da yeryüzüne insan sûretinde indiğini ifade eden bilgiler bulunmaktadır. Hz. Meryem'e genç bir delikanlı şeklinde görünmesi ve onunla konuşması hem Kur'an'da hem de İncil'de yer alırken, Tevrat'ta ise Hz. Hâcer'e ve bir kadına (Hz. Musâ'nın annesine) görüldüğü ve onlarla konuştuğu zikredilmektedir. Örneklerini verdiğimiz kimseler üç ilahi dinde de Peygamber olmayan insanlardır. O halde Cibrîl, sadece Peygamberlerle değil diğer insanlarla da diyalog kurabilmektedir. Allah'ın izni çerçevesinde diğer insanlar onu bir insan sûretinde de görebilmektedir.

Hadis metinlerinde Cibrîl konusuna gelince tezimizde öncelikle Cibrîl'in Hz. Peygamber'in hayatına ne zaman girmeye başladığıyla ilgili soruya cevap aradık. Bu sorunun cevabı olarak da Hz. Halime'nin evinin arka bahçesinde iki kuşun yere inip insan şekline dönüştükten sonra Hz. Peygamber'i yatırıp göğsünü yarmaları "Şakku's-Sadr" hâdisesindeki iki kuşun Cibrîl ve Mikâîl olduğuna dair ifadelerin yer aldığı rivayetlere rastladık. Pek çok eserde farklı kişiler tarafından zikredilen bu rivayetler, hâdiseyi görme ihtimali olmayan sahabîler -Hz. Enes ya da Cafer b. Ebî Tâlib gibi- veya direkt olarak tâbiînden Hâlid b. Ma'dân tarafından nakledilmesi rivayetlere ihtiyatla yaklaşmamıza vesile olmuştur. Ayrıca rivayetlerdeki tenâkuzlar ve izah edilemeyen durumlar da hüccet alınmasına manî olmaktadır. Oysa Hz. Peygamber'in Cibrîl'le ilk karşılaşması Cibrîl'in ilk vahyi getirdiği Hira mağarasında olmuştur. Nitekim Cibrîl'in o esnada yeryüzüne aslî sûretinde indiği ve Hz. Peygamber'in dehşet içinde kaldığı rivayetlere yansımaktadır. Yaklaşık yirmi üç yıl süren bu bereberlikleri bir arkadaş, bir dost çerçevesinde devam ettiğini görmekteyiz. Vahyin kesildiğinde veya Cibrîl'in söz verip de gelmediği durumlarda Hz. Peygamber'in üzüldüğü ve tekrar geldiğinde ise ona "niçin gelmedin?" veya "söz verdiğin halde niçin gelmedin?" şeklindeki sözler bir dosta söylenebilecek türden sözlerdir. Yine bu beraberliklerinin en güzel örneğini İsrâ/Mi'râc hâdisesinde de görmekteyiz. Zira bu hâdise o günden bugüne farklı nedenlerle de olsa tartışılmaya devam etmektedir. İnsan aklının sınırlarını aşan bu hâdisenin büyük bir kısmı rivayetlerden müteşekkildir. Ancak rivayetlerdeki tutarsızlıklar ve tenakuzlar hâdisenin hala tartışılmasına sebep olmaktadır. Cibrîl bu yolculukta Hz. Peygamber'in rehberi konumundadır. Çok farklı hususların anlatıldığı bu rivayetler insanların anlamasını kolaylaştıracak bir üslubla nakledilmiştir. Semânın her katında bir kapısının bulunması, kapılarının Cibrîl tarafından çalınması ve kapıyı bekleyen meleklerin "kim o?" gibi şeklinde sorular sorması bu konuya verilebilecek en güzel örneklerdendir. Öte yandan bu anlatım tarzı rivayetlerin eleştirilmesine neden olmaktadır.

Rivayet ve nakillere baktığımızda Cibrîl her durumda Hz. Peygamber ile iletişim halindedir. Tezimizde naklettiğimiz hadislerdende anlaşılacağı üzere burada hâdisenin önemli veya önemesizliği diye bir ayırım söz konusu değildir. Rivayetlerde Cibrîl daha çok savaşlarda konu edilmiştir. Bu bağlamda Bedir savaşında meleklerin yardıma geldikleri ayetle sabit olsa da sahâbîden bazılarının Cibrîl'i gördüğüne dair rivayetleri hadis usulu açısından problemli görülmektedir. Örneğin; Buhârî “*Bedir günü işte bu Cibrîl’dir. Savaş aletlerini kuşanmış ve atının başını tutmaktadır.*” rivayetinin hem Bedir hem de Uhud savaşı için nakledilmesi manidardır. Yine bu konuda Vâkıdî gibi bazı alimlerin eserlerinde geçen rivayetlerin râvileri hakkında münkeru’l-hadis vasfıyla cerhedilmeleri sebebiyle delil alınmaya elverişli bulunmamıştır. Bütün bunlara ilaveten Bedir’de meleklerin özelinde Cibrîl’in fiziki bir yardımından çok manevi anlamda bir destekçi konumunda olduğunu, bedenen savaşa iştirak ettiğine dair rivayetlerin ise kabul edilebilir düzeyde olmadığını söylememiz mümkündür

Bu meyanda Cibrîl’in savaşta ön saflarda yer aldığı anlatıldığı diğer bir savaş da Benî Kurayza seferidir. Hz. Âişe, Benî Kurayza seferinin çıkış emrini verenin Cibrîl olduğunu söylemektedir. O, Cibrîl’in, başındaki tozları silker bir halde geldiğini ve Hz. Peygamber’e savaş için harekete geçirdiğini söylemektedir. Bu rivayet, Buhârî dâhil olmak üzere diğer hadis kitaplarında sağlam isnadla yer almaktadır. Fakat bu rivayette Hz. Âişe’nin gelenin Cibrîl olduğunu nasıl bildiği ile alakalı bir bilgi bulunmamaktadır. Oysa İbn İshâk’da yer alan bir tarîkte onun Dihyetu’l-Kelbî zannettiği ifadesi bulunmakta Ahmed b. Hanbel’deki başka bir varyantında ise bu kimsenin atlı bir adam olduğu ifade edilmektedir. Yine Benî Kurayza seferinde Enes b. Mâlik’in de Cibrîl’i insan sûretinde gördüğü başta Buhârî olmak üzere diğer hadis kaynaklarında yer almaktadır.

Tezimizde ulaştığımız diğer bir sonuç hadis metinlerinde Cibrîl’in Hz. Peygamber’e suikast yapılacağını bildiğine dair ifadelerin bulunduğudır. Fakat kaynaklarda bu konunun beşeri ihbarla bilindiğine dair haberler mevcuttur. Diğer bir

ifadeyle hem Cibrîl'i zikreden hem de zikretmeyen rivayetler vardır. Örneğin; Bi'ri Maûne hâdisesinde hadisesin nakledildiği rivayetlerde bu elîm olayı Hz. Peygamber bazı rivayetlere göre Cibrîl bazı rivayetlere göre beşerî ihbarla öğrenmiştir. Dolayısıyla râviler Hz. Peygamber böylesi konuları Cibrîl'den öğrenebilir düşüncesiyle Cibrîl lafzını idrac etmiş olabilirler.

İbadetlerin yapılışlarını anlatan rivayetlerde de Cibrîl lafzını görmekteyiz. Cibrîl'in abdest alınışını, namazın kılınışını ve vakitleri öğrettiğine dair rivayetler nakledilmektedir. Özellikle rivayetlerde namazın kılınışıyla ilgili olarak kendisinin Hz. Peygamber'e iki gün boyunca imamlık yaptığı ve namazaların vakitlerini öğrettiğidir. Ancak Cibrîl'in imamlık yaparken görüldüğüne dair bir nakil bulunmamaktadır. Yine Cibrîl'in ibadetler konusunda Hz. Peygamber'e ilk öğrettiğinin abdest olduğu şeklindeki rivayetler abdest ayetinin sonra nazil olması sebebiyle ihtiyatla karşılanmalıdır.

Tezde “Cibrîl'i Hz. Peygamber'in dışında gören oldu mu?” sorusuna cevaplar aranmıştır. Bu konuda nakledilen rivayetlerde olumlu cevabın ise Hz. Âişe ve Hârise b. Numân'ın adı ön plana çıkmaktadır.

İbn Abbas ve Ummu Seleme'nin de onu gördüğüne dair rivayetler olsa da bu rivayetler hakkında tereddütler bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Ömer'in de içerisinde bulunduğu bir topluluğun bulunduğu sırada Cibrîl'in mescide gelmesi sonucu orada bulunanların Cibrîl'i güzel yüzlü, hoş kokulu, üzerinde yolculuk izi bulunmayan tertemiz beyaz kıyafetli bir adam olarak tarif etmelerine yol açmıştır. Kaynaklarda yer almaktadır. Burada şunu da söylememiz gerekir ki bazı sahâbîler Cibrîl'i cüsseli ve yakışıklı bir kimse olan Dihyetu'l-Kelbî'ye benzetmişlerdir. Fakat Cibrîl'in yeryüzüne Dihyetu'l-Kelbî sûretinde geldiği ile alakalı rivayetlerin tamamını reddetmemekle birlikte bir kısmında idrac olduğunu da söylemeliyiz. Nitekim Nesâî'de geçen “Cibrîl hadisi” buna bir örnektir.

Cibrîl'i sadece ibadete müteallik meselelerde değil hastalık, giyim hatta temizlik ilgili rivayetlerde de görmekteyiz. Hummâ ve tâun rivayeti buna bir örnektir. Nitekim

“Cibrîl, bana humma ve tâun hastalığı ile geldi. Ben hummâ'yı Medine'de tuttum, tâunu da Şam'a gönderdim” rivayetinin senedi sağlam olmasına rağmen Allah'ın kullarına karşı âdil oluşuna ve onlara zulmetmeyeceği prensibine uymamaktadır. Bu rivayeti Medine'ye hicret eden sahâbîlerin hummâya tutulup rahatsızlanmaları gerçeğinin rivayete dönüşmesi olarak görmek gerekir. Diğer bir örnek de köpek bulunan eve Cibrîl'in girmemesi hususudur ki bu rivayet hadis, tarih ve siyer kaynaklarında yer almaktadır. Cibrîl'in köpek bulunan eve girmemesinin nedeni ise köpeklerin kötü bir koku yaymaları ve Cibrîl'in kokudan hoşlanmamasıdır. Nitekim Hz. Peygamber'in Cibrîl'e rahatsızlık vermemek için soğan ve sarımsak yemediği rivayetlere yansımıştır.

Bu çalışmamızda bazı konularda Cibrîl lafzının râviler tarafından metne ilave edildiği görülmüştür. Örneğin; Hz. Peygamber'den misvak ve komşuyla ilgili nakledilen rivayetlerde hem Cibrîl lafzı bulunan hem de bulunmayan nakiller söz konusudur. Kanaatimizce metinlerinde Cibrîl lafzı bulunan bu rivayetlerin idrac olmaları muhtemel görünmektedir.

Bu çalışma sonucunda vurgulayabileceğimiz diğer bir husu da mevzu rivayetlerde Cibrîl'in çok fazla yer almasıdır. Öyle ki incelediğimiz hadis kitapları ilk üç asırla sınırlamamıza rağmen Cibrîl'in yer aldığı mevzu rivayetler itimad edilen bazı hadis kaynaklarında nakledilmiştir. Hz. Peygamber'in ihtiyarlamasından mütevellid cinsel gücünün azalması sebebiyle Cibrîl'in ona cennetten yemek getirmesi veya Cibrîl'in Hz. Hüseyin'in şehid edileceği haberini vermesi ilgili haberler bunlara örneklik teşkil etmektedir.

Son olarak İslam, Hz. Peygamber'e Cibrîl vasıtasıyla gelmiştir. Ayrıca o bu dini Hz. Peygamber'e ulaştıran, öğreten, yaptığı hatalarını düzelten ve ona zor zamanlarında destekçi olan bir mukkarrebûn meleklerden birisidir. Bu nedenle rivayetlerde nasıl ve ne şekilde geçtiği önemli olduğu kadar sağlam bir din anlayışı için de önemlidir. Bu nedenle de dini bu sağlam ve sahih rivayetler üzerine kurmamız gerekmektedir.

ÖZET

GÜNGÖR, Haydar, “Hadislerde Cibrîl” Doktora Tezi, (Danışman: Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM), Ankara Üniversitesi, 2019.

Cibrîl, sadece İslam’da değil diğer ilahi dinlerde de varlığı bilinen, kabul edilen ve Peygamberlerin dışındaki bazı insanlara iletişim kuran bir melektir. Cibrîl, Kur’an’da Ruh, Ruhü’l-Emin, Ruhü’l-Kuds, Resûl gibi isimlerle yer almaktadır. Yine Kur’an’da onun kuvvetli ve güzel yaratılışlı olduğuna dair sıfatlarından bahsedilmektedir. Cibrîl, diğer kutsal kitaplarda da benzer isimlerle zikredilmekte, Allah’ın mesajlarını Peygamberlere ve diğer insanlarla ilettiğine ait bilgiler bulunmaktadır. Hz. Meryem’e insan sûretinde görünüp de onunla konuşması ilahi kitapların ortak bilgisidir. Cibrîl’in, Hz. Peygamberle olan iletişimi Hira mağarasında başlamış ve hayatının sonuna kadar sadece devam etmiştir. Bu iletişim bazen sadece vahyi getirmek şeklinde olmamış, onun bir dostu veya bir arkadaşı hüviyetine gerçekleşmiştir. Bu nedenle de bazen melek sûretinde indiği gibi bazen de insan sûretinde inmiş ve ashâbın arasında dolaşmıştır. Yaygın olan kanaât Cibrîl’in Dihyetu’l-Kelbî sûretinde indiğidir. Fakat araştırmamız sonucu ona benzeyen fakat o olmayan genç ve beyaz elbiseli birisi olarak yeryüzüne indiği şeklindedir. Hz. Âişe ve Hârise b. Numan’ın onu bu şekilde gördüğüne dair rivayetler bulunmaktadır. Çalışmamızın diğer bir sonucu da kasıtlı-kasıtsız Cibrîl’in rivayetlere eklenmesidir. Nitekim sağlam hadis kaynaklarında aynı konuyla alakalı metninde hem Cibrîl lafzının yer aldığı, hem de Cibrîl lafzının bulunmadığı rivayetler yer alabilmektedir. Cibrîl’le ilgili diğer bir hususda Cibrîl’in kudsîyetinden yararlanmak için mevzu rivayetlerde kullanılmasıdır. Sağlam bir din anlayışının oluşabilmesi için Cibrîl’in dindeki yerinin tam olarak belirlenmesi, hadis metinlerindeki idracların (eklemelerin) ortaya çıkarılması ve Cibrîl’i kullanarak uydurulan rivayetlerin hadis kaynaklarından temizlenmesi gerekmektedir.

ABSTRACT

GABRIEL IN HADİTH

Gabriel is an angel that is known and accepted not only in Islam but also in other divine religions. He is an angel that communicate with other people apart from the prophets. Gabriel is mentioned in the Qur'an with names like Ruh, Ruhu'l-Emin, Ruhu'l-Kuds and Resûl. It is also mentioned in the Qur'an that he is a strong and beautiful creation. Gabriel is also mentioned in similar scriptures in other holy books, and there is information that he conveys Allah's message to the Prophets and to other people as well. In fact, in both the holy Qur'an and other holy books, there is information that he appears in form of human and speaks to Hz. Mary Gabriel's communication with the holy prophet began in the cave of Hira and continued until the end of his life. This communication was sometimes just to bring revelation, and sometimes he come to him inform of his friend. For this reason, he descended in the human surah as he descended in the surah of the angel and wandered among the companions. The common opinion is that Gabriel descends in the Surah Dihyetu'l-Kelbi. But the Resûlt of our research is that he descended to the earth as a young, white-dressed man who looked like him but was not him in actual case. There are rumors that Hz. Aisha and Harise b. Numan saw him like this. Another Resûlt of our study is the inclusion of deliberate-unintentional Gabriel in the narrations. As a matter of fact, there are rumors in the hadith sources that are related to the same subject with and without Gabriel. Another issue related to Gabriel is the use of Gabriel in its narratives in order to benefit from the power of Gabriel. To determine the place of Gabriel in religion so that a solid understanding of religion can be formed, it is necessary to reveal the additions in the hadith texts and to remove the narrations that were invented using Gabriel from the hadith sources.

KAYNAKÇA

Eserler:

Abdurrezzâk Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27), *et-Tefsîr*, thk. Muhammed Abduh, Dâru’l Kutubi’l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1999.

_____, *el-Musannef*, thk. Habibu’r-Rahmân, el-A’zamî, Mektebetu’l-İslamî, 2. Baskı, 12 cilt, by. 1403.

_____, *el-Emâlî fî Âsâri’s-Sahâbe*, thk. Mecdî Seyyid İbrâhim, Mektebetu’l-Kur’an, Kâhire, ty.

Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî) (ö. 249/863-64), *el-Muntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, Dâru’l-Bulunsıyye, 1. Baskı, 2 cilt, Riyad, 1423/2002.

Abdullah b. Mubârek Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Mübârek b. Vâzıh el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 181/797), *Musned*, thk. Mustafa Osman Muhammed, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1991.

_____, *Kitâbu’z-Zuhd ve’r-Rekâik*, thk. Habîbu’r-Rahmân el-A’zamî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1420/2004.

Abdullah Muhammed Tayyib, *Hâdisetu Şakku’s-Sadri’n-Nebî*, el-Mu’temeru’l-Duveli’l-Evvel li’s-Sîrati’n-Nebeviyye, Mısır, 1434.

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî (ö. 1162/1749), *Keşfü’l-Hafâ ve Müzilü’l-İlbâs ‘Amme’s-tehere Mine’l-Ehâdis ‘alâ Elsineti’n-Nâs*, thk. Yusuf b. Muhammed el-Hâc Ahmed, Mektebetu’l-İlmi’l-Hadîs, 2 cilt, ty. by.

Abdumelik b. Huseyin b. Abdumelik el-Mekkî el-Âsımî (ö. 1111/ 1699), *Samtu’n-Nucumi’l-Avâlî fî Enbiyâi’l-Evâili ve’t-Tevâlî*, thk; Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed el-Muavvid, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1. Baskı, 4 cilt, Beyrut, 1998.

Ahmed b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Bennâ es-Sââtî (ö.1377/1958), *Fethu'r-Rabbânî li-tertîbi Müsnedi'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 2. Baskı, 24 cilt, Beyrut, ty.

Ahmed b. Hanbel, *Musned*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Âdil Murşid, 1. Baskı, Mussetu'r-Risâle, 50 cilt, Beyrut, 1995.

_____, *Kitâbu Fadâilu's-Sahâbe*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, Câmiatu Ummu'l-Kurrâ, 1. Baskı, Mekke, 1983/1403.

Akyüz, Hüseyin, *el-Cahız'ın Hadis/Sünnet Anlayışı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.

Ali el-Muttakî, Alâu'd-Dîn Ali el-Muttekî Hisâmi'd-Dîn el-Hindî (ö. 975/1567), *Kenzu'l-Ummâl, fî Suneni'l-Ekvâl ve'l-Ef'âl*, Muessetu'r-Risâle, 5. Baskı, 18 cilt, Beyrut, 1985.

Aliyyu'l-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605), *Şerhu's-Şifâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1.Baskı, 2 cilt, Beyrut, 2000.

_____, *Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâtu'l-Mesâbîh*, thk. Cemâl Ayten, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 12 cilt, Beyrut, 2001.

_____, *el-Esrâru'l-Merfû'a fî'l-Ahbâri'l-Mevzû'a (el-Mevzû'âtü'l-Kübrâ)*, thk. Muhammed Lutfî es-Sabağ, Mektebetu'l-İslâmî, 2. Baskı, Beyrut, 1406/1986.

Alûsî, Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî'nin (ö. 1270/1854), *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm*, Dâru't-Turâsi'l-Arabiyye, 30 cilt, Mısır, ty.

Amr b. Abdulmun'im, *ed-Daîf min Kıssati'l-İsrâ ve'l-Mi'râc*, Dâru's-sahâbe ve't-Turas, by., 14213/1993.

Apaydın Mehmet, *Siyer Kronolojisi*, Kuramer Yayınları 1. Baskı, İstanbul, 2018,

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, 8 cilt, İstanbul, 1989

_____, *Kur'an'a göre Hz.Muhammed'in Hayatı*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.

Atmaca, Veli, *Hadislerde Rukye "Hz. Peygamber'in ve Sahabenin Uygulamaları Işığında Şifa Hadisleri*, Rağbet Yayınları, 2010, İstanbul.

Ayhan, Bayram, *Kur'an'ın Nuzulü Sürecinde Vahyin İlk Yılının Tahlili*, Basılmamış Doktora tezi, İ.Ü. Sosyal ilimler Enstitüsü, 2014, İstanbul.

Azimli, Mehmet, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2015.

Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî (ö.1857-1911), *Avnu'l-Ma'bûd bi Şerhi Sunen-i Ebî Dâvud*, nşr: Muhammed Abdulmuhsin, Mektebetu's-Selefiyye, II, Baskı, 13 cilt, Medine, 1388/1968.

Bedruddîn el-Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed b. Ahmed bel-Bedruddîn el-Aynî (ö. 855/1451), *Ummedetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 25 cilt, Beyrut, 2001.

Balcı, İsrail, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' (ö. 516/1122), *Meâlimu't-Tenzil*, Dâru Taybe, Riyad, 1409.

_____, *Şerhu's-Sunne*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Muhammed Züheyr eş-Şâvîş Mektebetu'l-İslamî, 16 cilt, Beyrut, 1403/1983.

Begavî, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdi'l-Azîz el-Begavî (ö. 317/929), *Mu'cemu's-Sahâbe*, Mektebetu Dâru'l-Beyân, 1.Baskı, 5 cilt, Medine, 2000.

Belâzurî, Ahmed Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî (ö. 279/893), *Kitâbu'l-Cumeli min Ensâbi'l-Eşrâf*, thk. Suheyl Zekkâr, Riyâd Zerkelî, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, 13 cilt, Beyrut, 1996.

Berzencî, Muhammed b. Tâhir el-Berzencî, *Sahîhu Tarîhu't-Taberî*, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk, 1. Baskı, 13 cilt, Beyrut, 2007.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî (ö. 458/1066), *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Ata, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Baskı, 11 cilt, Beyrut, 1424/2003.

_____, *el- Câmi' li Şuabi'l-İmân*, Mektebetu'r-Rüşd, 1. Baskı, 14 cilt, Riyad, 1423/ 2003.

_____, *Delâilu'n-Nubuvve ve Ma'rifeti Ahvâli Sâhibi's-Şeria*, thk. Abdulmu'tî Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 7 cilt, Beyrut, 1988.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (ö. 292/905), *el-Bahrü'z-Zehhâr (Musned)*, thk. Mahfuzu'r-Rahmân Zeynullah, Mektebetu'l-Ulûm, 1. Baskı, 20 cilt, Medine, 1409/1988.

Bilgen, Osman, *Tarihsel Bilgi Değeri Açısından Hadis Rivâyetleri-Benî Kurayza Örneği*-Basılmamış Doktora Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm İlimleri (Hadis)Anabilim Dalı, Ankara, 2008.

Buhârî, Ebû Abdullah b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd b. Abdulbâkî, el-Mektebetu's-Selefiyye, 1. Baskı, 4 cilt, Kâhire, 1400.

_____, *et-Târîhu'l-Kebîr*, Dâiretu'l-Meârifî'l-Osmanî, 8 cilt, Haydarâbâd, 2010.

_____, *et-Târîhu's-Sağîr*, thk. Muhammed. İbrahim Zâyed, Dâru'l-Meârif, 1. Baskı, 2 cilt, Beyrut, 1986.

_____, *Kitâbu'd-Duafâi's-Sağîr*, thk. Muhammed İbrahim Zâyed, Dâru'l-Meârif, 1. Baskı, Beyrut, 1406/1986.

Bulut Mehmet, *Delilleriyle İslam Akaidi*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2013.

Burhâneddin el-Halebî, Ebü'l-Vefâ Sıbtu İbni'l-Acemî Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Halîl el-Halebî (ö. 841/1438), *Keşfü'l-Hasîs Ammen Rumiye bi-Vad'i'l-*

Hadîs, thk. Subhî es-Sâmerrâî, Mektebetu'n-Nahda el-Arabiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1407/1986.

Bûsîrî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâîl el-Bûsîrî (ö. 840/1436), *Misbâhu'z-Züccâce fî Zevâ'idi İbn Mâce*, Vuzâratî't-Ta'lîmî'l-Âli, Medine, Vuzâratî'l-Ta'lîmî'l-Âli, 1.Baskı, 2 cild, Medine, 1425/2004.

Câbirî, Muhammed Âbid el-Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'ani'l-Kerim*, Merkezi Dirâsâtî'l-Arabiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2006, (Kur'an'a Giriş, Tercüme: Muhammed Çoskun), Mana Yayınları. 3. Baskı, İstanbul, 2013.

Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız el-Kinânî (ö. 255/869), *Kitâbü'l-Hayevân*, thk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, Şeriketu mektebe ve Matba'a Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 8 cilt, 2. Baskı, Mısır, 1965.

Cerrahoğlu İsmail, *Tefsir Usulu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 25. Baskı, Ankara, 2014.

Çolak, Ali, *Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2000.

Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî el-Cûzcânî (ö.259/8763), *Ahvâlu'r-Ricâl*, thk. Abdulazîm el-Bustî, Hadîs Akâdemî, 1 cilt, Faysalâbâd, Pakistan, ty.

Dalkılıç, Mehmet, *İslam Mezheplerinde Ruh*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Dârimî, Ebû Abdillâh b. Abdurrahman b. Fadl b. Behram ed-Dârimî (ö. 255/869), *Sunen*, thk. Huseyn Selîm Esed, Dâru'l-Muğnî, 1. Baskı, 4 cilt, Riyad, 2000.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995), *Sunen*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali b. Muhammed Muavvid, Dâru'l-Meârif, 1.Baskı, 3 cilt, Beyrut, 1422/2001.

_____, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-Metrûkîn*, thk. Muhammed Lutfi es-Sibâğ, el-Mektebetu'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1400/1980.

Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, İfav Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011.

Derveze, Muhammed İzzet Derveze, (ö.1404/1984), *Tefsîru'l-Hadîs, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî*, 2. Baskı, 10 cilt, Kâhire, 2000.

Diyanet Vakfı İlmihali, Komisyon, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2 cilt Ankara, 2006.

Diyâüddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Diyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed el-Makdisî es-Sa'dî (ö. 643/1245), *Kitâbu'l-Emrâdi'l-Keffârât ve't-Tıb ve'r-Rukâyât*, thk. Ebû İshâk el-Hûyenî el-Eserî, Dâru İbn Affân 2. Baskı, Kahire, 1999.

Durur, Mehmet Ali, *Kur'an-ı Kerim'de Resûl ve Nebi Kavramları*, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2013.

Ebû Avâne, Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâinî (ö. 316/929), *Musned*, thk. Eymen Ârif ed-Dımaşkî, Dâru'l-Meârif, 1.Baskı, 5 cilt, Beyrut, 1419/1998.

Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Süleyman b. Dâvut el-Cârûd et-Tayâlisî (204/819), *el-Musned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî, Dâru'l-Hıcr, 1. Baskı, 4 cilt, Mısır, 1999.

Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *Sunen*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Muhammed Kamil Karabelli, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Baskı, 6 cilt, Beyrut 2009.

Ebû Hanife Nu'mân b. Sâbit (ö. 150/767), *Musned*, Te'lîf: Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö.430/1039), thk. Nazar Muhammed el-Fâriyâbî, Mektebetu'l-Kevser, 1.Baskı, Riyad, 1994.

Ebû Hayseme, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî (ö. 279/892-93), *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. Salâh b. Fethî Haleb, el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tabâati ve'n-Neşr, 1. Baskı, 2 cilt, Kahire, 2004.

Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), *Tefsîru'l-Bahrî'l-Muhîr*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Ma'rad, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1997.

Ebû Tâlib el-Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045), *el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye*, Kulliyyetu'd-Dirâsâti'l-Ulyâ ve'l-Buhusi'l-İlmiyye, Câmiatu's-Şârîka, 1. Baskı, B.A. E., 2008.

Ebû Ya'lâ el Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Musennî et-Temîmî (ö. 307/919), *Musned*, thk. Huseyn Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 2. Baskı, 16 cilt, Dimaşk, 1989.

Ebû Yusuf Ya'kûb b. İbrâhim el-Ensârî, (ö.182/ 798), *Kitâbu'l-Âsâr*, thk. Ebu'l-Vefâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.

Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehra (1898-1974), *Hâtemu'n-Nebiyyîn*, Baskı: Halife b. Hammad es-Sânî, 2 cilt, Katar, ty.

Ebu'l-Hattâb b. Dihye, *İbtihâc fî Ehâdîsi'l-Mi'râc*, Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 1996.

Ebu'l-Velîd el-Bâcî, Ebu'l-Velid Süleyman b. Half b. Sa'd b. Eyyub, b. Vâris el-Bâcî el-Endulûsî (ö. 474/1081), *Ta'dîl ve't-Tecrih limen Harrace lehu Buhârî fî'l-Câmi'i's-Sahîh*, thk. Ahmed Lubzâr, el-Memleketu'l-Arabiyye Vuzâratu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, 3 cilt, by., 1991.

Elbânî, Muhammed, Nâsirud-Dîn el-Elbânî (ö. 1419/1999), *İsrâ ve'l-Mi'râc*, el-Mektebetu'l-İslâmî, Ürdün, 2000.

_____, *Muhtasar Sahîhi Muslim*, Mektebetu'l-İslâmî, 6. Baskı, 2 cilt, Beyrut, 1987.

_____, *Sahîhu Suneni Ebî Dâvûd*, Mektebetu'l-Meârif, I. Baskı, 3cilt, Riyad, 1419/ 1998.

_____, *Sahîhu Suneni't-Tirmizî*, Mektebetu'l-Meârif, 3 cilt, Riyad, 2000/1420.

_____, *Sahîhu Suneni'n-Nesâî*, Mektebetu'l-Meârif, I. Baskı, 3cilt, Riyad, 1419/ 1998.

_____, *Sahîhu't-Terhîb ve't-Terğîb*, Mektebetu'l-Meârif, 2 cilt, 1. Baskı Riyad, 1421/2000

_____, *Silsiletu'l-Ehâdisi'd-Dâife vel-Mevdû'a ve Eseruha's-Seyyi' fi'l-Ümme*, Mektebetu'l-Meârif, 14 cilt, Riyad, 1421/2000.

_____, *Daî'fu't-Terhîb ve't-Terğîb*, Mektebetu'l-Meârif, 2 cilt, 1. Baskı, Riyad, 1421/2000.

_____, *Daîfu Suneni't-Tirmizî*, Mektebetu'l-Meârif, I. Baskı, Riyad, 2000/1420.

Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirenler: İsmail Kararçam, Emin Işık, Musrettin Bolelli, Ahmed Yücel, Azim Dağıtım, 10 cilt, İstanbul, ty.

Erbaş, Ali, *Melekler Âlemi İlâhi Dinlere Melek İnancı*, Paradoks Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012.

Erul, Bunyamin, *Sîret Tedkikleri*, Otto Yayıncılık, 1. Baskı, 2013, Ankara.

Encyclopedia of the Religion and Ethics, Edited by: James Hasting, Charles Scribner's Sons, 13 cilt, New York, 1915.

Encyclopedia Americana, Encyclopedia Americana Corporation, New York, 30 cilt, 1968.

eş-Şâravî, Muhammed Mütevellî eş-Şâravî, *el-İsrâ ve'l-Mi'râc*, Mektebetu't-Turâsi'l-İslamiyye, Kahire, 1424/2003.

Fahrüddin er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebu'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210), *Mefâtîhu'l-Gayb*, 1. Baskı, 32 cilt, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1401/1981.

Fâkihî, Ebû Abdillâh b. İshâk, b. el-Abbâs el-Fâkihî el-Mekkî (ö.275/888), *Ahbâru Mekke fî Kadîmeti'd-Dehri ve'l-hadîsi*, thk. Abdulmelik Abdullah b. Dehyeş, Daru'l-Hadr, 2. Baskı, 6 cilt, Beyrut, 1994.

Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ (ö. 207/822), *Meâni'l-Kur'an*, Âlemu'l-Kutub, 3. Baskı, Beyrut, 1983.

Firyâbî, Ebû Bekr, Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasan el-Firyâbî (ö.301/914), *Delâilu'n-Nubuvve*, thk. Muhyi'd-Dîn Sâmî Kullâb, 1.Baskı, 2016.

Gumârî, Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî el-Hasenî (ö.1418/1997), *el-Müdâvî li ileli'l-Câmiî's-sağîr ve şerhi'l-Münâvî*, 6 cilt. Mısır: Dâru'l-kütübî'l-Mısıriyye, 1996.

Güngör, Haydar, *Hadis Öğretilerinde Giyim*, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, AÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,1997.

Güzel, Yüksel, *Şakku's-Sadr Rivayeti Tahlilinde (Hz. Peygamber'in Göğsünün Yarılması)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Neysâbü'rî (ö. 405/1014), *el-Mustedrek ala's-Sahîhayn*. Thk. Mustafa Abdulkâdir Ata, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 5 cilt, Beyrut,1990.

Hamevî, Şihâbu'd-Dîn Yâkût b. Abdilleh, el-Hamevî (ö.626/1299), *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru's-Sâdır, 5 cilt, Beyrut, 1988.

Hâris b. Muhammed b. Ebî Üsâme (ö. 282/895), *Buğyetu'l-Bâhıs an Zevâidi'l-Musnedi'l-Hâris*, thk. Huseyin Ahmed Sâlih el-Bâkirî, Câmiatu'l-İslamiyye bi'l-Medinetu'l-Munevvere, 2 cilt, Medine, 1413/1992.

Hatib el Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîbel-Bağdâdî (ö. 463/1071), *Tarîhu Medînetu's-Selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Baskı, 17 cilt, Beyrut, 2001.

Hatiboğlu, Mehmed Said, *Hz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy -Gaybî Hadisler Meselesi-*, Otto Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2012.

Hattâbî Ebû Süleyman b. Ahmed b. Muhammed el-Hattâbî (ö.388/998), *Me'âlimü's-Sunen*, Matbatu'l-İlmiyye, 1. Baskı, 4 cilt, Halep, 1932.

Hemmâm b. Munebbih, Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil es-San'ânî (ö. 132/750), *es-Sahife*, thk. Ali Huseyin Ali Abduhamîd, Mektebetu'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1987.

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî (ö. 807/1404), *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Mektebetu'r-Rüşd, 10 cilt, Riyad, ty.

Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureşî el-Humeydî (ö. 219/834), *el-Musned*, thk. Huseyn Selîm Esed, Dâru's-Sikâ, 2 cilt, Dımaşk, 1996.

İbn Âşûr, Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî (1879-1973), *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, 30 cilt, Tunus, 1984.

Iclî, Ahmed Abdullah b. Sâlih Ebi'l-Hasan el-Iclî (ö.261/ 875), *Ma'rifetu's-Sikât min ricâli ehli'ilm ve'l-hadîs* bi tertîbî Nureddîn b. Ali b. Ebî Bekr Süleyman el-Heysemî (ö.807/1404) ve Takıyud'dîn Ebi'l-Hasan es-Subkî (ö. 756/1355), Matbaatu'l-Medine, Kahire, ty.

_____, *Târîhu's-Sikât*, bi tertîbî Nureddîn b. Ali b. Ebî Bekr Süleyman el-Heysemî (ö.807/1404), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 2 cilt, Beyrut, 1984.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî (ö. 463/1071), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Cîl, 1. Baskı, 5 cilt, Beyrut, 1402/1992.

_____, *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa Ahmed el-Ulvâ, Muhammed Abdulkebîr, Vezîratu'l-Umumi'l-Evkâf, 24 cilt, Mağrib, 1387/1967.

İbn Adî, Ahmed Abdullah b. Adî el-Curcânî (ö. 365/976), *el-Kâmil fî'd-Duafâi'r-Ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd- Ali Muhammed Muavvid, Kitâbu'l-İlmiyye, 1. Baskı, 8 cilt, Beyrut, 1997.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah (ö. 571/1175), *Târîhu Medinetu Dımaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-Amravî, Dâru'l-Fikr, 80 cilt, Beyrut, 1995, ty.

İbn Balabân, Ebû'l-Hasen Emîr Alâüddîn Alî b. Balabân b. Abdillâh el-Mısırî (ö. 739/1339), *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Muessetu'r-Risâle, 1. Baskı, 18 cilt, Beyrut, 1408/1988

İbn Battâl Ebu'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî (ö. 449/1057), *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim, Mektebetu'r-Rüş, 10 cilt, Riyad, 1423/2003.

İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Amr b. Ebî Âsım ed-Dahhâk eş-Şeybânî (ö. 287/900), *Kitâbu's-Sunne*, thk. M. Nâsiruddîn el-Elbânî, Mektebetu'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1980.

_____, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, Dâru'r-Ra'ye, 6 cilt, 1. Baskı, Riyad, 1991.

İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Mektebetu'n-Nazar, Mustafa el-Bâz, 1. Baskı, 10 cilt, Riyad, 1997.

_____, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 9 cilt, Beyrut, 1953.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849), *el-Musned*, thk. Adil b. Yusuf, Ahmed Fureyd el-Mezîdî, Dâru'l-Vatan, 2 cilt, Riyad, ty.

_____, *Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Eser*, Dâru't-Tâc, 1. Baskı, 7 cilt, Beyrut, 1409/1989.

İbn Ebi'd-Dunyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (ö. 281/894), *Husnu'z-Zân billâh*, Dâru't-Taybe, 1. Baskı, Riyad, 1988.

İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nîsâbûrî (ö. 406/1015), *Müşkilü'l-Hadîs fî Beyânih*, thk. Mûsâ Muhammed Ali, Âlemu'l-Kutub, 2. Baskı, Beyrut, 1405/1985.

İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (ö. 852 /1448), *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe* thk. Abdullah Muhsin et-Turkî, 1. Baskı, Merkezu Hıcr Li'l-Buhusi ve'd-Dirâseti'l-Arabî ve'l-İslâmiyye, 14 cilt, Kahire, 2008

_____, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru't-Taybe, 1. Baskı, 16 cilt, Riyad, 2005.

_____, *Lisânu'l-Mîzân*, Muessetu'l-Âlem li'l-Matbûât, 6 cilt, Beyrut, 1986.

_____, *Nuhbetu'l-Fiker fî Mustalâhi'l-Ehli Eser*, thk. Abduhamîd b. Sâlih b. Kâsım, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut, 2006.

_____, *Tehzîbu Takrîbi't-Tehzîb*, thk. Târik b. İvadullah b. Muhammed Ebû Muaz, Mektebetu'r-Rüşd, 1. Baskı, 6 cilt, Riyad, 2010.

_____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Dâiratu'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1. Baskı, 12 cilt, Haydarâbâd, 1325.

_____, *Telhîsu'l-Habîr fî Ehâdîsi'r-Râfî'l-Kebîr*, Muessetu Kurtubâ, 1. Baskı, 4 cilt, Kahire, 1416/1995.

_____, *el-Metâlibü'l-Âliye bi-Zevâ'idî'l-Mesânîdi's-Semâniye*, thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdulazîz, Dâru'l-Âsime ve Dâru'l-Gays, 1. Baskı, 19 cilt, Riyad, 1419/1997.

İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-Bustî (ö.354/965), *Kitâbu's-Sikât*, Dâiratu'l-Meârifî'l- Osmaniyye, 1. Baskı, 10 cilt, by., 1983.

_____, *Meşâhîru Ulemâ'i'l-Emşâr*, Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1995.

_____, *Kitâbu'l-Mecrûhîn minel-Muhaddisîn*, thk. Hamdi Abdulmecîd es-Selefi, Dâru's-Samî'î, 1.Baskı, 2 cilt, Mısır, 1420/2000.

İbn Hişam, Abdulmelik b. Hişam b. Eyyub el-Humeyrî (ö. 213/828), *es-Sîratu'n-Nebeviyye*, Turâsu'l-İslâmi, by., 2 cilt, ty.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr b. Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, b. Mugîra (ö. 311/923), *es-Sahîh*, thk. Mustafa el-A'zamî, Mektebetu'l-İslâmî, 4 cilt, Beyrut, ty.

_____, *Kitâbu't-Tevhîd ve İsbâtu Sifâtu'r-Rab*, Dâru'r-Ruşd, Riyad, 1408 /1988.

İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 151/768), *es-Sîre*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, thk. Ahmed Ferit el-Mezîdî, 1. Baskı, 2 cilt, Beyrut, 2004.

İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî (ö. 385/996), *Târîhu Esmâ'î's-Sikât*, thk. Subhî es-Sâmerâî, ed-Dâru's-Selefiyye, 1. Baskı, Kuveyt, 1404/1984.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *Zâdu'l-Mesîr, fî İlmi't-Tefsîr*, Mektebetu'l-İslâmî, 3.Baskı, 9 cilt, Beyrut, 1984.

_____, *Câmiu'l-Mesânid*, thk. Ali Huseyn el-Bevâb, Mektebetu'r-Rüşd, 1. Baskı, 8 cild, Riyad, 1426/2005.

_____, *Keşfu'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahîhayn*, thk. Ali Huseyin Bevvâb, Dâru'l-Vatan, 1. Baskı, 4 cilt, Riyad, 1418/1997.

_____, *Garîbu'l-Hadîs*, thk. Abdulmu'tî Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, 2 cilt, Beyrut, 1425/2004.

_____, *Kitâbu'l-Mevdûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetu'l-Selefi, 3.cilt, 1. Baskı, Medine, 1386/1966.

İbnu'l-İrâkî, Ebû Zur'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî (ö. 826/1423), *Tarhu't-Tesrîb fî Şerhi't-Taqrîb*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, 8 cilt, Beyrut, ty.

İbn Kayyım el-Cevziyye Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350), *et-Tıbbu'n-Nebevî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty.

_____, *Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, thk. Şauyb el-Arnaûd, Abdulkâdir el-Arnaûd, Muessetu'r-Risâle, 3. Baskı, 5 cilt, Beyrut, 1418/1998.

_____, *Bedâiu'l-Fevâid*, thk. Ali b. Muhammed el-İmrân, Dâru'l-Alemi'l-Fevâid, 5 cilt, by., ty.

- _____, *el-Menâru'l-Munif*, Çev. Muzaffer Can Cantaş Yayınları, İstanbul, 1992.
- İbn Kesîr**, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dımaşkî (ö. 774/1372), *Tefsîru'l-Kur'an-i'l-Azîm*, thk. Sâmi Muhammed es-Selâme, Dâru't-Taybe, 1. Baskı, 8 cilt, Riyad, 1997.
- _____, *es-Sîratu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Abdulvâhid, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 4 cilt, 1976.
- _____, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Komisyon, Daru İbn Kesîr, 2. Baskı, 20 cilt, Beyrut, 2010.
- İbn Mâce**, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887), *es-Sunen*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâu Kutubi'l-Arabiyye, by., ty.
- İbn Manzûr**, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Sadr, 15 cilt, Beyrut, ty.
- İbn Mende**, Muhammed b. İshâk b. Yahyâ, b. Mende (ö. 395/1005), *Kitâbu'l-İmân*, thk. Ali Muhammed b. Nâsir el-Fukeyhî, Muessetu'r-Risâle, 2. Baskı, 2 cilt, Beyrut, 1985.
- İbn Raslân**, Şihâbu'd-Dîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Huseyin b. Ali b. Raslân el-Makdisî (ö. 844/1440), *Şerhu Suneni Ebî Dâvûd*, thk. Hâlid er-Rabât, Dâru'l-Felâh, 1. Baskı, 20 cilt, 2016.
- İbn Recep**, Zeynu'd-Dîn Ebu'l-Ferec b. Receb el-Hanbelî (ö.795/1393), *Fethu'l-Bârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Mektebetu'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1. Baskı, 10 cilt, Kahire, 1996.
- İbn Sa'd**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kubrâ*, Mektebetu'l-Hancı, 1. Baskı, 11 cilt, Kahire, 2001.
- İbn Salâh**, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrazûrî, (ö. 643/1245), *Ulûmu'l-Hadîs*, thk. Nureddîn İtr, Dâru'l-Fikr, 2 cilt, Dımaşk, 1986.

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısrî (ö. 197/813), *el-Câmi 'fî'l-hadîs*, thk. Mustafa Hasan Huseyin Ebû'l-Hayr, Dâru İbnu'l-Cevzî, 1. Baskı, 3 cilt, Cidde, 1996.

İbnu'l-Ca'd, Ebû'l-Hasen Ali b. Ca'd b. Ubeyde el-Cevherî (ö. 230/845), *Musned*, thk. Abdulmehdî Abdulhâdî, 1. Baskı, Kuveyt, 1985.

İbnu'l-Esîr, Mecdu'd-Dîn Mubârek Ebû's-Saâdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî (ö. 606/1210), *en-Nihâyetu fî Garîbi'l-Hadîs* ve'l-Eser, thk. Mahmûd Muhammed et-Tabbâhî ve Tahir Ahmed ez-Zâvî, Mektebetu'l-İslâmiyye, 1. Baskı, 5 cilt, by., 1383/1963.

İbnu'l-Esîr, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (ö. 630/1233), *el-Kâmil fî't-Târih*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 11 cilt, Beyrut, 1407/1987.

_____, *Usudu'l-Gâbe fî ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru'l-Fikr, 6 cilt, Beyrut, 1989.

İsbehânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed Ca'fer b. Hayyân el-İsbehânî (ö. 379/979), *Kitabu'l-Azame*, thk. Rıdallah b. Muhammed İdris el-Mubârekfûrî, Dâru'l-Âsime, 1. Baskı, 5 cilt, Riyad, 1408.

İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Delâilu'n-Nubuvve*, thk. Muhammed Ravvas Kal'acî ve Abu'l-Ber Abbâs, Dâru'n-Nefâis, 2. Baskı, 2 cilt, Beyrut, 1986.

_____, *Hilyetu'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Esfîyâ*, Dâru'l-Fikr, 11 cilt, Beyrut, 1996.

_____, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, thk. Adil b. Yusuf el-Gazâlî, Dâru'l-Vatan, 6 cilt, Riyad, 1985.

_____, *Mûsûatu't-Tıbbu'n-Nebevî*, Dâru İbn Hazm, thk. Mustafa Hızır Dönmez, Dâru İbn Hazm, I. Baskı Beyrut, 2006.

_____, *Kitâbu'd-Duafâ'*, thk. Farûk Hamâde, Dâru'l-Kalem, 1. Baskı, Dımaşk, 1431/2010.

İshâk b. Râhuveyh, İshâk b. İbrahim b. Mahled el-Mervezi (ö.238/852), *el-Musned*, Mektebetu'l-İmân, 1. Baskı, 5 cilt, Medine, 1991.

Kâdî İyâd, Ebû'l-Fadl İyâd b. Mûsâ b. İyâd el-Yahsubî (ö.544/1149), *İkmâl'ul Mu'lim bi Fevâidi'l-Muslim*, thk. Dr. Yahyâ İsmâîl, Dâru'l-Vefâ, 1. Baskı, 8 cilt, Mansûra, 1998.

Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî (ö. 923/1517), *İrşâdu's-Sârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Abul'l-Azîz el-Hâlidî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1.Baskı, 15 cilt, Beyrut, 1416/1996.

_____, *el-Mevâhibü'l-Ledüniye bi'l-Minehi'l-Muhammediyye*, thk. Salih Ahmed eş-Şâmî, Kutubu'l-İslâmî, 2. Baskı, 4 cilt, Beyrut, 2004.

Kazvînî, Zekerîya b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî (ö. 286/899), *Acâibu'l-Mahlûkât ve'l-Hayvânât ve Garâibu'l-Mevcûdât*, Muessetu'l-A'lemi li'l-Matbûât, 1. Baskı, Beyrut, 2000.

Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî el-Kelâbâzî (ö. 398/1008), *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullah el-Leysî, Dâru'l- Ma'rife, 1. Baskı, 2 cilt, Beyrut, 1407/1978.

Kettânî, Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *Nazmu'l-Mutenâsira mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtire*, Dâru'l-Kutubi's-Selefiyye, 2. Baskı, Mısır, ty.

Kılavuz, A. Saim, *Ana Hatları Hatlarıyla İslam Akaidi*, Ensar Yayıncılık, 22. Baskı, İstanbul, 2014.

Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Hadis Müdafaası*, (İbn Kuteybe, Te'vîlu'l-Muhtelifi'l-Hadis), Otto Yayıncılık, Ankara, 2017.

Koçyiğit, Talat, *Hadîs Usûlu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967.

_____, *Hadis Istılahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967.

Kurtubî, Ebû Abdilleh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr el-Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Muessetu'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 2006.

Kur'an-ı Kerîm ve Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Hazırlayan: Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Ankara, 2011.

Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Karaman, Hayreddin, Çağrıcı, Mustafa, Sönmez, İbrahim Kâfi, Gümüş, Sadrettin, , Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Baskı, 5 cilt, Anlara, 2012.

Makrizî, Takıyu'd-Dîn Ahmed b. Ali b. Abdulkâdir b. Muhammed el-Makrizî (ö. 845/1441), *İmtâu'l-Esmâ bimâ Li'n-Nebıyyi min Ahvâli ve'l-Emvâli ve'l-Hafede ve'l-Meta'*, thk. Muhammed Abdulhamîd en-Nemîsî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1. Baskı, 14 cilt, Beyrut, 1999.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebû Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795), *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd b. Abdulbâkî, Dâru İhyâu'-Turâsi'l-Arabî, 2 cilt, Beyrut, 1406/1985.

Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî (ö. 294/906), *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, thk. Abdurrahman Abdulcebbâr el-Feriyvâî, Dâru'l-Medinetu'l-Munevvera, 2 cilt, 1. Baskı, Medine, 1406/1986.

Mevdûdî, Ebû'l Â'lâ el-Mevdûdi (ö. 1399/1979), *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, Trc: Ahmed Asrar, Pınar Yayınları, İstanbul, 2014.

_____, *Tefhimu'l-Kur'an*, İnsan Yayınları 2. Baskı, İstanbul, 1991, VII, 334.

Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurramân el-Mizzî (ö. 742/1341, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf, Muessetu'r-Risâle, 35 cilt, Beyrut, 1992.

Mubârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahîm, el-Mubârekfûrî, (ö. 1353/1934), *Tuhvetu'l-Ahvezî bi Şerh-i Câmi't-Tirmizî*, Dâru'l-Fikr, 10 cilt, by., ty.

Mubârekfûrî, Ubeydullah b. Muhammed Abdusselâm el Mubârekfûrî (ö. 1342/19234), *Mişkâtü'l-Mesâbih mea Şerhuhu Mirâtü'l-Mefâtih*, Camiatu's-Selefiyye, 9 cilt, by. 1405/1985.

Mucâhid, Ebu'l-Haccâc Mucâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (ö. 102/721), *Tefsîru Mucâhid*, thk. Muhammed el-İslâm Ebu'n-Nîl, Dâru'l-Fikr el-İslâmî, 1. Baskı, Kâhire, 1989/1410.

Mu'cemu'l-Vasît, Kâhire Arap Dil Kurumu (İbrâhim Mustafa, Ahmed Zeyyad, Hâmid Abdulkâdir, Muhammed Neccâr), Mektebetu Şurûku'd-Duveliyye, 4. Baskı, Kahire, 1425/2004.

Muhammed Fuâd b. Abdulbâkî b. Sâlih el-Mısrî (1882-1968), *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Dâru'l-Kurubi'l-Mısriyye, Kâhire, 1364/1945.

Muhammed b. Yusuf es-Sâlih eş-Şâmî (942/1535), *Subulu'l-Hudâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd*, thk. Mustafa Abdulvâhid, Meclisu'l-A'lâ li's-Şûni'l-İslamiyye, 12 cilt, Kahire, 1997.

Muhammed Ebû Şehbe, *es-Sîratu'n-Nebeviyye fî Dav'i'l-Kur'ani ve's-Sunne*, Dâru'l-Kalem, 2 cilt, 2. Baskı, Beyrut, 1992.

Muhammed Ebû Zehra, *Hâtemu'n-Nebiyyîn*, Nâşir: Halife Halife b. Hammad es-Sânî, 2 cilt, Dohâ, 1400.

Muhammed Gazali, *Fıkıhçılara ve Hadisçilere Göre Nebevi Sünnet*, Mütercim: Ali Özek, Ekin Yayınları 6. Baskı, İstanbul, 2014.

Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çeviren: Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, 5. Baskı, 2 cilt, İstanbul, 1991.

Muhammed Huseyin ez-Zehbî, *el-Vahy ve'l-Kur'an'î'l-Kerim*, Mektebetu'l-Vehbe, 1. Baskı, 1986.

Muhammed Reşîd Rızâ (ö. 1865-1935), *el-Vahyu'l-Muhammedî*, Muessesetu Izzu'd-Dîn, III. Baskı, Beyrut, 1406.

Muhammed Sûyânî, *es-Sîratu'n-Nebeviyye*, Mektebetu'l-Ubeykân, 1. Baskı, 4 Cilt, Riyad, 2004.

Mukâtil b. Süleyman, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *et-Tefsîr*, Dâru İhyâu'-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 4 cilt, 1. Baskı, 2002.

Munir Muhammed Gadbân, *Menhecu'l-Hareke li's-Sîrati'l-Nebeviyye*, Mektebetu'l-Menâr, 6. Baskı, 3 cilt, Ürdün, 1990.

Munzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî (ö. 656/1258), *et-Tergîb ve't-terhîb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Baskı, 4 cilt, Beyrut, 1424/2002.

Mûsâ Şâhin Lâşîn, *Fethu'l-Mun'im Şerhu Sahihi Müslim*, Dârû's-Şurûf, 1.Baskı, 10 cilt, Beyrut, 1423/2002.

Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd b. Abdalbâkî, Dâru İhyâu'-Turâs, Beyrut, ty.

Nebîl b. Mansûr b. Ya'kûb, *Enîsu's-Sârî fî Tahrîci ve Tahkîki'l-Ehâdîsi Fethi'l-Bârî*, Muessetu'r-Reyyân 1. Baskı, 11 cilt, Beyrut, 2005.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân b. Şuayb en-Nesâî (ö. 303/915), *Sunen-i Nesâî bi Şerhi Celâleddîn es-Suyûtî ve Hâşiyetu'n-Nedvî*, Rakamlandırma: Abdufettâh Ebû Gudde, Mektebetu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 9 cilt, Halep, ty.

_____, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, Muessetu'r-Risâle, 12 cilt Beyrut, 2001.

_____, *Kitâbu't-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Muessetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1. Baskı, 3.cilt, Beyrut, 1405/1985.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyî'd-Dîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö.676/1277), *el-Minhâc Şerhu Sahihi Muslim b. Haccâc*, Mûsiatu Kurtubâ, 2.Baskı, 18 cilt, 1994.

Nicholson, Reynold A. Nicholson, *ALiterary History of the Araps*, Charles Scirbner's Sons, New York, 1907.

Özçelik, Sait, *Hadislerde Okuyarak Tedavi (Rukye)*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2014.

Pezdevî, Sadru'l-İslâm Ebu'l-Yusr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 493/1100) *Usûlu'd-Dîn*, thk. Hanz Pîter lens, Mektebetu'l-Ezheriyye lit-Turâs, Kahire, 2003.

Râgıb el-İsfahânî Ebu'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (ö.502/1105), *el-Müredât fî Garîbi'l-Kur'an*, Mektebetu'n-Nazar, Mustafa el-Bâz, 2 cilt, Mekke, 2009.

Rebî' b. Habîb, Ebû Amr er-Rebî' b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-Ferâhîdî el-Basrî, *el-Câmiu's-Sahîh (Musned)*, Umman Sultanlığı Diyanet İşleri ve Vakıflar Bakanlığı, 1. Baskı, Umman, 2011.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nîsâbûrî (ö. 427/1035), *el-Keşf ve'l-Beyan Fî Tefsiri'l-Kur'an*, thk. Ebû Abdullah Seyyid Kesrevî Hasan, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 6 cilt, Beyrut, 2004.

Saîd Havvâ (ö.1989/1409), *el-Esâs fî's-Sunne*, Dâru's-Selâm, 3. Baskı, 4 cilt, Mısır, 1995.

Sarıçam İbrahim, Özdemir Mehmet, Erşahin Seyfettin, *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, Nobel Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011.

Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1497), *Tuhfetü'l-Latîfe fî Târîhi'l-Medîneti's-Şerîfe*, thk. Es'ad Trabzûnî el-Huseynî, Matbaatu'b-Nâşir es-Sekâfe, 3 cilt, Kahire, 1979.

Sofuoğlu, Mehmet, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, Ötüken Yayınları, 16 cilt, İstanbul, 1987.

Subhi es-Sâlih, *Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalâhuhu*, Dâru'l-İlm ve li'l-Melâyîn, 15. Baskı, Beyrut, 1984.

Subkî, Mahmûd Muhammed Hattâb es-Subkî (ö.1352/1934), *el-Menhelü'l-Azbu'l-Mevrûd Şerhu Suneni Ebî Dâvût*, 10 cilt, 2. Baskı, Beyrut, 1394/1974.

Suheyli, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdullah b. Ahmed el-Has'amî es-Süheyli el-Mâlikî, *er-Ravdu'l-Unfu fî Tefsîri Sîreti'n-Nebeviyye li İbn Hişâm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 4 cilt, Beyrut, ty.

Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *el-Habâik fî Ahbâri'l-Melâik*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 2003.

_____, *ed-Durru'l-Mensûr*, thk. Abdullah Muhsin et-Turkî, 1. Baskı, Merkezi Hicr Li'l-Buhusi ve'd-Dirâseti'l-Arabî ve'l-İslâmiyye, 17 cilt, Kahire 2003.

_____, *el-Hasâisu'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Halîl, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîs, by., ty.

_____, *Tedribu'r-Râvî fî Şerh-i Takrîbi'n-Nevevî*, Mektebetu'l-Kevser, 2 cilt, 2. Baskı, Beyrut, 1415.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834), *Neylu'l-Evtâr min Munteki'l-Ahbâr*, Dâru İbn el-Cevzî, 1. Baskı, 16 cilt, Riyad, 1427.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820), *Musned*, thk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Baskı, 3 cilt, Beyrut, 1426/2005.

_____, *el-Umm*, thk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, Dâru'l-Vefâ, 1. Baskı, 11 cilt, Mansura, 1422/2001.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî (ö. 360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdul-mecid es-Selefi, Mektebetu İbn Teymiyye, Kâhire, ty.

_____, *el-Mu'cemu'l-Evsât*, Dâru'l-Haremeyn, 10 cilt, Kâhire, 1415/1995.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *el-Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Dâru Hicr, 1. Baskı, 26 cilt, Kahire, 2001.

_____, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Meârif, 2. Baskı, 10 cilt, Beyrut, ty.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî (ö. 321/933) *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Muessetu'r-Risâle, 1. Baskı, 16 cilt, Beyrut, 1994.

Tatlı, Bekir, *Cibrîl Hadisi ve İslam Düşüncesindeki Yansımaları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2015.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), 44 cilt, İstanbul.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmiu'l-Kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Baskı, 6 cilt, Beyrut, 1996.

The Oxford Dictionary Christiyan Church, Oxford University Press Print Publication, London, 2005.

Topay, Yusuf, Kutsal Kitaplar 'da ve Kur'an-ı Kerim'de "Nefs ve "Ruh" sözcüklerinin Artsüremli (Diachronic" Semantik İncelemesi, Basılmamış Doktora Tezi, AÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî (ö. 322/934), *Kitâbu'd-Duafâi'l-Kebîr*, thk. Abdulmu'tî Emin el-Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 5 cilt, Beyrut, ty.

Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823), *el-Megâzî*, thk. Marsden Jones, Oxford Üniversitesi Yayınları, 2 cilt, Londra, 1965.

Vellevî, Ali b. Âdem el-İtyûbî el-Vellevî, *Zahîretü'l-Ukbâ fî Şerhi'l-Müctebâ*, Dâru'l-Mi'râc, 42 cilt, Riyad, 1. Baskı, 1996.

Weil, Gustav, *Mohammed der Prophet*, Stuttgart, 1943.

Webster's, New İnternational Dictionary of the English language, G&C Merriam Company, Publishers Springfield, Mass, 2. Baskı, 2 cilt, U.S. A., 1957.

Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî (ö. 233/848), *et-Târîh Rivâyetu Osmân b. Saîd ed-Dârimî*, thk. Ahmed M. Nûrseyf, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1 cilt, Dımaşk, ty.

Yavuz, Salih Sabri, *İsrâ ve Mi'râc*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2011.

Yıldırım, Enbiya, *Hadis Problemleri*, Otto Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara, 2015.

_____, *Geleneksel Hadis Yorumculuğu*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007.

_____, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, Şuayb el-Arnaûd ile Söyleşi, Ragbet Yayınları, İstanbul, 2011.

Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî (ö. 1205/1791), *Tâcu'l-Arus min Cevheri'l-Kâmus*, 2. Baskı, Kuveyt, 40 cilt, 1422/2001.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923), *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuh*, thk. Abdulcelil Abduh eş-Şiblî, Âlemu'l-Kutup, 1. Baskı, 5 cilt Beyrut, 1988.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), *et-Tıbbu'n-Nebevî*, thk. Ahmed Rıfât Bedrevî, Dâru'l-İhyâu'l-Ulûm, 3. Baskı, Beyrut, 1415/1990.

_____, *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bucâvî, Daru'l-Meârif, 1. Baskı, 4 cilt, Beyrut, 1963.

_____, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Muessetu'r-Risâle, 1. Baskı, 25 cilt, Beyrut, 1988.

_____, *el-Kâşif fî Ma'rifeti Men Lehu Rivâyetun fî'l-Kutubi's-Sitteti ve Hâşiyetuhu*, thk. Burhaneddîn Ebû'l-Vefâ el-Acemî, Dâru'l-Kıbleti's-Sakâfeti'l-İslâmiyye, 1. Baskı, 2 cilt Cidde, 1992.

_____, *el-Muğnî fî'd-Duafâ*, İdâretu İhyâu't-Turâsi'l-İslâmî bi-devleti Katar, 2 cilt, Katar, 1987.

_____, *Tehzîbu Tehzîbu 'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Guneym Abbâs, Eymân Selâme, *el-Fâruku 'l-Hadîs li't-Tab'a ve'n-Neşr*, 1. Baskı, 11 cilt, Kâhire, 1420/2004.

_____, *Tezkiretu 'l-Huffâz*, Dâîratu'l-Meârifî'l-Osmaniyye, 3. Baskı, 4 cilt, Haydarâbâd, 1958.

Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvid, Mektebetu'l-Ubeykânî, 1. Baskı, 5 cilt, Riyad, 1998.

Zerkeşî, Ebû Abdullâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdullâh et-Türkî ez-Zerkeşî eş-Şâfî (ö. 794/1392), *el-Îcâbe li Îrâdi Mâ'stedrekethu Âişe ala's-Sahabeti*, thk. Bünyamin Erul, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2003; Trc. Erul, Bünyamin, *Hiz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, Otto Yayıncılık, Ankara, 2017,

Zeynep Fevvâz, *Durru 'l-Mensur fî Tabakâti Ribâti 'l-Hudûr*, Muessetu Hindâvî, Kâhire, 2012.

Zübeyr b. Bekkâr, Ebû Abdullâh Zübeyr b. Bekkâr b. Abdillâh el-Kureşî el-Esedî ez-Zübeyrî el-Medenî el-Mekkî (ö. 256/870), *el-Muntehabu min Kitâbi Ezvâci'n-Nebî*, thk. Sekîne eş-Şihâbî, Muessetu'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 1403/1983.

Makaleler

Ağırakça, Ahmed, “*Kaynaklar Işığında İsrâ ve Mi’râc Olayı*”, Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakülte Dergisi, Cilt:1, Sayı: 2, Yıl: 2014.

Akçay, Mustafa, “*Vahiyde Fetret Dönemi Problemi Üzerine Bir İnceleme*”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, Sakarya, 2000.

Akdemir, Salih, “*Kur’an’ın Toplanması ve Kiraatı Meselesi*”, I. Kur’an Sempozyumu, Bilgi Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1994.

Akgün, Hüseyin, “*Râvi Tasarruflarının Rivâyetlere Etkisi “Hz. Peygamber’e Otuz Erkek Gücünün Verildiği” Örneği*”, K.S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 22, Yıl:2013, Kahramanmaraş, 2013.

Akpınar, Ali, “*Mi’râc Gecesi Hz. Peygamber’e Verildiği Söylenen Ayetlerle İlgili Bazı Mülâhazalar*”, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:1 Sivas, 1996.

Akyüz, Hüseyin, “*Hz. Peygamber’in Hadislerinde Renklerin Dili*”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 41, Erzurum 2014, Sayı: 378

Asan, Ünal, “*Türkiye Ormanlarında Saptanabilen Anıt Nitelikli Ağaçların Dünyadaki Benzerleriyle Karşılaştırılması*”, İ.Ü. Orman Fakültesi Dergisi, Cilt: 37, Sayı: 2, Yıl: 1987.

Ateş, Ali Osman, “*Akıl Hastaları Üzerinde Cinlerin Etkisi ve Rukye Konusuyla İlgili Bazı Rivayetlerin Değerlendirilmesi*”, Diyanet İlmi Dergi, Cilt:29, Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 1993.

Aycan, İrfan, “*Sakif Kabilesi ve Taif Şehrine İslam Tarihi Açısından Bir Bakış*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: XXXIV, Ankara,1995.

Aydar, Hidayet, “*Muavvizeteyn Üzerine Bir Değerlendirme*”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Faültesi Dergisi, Sayı:11, Yıl:2005.

Azimli Mehmet, “*İsra ve Mi’râc Olayları Üzerine Bazı Mülâhazalar*”, Bilimname, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: XVI, Yıl: 2009/1.

Balcı, İsrail, “*Şakkı’s-Sadr Hadisesine Dair Rivayetlerin Kritiği*”, İstem, Yıl:11 Sayı:21 Konya, 2003.

Boyacıoğlu, Ramazan, “*Hz. Muhammed’in Vahiy Öncesi Dönemi*”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:5, Sayı:1, Sivas 2001.

Baytop, Turhan, “*Misvak*” maddesi, DİA.

Çalışkan, Mehmet, “*Kur’an’ın Nuzûlü ve Yedi Harf (el-Ahrufu’s-Seb’a) Meselesi*”, Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 5, Sayı:1, Ocak-Haziran, 2005.

Cengiz, Osman, “*Sihir Kavramı Üzerine Semantik Bir İnceleme*”, DEUİFD, Sayı: XLVIII Yıl: 2018.

Duman, M. Zeki, “*Vahiy Olayı ve Vahy-Peygamber İlişkisi*”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı:9 Kayseri, 2009.

Düzenli Yaşar, “*Sembolizm Açısından İsrâ ve Mi’râc’a Yeni Bir Yaklaşım Denemesi*”, Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir, 2001.

Erul, Bunyamin, “*Hz. Peygamber’in Risalet Öncesi Dönemine Farklı Bir Yaklaşım*”, Diyanet İlmi Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V) -Özel Sayı-, 2. Baskı, Ankara, 2003.

Gürler, Kadir, “*Zayıf Hadisle Amel Edilip Edilmeyeceği Tartışmaları Arasında Bir Çözüm Yolu; Telakkî bi’l-Kabul*”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 22, Cilt:11, 2012, Çorum.

Kahraman, Hüseyin, Şakar, Mehmet, “*Hz. Peygamber’in İlk Vahyin Akabinde İntiharı Düşünmesi ile ilgili Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:26, Yıl: 2017/1.

Kaya, Osman, “*Kur’an’ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi Ve Ahrufu’s-Seb’a*”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: VIII / 2, Aralık, Sivas, 2004.

Kosior, Wojciech, “*Statistic And Hermeneutic Perspectives. Some Remarks On The Interpolation Theory*”, The Polish Journal of Biblical Research, Vol. 12, No. 1 June, Poland, 2013.

Koçar, Mûsâ, “*Mâtürîdî’nin Kur’an’da Yer Alan Ruh Kavramına Yüklelediği Anlamlar*”, SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl:2006/1, Sayı:6

Oruçhan Osman, “*Ümmetimden Yetmiş Bin Kişi Cennete Sorgusuz Girecektir.*” Hadisi Üzerine Metin Eksenli Bir Analiz Ve Değerlendirme”, The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science, Volume 6 Issue 2, February 2013.

Öztürk Mustafa, Ünsal Hadiye, “*Kur’an Târihine Giriş -Evvelü Mâ Nezel (İlk Nâzil Olan Kur’an Vahyi)-*”, Eskiyei, Sayı:26, Bahar, 2013.

Polat, Selahattin, “*Zayıf hadisle Amel*”, Erciyes İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı:1, Yıl:1983, Kayseri.

Şahyar, Ayşe Esra, “*Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilebilirlik*” Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi”, Hadis Tetkikleri Dergisi, Sayı:1, Yıl:1, 2003.

Tarakçı, Muhammed, “*Tanah’da Vahiy Anlayışı*”, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, c.11, Sayı:1, Yıl: 2002.

Şener Abdülkadir, “*Abdest*” Maddesi, DİA.

Özkuyumcu, Nadir, “*Kelb*” Maddesi, DİA.

Yiğitoğlu, Mustafa, “*İsrâ ve Mi’râcta Süleyman Mabedi ve Mescidi Aksâ’nın Varlığı Meselesi*”, İslam ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi Cilt:6 Sayı:1, Yıl:2017.

Web Sayfaları

<http://kaosunefendisi.blogcu.com/ihlas-sûresi/11876453>, 22/03/2019.

http://mawdoo3.com/%D9%81%D9%88%D8%A7%D8%A6%D8%AF_%D9%86%D8%A8%D9%82_%D8%A7%D9%84%D8%B3%D8%AF%D8%B1, 29 Ocak 21207

<http://www.agacnet.com/node/55>, 09/06/2018.

<http://www.mhcs.health.nsw.gov.au/publicationsandresources/pdf/publication-pdfs/diseases-and-conditions/8440/doh-8440-tur.pdf>; 08/06/2019.

http://www.yaklasansaat.com/eski_kavimler/yaklasansaat/tarih_boyunca_veba_taun.asp
08/06/2019

<https://www.bilgihanemiz.com/2013/10/veba-hastalg-nedir-belirtileri-ve.html>
08/06/2019.

<https://www.hemensaglik.com/makale/veba> , 08/06/2019.

<https://www.makaleler.com/sedir-agaci-nedir-ozellikleri-nelerdir>. 9 Nisan 2017.

www.seyahatsagligi.gov.tr/Site/HastalikDetay/Sarihumma, 08/06/2019.

<https://cookpad.com/lb/search/%D8%A7%D9%84%D9%87%D8%B1%D9%8A%D8%B3%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%A7%D9%85%D9%8A%D8%A9>, 07/08/2019.